

Doktori (Ph.D.) értekezés

HEGYI GÉZA

**AZ EGYHÁZI TIZED DOLOGI ÉS SZEMÉLYI VONATKOZÁSAI
A KÖZÉPKORI ERDÉLYI EGYHÁZMEGYÉBEN (1199–1556)**

DEBRECENI EGYETEM
Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola
2026

AZ EGYHÁZI TIZED DOLOGI ÉS SZEMÉLYI VONATKOZÁSAI
A KÖZÉPKORI ERDÉLYI EGYHÁZMEGYÉBEN (1199–1556)

Értekezés a doktori (PhD) fokozat megszerzése érdekében
a történelem tudományágban

Írta: **Hegyi Géza**

Készült a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája
(Történelmi doktori programja) keretében

Témavezető: Dr. Solymosi László

(olvasható aláírás)

Az értekezés bírálói:

Dr.

Dr.

Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

Dr.

Dr.

Az értekezés védésének időpontja: 20... .

„Én, Hegyi Géza, teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés önálló munka, a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült, a benne található irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljesek. Nem állok doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt, illetve 5 éven belül nem vontak vissza tőlem odaítélt doktori fokozatot. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.”

Kolozsvár, 2026. január 14.

Hegyi Géza

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés.....	6
1. Keretek.....	10
1.1. Mi a tized és mi nem? Az egyházi tized fogalma.....	10
1.2. Térbeli keretek: az erdélyi egyházmegye határai	18
1.3. Időbeli keretek: a középkor az erdélyi egyháztörténetben	24
2. Források és szakirodalom	26
2.1. Források	26
2.1.1. A forrásanyag összegyűjtése	26
2.1.2. A forrásanyag jellegzetességei	29
2.2. Kutatási előzmények.....	40
2.2.1. A tized az egyetemes középkorkutatásban	40
2.2.2. A tized a magyar történetírásban	45
2.2.3. Az erdélyi tizedszedés kutatástörténete	50
3. Történeti előzmények	58
3.1. A tized az Ótestamentumban	58
3.2. A tized az egyetemes egyháztörténetben.....	61
3.3. A tizedfizetés kezdetei a Magyar Királyságban	66
4. Mit? – A tizedfizetés dologi oldala.....	72
4.1. Bibliai és nyugat-európai előzmények	74
4.2. A tized tárgya Magyarországon és az erdélyi egyházmegyében.....	78
4.2.1. Terménytizedek	79
4.2.2. Állattizedek.....	88
4.2.3. „Személyi” tizedek	96
4.3. Nagy- és kis tizedek.....	100
5. Kik? – A tized fizetői.....	104
5.1. Bibliai és középkori keretek	104
5.2. A tizedfizetők társadalmi helyzete	109
5.3. Az erdélyi románok tizedfizetésének kérdésköre	117
5.3.1 A románság és a tized a 13–14. században.....	120
5.3.2. Az egyházi birtokon lakó románok tizedfizetésének kérdése	123
5.3.3. A „keresztény földre települt” románok dézsmáltatásának kezdete.....	131
5.3.4. A „keresztény földre települt” románok és a tized: az elmélettől a gyakorlatig ..	140
5.3.5. Román településekre költöző katolikusok tizedfizetése.....	151
6. Kinek? – A tized birtokosai	154
6.1. A tized birtoklásának bibliai és egyházjogi keretei	154
6.2. A magyarországi tizedbirtoklás hagyományos modellje.....	159
6.3. A püspöki és a káptalani tizedjog viszonya.....	161

6.4. Kisebb tizedbirtokosok	174
6.4.1. Monasztikus apátságok tizedjoga	175
6.4.2. Káptalani méltóságviselők dézsmái	177
6.4.3. Pálos és koldulórendi kolostorok tizedjoga	178
6.4.4. Oltárigazgatók tizedjoga.....	180
6.5. A főesperesi tizednegyed.....	181
6.6. Modellváltás és kitekintés	195
6.7. A plébánosok részesedése a tizedből.....	208
6.7.1. Plébánosok tizedjoga a Szászföldön.....	210
6.7.2. Papi tizedjövedelem a Székelyföldön.....	217
6.7.3. Papi tizedjövedelem az erdélyi vármegyék területén	218
6.7.4. Papi tizedjövedelem a Meszesen-túl.....	225
7. Hogyan? – A tizedszedés szervezete	230
7.1. A tizedkerületek.....	230
7.2. A tizedszedők: a tizedszedés személyi háttere	235
7.2.1. A püspöki dézsma adminisztrációja	238
7.2.2. A káptalan tizedszedői.....	246
8. Összefoglalás, kitekintés	249
9. Források és könyvészet.....	258
9.1. Kutatott levéltárak, könyvtárak, kéziratok gyűjtemények	258
9.2. Forráskiadványok	260
9.3. Szakirodalom	266
9.4. Folyóiratok, lexikonok, szótárak rövidítései	275
9.5. Egyéb rövidítések	277
10. Függelék	279
10.1. Közöletlen források (válogatás).....	279
10.2. Táblázatok	307
10.2.1. A felhasznált oklevelek jegyzéke	307
10.2.2. A tizedre vonatkozó oklevelek megoszlása kibocsátók szerint.....	324
10.2.3. A Közép-Szolnok vármegyei köznemesi birtokokról behajtott tized terményszerkezete 1570-ben	325
10.2.4. Természetben beszedett tizedek az erdélyi vármegyékben (1589)	326
10.2.5. Tizedbirtokosok említései.....	327
10.2.6. A tizedbirtokosok helységenkénti részesedése az ugcsoi főesperesség területén a 16. század derekán.....	336
10.2.7. A tizedbirtokosok helységenkénti részesedése az erdélyi vármegyék területén 1589-ben	337
10.2.8. A papi részesedés aránya azokban a helységekben, ahol a <i>quarta</i> nagysága ismert (1563, 1589)	349
10.2.9. Az erdélyi püspökség tizedszedői.....	352

10.2.10. A tizedbér változása a Küküllő vármegyében	353
10.3. Térképek	354
10.3.1. Gabona- és bortized előfordulása a középkori Magyarországon.....	354
10.3.2. Kisebbségi növényi tizedek előfordulása a középkori Magyarországon	355
10.3.3. Állattizedek előfordulása a középkori Magyarországon	356
10.3.4. Eltűnt plébániák tizedfizetése (1337–1461, ill. 1461–1599).....	357
10.3.5. Etnikum/felekezet és tizedfizetés összefüggései Erdélyben (1589).....	358
10.3.6. Az erdélyi egyházmegye tizedbirtokosai 1540 körül	359
10.3.7. Az erdélyi plébánosok részesedése a tizedből a 16. század közepén	360
10.3.8. A káptalani tizedek megoszlása a küküllői főesperességben	361

BEVEZETÉS

A középkori nyugati civilizáció egyszerre volt bámulatosan egységes és meglepően sokszínű: legtöbb megnyilvánulásában szétválaszthatatlanul érvényesültek az egyetemes és a helyi jellegzetességek. A korabeli utazó, legyen az zarándok, kereskedő vagy szerencséjét kereső vándor, akár faluról-falura találkozhatott új nyelvekkel, szokatlan uralmi vagy gazdálkodási formákkal, gyökeresen eltérő jogszabályokkal, ismeretlen ételekkel, pénz- és mértékfajtákkal, nem beszélve a hétköznapiakat vagy a vallásgyakorlatot meghatározó szokásokról. Mégis, az eltérő környezet ellenére is nyomban otthon érezhette magát. Ismerős lehetett számára az alapvetően mezőgazdasági életmód; a későantik eredetű úrbéri viszonyok, a személyi kapcsolatokra épülő társadalmi hierarchia; a telepések által elterjesztett *hospes*- és városi jog; az egyetemek által is formált latin nyelvű kultúra és a gótikus művészet. Az univerzális vonások legnagyobb hányada azonban a latin rítusú egyházhoz kapcsolódott, mely látványosan jelenítette meg e térségnek a közös hitben és teológiai hagyományban, a szertartási nyelvben, magában a liturgiában, a pápai főségben, a kánonjogban, az egységes szabályzatot követő (olykor azonban szervezileg is centralizált) szerzetesrendekben és a divatos kegyességi formákban is megnyilvánuló, nemzetek feletti egységét.

A középkori nyugati kereszténység ilyen, általánosan elterjedt intézménye volt a diszsertáció témáját képező egyházi tized is, melynek eszmei alapjai a keresztény Szentírás öszvetségi részéből származtak, legfőbb sajátosságai a – más tekintetben is közös örökségnek számító – Karoling-korban forrtak ki, és amelyet a 12–13. századi kánonjogi gyűjteményekben összefoglalt zsinati és pápai dekrétumok szabályoztak. Nem véletlen, hogy amióta a nyugati tudományos történetírásban polgárjogot nyertek az intézmény- és gazdaságtörténeti témák, a tized történetének különféle (területi és tematikus) vetületeiről is készültek átfogó tanulmányok vagy monográfiák.

A fentieket végigpörgetve önkéntelenül felvetődik a kérdés: érdemes-e egyetemes jellegű intézményt helyileg vizsgálni? Van-e értelme a megírt néhány egyházmegyei monográfia után egy újabbal előállni? Mit tehetne hozzá az európai tizedszedés történetéhez az erdélyi gyakorlat megismerése? Nemde nem ugyanazt találjuk mindenhol?

A kérdés nyilván költői, hiszen bármennyire is uniformizált lenne egy intézmény, egy adott helyen idomulnia kell az ottani földrajzi, társadalmi, etnikai-felekezeti valósághoz, hatalmi helyzetéhez. Ezért az erdélyi – és vele együtt a tágabb magyar és román – történetírásnak akkor is feladata a tized kérdésével foglalkozni, ha csupán az *accidentiákat*, a konkrét megnyilvánulásokat kellene beillesztenie egy általánosan érvényes szerkezetbe. Aki alaposabban ismerni akarja az erdélyi középkori egyháztörténetet, az intézmények és a gazdaság működését,

nem kerülheti el annak tanulmányozását, hogy pontosan miből, hogyan és kik részére hajtották itt be a tizedet, miként oszlott meg és pontosan mekkora jövedelmet generált az egyes haszonélvezőknek. Nem beszélve arról, hogy – vegyes felekezetű határterületről lévén szó – olyan kérdések is felmerülnek, amelyek a nyugati, illetve a magyar szakirodalomban értelemszerűen nem.

Márpedig (ahogy ezt az előbbi mondat is jelzi) egyneműségről szó sincs. Ahogy azt a középkori civilizáció egészére megállapítottuk, az egység a felsorolt univerzális tényezők, köztük a tized esetében is a helyi megnyilvánulások sokféleségéből állt össze. Ezért az általános kép megszerkesztéséhez minél több esettanulmányra van szükség – mondhatni, ahogy a hologram háromdimenziós képalkotása is több lézersugár információs csomagjának találkozásával születik meg. Márpedig a tized egyetemes történetét eddig elég egyoldalúan csak az *Occidens* magterületéről (német, francia, részben angol és észak-olasz egyházmegyékből) származó esettanulmányok alapján foglalták össze (leginkább lexikoncikkekben), szükség volna tehát ilyenekre a periférikusabb fekvésű, de épp ezért sok egyéni vonást felmutató ibériai, skandináviai vagy kelet-közép-európai régiókból is. Még sivárabb a helyzet a magyar történetírás esetében, ahol lényegében Holub Józsefnek a veszprémi egyházmegye tizedviszonyait (zalai fókusszal) megíró terjedelmes könyvfejezete¹ az egyetlen átfogó „mélyfúrás”, mely rendelkezésünkre áll, és amelyet azóta is kritikátlanul általánosítanak Magyarországon egészére, fokozottan ideértve Erdélyt is. Márpedig ha csak egy mintánk van, és nincs mivel összevetni, nem tudhatjuk, az mennyire tekinthető relevánsnak. Az erdélyi tizedszedés alapos tanulmányozása ilyen kontextusban nyer önmagán túlmutató értelmet.

Disszertációmban tehát eredetileg egy jól körülhatárolt térség: az erdélyi egyházmegye dézsmaszedésének monográfiáját szándékoztam megírni, melyben alaposan utána akartam járni az ezzel kapcsolatosan felmerülő összes elemi kérdésnek, vagyis hogy az említett egyházmegyében kik, kitől, miért, miből, hogyan és kik által szedtek tizedet, továbbá mekkora bevételekre számíthattak e téren. Menet közben viszont, ahogy a munkálatok mind jobban elhúzódtak, és a megszülető szövegtest is kezdte túllépni az észszerűnek tekinthető terjedelmi kereteket, kénytelen voltam félretenni a tized esztörténetére, illetve tényleges működésére vonatkozó kutatásaimat, és a tized intézményrendszerének legalapvetőbb, leginkább kézzelfogható összetevőire, közelebből a tized tárgyára, a tizedfizetőkre és a tizedbirtokosokra, valamint – afféle csatolmányként – a tizedszedés infrastruktúrájára (tizedkerületek, tizedszedők) korlátozni vizsgálódásaimat. Már csak azért is erre kényszerültem, mert – ahogy ez lenni szokott – még a legbanálisabb kérdések felszínének a megkapargatásakor is azzal kellett szembesülnöm, hogy

¹ Holub: *Zala* I. 355–404.

eddig tudásunkon méretes lyukak tátonganak, és ezeknek az oldalirányú szálaknak az elvarrása a tervezettnél lényegesen nagyobbra duzzasztotta az egyes fejezeteket.

A disszertáció központi részét képező szövegtestet a téma fogalmi, időbeli és térbeli körülhatárolását, kutatás- és előtörténetét, valamint a forrásbázis ismertetését tartalmazó három fejezet előzi meg. Ezeket a kötelező köröket sem lehetett néhány bekezdéssel letudni, hiszen például a magyar szakirodalom sokszor olyan egyszerű kérdésekre sem tud egyértelmű választ szolgáltatni, mint például az, hogy bizonyos térségekben hol húzódott az erdélyi egyházme-gye határa.

A téma tisztességes kifejtése két alapműveletet feltételez. Az egyik – ami a legtöbb tudományos történeti kutatásnak is a fundamentuma – az elsődleges forrásokon alapuló feltáró munka, mellyel a tized helyi intézményrendszerének működését rekonstruáljuk alulról építkező (induktív) módszerrel, a korábbi szakirodalom megállapításait legfeljebb csak tájékoztató jelleggel, az alapvető kérdések felvetésénél használva fel. Esetünkben a forrásokat kivétel nélkül írott dokumentumok képviselik,² azon belül is – a törvények egy részétől eltekintve – levéltári források: jogbiztosító és bírói oklevelek, gazdasági iratok (összeírások, számadások, nyugták), olykor magánlevelek is. A magyar történeti kutatásban a 20. század utolsó negyedében elterjedt az az üdvös felfogás, hogy a megalapozott és többé-kevésbé végleges eredmények elérése érdekében törekedni kell a forrásoknak nemcsak tömeges, hanem lehetőleg teljes összegyűjtésére.³ Ezt a hazai forrásanyag mérete elvileg megengedi,⁴ gyakorlatilag pedig a gyarapodó számú, egy-egy korszak vagy terület teljes anyagát közlő oklevélkorpuszok⁵ és a levéltárakban végbement digitális forradalom⁶ teszik lehetővé. E lehetőségekkel élve igyekeztem magam is kutatásom kezdetén az erdélyi tizedszedésre vonatkozó történeti adatokat a lehető legszélesebb

² Elvileg képi források is szóba jöhetnének (pl. a tized behajtásáról), de Erdélyből ilyen nem ismerek.

³ Jakó: „Erdélyi forráskutatás” 7, 30.

⁴ A Magyar Királyság területére 1526 előtről fennmaradt mintegy 200.000 levéltári egység (ill. a bennük foglalt 300.000 szöveg) elég nagy mennyiség ahhoz, hogy viszonylag részletes képet alkothassunk a felmerülő témákról, de nem túl nagy ahhoz, hogy egy kutató a teljesség igényével ne nézhetné át az öt érdeklő fondokat. Vö. Mályusz Elemér: „1526 előtti okleveleink forrásértéke.” *TSzle* 10 (1967): 416–418; Engel: *Szent István birodalma* 3–6.

⁵ RegArp I–II; ZsOkl I(–XV)–; DocRomHist C, X(–XVII)–; AOkl I(–LIII)–; EOkm I(–V)–, stb.

⁶ A modern technika alkalmazása szempontjából világviszonylatban is élen jár a MNL-OL, mely – előbb Borsa Iván, majd Rácz György irányításával – egységesen kutathatóvá tette (fényképnagyításokon) a teljes Kárpát-medencei okleveles anyagot (DL és DF), majd 1998–1999-ban az ehhez készült időrendi mutatólapokat elektronikus formában jelentette meg (CD-n, később az oklevelekről készült gépelt regeszták képével társítva, vö. *Collectio diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország digitális levéltára*. DVD. Bp. 2008), végül pedig 2009–2010-ben magukat az okleveleket is digitalizálta és tette mindenki számára hozzáférhetővé a világhálón (jelenleg [2025.07.04] az archives.hungaricana.hu/hu/charters/ cím alatt érhetőek el). Utóbb megtörtént a MNL-OL-ben őrzött 1526–1570 közti, Romániában pedig az ottani, 1600 előtti iratanyag digitalizálása – igaz, jelenleg mindkettő csak részlegesen hozzáférhető (a <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/reformacio-kora-mnl-ol-1526-1570>, ill. az arhivamedievala.ro internetes címen).

körben felkutatni, regesztázni, kicédulázni és statisztikailag is feldolgozni.⁷ Közülük a legfontosabb kiadatlan iratokat teljes szövegben is átirтам és közzé tettem a Függelékben (10.1. fej.).

A másik alapművelet, amit egy egyetemes intézmény helyi megnyilvánulásának bemutatása megkövetel, az összehasonlító módszer alkalmazása. Ehhez pedig nemcsak arra volt szükség, hogy a vonatkozó magyar, román és szász szakirodalom kvázi-teljességét kijegyzeteljem, hanem arra is, hogy a nyugati szakirodalom legfontosabb eredményeivel is minél behatóbban megismerkedjem,⁸ az olvasmányaimból leszűrt tanulságokat pedig ne a szokásos vázlatos áttekintés formájában foglaljam össze, hanem a fejlődés kulcsmozzanatait és a legfontosabb felmerülő problémákat bővebben ismertetve úgy a történeti bevezetésnél, mint az egyes fejezetek elején. A történeti kontextus részletezése nemcsak az Erdélyben felmerülő jelenségek értelmezését könnyítheti meg, hanem a magyar kutatók számára is hasznos tájékoztató lehet a továbbiakban.

A dolgozat utolsó harmadát kitevő Függelékben terjedelmesebb táblázatokat is elhelyeztem (10.2. fej.), amelyekkel – akárcsak a szöveg közben található, vázlatosabb vagy összefoglaló jellegű táblázatokkal – az volt a célom, hogy az olvasót elvezessék a rendszerszintű megértéshez: oda, ahova magam is igyekeztem eljutni minden résztéma feldolgozásánál.

Eredményeimet megpróbáltam térképekkel is illusztrálni⁹ (10.3. fej.). Amióta az eszemet tudom, szeretem a történelmi eseményeket, folyamatokat térképen is nyomon követni, és egyetértek az Annales-iskola képviselőivel abban, hogy a földrajzi környezet ismerete elszakíthatatlan a történelmi múlt kutatásától. A tized történetének feltárásában azonban még a szokásosnál is hangsúlyosabb a földrajzi szemlélet érvényre juttatása, hiszen a tizedköteles javaknak, a tizedfizető románoknak, a püspöki és káptalani tizedjog elkülönülésének vagy a papi tizedrészesedésnek a kérdésében egyaránt kulcsfontosságú a topográfiai viszonyok figyelembe vétele. Ennek tulajdonítható egyébként a törzsszövegben, illetve a lábjegyzetekben előforduló töménytelen helységnév is: a forrásokból származó adatokat ugyanis igyekeztem minden esetben helyhez kötni – ami, elismerem, az erdélyi helyismerettel nem rendelkező olvasó számára igencsak fárasztó lehet. A térképek az ő eligazodásukat is segítik.

⁷ Dolgozatom lezárásakor 447 olyan szövegről tudok, amely az erdélyi tized középkori történetére vonatkozik.

⁸ Az egynél többször idézett munkák rövidítése (és ezáltal listája) az értekező részt követő Rövidítésjegyzékben található (9. fej.). Ez jelenleg 118 forráskiadványt és 200 szakirodalmi tételt tartalmaz.

⁹ A térképeket Nagy Béla és Demeter Gábor, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének munkatársai rajzolták az általam rendelkezésükre bocsátott adatok alapján.

1. KERETEK

Mielőtt az erdélyi tizedszedés részleteinek ismertetésébe bocsátkoznánk, célszerű körülhatárolni magát a témát. Bár első pillantásra úgy tűnhet, hogy ezt a szerepet már a dolgozat címe ellátja, a közelebbi vizsgálódás, és főként a forrásanyaggal való szembesülés bárkit meggyőzhet arról, hogy nemcsak a tér- és időbeli keretek szorulnak további pontosításra, hanem elsősorban a fogalom tisztázása az, ami nélkül nem is kezdhethünk hozzá a kutatáshoz.

1.1. *Mi a tized és mi nem? Az egyházi tized fogalma*

A 'decima' latin kifejezés, mely az eredeti 'decima pars' szó szerkezet (tehát valaminek a tizedrésze, pontosabban az egyenlőképpen tízfélre osztott egészből a tizedik rész) rövidülésével alakult ki, legtöbbször minden további jelző nélkül, főnevesült formában jelöli a dolgozat tárgyát. Banalitásánál fogva azonban ennél jóval szélesebb jelentésspektrumot ölel át¹⁰ – tehát nem minden olyan forrás vonatkozik a témára, amelyben a *decima* szó előfordul. Magyar megfelelői: a latinból származó 'dézma'¹¹ és a párhuzamosan használt 'tized' hasonlóképpen ket-tős jelentésűek, szűkebb értelemben az 'egyházi tizedet', tágabb értelemben mindenféle tizedfajtát jelölve. Igaz, ez a tény nem okoz gondot a források kiválogatásánál, lévén ezek csaknem kizárólag latin nyelvűek,¹² a fenti magyar kifejezések differenciálatlan használata viszont annál nagyobb zűrzavart szül a szakirodalomban és a kutatók fejében.¹³

A félreértések elkerülése és a vizsgált intézmény éles elkülönítése érdekében tehát érdemes lesz szabatosan meghatározni az 'egyházi tized' fogalmát. Ezen a továbbiakban azt az adófajtát értem, melyet a középkorban a nyugati kereszténység területén élő laikus hívek évente fizettek bizonyos, helyileg illetékes egyházi vezetőknek és intézményeknek legfontosabb terményeik és állatszaporulatuk tizedrésze vagy ezek pénzbeli ellenértéke formájában.¹⁴

A fenti etalon segítségével immár könnyebben le lehet választani a *decima*, illetve 'tized' azon jelentéseit, amelyek nem tartoznak vizsgálatom tárgyához. Számos olyan tizedfajta marad fenn a szűrőn, amelyet pedig a gyanútlan szemlélő minden további nélkül témába vágónak érezne. Ezért jónak látom az alábbiakban áttekinteni a legmegtévesztőbb fogalmakat és

¹⁰ Ezt csak részben tükrözi a LexLatMed szócikke (III. 21–22).

¹¹ A 19. századig kizárólagosan 'dézma' formában írták, és etimológiai szempontból ma is helyesebb volna így használni (vö. EMSzT II. 356), de ettől – a 'dézma' névalak elterjedt volta miatt – az alábbiakban eltekintek.

¹² Egyetlen magyar nyelvű nyugtát találtam 1552-ből (Kornis és It I/63). Ezen kívül a magyar terminus legfeljebb kései hátirotokon előfordulva segítik munkánkat (pl. 1501: „Az dezma mint legien es az capenka mint legien, arrol valo level” [DL 90759v]).

¹³ Jellemző, hogy sokszor a legfontosabb forráskiadványok – egyébként kiváló – mutatóiban is a különféle jelentések gyakran megkülönböztetés nélkül összekeverve fordulnak elő a 'tized' címszó alatt.

¹⁴ Más – kevésbé pontos – meghatározás: „a jobbágyok terményeinek és állatszaporulatának egytizede, mely a római katolikus egyházat illette” (MKatLex II. 900–901, 'egyházi tized'). A *Korai Magyar Történeti Lexikon*ból kimaradt a 'tized' szócikk, pedig a 'dézma' tárgyszótól ide utalnak (KMTL 168).

megindokolni további mellőzésüket, mintegy negatív meghatározását is adva ezáltal az egyházi tized fogalmának:

a) Sokáig forrásaim között tartottam számon azt az 1502. évi ítéletlevelet, mely – a marosszéki Lőrincfalván fekvő székely örökség ügyében hozván határozatot – említést tesz egy bizonyos 'dézsmásbírósról' (*iudicatus decimalis, vulgari Desmasbirosag nuncupatus*)¹⁵, és hosszasan foglalkoztatott az, hogy a fenti intézmény miként helyezhető el a tizedszedés rendszerében. Idővel azonban világossá vált, hogy a kérdéses tisztség a lófőséghez kötődik (*de ipso primipilatu pendente*)¹⁶, márpedig közismert, hogy tizedügyekben – még a sajátos jogállású területeken is – egyházi bíróság volt illetékes,¹⁷ a lófőséghez pedig székely önkormányzati hivatalok (pl. székbíróság, hadnagyság, esküdtség) viselésének joga kapcsolódott.¹⁸ Így ma már azokkal értek egyet, akik a dézsmabírósgot a sajátos székely területi szerveződési egység: a tizes fogalmával kapcsolják egybe,¹⁹ ami pedig a lehető legmesszebb esik dolgozatom tárgyától.

b) Nincs sok köze a témához az egyezséglevelekben gyakran előforduló '*decima et nona pars*' kifejezésnek sem. Pedig első ránézésre az egyházi tized és a latinul ugyancsak *nonanak* nevezett földesúri illeték, a kilenced kérdéskörét idézi: ismeretes, hogy utóbbit I. Lajos király 1351-ben a tized mintájára vezette be²⁰ (neve is onnan ered, hogy a jobbágy tíz részre osztott terméséből a tizedik rész az egyházé, a kilencedik a földesúré lett), és a későbbi országgyűlési határozatok is együtt tárgyalták őket, hiszen gyakran vita tárgya volt, hogy melyiket kell előbb behajtani.²¹ Esetünkben mégis csak pusztán névegyezésről van szó: a kérdéses terminus valójában az ún. bírói kilencedre és tizedre vonatkozik,²² melynek jellegét és sajátosságait csak nemrég tisztázta B. Halász Éva tanulmánya.²³ Eszerint olyan illetékről van szó, „*melyet két fél egymás között létrejött és készpénz átadását rögzítő megegyezései során ... a pénzt kapó fél volt köteles kifizetni annak a bírónak, aki előtt a pereskedés zajlott, illetve annak az egyházi vagy világi oklevéladónak, aki előtt a pénz átadása megtörtént*”.²⁴ Nem tévesztendő össze a perbeli

¹⁵ SzOkl VIII. 192–200.

¹⁶ Uo. 194.

¹⁷ Bónis: „Egyházi bíróság” 651–652.

¹⁸ Bónis György: *Magyar jog – székely jog*. Kolozsvár, 1942. 43–53; Bodor György: *A székely nemzetségi szervezet*. Csíkszereda 2003. 18–27.

¹⁹ Kálnoky, Nathalie: *A nemes székely nemzet konstitúciói és privilégiumai*. Csíkszereda 2007. 74; Botár István: „Falvak, szegek, tizesek. Megjegyzések Csík középkori településtörténetének kérdésköréhez.” *Csiki Székely Múzeum Évkönyve* 7 (2011): 11–25. A tizesbírói tisztségre: Bárh János: *Az eleven székely tizes. A csíkszentgyörgyi és bánkfalvi tizes működése a XVII–XX. században*. Bp. 2007. 142–149.

²⁰ 1351: 6. tc. = DecrHung II. 132.

²¹ 1492: 48. tc. = CJH I. 512; 1495: 44. tc. = DecrHung IV. 78; 1500: 29. tc. = DecrHung IV. 154.

²² Igaz, – nem erdélyi vonatkozású oklevelekben – előfordul, hogy valóban egyházi tizedet és kilencedet jelöl: CDHung X/1. 350–351; ZsOkl III. 1783. sz.

²³ B. Halász: „Decima et nona”. Korábban csak Hajnik Imre átfogó jogtörténeti műve tárgyalta, meglehetősen szűkszavúan (Hajnik: *Perjog* 449–450).

²⁴ B. Halász: „Decima et nona” 591, lásd még uo. 583.

bírságokkal (melyeket a perfolymat akadályozása: távolmaradás, perhalasztási kérelem stb. miatt róttak ki a felek egyikére, s amelynek kétharmada illette meg a bírót).²⁵ Maga a kifejezés csak az Anjou-kor derekán jelentkezik a magyarországi okleveles anyagban,²⁶ de előzményeit már a 11. századi törvényekben megtaláljuk, melyek az ítéletként kirótt összeg tizedrészében állapítják meg az egyházi és világi bírák részesedését.²⁷ Szlavóniában nem találkozunk vele, Erdélyben is csak ritkán.²⁸ Noha az elnevezés a gazdát cserélő összeg (törlesztett adósság, kárterítés, megfizetett zálogpénz) 20 százalékanak megfelelő nagyságot sejtet, az ismert esetekben annak alig 9–10 százalékat tette ki.²⁹

c) Az egyházi tized hallatán a történelem iránt érdeklődők jelentős részének az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék³⁰ jut az eszébe mint alapvető és átfogó forrás. Valójában azonban az egyházi tized és a pápai tized (*decima pontificalis*) élesen elkülönül egymástól. Igaz, hogy mindkettő egyházi jellegű adófajta, és csak a nyugati kereszténységen belül fordulnak elő, de ezzel a rokon vonások sorát ki is merítettük. Legfőbb különbség, hogy míg az elsővel a laikus hívek adóztak a helyi egyház képviselőinek (püspöknek, káptalannak, apátnak, főesperesnek, plébánosnak stb.), a másodikat az utóbbiak fizették a pápai kúria részére. Előbbi évente egyszer kivetett rendes adó volt, utóbbit időnként rendelték el néhány évre.³¹ Ezért míg amazz az isteni rendelkezés, az ószövetségi és az óegyházi hagyomány kellőképpen legitimálta, emennek kivételét minden esetben ismételt indokolni kellett az egyetemes egyház valamelyik égető problémájával, például hogy a Szentföld felszabadítására vagy a törökök kiűzésére gyűjtik.³² Az egyházi tizedet csak a legfontosabb agrártermékek után rótták ki, a pápai tized ellenben a klérus egész bevételeire vonatkozott, melynek ugyan nagyobbik felét maga a tizedbevétel képezte, de ezt földesúri, alapítványi és stóla-jellegű jövedelmek egészítették ki – ezért a pápai tizedjegyzékeket még csak olyanformán sem lehetett kutatásomban felhasználni, hogy az itteni tételeket tízzel szorozva következtessünk magára az egyházi tized nagyságára.³³ Az eltérő adóalap eltérő

²⁵ Hajnik: *Perjog* 449. A szokásos bírságokat és a bírói kilencet és tizedet megkülönbözteti: Nagy: *Sopron* I. 606–608. Utóbbi *ratione officii sui* járt a bírának: ZsOkI VI. 1620, 1953, 2543, VIII. 188. sz.

²⁶ B. Halász: „Decima et nona” 572–582.

²⁷ Szt. László III. tk.: 22. tc. = Závodszy 179; Kálmán I. tk.: 50. tc. = Závodszy 190.

²⁸ B. Halász: „Decima et nona” 583.

²⁹ Uo. 589–590. Az itt közölt táblázatban az 1339. évi arány hibásan van kiszámítva, hiszen $(7 \text{ márka} + 14 \text{ pondus}) / 70 \text{ márka} = (7 + 14/48) / 70 = 7,29 \text{ márka} / 70 \text{ márka} = 10,42\%$.

³⁰ A 14. századi pápai adószedők Magyarországra vonatkozó elszámolásainak modern kiadása: MonVat I/1.

³¹ X. Gergely pápa 1274-ben a második lyoni zsinaton hat, V. Kelemen 1311-ben a viennei zsinaton ugyancsak hat, V. Orbán pápa pedig 1363-ban három évig rendelte el az egyházi jövedelmek megadóztatását (Magyarországon a különféle akadályok miatt az elsőt 1275–1281 között, a másodikat 1331–1337 között, a harmadikat 1372–1375 között hajtották végre – l. MonVat I/1. pag. L–LII, LVI–LXII; Fejérváthy: „Pápai adószedők” 499–502, 508skk).

³² Esetleg itt is szóba jöhetnek ószövetségi minták, elsősorban a tized tizede, melyet a léviták szolgáltattak be az őket illető tizedből a jeruzsálemi papságnak (4Móz 18:26; Neh 10:39) – l. még 3.1. fej.

³³ Györffy György ugyan – a *decima decimarum* megnevezésből kiindulva (MonVat I/1. 113, 134) – úgy gondolta, hogy a helyi papság esetében a nyilvántartott jövedelem a tizedbevétellel egyezett meg (Györffy: „Pápai tizedlajstromok” 141, 153–157), elgondolását azonban Fügedi Erik cáfolta (Fügedi: „Demográfia” 26–28).

adminisztrációt vont maga után: míg az egyházi tizedet eleinte inkább csak természetben és helyszínen (szántóföldön, szőlőhegyen) hajtották be a püspök és a többi tizedbirtokos emberei, a pápai tized – érthető módon – mindig pénzben folyt be, ráadásul a papság képviselői szállították be az adószedők tartózkodási helyére.³⁴ Utóbbi eleinte nem is tizednek indult, tudniillik a pápa 1199-ben még az egyházi jövedelmek negyvenedét, 1215-ben és 1245-ben a huszadát, 1263-ban a századát rendelte behajtani.³⁵

Fontos hangsúlyozni, hogy mindazon esetekben, amikor a pápa a szakadárrok megtérítése és a pogányok elleni harc céljaira tizedeket engedett át a magyar királynak (1332–1337, 1352–1357, 1357–1360)³⁶ vagy magyarországi legátusának (1513)³⁷, mindig a pápai tizedről van szó,³⁸ hiszen még egyházfőként is csak az őt közvetlenül megillető jövedelmek felett rendelkezhetett. Teljhatalma (*plenitudo potestas*) sem tette ugyanis lehetővé azt, hogy püspöktársai vagy más egyháziak jogait (ez esetben tizedjogát) beleegyezésük nélkül megkisebbitse.

d) Figyelmen kívül kell hagynunk a sertéstizedre (*decima porcorum*) vonatkozó adatokat is – noha ezeket többen az egyházi tized fogalomkörében tárgyalják.³⁹ Igaz ugyan, hogy néhány magyarországi térségben (Szlavóniában, az esztergomi és váradi egyházmegye hegyvidéki területein) a disznókat a klérus részére adandó tizedköteles jószágok közé számították (4.2.2. fejj.) – Erdélyben azonban a sertéstized lényegében mindig világi illetékként fordul elő,⁴⁰ legelőször 1206-ban, amikor II. András király mentesíti az igeni, krakkói és romoszi szász hospeseket az erdeikben legelő disznóik után fizetendő vám vagy tized alól.⁴¹ A három királyi falu lakói korábban ezt nyilván úrbéri járulék címén adták, máskülönben földesuruk, az ural-

³⁴ Bár a pápai adószedők nem feltétlenül voltak külföldiek (pl. 1372–1375-ben István fia: Péter szabolcsi főesperest nevezték ki magyarországi *collector*-rá – MonVat I/1. pag. LXXV; Fejérpataky: „Pápai adószedők” 603–607), a *subcollector*ok pedig általában a hazai egyházi középréteg tagjaiból kerültek ki (Hegyi: „Egyházigazgatási határok” 11–12), de összefonódás a szokásos egyházi tized adminisztrációjával még itt, a tizedszedők szintjén sem mutatható ki. A pápai adóztatás lebonyolításának erdélyi megszervezését l. még Theiner I. 536–537, 551, 553–555 = EOkm II. 695, 744, 751–752. sz.; Ortvy: *Geographia* II. pag. XXI = EOkm II. 770. sz. Arra nézve, hogy a *subcollector*ok nem szálltak ki vidékre: Hegyi: „Egyházigazgatási határok” 15–16.

³⁵ MonVat I/1. pag. XLIX–L; Fejérpataky: „Pápai adószedők” 495–498.

³⁶ Theiner I. 553–555, 815–816, II. 33–35; RegSuppl II. 29. sz.

³⁷ MonRustReb 35–54 (főként 43–46). Vö. még EK mlt, III/147 (DF 277671) = Fabritius 134 = ErdKLt 390. sz.; BU nr. 52 (DF 246280).

³⁸ Világosan kitűnik ez az 1352. július 15-i pápai bulla rendelkezéseiről, mely a „decimam ... omnium ecclesiasticorum proventuum et reddituum” bocsátja I. Lajos király rendelkezésére (DocRomHist C, X, 142). Ezért a fizetők sorában szereplő „secularibus et regularibus” kitétel sem a laikus hívők és az klerikusok, hanem a világi papság és a szerzetesek kettősségére vonatkozik (uo.). Sajnos a megfelelő regeszták (EOkm III. 663, 726, 942. sz.) szövege e kérdésben félrevezetően pontatlanok.

³⁹ Holub: *Zala* I. 366; Mályusz: „Tizedkizsákmányolás” 321; Demény: *Parasztfelkelés* 59; Majláthné Sipos: „Sertéstized”.

⁴⁰ Ahogy erre David Prodan is rámutatott (Prodan: *Iobăgia* I. 67).

⁴¹ „neque de porcis ..., que in libera eorundem silva pascuntur, aliquid alicui nomine decimarum vel tributorum debeant impendere” (DIR C, veacul XI–XIII, vol. I. 368–369 = EOkm I. 32. sz.).

kodó, nem törölhetette volna el: ahogy fentebb a pápa, ő is csak saját bevételei felett rendelkezhetett.⁴² A további, erdélyi vonatkozású példákban⁴³ még nyilvánvalóbb e dézsmafajta világi jellege, és világossá válik, hogy a tölgyes vagy bükkerdő birtokosának fizetett használati díj volt⁴⁴ (függetlenül attól, hogy a disznók tulajdonosai saját jobbágysai voltak-e, netán máshol lakó polgárok vagy nemesek). Nem is az éves szaporulat, tehát a malacok száma szerint vetették ki (mint általában az egyházi állattizedeket), hanem a teljes sertésállományra.⁴⁵ A „rendes” egyházi tizedtől eltérően ugyanakkor a sertésdézsma a románokra is kiterjedt:⁴⁶ 1437-ben, mikor a fellázadt jobbágysai a méhtizeddel és az akóval együtt el akarják törölni, a váraljai (= a váruradalmakban élő) románok és magyarok egyaránt fizették.⁴⁷ Mindezek okán a sertéstized – legalábbis Erdélyben – még akkor sem bizonyult egyházi tizednek, ha épp a püspök részére hajtották be, mivel kimutatható, hogy minden ismert esetben vagy hivatali,⁴⁸ vagy pedig családi birtokairól,⁴⁹ tehát földesúrként illette meg őt.

Némileg más jellegű a Fogarasföldön kimutatható disznótized: Mircea cel Bătrân havasalföldi vajda 1408 körül Szkóré, II. Vlad Dracul 1437-ben Vajdafalva, Szeszcsor és Felsőszombatfalva eladományozásakor mentesíti sertés-, juh-, méh- és bordézsma alól a kedvezményezetteket.⁵⁰ Utóbbi három egész Magyarországon az egyházi tized vitathatatlan összetevője (vö. 4.2.2. fej.), itt azonban nyilván nem erről az adónemről van szó, hiszen görögkeleti hitű uralkodó (egyben világi személy is!) intézkedik román nemzetiségű bojárjai járuléka felől – ennek a képletnek egyetlen eleme sem illik az egyházi tizedről alkotott képünkbe. Esetükben

⁴² Látni fogunk ugyan példát arra is (pl. 6.7.4. fej.), hogy bizonyos hospeskiváltságokban a király az egyházi tized felől is rendelkezik, de ezt mindig a püspök kifejezett hozzájárulásával teszi, és ilyenkor sem mentesíti a tizedfizetés alól a kedvezményezetteket, hanem csak engedélyezi, hogy a „szászok módjára” azt teljes egészében a plébánosuk kapja (vö. Fügedi: „Városprivilegiumok” 76–77; Uő: „A befogadó: a középkori magyar királyság.” In: Uő: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról*. Bp. 1981. 524–525 [22. jegyz.]).

⁴³ 1444: DL 39557 = Szatmár vm 379. sz. (Kántorjánosi, Derzs, SZR); 1449: DL 55420 = Szatmár vm 388. sz. (Panyola, SZR, vö. még 1401: DL 53144 = ZsOkI II/1. 1361. sz.); 1506: DL 30069 (eredeti) = DL 30511 (átírat) = Amlacher 78–80. (az itt említett makkoltató hegy [*mons glandinosus*] bizonyára a Kudzsiri-havasok ÉNy-i részsein feküdt); 1520: DL 30080. = DocBát 299 (meggyesi ur., SZR).

⁴⁴ Nem véletlen tehát, hogy az 1206. évi kiváltságlevél vámként (*tributum*) nevezi meg. Vö. még Szabó: *Mezőgazdaság* 35, 50, 52–53; Majláthné Sipos: „Sertéstized” 36–38.

⁴⁵ Prodan: *Iobăgia* I. 67–69, 276–283; Hegyi: „Etnikum és adózás” 27–28.

⁴⁶ Prodan: *Iobăgia* I. 69, 276–278, 282, 295–298; Hegyi: „Etnikum és adózás” 28.

⁴⁷ DL 36972 = Demény: *Források* 80.

⁴⁸ 1527: DL 36904 = KmJkv II. 4195. sz. (gyalui ur., KL); [1552 k.]: Jakó: „Erdélyi püspökség” 149, 151, 152, 156 (gzulafehérvári-szentmihálykői és gyalui ur., vö. Hegyi: „Etnikum és adózás” 28–29).

⁴⁹ 1513: DL 30534 (a Kelnek feletti erdők nyilván már a kisbesi birtoktest területén fekhettek, mely akkoriban már a vingárti uradalomhoz tartozott, ezért küldhette ki ide előbb vingárti Geréb László püspök, majd vingárti Horvát János a tizedszedőit az ott makkoltatott kondák megvámolására).

⁵⁰ [1406–1408]: Hurmuzaki I/2. 341–342 (1392-re keltezve) = DocRomHist D, I. 127–129 (1391-re keltezve); 1437: Hurmuzaki I/2. 573–574 (tévesen 1432-re keltezve) = DocRomHist D, I. 338–339. Lukács Antal szerint mindkét – újkori latin, illetve magyar fordításban fennmaradt – oklevél interpolált, amely azonban az általunk tárgyalt illetékfajtákat kevésbé érinti („Documente false și interpolate privind Țara Făgărașului în secolele XIII–XV”. In: *Miscellanea in honorem Radu Manolescu emerito*. Ed. Zoe Petre–Stelian Brezeanu. București 1996. 101–103).

minden bizonnyal sajátos, havaselvi eredetű állami vagy földesúri adóról van szó, melynek fogarasi meglétén mégsem csodálkozhatunk. Mert bár ez a terület Erdély (és a Magyar Királyság) integráns része volt, a déli román fejedelemség vezetője pedig csak magánjogon bírta, alig egy évszázados uralma (1368–1456) oly mértékben rányomta bélyegét a vidékre, hogy az itteni (amúgy is túlnyomórészt román) társadalom és szokásjog inkább a Kárpátokon túli, mint a magyarországi viszonyokhoz idomult.⁵¹ A fenti okokból nemcsak a disznó-, hanem az itteni juh-, méh- és bortizedet sem kapcsolhatom a katolikus egyházi tized fogalmához.

Néha olyan, állattizedre vonatkozó kifejezések is világi adót takarnak, amelyek pedig máskor (és jóval többször) az egyházi tized bizonyos válfajára vonatkoznak. Így pl. a fellázadt jobbágyság említett, 1437. évi törekvéseiből sejthető, hogy az egyházi méhtized mellett hasonló földesúri illeték is létezett.⁵² Nem egyházi jellegű a váradi káptalan által juhötvened címén szedett tized (!) sem – hiszen az ötvened (*quingagesima*) eredetileg királyi járulék volt, melyet az uralkodó a káptalani birtokokról átengedett a testületnek,⁵³ így ez csak saját román jobbágyságtól szedte.⁵⁴ Az ilyen esetek azonban ritkák – a fenti, inkább az egyházi értelmükben előforduló terminusokat tehát nem zárhattam ki automatikusan vizsgálódásom köréből, csak indokolt esetben, a kellő mérlegelés után.

Végül pedig néhány általam használt forrás szintén nemesi bevételeként utal bizonyos tizedekre.⁵⁵ Ezekről azonban – nevükön kívül – alig közölnek érdemleges információt, ezért nehéz megmondani, miről is van szó. Vajon csak a kilenced sajátos megnevezésével állunk szemben (hiszen végső soron ez is egytized részt jelent), vagy a birtokos által bérbe vett tizedekkel? Esetleg valamilyen speciális tizedfajta ez, amiről eddig nem volt szó? Találgatások helyett inkább eltekintek a fenti adatok felhasználásától – ami nem esik nehezemre, mert ha mégis egyházi tizedet takarnának, részletek hiányában akkor sem gazdagítanák az összképet. Talán majd fordítva: a tizedekről kialakult szilárd ismeretek birtokában lehet őket értelmezni és kezdeni velük valamit.

e) Sok mindenben emlékeztet az egyházi tizedre az önkéntes tizedfelajánlás – a rokon vonások viszont egyben a különbségeket is kidomborítják. Világi keresztények adták, és egyházi intézmények javát szolgálta, miként a klasszikus értelemben vett tized, de haszonélvezői nem a hagyományos dézsmabirtokosok, hanem a plébániák és kolduló szerzetesek közül

⁵¹ Pl. csak itt találunk Erdélyben bojárokat. Lásd Bónis: *Hűbériség* 298–300; David Prodan: „Boieri și vecini în Țara Făgărașului în sec. XVI–XVII”. *AIIC* 6 (1963): 161–312.

⁵² DL 36972 = Demény: *Források* 80. Vö. még Prodan: *Iobăgia* I. 69, 286–289; Hegyi: „Etnikum és adózás” 28.

⁵³ Gyakori eset, hogy valamely egyházi vagy világi birtokos a falvaiból származó ötvenedet adományul nyeri a királytól: 1293: EOkm I. 519. sz.; 1357: uo. III. 937. sz.; 1366: uo. IV. 505. sz.; 1377: uo. V. 338. sz.; DL 65828 = ZsOkl I. 5043. sz.; DF 277538 = ErdKLt 305. sz.; TelOkl II. 76–77, 81–82. stb.

⁵⁴ DocRomHist C, XIV. 700. Vö. még Prodan: *Iobăgia* I. 54, aki ugyanezen a véleményen van.

⁵⁵ 1358: AOkl XLII. 927. sz.; 1359: uo. XLIII. 764. sz.; 1478: DL 27364; 1486: Ub VII. 460–462; 1524: DL 31045.

kerültek ki, az adományozók pedig nem jobbágyok, hanem nemesek köréből. Ebben az esetben nem termények és állatok, hanem valamilyen állandó pénzbeli jövedelem jelentette a tizedalapot. Leggyakrabban a malomjövedelem tizedrésze került felajánlásra: ezt adta Tuzsoni Semjén *magister* (szász)szentlászlói kétkerekű malma után a (maros)szentkirályi pálos remetéknek a kolostor felújítására (1391),⁵⁶ a török elleni hadba készülő Bogáti Imre radnóti malmából az ottani Szűz Mária-templom javára (1423),⁵⁷ a végrendelkező Apafi Miklós pedig újfalusi, apagyfalusi és alsóoroszfalusi malmaiból Apanagyfalu Szt. Gellért tiszteletére emelt egyháza részére, halála után mondandó 30 vigiliás mise fejében (1447).⁵⁸ Somkeréki Erdélyi Márton viszont a család kötelendi halastava jövedelmének tizedrészét ajándékozta a zsuki plébániának, bár magát a tavat testvére már a kolozsvári és besztercei domonkosoknak engedte át végrendeletében (1509).⁵⁹

Nem véletlen a sok hasonló vonás: az önkéntes tizedfelajánlás végső soron, eszmei tartalma szempontjából, közös töről sarjadt az egyházi tizeddel, mely az óegyházi időkben maga is a hívők vallási buzgóságának belülről jövő, egyéni kifejeződése volt. Eltávolodásukra a középkor elején került sor, mikor – az őszösvetségi minták hatására is – a termés és az állatszaporulat tizedének Isten részére történő átadása minden katolikus hívőt érintő rendszeres adóvá változott (vö. 3.2. fejj.), az őskereszténység szellemiségét őrző tizedfelajánlás pedig a szabályozatlan területekre (kézműves és kereskedelmi cikkek, ingatlanokra, pénzbeli javakra) szorult vissza. Előbbi kötelező mivoltával szemben utóbbi önkéntessége jelenti a döntő elvi különbséget. E jellege inkább a kegyes adományok, alapítványok körébe helyezi az önkéntes tizedfelajánlást.

f) Az előző kategóriának egyik sajátos – de „állami” jellegénél fogva elkülönülő – változatát képezték a királyi jövedelmek⁶⁰ egyházi intézmények részére átengedett tizede. Az egyházi tized viszonylatában ez már-már határesetet jelent – nem véletlen, hogy több kutató is ezzel együtt tárgyalja.⁶¹ A korai Árpád-korban (11–12. század) ugyanis, mikor a tizedköteles

⁵⁶ DL 96641 = ZsOkl I. 1846. sz. A malombevétel mellett a bor- és gabonakilenced tizedét (tehát a termés 1%-át) is e célra szánja, „amennyiben a nemesek által szedni kezdett kilenced meggyökerezik Erdélyben” (*si collecta none per regnicolas utputa nobiles huius partis Transsilvane exigi constituta et incepta perpetuari poterit*).

⁵⁷ KmLt 113. sz.

⁵⁸ Ub V. 213–215.

⁵⁹ TelOkl II. 311–312 = KmLt 351. sz.

⁶⁰ Az állami jövedelmek szerkezetére lásd: Fügedi Erik: „Mátyás király jövedelme 1475-ben.” Sz 116 (1982): 484–506; ifj. Barta János–Barta Gábor: „III. Béla király jövedelmei. (Megjegyzések középkori uralkodóink bevételeiről.)” Sz 127 (1993): 413–449; Engel Pál: „A magyar királyság jövedelmei Zsigmond korában.” In: Uő: *Tanulmányok* 426–432; Kubinyi András: „A Mátyás kori államszervezet.” In: *Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára*. Szerk. Rázsó Gyula–V. Molnár László. Bp. 1990. 104–116; Draskóczy István: „A királyi jövedelmek a 16. század elején Magyarországon. Szempontok bányászatunk és külkereskedelmünk történetéhez.” In: *Historia critica. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetek Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből*. Szerk. Manhercz Orsolya. Bp. 2014. 75–92.

⁶¹ Holub: *Zala* I. 365; Mályusz: „Tizedkizsákmányolás” 320; Prodan: *Iobágia* I. 26–28. Mindhárman utalnak azonban arra, hogy ez igazából nem tekinthető „rendes” egyházi tizednek.

javak köre még nem volt pontosan behatárolva, a királyi törvények szüksézáú rendelkezéseit⁶² lehetett úgy értelmezni, hogy minden szabad jogállapotú keresztény bármiféle gyarapodása az egyházi tized hatálya alá tartozik. Az első királyok mindenesetre így értelmezték, és – mivel a hazai keresztény társadalom fejeként és az egyház gondviselőjeként kötelességüknek tartották, hogy példát mutassanak – regálé (uralkodói tisztségük jogán járó) jövedelmeik tizedét az egyháznak engedték át.⁶³ Ennek megfelelően a későbbiekből tudomásunk van a bányabérből (*urbura*), pénzújíási illetékből (*pisetum*), illetve a kamarahasznából (*lucrum camare*), a székelyek és románok adójából (azaz az ún. ökörsütésből [*signum bovium*] és juhötvenedből [*quingagesima ovium*]), továbbá a nyestbőradóból (*marturina*), sójövödelmekből, valamint a vásár- és vámbevételekből származó tizedről.

Ezeket a tizedfajtákat ugyan – a rend kedvéért – bővebben fogom ismertetni a tized tárgyat feldoldozó fejezetben, a „személyi” tizedek vállfajánál (4.2.3. fej.), más tekintetben azonban mégsem vonhatom be dolgozatom tárgykörébe. Hiába volt ugyanis közös gyökerük az egyházi tizedekkel, és bármennyire is jelentős rendszeres bevételt biztosítottak a főpapság számára, a szerkezeti különbségeknek (agrártermékek helyett pénz és bányászati cikkek) megfelelően adminisztrációjuk egészen más utakat követett, mint a rendes dézsmálás esetében. Ugyanakkor az uralkodó sem tekinthető egyszerű adózónak, mint bármelyik őstermelő: tized alá bocsátott bevételei másodkézből származnak (ezáltal pedig pl. görögkeleti rítusú románok adójának egy része is a katolikus egyházhöz kerül). Ráadásul a királyi jövedelmek tizede némely esetben extraterritoriális jelleget is mutat: a „rendes” egyházi tizednél elképzelhetetlen lett volna, hogy az esztergomi érsek más püspök egyházmegyéjének a területéről kapjon tizedet – pedig a székely ököradó és a román juhötvened egésze, továbbá a kamarahaszna és az *urbura* jelentős része épp e kívüleső régiókból (az első kettő elsősorban az erdélyi egyházmegyéből) származott. Ezen adatok mellőzését megkönnyíti elenyésző számuk is, és az a tény, hogy a Zsigmond-kort követően még azok a tételek (sótized, vámok tizede) is eltűnnek az erdélyi forrásokból, amelyek egyébként e térségből korábban a gyulafehérvári főpapot és káptalanát illeték meg.

*

Az ’egyházi tized’ fogalmának körüljárása során szükséges még egy fontos felismerésre kitérnem, amely voltaképpen annyira banális, hogy a témával foglalkozó kutatók többsége bi-

⁶² Szt. István király közismert rendelkezése szerint: „Ha valakinek Isten tízet adott egy évben, a tizediket adja Istennek” (*Si cui Deus decem dederit in anno, decimam Deo det*; Szt. István II. tk. 18. tc. = Závodszy 156). Szt. László dekrétuma is úgy határoz, hogy „a püspök szedjen tizedet mindenből” (*Episcopus accipiat decimationem in omnibus*, Szt. László I. tk. 40. tc. = Závodszy 164).

⁶³ A királyi birtokok bevételeit bizonyára azért nem számították ide, mert az ott termelt mezőgazdasági javak után már annak népei tizedet fizettek az egyháznak.

zonyára ösztönösen alkalmazta a szövegek értelmezésénél, de alig akad a magyar szakirodalomban, aki írásban megfogalmazta volna,⁶⁴ és magam is csak jelen kutatás vége felé tudatosítottam. Arról van szó, hogy a forrásokban szereplő *decima* kifejezés nem mindig – sőt, megkockáztatom, az esetek többségében nem – abszolút értelemben használatos. Azaz nem jelenti az adott területről származó termés, állatszaporulat vagy egyéb jövedelem pontosan egytized részét (a „teljes tizededet”, *integra decima*), hanem annak a kisebb tizedbirtokosok (helyi pap, főesperes, *magister*, stb.) és más haszonélvezők (pl. világi hatóságok) részesedésének levonásával a fő dézsmabirtokos (elsősorban a püspök, egyes helyeket a káptalan vagy mások) nettó jövedelmének megmaradt „tisztá tizedet”.⁶⁵ Magyarán szólva, a részre ugyanazt az elnevezést alkalmazzák, mint az egészre (*totum pro parte*), ami adott esetben zavart is okozhat.⁶⁶ Az adott forrás helytálló hasznosításához tehát mindenekelőtt el kell dönteni, hogy melyik jelentésében tartalmazza a *decima* szót, és ha relatív értelemben, akkor hasznos azt is kideríteni, hogy a dézsma mekkora részét élvezte az a tizedbirtokos, akire az adat vonatkozik.

1.2. Térbeli keretek: az erdélyi egyházmegye határai

A katolikus egyházi terminológiában az 'egyházmegye' (*diocesis*) azt a területet jelöli, mely fölött a megyéspüspök kizárólagos lelki joghatóságot gyakorol: ellátja tanítói hivatalát (biztosítja a hívők megfelelő hitéletét, gondoskodik a papság képzéséről, a tanítás tisztaságáról), él szentelő hatalmával (kiszolgáltatja a püspököknek fenntartott szentségeket, azaz bérnál,

⁶⁴ Az egyetlen rövid reflexiót Solymosi László tollából ismerem: „Ez a szóhasználat egyben arra is figyelmeztet, hogy a forrás hasznosításakor mérlegelni kell, az adott esetben a *decima*, illetve a *quarta* önmagában voltaképpen mekkora részesedést jelölt” (Solymosi: „Veszprémi számadáskönyv” 94). — A külföldi szakirodalom is tud e bizonytalanságról (vö. Loy: *Kirchliche Zehnt* 18–21; Plöchl: *Zehntwesen* 64; Constable: *Monastic Tithes* 6).

⁶⁵ Ez talán azokról az oklevelekből világlik ki legjobban, ahol több tizedbirtokos részét említik egymás mellett: 1298: „decimas de Noyglok, de Vyuar, de Foludi et de omnibus possessionibus ipsius Mykud bani hoc anno provenientes episcopatumque contingentes preter quartam archidiaconalem et portionem sacerdotum” (Ub I. 210); 1367: „vos ad decimas ... episcopi Transsilvani proximi nostri et quartas archidiaconales de possessionibus nostris ipsis iure provenire debentes continue intromitteretis” (DocRomHist C, XIII. 332); 1380: „literarum nostrarum super facto decimarum ville Bwn vocate ad capitulum predictae ecclesie Transsilvanensis de iure et ab antiquo pertinentium et ratione quarte archidiaconalis ipsum [sc. Iohannem archidiaconum de Kykullew] contingentium ... confectarum” (Ub II. 528); 1441: „idem plebanus et sui successores ... tam in nostris decimis, quam et archidiaconi et sua quarta decimam partem licite recipere debeat” (Ub V. 88); 1536: „totales decimas suas episcopales in possessione Gywlathelke existentes unacum quarta decimarum archidiaconatus Dobocensis in eadem possessione habita” (EgyhtEml III. 75).

⁶⁶ A jelenség nem ismeretlen a magyar történetírásban: a források máskor sem mindig teszik meg azt a szívességet, hogy a fogalmakat szabatosan és egyértelműen használják, hiszen a jelentések többértelűsége, metaforikus vagy metonimikus kiterjedése éppúgy minden nyelv fejlődésének velejárója, mint elszegényedésük, használatból való kihullásuk. Elég felidézni például a *comitatus* terminust, mely egyszerre jelölt az Árpád-korban várispánságot és vármegyét, és ezzel sokáig olyan bonyodalmakat generált a kutatás számára, amelyeken csak sok fejtegetéssel, a fenti két magyar fogalom megkülönböztetésével kerekedett felül (vö. Kristó: *Vármegyék* 122–144 [főként: 127]). De említhetném a *libertas* vagy a *nobilis* kifejezéseket is, melyeknek szintén volt egy abszolút (a valódi, „arany szabadságra”, ill. az országos arisztokráciára), valamint egy relatív (bizonyos jogokkal élő szolgarendűekre, ill. egy csoporton belüli elitre vonatkozó) értelme, és mindaddig félrevezették a hajdani valóságot megérteni törekvő történészt, amíg ezt a kettősséget fel nem ismerte (vö. Bolla: *Egységes jobbágyosztály* 27–94; Zsoldos Attila: „Eléggé nemes férfiak...” « A kehidai oklevél társadalomtörténeti vonatkozásairól.” In: *Zalai történeti tanulmányok*. Szerk. Káli Csaba. Zalaegerszeg 1997. [Zalai Gyűjtemény 42.] 7–19).

papot és templomot szentel) és kormányozza egyházmegyéjét (engedélyezi a személyi és intézményi változásokat, helyi zsinaton belső határozatokat hozat, szentszéki ügyekben legfőbb bíró, egyházlátogatásokat tart, fegyelmez). Körzetében e hatásköröket másvalaki – legyen bár püspök vagy akár érsek – nem gyakorolhatja, csak az ő hozzájárulásával vagy megbízásából (így származtathatta át szentelő és tanítói hivatalát vagy annak egy részét segédpüspökre, bírói hatalmát pedig helynökeire vagy főesperesekre).⁶⁷

Az egyházi tized is lelki jogon (tehát egyházi, és nem politikai vagy földesúri státusánál fogva) illette meg a középkori püspököket. Ezért az a terület, melyen tizedjoga érvényesült, azonos volt egyházmegyéjével (vagyis nem szűkült le pl. a püspöki birtokokra). A kizárólagosság ez esetben is érvényesült: e területen idegen püspök nem dézsmáltathatott, sőt kezdetben a tized egésze a megyéspüspököt illette (3.3. fej.). A későbbi (helyi) tizedbirtokosok részesedése végső soron az ő tizedjogából vezethető le, mely még a középkor végén, megfogyatkozott állapotában is mindenhol jelen volt az egyházmegyében (vö. 6.3–6.5, 6.7. fej.). Ugyanakkor a szentszéki ügyek sorában a tizedperek is a területileg illetékes püspök, illetve helynöke(i) bírói széke elé kerültek.⁶⁸ Mindezeket figyelembe véve tehát célszerű az erdélyi tizedszedés tanulmányozásának földrajzi-társadalmi keretéül az erdélyi egyházmegyét választani.

Köztudott, hogy a középkori erdélyi egyházmegye nem esett egybe a történeti Erdéllyel:⁶⁹ míg utóbbi lényegében az Erdélyi-medencével azonos,⁷⁰ előbbi nem foglalta magába a Szeben és Brassó környéki szász dékánóságokat, illetve Kalotaszeg jelentős részét, ugyanakkor északon messze túlnyúlt a vajdaság határain, felölelve a Réz-hegység és a Felső-Tisza közti területet is.⁷¹ Határait a szakma még 130 évnyi kutatás után sem tisztázta véglegesen, így a továbbiakban ez irányú ismereteink pontosítására is sort kell kerítenem.⁷²

⁶⁷ A püspöki hatalom jellegére, forrásaira és területi vonatkozásaira l. Fügedi: *Uram, királyom* 104–116, passim (nem beszél a tanítói hatalomról); Kiss: *Abbatia regalia* 13–17.

⁶⁸ Gárdonyi Albert: „Városi plébániák kiváltságos állása a középkorban.” In: *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére*. Bp. 1933. 177–178; Bónis: „Egyházi bíróság” 640, 651–652.

⁶⁹ Vö. Karácsonyi János: „Az erdélyi püspökség Erdélyen kívül eső főesperességei.” *Batthyaneum* 1 (1911): 38–46; Kristó: *Korai Erdély* 106–108, 111–113.

⁷⁰ Hagyományosan a hét belső-erdélyi vármegyét, továbbá a székely és szász székeket szokás ide számítani, de Jakó Zsigmond kiterjesztette a fogalmat a Szilágyságra, azaz az egykori Közép-Szolnok és Kraszna vármegyék területére is, mivel úgymond ez „a XV. századig a nádor és a vajda egyelőre tisztázatlan, vegyes joghatósága alatt állott, de később Belső-Erdéllyel alkotott egységet” (Jakó: „Erdélyi forráskutatás” 30). Ezzel szemben jómagam úgy vélem, hogy Kraszna megye semmiféle intézményes kapcsolatban nem volt Belső-Erdéllyel, Közép-Szolnokot is csupán a vajda személye kapcsolta oda, aki 1258–1446 között folyamatosan szolnoki ispán is volt (de e tisztsége sosem olvadt be a vajdai címbe – ellentétben a belső-erdélyi ispánságokkal). Vö. Hegyi: „Szilágyság hovatartozása”.

⁷¹ A középkori erdélyi egyházmegye határainak és közigazgatási beosztásának legújabb megjelenítése a Jakó Zsigmond által tervezett, Nagy Béla által kivitelezett térkép (EOkm II, melléklet). Sajnos néhol pontatlanul ábrázolja az egyes főesperességek határát, a szászvidéki egyházmegyei határ meghúzója pedig végzetesen elhibázott. Vö. Hegyi: „Egyházigazgatási határok” 18–25.

⁷² A középkori magyar egyházigazgatás topográfiájának legfontosabb forrása az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék, mely egyházmegyék és (a fizetési éveken belül) többé-kevésbé főesperességek szerint sorolja fel a befizető

A Kárpátkanyarban fekvő Tatárhavas-hágótól észak felé indulva a keleti határ végig megegyezett az országhatárral, vagyis hozzávetőleg a Háromszéki-havasok, a Nemere- és a Tarkó-hegység, majd a Besztercei- és Kelemen-havasok, végül pedig a Szuhárd-hegység gerincén vagy külső lejtőin futott. Ezután (legalábbis a 14. század eleje óta⁷³) a Radnai-hágótól nyugat felé fordulva, továbbra is az erdélyi vajdaság mezsgyéjét követte a Radnai-havasok és a Cibles-hegység vízválasztóján, északi szomszédja az egri egyházmegye lévén. Innen nyugat felé sajnos nem tudjuk rekonstruálni pontos nyomvonalát. Ennek végső soron a környék egykori gyér plébániahálózata az oka: a 13. században a Lápos vidéke még lakatlan erdőség, később pedig túlnyomórészt románokkal népesedik be.⁷⁴ Annyit tudunk, hogy Nagybánya és (Ara-nyos)Meggyes környéke – minden földrajzi megfontolás ellenére – az egri püspök fennhatósága alá tartozott,⁷⁵ de valószínűsíthető, hogy ide tartozott a Kővár-vidék és a Láposi-medence is.⁷⁶ Így az egyházmegyei határ vélhetőleg a Szamos és a Lápos vízválasztóján (Ilosvai-hegység), majd a Szamos mentén futott. A Lápos torkolatától már biztosan a kelet-nyugat irányban folyó Szamos képezte a határt⁷⁷ egészen (Szamos)Berendig, ahol a folyón átcsapva, északi irányban folytatódott a Kak–Batiz–(Sárköz)Újlak vonal mentén, majd Ugocsa megye keleti határát követve (a Túr és a Turc vízválasztóján, illetve az Avas gerincén) a Felső-Tiszáig.⁷⁸

papokat (vö. MonVat I/1, átfogó, bár elavult feldolgozásuk: Ortway: *Geographia* I–II [egyházmegyék szerint], modern hasznosítása: Györffy: *Történeti földrajz* I–IV [megyék szerint]; Kristó: *Vármegyéek* 239–516).

⁷³ Egy 1299–1300. évi pereskedés tanúsága szerint korábban Máramaros is az erdélyi egyházmegyéhez tartozott, ekkoriban viszont már az egri püspök terjesztette ki rá fennhatóságát – immár véglegesen. Vö. CDHung VI/2. 192–193 = EOkm I. 575. sz.; DIR C, veacul XIII, vol. II. 514–516 = EOkm I. 581, 592. sz. Az erdélyi főpapok későbbi visszaszerzési akciói eredménytelenek maradtak (1346: LegEccI III. 179–180 = EOkm III. 336. sz.).

⁷⁴ 1231-ben itt még csak megyényi kiterjedésű erdőket határolnak körül: a Nagybánya környékén fekvő Kékest és a Kővár-vidéki Fentőst (DIR C, veacul XI–XIII, vol. I. 391–394 = RegArp 471. sz.). 1405-ben viszont a kővári uradalomban (a Szamos és a Lápos közt) már 45 falut sorolnak fel – ebből 42 román lakosságú (ZsOkI II/1. 3723. sz.), 1566-ban 67-et – melyből 65 román (Makkai: *Pusztulás* 23–24, 54–92; Prodan: *Iobăgia* II. 174).

⁷⁵ A térség valószínűleg 1300 körül, Máramarossal együtt szakadt ki az erdélyi püspök joghatósága alól. Az 1332–1337. évi tizedjegyzék szerint mindenestre Nagybánya, Lápos, Szinér, Apa, Meggyes, Udvari, Sárköz és Remete papját már az egri püspökség pápai tizedfizetői között találjuk (MonVat I/1. 215, 334, 355, 371). L. még Németh: *Szatmár* pag. XXVIII–XXXI; Gulyás: „Szatmár” 156, 158–159.

⁷⁶ A pápai adólajstromban szereplő Lápost (MonVat I/1. 327, 355, 371) szerintem nem Láposbányával kell azonosítanunk (vö. Ortway: *Geographia* I. 202; Németh: *Szatmár* 163–164), hanem a később is magyar (tehát katolikus) lakosságú Hagymáslápossal, vagy éppenséggel a távolabbi Magyarlápossal. Ezek középkori egyházi hovatartozására nincs más adatunk, de a kora újkorban mindkettő a tiszántúli református egyházkerület nagybányai esperességének volt alárendelve (vö. Hegyi: „Esperességek” 360, 50. jegyz.).

⁷⁷ A folyótól délre már minden ismert katolikus helység az erdélyi egyházmegyébe esett: csak a folyó mentieket említve, 1332–1334-ben a szatmári főesperességhez tartozott (Szamos)Krassót, Amact, Szatmárt, Vetést (MonVat I/1. 108, 116, 120, 122, 134, vö. Németh: *Szatmár* pag. XXXIX–XL), 1538-ban pedig Krassó, Nagy- és Kis-kolcs, (Szamos)Kóród, Pettyén, Dobrács, Ombod, (Szatmár)Pálfalva és Amac az erdélyi püspöknek fizetett tizedet (EgyhtEml III. 313–315).

⁷⁸ A pápai tizedjegyzék tanúsága szerint az erdélyi egyházmegye ugocsai főesperességének legkeletibb parókiáit Berend, Németi, Lázári, (Kis)Peleske, (Kis)Sár, (Batiz)Vasvári, Halmi, (Fekete)Ardó és Nagyszász (ma Tiszaszászfalu) képezték (MonVat I/1. 107–108, 122, 135, vö. Németh: *Szatmár* pag. XL). 1538-ban Batiz, Vasvári, Lázári és (Puszt)Daróc az erdélyi püspöknek fizet tizedet (EgyhtEml III. 313–315), 1550 körül pedig ezeken kívül még Kak, Szentmárton, Egri és Sárközújlak is (Gyulay-Kuun cs. lt. I/405). A tizedjegyzékben felbukkanó Újlaknak Sárközújlakkal történő azonosítását ugyan Németh Péter azzal cáfolta, hogy utóbbi Egerhez tartozott (Németh: *Szatmár* 324), de az általa bizonyítékként idézett 1486. évi oklevél (DL 65136) nem használható fel a kérdés eldöntésére, mert ott Sárközújlak mellett olyan plébániákat is (Lázári, Atya, Batiz) egri egyházmegyeinek mondanak, melyek biztosan az erdélyibe estek.

Innen a Szamos torkolatán túli (Kis)Varsányig a Tisza képezte az erdélyi és egri egyházmegyék határát.⁷⁹ Varsánytól a határ délnyugat, majd dél felé fordult, és a Nyírség dombjai között kanyargott Ilk, (Nyír)Mada, Bagda, Petneháza, Rohod, Vaja, (Kántor)Jánosi, (Nyír)Derzs, (Nyír)Bátor, Piricse, Encsencs, Szalmad, (Nyír)Lugos, Szennyes és Fülöp érintésével (tehát gyakorlatilag Szatmár megye nyugati határa mentén).⁸⁰

Fülöpnél véget ért a szomszédság az egri egyházmegyével, és a délkelet felé futó határ másik oldalán már a váradi püspökséget találjuk. A szélső településeket itt (Ér)Körtvélyes, (Ér)Vasad és (Ér)Endréd képezték, de az sem zárható ki, hogy Nagymihály (a mai Érmihályfalva) fele és (Ér)Tarcsa is az erdélyi egyházmegyéhez tartozott, dél felé nyúló zárványt képezve a határvidéken.⁸¹ (Szilágy)Pértől a határ rövid szakaszon ismét délnyugat felé tartott (Apát)Keresztúrig, onnan viszont keletre Monospetriig, majd a Berettyó folyása jelölte ki a folyó bályoki elkanyarodásáig.⁸² Itt ismét dél, majd délkelet felé fordult, és Kraszna megye Bihar felőli határát követte a Réz-hegység gerincén a Királyhágóig.⁸³ Ezután az egyházi és a késő középkori világi közigazgatás útja megint eltért egymástól, hiszen a váradi püspökség területe kiterjedt a Sebes-Körös egész forrásvidékére, sőt az Almás felső szakaszára is (mely területek a 14. század közepétől világilag már az erdélyi Kolozs megyéhez tartoztak). Az egyházmegyei határ itt az Egregy és az Almás vízválasztóján futott (Nagy)Rajtolcig, majd – az

⁷⁹ Kristó: *Vármegyék* 496. A középkorban még az erdélyi egyházmegyéhez tartozó (Tisza)Sásvár (MonVat I/1. 119) sem a Tiszától északra feküdt, hanem a folyó ágai között, egy szigeten (vö. Szabó: *Ugocsa*, 4. térképmelléklet).

⁸⁰ Varsány, Mada, Petneháza, Jánosi, Derzs, Bátor és Piricse a szatmári főesperesség plébániái az 1330-as években (MonVat I/1. 108, 116, 134). Bagda 1454-ben a szatmári főesperesnek, Piricse, Encsencs, Lugos, Fülöp és Szalmad 1503-ban, Rohod 1554-ben az erdélyi püspöknek fizet tizedet (DL 62313 = SzentReg 2795. sz.; WassLt 515. sz.; EgyhtEml I. 313–315; Gyulay-Kuun cs lt, I/202). Vö. még 1553–1554: Concilia: „Adatok” 259–260; 1570: LibStJoh 33–34, 47, 82, 84–85.

⁸¹ A pápai tizedjegyzékben ugyan csak Endréd és az északabbra fekvő Reszege mutatható ki (MonVat I/1. 108, 116, 134), de 16. század közepi adatok szerint Körtvélyes, Apáti és Vasad is a szatmári főesperesnek adta a *quartát* (Concilia: „Adatok” 259, 260). Másik oldalról ezt támasztja alá, hogy a váradi püspökség bihari főesperességének érmelléki tömbje (Ábrány, Semjén, Nagymihály, Pusztapáti, Tarcsa, Keserű, Adony, Ottomány, Gálospetri, Szalacs) is az említett falvak határában ért véget (vö. Györffy: *Történeti földrajz* I. 584–588; SchemVar 52). 1337-ben a nádori közgyűlésen összegyűlt nemesek igazolták az erdélyi püspök tizedigényét Tarcsa és (a határában fekvő) Apáti birtokokra, valamint Nagymihály falu felére (EK mlt [DF 277270] = EOkm II. 937. sz.).

⁸² A monospetri és margittai pap 1335-ben az erdélyiek között szerepel (MonVat I/1. 141), utóbbit még 1373-ban, Keresztúrt 1345-ben mondják erdélyi egyházmegyében fekvőnek (DocRomHist C, XIV. 357–358; RegSuppl I. 294. sz. = EOkm II. 334. sz. – hogy ez Apátkeresztúrra vonatkozik, l. AOkl XVII. 99, 131. sz.). A 14. században világilag Szolnokhoz tartozó (vö. EOkm II. 769/2, 811. sz.) Magasábrány (a mai Vedresábrány) is ide számítható. A váradi egyházmegyei Monostorosábrány – Györffy minden okfejtése ellenére (Györffy: *Történeti földrajz* I. 590) – nem ezzel, hanem Érábránnyal azonosítható (l. Jakó Zsigmond: *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Bp. 1940. [Település- és népiségtörténeti értekezések 5.] 198; Emödi Tamás: „Hozzászólás”. *Turul* 75 [2002]. 55). Szalacs, Bogyoszló, Albis, Felapáti, Olaszi, Köbölkút, (Berettyó)Királyi, Tóti, illetve odébb Bályok és (Berettyó)Széplak szintén már a váradi egyházmegyébe estek (Györffy: *Történeti földrajz* I. 584–588; SchemVar 52).

⁸³ A krasznai főesperesség és az ide sorolható (Szilágy)Zovány, (Szilágy)Nagyfalu, (Szilágy)Bagos és (Szilágy)Perecsen egyházközségek az erdélyi egyházmegyében adóznak (MonVat I/1. 98, 103, 119, 141), Kárásztelek és (Szilágy)Somlyó az erdélyi püspöknek fizet tizedet (DocRomHist C, XIV. 698; EgyhtEml III. 88–89). A Sebes-Körös völgyi falvak azonban már Váradhoz tartoztak (vö. Györffy: *Történeti földrajz* I. 584–588).

erdélyi oldalon – Középlak, Tamásfalva (a mai Almástamási), Nagypetri, Jegenye, Gyerővásárhely, illetve a Sebes-Körös és a Kis-Szamos vízválasztója jelölte ki.⁸⁴

Az egyházmegye további nyugati határa már a politikai határt követte: a Körösöket a Szamostól, az Aranyostól, az Ompolytól és a Marostól elválasztó hegyvonulatokon, azaz a Bihar-havasok és az Erdélyi-érchegység gerincén dél, délkelet, majd nyugat irányban a Zarándi-hegység kezdetéig. Innen dél felé fordulva leereszkedett a Marosig, melyet Zámnál keresztezett, onnan pedig a Ruszka-havasok gerincén át, a Vaskapu-hágótól kissé nyugatra elhaladva, a Szárkő-hegység északkeleti részén keresztül érte el Erdély délnyugati csücskét, a Godján-csücsöt.

Kezdetben valószínűleg a déli határ is egybeesett az országhatárral:⁸⁵ elméletileg mindenhol a Déli-Kárpátok (Retyezát, Páring, Lotru, Fogarasi-havasok, Királykő, Bucsecs, Csukás) gerince jelölhette ki. (Gyakorlatilag e határnak nem volt jelentősége, hiszen a hegylánc északi előtere, a Hortobágy és az Olt völgye, továbbá a Barcaság a 11–12. században még nagyrészt lakatlan vagy gyéren benépesített gyepülve,⁸⁶ a hegyek előterét pedig már 1200 körül jelentős román népesség ülte meg,⁸⁷ akikre az erdélyi püspök joghatósága nyilván nem vonatkozott.)

A századok 12. század közepén kezdődő betelepülése,⁸⁸ majd a német lovagrend rövid barcasági uralma (1211–1225) azonban elbonyolította Dél-Erdély egyházigazgatási viszonyait. A II. Géza király (1141–1162) idején érkezett altlandi („óföldi”) századok ugyanis sikerrel valószínűsítették meg egyházi autonómiájukat az erdélyi püspök joghatósága alól mentes és közvetlenül

⁸⁴ Az erdélyi egyházmegyei plébánia-hálózat e vidéken a 14. században még elég gyér, csak Hídalmást (*Pomerium*), (Magyar)Zsombort és Drágot említik az Almás völgyében, (Gyerő)Vásárhelyt és (Magyar)Kapust pedig a Kapus mentén (MonVat I/1. 95, 98, 99, 100, 103, 112, 113, 115, 120, 139). Ellenben a váradí térfél jól körülhatárolható, hiszen 1291–1294 körül (Kalota)Bökény, (Magyar)Valkó, (Vár)Almás, Deréte, Farnas, Bábonny és Zentelke a váradí püspöknek fizet tizedet (EOkm I. 501. sz.), míg 1332–1337 közt (Bánffy)Hunyad, (Gyerő)Monostor, Almás, (Kalota)Szentkirály és Valkó adózik egyházmegyéjében (MonVat I/1. 54–55, 62, 87, 97, 111, 119–120). A pontosabb határt a 16. századi tizedbérlet-jegyzék segítségével lehet megrajzolni, ahol a *districtus Kalothazegh* konzerválta a korábbi váradí felségterületet (Jakó: *Dézsmá* 61–64, vö. még uo. 52–59).

⁸⁵ Az erdélyi egyházmegye korai kiterjedését jelzi, hogy Vilmos püspök 1213-ban rendelkezett a barcasági tizedek felől (Theiner I. 12 = EOkm I. 62. sz.), és 1223-ban is zsinatra hívta az itteni papságot (Theiner I. 43 = EOkm I. 127. sz.).

⁸⁶ A szebeni prépostság területe pusztaság (*desertum*) volt a századok bejövetele (1150 körül) előtt (DIR C, veacul XI–XIII, vol. I. 361–362 = EOkm I. 22. sz.), 1211-ben még a Barcaságot is pusztának és lakatlannak mondják (DIR C, veacul XI–XIII, vol. I. 369–370 = EOkm I. 38. sz.). Alátámasztja ezen állítások igazát az a tény, hogy mindkét térségben szinte kizárólag német eredetű településneveket találunk – vö. Kniezsa István: *Kelet-Magyarország helynevei*. In: *Magyarok és románok* I. 28–31; Nágler: *Așezarea* 180–194; Kristó: *Korai Erdély* 163–167.

⁸⁷ Erdélyben legelőször Fogarasföldön (1206–1209 körül: *terram ... exemptam de Blaccis*, DIR C, veacul XI–XIII, vol. I. 379–380 = EOkm I. 125. sz., 1222: *terra Blachorum*, Ub I. 22–24 = EOkm I. 123. sz.) és a Szebeni-havasokban említenek románokat (1210: *Olacis*, ÁÚO 310–311 = EOkm I. 37. sz.; 1224: *silva Blacorum*, DIR C, veacul XI–XIII, vol. I. 383–384 = EOkm I. 132. sz.), majd a Hátszegi-medencében is felbukkannak (1247: DocRomHist D, I. 21–28 = EOkm I. 205. sz.). Mindezek és más érvek alapján a magyar történetírás joggal következtet ezen etnikum déli felőli bevándorlására – vö. *Erdély rövid története* 162–169, 174–175; Kristó Gyula: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Bp. 2003. 191–193; Uő: *Korai Erdély* 190–201. stb. Ismeretes a román történetírás ettől gyökeresen eltérő álláspontja.

⁸⁸ A század kutatás eredményeit összefoglalja: Nágler: *Așezarea* 127–173.

Esztergomhoz tartozó szebeni prépostságuk keretében, melynek szabadságát 1191-ben III. Celsztin (1191–1198) pápa is elismerte.⁸⁹ A prépostság hatáskörét ugyan nem sikerült kiterjeszteni a később települt szász falvakra,⁹⁰ és püspökséggé alakulni sem engedték,⁹¹ mindez azonban nem változtatott a tényen, hogy e terület elveszett az erdélyi egyházmegye számára.⁹²

Hasonló folyamat zajlott le a német lovagok fennhatósága alatt benépesedő Barcaságban. Itt a pápa 1223-ban engedélyezte egy neki közvetlenül alárendelt főesperesség vagy dékánság alapítását, és idővel püspökség létesítését is kilátásba helyezte,⁹³ de a lovagok 1225. évi kiűzetése⁹⁴ után ez már nem valósult meg. A brassói dékánság előbb a Kárpátokon túl 1227-ben alapított⁹⁵ kun (milkói) püspökséghez került,⁹⁶ majd annak tatárok általi elpusztítása után sem csatolták vissza az erdélyi egyházmegyéhez, hanem az esztergomi érsek közvetlen fennhatósága alá jutott.

A késő középkorban a szebeni és a barcasági káptalant folyamatosan az esztergomi egyházmegye részeként említik.⁹⁷ A rajtuk kívül alapított szász egyházközségek már csak az erdélyi püspökség fennhatósága alatt, a főesperességek keretében tudtak dékánságokba szerveződni.⁹⁸ Így a 14. század elejére az a furcsa állapot alakult ki, hogy a szász településterület, a szászok politikai önkormányzata és egyházi autonómiájuk hatásköre nem esett egybe, hanem – ebben a sorrendben – egyre szűkebb területeket fogtak át. A szászok egyházi megosztottsága a későbbiekben sok bonyodalom forrása lett.

⁸⁹ Ub I. 1–2 = EOkm I. 19–21. sz.

⁹⁰ [1192]: Ub I. 2–5 = EOkm I. 22, 24–25. sz.

⁹¹ Pedig II. András király támogatta e tervet – vö. MonVespr I. 20–23 = EOkm I. 42. sz.

⁹² Ebbe az erdélyi püspök nyilván nehezen nyugodott bele, még 1486-ban is tiltakoztak alávetési kísérletei ellen a szebeni szászok (Ub VII. 451–456).

⁹³ Theiner I. 37, 43, 50–51 = EOkm I. 124, 127–128. sz.

⁹⁴ Theiner I. 58–60, 61, 64–66 = EOkm I. 133–138, 140, 142–144. sz. A lovagok barcasági történetével könyvtárnyi szakirodalom foglalkozik. A legismertebb szintézis: Zimmermann, Harald: *Der Deutsche Orden in Burzenland. Eine diplomatische Untersuchung.* (Studia Transylvanica 26.) Böhlau–Köln–Weimar–Wien, 2000.

⁹⁵ Theiner I. 86–88, 90–91, 93, 128, 130–131 = EOkm I. 145, 149–151, 153–155, 159, 171–173. sz. Vö. Makkai: *Milkó* 10–44.

⁹⁶ A premontrei monostorok 1234–1235. évi jegyzéke szerint Brassó a kun egyházmegyében (*dyocesis Cumanie*) fekszik (EOkm I. 176. sz.). Lásd még Györffy: *Történeti földrajz* I. 824.

⁹⁷ Először 1288-ban: EOkm I. 436. sz. L. még Ub I. 200, 481–484, III. 137–139, 144–145, 177–178, 243–244, 250–253, 254–255, 255–256, 467, IV. 123–124, 126–128, 175–180, 185–187, 342–346, 523–525, V. 91–92, 118–119, 157, 218–225, 232–238, 244, 320–321, 341–343; EgyhEml I. 140–142 – vö. Solymosi László: „Az esztergomi egyházmegye legrégibb ünneplajstroma. (Szent Adalbert, Szórád-András és Benedek tisztelete az erdélyi szászoknál).” In: R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv. *Születésének 70. évfordulója ünnepére.* Szerk. Tusor Péter–Rihmer Zoltán–Thoroczkay Gábor. Bp. 1998. 90–91; Hegyi: „Plébánia fogalma” 9–11. Esztergom fennhatóságán az sem változtatott, hogy a 15–16. század fordulóján a két dékánság papjai – önállósági törekvésektől vezetve – immár rendszeresen milkói egyházmegyeieknek mondták magukat (Fabritius 159–164, 216–217; DF 286666) – l. Makkai: *Milkó* 48–56; Hegyi: „Székelyföldi egyházszervezet” 380–384.

⁹⁸ Hegyi: „Egyházigazgatási határok” 7 (44. jegyz. is); Uő: „Plébánia fogalma” 11–13.

Téves az a felfogás, mely a szebeni prépostság északi határait a Nagy-Küküllőnél látja:⁹⁹ ez lényegében csak a Cibin és a Hortobágy folyók völgyére terjedt ki,¹⁰⁰ míg a barcasági káptalan Brassó környékére. A két exempt terület ráadásul nem is alkotott összefüggő tömböt:¹⁰¹ a jelek szerint Fogarasföld és az Olt völgyének a Rákosi-szoros környékére eső szakasza az erdélyi egyházmegyében maradt.¹⁰²

A fentiek figyelembevételével tehát a következőképpen írhatjuk le az erdélyi egyházmegye déli határvonalát:¹⁰³ A szebeni káptalan felé az egyházmegye szélét a sebesi dékánságban fekvő Feketevíz (a mai Szecsel), Omlás, Toporcsa, Alamor, a selyki Rüs, (Szász)Vesszős, Bolya, a kozdi Gezés, Vecsérd, Bendorf, Bürkös, (Ágota)Kövesd, Rozsonda, Prépostfalva, Jakabfalva, Százhalom, Boldogváros, Báránkyút, Voldorf (ma: Dombos), Kóbor és (Szász)Tyúkos jelentették. Innen a határ az Olt folyását követte lefelé Felekig (ettől délre csak Kerc tartozott a szebeni parókiák közé), majd a Fogarasi-havasok és a Persány-hegység gerincén futott Ürmösig, ahonnan ismét az Olt jelentette a határt,¹⁰⁴ csak ezúttal folyásirány ellenében, egészen Kökösig. Innen a Bodza folyó Ny-i vízválasztóján felkapaszkodva érünk vissza a kiindulási pontként szolgáló Tatárhavas-hágóhoz.

1.3. Időbeli keretek: a középkor az erdélyi egyháztörténetben

Disszertációm címében a középkort jelöltem meg kutatásom időbeli keretként. De milyen évkört is jelöl e kifejezés témám szemszögéből?

A magyar középkort hagyományosan a honfoglalástól (895/896) vagy az államalapítástól (1000) a mohácsi vészig (1526), esetleg Buda elestéig és az ország három részre való szakadásáig (1541)¹⁰⁵ szokás számítani. A nyugati rítusú erdélyi egyház története ezektől némileg eltérő határvonalakat kínál. Kezdőpontként az itteni katolikus egyházmegye Szt. István király (1000–1038) általi megalapítása adódik, melyre egyesek szerint közvetlenül Prokuj erdélyi gyula legyőzése (1003) után,¹⁰⁶ mások szerint 1009-ben, Azo pápai legátus magyarországi jelenléte idején került sor.¹⁰⁷ A középkori erdélyi püspökség történetét záró évszám már egyér-

⁹⁹ Kristó: *Vármegyék* 500 – lásd még EOkm II. térképmelléklet. A téves elgondolást a pápai tizedjegyzék hiányos mivolta okozta – vö. Wagner: „Päpstliche Steuerlisten“ 39–44; Hegyi: „Esperességek“ 356.

¹⁰⁰ Jól körülírják a pápai tizedjegyzékben felsorolt itteni plébániák (MonVat I/1. 143–144).

¹⁰¹ Ahogy Ortway: *Geographia* II. térképmelléklete (‘Erdélyi egyházmegye’) ábrázolja.

¹⁰² 1369-ben a Fogaras-vidéki (és havaselvi) plébániák felett Demeter erdélyi püspök *iure dyocetano* gyakorolt joghatóságot (DocRomHist D, I. 98–99), Várdai Ferenc püspököt pedig 1514-ben egyházi tized illette Fogarásról (MonRustReb 171).

¹⁰³ A használható forrásanyagot Müller: *Landkapitel* 14–72 sorolja fel.

¹⁰⁴ L. az erdélyi egyházmegye fehérvári főesperességében felsorolt sepsi plébániákat (MonVat I/1. 106, 111–112, 133–134).

¹⁰⁵ Ez utóbbi esemény döntőbb jelentősége mellett érvel Jakó Zsigmond (Jakó: „Erdélyi forráskutatás” 31).

¹⁰⁶ Kristó: *Korai Erdély* 100–102; Thoroczkay Gábor: „Szent István egyházmegyéi – Szent István püspökei.” In: *Új: Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok*. Bp. 2009. 40–41.

¹⁰⁷ Györffy György: *István király és műve*. Bp. 2000³. 182–186.

telműen 1556, mikor – az utolsó püspök: a Habsburg-párti Bornemissza Pál (1553–1556) elmenekülését követően – a Katalin-napi (november 25.) kolozsvári rendi országgyűlés határozatot hozott az egyházi uradalmak (Gyulafehérvár, Gyalu, Kolozsmonostor, Szamosújvár, Várad stb.) és jövedelmek, köztük a tized szekularizációjáról, pontosabban fejedelmi birtokokká és bevételekké történő átalakításáról.¹⁰⁸ A kifejezetten politikai indíttatású rendelet ugyanakkor a protestáns eszmék erdélyi győzelmével is egybeesett, amit az 1557. évi tordai diétán a szabad vallásgyakorlatról és a nemzeti zsinatról hozott törvény fémjelzett.¹⁰⁹

A fenti egyháztörténeti keretek közé illeszkedik az erdélyi középkori egyházi tized fejlődése is. Az így kapott 1003–1556 intervallum azonban igencsak tágnak bizonyult a kutatás során: az írásbeliség lassú magyarországi (és még lassúbb erdélyi) térhódítása¹¹⁰ miatt ugyanis az első oklevél, mely erdélyi egyházi tizedre adatot tartalmaz, 1199-ből maradt fenn,¹¹¹ s ezt 1300-ig alig tucatnyi követi (vö. 2.1.2. fej. és 10.2.1. táblázat). Jellemző módon ezek jelentős hányadát (a tatárjárásig nyolcból ötöt) nem is valamelyik helyi írásműhely, hanem a pápai kancellária állította ki, s legtöbbször csak érintőlegesen említik a tizedeket. Így arra nézve, hogy az Árpád-kori archaikus társadalomban miként működött a tized intézménye, még külső analógiák segítségével is csak töredékes képet alkothatunk.

Ugyanakkor nem kívánok bővebben foglalkozni a középkori erdélyi püspökség agóniájával és a tized szekularizációjának messze ható folyamatával sem, mivel elsősorban az intézmény „normális” működését szeretném ismertetni. A 1542 utáni, gyökeresen megváltozó körülmények minden bizonnyal rányomták bélyegüket az utolsó másfél évtized írásos anyagára, így ezt – noha lehetőség szerint összegyűjtöttem – csak annyiban vettem figyelembe a feldolgozás során, amennyiben a korábbi rendet tükrözte.

A fentiek összegzéseként elmondható, hogy bár a dolgozat időbeli keretét elméletileg az 1030–1556 közti bő fél évezred képezi, ténylegesen csak az 1300–1540 közti harmadfél évszázad tizedfizetési gyakorlatáról tud beható részletességgel számot adni.

¹⁰⁸ EOE II. 64–65 (vö. 1557: uo. II. 74–75, 82; 1558: uo. II. 97; 1562: KmFJkv I. 48. sz.; 1569: ErdKirKv I/1. 79, 138. sz.; 1580: uo. I/2. 24. sz.; 1581: uo. I/2. 72. sz.; 1583: uo. I/3. 363. sz.; 1589: uo. I/3. 1137. sz., EKJkv I. 663. sz.). Lásd még Vekov Károly: „A gyulafehérvári káptalan hiteleshelyi tevékenysége és 16. századi szekularizációja.” In: *Loca credibilia. Hiteleshelyek a középkori Magyarországon*. Szerk. Fedeles Tamás–Bilkei Irén. Pécs, 2009. (Egyháztörténeti Tanulmányok a Pécsi Egyházmegye Történetéből IV.) 135–137.

¹⁰⁹ EOE II. 78. Vö. Juhász István: „Az erdélyi reformáció (1542–1557).” In: Uő: *Hitvallás és türelem. Tanulmányok az erdélyi református egyház és teológia 1542–1792 közti történetéből*. Kolozsvár, 1996. (Dolgozatok a református teológiai tudomány köréből. Új sorozat 2.) 24–25.

¹¹⁰ Erre nézve lásd pl. Hajnal István: *Írástörténet az írásbeliség felújulása korából*. Bp. 1921, passim; Szentpétery: *Oklevéltan* 34–36, 45skk, 78skk; Kumorovitz L[ajos] Bernát: „A középkori magyar magánjogi írásbeliség kialakulása.” Sz 123 (1989): 381–406; Jakó Zsigmond: „A laikus írásbeliség kezdetei a középkori Erdélyben.” In: Uő: *Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez*. Bp. 1976. 27–31; Uő: „Erdélyi forráskutató” 7–10; Solymosi László: „Az írásbeliség fejlődése az Árpád-korban”. In: Uő: *Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban*. Bp. 2006. 193–215.

¹¹¹ Ub I. 4–5 = EOkm I. 25. sz.

2. FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

2.1. Források

2.1.1. A forrásanyag összegyűjtése

Erdély történetének elbeszélő forrásai kisszámúak és szűkszavúak – de ez a forrástípus amúgy sem használható olyan gazdaság- és jogtörténeti témák körüljárására, mint a tized intézménye. Kezdettől nyilvánvaló volt tehát, hogy csakis a kiterjesztett értelemben vett okleveles anyagra támaszkodhatok.¹¹² Ennek döntő hányada viszont jogbiztosító irat, melyekben a gazdasági-társadalmi jellegű információk mindig szórtan, mintegy mellékesen fordulnak elő. Így – átfogó dézsmalajstromok vagy tizedszedési szabályzatok hiányában – csakis úgy remélhettem megalapozott és többé-kevésbé végleges képet nyújtani, ha minél több – lehetőleg minden – olyan 1030 és 1556 között kelt és az erdélyi egyházmegye területére vonatkozó oklevelet fel tudok használni, amelyben előfordul az 'egyházi tized' értelemben használt *decima* szó.

A teljesség azonban közvetlenül nem valósítható meg, hiszen a megmaradt középkori erdélyi oklevelek száma 30–35.000-re becsülhető¹¹³ (és ebbe még nem is számoltuk bele a Szatmár környékére, illetőleg az 1541 utáni másfél évtizedre vonatkozó okmányokat) – márpedig ekkora anyag áttekintése messze meghaladja egyetlen ember lehetőségeit.

A kiutat a célzott keresés jelentette, vagyis azon levéltárak kiszűrése és tüzetesebb átvizsgálása, ahol a tizedre vonatkozó adatok felbukkanása nagyobb valószínűséggel remélhető. Ezek kilétére előzetes feltevések is megfogalmazhatók, de legbiztosabb útmutatást a statisztikai mintavétel nyújtotta. A kutatás kezdetekor (2009) ugyanis három forráskiadvány-sorozatnak köszönhetően 1424-ig már rendelkezésre állt – többnyire magyar nyelvű regesztákban, részben pedig teljes szövegben és román nyelvű fordításban – az erdélyi okleveles anyag kvázi teljessége.¹¹⁴ A lefedetlen évek anyagának átnézésére (és az 1360 utáni közlések kiegészítésére) Jakó Zsigmond hagyatékát volt alkalmam felhasználni, aki 1400-ig az erdélyi oklevelek zömét ki-vonatolta.

¹¹² Ebbe nemcsak a jogbiztosító iratokat értve bele, hanem a magánleveleket és a gazdasági összeírásokat is – amint az a modern levéltári szaknyelvben már megszokott (EOkm I. 31).

¹¹³ Jakó Zsigmond becslése – l. EOkm I. 11.

¹¹⁴ EOkm I–III. (évkör: 1023–1359); DocRomHist C, X–XV (1351–1380); ZsOkl I–XI. (1387–1424). Megjegyzendő, hogy ez utóbbi első két kötetének anyaga erősen szelektált, mivel szerkesztőjük, Mályusz Elemér a meg-látása szerint kevésbé fontos okleveleket (elsősorban a peres iratokat) tudatosan mellőzte (vö. Mályusz Elemér: „A Zsigmondkori oklevéltárról. [Tapasztalatok és tanácsok.]” Sz 116 [1982]: 942–943, 950–951). A tized forrásait ez vélhetően kevésbé érinti.

Az említett oklevélkorpuszok áttekintésével talált 124 levéltári egység¹¹⁵ jelentős hányada, 50 darab (40%) az erdélyi káptalannak a gyulafehérvári Batthyaneumban őrzött magánlevéltárából származik. A fond jelentőségét előre sejteni lehetett, hiszen ez tartalmazza a legfontosabb tizedbirtokosok, vagyis az erdélyi püspökség és káptalan saját ügyeire (birtokaira, jövedelmeire és jogaira) vonatkozó oklevelek zömét, sőt a káptalan tagjai közé tartozó főesperesek egy részének személyi hagyatékát is. Tulajdonképpen a káptalan ún. „országos” levéltárából származó kilenc oklevél (7%) is ide vonható, mivel zömük abból a Lymbus részlegből került ki, ahova 1882-ben, mikor a hiteleshelyi jellegű iratanyagot Budapestre szállították, a szakszerűtlen szétválasztás eredményeként számos magánjellegű oklevél is került.

Másként fest a helyzet a kolozsmonostori konvent hasonlóképpen megosztott levéltárával. A hiteleshelyi (budapesti) rész itt valóban a megyei nemesség ügyeit tartalmazza, ezért az 1426-ig innen kikerült öt oklevél (4%) csak mellékesen tartalmaz a dézsmára vonatkozó információkat (pl. tizedszedők nevei, tizedgabona említése, stb.). A magánlevéltárban viszont előfordulnak „vérbeli” tizedügyek, csak kis számban (mintánkban 3 db. = 2 %), mivel a kolozsmonostori apát alig néhány Kolozs megyei falu dézsmáját bírta.

Proveniencia szempontjából a második legfontosabb csoportot a szász levéltárak jelentették, elsősorban az evangélikus egyház levéltárának magját képező *Bischofsurkunden*, továbbá a Szász Nemzeti Levéltár gyűjteményéből a vegyes gyűjtemény-jellegű *Nova collectio posterior* (Urk. V.) állag, de néhány dékánóság (besztercei, barcasági, medgyesi) és város (ideértve Kolozsvárt és Szatmárnémetit is) anyaga is – összesen 27 darab (22%). Ezek relatív súlyán sem csodálkozhatunk, tekintetbe véve a szász plébánosok széleskörű tizedjogait, illetve ismerve az erdélyi átlagot meghaladó írásbeliségüket és gondos levéltári kultúrájukat.

A harmadik helyet a családi archívumok foglalják el (13 db. = 10%). Soraikban – ebben az időszakban – a Teleki család képviselteti magát a legnagyobb súllyal (8). Itt már csak véletlenszerűen (pl. perek, hatalmaskodások, bérleti szerződések kapcsán) bukkannak fel a tizeddel kapcsolatos adatok. Bármily meglepő, szintén csak érintőlegesen esik szó a dézsmáról a vatikáni provenienciájú iratanyagban, amely emiatt is szorult az ötödik helyre a vizsgált időszakban (9 db. = 7%).

E mintavétel legfőbb tanulsága, hogy az 1424 utáni források összegyűjtésekor elegendő többé-kevésbé a fenti fondok anyagára támaszkodni, hiszen a korábbi anyag 93 százaléka ezekből származik. Ugyanakkor a hatékonyság növelése megkövetelte, hogy az egyes állagok kiaknázása differenciáltan történjék. Elsősorban az erdélyi káptalan magánlevéltárára, illetve a

¹¹⁵ Lásd a 10.2.1. táblázatot. A fenti számba nem értettem bele az 1300.IV.1-i (DF 277428), 1364.IX.13-i (AAV, RegAven, vol. 251, fol. 347r), 1362.VI.7-i (DL 51968), 1370 körüli (DL 56604), 1386. évi (DocArtPaul I. 178), 1398.IV.14-8 (DF 257485), 1403–1419 közötti (AAV, RegSuppl, vol. 1101, fol. 215r) és 1408.III.22-i (DL 32540, 32513) okleveleket, amelyek az említett korpuszokban nem szerepelnek.

szász egyházi levéltárakra volt célszerű összpontosítani, melyek együtt a minta háromötöd részét szolgáltatták. Ezeknél elengedhetetlennek bizonyult az oklevelek egyenkénti átnézése.¹¹⁶ A hosszadalmas levéltári munkát ugyanakkor korábbi forráskiadványok könnyítették: az erdélyi káptalan (és a kolozsmonostori konvent) magánlevéltára esetében Beke Antal regesztái¹¹⁷ nyújtottak tartalmi eligazítást (noha sok esetben csak az oklevél elolvasása után lehet végleges döntést hozni), míg a szász közösség levéltári hagyatéka a nemzedékek öntudatos és fegyelmezett munkájával szerkesztett okmánykorpuszuk¹¹⁸ közlésében vált tanulmányozhatóvá 1486-ig. A későbbi évtizedekre néhány szász dékánsság vagy kerület oklevéltára is jó segítséget nyújtott.¹¹⁹

A hiteleshelyi és családi levéltárak esetében – tekintettel ezek kisebb jelentőségére és itteni adataink szorúságára – a tizedre vonatkozó források kiszűrését már csak a levéltári segédletek és a kiadott anyag alapján végeztem el. Családi oklevéltárból, lett legyen szó *in extenso* szövegközlésről vagy regesztakiadványról, szerencsére elég sok áll a rendelkezésünkre, köztük nem egy jelentősebb erdélyi (Teleki, Bánffy, Wass) és meszesentúli (Zichy, Károlyi, Petróczy, Perényi, stb.) famíliáé.¹²⁰ A hiteleshelyi forráskiadványokat Erdély szempontjából egyelőre sajnos csak a kolozsmonostori jegyzőkönyvek kivonatai képviselik – igaz, ez önmagában is tekintélyes (5000 darabot meghaladó) forrásszöveg megismerését biztosítja.¹²¹

Nagy könnyebbséget jelentett, hogy már a kutatás kezdetén digitalizált formában is elérhetővé váltak a MNL OL segédletei (előbb az időrendi cédulák, majd pedig a levéltári regeszták is),¹²² így – a 'decima', 'tized', 'dézma' szavakra történő elektronikus keresés révén – korábban elképzelhetetlen gyorsasággal és pontossággal át tudtam futni a kiadatlan forrásanyag jelentős részét, kiszűrve számos (olykor a legváratlanabb helyen elbújó) szórványadatot. A Mohács utáni források összegyűjtésében kulcsszerepe volt annak, hogy 2015 táján az erdélyi levéltári anyag 1600-ig terjedő részének digitalizálása is elkezdődött, és a szebeni szász, ill. a kolozsvári családi levéltárak jelentős hányada immár jó minőségű fénykép formájában, többé-kevésbé használható regesztákkal és kulcsszavakkal ellátva elérhető a világhálón.¹²³

¹¹⁶ E munka első fázisában nagy segítséget jelentett, hogy lehetőségem nyílt a néhai Jakó Zsigmond (1916–2008) tulajdonában levő oklevélhasonmások rendszeres használatára – köszönet érte Neki és örökösének: Jakó Klárának!

¹¹⁷ ErdKLT és KmLt.

¹¹⁸ Ub I–VII.

¹¹⁹ Theil–Werner; Amlacher; Fabritius; Berger: *Regesten*.

¹²⁰ TelOkI I–II; BánfOkI I–II; ZOkm I–XII; KárOkI I–III; PetróczyLt; WassLt; PerényiLt. Mivel ezek jelentős részének nincs használható tárgymutatója (és ahol van, az ellenőrzés ott sem bizonyult fölöslegesnek), általában elektronikus kereséshez is folyamodtam a többnyire már digitalizált szövegekben.

¹²¹ KmJkv I–II.

¹²² *Collectio diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország digitális levéltára. Digital archives of medieval Hungary.* A Magyar Országos Levéltárban (MOL) a Mohács előtti gyűjteményekhez 1874–2008 között készült segédletek és oklevelek elektronikus feldolgozása (DL-DF 4.3.). Szerk. Ráczy György. Bp. 2008.

¹²³ A romániai levéltári adatbázis címe: www.arhivamedievala.ro.

A Vatikáni Apostoli Levéltár¹²⁴ vonatkozásában – figyelembe véve az ottani iratanyag csaknem áttekinthetetlen mennyiségét, feltáratlanságát és számomra nehézkes elérhetőségét – sokáig megelégedtem a már közölt szövegek felhasználásával. 2017-től azonban lehetőségem nyílt arra, hogy hat alkalommal egy-egy hónapig, illetve két hétig kutatásokat folytassak az Örök Város archívumaiban és könyvtáraiban.¹²⁵ Ezek során előbb a pápai bullákat 1378-ig a teljesség igényével közzétevő francia forráskiadványokat¹²⁶ tekintettem át (részint a belőlük épített adatbázis,¹²⁷ részint a hagyományos mutatók segítségével, ahol pedig egyik sem állt rendelkezésre, ott a kötetek átlapozásával), majd pedig a 15. századi regisztrumokban kerestem transzilvanikákat Czaich Á. Gilbert, Beke Antal és Lukcsics Pál regesztái, valamint Tóth-Szabó Pál tanulmányának lábjegyzetei alapján.¹²⁸ Mindkét esetben sikerült néhány érdekes és többé-kevésbé ismeretlen pápai oklevélre bukkannom az erdélyi tizedügyre vonatkozólag is.

2.1.2. A forrásanyag jellegzetességei

A fent ismertetett módszerrel gyűjtöttem össze az értekezésem alapját képező forrásanyagot, amely jelen formájában 417 levéltári egységben 447 oklevélszöveget ölel fel az 1199–1556 évközből. Hozzájuk kapcsolódik további mintegy kéttucat irat az 1556 utáni évtizedekből.¹²⁹ Ez utóbbiak kiválogatásánál csupán olyan forrásokra voltam tekintettel, amelyek lehetővé teszik egyes középkori adatok pontosabb értelmezését, vagy amelyek lényeges ponton egészítik ki ismereteinket.¹³⁰ Használtam, de a fenti összesítésnél nem vettem számba a tágabb kereteket biztosító egyházi és világi normatív forrásokat, vagyis a pápai dekretálisokat és a hazai törvényeket. (A kifejezetten erdélyi ügyben hozott királyi rendelkezések vagy egyes szász dékánások belső szabályzatai nyilván más megítélés alá esnek.)

¹²⁴ 2019-ig Vatikáni Titkos Levéltár (Archivum Secretum Vaticanum).

¹²⁵ A kutatóutakat az *Erdélyi okmánytár* V. és VI. kötetének kiadását támogató pályázatok (NKFIH K 119430. és 142262. sz.) finanszírozták.

¹²⁶ A mi szempontunkból a legfontosabbak: *Jean XXII (1316–1334). Lettres communes analysées d'après les registres dits d'Avignon et du Vatican.* Par G. Mollat. I–XVI. Paris 1904–1947.; *Benoît XII (1334–1342). Lettres communes analysées d'après les registres dits d'Avignon et du Vatican.* Par J.-M. Vidal. I–III. Paris 1902–1911; Laurent-Hayez; *Grégoire XI. (1370–1378). Lettres communes analysées d'après les registres dits d'Avignon et du Vatican.* Par Anne-Marie Hayez, avec la collaboration de Janine Mathieu et de Marie-France Yvan. I–III. Paris 1992–1993. [Kéziratban a II–VIII. év (1373–1378) anyaga]. A sorozat kiteljesedéséhez már csak VI. Kelemen (1342 – 1352) és VI. Ince (1352–1362) bulláinak közzététele szükséges.

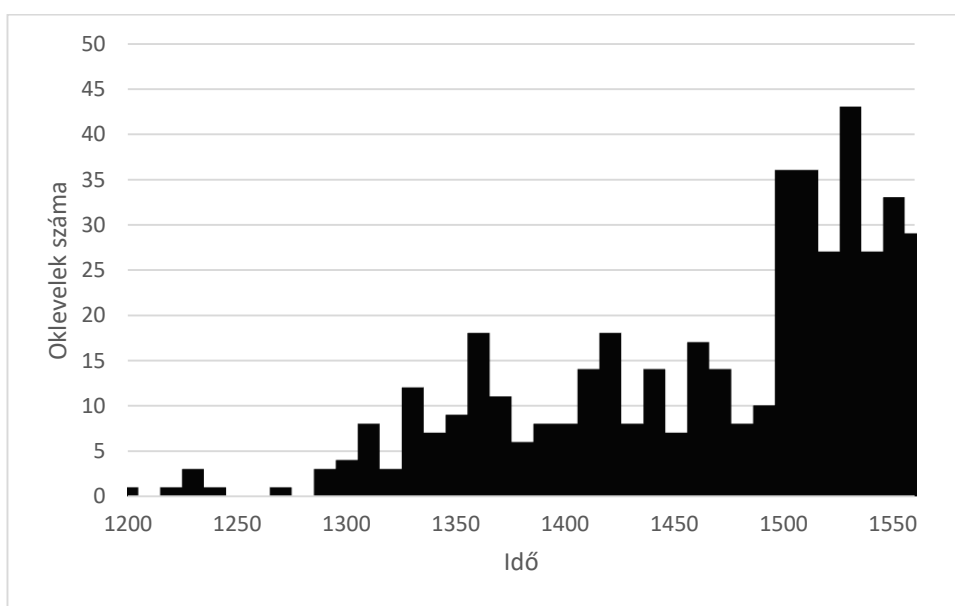
¹²⁷ <http://digital.library.wisc.edu/1711.web/papal-letters>. (Az adatbázis sajnos csak előfizető intézményekben hozzáférhető!)

¹²⁸ Érdújhelyi Menyhért: „Kutatásaim a római levéltárakban”. *Katholikus Szemle* 1896: 605–646; Czaich Á. Gilbert: „Regesták a római Dataria-levéltárnak Magyarországra vonatkozó bulláiból II. Pál és IV. Sixtus pápa idejéből.” *TTár* 1899: 1–17; Uő: „Regesták VII. Imre (!) pápa korából 1484–1492.” *TTár* 1902: 511–527; Uő: „Regesták VI. Sándor pápa korából. Első közlemény.” *TTár* 1904: 161–181; Beke Antal: „Római emlékek a magyar egyház XV-ik századi történetéből.” *TTár* 1900: 1–15; Tóth-Szabó Pál: „Magyarország a XV-ik század végén a pápai supplicatiók világánál.” *Sz* 37 (1903): 1–15, 151–159, 219–239, 327–344; Lukcsics I–II. A szövegek vizsgálakeresését megnehezítette, hogy 1900 után az egyes regisztrumsorozatokat átrendezték (a kérvényköteteket kétszer is).

¹²⁹ Lásd 10.2.1. táblázat.

¹³⁰ Szelektált jellegénél fogva ez utóbbi csoportot az alábbi statisztikai kiértékelésben nem vontam be.

a) A 447 oklevél időben egyenlőtlenül oszlik el. Az Árpád- és az Anjou-kor csaknem négy évszázadából valamivel kevesebb (95 db.) származik, mint a Zsigmond- és Hunyadi-kor száz évéből (119), illetve a Jagellók 36 esztendőre terjedő korszakából (119). Az anyag utolsó negyedrésze (114) már a Mohács utáni 30 évből került ki. Megvizsgálva az évtizedek szerinti bontást (1. ábra), láthatjuk, hogy – amint arról fentebb (1.3. fej.) is szó esett – a 11–12. század egyáltalán nem hagyott maga után az erdélyi tizedügyre vonatkozó forrásokat, és az Árpád-kor utolsó évszázadából is csak vékonyan csordogálnak az adatok. Az idevágó oklevelek tömege az 1320-as évektől növekedett meg, és ettől fogva 1490-ig évtizedenként 5 és 20 között ingadozik. 1490 táján újabb mennyiségi ugrás következett be: a hozam ekkortájt hirtelen két és fél-háromszorosára nőtt, és ez a szint ([27–43 db.]/évtized) kitartott a vizsgált időszak végéig.

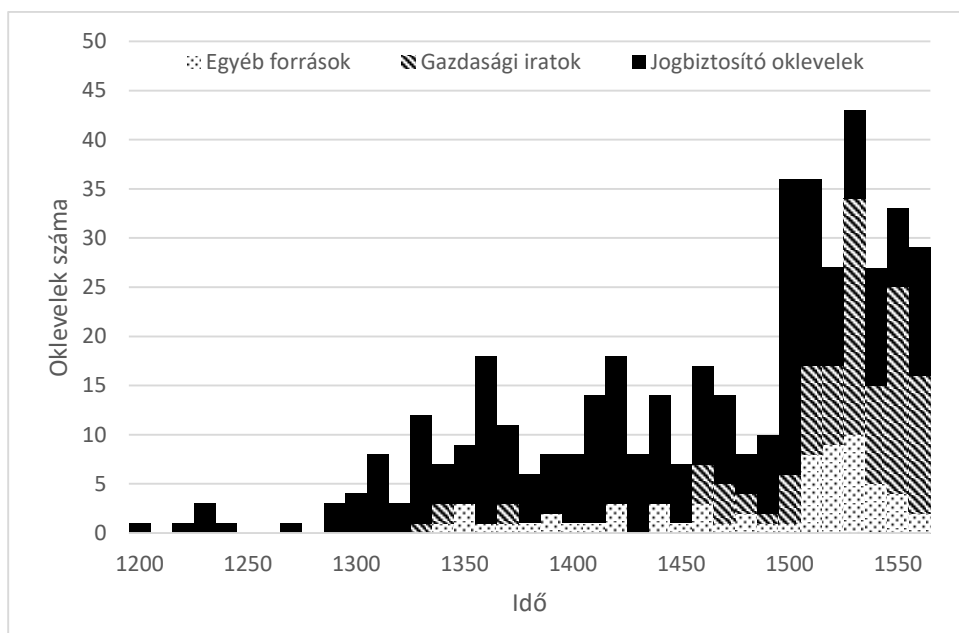
1. ábra: A tizedszedésre vonatkozó erdélyi források időbeli eloszlása (évtizedenként)

Ezek az egyenetlenségek nem annyira a források pusztulásával, mint inkább az írásbeliség lassú elterjedésével magyarázhatók.¹³¹ Ugyanakkor szükséges megjegyezni, hogy a tizedügyre vonatkozó iratok számának bővülése a 15. században elmaradt az okleveles anyag általános növekedési ütemétől.¹³² Ennek oka talán ott keresendő, hogy a tizedügyekben általában érintett egyházi szereplők körében az írás gyakorlati használata, különösen ami a jogbiztosító formákat illeti, jóval hamarabb elkezdődött, de a 15. században a világiak behozták a lemaradásukat. Az

¹³¹ Vö. 110. jegyz.

¹³² A MNL-OL nyilvántartásai szerint – akár a teljes magyarországi, akár csak az erdélyi anyagot nézzük – az Árpád- és Anjou-kori okleveles anyag (Magyarország: kb. 75.000, Erdély és a Szamoslát: 12.000 tétel) általában véve is paritásban van a Jagelló-kor irattermésével, az 1387–1490 közti anyag mennyisége viszont ezeknek kétszerese, így a Jagelló-kor elején összességében is tapasztalható növekedés az írásbeliség egészét nézve nem volt olyan ugrásszerű, mint a tized esetében.

1490-től megfigyelhető mennyiségi ugrás eredményeként azonban a tizeddel kapcsolatos források száma a Jagelló-korban ismét elérte a 14. században élvezett kb. 1 százalékos részarányt a teljes iratanyagon belül.

2. ábra: A források irattípusok szerinti megoszlása (évtizedes bontásban)

b) A fenti jelenség megértéséhez a forrásanyag irattípusok szerinti elemzése vihet közelebb. Az egyszerűség kedvéért az összegyűjtött okleveleket három nagyobb kategóriába soroltam. A jogbiztosító okmányok közé kerültek a tized birtokjogáról kiállított adomány-, egyezség- és ítéletlevelek mellett a vele kapcsolatos hatalmaskodások ügyében kibocsátott királyi, vajdai, pápai stb. parancslevelek, illetve a végrehajtásukat igazoló jelentések. Közös jellegzetességük, hogy kibocsátójuk rendszerint nem a szóban forgó tized birtokosa, hanem egy tőle független (külső) egyházi vagy világi hatóság. A gazdasági iratok közé számított bérleti szerződések, fizetési felszólítások, nyugták, számadások és tizedjegyzékek ezzel szemben a belső írásos ügyintézés termékei, szerzőik többnyire maguk a dézsmajogok tulajdonosai vagy pedig a szolgálatukban álló adminisztratív személyzet. A harmadik csoportot az egyéb források képezik: ide soroltam mindazokat az iratokat, amelyek – függetlenül attól, hogy magánjellegűek (pl. *missilisek*, belső szabályzatok, végrendeletek) vagy pedig jogbiztosítóak (pl. világi peres iratok) – nem kifejezetten a tizedre irányulnak, és csak mellékesen említenek egy-egy tizedszedőt, tizedből származó gabonát vagy nemesek által bérelt dézsmát, stb.

Természetesen az egyes források besorolása sok esetben megkérdőjelezhető. A három halmaz elemeinek száma azonban külön-külön is elég nagy ahhoz, hogy az efféle bizonytalanságok ne ássák alá az időbeli megoszlásuk változásából kiolvasható tendenciákat (vö. 2. ábra).

Ezek szerint (ahogy az sejthető is volt) a forrásanyag legnagyobb része (61%) jogbiztosító okmány; a 15. század derekáig (sőt később, 1491 és 1504 között is) túlnyomórészt ilyenekkel találkozunk. A gazdasági típusú iratok ugyan helytel-közzel a 14. században is felbukkannak,¹³³ de csak az 1450-es évektől kezdenek rendszeresebben feltűnni, majd az 1520-as évektől jutnak többségbe.

Ezek szerint tehát a 15. század végi nekirugaszkodás egyik összetevője a gazdasági írásbeliség fellendülése volt, amelynek alkalmazásában (és megőrzésében) az egyházi intézmények – akárcsak korábban, az Árpád- és Anjou-korban, az okleveles jogbiztosítás elterjedésénél – újfent úttörő szerepet játszottak.¹³⁴

c) Érdemes kitérni a tizedre vonatkozó források kibocsátóinak megoszlására is (vö. 10.2.2. táblázat). Ahhoz képest, hogy egyházi tulajdonban levő jövedelemforrásról van szó, szembeötlő, hogy a világi oklevéladók aránya megközelíti a 447 szöveg felét (211 db.). A legnagyobb kategóriát mind közül éppenséggel a királyi család tagjai által kibocsátott oklevelek képezik (86), ami érthető, ha tekintetbe vesszük, hogy az uralkodónak erkölcsi kötelessége volt fellépni az egyházak védelmében, ha utóbbiak tizedjogát sérelem érte. Ugyanezen védnöki és bírói szerep delegálása magyarázza a nagybírák – Erdély esetében nyilván elsősorban a vajda és az alvajda – szerepvállalását (38) is a tizedre vonatkozó források „termelésében”. A megyei hatóságok részben szintén bírói szerepkörben tűnnek fel (3), részben viszont (2) – a városokkal (3) és természetesen a közjegyzőkkel (14) együtt – afféle „közhitelű írásműhelyként”, vagyis mások bevallásainak írásba foglalóiként.¹³⁵

Miközben a nagybírák részvétele a tizeddel kapcsolatos oklevéladásban érdemlegesen nem változott az egyes korszakokban (pontosabban 7–12 között ingadozott), a királyi családé érzékelhetően csökken az idők során – főként ha levonjuk belőle azt a hét iratot, amit Izabella királyné az 1542–1553 közötti széküresedés idején már a püspöki tizedjövodelmek haszonélvezőjeként (tehát a szokásostól eltérő szerepkörben) bocsátott ki. Ennek ellenére a világiak részaránya az egyes korszakokban folyamatosan növekedett: a Jagelló-korban utolérte, Mohács után már meg is haladta az egyházi kibocsátók számát. Ezt – a magánszemélyek és a közjegyzők

¹³³ Ebből az időszakból két számadás (1331: Barabás: „Tizedlajstromok” 406–413; 1334: Ub I. 464–465) és három nyugta maradt fenn (1325: EOkm II. 521. sz.; 1362: uo. IV. 165. sz.; [1370. k.]: uo. IV. 870. sz.). Utóbbiak mind a Kállay-levéltárból, melynek selejtezetlen anyaga már nem egyszer örvendeztette meg unikális iratokkal a történeti kutatást.

¹³⁴ Az erdélyi világi birtokosok e téren tanúsított lemaradását jól mutatja az, hogy a történeti Erdély területéről 1580 tájáig nem maradtak ránk urbáriumok – leszámítva a fiskus kezén levő uradalmak (Csicsó, Szamosújvár, Küküllővár, Gyalu, Gyulafehérvár, a Patócsiaktól elkobzott birtokok) 1552–1554 közti összeírásait, melyek azonban az írásbeli ügyintézés szempontjából egészen más színvonalat képviselő, ámde rövid ideig tartó Habsburg-uralom (1551–1556) termékei (vö. Prodan: *Iobăgia* II., passim).

¹³⁵ Megye, mint bírói fórum: 1351: EOkm III. 622. sz.; 1505: Szatmár vm 449–450. sz. (ezekben a dézsma mindig csak érintőlegesen kerül szóba, hiszen kifejezett tizedügyekben a megyék nem voltak illetékesek). — Megye, mint „hiteleshely”: 1362: EOkm IV. 165. sz.; 1554: EK mlt, V/98. — Városok: 1515: kolozsvári ek. lt. (Kolozsvár); 1543: besztercei kápt. lt., nr. 43 (Beszterce); 1550: uo., nr. 52 (Beszterce).

fokozódó, de viszonylag kis volumenű szerepvállalása mellett – elsősorban az adminisztratív személyzet (püspöki uradalmak provizorai, dézsmások és egyéb adószedők¹³⁶, illetve az egri püspökség kormányzója¹³⁷, stb.) irattermelésének lendületes növekedése magyarázza: ez utóbbi a Jagelló-korban az azt megelőző mennyiség négyszeresére ugrott, majd Mohács után ennek is a másfélszeresére. A jelenség újabb bizonyítékot szolgáltat a gazdasági írásbeliség 1490 utáni, korábban már szóvá tett kibontakozására az egyházi jövedelmek kezelése terén.

Az egyházi oklevéladók közül az erdélyi püspök (57 db.), valamint helynökei (47) és káptalana (32), továbbá a kolozsmonostori konvent (26) fordulnak elő a leggyakrabban. Ezt azonban csak részben indokolja az a tény, hogy ők tekinthetők az egyházmegye legfontosabb tizedbirtokosainak is: az esetek háromnegyében nem saját dézsmajövedelemeik ügyében, hanem más szerepkörben intézkednek. Az erdélyi püspök túlnyomórészt ugyan valóban tizedbirtokosként jelenik meg (38-szor az 57 esetből), de lényeges az egyházi bírói szerepvállalása is (10). Az őt kormányzati jogkörben képviselő vikárius és ennek helyettesei szinte kizárólag bíróként okleveleznek (40/47), de szerepet kaptak a dézsma adminisztrálásában is (5).¹³⁸ Az esperesek és a szász dékánok kapcsán az arány épp fordított (tizedkezelők 7, egyházi bírák 3 alkalommal).¹³⁹ A plébánosok ezzel szemben inkább tizedjoguk gyakorlása közben fordulnak elő (5/10).¹⁴⁰

Az erdélyi káptalan esetében (ideszámítva az egyes kanonokokat is) a tizedbirtokosi szerep paritásban van a hiteleshelyivel (15–15), a kolozsmonostori konventnél azonban már ez utóbbi a túlnyomó (5–21).¹⁴¹ A többi káptalan és konvent értelemszerűen csak hiteleshelyként jelenik meg (16), hiszen – túlnyomórészt külső intézményekről lévén szó¹⁴² – az erdélyi egyházmegyében sem tizedjoggal, sem bírói joghatósággal nem rendelkeztek.

¹³⁶ A püspöki szék 1468–1472 közti üresedése idején a bevételeket a kincstár kezelte, ez magyarázza a királyi adószedők felbukkanását a tized adminisztrálásában (1469: Ub VI. 431–432; 1471: uo. VI. 505–506).

¹³⁷ Estei Hippolit egri püspök 1500 és 1508 között az ugocsai főesperesség jövedelmeit is élvezte (vö. EgrSzk-vEH 79, 165, 235, 299, 337, 340).

¹³⁸ Püspöki vikárius mint a tized vagy a papi census kezelője: [1370 k.]: EOkm IV. 814. sz.; 1458: DF 252884; 1537: EgyhtEml III. 176–177; 1550: beszercei kápt. lt, nr. 51; 1555: uo., nr. 61.

¹³⁹ Esperes mint bíró: 1423: ZsOkl X. 1382. sz. — Dékán mint bíró: 1425: Ub IV. 239–240; 1492: Theil–Werner 46–49. — Esperes mint tized kezelője: [1451 k.]: DL 39552; 1451: DL 39579. — Dékán mint census begyűjtője: 1497: beszercei kápt. lt, nr. 712, fol. 30r–v; 1508: DF 277712; 1542: Marsigli-form., fol. 32v; 1550: uo., fol. 39v; 1551: uo., fol. 41v.

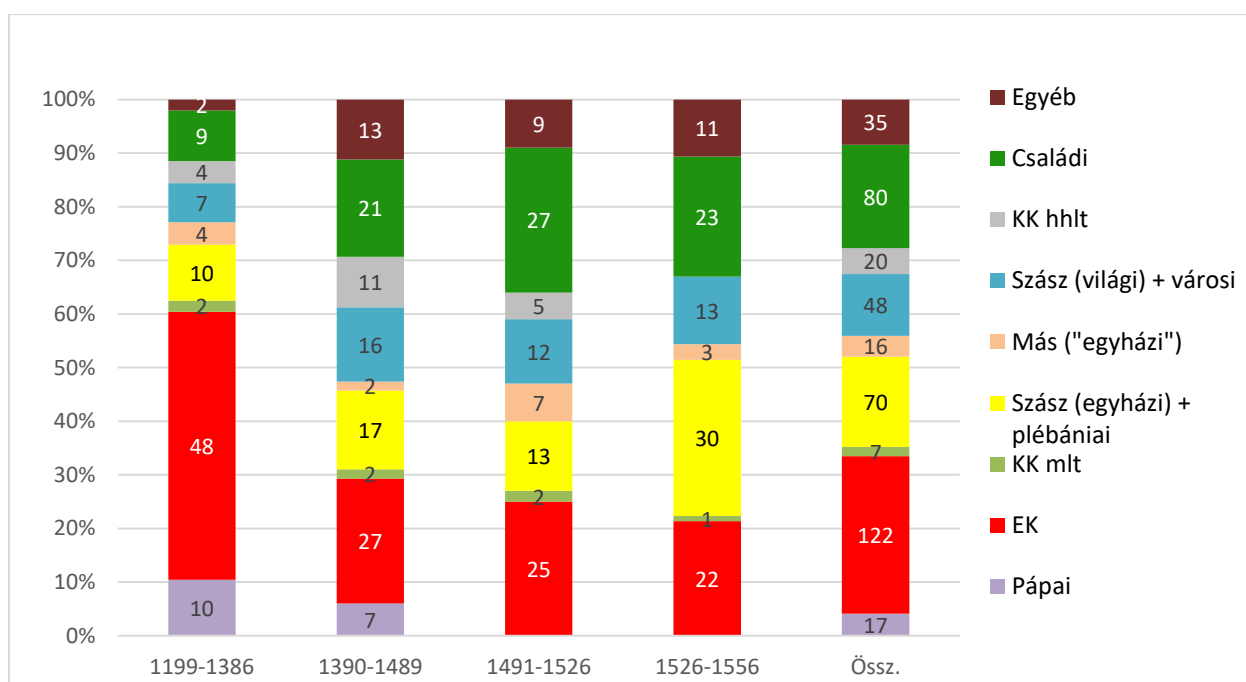
¹⁴⁰ Tizedbirtokosként: [1330 k.]: EOkm II. 688. sz.; 1443: Ub V. 109–110; 1523: Baumann: „Mühlbach II.” 72–76; 1529: EK mlt, IV/124; 1543: uo., V/59. — Parancs végrehajtójaként: 1454: DL 62314; 1486: DL 68076; 1539: EK hhl, c. Alba, 1-5-7. — „Hiteleshelyként”: 1485: DL 30910. — Magánlevél írója: 1520: DL 82562.

¹⁴¹ Valójában ha a konvent saját tizedügyeiről van szó, a kibocsátó mindig az apát, aki ezek szerint a jog szerinti tizedbirtokos volt.

¹⁴² A külső hiteleshelyek közül messze a legfontosabb szerep a váradi káptalannak jutott (a 16-ból 12 esetben ő jár el).

A pápa és kiküldöttjei az esetek több mint kétharmadában (26) legfelsőbb bírói fórumként jutnak szerephez az erdélyi tizedügyekben, de nem elhanyagolható az sem, mikor a szentatya (vagy legátusa) a világegyház fejeként, kegyosztói minőségében nyilvánul meg (11).¹⁴³

Megfigyelhető, hogy mind a pápai, mind a hiteleshelyi jellegű (különösen a „külső” hiteleshelyekhez kapcsolódó) oklevelek szerepe fokozatosan csökkent az idők során.¹⁴⁴ A többi egyházi kibocsátó közül csak a vikáriusok kiadványai esetében figyelhető meg trendszerű változás, mégpedig folyamatos és a 16. század elejétől egyre fokozódó növekedés (ami azonban a pápai iratok eltűnése miatt nem járt általában véve a bírói oklevéladás megugrásával).

3. ábra: A forrásanyag megoszlása levéltárak szerint

d) A forrásanyag provenienciáját vizsgálva (vö. 3. ábra) feltűnő az egyházi jellegű állagokból (pápai levéltárak, erdélyi káptalan mindkét levéltára, kolozsmonostori konvent magánlevéltára, plébániák és szász dékánóságok irategyüttesei) származó oklevelek részarányának fokozatos visszaszorulása. A 14. században a források háromnegyede még innen került ki, a Jagelló-korban már kevesebb mint fele.¹⁴⁵ Talán nem tévedünk, ha ebben is annak

¹⁴³ Utóbbi főként a szupplikációkra jellemző.

¹⁴⁴ Ebben persze jelentős szerepet játszhat a vatikáni források 1455 utáni, illetve a hiteleshelyi iratok 1526 utáni feltáratlansága.

¹⁴⁵ Könnyen lehet, hogy a Mohács utáni részleges visszaerősödésük is csak látszólagos, hiszen erre a periódusra összegyűjtött világi provenienciájú források száma közel sem teljes. A középkori oklevelek digitális adatbázisa itt már nem volt segítségemre, arra pedig nem volt lehetőségem, hogy módszeresen átnézzem a kolozsmonostori konvent hiteleshelyi levéltára és a MNL OL-ban levő családi levéltárak (Teleki, Zichy, Kállay, stb.) 1526 utáni anyagát.

lenyomatát látjuk, ahogy a világiak mind nagyobb szerephez jutottak a tized kezelésében (elsősorban annak bérbevétele útján).¹⁴⁶

Leglátványosabb az erdélyi káptalani archívum fontosságának a csökkenése a kezdeti 50 százalékról 21 százalékra. Bár okleveleinek évtizedenkénti átlagos száma (2,6) a 15. században nem csökkent (sőt, 1490 után jelentősen nőtt is), a többieké még gyorsabban nőtt – ennek tulajdonítható a relatív visszaesése (ami jól alátámasztja az írásbeliség differenciált előtörésére vonatkozó fentebbi sejtésünket). A 16. századi visszaszorulást már az is magyarázza, hogy a püspökök és a káptalan gazdálkodására vonatkozó iratoknak (itt) csak töredéke maradt fenn (talán kiselejteztek), márpedig láthattuk, hogy az íráshasználat ekkoriban már főként ebbe az irányba bővült. Jellemző, hogy a szász papok cenzusfizetésének részleteit már nem innen, hanem elsősorban a besztercei és a medgyesi dékánság gazdag iratanyagából ismerhetjük meg, ahol 1526 után szinte töretlen az ezzel kapcsolatos levelezés és nyugták sorozata.

Az érem másik oldalát, a világiak szerepének erősödését mutatja egyfelől, hogy a szászföldi világi hatóságok és a városok levéltáraiból a 15. századra már ugyanannyi forrásunk maradt, mint a helyi egyházi intézményektől. Másfelől ezt szemlélteti a családi levéltárak tizedügyben hasznosítható anyagának lendületes növekedése is. Igaz, ez bizonyos fókig megtevesztő, mivel a Zichy család levéltárából kikerülő irategyüttes, mely a legnagyobb ebben a mezőnyben (16 db.), túlnyomórészt Várdai Ferenc erdélyi püspök (1513–1524) odakerült hagyatékából származik, tehát valójában egyházi provenienciájú. A teljes anyagban még a Teleki- (10), Bethlen- (5), Jósika-, Suky-, illetve a Gyulay-Kuun-, Kállay-, Károlyi- és Petróczy-archívumok (4–4) hozzájárulása a legjelentősebb. A nyírségi kismemesi levéltárak tömeges fennmaradása és kevésbé selejtezett volta indokolja, hogy a Meszesen-túli részt, jóllehet területre sokkal kisebb volt, több oklevél (47) képviseli e kategóriában, mint a történeti Erdély vármegyéit (34).

e) A felhasznált 447 oklevélszövegnek több mint negyede (123 db.) mindeddig kiadatlan volt.¹⁴⁷ A többiek közlési színvonala is vegyes, hiszen a 209 jó minőségű teljes szövegű kiadás és 38 bő (minden tényszerű részletet tartalmazó) regeszta mellett némelyik forrás tartalmáról csak elavult és hiányos közlésből (25) vagy éppenséggel szüksézáú, olykor kifejezetten

¹⁴⁶ A világi provenienciájúakhoz számítottam az „Egyéb” kategóriába sorolt okleveleket is. A kora újkori állami archívumokból (HHStA, EFLt, MKA) származó tételek esetében ez magától értetődik, de a különféle gyűjteményekből előkerült források többsége is eredetileg egy-egy családi levéltár része lehetett (pl. az Erdélyi Múzeum Törzsgyűjteménye megállapíthatóan különféle laikusoktól, Mike Sándor gyűjteménye a Gyerőffyak, a nagyszombati Szt. Adalbert-Egyesületé a Drágffyok hagyatékából szerezte meg az általam felhasznált okleveleit). Igaz, van példa egyházi eredetre is: szász papi környezetből került az 1416. febr. 27-i oklevél (DL 48268) a Magyar Nemzeti Múzeum Törzsgyűjteményébe, egy 16. századi formuláskönyv pedig a bolognai Marsigli-gyűjteménybe; a MTA Kézirattárában levő 1414. jan. 28-i oklevél (DF 243929) eredetileg a kolozsmonostori apátságé lehetett.

¹⁴⁷ Ide számoltam azokat az okleveleket is, amelyeket disszertációm előtanulmányaiban magam tettem közzé.

félrevezető regeszából (52) tájékozódhattam. Utóbbiak jóformán csak a figyelem felkeltésére voltak alkalmasak, a részleteket már közvetlenül az adott levéltári egységből kellett megtudni. Ezért ilyen esetekben is indokoltnak láttam a fontosabb szövegek közzétételét a Függelékben (vö. 10.1. fej.).

Természetesen a kiadott és kiadatlan anyag időbeli megoszlása sem egyenletes. A magyar történeti források közlésének jelen állása ismeretében nem meglepő, hogy az erdélyi tizedügy Árpád- és Anjou-kori forrásai kivétel nélkül megjelentek teljes szövegű kiadásban (82) vagy legalább bő regesztában (13)¹⁴⁸, és – bár itt már akad három eddig ismeretlen szöveg – a Zsigmond-kor is jól áll ([45+8]/61). A Jagelló-korban viszont már relatív (44/119), a Mohács utáni évtizedekben pedig abszolút többségben (65/114) vannak a mindenféle értelemben közöletlen források, miközben a csak rövid regesztákból ismertek száma is jelentős (23, ill. 14).

Az 1589. évi dézsmaárenda-jegyzék

Nemcsak az 1556 utáni gyűjtés, hanem a teljes forrásanyag szempontjából is kivételes jelentőséggel bír az 1589. évi dézsmaárenda-jegyzék.¹⁴⁹ Ez az egyetlen forrás, amely átfogó képet nyújt a hét erdélyi vármegye tizedfizető helységeiről, valamint az innen jog szerint járó püspöki, káptalani, főesperesi tizedrészesedések 1589. évi béréről. Korábról csupán egy hasonló jellegű, 1563-ra keltezhető jegyzék töredéke maradt ránk, mely Fehér és Küküllő vármegyék településeinek egy részét sorolja fel.¹⁵⁰ A Meszesen-túlról csak egy részleges összeírást sikerült találnom az Ugocsa „megye” (valójában főesperesség) falvaira a 16. század derekán kirótt bérösszegekről.¹⁵¹

¹⁴⁸ Igaz, ezek között az 1364. szept. 13-i pápai bulláról készült kiváló latin regeszta (Laurent–Hayez III. 11821. sz.) a magyar medievisták számára jószerével elérhetetlen, sőt a szövegről a DF-ben sem talál hasonmást. Nem csoda, hogy mindeddig elkerülte a hazai kutatás figyelmét.

¹⁴⁹ Eredetijét a 20. század elején a székely lustrák között tárolták, de Jakó Zsigmond visszahelyezte Mike Sándor gyűjteményébe, ahová véleménye szerint korábban tartozott. A kolozsvári állami levéltárban mindeddig nem sikerült fellelnem. Kiadása: Jakó: *Dézsma* 20–75. — Az elején megcsonkult jegyzéket Jakó 1587–1589 közé keltezte, mivel a végén található kiadási rovatban ebből a két évből származó tételekkel találkozunk (uo. 73–75). A forrás azonban egyetlen esztendő tizedbérletéről ad számot, hiszen az általában két részletben begyűjtött árenda-részletek összege csaknem mindig azonos a kirótt összegekkel. Ezért eleve csak az 1589. esztendőre gondolhatunk, amit megerősít, hogy egyes birtokosoknál (Gálfi János udvarmester, Szentgyeddi Gergely deák, Kovacsóci Farkas kancellár, Gyulai Pál főkamrás) olyan mentesítésekre hivatkozik, amelyekről kideríthető, hogy a kedvezményezettek 1588-ban, ill. 1589-ben nyerték el őket (ErdKirKv I/3. 844, 878, 981, 1013, 1049. sz. – vö. Jakó: *Dézsma* 21, 23, 25, 29, 35, 36, 42, 53, 55, 57, 65, 66, 70).

¹⁵⁰ BU, nr. 173. (A forrásra Gálfi Emőke hívta fel a figyelmemet, amit e helyütt is köszönök neki!) Keltezése a dézsmaárendát fizető birtokosok személye, elsősorban az 1562.VI.8. után elhunyt tanácsúr, Cserepovics Miklós (vö. *Annales ecclesiastici 1556 [1531]–1706 [1763]*. Bearb. von Julius Gorss. Durchgesehen und ergänzt von Gernot Nussbächer. Hrsg. von Elisabetha Marin. Kronstadt, 2002. [Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt VIII/2.] 11) és az 1563.IX.21 előtt elhalálozott Apaí Gergely (vö. Horn Ildikó: „Bethlen Györgyhöz és Károlyi Klárához intézett levelek (1558–1574).” *Lymbus* [6] (2008): 7–42. 10–13) említése alapján állapítható meg. Előbbinek ugyanis már az özvegye vette bérbe birtokai dézsmaírt, utóbbi viszont még saját maga, vagyis a jegyzék a fenti két időpont közé tehető. Mivel pedig a bevételeknél többnyire csak az első, rendszeren április 24. körül eszközölt (vö. Jakó: *Dézsma* 5) befizetések szerepelnek, forrásunk keletkezése 1563 tavaszára tehető.

¹⁵¹ Gyulai-Kuun cs lt, I/405. Hozzávetőleges keltezése az írás alapján történt.

Az 1589. évi *regestrum* és társai azonban csak annyiban tarthatnak számot az érdeklődésünkre, amennyiben adataik visszavetíthetők az 1556 előtti időkre. Ennek lehetőségét vizsgálva, szükséges mindenekelőtt közelebbről megismerkedni a jegyzékek formai-tartalmi sajátosságaiával.

A papírfüzetekbe írt három jegyzék szerkezete teljesen megegyezik, mintegy ezáltal is jelezve, hogy a tized adminisztrálása ekkor már régi, megszilárdult hagyományokat követett, amelyet a szekularizáció (1556) után az állami adószedők is folytattak. Az egyes lajstromok tartalmát annak írója *comitatusok* szerint tagolta,¹⁵² amelyek azonban itt nem a vármegyéknek, hanem sokkal inkább az – ekkor már megszűnt – főesperességeknek feleltek meg.¹⁵³ Ezekben belül következtek, laza földrajzi sorrendben, a tizedköteles települések középre, egymás alá írt nevei, melyeket minden esetben jobb felől a püspök (ritkábban káptalan, prépost, stb.), bal felől a főesperes helybeli tizedrészesedésének bérleti díja fogott közre.¹⁵⁴ (A helyi papok dézsmajárandóságát a szekularizáció nem érintette, ezért nem is szerepel a kincstár által bérbe adott tizedek között.) Ez a letisztázott lista tekinthető a kirovási jegyzéknek, melyet még az árendálás Szent György-napi rendes megújítása¹⁵⁵ előtt készítették el, minden bizonnyal az előző évi *regestrum* alapján.

Az adott esztendő tényleges befizetéseit már későbbi időpontokban vezették be a településnevek között üresen hagyott helyre, amely nemegyszer kevésnek bizonyult, noha a különböző írnokok itt eleve apróbb betűket használtak. Ide kerültek a tizedet bérbe vevő birtokosok nevei, és hogy ki hány részletben mennyit fizetett meg az árendából.¹⁵⁶ Azt is feljegyezték, ha a bérlő az adott évre vagy élete tartamára mentességet kapott a bérletfizetés kötelezettsége alól. Ahol valamilyen okból nem akadt bérlő (1589-ben ez 14 egész- és 22 részbirtokot jelentett), a

¹⁵² Ezek a nagy egységek mindig külön oldalon kezdődtek.

¹⁵³ Az 1589. évi jegyzékben a területi egységek némelyike – Ózd, Kalotaszeg (Jakó: *Dézsmá* 61, 69) – olyan nevet viselt, amelynek nem volt vármegyei, csak egyházigazgatási megfelelője (vö. Kristó: *Vármegyék* 476–478, 510). Az önálló világi egységet képező Aranyosszék csak egyházi értelemben lehetett *in comitatu Thordensi connumeranda* (Jakó: *Dézsmá* 70), Miriszlót (FH) is csak így sorolhatták Torda, Algyógy, Rápoly, Bakaj és Folt (HD), valamint Radnót (KÜ) településeket Fehér, Medgyes és Segesvár (SZF) határának északi részét Küküllő *comitatusba* (vö. Hegyi: „Egyházigazgatási határok” 18–20). Az ugocsai összeírás falvainak többsége is (lásd 10.2.6. táblázat) – a hasonló nevű főesperesség kiterjedésének megfelelően – Szatmár megye szamosközi részébe esett (vö. Kristó: *Vármegyék* 496). A latin *comitatus* kifejezésnek egyébként volt ’(fő)esperesi kerület’ jelentése is (Györffy: *Történeti földrajz* III. 333). — Meg kell azonban jegyezni, hogy az 1589. évi forrásban a fenti értelmezést cáfoló példa is akad: az Ózd *comitatus* címszó alá a jegyzék írója már csak öt falut sorolt (Jakó: *Dézsmá* 69), az egykori középkori főesperességhez tartozó Kolozs és Torda vármegyei települések nagy részét ez utóbbi *comitatusok* alatt vett számba (uo. 59–61, 67–69, vö. Hegyi: „Egyházigazgatási határok” 21–24). Lehetséges, hogy ez a következetlenség az összeírást tartalmazó füzet (vagy évekkel korábbi mintája) lapjainak összekeveredésével állt elő, de még valószínűbb, hogy írója e tekintetben aktualizálta a számára már idegen és minden gyakorlati hasznát nélkülöző középkori beosztást.

¹⁵⁴ Ezeket a lap alján, majd az egyes főesperességek végén összegezték.

¹⁵⁵ Jakó: *Dézsmá* 5 (vö. 1544: EOE I. 190; 1554: uo. I. 505; 1557: uo. II. 79; 1558: uo. II. 91).

¹⁵⁶ Rendes körülmények között a bérlő a bérbevételkor róttá le az árenda első felét, az év végén (a tized beszedése után) pedig a maradékot (uo. 5). Az 1563. évi töredékben azonban – mint azt fentebb már említettük – csak az első részlet befizetése szerepelnek, míg az az ugocsai jegyzékből teljesen hiányoznak a konkrét bérbeadásra és a bér behajtására vonatkozó bejegyzések.

tized természetben került behajtásra. Ilyenkor ennek termékszerkezetét és mennyiségét írták be a település alatti rovatba. A tizedköteles vármegyei települések sorozatát 1589-ben a cenzust adó szász dékánok befizetései követték, majd a tizedfőarendátor kiadásai zárták a számadást.¹⁵⁷

Nyilvánvaló, hogy kortörténeti jellegénél fogva a befizetések rétege számunkra minimális forrásértékkel bír;¹⁵⁸ a középkori állapotokra érvényes adatok elsősorban a régi hagyományokra építő kirovási jegyzékben keresendők. A továbbiakban ennek információértékét vesszük górcső alá.

Az 1563. évi töredék és az 1589-es jegyzék megfelelő részleteinek összevetésével nemcsak azt állapíthatjuk meg, hogy az elsőben előforduló települések megtalálhatók a későbbi, teljesebb összeírásban,¹⁵⁹ hanem azt is, hogy ezek többnyire ugyanabban a sorrendben követik egymást, legfeljebb egyik-másik helyzete cserélődött fel az írnok figyelmetlenségéből. Mindez arra utal, hogy a tizedfizető erdélyi helységek listája legkésőbb a 16. század közepére kanonizálódott. A konzerválódást elősegítették azok az 1490-es években felerősödő törekvések, melyek arra irányultak, hogy a korábban tizedet fizető helységek abban az esetben is dézsmakötelesek maradjanak, ha időközben elveszítették katolikus lakosságukat (vö. 5.3.4. fej.). A tizedfizetés topográfiájának 16. század végi állapota tehát legalább egy évszázaddal visszavetíthető.

Szükséges azonban megjegyezni, hogy az 1589. évi településjegyzék abszolút értelemben nem tekinthető teljesnek. Eleve maga a forrás is csonka (hiányzik egy vagy két lap az elejéről, Fehér vármegye összeírásából), de ez a hiányosság (részben?) pótolható az 1714. évi hiteles másolat alapján.¹⁶⁰ Még így is marad azonban mintegy másfél tucat helység, amelyeket nem találunk a listán, jóllehet a középkorban dézsmát adtak.¹⁶¹ Az erdélyi káptalan és püspökség egykori birtokainak nagy részét (Nagyenyed, Szentimre, Borbánd, Bocsárd, Krakkó, Sárd,

¹⁵⁷ Jakó: *Dézsmá* 71–75.

¹⁵⁸ A legfontosabb, hogy több esetben is említi egy *quarta* (vagy törtrészei) árendáját, így lehetőséget nyújt a teljes tized (beleértve a papi rész) nagyságának és az egyes részesedések arányának kiszámítására. Ezenkívül a befizetések segítségével ellenőrizhetjük a kirovási szereplő számok helyességét.

¹⁵⁹ Az egyetlen kivétel Ebesfalva (KÜ), mely feltehetően figyelmetlenségéből maradt ki az 1589. évi regisztrumból.

¹⁶⁰ 1714: Teleki Téka, Doc. 90, pag. 2–4. (A forrás fényképét Gálfi Emőke bocsátotta rendelkezésemre, szíveségét ez úton is köszönöm!) A másolatot a kolozsmonostori levélkeresők készítették, akiket Haan Ignác erdélyi élelmezési főbiztos kért fel arra, hogy vessék össze az általa bemutatott vármegyei részjegyzékeket a konvinti levéltárban levő általános regisztrummal (*generale arendarum registrum*), vagyis az 1589. (itt tévesen: 1582.) évi jegyzékkel. A keretoklevélből kiderül, hogy ennek előlapja már ekkor rossz állapotban volt, egyes adatait az említett parciális jegyzékekből pótolták. A másolat első oldalának alján olvasható rájegyzés (*Ex collectione Alexandri Mike*) megerősíti Jakó Zsigmond feltevését, miszerint az eredeti jegyzék is Mike Sándor gyűjteményével együtt került az ENMLt-ba. Az 1589. évi jegyzék 1776. évi kivonatos átírása: 1776: Bánffy cs lt, II/2, fasc. 2, nr. 7.

¹⁶¹ Az ugocsai regisztrumból is hiányzik Németi városa, továbbá a nyalábi uradalom egyes tartozékai (Feketeardó, Szászfalu, stb.), jóllehet valamennyien ebbe a főesperességbe estek (vö. MonVat I/1. 108, 119, 135). Németi ugyan *exempt* jogállást élvezett, de ez itt nem társult a plébános teljes körű tizedjogával (vö. Hegyi: „Plébánia fogalma” 11, 14). A másik két hospes település esetében viszont elképzelhető – de egyelőre nem adatolt – a *libera decima* megléte.

stb.)¹⁶² feltehetően az 1589. évi regisztrum első lapján sorolták fel, amely már 1714 előtt megsemmisült. A kolozsmonostori apátság egykori birtokainak hiánya talán azzal magyarázható, hogy ezeket Báthori István fejedelem dézsmájukkal együtt 1580-ban a jezsuitáknak adományozta.¹⁶³ A maradék néhány esetben figyelmen kívül hagyhatunk.¹⁶⁴ Mindezek azonban csak kis töredékét (kb. 3%) alkották a hét vármegye kb. 560 tizedfizető helységének, így a jegyzék átfogó jellegét nem érintik.

Az a tény, hogy a kora újkori jegyzékek még elkülönítették az 1556 előtti tizedbirtokosok helyi részesedését, önmagában is jelzi, hogy a forrás középkori prototípusra megy vissza, hiszen a szekularizáció után ennek az információnak már semmiféle gyakorlati jelentősége nem volt.¹⁶⁵ Feltétlenül érvényes a középkorra az a – 13–16. századi források által is alátámasztott (vö. 6.6. fej.) – jelenség, hogy a bérbe adott tized minden helységben két részre oszlik, amelyek közül a kisebbik a főesperes, a nagyobbik a püspök, a káptalan vagy a prépost javadalma. A tizedbirtoklás topográfiájának rekonstruálásakor azonban ezek a jegyzékek csak nagy óvatossággal használhatók fel, mert általános tapasztalat, hogy – épp az adatok érdektelensége folytán – az írnokok gyakran összekeverik a nagyobbik rész birtokosait (a tendencia az, hogy akkor is püspököknek nevezik, ha valójában nem volt a főpapé).¹⁶⁶

Adataink ellentmondásosak abban a tekintetben, hogy milyen régiségre mennek vissza a három jegyzékben olvasható számadatok. A legtöbb esetben, amikor lehetőségünk nyílik az ellenőrzésre, azt találjuk, hogy az egyes falvak tizedét ugyanannyi forintért adták árendába a 16. század elején, mint a végén.¹⁶⁷ Ugyanakkor nem elhanyagolható az olyan esetek súlya sem, amikor a számok lényegesen különböznek.¹⁶⁸ Elgondolkodtató eredményre jutunk, ha az 1563.

¹⁶² Vö. 1302: EOkm II. 18. sz.; 1397: Ub III. 182; 1477: Barabás: „Tizedlajstromok” 1911. 417; 1496: uo. 421, 428–429; 1504: DF 277689, fol. 2v–3r, 7v–8r.

¹⁶³ Vö. MonAntHung II. 64–65, 97–101, 116, 221. Vö. 1418: ZsOkl VI. 1679. sz.; 1444: KmJkv I. 522. sz.; 1469: uo. 1932. sz. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a jegyzék máshol nem mulasztotta el a végleg elidegenített tizedek regisztrálását (vö. Jakó: *Dézsmá* 23 [Bece], 25 [két Kenyér, Lámkerék], 27 [Hosszúaszó, Medgyes], 28 [Szénaverés], 31 [Gyákos], 33 [Almás], 53 [Kolozsvár], 56 [Méra], 59 [Középlak], 62–64 [Remete–Zentelke, Hunyad], 65 [Szind], 68 [Beresztelke]).

¹⁶⁴ Ebesfalva csak az 1563. évi jegyzékben (BU nr. 173, fol. 4v) szerepel. A görgényi uradalom magyar falvai (Görgényszentimre, Radnótfája, Magyarbölkény, tizedfizetésükre lásd: 1529: Bethlen cs bethleni lt, V/11) esetében nem a kincstári birtoklás okolható a kimaradásért, mert ez a tényező más fiskális uradalmak (Gyulafehérvár, Szamosújvár, Gyalu, kamarabirtokok) tartozékai esetében sem jelentett akadályt (vö. Jakó: *Dézsmá* 24, 41, 43–45, 47–50, 52–53, 57, 61, 64).

¹⁶⁵ Az 1714. évi hiteles másolat éppen a félreértések elkerülése végett (*ob evitandam confusionem*) már csak összesítve közli a püspöki és főesperesi (tévesen: érseki!) dézsmaporciók bérét (vö. Teleki Téka, Doc. 90, pag. 2).

¹⁶⁶ Az 1563. évi összeírás a küllői főesperességben mindenütt a püspököt nevezi meg a tized nagyobbik részletének birtokosaként (BU nr. 173, fol. 2v–4v), pedig a középkori források egybehangzó tanúsága szerint ez a káptalané volt (vö. 6.3. fej. és 10.2.5. táblázat [Függelék]). Érdekes, hogy e tekintetben a későbbi, 1589. évi regisztrum már helyes információkat nyújt (Jakó: *Dézsmá* 27–36), viszont a hunyadi területeknél elköveti ugyanezt a tévedést (uo. 25–26, vö. 6.3. fej. és 10.2.5. táblázat [Függelék]).

¹⁶⁷ Hegyi: „Plébánia fogalma” 15 (98. jegyz.); Uő: „Tized változásai” 219–220, 222.

¹⁶⁸ Hegyi: „Tized változásai” 222–227 (vö. 10.2.10. táblázat [Függelék]).

évi töredék tartalmát vetjük össze az 1589. évi jegyzék megfelelő részeivel: a 80 közös rubrikából csak 52-nél változatlanok az adatok, 17-nél viszont az egyik szám, 11-nél pedig mindkettő eltér a referencia-forrástól.¹⁶⁹ Ez az jelenti hogy 26 év alatt az *itemek* 35 (a számok 25) százaléka módosult. Igaz, az eltérések fele csupán formai jellegű vagy minimális mértékű, és részint tudatos kozmetikázás, részint minden terjedelmesebb lajstromnál előforduló elírás eredménye.¹⁷⁰ Tucatnyi esetben viszont az eltérő számok mögött lényegi változás sejthető.¹⁷¹

Összességében tehát az mondhatjuk, hogy a 16. század második feléből fennmaradt dézsmaárenda-jegyzékek formailag és tartalmilag egyaránt több évtizedes (évszázados?) hagyományt vittek tovább, amelyben a hangsúly az állandóságra esett, de – mint minden hasonló esetben – lassanként módosult véletlenszerű mutációk, ritkábban pedig tudatos változtatások folytán. Emiatt az egyes települések esetén, kontrollanyag hiányában, kockázatos visszavetíteni az adataikat, de az összkép tekintetében – úgy vélem – hű képet nyújtanak a középkorvégi dézsma topográfiájáról.

2.2. Kutatási előzmények

Tekintve, hogy a magyarországi és ezen belül az erdélyi dézsma intézménye jóval tágabb keretbe, a középkori latin rítusú kereszténység tizedszedési gyakorlatába ágyazódott bele (melynek eredete köztudomásúlag a Biblia, közelebbről leginkább az Ószövetség előírásaira vezethető vissza), szükségesnek láttam, hogy a historiográfiai áttekintés rendjén mindhárom terület esetében ismertessem a kutatás fejlődésének ívét és legfontosabb képviselőit.

2.2.1. A tized az egyetemes középkorkutatásban

A modern történettudomány 19. század eleji megszületését csak jó évszázados késéssel követte a tizedre vonatkozó szakszerű vizsgálódások kezdete. Ennek oka egyfelől abban keresendő, hogy a kötelező tizedfizetés még sokáig (Skandináviában éppenséggel a 20. századig) élő gyakorlat maradt,¹⁷² és a történetével való foglalatosság vallási (katolikus-protestáns) és politikai (konzervatív-liberális) viták, továbbá gazdasági ellentétek keresztüztüében zajlott, ami

¹⁶⁹ Vö. 10.2.7. táblázat (Függelék), szem előtt tartva a Segédinformációk rovatot.

¹⁷⁰ Püspöki tizedrész kifejejtése: (Dicső)Szentmárton (+ Csüdőtelke), Kisszöllős, két Teremi, Bonyha és tartozékai (KÜ). — Püspöki és főesperesi rész felcserélése: Sorostély (FH). — A két rész összevonása: Istvánháza, Szentjakab (FH), Cikmántor és társai (KÜ). — Szám kerekítése: (Enyed)Szentkirály, Koppánd (FH). — Dupla elírás: Földiód (+Bece, Béld, FH).

¹⁷¹ Meggykeréken (FH), valamint nyolc Küküllő megyei szomszédos faluban (Gálfalva, Pócsfalva, Kóródszentmárton, Besenyő, Héderfája, Harangláb, Kissáros [?], Mikefalva [+Kápolna]) 1563–1589 között sejtetőleg megszüntették a papi *quartát*, beolvastva azt a püspöki részbe, amelynek aránya így 1/2-ről 3/4-re nőtt. A háttérben etnikai, ill. egyházszervezeti változások állhattak. — A püspöki és főesperesi részesedés arányának átrendeződése, miközben az összeg nem változik: Lapád (FH), Mikeszásza (KÜ). — A két rész arányosan növekszik: Péterfalva + Pettend (KÜ).

¹⁷² Zimmermann: „Zehnt” 502–503.

még akkor is megnehezítette a tárgyilagos hozzáállást, ha történetesen nem pártos érdekek igazolása volt a cél.¹⁷³ Másfelől arról sem feledkezhetünk meg, hogy a romantikus és pozitivista történetírás, valamint a historizmus érdeklődése főként a történelmi személyiségekre és a nemzetekre, illetve a politika- és hadtörténetre irányult, és időbe telt, míg teret nyert az új forrásokat, másfajta szemléletet és a nemzetitől eltérő nézőpontot megkövetelő intézmény-, gazdaság- és társadalomtörténet.¹⁷⁴ Ráadásul ezek az irányzatok eleve csak akkor kaphattak erőre, mikor a tudományos történetkutatással karöltve induló forráskiadvány-sorozatok – legyenek azok egyetemes korpuszok¹⁷⁵ vagy regionális okmánytárak – már megfelelő mennyiségű adatot tettek hozzáférhetővé.

A középkori tizedfizetés mint történeti téma 1900 körül egyszerre keltette fel a francia és a német tudományosság érdeklődését, a megközelítési mód viszont jelentősen eltért a két közösség esetében. Előbbiek az átfogó monográfia útját választották azáltal, hogy Paul Viard (1884–1931) három kötetben, kronologikusan haladva áttekintette a franciaországi dézsmák teljes történetét a kezdetektől a 17. századig.¹⁷⁶ Noha a túlságosan tág időbeli-térbeli keretek és a viszonylag szűk forrásbázis joggal keltik az elnagyoltság érzetét, és a tapasztalatlan szerző a kelletténél jobban támaszkodott a normatív forrásokra (azon belül is az egyetemes kánonjogi előírásokra), összességében mégis sikerült maradandó művet alkotnia, amely máig ható érvénnyel vázolta fel a francia (sőt, a 10. századig az európai) tizedviszonyok fejlődését, jól azonosítva annak meghatározó momentumait, eltérő szakaszait és a legtöbb fejtorést okozó vitás kérdéseket.

Ezzel szemben a német nyelvterület egyetemein rendszeres gyakorlatnak számított, hogy a tized történetének egy-egy időben vagy térben behatárolt részkérdését jelöljék ki doktori vagy habilitációs diszsertációk témájául. Néhányan – mint Ulrich Stutz (1868–1938) vagy Ernst Perels (1882–1945) – a tized fejlődését alapvetően meghatározó Karoling-kori fejleményekkel foglalkoztak,¹⁷⁷ gyakoribb volt azonban az egyes tartományok vagy középkori egyházmegyék tizedszedésének feldolgozása. Így írta meg Adolf Kopp (1869–1935) a badeni, Georg

¹⁷³ Constable: *Monastic Tithes* 2; Zimmermann: „Zehnt” 501–502.

¹⁷⁴ Az európai és amerikai történetírás 19. századi fejlődésére ld. Ernst Breisach: *Historiográfia*. Bp. 2004. 235–329; Romsics: *Clio bővületében* 46–76; Szijártó M. István: *A történelem diskurzusa. Bevezetés a 20. századi történetírás történetében és elméletébe*. Bp. 2021. 71–112 (különösen: 81).

¹⁷⁵ Az európai tized története szempontjából alapvető fontosságúnak bizonyult az 1826-ban induló *Monumenta Germaniae Historica*, különösen ennek a 6–11. századi zsinatok határozatait és a Karoling uralkodók rendeleteit közlő alsorozatai (MGH Conc I–VI, VIII, MGH Capit I–II), nemkülönben a latin egyházatyák összegyűjtött írásainak 1841–1864 között megjelenő, kétszázánál több kötete (Migne: *PL*), valamint az egyetemes kánonjogi gyűjtemények kritikai kiadása (Friedberg I–II).

¹⁷⁶ 1909–1914: Viard: *Dîme* I–III.

¹⁷⁷ 1908: Stutz: „Karolingische Zehntgebot” (vö. még Uő: *Geschichte des kirchlichen Benefizialwesens*. I/1. Berlin, 1895); 1904: Perels: *Zehnten*; 1911: Uő: „Die Ursprünge des karolingischen Zehntgebot.” *AUF* 3: 233–250. — A következő időszakra (10–11. század): 1930: Erica Widera: „Der Kirchenzehnt in Deutschland zur Zeit der sächsischen Herrscher.” *AKKR* 110: 33–110.

Loy (1885–?) a lübecki, Wilhelm Friedrich Eduard Eigenbrodt (1888–?) a hesseni, valamivel később pedig Erwin Hölck (1904–1945) a hersfeldi, Willibald Plöchl (1907–1984) az alsó-ausztriai, Rudolf Gmür (1913–2002) a berni, Erkki Olavi Kuujo (1921–2004) a hamburg-brémai tizedek történetét; Dominikus Lindner (1889–1974) pedig salzburgi érseki tartomány kapcsán tisztázott tizedjogokkal kapcsolatos kérdéseket.¹⁷⁸ Közülük – nem csak a mennyiségi mutatók (terjedelem, vizsgált időszak, kiadatlan levéltári anyag használata), hanem az elemzés módszeressége szempontjából is – Plöchl és Kuujo munkája emelkedik ki, amit az is magyaráz, hogy ők nem pályakezdőkként, hanem már tapasztalt kutatókként vágtak neki választott témájuk kidolgozásának. A felsorolásból továbbá az is kitűnik, hogy e regionális mélyfúrások – talán a szerényebb, tehát áttekinthetőbb forrásadottságok miatt – elsősorban a német településterület északi (tengerparti) és a délkeleti (osztrák, bajor) peremvidékekre összpontosultak; a központi részek nagyjából lefedetlenül maradtak.

Az 1950-es években másfajta „határterületek” is felkeltették a német nyelvű szakemberek figyelmét. Lukas Vischer (1926–2008) a homályos kezdeteket, a tized eszméjének ókeresztény kori kialakulását kísérelte meg nyomon követni az 5. századig.¹⁷⁹ A svájci református teológus alapos munkát végzett az egyházatyák ide vonatkozó álláspontjainak összegyűjtésével és csoportosításával, adós maradt azonban a valódi, kontextualizált esztörténeti elemzéssel, miközben az általa „törvényeskedésnek” tartott tizedkötelezettség megszilárdulásával kapcsolatos ellenérzéseit sem sikerült véka alá rejtenie.

Egzotikus terepre lépett Heinrich Felix Schmid (1896–1963), az osztrák szlavisztika doyenje is, mikor terjedelmes tanulmányban tekintette át különféle tized-jellegűilletékek formáit a bizánci birodalom és a többi görögkeleti rítusú állam területén, ahol a nyugati értelemben vett dézsma ismeretlen maradt.¹⁸⁰ Sajnos, okfejtése közben néhány komolyabb hibát is elkövetett (pl. az egyházi tizednek a késő-római állami tizedből való származtatása), és a dél-itáliai területeket leszámítva nem foglalkozott a felekezeti vegyes (katolikus-ortodox lakosságú) határvidékek dézsmafizetésének – erdélyi szempontból nagyon is lényeges – kérdésével. E téren utóbb Jean Richardnak (1921–2021) a kereszties államok tizedügyéről írt tanulmánya jelentett továbblépést.¹⁸¹

¹⁷⁸ 1899: Adolf Kopp: *Zehntwesen und Zehntablösung in Baden*. Freiburg. (Volkswirtschaftliche Abhandlungen der Badischen Hochschulen. III. 2.); 1909: Loy: *Kirchliche Zehnt*; 1912: Wilhelm Eigenbrodt: *Die Zehnte und die Zehntablösung in Hessen-Homburg*. Kiel; 1933: Erwin Hölck: *Zehnten und Zehntkämpfe der Reichsabtei Hersfeld im frühen Mittelalter*. Marburg; 1935: Plöchl: *Zehntwesen*; 1949: Kuujo: *Zehntwesen*; 1954: Rudolf Gmür: *Der Zehnt im alten Bern*. Bern (Abhandlungen zur Schweizerischen Recht 310.); 1960: Lindner: „Zehntwesen”.

¹⁷⁹ 1959: Vischer: „Zehntforderung”.

¹⁸⁰ 1957: Schmid: „Byzantinisches Zehntwesen”. — Az szerző egy korábbi, témánk szempontjából szintén releváns munkája: *Die Entstehung des kirchlichen Zehntrechts auf slawischem Boden*. Lwów, 1930. (Klny. a VI. Nemzetközi Történeti Kongresszuson [Oslo, 1928. aug. 15.] tartott előadásból.)

¹⁸¹ 1992: Richard: „Paiement des dîmes”.

Sajátos jellegű térségre és időszakra, illetve témára irányul az az egészen frissen megjelent tanulmány is, mely a varsói egyetem docense: Marcin Pauk (sz. 1974) tollából született, és amely nem csak a nyugati szláv népek által a tized címén fizetett átalányadó megjelenési formáit ismerteti (ahogy azt a cím alapján gondolnánk), hanem nagyívű és koncepciózus áttekintést nyújt a tizedfizetés fejlődéséről az Elbától keletre eső területeken a kereszténység felvételét követő (9–13.) századokban.¹⁸²

A század közepén az angolszász világ történészei is felzárkóztak a középkori dézsma kutatói közé. Az ő érdeklődésük többnyire nem egy-egy időszakra vagy kisebb-nagyobb területre összpontosult, hanem azokat a neuralgikus kérdéseket járták körül, melyek a tized kapcsán leginkább foglalkoztatták a középkori kánonjogászokat. Ilyen volt a keresztelőegyházak tizedjogának védelme, ami jelentős szerepet játszott az egyházigazgatási határok megszilárdulásában, vagyis az egyházszervezet területiális jellegének kialakulásában. Ezt a témát itáliai példák alapján az amerikai Catherine Evangeline Boyd (1904–1991?) bontotta ki díjnyertes művében.¹⁸³ Hasonló megközelítési módot alkalmazott négy évtizeddel később a Kaliforniába szakadt lengyel medievista, Piort Górecki (sz. 1955), mikor a 12–13. századi Sziléziában vizsgálta a tizedszedés és a plébániahálózat párhuzamos megszilárdulásának folyamatát.¹⁸⁴

Az egyházjogi rendeletek másik gyakori témáját, a középkori szerzetesség és a tized kapcsolatát Giles Constable (1929–2021), a Harvardon tanító brit történész dolgozta fel alapvető monográfiájában.¹⁸⁵ Az ideológiai, jogi és társadalmi fejleményeket egyaránt nyomon követve mesteri kézzel bontotta ki azt a folyamatot, ahogy a – sokáig nem is az egyházi rendhez számított – szerzetesi közösségek többsége mentesült a tizedkötelezettség alól, egy részük pedig tizedszedési jogot szerzett. A mű bevezető fejezete tartalmazza talán a legjobb összefoglalást a tized kora középkori fejlődéséről.

Itt kell megemlítenem John Eldevik (sz. 1973) nemrég megjelent művét is, mely tárgyat tekintve szintén kapcsolódik az invesztitúra-harcok korának egyik vesszőparipájához, a 11–12. századi zsinati rendelkezések által újra és újra megtiltott laikus tizedbirtoklás kérdéséhez. Újszerűsége abban rejlik, hogy a problémát nem a hagyományos, gregorián nézőpontból boncolgatja, hanem azt vizsgálja, hogy egyes német és olasz püspökök miként használták a tized átengedését vidéki kapcsolatrendszerük kiépítéséhez és területiális hatalmuk megszilárdításához.¹⁸⁶

¹⁸² 2024: Pauk: „Decima Slavorum”. Ebben a szerző meglepően pontosan és lényeglátón vázolja fel a magyarországi tizedfizetés 11. századi jellegzetességeit is (uo. 215–219), noha a magyar szakirodalmat egyáltalán nem ismeri, csak a korszak kiadott forrásanyagát (elsősorban a királyi törvények gyűjteményét).

¹⁸³ 1952: Boyd: *Tithes and Parishes*.

¹⁸⁴ 1993: Górecki: *Parishes*.

¹⁸⁵ 1964: Constable: *Monastic Tithes*.

¹⁸⁶ 2012: Eldevik: *Episcopal Power*.

A francia történetírás ikonikus műhelye, az Annales – gazdaságtörténeti irányultsága dacára – viszonylag későn, az 1960 táján fedezte fel a dézsma rendszere nyújtotta kutatási lehetőségeket, ekkor viszont egycsapásra megújította a téma kutatását azáltal, hogy az addig szokásos jogi, esztörténeti vagy jobb esetben strukturális megközelítések helyett kvantitatív módszerekkel dolgozta fel a kora újkorból fennmaradt dézsmajegyzékeket.¹⁸⁷ Az így nyert, több évszázadot felölelő idősorok segítségével jól nyomon lehetett követni a tizedbevételek hullámzását, ezen keresztül pedig a termésszerkezet és a termelékenység változását, ami hasznos háttérinformációt biztosított az árak, a népesség vagy az éghajlat változásának értelmezéséhez.¹⁸⁸ Termékenynek bizonyult az Annales berkeiben már bevett globális és összehasonlításra törekvő szemlélet is. Ennek szellemében született meg Emmanuel Le Roy Ladurie (1929–2023) és Joseph Goy (1935–2014) komparatív esszéje a tized kutatásának agrártörténeti hasznosításáról, melyben – az általuk szervezett 1977. évi párizsi konferencia résztvevőinek referátumait felhasználva – érdemben tárgyalták nemcsak a nyugat-európai és észak-amerikai országok, hanem egyes kelet-közép-európai (magyar, lengyel, észt) területek tizedbevételeinek alakulását is.¹⁸⁹ A kvantitatív megközelítést újabban Ben Dodds (sz. 1960) a késő középkori Északkelet-Anglia viszonylatában alkalmazta, kihasználva az egyedülállóan kedvező forrásadottságokat.¹⁹⁰

Magyar történészek ritkán bocsátkoznak egyetemes történeti kérdések boncolgatásába. A tized kapcsán ilyesmire mindeddig egyedül Szuromi Szabolcs Anzelm (sz. 1972) premontrei szerzetes, egyetemi tanár vállalkozott, aki néhány éve foglalta össze a magyar olvasóközönség számára az egyházi tizedre vonatkozó kánonjogi rendelkezéseket, címszavakban ismertette tartalmukat, forrásukat és a közvetítő gyűjteményeket.¹⁹¹ Vázlatossága és hibái¹⁹² miatt, sajnos, a

¹⁸⁷ Úttörő munka e tekintetben: René Baehrel: *Une croissance: La Basse-Provence rurale (fin XVIe siècle–1789)*. Paris, 1961. Vö. Dodds: *Peasants and Production* 2–5.

¹⁸⁸ Vö. Franz Irsigler: „A kvantifikáció lehetőségei és korlátai a későközépkori és koraújkori gazdaság- és társadalomtörténetben.” *TSzle* 25 (1982): 145–146.

¹⁸⁹ 1982: Le Roy Ladurie–Goy: *Tithe and Agrarian History* (a konferencia résztvevőinek listáját lásd uo. 9–14). — A szerzőpáros korábbi, javarészt csak Franciaországgal foglalkozó kötetei: Emmanuel Le Roy Ladurie: *Les Paysans des Languedoc*. Paris, 1966; Joseph Goy–Emmanuel Le Roy Ladurie: *Les fluctuations du produit de la dîme. Conjuncture décimale et domaniale de la fin du Moyen Age au XVIIIe siècle*. Paris–Den Haag, 1972. (Cahiers des études rurales 3.) (A könyvet N. Kiss István részletes ismertette a magyar olvasóközönséggel: *AgrtSzle* 18 [1976]: 587–591).

¹⁹⁰ 2007: Dodds: *Peasants and Production*; 2008: Uő: „Demesne and Tithe: Peasant Agriculture in the Late Middle Ages.” *AgrHR* 56: 123–141.

¹⁹¹ 2013: Szuromi: „Tized forrásai”.

¹⁹² Rendszerint ellenőrizetlenül hitelt ad az egyes kánonok címében olvasható forráshivatkozásnak, ami viszont több esetben téves. Szt. Ágoston ún. 219. beszédéről (C. 16, q. 1, c. 66) régóta tudni, hogy pszeudoepigráfikus írás, és valószínűleg Arles-i Caesarius műve (Migne: *PL* XXXIX. 2266, vö. még Vischer: „Zehntforderung” 211; Constable: *Monastic Tithes* 17). A IV. Adorján pápának tulajdonított két kánon (X III. 30, c. 3–4) valójában III. Sándor rendelkezése, a III. Kelemen neve alatt fennmaradt cikkely (X III. 30, c. 21) pedig a III. Celesztiné, stb. (mindez már a Szuromi által is használt kritikai kiadás jegyzeteiből kiderül, vö. Friedberg II. 556–557, 563).

tanulmány nem váltja ki sem a dekretálisok, sem pedig a vonatkozó szakirodalom tanulmányozását.

2.2.2. A tized a magyar történetírásban

Magyarországon nagyjából 1855–1885 között vetették meg a tudományos történetírás alapjait: megteremtődött a történetkutatás- és oktatás intézményi háttere, felpörgött a forráskiadás, és alkalmazni kezdték a forráskritika módszereit.¹⁹³ A szakképzett történészek első egy-két nemzedékét azonban – akárcsak nyugat-európai kortársaikat – még többnyire a hagyományos (eseménytörténeti, életrajzi, közjogi) szemlélet jellemezte. A gazdaságtörténeti kérdések szakszerű feldolgozása a magyar történeti kutatásban is csak a 19. század legvégén kezdődött, Acsády Ignác (1845–1906), Tagányi Károly (1858–1924) és mások munkássága révén.¹⁹⁴

A magyarországi tized történetére vonatkozó kutatásokat az is hátráltatta, hogy a keretétől szolgáló egyháztörténet sokáig a főpapok és más jeles személyiségek idealizált életrajzaira, a szentszéki kapcsolatok részletezésére, esetleg az egyházi intézmények jogi kereteinek leírására korlátozódott. A dézsma témája eleinte mellékesen, a nagyobb történeti összefoglalások – afféle függelékként szolgáló – művelődéstörténeti fejezeteiben került terítékre. Ebben a formában ismertette Balics Lajos (1856–1932) győri paptanár az Árpád-kor tizedszedésére vonatkozó adatokat.¹⁹⁵ Munkássága értékét csökkentti, hogy az adatok csoportosításán túl nem törekedett a rendszerszerű megismerésre (igaz, ezt a korszak szűkös forrásadottságai sem tették lehetővé).

Hozzávetőleg a századforduló után jelent meg a tized kutatásának egy másik műfaja: az egyes (a forrásviszonyok miatt többnyire dunántúli) egyházi intézmények középkori gazdálkodásának feltárása. Ilyen esettanulmányt készített a helyi káptalanról Lukcsics József (1875–1937) veszprémi paptanár, majd kanonok, továbbá – monográfiáik részeként – Bunyitay Vince (1837–1915) váradi püspöki könyvtáros (utóbb szintén kanonok), Erdélyi László (1868–1947) pannonhalmi bencés paptanár, valamint Bedy Vince (1866–1938) győri nagyprépost.¹⁹⁶

Megfigyelhető, hogy ebben az első, nagyjából az 1940-es évekig terjedő (tehát a „polgári” historiográfiának megfelelő) szakaszban a dézsma témája, akárcsak általában véve a középkori egyháztörténet, a katolikus egyházi személyek „felségterületének” számított.

¹⁹³ Gunst: *Történetírás* 188–189, 196–203; Romsics: *Clio bővületében* 94–98, 103–125.

¹⁹⁴ Mérőldkőnek számított e tekintetben a *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle* 1894. évi elindítása. Vö. Berlász Jenő: „A magyar gazdaság- és társadalomtörténetírás kialakulása.” *Közgazdasági Szemle* 67 (1943): 1076–1082; Romsics: *Clio bővületében* 146–150.

¹⁹⁵ 1890: Balics: *Egyháztörténet* II/2. 423–434.

¹⁹⁶ 1883: Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. I–IV. Nagyvárad 1883–1884, 1935. II. 260–263; 1902: Erdélyi: „Pannonhalmi”; 1908: Lukcsics József: *A veszprémi káptalan a XVI. században*. Veszprém; 1938: Bedy: *Győri székeskáptalan* 52–53, 80, 89, 97, 100, 221–254.

Kivételt képez e szabály alól a szakképzett világi (jóllehet, szintén katolikus) történész, Holub József (1885–1962), aki Zala vármegyének általa elkészített monográfiájában részletesen tárgyalta a helyileg illetékes két egyházmegye középkori tizedszedési gyakorlatát: a veszprémiét részletesebben, a zágrábiét vázlatosan.¹⁹⁷ A nagyszámú és jelentős részben kiadatlan levéltári forrásanyag hasznosításának, továbbá a téma módszeres körüljárásának köszönhetően a könyv (e tekintetben is) alpművé vált. Paradox módon ugyanakkor a méltán nyert hírnév a további kutatás kerékkötője is lett, hiszen Holub eredményeit a szakmai közvélemény sokáig országos érvénnyel általánosíthatónak és véglegesnek tekintette, nemcsak a vármegyék kialakulása és működése, de a dézsmaszedés rendszere vonatkozásában is.¹⁹⁸

A tizedre vonatkozó kutatások visszaszorulásáért, illetve átalakulásáért elsősorban persze nem Holub műve, hanem a kommunista pártállam 1945–1949 közti kiépülése okolható, mely a történettudomány területén is kizárólagossá tette a dogmatikus marxista múltértelmezést, és ez – mint közismert – egyáltalán nem kedvezett az olyan „reakciónak” ítélt tudományterületeknek, mint az egyháztörténet, vagy általában véve a középkorkutatás.¹⁹⁹ A régi vonalat elsősorban az emigrációba vonult tudósok folytatták, köztük a fiatalon elhunyt pap, Szentirmai Sándor (1925–1969), aki a kánonjog szemszögéből vizsgálta részint a főesperesi tisztséget, részint a plébániák kialakulását, és ezek kapcsán érintette a dézsma kérdését is, elsőként (és sokáig egyedülként) mutatva rá a főesperesi *quarta* létre.²⁰⁰

A tized témája ebben a korszakban Magyarországon is inkább csak érintőlegesen és eleinte az elvárt osztályharcos szakzsargon kíséretében került terítékre. A kutatás felekezeti meghatározottsága megszűnt, és a legtöbb szerző már a képzett szakemberek közül került ki. Ez ugyan hozzájárult a stílus professzionalizálódásához, és elejét vette az újkori jelenségek kritikátlan visszavetítésének, másfelől viszont a többnyire protestáns vagy szekuláris háttérű tudósok olykor idegenül mozogtak a középkori egyházi struktúrák és mentalitás terepén.

A kérdéskörben született munkák két csoportra oszthatók. A hagyományos intézménytörténeti, leíró megközelítés iskolapéldája Mályusz Elemér (1898–1989) tanulmánya, aki a korábbi szakirodalom és a kiadott források alapján plasztikus képet rajzolt a

¹⁹⁷ 1929: Holub: *Zala* I. 355–404, 416–438. — A veszprémi püspökség tizedadminisztrálását utóbb általános keretben is felvázolta: 1942: Uő: „Egyházi nagybirtok” 295–297.

¹⁹⁸ A vármegyék kapcsán a lényegbe vágó regionális eltérések csak a 2000-es években váltak nyilvánvalóvá – vö. C. Tóth Norbert: *Szabolcs megye működése a Zsigmond-korban*. Nyíregyháza 2008. 7–8; Tringli István: „Megyék a középkori Magyarországon.” In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Szerk. Neumann Tibor–Rác György. Bp.–Piliscsaba 2009. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 40. – *Analecta Mediaevalia* III.) 487–488.

¹⁹⁹ Gunst: *Történetírás* 246–255; Romsics: *Clio bővületében* 356–377.

²⁰⁰ 1957: Szentirmai: „Recht der Erzdechanten” 197; 1959: Uő: „Recht der Pfarrei” 32–33. — A két tanulmány nemrég magyar fordításban is megjelent: Szentirmai Sándor: *A középkori magyar egyház. Válogatott kánonjog-történeti tanulmányok*. Pécs 2021. (Az Árpád- és Anjou-kor magyar egyházi archontológiájának kérdései 2.) 11–18, 68–122.

14. századi „tizedkizsákmányolásról”, számos ponton (tizedköteles javak listája, egyházi–világi érdekellentét a tized bérlése körül) gazdagítva a dézsma intézményére vonatkozó ismereteinket.²⁰¹ A levéltáros Ila Bálint (1903–1975) már korábban részletesen feltárta a kora újkori dézsmaszedők munkáját a 16–17. századi dézsmajegyzékek alapján, majd utóbb, mikor ezt az irattípust külön is bemutatta a történeti statisztika forrásaként, bő bevezetőben foglalta össze a tized intézményére vonatkozó ismereteket.²⁰² Fügedi Erik (1916–1992) az esztergomi érsekség késő középkori gazdálkodásának ismertetésekor tért ki a tizedköteles javak, a tizedkerületek és a tizedbevételek kérdésére, a városi kiváltságok elemzése során pedig a plébánosok tizedjogára.²⁰³ Györffy György (1917–2000) sommásan rögzítette a közfelfogást a tized megosztása és terményszerkezete kérdésében, mikor a pápai tizedjegyzékek demográfiai hasznosításával próbálkozott.²⁰⁴

Újdonságnak számított a tized kérdésének kifejezetten kvantitatív vizsgálata. Ezt elvileg a rendszer ideológiája is támogatta, hiszen a marxi felfogás szerint a gazdasági folyamatok jelentik a történelem fő mozgatórugóját – ehhez képest e szemlélet csak némi késéssel (inkább az *Annales* műhelyének hatására) és korlátozott mértékben érvényesült.²⁰⁵ Leginkább (főként az 1950-es és 1960-as években) speciális forráskiadványok megjelentetésében nyilvánult meg: Szabó István (1898–1969) Bodrog és Bács megyék 1522. évi, N[emeskéri] Kiss István (1921–1995) Borsod, Heves, Bereg, Bihar és Közép-Szolnok megyék 16. századi (szelektált) dézsma-jegyzékeit tették közzé,²⁰⁶ Szakály Ferenc (1942–1999) és Szűcs Jenő (1928–1988) pedig Buda város késő középkori bortizedlajstromait készítették elő kiadásra.²⁰⁷

Az összegyűjtött adatok szeriális feldolgozására a francia történészekkel élénk kapcsolatot ápoló Makkai László (1914–1989) szervezett kutatócsoportot Zimányi Vera (1930–2021), Bán Péter (1947–2010) és J. Újváry Zsuzsa (sz. 1953) részvételével, akik eljutottak a Le Roy Ladurie és Goy által szervezett szakmai tanácskozásokra, és referátumaik eredményei (kelet-közép-európai szerzők számára szokatlan mértékben) beépültek a szerzőpáros fentebb már em-

²⁰¹ 1953: Mályusz: „Tizedkizsákmányolás”.

²⁰² 1940: Ila: „Dézsma adminisztrációja”; 1960: Uő: „Dézsmajegyzékek”.

²⁰³ 1960: Fügedi: „Esztergomi érsekség” 105–118; 1961: Fügedi: „Városprivilegiumok” 76–77.

²⁰⁴ 1984: Györffy: „Pápai tizedlajstromok” 142, 153–157.

²⁰⁵ Gunst: *Történetírás* 254, 265–267; Romsics: *Clio bővületében* 424–425, 437–438.

²⁰⁶ 1954: Szabó: *Bács, Bodrog*; 1960: N. Kiss: *Dézsmajegyzékek*. — Két vármegye legkorábbi tizedjegyzékeit utóbb Bán Péter teljes szövegben is kiadta: 1981–1988: *Dézsmajegyzékek 1. Heves- és Külső-Szolnok vármegye 1548. 2. Heves- és Külső-Szolnok vármegye 1549*. Eger. (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai I.)

²⁰⁷ 2005: Szakály Ferenc–Szűcs Jenő: *Budai bortizedjegyzékek a 16. század első harmadából*. Bp. (História Könyvtár: Okmánytárak 4.) (a kiadvány kézírata már az 1980-as években elkészült). — Előbbi Pest megye 1560-as kezdődő tizedlajstromait is megjelentette: 1995: *Pest–Pilis–Solt megye XVI–XVII. századi dica- és dézsma-jegyzékei*. Közreadja: Szakály Ferenc. Bp. (Előmunkálatok Pest megye monográfiájához 1.)

lített összefoglaló munkáiba. Kulcsár Péter (1934–2013) a dézsmalajstromok helytörténeti (demográfiai, topográfiai, névtani) hasznosítására nyújtott fogódzókat Szeged példáján.²⁰⁸ A feldolgozások szintjén – Fügedi már említett esztergomi tanulmánya mellett – ismét meg kell említenünk Szűcs Jenő nevét is, aki (egyebek mellett) a tized 13–14. századi megváltási díjának nyomon követésével mutatta ki a gabonaárak erőteljes növekedését a korszakban.²⁰⁹

A rendszerváltás után, a medievisztika újraéledésével párhuzamosan, lassanként lendületet vettek a tizedre vonatkozó kutatások is. A szerzők továbbra is a céhbeli, laikus történészek közül kerültek ki, de köreikben ismét többségbe kerültek a katolikusok. Jelentős részük az újonnan alapított Pázmány Péter Katolikus Egyetemhez kötődött tanárként vagy diákként.

Az 1990 óta eltelt 35 év nemzedéki szempontok alapján nagyjából két egyenlő szakaszra osztható. Mintegy másfél évtizedig erőteljesen folytatódott az egyházi gazdálkodásra (így jelentős mértékben a tizedre is) vonatkozó forráskiadványok megjelentetése. E. Kovács Péter (sz. 1957) Estei Hippolit egri püspök kormányzóinak 1500 és 1508 közt vezetett számadáskönyvével, Kovács Béla (1932–2009) levéltáros pedig szintén az egri székesegyház intézményeinek birtokait és jövedelmeit összeíró, 16. század közepi *Liber Sancti Iohannis*-szal gyarapította az immár nyomtatásban hozzáférhető források sorát. Solymosi László (sz. 1944) – részben Kredics László (1932–2018) és Madarász Lajos (sz. 1946) levéltárosok közreműködésével – sorra tette közzé a veszprémi püspökség 1524. évi urbáriumát, továbbá az ottani és az esztergomi káptalan 1495–1534, illetve 1500–1527 közötti osztókönyveit.²¹⁰

A szaktanulmányok szintjén is Solymosi foglalkozott a legintenzívebben tizedügyekkel a korszakban.²¹¹ Eleinte, az 1980-as években inkább csak érintőlegesen, más témák felgöngyölítése során tisztázott fontos részleteket a papi tizedrészesedéssel (ezen belül a székeskáptalannal való osztozással és a kápolnák önállósodásával), a tizedköteles Árpád-kori társadalmi rétegek körülhatárolásával vagy pedig a tizedszedés gyakorlatával kapcsolatosan.²¹² Forráskiadványainak tartalmát ismertető tanulmányaiban is kitért a veszprémi és esztergomi káptalan

²⁰⁸ 1984: Kulcsár Péter: „Az 1522-es tizedjegyzék mint történeti forrás.” *Tanulmányok Csongrád megye történetéből* 8: 5–27. Előzményként számbaveendő: Bálint Sándor: *Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetéknevei*. Bp. 1963.

²⁰⁹ 1984: Szűcs: „Árforradalom” 22–25, 31.

²¹⁰ 1992: EgrSzkvEH (a kiadványt szerencsésen egészíti ki Bakóc Tamás püspöknek Kandra Kabos [1843–1905] pap, káptalani levéltáros által már 1887-ben közzétett számadáskönyve az 1493–1496 közti időszakból, vö. EgrSzkBT); 1993: VeszpUrb; 1997: VeszpSzkv; 2002: EsztKJkv; 2005: LibStJoh.

²¹¹ Nem véletlen, hogy többször is őt kérték fel ezen egyházi járadékokra vonatkozó lexikoncikk megírására (pl. 2011: Solymosi: „Tized”).

²¹² 1984: Solymosi: „Hospes kiváltság” 41–43, 85–87; 1987: Uő: „Mortuarium” 548–552; 1990: Uő: „Szőlő utáni adózás I.” 25, 38–41.

tizedjogára, illetve a tizedbevételek felosztására.²¹³ Később két önálló cikket is szentelt a kérdésnek: egyikben szemléletesen rekonstruálta a bor dézsmálásának folyamatát, a másikban pedig a somogyi gyermektized létét cáfolta.²¹⁴

Kortásai közül Érszegi Géza (1944–2022) a 11. századi oklevelek elemzésekor érintette az adott egyházi intézmények tizedjogának kezdeteit – sajnos az általánosságokon és a régi szakirodalom megállapításain ritkán lépve túl.²¹⁵ Az első alkorszakból még feltétlenül említést érdemel Rácz György (sz. 1967) neve, aki azáltal, hogy új megvilágításba helyezte a káptalanok és konventek magisztrális jogainak mibenlétét, értékes megállapításokat tett a papi tizedrészesedés változásaira is, miközben hosszú idő után újra rámutatott a főesperesi *quarta* említéseire.²¹⁶

A 2000-es évek második felétől, egy fiatal kutatonemzedék színrelépésével, hirtelen megnövekedett a tizeddel foglalkozó szakemberek és munkák száma. Karlinszky Balázs (sz. 1980) immár mennyiségi szempontból vizsgálta a veszprémi káptalan tizedjövedelmeit, Kristóf Ilona (sz. 1975) pedig elsőként hasznosította a tizedbérletsre és a bérlok személyére vonatkozó adatokat a fent már említett egri püspöki számadáskönyvekből.²¹⁷ Hagyományosabb megközelítést alkalmazott Fedeles Tamás (sz. 1974), mikor a szűkös forrásadottságok nyújtotta keretek között összefoglalta mindazt, amit a dézsma intézményéről tudni lehet a középkori pécsi egyházmegyében, továbbá C. Tóth Norbert (sz. 1974), Lakatos Bálint (sz. 1983) és Mikó Gábor (sz. 1986), akik a pozsonyi káptalan prépostja és kanonoktársai közti viszály körülményei során részletesen ismertették a testület tizedjogainak kialakulását és ebből származó bevételeit.²¹⁸ Jaczkó Sándor (sz. 1977) az 1524. évi váradi egyházmegyei zsinat határozatainak elemzése során foglalta össze röviden a tizedre történetére és jellegzetességeire vonatkozó általános információkat.²¹⁹

A még ifjabbak közül Lados Tamást (sz. 1992) kell megemlítenem, tekintettel a somogyi gyermektizedről (a Solymosiéval egy időben megjelentetett, de homlokegyenest más következtetésre jutó) cikkét, továbbá a 11–12. századi tizedszedőkre és munkájukra vonatkozó úttörő tanulmányát.²²⁰ Egészen friss eredménynek számít Farkas Csaba (sz. 1992) tanulmánya a 13–14. századi egri püspökök tizedjogáról,²²¹ mely a regionális esettanulmányok műfajának

²¹³ 1997: Uő: „Veszprémi számadáskönyv” 93–97; 2002: Uő: „Esztergomi jegyzőkönyv” 370–372, 375, 380–383.

²¹⁴ 2009: Uő: „Bortizedfizetés”; 2016: Uő: „Gyermeztized”.

²¹⁵ 1996: Érszegi: „Pannonhalmi oklevél” 51–54; 2010: Uő: „Veszprémvölgyi tizedjövedelem” 99–101.

²¹⁶ 2000: Rácz: „Magisztrátus-jog”, passim.

²¹⁷ 2008: Karlinszky: „Veszprémi káptalan bevételei” 41–50; 2019: Kristóf: „Bortizedbérlok”.

²¹⁸ 2009: Fedeles: „Birtokok és gazdálkodás” 443–445; C. Tóth–Lakatos–Mikó: *Pozsonyi viszály* 163–178.

²¹⁹ 2016: Jaczkó: *Váradi zsinat* 138–140.

²²⁰ 2016: Lados: „Gyermeztized”; 2020: Uő: „Első tizedszedők”.

²²¹ 2024: Farkas: „Egri püspökök és tizedek”.

újjaéledését jelzi, még ha a tizedbirtoklás rendszerének rekonstruálásával adós is maradt amiatt, hogy csak egyetlen tizedbirtokosra összpontosít.

A Kárpát-medence múltja minden itt lakó nép közös öröksége, a történeti Magyarország utódállamainak tudományossága mégis inkább csak az utóbbi évtizedekben kezdett némi érdeklődést mutatni a királyság (sokáig sötét elnyomásként ábrázolt) középkori történetének azon aspektusai iránt, amelyek nem kifejezetten saját „államalkotó” nemzetiségük sorsára, fejlődésére vonatkoztak, hanem – miként a legtöbb intézmény- és gazdaságtörténeti kérdés – etnikai szempontból semleges töltetűek, és túlnyúlnak a mostani államterületeken.²²² Frappánsan szemlélteti ezt a kijelentést Marek Druga (sz. 1979), a Szlovák Tudományos Akadémia történeti intézetének kutatója, aki még csak nem is felvidéki, hanem dunántúli vonatkozásban kutatja az tized Árpád-kori történetét, figyelemre méltó párhuzamot (a břevnovi monostor helyzetét) vonva be a pannonthalmi apátság tizedjogának kialakulása kapcsán.²²³ A horvát történeti kutatás – dacára annak, hogy a múlt birtokbavételét itt megkönnyítette a saját államiság középkori gyökereinek léte – szintén csak mostanság fordult intenzívebben a szlavóniai tizedszedés problematikája felé. Megemlíthető itt Branimir Brgles (sz. 1979) neve, aki elsőként vizsgálta statisztikai módszerekkel a glavnicai kerületből fennmaradt tizedjegyzékeket,²²⁴ valamint Petra Vručinaé (sz. 1994), aki előbb magiszteri, majd PhD-dolgozatában foglalkozott részint a zágrábi káptalan dézsmáinak adminisztrációjával, részint az egyházmegyében a 14–15. században fellángoló tizedvitákkal.²²⁵

Az utóbbi évtizedekben tehát jelentősen megnőtt a középkori tizeddel foglalkozó kutatások száma, számos részletkérdésben többet tudunk, világosabban látunk, mint korábban. Mégis hátrányként említhető, hogy az összképet tekintve száz év óta még mindig Holub műve határozza meg a szakma szemléletét; hiányoznak az újabb átfogó monográfiák a jó forrásadottságú egyházmegyék (Esztergom, Eger, Zágráb, esetleg Győr) dézsmálási rendszeréről, és így az összehasonlító elemzések is váratnak magukra.

2.2.3. Az erdélyi tizedszedés kutatástörténete

Az erdélyi egyházmegye dézsmatörténetének historiográfiája nem csak azért tárgyalandó külön az általános magyarországi fejleményektől, mert ez képezi saját kutatómunkám

²²² A nemzeti látószög meghaladásában kétségtelenül fontos szerepet játszott az 1991-ben alapított és 2019-ig Budapesten székelő Közép-európai Egyetem (CEU) tevékenysége.

²²³ 2019: Druga: „Comitatus decimationem”. Másik munkájában a 13. századi első felében lezajlott somogyi tizedpereket tekintette át: Marek Druga: „Cirkevný desiatok medzi opátom a biskupom. K sporom o šomodské desiatky v 13. storočí.” *Constantine's Letters* 13 (2020): 2. sz. 65–75.

²²⁴ 2016: „Model obradbe protostatističkih vrela na primjeru analize najstarijih registara desetinskoga kotara Glavnice.” *Historijski zbornik* 69: 293–333. — Korábban Josip Adamček (1933–1995) gazdaságtörténeti témájú kandidátusi disszertációja (*Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*. Zagreb, 1980) hasznosította ezt a forráscsoportot.

²²⁵ 2020: Vručina: *Role of Trust*; 2023: Uő: *Gospodarski sustav* (mindkettő kiadatlan kézirat).

közvetlen előzményeit, hanem azért is, mert az Erdéllyel is foglalkozó magyarországi szakemberek mellett itt kell számot adni a helyi magyar, szász és román kutatók munkájáról is. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy az utóbbi két csoportot – néhány fontos kivételtől eltekintve – a dézsma kapcsán (is) sokáig csupán saját etnikai közösségükhöz kötődő témák érdekelték, és az átfogó, a tartomány egészét megcélzó vizsgálatok többnyire a magyar történészek munkáiban jelennek meg.²²⁶ Emiatt szemlém során nem követhettem a már megszokott kronológiai rendet, hanem kénytelen voltam előbb az általános, majd az etnospecifikus kérdések kutatását áttekinteni.

A tized még működő intézmény volt Erdélyben, mikor először felébredt iránta a történeti érdeklődés. Ebben minden bizonnyal szerepet játszottak az úrbéri kötelezettségek eltörléséről, illetve a kárpótlás formáiról folytatott reformkori viták.²²⁷ Nem véletlen, hogy kezdetben jogászok foglalkoztak vele. Elsőként Dálnoki Incze József (1799–1886) kincstári jegyző tekintette át az erdélyi tized történetét, röviden kitérve csaknem valamennyi fontos kérdésre (a tized eredete és itthoni elterjedése, bérbeadása, nemesek, székelyek, románok mentessége, tizedköteles javak, stb.).²²⁸ Vázlata első zsengeként egészen elfogadható, még ha egyes kérdésekben (pl. tized megoszlása egyházi birtokosok között) téves következtetésre is jutott. Dósa Elek (1803–1867) jogakadémiai tanár még módszeresebben (és ezért talán ahistorikusabban) mutatta be a tized intézményét, különösen a dézsmaszedést szabályozó előírásokat.²²⁹ Mindketten viszonylag sokat írtak a dézsma szekularizációjáról és a szászföldi helyzet 16–17. századi változásairól, illetve az ennek nyomán kialakult regionális különbségekről. Az is közös bennük, hogy kizárólag a tizedüggyel kapcsolatos középkori és újkori törvénycikkekre alapoztak, melyek tartalmi kivonatait Incze közölte is műve függelékében.²³⁰

Az 1867. évi unió nem kedvezett a regionális kutatások kiteljesedésének, hiszen a központosító nemzeti-liberális szemléletnek jobban megfelelték az ennél tágabb (össznemzeti) vagy szűkebb (hely- és személytörténeti) témák. Az erdélyi szakemberek jelentős része (Jakab Elek, Szilágyi Sándor, Orbán Balázs, Barabás Samu, stb.) Budapestre költözött, és hiába került sor 1872-ben a kolozsvári egyetem megalapítására, életképes erdélyi történettudományi műhelyt nem sikerült létrehozni.²³¹ A helyzeten nem javított az 1918–1920-as impériumváltás, hiszen a domináns pozícióba került román tudományosság megőrizte etnikai szemellenzőit, az Erdélyi Múzeum-Egyesület szűkre szabott keretei pedig inkább csak művelődéstörténeti részletek kutatására nyújtott lehetőséget. Az 1940–1944 közti tudományszervező törekvések a „kis

²²⁶ Vö. Jakó: „Erdélyi forráskutatás” 22.

²²⁷ Vö. *Erdély rövid története* 406–410, 413–416, 420–421, 427, 472–474.

²²⁸ 1845: Incze: „Vallásos adó” 349–351, 360, 361–362.

²²⁹ 1861: Dósa: *Jogtudomány* I. 186–203 (a kézirat már 1849/1853-ra elkészült).

²³⁰ Incze: „Vallásos adó” 353–356, 357–359, 362–364, 365–368, 369–372, 373–374.

²³¹ Jakó: „Erdélyi forráskutatás” 23, 25.

magyar világ” rövidsége miatt nem fejthettek ki tartós hatást, az ezt követő nacionál-kommunista rendszer dogmatizmusa pedig még a kisebbségi művelődéstörténet kutatására is csak időnként (leginkább az 1960-as évek második és az 1970-es évek első felében) nyújtott lehetőséget.

E tényezők miatt az erdélyi tizedszedés megismerésére vonatkozó eredmények listája is meglehetősen kurta. Beke Antal (1838–1913) erdélyi kanonok elsőként vállalkozott az egyházmegye egy korszakának (14. század első fele) nagyszámú levéltári forrás (a pápai tizedjegyzék és az erdélyi káptalan általa rendezett levéltára) alapján történő megírására. Adatgazdag, terjedelmes tanulmányában magától értetődően többször kitért Szécsi András püspök küzdelmeire részint a szász papi tized és census, részint a földesuri tizedbérlet ügyében.²³² Számos alapvető felismerése mellett ugyanakkor nem egy tévedést is meggyökereztetett a dézsma kapcsán is (pl. a tizedbirtoklás a klasszikussá vált képletét [3/4 a püspöké, 3/16 a főesperesé, 1/16 a plébánosé], vagy hogy az erdélyi papok jövedelmük huszadát fizették pápai tizedként).

Megemlítendő néhány jelentős forrásközlés is. Barabás Samu (1855–1940) jóvoltából az erdélyi káptalan középkori osztókönyvének 1500 előttről megmaradt (1331., 1477. és 1496. évi) töredékei láttak napvilágot (bennük számos adattal a testület tizedből és papi censusból származó jövedelmeire), Jakó Zsigmond (1916–2008) pedig az 1589. évi kulcsfontosságú dézsmaárenda-jegyzéket adta ki számos 16–17. századi nyugta és egyéb irat társaságában, valamint a tizedbérlet gyakorlatát tömören ismertető bevezetővel.²³³ Ugyanő később egy rövid tanulmányban tisztázta a gabonátized egyik alapfogalmának, a kepének (*capetia*) a pontos jelentését.²³⁴

Az erdélyi tizedszedés középkori történetének mindmáig legrészletesebb összefoglalása David Prodan (1902–1992) érdeme, aki a 16. századi erdélyi jobbágyterheket tárgyaló monumentális művében természetesen a dézsma kérdését is behatóan tárgyalta.²³⁵ Javára írandó, hogy elsősorban primér forrásanyag alapján dolgozott – igaz, a középkori (és főként 15. századi) helyzetre vonatkozó megállapításait gyengíti, hogy megelégedett a kiadott oklevelek és a vonatkozó törvények áttekintésével. A kora újkori résznél viszont az róható fel neki, hogy a 16. századi erdélyi és kelet-magyarországi urbáriumok tengenyi adatának tüzetes megvizsgálása és kommentálása közben némileg elsikkad a rendszerszintű elemzés.

A témával kapcsolatban később megjelent, többnyire vázlatos áttekintések színvonala lényegesen alacsonyabb. Csizmadia Andor (1910–1985) jogtörténész elavult módszerrel, szinte

²³² Beke: „Erdélyi egyházmegye” 137–138, 287–288, 373–374, 683–684.

²³³ 1911: Barabás: „Tizedlajstomok”; 1945: Jakó: *Dézsma*.

²³⁴ 1958: Jakó: „Capetia”.

²³⁵ Prodan: *Iobăgia* I. 26–57, 250–276. — A mű egyfajta előzményének tekinthető Szabó T. Attila nyelvész (1906–1987) dolgozata a 17. századi kalotaszegi jobbágyság adózásáról, mely szintén értékes adatokat tartalmaz a kora újkori dézsmafizetés vonatkozásában is (*A kalotaszegi nagybirtokok jobbágyságának szolgáltatása és adózása [1640–1690]*. Cluj [Kolozsvár] 1940. [Erdélyi Tudományos Füzetek 114.] 18–20).

csak a normatív forrásokra alapozva (és emiatt a tényleges gyakorlattól több ponton lényegesen eltérve) foglalta össze az erdélyi tized középkori és újkori történetét.²³⁶ Demény Lajos (1926–2010) az 1437. évi parasztfelkelés okainak feltárásakor nagyjából Mályusz és Prodan műve alapján írt a jobbágyság dézsmakötelezettségéről, és bár megállapításait 14. századi okleveles adatok bevonásával próbálta színesíteni, félreértései miatt inkább csak zavarossá tette az összképet.²³⁷ Marton József (sz. 1950) gyulafehérvári nagyprepost, teológiai tanár erdélyi egyháztörténeti tankönyvének vonatkozó része jószerével csak Beke írására alapoz, annak hibáit olykor félreértéseivel is fokozva, még ha itt-ott megfontolandó felvetésekkel is szolgál (pl. a tized-megváltás és -bérlet érdekellentétére).²³⁸

Erdélyi vonatkozású esettanulmányokra inkább csak az utóbbi években találunk példát. Szabó Noémi Gyöngyvér (sz. 1983) foglalkozott a kolozsmonostori apátság jövedelmeivel és ezen belül röviden tizedjogaival is.²³⁹ Ugyanő tette közzé – alapos bevezető kíséretében – az apátság 15. századi bordézsmajegyzékeit (sajnos, több olvasati hibával).²⁴⁰

Említettem, hogy a szász kutatókat csaknem kizárólag a szász papság tizedjogának története foglalkoztatta. A kérdés alapmonográfiája korán megszületett a szász művelődés meghatározó személyisége, Georg Daniel Teutsch (1817–1893) tollából, aki elsőként hasznosította tömegesen a Szász Nemzeti Levéltár és az evangélikus püspöki archívum adatait (a fontosabb okleveleket közzé is téve műve függelékében).²⁴¹ Ennek köszönhetően máig ható érvénnyel vázolta fel a szászöldi tized- és cenzusfizetés rendszerének fejlődését, nagy hangsúlyt helyezve a közösségnek a *libera decimáért* folytatott küzdelmeire az erdélyi püspökök, a nemesek, majd a fejedelmek ellen. Mai szemmel legfeljebb csak sérelmi (romantikus-nemzeti) álláspontja róható fel. Eredményeit tovább bővítette a szász jog-, intézmény- és településtörténet szakértője, Georg Eduard Müller (1866–1944). A szász dékánások működéséről írt rendszeres, bár némileg historizáló könyvében, kerületenként ismertette a papi tizedjog alakulását, differenciálódását, minden esetben azonosítva a kivételeket is, mivel – talán túlzottan is – nagy jelentőséget tulajdonított a cenzusfizető és *quartás* egyházközségek térképi elkülönítésének az erdélyi németek megtelepedésének rekonstruálásában.²⁴²

²³⁶ 1980: Uő: „Tized Erdélyben”. Vö. 1975: Csizmadia: „Rechtliche Entwicklung”.

²³⁷ 1991: Demény: *Parasztfelkelés* 57–67.

²³⁸ 2013: Marton: *Erdélyi egyházmegye* 71–74. Téves, hogy a *quarta* a plébánosi tizedhatod elnevezése lenne; a kepe sem a tized megváltási ára, hanem gabonamennyiség; a tizedmegváltást 1352-ben (!) nem bécsi garasban, hanem bécsi dénárban szabták meg, stb. A püspök és a szász papság vitáját nem lehet egyszerűen az utóbbiak „gáncsoskodásával” magyarázni, hiszen a tizedre támasztott igényük sokszor jogosnak bizonyult.

²³⁹ 2012: Szabó N. Gy.: *Kolozsmonostori gazdálkodás* 68–69, 75–80, 99–100.

²⁴⁰ 2012: Uő: „Szőlőtizedjegyzékek”.

²⁴¹ 1858: Teutsch: *Zehntrecht*.

²⁴² 1934: Müller: *Landkapitel* I. 122–182.

Jól elkülönülnek a szakirodalom többi részétől a románság és a tized kapcsolatára vonatkozó kutatások is. Ennek az az oka, hogy e kérdés eleve csak a Magyar Királyság keleti és déli részei kapcsán vetődik fel, ahol jelentős számban éltek ortodox hitű alattvalók (főként románok, részint rutének és szerbek); partikuláris jellege miatt pedig csak a kutatók egy kisebb és zártabb, főként a román tudományosság képviselőiből verbuválódott csoportja foglalkozott vele, akik ugyanakkor – mint említettem – többnyire mellőzték az általánosabb témák vizsgálatát.

A fenti speciális kérdéskört elsőként a neves erdélyi forrásgyűjtő, Kemény József (1795–1855) tematizálta és fejtette ki a történetírásban néhány olyan oklevél szövegére (is) támaszkodva, amelyeket előzőleg Benkő József, Batthyány Ignác és Szeredai Antal tett közzé.²⁴³ Ő mutatott rá elsőként arra, hogy az erdélyi románok és a dézsma viszonya az idők során változott: kezdeti általános tizedmentességüket a 15. századtól egyes csoportjaik tizedkötelezettsége váltotta fel. Igaz, ezt a folyamatot a valóságosnál csapongóbbnak és elhúzódóbbnak ábrázolta, ami főként naiv forráskezelésének tulajdonítható: a részben egymásnak is ellentmondó adatokat csupán kronológiailag rendezte, anélkül, hogy kritikával illette, értelmezte vagy mérlegelte volna őket.

Eredményeit Zenovie Pâclișanu (1886–1957) görög-katolikus pap és egyháztörténész közvetítette a román történetírás felé, számos ponton sajátos értelmezésekkel fejlesztve tovább azokat.²⁴⁴ A legnagyobb, mindmáig tartó hatást az az elmélete váltotta ki, mellyel a késő középkori, kora újkori adatok – Keménynek nem kevés fejtörést okozó – zűrzavarában próbált rendet vágni olyképpen, hogy a románság körében területi alapon három különböző jogállású csoportot különített el: a szűkebb értelemben vett Magyarországon élőket, akik egyáltalán nem fizettek egyházi tizedet, az erdélyi vármegyékben lakókat, akik közül csak a „keresztény földre” telepedettek voltak dézsmakötelesek 1468 óta, és végül a szászföldieket, akik valamennyien dézsmát adtak a szász papoknak, megtelepedésük idejétől függetlenül. Értelmezése alig volt hatással az ortodox Ștefan Lupșara (1905–1964), aki rövid összefoglalójában lényegében Kemény adatait és gondolatmenetét ismételte meg sérelmi megközelítésben (vagyis a tized kiterjesztését a román identitás elleni támadásként fogva fel).²⁴⁵

Viszonylag röviden, de annál alaposabban tért ki a problémára David Prodan a már említett monográfiájában.²⁴⁶ Nézőpontja sajátosságát az adja, hogy noha ismerte a „keresztény földre” költöző román jobbágyság dézsmafizetését elrendelő, addig feltárt királyi okleveleket, úgy vélte, hogy ezek előírásai nem mentek át a gyakorlatba az érintettek ellenállása miatt.

²⁴³ 1847: Kemény: „Bruchstück”.

²⁴⁴ 1915: Pâclișanu: „Dișmele”.

²⁴⁵ 1929: Lupșara: *Catolicismul și românii* 46–52.

²⁴⁶ 1967: Prodan, *Iobăgia* I. 53–57.

A 20. század második felében magyarként Makkai László és Csizmadia Andor, a századok közül Ernst Wagner (1921–1996), a románok sorából pedig Adrian Andrei Rusu (sz. 1951), Ioan-Aurel Pop (sz. 1955) és Alexandru Simon (sz. 1979) műveiben találkozunk a „románok tizedének” kérdésével, bár valamennyiüknél csak érintőlegesen, és többnyire a korábbi eredmények (adott esetben felületes vagy épp téves) összefoglalásaként.²⁴⁷ Érdekes színfoltot képvisel közöttük Rusu nézete, aki a románok tizedfizetésének – szerinte általános, de tiszavirág-életű – bevezetését a firenzei zsinaton 1439-ben bejelentett és Magyarországon ideiglenesen megvalósult ortodox–katolikus egyházi unióval magyarázta. Wagner mindmáig egyedülként alkalmazta népiségtörténeti célokra a fenti kutatások tanulságát, miszerint a tized nem mindig az egykorú, hanem olykor már csak az egykori katolikus közösség jele, és az észak-erdélyi etnikai viszonyok rekonstruálásakor számolt azzal, hogy az 1468. és 1500. évi királyi rendeletek után az erdélyi dézsmafizetők között már románok is lehettek.

Napjainkban Viorel Achim (sz. 1961), a bukaresti Nicolae Iorga történettudományi intézet kutatója számít a téma szakértőjének, aki elsősorban bánági vonatkozású esettanulmányaival és néhány új forrás közzétételével járult hozzá a kérdéskör jobb megismeréséhez, melyet rendszerint igen körültekintően és higgadtan közelít meg.²⁴⁸ Nézete szerint a Zsigmond-korban, egyházi nyomásra kezdődött a dézsmafizetés kiterjesztése az erdélyi románság egyes csoportjaira; és bár a magyarországiaknak végül sikerült megőrizniük a mentességüket, a 15. században itt is történtek kísérletek azon közösségeik megadóztatására, melyek volt katolikus falvakba települtek.²⁴⁹ Legutóbb Cristian-Nicolae Daniel (sz. 1980) szentelt külön fejezetet a fenti problematikának disszertációjában, ahol széleskörű nemzetközi kitekintéssel tárgyalta az erdélyi és bánági pravoszláv rítusú közösségek, valamint a katolikus világi és egyházi hatalom viszonyát.²⁵⁰ A külföldi szakirodalom bevonásán túl azonban nem sokkal járult hozzá a kérdéskör tisztázásához, mivel a hazai viszonyokat inkább csak a korábbi szerzők különféle nézeteiből csipegetve (és azokat helyenként félreértve) ismertette.

A fenti historiográfiai áttekintés összefoglalásaként megállapítható, hogy az erdélyi tizedszedés általános történetével kapcsolatosan szinte csak elnagyolt vázlatok állnak a rendelkezésünkre, amelyek a részletek tekintetében vagy cserben hagynak, vagy pedig

²⁴⁷ 1944: Makkai: „Erdélyi népei” 401, 422–423; 1975: Csizmadia: „Rechtliche Entwicklung” 235–236 (31. jegyz.); 1980: Uő: „A tized Erdélyben” 44–45; 1987: Wagner: „Register des Zehnten” 203, 219; 1999: Rusu: „Sinodul de la Florența” 97–98, 111; 2007: Simon: *Ștefan și Matia* 250–251; 2011: Pop: *Români și puterea* 288–291 (angolul: Uő: „*De manibus Vallacorum scismaticorum...*” *Romanians and Power in the Mediaeval Kingdom of Hungary [The Thirteenth and Fourteenth Centuries]*. Frankfurt am Main 2013. [Eastern and Central European Studies 4.] 398, 401–405).

²⁴⁸ 1996: Achim: „Români și decimele” [francia változata: 1994: Uő: „Les Roumains”]; 2005: Uő: „Disputa din episcopia de Cenad”; 2008: Uő: „Politica față de ortodocși”; 2011: Uő: „Dijmele din Caransebeș”.

²⁴⁹ Achim: „Români și decimele” 9–13; Uő: „Disputa din episcopia de Cenad” 169–170, 172–176; Uő: „Dijmele din Caransebeș” 189–192.

²⁵⁰ 2014: Daniel: *Greek-Slavonic Communities* 224–235.

félrevezető, sőt téves információkkal szolgálnak. A szászföldi tizedek ügyében Teutsch és Müller munkássága nyomán már nehéz új adatokkal szolgálni, de a modernebb szemlélet érvényesítése e tekintetben is új felismerésekhez vezethet. Ami pedig a románság és a tized kapcsolatára vonatkozó tudásunkat illeti, Kemény alapvetése a mai napig meghatározó, elsősorban amiatt, hogy a felhasznált források köre azóta sem gyarapodott érdemlegesen, így sokszor csak a régi dilemmák továbbgörgetésére és spekulációkra volt lehetőség. Pedig a friss információ mondhatni karnyújtásnyira voltak: sok esetben már Beke Antal, Magyari Károly vagy Albert Berger szűkszavú regesztái²⁵¹ is nyomra vezethették volna az érdeklődőt (l. 5.3.4. fejt.).

*

E sorok írójának figyelme 2008 táján terelődött az erdélyi tizedszedés problematikájára. Már 2009–2010 folyamán – előbb Jakó Zsigmond oklevélgyűjteményére, majd a MNL digitalizált középkori állományára támaszkodva – sikerült összegyűjtenem a témára vonatkozó forrásanyag nagy részét (vö. 2.1.1. fejt.).²⁵² A tervezett monográfia elkészítésének útját eleinte abban láttam, hogy sorra veszem az egyházmegye különféle jellegű régióinak a tizedügyeit,²⁵³ később azonban a kérdéskör egyes vetületeinek átfogó és összmagyar keretbe helyezett elemzése tűnt célravezetőnek. 2016 és 2020 között több tanulmányban dolgoztam fel a helyi románság tizedfizetésének izgalmas és erdélyi specifikumnak számító történetét (vö. 5.3. fejt.),²⁵⁴ majd ez követték az erdélyi dézsmaszedés személyi és szervezeti infrastruktúrájára (vö. 7. fejt.) vonatkozó közlemények, illetve annak tisztázása (immár egész Magyarország vonatkozásában), hogy mely javak számítottak tizedkötelesnek (vö. 4. fejt.).²⁵⁵ A tized birtoklásának erdélyi rendszerére vonatkozó – egyben a legtöbb fejtörést és aprómunkát igénylő, ugyanakkor paradigmaváltó észrevételekkel kecsegtető – kutatásaim eredményét (vö. 6. fejt.) viszonylag későn sikerült szöveggé formálnom a szászföldi, illetve a vármegyei papság, továbbá az erdélyi püspök és káptalan, valamint a főesperesek tizedrészesedésére vonatkozó cikkekben.²⁵⁶ Foglalkoztam még a tizedbevételek összegszerű változásával (ill. állandóságával),²⁵⁷ továbbá előadást tartottam a tized ideológiai hátterének a magyarországi

²⁵¹ ErdKlt; KmLt; Magyari: "Regesták"; Berger: *Regesten*.

²⁵² Témavezetőmnek írt 2010. szept. 22-i levelem szerint ekkorra már 350 oklevélszöveget kivonatoltam, ezek közül pedig 70-ről teljes szövegű átirást is készítettem. Az ezt megelőző hetekben készült el a téma kereteit körüljáró 1. fejezet alapszövege is.

²⁵³ E megközelítés gyümölcse: 2010: Hegyi: "Tizedszedés Meszesen túl".

²⁵⁴ 2017: Hegyi: "Decima Volahorum" (angol nyelvű változata: 2018: "Romanians on Church Estates"); 2017: Uő: "Terra Christianorum"; 2020: Uő: "Román tizedfizetés".

²⁵⁵ 2021: Hegyi: "Tized változásai" 200–215; 2023: "Tizedkerületek"; 2025: „Miből szedtek tizedet?”.

²⁵⁶ 2018: Hegyi: "Plébánia fogalma" 14–19; 2025: Uő: "Priest's Share of Tithe"; 2025: "Püspöki és káptalani tizedjog"; 2026: "A főesperesi tizednegyed Erdélyben." *EM* 88 (2025). 1. sz. (megjelenés előtt). — A rendszer egészének sajátosságait röviden már korábban is összefoglaltam (2021: Uő: "Tized változásai" 187–200).

²⁵⁷ 2021: Hegyi: "Tized változásai" 215–228.

2.2. Kutatási előzmények

oklevelek arengáiban tükröződő sajátosságairól is – ezek a témák azonban (a bevezetőben említett megfontolások miatt) végül nem kaptak helyet e dolgozat lapjain.

3. TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK

3.1. A tized az Ótestamentumban

Témám szempontjából elégséges volna csupán a mózesi törvény tizedre vonatkozó előírásainak rövid bemutatása, hiszen maguk a középkori teológusok, jogászok és egyházi előljárók is mindenkor érvényes isteni normaként olvasták a szent szövegeket, nem pedig a történész szemüvegén keresztül. Az alábbiakban mégis amellettt döntöttem, hogy az ókori zsidók tizedadását történeti fejlődésében, a bibliakutatás eredményeit figyelembe véve ismertessem, mivel ez bizonyult a legcélravezetőbb módszernek ahhoz, hogy a különböző korokban keletkezett normatívák közti kisebb-nagyobb eltéréseket/ellentmondásokat – amelyek harmonizálása a középkori klerikusoknak is okozott némi fejtörést – megfelelőképpen tálalhassam.

Mint tudjuk, „mélységes mély a múltnak kútja” (Thomas Mann), és végső soron rajtunk múlik, hogy meddig ereszkedünk le benne. A tized gyökerei után nyomozva sem állhatunk meg Mózesnél, vagyis a Tóra keletkezésénél (ahogy azt a közfelfogás alapján gondolhatnánk),²⁵⁸ hiszen ez a járadékfajta már évszázadokkal korábban jelen volt az Ókori Keleten, és később sem korlátozódott kizárólag a zsidó kultúrkörre. Különféle változatait megtaláljuk Urban a III. dinasztia idején (Kr. e. 21. sz.), a középső bronzkori Larszában, az óasszír államban és óbabiloni birodalomban (Kr. e. 19–17. sz.), a késő bronzkori Ugaritban (Kr. e. 14–13. sz.), továbbá az újasszír és újbabiloni birodalomban (Kr. e. 9–6. sz.), végül pedig az antik görög városállamokban (Kr. e. 6–4. sz.) és a Szeleukida birodalomban (Kr. e. 3–2. sz.) is. A szakirodalom szerint a dél-mezopotámiai területeken (Ur, Larsza, Babilon) a helyi szentélyt, Észak-Mezopotámiában (Asszíria) és Szíriában (Ugarit, Szeleukidák) az uralkodót megillető adó volt, míg a görög területeken magánjellegű illeték formáját öltötte, melyet a föld használatáért fizettek a tulajdosnak (függetlenül annak kilététől).²⁵⁹ Fontos, hogy egyidejűleg sehol sem találkozunk állami és templomi formájával (bár e tekintetben figyelembe kell venni azt is, hogy a bronzkori városállamokban a papi és királyi tisztség gyakran egy személyben egyesült).

Az ókori Izrael történetében is van adat a világi hatalomnak fizetett tizedre, noha értelmezése körül van némi bizonytalanság. Az 1Sám 8:15–17 szerint mikor az izraeliták a korábbi, karizmatikus *ad hoc* vezetők (bírák) által irányított, laza szerkezetű, teokratikus törzsszövetség helyett királyt kívántak állítani maguk fölé, Sámuel próféta azzal próbálta eltántorítani őket, hogy felvillantotta, milyen terheket von maga után ez a változás, többek között említve a király

²⁵⁸ Ez tulajdonképpen még akkor is nyilvánvaló, ha szó szerint vesszük a Szentírás narratíváját, hiszen eszerint a Mózes előtt élt pátriárkák, Ábrahám és Jákób is tizedet ajánlottak fel a sálemi, illetve bételi szent helynek (1Móz 14:20, 28:22), amivel bizonyára a környezetükben már létező eljárást követték.

²⁵⁹ Crüsemann: „Zehnte” 24–28. Vö. még Jagersma: „Tithes in OT” 116.

által a termésből és az állatállományból követelt tizedet is. A deuteronomista történetíró által a Kr. e. 6. században szerkesztett, de régi hagyományt feldolgozó szöveg egyesek szerint csupán elméleti lehetőséget tálal, valószínűbb azonban, hogy utólagos tapasztalatokat vetít vissza, talán Salamon király korából (Kr. e. kb. 970–930), kinek nevéhez az elviselhetetlen terhek emlékezte kapcsolódik, melyek által kiváltott elégedetlenség halála után az egységes királyság felbomlásához vezetett.²⁶⁰ A királyi tizedet, ha volt, az északi Izrael lázadásának élére álló Jeroboám minden bizonnyal megszüntette (a déli Júdában pedig talán korábban sem volt érvényben).²⁶¹

Még zavarosabb a babiloni fogság (Kr. e. 586–538) előtti vallási jellegű tized létének és formájának a kérdésköre. Az Ószövetség lapjain először a pátriárkák történetében találkozunk ilyennel: előbb az olvassuk, hogy Ábrahám a Kánaánra támadó négy király legyőzése után „tizedet adott mindenből” (ti. a teljes zsákmányból) Melkisédeknek, a sálemi papkirálynak, Jákób pedig minden majdani szerzeményeiből ígért tizedet bételi álma után Istennek.²⁶² Eme mozzanatok történeti értékelése mindmáig bizonytalan. Sokszor felmerül a kései, fogság utáni keletkezésük gondolata,²⁶³ de ez a Jákóbbal kapcsolatos mondásra aligha igaz, hiszen etiológikus jellege miatt nem keletkezhett az északi állam bukása (Kr. e. 722) vagy legkésőbb a bételi szentély Kr. e. 620 körüli lerombolása után.²⁶⁴ Véleményem szerint az Ábrahám-féle tizedadás története is mutat archaikus vonásokat (papkirályt említ; inkább tűnik egyszeri kegyes adománynak, mint rendszeres juttatásnak; tárgya nem szorítkozik a mezőgazdasági termelés eredményére²⁶⁵), így ha nem is a II. évezredre, de a királyság időszakára (Kr. e. 10–7. sz.) bírhat némi információértékkel.²⁶⁶

A kettős királyság korának második feléből már biztos értesülésünk van a kultuszhoz kötődő tized valamiféle meglétére.²⁶⁷ Kr. e. 760 körül az északi királyságban (Izrael) tevékenykedő Ámós próféta említi – nem épp pozitív felhanggal – a bételi és gilgáli szentélyhez tizedet

²⁶⁰ 1Kir 4:7; 5:7, 27–28; 9:15, 23; 12:1–19.

²⁶¹ Bartha: *Ószövetség népe* 84; Eissfeldt–Erler–Schmidt: „Zehnten” 1878; Jagersma: „Tithes in OT” 121–122; Crüsemann: „Zehnte” 34–36; Körting: „Zehnt” 489.

²⁶² 1Móz 14:20b (vö. 21–24 is), 28:22. Vö. Jaczkó: *Váradai zsinat* 138.

²⁶³ Pedersen: *Israel* II. 312; Eissfeldt–Erler–Schmidt: „Zehnten” 1878; Crüsemann: „Zehnte” 38–39.

²⁶⁴ Ezt követően ugyanis az itteni kultusz emléke teljesen szalonképtelen lett a zsidó vallási szemléletben. Vö. Bartha: *Ószövetség népe* 145; Jagersma: „Tithes in OT” 120; Crüsemann: „Zehnte” 39–40; Körting: „Zehnt” 489–490.

²⁶⁵ Vö. Jagersma: „Tithes in OT” 117, 118, 120, 125.

²⁶⁶ A sálemi szentély szerepeltetése szemmel láthatóan a Salamon által Kr. e. 965 körül épített jeruzsálemi templom legitimálását szolgálta (Bartha: *Ószövetség népe* 145), így a történet (ebben a formájában) nem lehet ezen időpontnál korábbi.

²⁶⁷ Nem sokkal korábban vezethették be, mivel a Tóra legkorábbi rétege, a kb. Kr. e. 10–9. századra visszavezethető Szövetség Könyve sem ismeri a szentélynek adott tizedet, csak az első termésből és az állatok szaporulatából hozott hálaadományt, az ún. „zsengét” (2Móz 22:28; 28:16, 19; 34: 19, 22, 26, vö. Crüsemann: „Zehnte” 40–42; Körting: „Zehnt” 488). Későbből viszont már állami adóról nincs adat, csak a nagyhatalmaknak fizetett sarcról (Crüsemann: „Zehnte” 36–37). Ez egyébként logikus is, mivel sehol máshol nincs példa világi és kultikus tized egyidejű léteire (uo. 28).

vívó kortársait.²⁶⁸ Hogy ezt miként kell elképzelnünk, arra talán a Deuteronomium szövegének a Kr. e. 8. század végén vagy a 7. század második felében keletkezett központi magja (5Móz 12–26) nyújt némi útmutatást.²⁶⁹ Ez alapján úgy tűnik, hogy a tized, jóllehet rendszeresen, évente (közelebbről bizonyára az aratás után) mutatták be a közeli szent helyen, ekkor még nem vallási adóként funkcionált, hanem a földműves és házanépe fogyasztotta el ott az isteni szolgálatot végző helyi lévítákkal, ezáltal mindegy megszentelve a termés egészét.²⁷⁰

A Jósiás-féle kultuszcentralizáció (Kr. e. 622) során azonban ez a szokás jelentős módosulásokat szenvedett. A termelő család ettől fogva a központi (vagyis jeruzsálemi) templomhoz kellett elvignye a tizedet, és vele tartott a lakóhelyén élő lévita is (aki a vidéki szentélyek lerombolásával elvesztette az áldozati adományokból származó létalapját). A megnövekedett távolság miatt mindez már nehézségekbe ütközhetett, így megengedetté vált, hogy a tizednek megfelelő termésrészt pénzzé tegyék, és ezzel majd Jeruzsálemben vásároljanak élelmet a hálaadási lakomához. Másik ekkori, a Deuteronomium szociális érzékenységét tükröző újítás lehetett az az előírás is, hogy a tizedet minden harmadik évben a termelő lakóhelyén kell elraktározni,²⁷¹ és a helyi lévita, illetve a rászoruló (özvegyek, árvák, jövevények) ellátására kell fordítani.²⁷² Ezek a változások azonban meglehetősen körülményessé tehatték a tizedadás gyakorlatát, így feltehető, hogy kevésbé mentek át a gyakorlatba.

A babiloni fogság után a tized – talán dél-mezopotámiai hatásra – már egészen más, számunkra ismerősebb formában jelentkezik. A Tóra legkésőbbi, a Kr. e. 5. században összeállított, ún. papi szövegeiben, akárcsak a vele egyidejűleg keletkezett prófétai (Malakiás) és történeti (Nehémiás, Krónikák) írásokban már rendszeres és kifejezetten vallási jellegű, azaz a lévíták ellátására szolgáló adóként jelenik meg. Ekkor már nincs szó megszentelő lakomáról,

²⁶⁸ Ám 4:4. A rosszállás nem a tizedadás tényére, hanem az adományhozók szociális érzéketlenségére és a kultusz helyszínére irányult (vö. pl. Ám 5:4–7, 10–15, 21–24; 6:1–7). Vö. Eissfeldt–Erler–Schmidt: „Zehnten” 1878; Crüsemann: „Zehnte” 38.

²⁶⁹ Ezt a szövegkorpuszt összefüggésbe szokás hozni a Jósiás júdai király (Kr. e. 639–609) idejében, a jeruzsálemi templom renoválása közben (Kr. e. 622) megtalált törvénytekerccsel (2Kir 22:3–10), mivel a király ezt követő intézkedései (kultuszcentralizáció, idegen bálványok eltávolítása, szövetség Jahvéval, vö. 2Kir 23:1–25) nagymértékben rimelnek a deuteronomiumi előírásokra. Ha hitelt adunk a történetnek (és nem megrendezett kegyes csalásra gondolunk, mint oly sokan), a szöveg összeállítása az előző vallási reformot kezdeményező Hiskijjá király (Kr. e. kb. 728–700) idejére tehetjük (vö. Bartha: *Ószövetség népe* 144–145, 193–194). Akár így, akár úgy, a szöveg hangvétele erősen emlékeztet az északi próféták (Ámós, Hóseás) ígéhirdetésére, melyek szellemiségét az Izrael királyság bukása (Kr. e. 722) után érkező menekültek közvetíthették a déli Júdába.

²⁷⁰ 5Móz 14:22–23. Vö. Vischer: „Zehntforderung” 202; Crüsemann: „Zehnte” 42. — Némiképp pazarlásnak tűnik a termés egytizedének felélése egyetlen lakomán, így elfogadhatónak tűnik az az álláspont, hogy mindez csak szimbolikusan történt (Pedersen: *Israel* II. 311). Egyébként a ’tized’ héber megfelelőjének (*ma’aser*) ugariti változata etimológiailag nem a tízes számnévvel, hanem az evés-ivással hozható összefüggésbe (Jagersma: „Tithes in OT” 118).

²⁷¹ Mindezt nyilván a központi szentélynél rendezett lakoma helyett, nem pedig mellette! Vö. Vischer: „Zehntforderung” 202; Jagersma: „Tithes in OT” 119.

²⁷² 5Móz 12:6–7, 11–12, 17–19; 14:24–29; 26:12–14. Vö. Pedersen: *Israel* II. 308–309; Bartha: *Ószövetség népe* 171; Vischer: „Zehntforderung” 202–203; Jagersma: „Tithes in OT” 122; Wilson: „Central Sanctuary”; Körting: „Zehnt” 488–489.

sem a rászorulókat élelmezéséről, hanem a termelők kifejezetten e célra épített raktárakba hordták be, a föld termése mellett immár a szarvasmarhák és a juhok szaporulatából is.²⁷³ Az már vélhetően másodlagos fejlemény volt, hogy a tized behajtását is a lévítákra bízta, a befolyt tized-jövedelem tizedét pedig ők maguk is tartoztak átadni a tényleges áldozati szertartást végző ároni papságnak.²⁷⁴

A Tóra Kr. e. 400 körül befejeződő kanonizációja²⁷⁵ után a tizednek a papi iratokban körvonalazott arculata állandósult (már csak e szöveghelyek számbeli túlsúlya miatt is). Ezt követően csupán a gyakorlat során felmerülő kérdések eredményeként szabályoztak bizonyos részleteket – a pontosítások azonban már nem váltak a Tóra részévé, hanem csak ennek (utóbb a Talmudban összegzett) magyarázataiban kaptak helyet. Így a törvény minél tökéletesebb betartására törekvő kegyes személyek (a későbbi farizeusok) a tizedköteles javak körét – a Tórában említett alapvető cikkek (gabona, olaj, must) mellett – kiterjesztették az olyan specialitásokra, mint például a fűszernövények (bors, tömjén, mustár, kapor).²⁷⁶ Az efféle törvénytisztelő embereknek egyébként jelentős gondot okozhatott a deuteronomiumi és a papi tized jellege közti eltérések kezelése, amit legtöbbször úgy oldottak meg, hogy duplán adtak tizedet (a kétféle előírásnak megfelelően), sőt háromévente egy harmadikat is (a karitatív alapként szolgáló tized gyanánt).²⁷⁷

3.2. A tized az egyetemes egyháztörténetben

A keresztény egyház történetében a tizedfizetés ügye csak több évszázados fejlődés eredményeként vált általánosan elfogadott eszmévé, majd pedig minden (nyugati rítusú) hívő számára kötelező adóvá. A Krisztus utáni első évszázadok egyházatyái még többnyire idegenkedtek tőle. Ennek hátterében végső soron az izraelita vallási hagyományokhoz való ambivalens viszonyulás húzódott meg, hiszen a héber Szentírást a korai keresztények egyidejűleg tekintették isteni eredetű normának és meghaladott üdvtörténeti előzménynek,²⁷⁸ emiatt pedig

²⁷³ 3Móz 27:30–33; 4Móz 18:21, 24; 2Kron 31:4–7, 11–13; Neh 10:38, 40; 12:44; 13:5, 12; Mal 3:8–10. Vö. Pedersen: *Israel* II. 309–312; Bartha: *Ószövetség népe* 172; Vischer: „Zehntforderung” 203–204; Eissfeldt–Erler–Schmidt: „Zehnten” 1878; Jagersma: „Tithes in OT” 122, 123, 124; Körting: „Zehnt” 489.

²⁷⁴ 4Móz 18:25–28; Neh 10:38–39; 12:47. Vö. Bartha: *Ószövetség népe* 172; Vischer: „Zehntforderung” 203, 204; Eissfeldt–Erler–Schmidt: „Zehnten” 1879; Jagersma: „Tithes in OT” 124, 125–126; Körting: „Zehnt” 489.

²⁷⁵ Zsellengér József: *A kánon többszólamúsága. A Héber Biblia/Ószövetség szöveg- és kánon története*. Bp. 2014. 164–169.

²⁷⁶ Mt 23:23; Lk 11:42; 18:12. Vö. Vischer: „Zehntforderung” 204; Körting: „Zehnt” 488, 490.

²⁷⁷ Lásd pl. Tób 1:7–8. Vö. Vischer: „Zehntforderung” 205. — Utóbb a középkori teológusok egy része is ezt a harmonizáló megoldást követte (Constable: *Monastic Tithes* 10–13).

²⁷⁸ Vö. pl. Mt 5:17–20, 15:1–9, 19:3–9; Lk 16:16–17; ApCsel 15:1–2.19–21; Róm 10:4; Gal 3:24–29, 4:21–31; 2Tim 3:16–17; Zsid 1:1–2, 6:1–2, 10:1–18 (lásd még az „Ószövetség” elnevezést is). Vö. Vischer: „Zehntforderung” 205–207. — A fent említett kettősség minden őskeresztény irányzatnál, még a zsidó rituális szabályokat csaknem mindenben megőrző zsidókeresztényeknél is megfigyelhető (utóbbiaknál már csak az is dilemmát okozhatott, hogy a jeruzsálemi templom Kr.u. 70-ben bekövetkezett pusztulása, és ezzel együtt a papi szervezet szétzilálódása után számos mózesi előírásnak, így a tized fizetésének a teljesítése is lényegében kivitelezhetetlenné vált).

nehéz volt eldönteni, hogy a tizedfizetésre vonatkozó passzusoknak pontosan milyen aktualitást tulajdonítsanak. A fő akadályt nem az jelentette (mint azt előítéleteink alapján gondolhatnánk), hogy attól tartottak volna: az anyagi javak beáramlása „megrontja” az egyházat.²⁷⁹ Nem is arról volt szó, hogy az új hit terjedését szerették volna elősegíteni a tizedfizetési előírások lazításával. Épp ellenkezőleg: az adakozásnak a megtermelt és szerzett javak egytizedére való korlátozását többen (Szt. Ireneusz [†202], Tertullianus [†220. u.], Iohannes Cassianus [†430. u.]) a „gyengéknek” tett engedménynek tekintették; szerintük a keresztségben újjászületett hívő teljesen Istennek szenteli önmagát, és a krisztusi szabadság jegyében vagyonát is korlátlanul fordítja az Úr céljaira (elsősorban a szegényeknek, özvegyeknek, árváknak, jövevényeknek és más rászorulóknak tett alamizsna formájában).²⁸⁰ Másoknál (Órigenész [†254], Szt. Ciprián [†258]) viszont – épp az Újszövetség felsőbbrendűsége jegyében – már felmerült az a gondolat, hogy a keresztény papság legalább annyira méltó a zsendékre és a tizedre, mint az ószövetségi léviták.²⁸¹

Ahogy azonban a kereszténység mind tömegesebbé vált, majd a konsztantinoszi fordulat után fokozatosan felölelte a teljes társadalmat, egyre nyilvánvalóbbá vált a teljes lemondás ideálja és az általános gyakorlat közti kiáltó különbség. Ennek láttán a 4. század egyházatyái – Szt. Ambrus (†397), Szt. Jeromos (†419) és Szt. Ágoston (†430) – már egyre inkább arra az álláspontra helyezkedtek, hogy afféle minimális követelményként elő kell írni minden keresztény számára a tized fizetését.²⁸² A legnagyobb hatást a Szt. Ágostonnak tulajdonított – bár valójában kései rajongója: Arles-i Szt. Caesarius (†542) által írt –, kifejezetten e kérdésnek szentelt prédikációk gyakorolták, melyek változatos érveléssel indokolták meg, hogy miért szükséges a hívőknek tizedet fizetni: részint, mert ezzel nyilvánítják ki, hogy elismerik Istent legfelsőbb úrnak; másrészt mert a tizedfizetéshez áldások ígérete kötődik; harmadrészt pedig mert a tized tulajdonképpen a szegények osztályrésze, és aki nem fizeti, őket rövidíti meg.²⁸³ Úgy tűnik, a válságokkal küszködő és fokozatosan hanyatló későantik civilizáció légkörében különösen hatásos volt a tized deuteronomiumi vonásainak, azaz karitatív rendeltetésének a hangsúlyozása. Mindenesetre a 6. századra a tized mint lelkiismereti kötelesség gondolata egyre

²⁷⁹ Az öncélúan használt nagy vagyon negatív evangéliumi megítélése (vö. pl. Mt 6:19–21.24; Mk 10:25; Lk 12:13–21) természetesen nem merült feledésbe, de az már rendben volt, ha ezt az egyének – leginkább a rászorulóknak javára történő adakozással – „lelki kincsek” szerzésére fordítják (Lk 12:33–34, 16:9). Márpedig a kegyes adományok az őskeresztény egyház esetében is nagyjából efféle „átmenő tételt” jelentettek (vö. pl. ApCsel 4:34–35, 6:1–4).

²⁸⁰ Vischer: „Zehntforderung” 208–210, 212–213; Zimmermann: „Zehnt” 495; Jaczkó: *Váradai zsinat* 138.

²⁸¹ Vischer: „Zehntforderung” 214–215.

²⁸² Lepointe: „Dîme” 1231–1232; Vischer: „Zehntforderung” 210; Constable: *Monastic Tithes* 13; Puza–Riis: „Zehnt” 499; Angenendt: *Kora középkor* 366.

²⁸³ Vischer: „Zehntforderung” 211; Puza–Riis: „Zehnt” 499. — Az érvek jó tükrözik, hogy a kereszténység államvallássá válásával a későantik társadalom egyre jobban kezdett hasonlítani az ókori Izrael teokratikus társadalmára, így megerősödött az ószövetségi szemlélet hatása, és könnyebbé vált mindazon mózesi törvények alkalmazása is, amelyek összeegyeztethetőek voltak az egyházi tanítással.

elfogadottabbá vált, amit jól tükröz az 500 körül keletkezett *Vita Sancti Severini* is.²⁸⁴ A gondolkodás megváltozását pedig hamarosan a normatív rendelkezések is követték.

Elsőként a keleti keresztény környezetben már 380 táján összeállított *Apostoli Konstitúciók* írták elő laikus hívek számára kötelező elvárásként a tized fizetését. A kezdeményezésnek azonban itt nem volt folytatása: a szöveget – vélelmezhető ariánus szerzője miatt – a 692. évi trullloszi zsinat eretnek szellemiségüként bélyegezte meg.²⁸⁵ Mivel pedig időközben a kereszténység nyugati és keleti része nyelvében, intézményeiben, liturgiájában és szokásaiban egyaránt szétfejlődött, amit a 8–9. században a római pápaság és a konstantinápolyi patriarchátus kapcsolatának elhidegülése, majd végső szakítása (1054) követett, a latin rítusú területeken ekkoriban intézményesülő tized nem honosodott meg az ortodox világban mint általános és kötelező egyházi adó (vö. 5.1. fejj.). Ennek itt egyébként az egyház és az állam viszonyának eltérő jellege is gátat szabott.²⁸⁶

Nyugaton elsőként a 6. század második felének galliai tartományi zsinatain vált az egyházi előírások részévé. Az 567. évi tours-i zsinaton összegyűlt püspökök a mind kaotikusabb közállapotok hatására szorgalmazták, hogy Isten haragjának lecsillapítása érdekében – Ábrahám pátriárka példájára – minden keresztény adjon tizedet évi jövedelméből. Az 585-ban tartott mâcon-i zsinat konstitúciói pedig első ízben fogalmazták meg jogi kötelezettség formájában a régi, bár elhanyagolt isteni rendelkezésként emlegetett tizedfizetést, melynek elmulasztóival szemben immár kiközösítést is kilátásba helyeztek.²⁸⁷ Noha e *concilium*ok elvben csak regionális hatáskörűeknek számítottak, és a pápa tekintélye sem erősítette meg rendelkezéseiket, ezek – a térség demográfiai súlya és a frank államnak a középkori európai civilizáció megszületésében játszott központi szerepe révén – hamarosan elterjedtek a latin liturgikus nyelvet használó területeken. A 7. század közepén, talán Sevillai Izidor hatására, helyet kaptak a hispániai szertartáskönyvekben, az angolszász kultúrkörben pedig a kontinensről ezidőtájt érkező miszionáriusok terjesztették el.²⁸⁸

A fenti rendelkezések gyakorlatba ültetése azonban, mint sok más egyházi kezdeményezés, jámbor óhaj maradt volna csupán, ha a Karolingok uralomra jutását követően a világi

²⁸⁴ Constable: *Monastic Tithes* 20–21; Puza–Riis: „Zehnt” 499; Zimmermann: „Zehnt” 496.

²⁸⁵ Lepointe: „Dîme” 1231; Puza–Riis: „Zehnt” 499; Zimmermann: „Zehnt” 496.

²⁸⁶ Schmid: „Byzantinisches Zehntwesen“, passim. Vö. Constable: *Monastic Tithes* 19–20; Richard: „Paiement des dîmes” 72–73; Louis Bréhier: *A bizánci birodalom intézményei*. Bp. 2003. (Varia Byzantina. Bizánc világa VII.) 523–529, 578–580; Zimmermann: „Zehnt” 496. Kivételes jelenségnek tekinthető a kijevi metropolita tizedjoga, aki azonban nem a hívek, hanem csak a fejedelem jövedelmeiből részesedett (vagyis ez inkább az esztergomi érseknek a magyar királyi bevételekből élvezett tizedével, mintsem a „rendes” dézsmával rokonítható), ráadásul a 13. századra ez a gyakorlat is elenyészett (*Dinasztia, hatalom, egyház. Régiók formálódása Európa közepén [900–1453]*. Szerk. Font Márta. Pécs 2009. 345).

²⁸⁷ 567: MGH Conc I. 136–138; 585: uo. I. 166–167. Vö. Lepointe: „Dîme” 1232; Eissfeldt–Erler–Schmidt: „Zehnten” 1879; Constable: *Monastic Tithes* 21–22; Puza–Riis: „Zehnt” 499; Zimmermann: „Zehnt” 496; Jaczkó: *Váradai zsinat* 138.

²⁸⁸ Constable: *Monastic Tithes* 24–27; Puza–Riis: „Zehnt” 499.

hatalom fel nem vállalja annak támogatását és végrehajtását. E tizedügyben kötött sorsfordító szövetséget sokan még ma is azzal indokolják, hogy az állam képviselői e jelentős és rendszeres jövedelem biztosításával kívánták kárpótolni az egyházat a Martell Károly idején lefoglalt és világi harcosoknak hűbérbe adott, nagy kiterjedésű földekért.²⁸⁹ Erre azonban nincs közvetlen bizonyíték, és valószínűbbnek tekinthető az az álláspont, miszerint erre részint a Karoling-dinasztia legitimációs deficitje miatt, részint pedig a I. (Nagy) Károly (768/771–814) és I. (Jám-bor) Lajos (814–840) által képviselt teokratikus monarchiaeszmének a hatására került sor, melynek értelmében a felszentelt papként is eljáró uralkodó (*rex et sacerdos*) feladata Isten védelmének és áldásainak a biztosítása a vele kötött szövetség, illetve az ebből eredő rendelkezések gondos megtartása útján.²⁹⁰ Mindenesetre az állami szerepvállalás első jeleként I. (Kis) Pippin királynak (751–768) Lullus mainzi püspökhöz írt 765. évi levelét szokás számon tartani, melyben minden ember számára kötelezővé tette a tized fizetését, ugyanezt pedig elsőként Nagy Károly fogalmazta meg állami törvényként a 779. évi heristali kapituláréban.²⁹¹

Ettől fogva a tized rendszeres adóvá vált, mely az egyház bevételeinek mindenütt a legstabilabb és legnagyobb részét (rendszerint több mint felét) jelentette. Létjogosultságát az újkorig már nem kérdőjelezték meg – a további viták csak a részletekre (miből, kik, kiknek és hogyan kell fizessék? hogyan kell elosztani a haszonélvezők között? milyen szerep jut a világiaknak?, stb.) irányultak. Minthogy ezek a részkérdések képezik a következő fejezetek témáját, ahol egyetemes történeti vonatkozásaikra is ki fogok térni, az egyházi tized általános fejlődésének az alábbiakban már csak a legfőbb fordulópontjait kívánom felvázolni bizonyos címszavak felvillantásával.

A Karoling-kor (és különösen a 9. század első fele) a fenti szempontból is meghatározó volt, hiszen az ekkor kiforrott válaszok, megoldások tartósan összekapcsolódtak a tized fogalmával, amely immár ebben a formában terjedt szét a 10–11. századi térítés, a normann hódítás vagy a *reconquista* révén a magterületről a skandináv és kelet-közép-európai térségbe, illetve Angliába és az Ibériai-félszigetre.²⁹² Ekkor erősödött meg az a felfogás, hogy a tized a klérus és az egyházi épületek fenntartására is szolgál, miközben, persze, a szociális szempontok sem merültek feledésbe.²⁹³ A tized beszédese és részben felhasználása is erőteljesen kapcsolódott a keresztelvényházaknak a korszakban kiépülő hálózatahoz (így a későbbiekben jelentős szerepe volt a területi jellegű, egymástól jól elhatárolt plébániák létrejöttében), miközben határozatok

²⁸⁹ Eissfeldt–Erler–Schmidt: „Zehnten” 1879; Puza–Riis: „Zehnt” 500; Zimmermann: „Zehnt” 496–497.

²⁹⁰ Constable: *Monastic Tithes* 29–31; Zimmermann: „Zehnt” 497; Angenendt: *Kora középkor* 366.

²⁹¹ [765?]: MGH Capit I. 42; 779: uo. I. 48. Vö. Lepointe: „Dîme” 1232; Constable: *Monastic Tithes* 28–29; Puza–Riis: „Zehnt” 500; Zimmermann: „Zehnt” 496.

²⁹² Eissfeldt–Erler–Schmidt: „Zehnten” 1879; Zimmermann: „Zehnt” 497.

²⁹³ Ezt tükrözi a Gelasius pápa (492–496) pápa által az egyházi jövedelmekre kidolgozott négyes felosztás, melyet első ízben Zakariás pápa alkalmazott a tizedre a Szt. Bonifácnak írt 748. évi levelében (Constable: *Monastic Tithes* 27–28). Vö. még 6.1. fejelet.

sora erősítette meg a püspökök felügyelő szerepét is e tekintetben.²⁹⁴ Ekkor jelent meg tömegesen a szerzetesi közösségek tizedbirtoklása. Végül pedig a 8–11. század zárt, önellátó gazdálkodása, a városiasodottság alacsony foka okolható azért is, hogy a tized alapvetően agrárjellegű és így egy területhez kapcsolódó járadékként szilárdult meg, és az is maradt, a későbbi, megváltozott körülmények dacára.

A tized fejlődésében hasonlóképp kardinális fontosságú időszak a 12. század (pontosabban az 1123–1234 közti periódus). A Gergely-féle reformmozgalom és az invesztitúraharc árnyékában ekkor szögezték le végérvényesen, hogy világiak semmilyen formában nem birtokolhatnak, örökölhetnek vagy ruházhatnak át tizedjövedelmet.²⁹⁵ IV. Adorján pápa (1154–1159) és a IV. lateráni zsinat (1215) rendelkezései nyomán sikerült pontosan szabályozni, hogy az új szerzetes- és lovagrendek birtokai közül melyek és milyen körülmények között élveznek mentességet a tizedfizetés alól (vö. 5.1. fej.).²⁹⁶ Ezzel és a településhálózat bővülésével összefüggésben sor került annak végleges tisztázására is, hogy kit illet az újonnan feltört földek tizede (*decime in novalibus*) és milyen feltételek mellett alapíthatók új, dézsmajövedelemmel bíró plébániák. Minthogy az Európa-szerte fellendülő erdőirtások, telepesmozgalmak és a városiasodás miatt mind több személy akadt, aki más plébánia területén birtokolt és művelt földeket, mint ahol a szentségekkel élt, szükségessé vált a területi (*decima predialis*) és személyi tizedek (*decima personalis*) megkülönböztetése – ez, a kánonjogászok elméleti alapvetése után, III. Sándor (1159–1181) és III. Lucius (1181–1185) rendeleteiben kristályosodott ki (vö. 4.1. és 6.1. fej.).²⁹⁷ III. Sándor pápa 1170-ben, III. Celesztin pedig 1195-ben határozta meg a tizedköteles javak listáját (vö. 4.1. fej.).²⁹⁸ Az intézményes fejlődést végül a jogi kodifikáció tetőzte be: Gratianus már a korszak elején összegyűjtötte a tizedre vonatkozó korábbi egyházi jogszabályokat (is), 1234-ben pedig a IX. Gergely pápa (1227–1241) által szentesített *Liber Extra* foglalta egybe az időközben keletkezett pápai és zsinati dekretálisokat.²⁹⁹

A késő középkorban és a kora újkorban a tized már jól bejáratott, Európa-szerte elterjedt, de egyre inkább eldologiasodó intézmény volt, mely ennek következtében fokozatosan elszakadt eredeti rendeltetésétől. Fizetése már a 13. századtól lényegében az adott telekhez vagy területi egységhez kötődött, függetlenül a birtokos vagy az ott lakó termelő személyétől (bizonyos körülmények között akár zsidók is fizethették, ha tizedköteles földet béreltek). Egyre gyakrabban kezelték vagyontárgyként, melyet pénzre lehet váltani, el lehet cserélni, bérbe lehet

²⁹⁴ Uo. 35–47, 51–53; Puza–Riis: „Zehnt” 500; Zimmermann: „Zehnt” 497; Angenendt: *Kora középkor* 366.

²⁹⁵ Lepointe: „Dîme” 1234–1235; Eissfeldt–Erler–Schmidt: „Zehnten” 1879; Puza–Riis: „Zehnt” 500; Zimmermann: „Zehnt” 497, 498.

²⁹⁶ Lepointe: „Dîme” 1233–1234; Constable: *Monastic Tithes* 3, 278–306; Puza–Riis: „Zehnt” 501.

²⁹⁷ Viard: *Dîme* I. 158; Boyd: *Tithes and Parishes* 139–140; Mezey: “Két dekretális” 421–423; Constable: *Monastic Tithes* 267–268, 287; Puza–Riis: „Zehnt” 500; Zimmermann: „Zehnt” 499–500.

²⁹⁸ Lepointe: „Dîme” 1232; Puza–Riis: „Zehnt” 500.

²⁹⁹ Uo. 500; Zimmermann: „Zehnt” 497.

adni, stb. Ily módon, bár az egyház elvi tulajdonjoga általában megmaradt, akár zsidók is juthattak tizedjövedelem birtokába, a 16–17. században pedig több helyen a mind népesebb hivatalnokréteget foglalkoztató és állandó pénzsűkében levő állam vette örökbérletbe.³⁰⁰ Mindezek miatt a korszakban teljesen elhalványult a tizednek a hívő elkötelezettségét bizonyító kegyes adomány és hálaáldozat jellege, mely eredetileg a bevezetését legitimálta. Nem maradt más, csak a földműves népességet sújtó nyomasztó és gyakran visszaélések útján behajtott illeték, melyet végül Franciaországban és környékén az 1789. évi forradalmat követően, Nagy-Britanniában 1836-tól kezdve, Spanyolországban 1841-ben, Közép-Európa nagy részében 1848-ban, Svédországban pedig 1904-ben töröltek el.³⁰¹

3.3. A tizedfizetés kezdetei a Magyar Királyságban

A tized intézménye, mint az közismert, a 11. század első évtizedeiben honosodott meg Magyarországon, a keresztény térítés és az egyházszervezet kiépülésének egyenes folyománya-ként. I. (Szent) István király rendelte el uralkodása vége felé keletkezett második törvénykönyvében, hogy „ha valakinek Isten tizedt adott egy évben, a tizediket Istennek adja”.³⁰² Az ezt elmulasztókat azzal a büntetéssel fenyegette, hogy a náluk maradt kilenctizedet fogják tőlük elkobozni.³⁰³ A szigorú szankció is mutatja, hogy a viszonylag jelentős terhet képező illeték (és egyáltalán maga az adózás) érzékenyen érintette az ehhez addig nem szokott magyar társadalmat, különösen az annak gerincét képező szabad, harcos tömegeket. Nem csoda tehát, hogy a század közepén kirobbanó pogánylázadások (1046, 1061) programjának a püspökök és a klerikusok legyilkolása, illetve a templomok lerombolása mellett hangsúlyos eleme volt a dézsma-szedők felkoncolása is.³⁰⁴

A szentistváni rendelkezés általános igénye és a társadalmi ellenállás kiterjedt volta cáfolják azt a nemrég megfogalmazott véleményt, miszerint a tizedet eredetileg csak a királyi birtokokról és jövedelmekből szedték be, mintegy tükrözve a korai egyházszervezet magánegyház-jellegét.³⁰⁵ Az viszont tényleg e korai időszak sajátosságának tűnik, hogy az ellenséges társadalmi környezetben még nem a fejletlen egyházi intézményrendszer végezte a tized behajtását, hanem a megyésispánok és adószedőik hordták azt be a királyi terményadókkal együtt az ispánsági várakba, és itt vehették át a dézsmabirtokosok az őket megillető részt.³⁰⁶ Először az

³⁰⁰ Eissfeldt–Erler–Schmidt: „Zehnten” 1879; Constable: *Monastic Tithes* 3–4; Zimmermann: „Zehnt” 498–499.

³⁰¹ Lepointe: „Dîme” 1241–1244; Eissfeldt–Erler–Schmidt: „Zehnten” 1879.

³⁰² „Si cui Deus decem dederit in anno, decimam Deo det.” (Szt. István II. tk. 18. tc. = Závodszy 156).

³⁰³ Uo. Vö. még 1092: Szt. László I. tk. 40. tc. = Závodszy 165.

³⁰⁴ SRH I. 338 (vö. 337 is), 359. Vö. Holub: *Zala* I. 356. — Marcin Pauk („Decima Slavorum” 221) szerint a heves reakció elkerülhető lett volna, ha itt is a nyugati szláv területeken szokásos csökkentett átalánytizedet vezet be.

³⁰⁵ Koszta László: *A kalocsai érseki tartomány kialakulása*. Pécs 2013. (Thesaurus Historiae Ecclesasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 2.) 96.

³⁰⁶ Lados: „Első tizedszedők” 181–184.

1092. évi szabolcsi zsinat határozatai említik a püspök poroszlját a tized beszedőjeként, aki azonban ezt követően is a király és az ispán embereinek társaságában járt el. A világi karhatalom jelenléte a későbbiekben is tartós eleme maradt a dézsmálás folyamatának, melynek fejében az uralkodót a tized huszadrésze, az ispánt századrésze illette meg.³⁰⁷ Hagyományt teremtett továbbá az az eljárás is, miszerint a tized kirovását a termelő bevallása alapján végzik el, fenntartva azonban, a gyanús esetekre, az ellenőrzés jogát.³⁰⁸

A dézsmafizetés – domináns agrárjellege folytán – magától értetődően azok kötelessége volt, akik saját (legalább „háztáji”) gazdasággal rendelkeztek. A kora Árpád-korban mindenkélt ide tartoztak a szabadok (ideértve a mások birtokán élő szabadokat, sőt eleinte még az egyháziakat és világi előkelőket is), de a szolgarendűek önállóan termelő rétegei is. Korán kialakult az az elgondolás, hogy a szegényebb csoportok (a szolgák egyes rétegei, később a zselérek) csak jelképesen vagy egyáltalán ne adjanak tizedet (vö. 5.2. fej.).³⁰⁹

A legkorábbi törvényszövegekben még elsősorban az állatállomány fordul elő a tized tárgyaként, ami nyilván nem független a lakosságnak félig-meddig még nomád jellegű életmódjától.³¹⁰ A 11. század végén, a földművelés elterjedésével párhuzamosan viszont már a gabona, illetve a len és kender dézsmálását is szabályozni kellett.³¹¹ Kálmán király pedig a királyi vámok tizedét is az egyháznak rendelte, miközben a bor dézsmáját is említi (vö. még 4.2. fej.).³¹²

A tized birtokosaiként elsőként és a kora Árpád-kori törvényekben leggyakrabban a püspökök tűnnek fel,³¹³ akik döntő súlyukat e téren a középkor végéig megőrizték. A püspöki tizedjog elsődlegessége érthető, ha tekintetbe vesszük, hogy a legrégebbi (apostoli eredetű) egyházi tisztségeként kánonjogilag kiemelt helyzetet élvezett. A magyar egyházszervezetben

³⁰⁷ 1092: Szt. László I. tk. 40. tc. = Závodszy 164–165; 1291: 21. tc. = Ub I. 175; 1397: 66 tc. = DecrHung II. 173; 1471: 3. tc. = uo. III. 193; 1478: 15. tc. = uo. III. 242; 1481: 10. tc. = uo. III. 248–249; 1486: 40. tc. = uo. III. 290. Vö. Balics: *Egyháztörténet* II/2. 423–424, 433; Holub: *Zala* I. 372–373; Lados: „Első tizedszedők” 184–188;.

³⁰⁸ 1092: Szt. László I. tk. 40. tc. = Závodszy 164–165; 1291: 21. tc. = Ub I. 175; 1397: 66 tc. = DecrHung II. 173; 1411: 5. tc. = uo. II. 233; 1464: 24. tc. = uo. III. 148; 1474: 16. tc. = uo. III. 217; 1478: 15. tc. = uo. III. 242; 1486: 41. tc. = uo. III. 290–291; 1495: 38. tc. = uo. IV. 76. Vö. Holub: *Zala* I. 372, 374; Pauk: „Decima Slavorum” 217.

³⁰⁹ 1067: DocHungAnt I. 185; 1092: Szt. László I. tk. 27. és 30. tc. = Závodszy 162; [1116 e.]: Zsinati végzés 2. tc. = Závodszy 209; 1397: 66 tc. = DecrHung II. 173. Vö. Holub: *Zala* I. 356–357, 363–364; Illa: „Dézsmá adminisztrációja” 229–230; Solymosi: „Tized” 66; Pauk: „Decima Slavorum” 218.

³¹⁰ [1070 k.]: Szt. László III. tk. 13. tc. = Závodszy 177; 1092: Szt. László I. tk. 33. tc. = Závodszy 163; [1104 u.]: I. esztergomi zsinat 65. tc. = Závodszy 205.

³¹¹ 1092: Szt. László I. tk. 40. tc. = Závodszy 164–165; [1100 k.]: Kálmán I. tk. 66. tc. = Závodszy 192; [1104 u.]: I. esztergomi zsinat 65. tc. = Závodszy 205.

³¹² [1100 k.]: Kálmán I. tk. 25. és 66. tc. = Závodszy 186, 192.

³¹³ [1038 e.]: Szt. István II. tk. 18. tc. = Závodszy 156; [1070 k.]: Szt. László III. tk. 13. tc. = Závodszy 177; 1092: Szt. László I. tk. 27, 30, 33. és 40. tc. = Závodszy 162, 163, 164–165; [1100 k.]: Kálmán I. tk. 25. tc. = Závodszy 186. Vö. Balics: *Egyháztörténet* II/2. 424, 425; Holub: *Zala* I. 383–384; Szentirmai: „Recht der Pfarrei” 32; Csizmadia: „Rechtliche Entwicklung” 229; Uő: „Tized Erdélyben” 43; Rácz: „Magisztrátus-jog” 177–178.

ehhez még hozzájárult, hogy a bencés monostorok mellett a püspöki hivatal intézményesült a leghamarabb, így a plébániahálózat kellő sűrűségű kialakulásáig nem is lehetett volna másvalakinek juttatni a tizedet. Nem véletlen, hogy a hasonló helyzetben levő észak-német, skandináv és nyugati szláv területeken is a püspökök rendelkeztek a tized döntő hányadával (vö. 6.1. fej.).

Ugyanakkor ismeretes, hogy már az államalapítás kezdetétől megjelent a monostorok tizedbirtoklása is: közelebbről a pannonhalmi apátságé, mely mindjárt 997 után – „püspökségek hasonlatosságára” – egy megyényi terület (Somogy) tizedét kapta adományul.³¹⁴ Mindazonáltal ez inkább kivételnek tekinthető, még ha az első királyi alapítású bencés monostorok részére látszólag számos 11. századi oklevél biztosította a saját földjeikről és prédiumaikról, illetve az ott lakó népektől (Zalavár esetében pedig még további több tucatnyi településről) származó tizedeket.³¹⁵ Ezek szövegét ugyanis kivétel nélkül a 13–14. században hamisították (vagy jobb esetben interpolálták)³¹⁶ – nem egyszer éppen az akkor már meglevő monostori tizedjogok biztosítása végett –, így a 11. századi állapotok rekonstruálásához nem használhatók fel.³¹⁷ Már csak azért sem, mert az egykorú törvények szerint eleinte az apátok ugyanúgy tizeddel tartoztak a püspököknek szántóföldjeik, szőlőik, illetve azt azokat művelő szabadok után, mint más birtokosok; még saját majorságaik dézsmáját is csak Kálmán király idejétől tarthatták meg.³¹⁸ Népeik és birtokaik tizedét feltehetően csak akkor nyerték el, mikor a 12. század végén és a 13. század első felében *exemptiót* szereztek a megyéspüspök joghatósága alól:³¹⁹ előbbi nélkül ugyanis utóbbi sem lett volna teljes. Hasonló okokból jutott kizárólagos tizedszedési joghoz a

³¹⁴ 1002: DocAntHung I. 39–40; 1102: uo. I. 334; SRH I. 314, II. 383–384, 395, 409–410. Vö. pl. Erdélyi: „Pannonhalmi” 144–177; Érszegi: „Pannonhalmi oklevél” 52–53. Az apátság somogyi tizedjogának korai eredetét (a tizedre vonatkozó dekrétum kései datálása és a kisebb legenda alapján) újabban vitatja és 1009 utánra teszi: Druga: „Comitatus decimationem” 85–88. — Arra, hogy a pannonhalmi apát csupán a tizedek, nem pedig a többi főpapi jogosítvány szempontjából vált hasonlóvá a püspökökhöz, lásd Solymosi László: „Püspöki joghatóság Somogyban a XI. században.” *Turul* 72 (1999): 100–107.

³¹⁵ +1015: DocHungAnt I. 75 (Pécsvár); +119: uo. I. 91–92; +1024: uo. 101–102 (Zalavár); +1037: uo. I. 119 (Bakonybél); ?+1075: uo. I. 218 (Garamszentbenedek); +1092: uo. I. 285 (Bakonybél); ?+1109: uo. I. 379 (Veszprémvölgy); +1158: MonVat I/4. 574 (Pécsvár).

³¹⁶ Jelzésértékűnek tartom, hogy a 11. századi hiteles monostoralapító oklevelekben – pl. 1055: DocHungAnt I. 149–152 (Tihany), 1091: uo. I. 267–268 (Somogyvár) – nem esik szó tizedjövedelemről.

³¹⁷ Balics: *Egyháztörténet* II/2. 424–426; Erdélyi: „Pannonhalmi” 146–147, 177–178, 180–185; PannRend II. 93–98, III. 178–209, VII. 85–89, VIII. 42–43, 59–60, stb.; X. 117–118, 120–122; Holub: *Zala* I. 384, 387–392; Mályusz: „Tizedkizsákmányolás” 322; Galambosi: „Zalai főesperesség” 91–93. — Pécsváradra: 1343: AOKl XXVII. 391. sz.; 1413: ZsOKl IV. 319. sz.; 1439: Koller III. 374.

³¹⁸ 1092: Szt. László I. tk. 27. tc. = Závodszy 162; [1100 k.]: Kálmán I. tk. 66. tc. = Závodszy 192; [1104 u.]: I. esztergomi zsinat 65. tc. = Závodszy 205.

³¹⁹ Kiss: *Abbatia regalia* 109–110. Aligha független e folyamatától a fent említett hamisítványok egy részének elkészítése sem. A pannonhalmiak somogyi dézsmájától eltekítve elsőként a zabori királyi (1111: DocHungAnt I. 383) és az al mádi magánalapítású kolostor (1121: uo. I. 412) kapcsán említenek tizedjövedelmet hiteles oklevélben.

nullius-jogállású székesfehérvári társaskáptalan is a maga jószágain,³²⁰ valamint néhány királyi alapítású ciszterci kolostor, illetve premontrei prépostság is.³²¹

A megyéspüspök és a székesegyházban szolgáló klerikusok (= kanonokok) asztalközösségének 12. századi felbomlása utóbbiak elszegényedésével fenyegetett, így szükségessé vált a székesegyházi vagyon és jövedelmek megosztása a felek között. Ennek keretében a kanonokok testülete részint birtokokhoz és ezek tizedéhez, részint további területek püspöki tizedéhez vagy papi negyedéhez jutott. Elsőként az esztergomi káptalan kapta meg a dézsmát 1156-ban Martirius érsektől 70 egyházközségben, amelyek Esztergom megye északi, Bars megye déli és nyugati, Nyitra megye délkeleti és középső részét fedték le, továbbá szórványosan helyezkedtek el Hont megyében.³²² 1186 körül János veszprémi püspök engedett át 11 egyházat és jövedelmeiket káptalanának, Saul kalocsai érsek pedig 1198-ban több mint kéttucat település dézsmáját a székesegyház prépostjának és kanonokjainak.³²³ A folyamat az 13. század első évtizedeiben jutott el a csúcspontjára: ekkor kapta meg az esztergomi káptalan a szemerei (1210) és nagyszombati (1211), az egri káptalan a szerencsi (1217), a zágrábi testület pedig a gercsei, zágrábi és podgorjei tizedkerületeket (1227, 1237).³²⁴ A káptalanok tizedbevételeinek bővülése, bár kisebb intenzitással, a következő századokban is folytatódott.³²⁵

A tizedből részesülők sorában már a 11. század végétől megtaláljuk a helyi keresztelő-egyházak papjait is. A zsinati határozatok szerint őket illette a más egyházmegyében született marhák után, illetve a monostorok és más klerikusok majorságaiból, valamint az egyházi szolgálónépektől származó tized negyede.³²⁶ Ha pedig ilyen kivételes esetekben megkapták az egyetemes egyházjogi normák alapján járó *quartát* (vö. 6.1. fej.), valószínű, hogy ez általánosságban is megillette őket a *parochiájuk* területéről befolyó dézsmából.³²⁷

Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy ez a korai *quartalis* jog csak a kisszámú „ösplébániára” vonatkozott.³²⁸ Az egyházközségek hálózata ugyan rohamosan bővült a középkor évszázadai során, de az önállósodó leányegyházak, magánkápolnák és a telepített falvak

³²⁰ Érszegi: „Székesfehérvári kiváltságok” 219, 222, 226–227.

³²¹ Ciszterciek: +1236: BpTOKl I. 34–35; 1237: uo. 35–36; 1291: uo. I. 175–177 (Pétervárad). — Premontreiek: 1255: CDHung IV/2. 303 (Jászó); 1270: HOKm VI. 170 (Turóc); 1295: MonEcclStrig II. 370–371 (Csút). Utóbbinak nem is saját birtokai, hanem a teljes Csepel-sziget tizedét sikerült megszereznie.

³²² MonEcclStrig I. 107–108. Vö. Fügedi: „Esztergomi érsekség” 105 (73. jegyz.); Solymosi: „Esztergomi jegyzőkönyv” 370, 381–382.

³²³ [1184–1188]: MonVespr I. 4–5; 1198: AAV, RegVat, vol. 4, fol. 68r = CDHung II. 327–328. Vö. Holub: Zala I. 384–386; Solymosi: „Veszprémi számadáskönyv” 94.

³²⁴ 1210: MonEcclStrig I. 195; 1211: uo. I. 197; 1217: Theiner I. 6; 1227: uo. I. 78–79; 1237: CDCr IV. 43.

³²⁵ Vö. még Mályusz: „Tizedkizsákmányolás” 322; Fedeles: „Birtokok és gazdálkodás” 443.

³²⁶ 1092: Szt. László I. tk. 33. tc. = Závodszy 163; [1104 u.] I. esztergomi zsinat 65. tc. = Závodszy 205; [1116 e.]: Zsinati végzés, 2. tc. = Závodszy 209.

³²⁷ Balics: *Egyháztörténet* II/2. 427; Szentirmai: „Recht der Pfarrei” 33; Csizmadia: „Rechtliche Entwicklung” 230; Uő: „Tized Erdélyben” 43; Fedeles: „Birtokok és gazdálkodás” 443.

³²⁸ Köztudott, hogy az egyházszerzés terén Szent István uralkodása vége felé még a tíz falvanként épített egy templom is csak elérendő cél volt (Szt. István II. tk. 1 tc. = Závodszy 153), aminek megvalósítása még bizonyára évtizedeket vett igénybe, különösen ha tekintetbe vesszük a pogánylázadások okozta veszteségeket is.

templomai a püspök és a régi *parochiák* papjainak jogfenntartása miatt ritkán jutottak a dézsmának akár csak a töredékéhez is.³²⁹ A helyzeten csak rontott, hogy egyes területeken (Dunántúl, Felvidék) szokássá vált a *quartás* egyházak összekapcsolása a kanonoki javadalmakkal, ami ténylegesen azt jelentette, hogy a *magisteri* jogot gyakorló kanonok élvezte a plébánia jövedelmét, a tényleges lelképásztori szolgálatban őt helyettesítő klerikus viszont éhbéren tengődött. Emiatt vált, nagyrészt a IV. lateráni zsinat előírásait képviselő pápák sürgetésére, a 13. századi magyar egyház egyik fő feladatává a papi tizedrészesedés rendezése. Erre átfogó jelleggel, úgy tűnik, 1255-ben került sor, amikor három egyházmegyéből (Győr, Veszprém, Eger) is ismerjük a *quartának* – igaz, megannyiféleképpen történő – megosztását a káptalan tagjai és a helyi papság között.³³⁰ Utóbbiaknak, értelemszerűen, még ekkor is csak a tizednegyed egy része jutott.

A plébánosok egy csoportja azonban az átlagnál lényegesen jobb helyzetbe került, ugyanis megtarthatták parókiájuk teljes tizedét, melynek fejében csupán évi cenzzsal tartoztak az illetékes püspöknek.³³¹ Már régebbtől közékük tartoztak a királyi kápolnák, amelyek a királyi udvarszervezet részeként ki voltak emelve a megyéspüspök joghatósága alól, és közvetlenül az esztergomi érsek felügyelete alá tartoztak. A többiek viszont – olykor egészen jelentéktelen helyek³³² – a 13. század közepe és a 15. század eleje között, a királytól nyert városi és *hospeski*-váltság vagy a földesurak által nyújtott soltészszabadság keretei közt nyerték el a szabad tized (*libera decima*) jogát. Voltak területek, ahol kollektív privilégium eredményeként ezek egy tömbben jelentek meg (pl. a szepességi és az erdélyi szászok földjén), de az egyénileg kiváltságolt egyházak sem egyenletesen szóródtak az országban, hanem – a hospes- és városkiváltságok területi eloszlását³³³ követve – a Felső-Tisza vidékén, a Felvidéknek később benépesülő középső harmadában, illetve Szlavóniában sűrűsödtek.³³⁴

³²⁹ Vö. Balics: *Egyháztörténet* II/2. 428–429; Szentirmai: „Recht der Pfarrei”; F. Romhányi Beatrix: „Plébániák és a pápai tizedjegyzék” 341–343; Galambosi: „Zalai főesperesség” 88–91. — Kiváló esettanulmány egy később benépesedett térség plébániahálózatának kialakulásáról: Buják: „Liptó templomhálózata” 116–148.

³³⁰ 1226: MonVespr I. 67–68; 1233: Theiner I. 113–114; 1255: ÁÚO VII. 387–388 = HOkm VIII. 63–64 (Győr); DF 200652 (Veszprém); ÁÚO VII. 390–392 (Eger). Vö. Mályusz: *Egyházi társadalom* 47–53; Solymosi: „Mortuarium” 549–550; Rác: „Magisztrátus-jog” 155–160, 179–184.

³³¹ Balics: *Egyháztörténet* II/2. 428; Mályusz: „Tizedkizsákmányolás” 323; Prodan: *Iobăgia* I. 30; Fügedi: „Városprivilegiumok” 76–77; Csizmadia: „Rechtliche Entwicklung” 231; Uő: „Tized Erdélyben” 44; Rác: „Magisztrátus-jog” 162; Solymosi: „Tized” 66.

³³² Ennek oka nyilvánvalóan abban rejlik, hogy a telepések odacsábítása végett célszerű volt helyben templomot is biztosítani, ennek és papjának fenntartása azonban a hívek kezdeti kis száma miatt csak akkor volt lehetséges, ha a tized minél nagyobb hányada helyben marad. Ez az engedmény ugyanakkor nem sértette mások érdekeit, hiszen a korábban lakatlan területekről senki sem részesült dézsmából. Vö. Buják: „Liptó templomhálózata” 139, 146.

³³³ Vö. Szende Katalin: „A magyar városok kiváltságolásának kezdetei.” In: *Debrecen város 650 éves. Várostarténeti tanulmányok*. Szerk. Bárány Attila–Papp Klára–Szálkai Tamás. Debrecen 2011. 31–56. 41–47; Zsoldos Attila: „Károly és a városok.” In: *Pénz, posztó piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Weisz Boglárka. Bp. 2016. 267–283. 282.

³³⁴ 1233: MonEcclStrig I. 298 = Solymosi: *Földesúri járadékok* 207 (Szebelléb, HT); 1242: CDCr IV. 165 (Szamobor, ZB); 1247: CDHung IV/1. 456 (Lampertszásza, BRG); 1248: uo. IV/2. 229 (Dobronya, Bábaszék, ZM); 1257: CDCr V. 51 (Jasztrebarszka, ZB); 1261: ÁÚO VIII. 6 (Újhely, ZN); 1262: uo. VIII. 31 (Szöllős, UG); 1263: MonEcclStrig III. 54 (Lipcse, LP); 1273: RegArp II/2. 2371. sz. (Hibbe, LP); 1279: CDHung VI/2. 598 =

Zárásként a természetben behajtott tized pénzjövedelemmé történő lassú átalakulásáról kell néhány szót ejteni, mely a 13. század első felétől vált időszerűvé Magyarországon. A 14. század derekáig ez leginkább a tized megváltását jelentette, melynek során ugyan a termés, illetve a szaporulat felmérése a hagyományos módon zajlott, a tized behajtása viszont a kirótt mennyiségnek megfelelő pénzösszeg átvételével valósult meg. Mindez nyilván elsősorban az egyházi tizedbirtokosok számára volt előnyös, mert kevesebb fáradsággal járt, és kiküszöbölte a begyűjtött termés, illetve állatok szállításából és tárolásából adódó veszteségeket. A nagyrészt természeti gazdálkodás keretei között, pénzsűkében élő termelők és a földesurak szempontjából viszont csak akkor volt elfogadható, ha a megváltási egységár jelentősen alacsonyabb volt a piaci értéknél. Emiatt a korszakban a vita főként ennek a – gabona esetén kepenként számított – egységárnak a meghatározása körül zajlott.³³⁵

A 14. század közepétől viszont a termés volumenétől független, fix összeg kifizetésével történő tizedbérlet vált uralkodóvá, amiben mindkét fél megtalálhatta a számítását. Az egyház azért, mert ily módon lényegesen csökkent az adminisztráció költsége (nem volt szükség rováokra, szállítóeszközökre, stb.), maga a tizedbirtokos pedig stabil pénzbevételei forrással számolhatott. A földbirtokos nemesség számára pedig azért volt kedvező, mert a bér összege sokkal kisebb volt a ténylegesen behajtott tized értékénél. Ha mégis konfliktus támadt köztük, az abból eredt, hogy a tizedbirtokos általában maga szeretne volna megválasztani, hogy kinek adja árendába az adott település dézsmáját, hiszen a különféle jelentkezők versenye a bér növekedésével járt volna, a földesurak viszont minden eszközzel meg kívánták akadályozni, hogy jobbagyaikat idegenek adóztassák. Végül az ő álláspontjuk győzedelmeskedett.³³⁶

Solymosi: *Földesúri járadékok* 234 (Batizfalva, SZP); 1290: uo. 242 (Csorba, LP); 1292: ÁOkIHs 75, 76–77 (Kassa, AJ); 1293: CDHung VI/1. 254 (Sáros, SS); 1301: AOkl II. 75. sz. (Csorba, Vázsec, LP); 1307: uo. II. 265. sz. (Kisbucsfány, NY); 1318: uo. V. 13–15. sz. (Szentkirály, Pogony, GM); 1321: uo. VI. 391. sz. (Murány, GM); 1322: uo. VI. 473. sz. (Lubló, SZP), 784. sz. (Szalók, SZP); 1326: uo. X. 195. sz. (MM), 578. sz. (Dobsina, GM); 1335: uo. XIX. 169. sz. (Csetnek, GM); 1336: uo. XX. 257. sz. (Lónyabánya, NO); 1347: uo. XXXI. 883. sz. (Nagybánya, Felsőbánya, SZR); 1405: CDHung X/4. 376 (Brezsnóbánya, ZM); 1422: ZsOkl IX. 735. sz. (Domanik, Újfalu, HT); 1425: uo. XII. 107. sz. (Szerednye, UN). Vö. még 1263: MonEccIStrig I. 497 (Torna, Vendégi, TN), III. 54 (Korpona, ZM, Selmezbánya, HT); 1286: uo. II. 213–214 (Németi, GM); 1345–1346: AOkl XXIX. 883, XXX. 965. sz. (Szentpéter, Pottornya, LP); 1399: DL 94465 (Szentmiklós, LP); 1419: ZsOkl VII. 367. sz. (Szentandrás, LP).

³³⁵ 1222: 20. tc.: CDES I. 200; 1291: 21. tc. = Ub I. 174–175; 1344: uo. II. 22–23; 1352: uo. II. 89–90, VespReg 441. sz.; 1397: 65. tc. = DecrHung II. 172–173. Vö. Holub: *Zala* I. 366–368; Mályusz: „Tizedkizsákmányolás” 327–330; Prodan: *Iobăgia* I. 35–47; Csizmadia: „Tized Erdélyben” 45. — A kepe, mint az egy 1500. évi tizedperből kiderül, két kalangyának megfelelő gabonamennyiség volt (Jakó: „Capetia” 212–213).

³³⁶ Holub: *Zala* I. 381–383; Ila: „Dézsma adminisztrációja” 233; Mályusz: „Tizedkizsákmányolás” 325–327; Prodan: *Iobăgia* I. 37, 40; Csizmadia: „Rechtliche Entwicklung” 237–238; Uő: „Tized Erdélyben” 45;

4. MIT? – A TIZEDFIZETÉS DOLOGI OLDALA³³⁷

Ha a magyar (és román) nyelvű szakirodalom alapján szeretnénk meghatározni azt, hogy miből kellett dézsmát adni a középkori Magyarországon vagy azon belül Erdélyben, és hogy ez miben tért el a kánonjogi normáktól vagy a nyugati gyakorlattól, jelentős nehézségekbe ütköznénk. Pedig a szerzők többsége kitér e kérdésre, jóllehet rendszerint megelégszenek a tizedköteles javak egy-két bekezdésnyi felsorolásával.³³⁸ E listák azonban oly mértékben eltérnek egymástól, hogy az valósággal zavarba ejti az érdeklődő olvasót. Szinte azt mondhatni, hogy ahány szerző írt erről a kérdésről, annyiféle válasz is született.³³⁹

Amennyiben eltekintünk azoktól, akik általánosságban fogalmazva egyszerűen mezőgazdasági termékekről, vagy terményekről és aprójószágokról beszélnek,³⁴⁰ akkor a szakirodalomban dézsmaköteles javakként szóba kerülő tételek között említésük gyakorisága szempontjából három csoportot különböztethetünk meg. Egyfelől csaknem mindenki említi a gabonaféléket (olykor részletezve: búza, árpa, rozs, zab, köles, tönköly), a bort, a bárányokat és a méheket.³⁴¹ Gyakran (de korántsem általánosan) kerülnek a listákra a kerti vetemények/zöldségek (közelebről hüvelyesek: borsó, bab),³⁴² a len és a kender,³⁴³ a gida/gödölye (ill. kecske),³⁴⁴ a

³³⁷ A fejezet szövege önállóan is napvilágot látott: Hegyi: „Miből szedtek tizedet?”.

³³⁸ A kivételt e tekintetben Mályusz Elemér alaposabb vizsgálódása, valamint Holub József és Fügedi Erik hasznos észrevételei jelentik (vö. Holub: *Zala* I. 365–366; Mályusz: „Tizedkizsákmányolás” 320–322; Fügedi: „Esztergomi érsekség” 106).

³³⁹ Kivéve azon eseteket, amikor az adott szerző egyszerűen egyik elődje listáját ismétli meg (pl. Csizmadia: „Rechtliche Entwicklung” 234 és Uő: „Tized Erdélyben” 44, vö. Ila: „Dézsmajegyzékek” 82–83). David Prodan néhány primér forrás mellett kizárólag Mályusz cikkére épít, de azt félreértve, az egyetemes kánonjogi előírásokat tulajdonítja a magyar történelemnek, miközben az ettől eltérő magyar gyakorlatra vonatkozó észrevételei felett elsiklik (Prodan: *Iobăgia* I. 32, vö. Mályusz: „Tizedkizsákmányolás” 321–322). Demény Lajos láthatólag Prodan álláspontját visszhangozza, de Mályusz kritikái megjegyzéseit figyelembe véve (Demény: *Parasztfelkelés* 57, vö. fent).

³⁴⁰ Érszegi: „Veszprémvölgyi tizedjövedelem” 100; Marton: *Erdélyi egyházmegye* 71.

³⁴¹ Balics: *Egyháztörténet* II/2. 429–430; Erdélyi: „Pannonhalmi” 177; Holub: *Zala* I. 365–366; Ila: „Dézsma adminisztrációja” 226; Mályusz: „Tizedkizsákmányolás” 321; Ila: „Dézsmajegyzékek” 82; Fügedi: „Esztergomi érsekség” 106; Prodan: *Iobăgia* I. 31–34; Pascu: *Voievodatul* I. 429, 432, 434; Csizmadia: „Rechtliche Entwicklung” 234; Uő: „Tized Erdélyben” 44; Györfly: „Pápai tizedlajstromok” 153; Wagner: „Register des Zehnten” 202; Demény: *Parasztfelkelés* 57; Fedeles: „Birtokok és gazdálkodás” 443; Solymosi: „Tized” 65–66; Romhányi: „Egyházi gazdálkodás” 199; Marton: *Erdélyi egyházmegye* 71; Jaczkó: *Váradi zsinat* 139. Közülük a gabonaféléket Holub, Ila, Mályusz, Prodan és Csizmadia részletezi.

³⁴² Általános megfogalmazásban: Balics: *Egyháztörténet* II/2. 429; Fügedi: „Esztergomi érsekség” 106; Prodan: *Iobăgia* I. 32; Wagner: „Register des Zehnten” 202; Demény: *Parasztfelkelés* 57; Solymosi: „Tized” 66. Részletezve: Balics: *Egyháztörténet* II/2. 430; Ila: „Dézsmajegyzékek” 83; Pascu: *Voievodatul* I. 432; Csizmadia: „Rechtliche Entwicklung” 234; Uő: „Tized Erdélyben” 44.

³⁴³ Balics: *Egyháztörténet* II/2. 429; Erdélyi: „Pannonhalmi” 177; Holub: *Zala* I. 366; Ila: „Dézsmajegyzékek” 82; Prodan: *Iobăgia* I. 32; Pascu: *Voievodatul* I. 429, 432; Csizmadia: „Rechtliche Entwicklung” 234; Uő: „Tized Erdélyben” 44; Demény: *Parasztfelkelés* 57; Solymosi: „Tized” 66.

³⁴⁴ Holub: *Zala* I. 366; Ila: „Dézsma adminisztrációja” 226; Mályusz: „Tizedkizsákmányolás” 321; Ila: „Dézsmajegyzékek” 82; Prodan: *Iobăgia* I. 32, 33; Pascu: *Voievodatul* I. 432; Csizmadia: „Rechtliche Entwicklung” 234; Uő: „Tized Erdélyben” 44; Demény: *Parasztfelkelés* 57; Solymosi: „Tized” 65.

malac (ill. sertés),³⁴⁵ a szárnyasok (részletezve: csirke/tyúk és lúd),³⁴⁶ valamint speciális tizedalapként a királyi bevételek (vámok, révek, adók).³⁴⁷ Végül pedig vannak olyan javak, amelyek csak egy-két szerzőnél fordulnak elő: széna, gyümölcsök, malom- és serfőzdejövedelmek,³⁴⁸ nyest,³⁴⁹ gyermekek,³⁵⁰ komló,³⁵¹ olaj, borjú,³⁵² 16. századi fejleményként pedig a hajdina, lencse és káposzta.³⁵³

Lehetséges, persze, hogy az egymástól jelentős mértékben eltérő listák annak tulajdoníthatók, hogy egyik-másik szerző (akárcsak forrásai) a felsorolás rendjén nem törekedett a – talán nehezen is megragadható – teljességre.³⁵⁴ Mégsem volna helyes engedni annak a benyomásnak, hogy a fent előforduló javak egyesített halmaza áll a legközelebb a hajdani valósághoz, hiszen a korábbi kutatás némelyiküket már kizárta e körből. Így Mályusz rámutatott arra, hogy Magyarországon az éghajlati és a gazdasági sajátosságok miatt sosem merült fel az olajfák termesztése, a kézművesárúknak vagy kereskedelem hasznának a dézsmáltatása, a lőtized csak hamis oklevélben fordul elő, a komló- és borjútized pedig törvénytelennek számított.³⁵⁵ Györffy György szerint a nagyállatok (ló, szarvasmarha) mellett a köles sem tartozott a dézsmálható „termelvények” közé,³⁵⁶ Solymosi László pedig nemrég a gyermektized létét cáfolta.³⁵⁷ Több regionális eltérésekre is felhívták a figyelmet,³⁵⁸ vagy arra, hogy a tizedköteles javak köre időben is változhatott: egyesek szerint a középkor végére a négy alapvető mezőgazdasági cikkre (gabona, bor, bárány, méh) szűkült,³⁵⁹ mások szerint viszont a 16–18. században sikeresen tágitották a „pénzéhes” egyházi hatóságok.³⁶⁰

³⁴⁵ Balics: *Egyháztörténet* II/2. 430; Erdélyi: „Pannonhalmi” 177; Holub: *Zala* I. 366; Mályusz: „Tizedkizsákmányolás” 321–322; Prodan: *Iobăgia* I. 32, 34; Pascu: *Voievodatul* I. 432; Demény: *Parasztfelkelés* 57; Solymosi: „Tized” 65; Romhányi: „Egyházi gazdálkodás” 199.

³⁴⁶ Általában: Prodan: *Iobăgia* I. 32; Demény: *Parasztfelkelés* 57; Solymosi: „Tized” 66. Specifikálva: Balics: *Egyháztörténet* II/2. 430; Holub: *Zala* I. 366; Mályusz: „Tizedkizsákmányolás” 321; Ila: „Dézsmajegyzékek” 82; Fügedi: „Esztergomi érsekség” 106; Prodan: *Iobăgia* I. 33; Csizmadia: „Rechtliche Entwicklung” 234; Uő: „Tized Erdélyben” 44.

³⁴⁷ Balics: *Egyháztörténet* II/2. 430; Erdélyi: „Pannonhalmi” 177; Holub: *Zala* I. 365; Mályusz: „Tizedkizsákmányolás” 320; Györffy: „Magyarország népessége” 51.

³⁴⁸ Balics: *Egyháztörténet* II/2. 429–430.

³⁴⁹ Erdélyi: „Pannonhalmi” 177; Holub: *Zala* I. 366.

³⁵⁰ Erdélyi: „Pannonhalmi” 148, 177; Érszegi: „Veszprémvölgyi tizedjövedelem” 100; Lados: „Gyermektized”.

³⁵¹ Mályusz: „Tizedkizsákmányolás” 321.

³⁵² Prodan: *Iobăgia* I. 32.

³⁵³ Ila: „Dézsmajegyzékek” 82, 114 (4. jegyz.); Csizmadia: „Rechtliche Entwicklung” 234; Uő: „Tized Erdélyben” 44.

³⁵⁴ Viard: *Dîme* I. 153; Plöchl: *Zehntwesen* 58; Kuujo: *Zehntwesen* 80–81.

³⁵⁵ Mályusz: „Tizedkizsákmányolás” 320–321. Vö. még Prodan: *Iobăgia* I. 32.

³⁵⁶ Györffy: „Pápai tizedlajstromok” 156.

³⁵⁷ Solymosi: „Somogyi tizedjog” 14–23.

³⁵⁸ Fügedi: „Esztergomi érsekség” 106 (78. jegyz.); Györffy: „Pápai tizedlajstromok” 153; Fedeles: „Birtokok és gazdálkodás” 443.

³⁵⁹ Fügedi: „Esztergomi érsekség” 106 (vö. uo. 78. jegyz. is).

³⁶⁰ Ila: „Dézsmajegyzékek” 82. Vö. Prodan: *Iobăgia* I. 32.

Látható, hogy a szakirodalom a maga bizonytalanságaival nemcsak az erdélyi tizedszedés dologi alapjainak kérdésében nem igazít el, hanem a tágabb magyarországi kontextus tekintetében sem szolgáltat szilárd hivatkozási alapot. Emiatt ezúttal is – akárcsak a tized ideológiájánál – szükséges kilépünk a szűkebb erdélyi keretből, megismerve az általános európai helyzetet e tekintetben, másfelől pedig a primér adatok alapján kritikailag újratárgyalva a kérdéskör Kárpát-medencei vonatkozásait.

4.1. *Bibliai és nyugat-európai előzmények*

Az izraelita történelem korai időszakában nemcsak a tized intézménye, de tárgya is meglehetősen kiforratlan volt. A pátriárkák történetében azt olvashatjuk, hogy Ábrahám a Kánaánra támadó négy királytól szerzett zsákmányból adott tizedet Melkisédeknek, Jákób pedig minden majdani szerzeményéből ígérte ugyanezt Istennek (pontosabban a bételi szentélynek).³⁶¹ Sámuel próféta már explicitebben fogalmaz, amikor a királyság intézményének bevezetése ellen érvelve azt vizionálja, hogy a királyok – jogellenesen – (világi) tizedet fognak követelni a nép vetéseiből, szőlőiből és nyájaiból.³⁶²

A mózesi törvény legkorábbi rétege, az ún. Szövetség Könyve már konkrétabban nyilvánul meg a szentélyhez viendő ajándék kapcsán: a betakarított termés (egy alkalommal: búza) mellett itt már konkrétan marhák és juhok, valamint (szimbolikusan) gyermekek szerepelnek. Tizedről azonban még nincs szó, csak zsengéről, illetve elsőszülöttekről.³⁶³ A gabonából, mustból és olajból adott tized a deuteronomikus szövegekben (Kr.e. 8–7. század) tűnik fel, de a marhák és juhok esetében még ezek is csak az elsőszülöttek átadását követelik.³⁶⁴ A babiloni fogság utáni „papi” iratok a fenti termények mellett immár a marhák és juhok szaporulata esetében is tizedről írnak, és helyenként a gyümölcsfélét és a mézet is a tizedköteles javak közé sorolják.³⁶⁵ Az újszövetségi kor kezdetén egyes rabbik már azon az állásponton voltak, hogy a Tóra előírásait úgy lehet híven megtartani, ha a hüvelyesek és a kerti vetemények, valamint a különféle fűszernövények (bors, tömjén, mustár, kapor, menta, kömény) is, tehát lényegében minden termény tized alá esik. Ezt igyekeztek érvényre juttatni a gyakorlatban a farizeusok, kiknek kicsinyes törvénytiszteletét Jézus e tekintetben is szóvá tette.³⁶⁶

³⁶¹ 1Móz 14:20b (vö. 21–24 is), 28:22. — A két elbeszélés történetiségének problematikájára lásd 3.1. fejt.

³⁶² 1Sám 8: 15, 17. Vö. Bartha: *Ószövetség népe* 84; Jagersma: „Tithes in OT” 121; Crüsemann: „Zehnte” 34–36; Körting: „Zehnt” 489.

³⁶³ 2Móz 22:28; 23:16, 19; 34:19, 22, 26. Vö. Pedersen: *Israel* II. 307; Crüsemann: „Zehnte” 40–42; Körting: „Zehnt” 488.

³⁶⁴ 5Móz 12:17; 14:22–23; 26:12. Vö. Pedersen: *Israel* II. 308; Bartha: *Ószövetség népe* 170–171; Eissfeldt–Erler–Schmidt: „Zehnten” 1878; Wilson: „Central Sanctuary” 323, 337 (51. jegyz.); Körting: „Zehnt” 488–489.

³⁶⁵ 3Móz 27:30, 32; 2Krón 31:5–6; Neh 10:36–38, 40; 13:5, 12; Tób 1:7–8. Vö. Pedersen: *Israel* II. 309–312; Vischer: „Zehntforderung” 204; Eissfeldt–Erler–Schmidt: „Zehnten” 1878; Bartha: *Ószövetség népe* 172; Körting: „Zehnt” 488.

³⁶⁶ Mt 23:23; Lk 11:42; 18:12. Vö. Eissfeldt: *Erstlinge und Zehnten* 149; Vischer: „Zehntforderung” 204; Körting: „Zehnt” 488, 490.

Az ószövetségi zsidó vallásgyakorlatban tehát egyfelől a tized tárgyának egyre pontosabb meghatározása figyelhető meg, melynek során az anyagiak legszélesebb (de épp emiatt homályos) halmazáról a legalapvetőbb mezőgazdasági javakra szűkült le. A gabona, must és olaj, valamint a marha- és juhszaporulat azért lehetett megfelelő adózási alap, mert ezek minden mediterrán gazdaságban előfordultak,³⁶⁷ így nehezebb volt eltitkolni a termést, továbbá elég jelentős mennyiséget képviseltek ahhoz, hogy az adminisztráció költségei eltörpüljenek a bevételek mellett. Másfelől, a kései időkben megfigyelhető egy, a fenti kört szélesíteni kívánó törekvés is, de kérdéses, hogy ez az említett okok miatt átment-e a gyakorlatba, vagy pedig a kegyes buzgóság terepe maradt.

Fentebb (3.2. fejj.) láthattuk, hogy hosszú időbe telt, míg az ókeresztény egyház a 4–6. századra megbékélt azzal a gondolattal, hogy a hívek adakozását szabályozza, és – ha minimumként is – javaik tizedrészének Isten céljaira való átadását szorgalmazza. A tized tárgyat illetően viszont továbbra is ragaszkodott a teljesség eszményéhez,³⁶⁸ amiben – Jézus maximalista elvárásai mellett³⁶⁹ – talán szerepet játszhatott az is, hogy a tized elvi megalapozásában nem annyira a mózesi törvényekre, sokkal inkább az ősatyák (Ábrahám és Jákób) példájára hivatkoztak, akik a Szentírás szerint minden szerzeményükből tizedet adtak.³⁷⁰ Szt. Ambrus (†397) milánói püspök böjti prédikációjában azt hirdette, hogy nemcsak gabonából, borból, a földek, kertek és nyájak hozamából, hanem a kereskedelem és vadászat eredményéből is tizedet kell adni.³⁷¹ Arles-i Szt. Caesarius (†542) a kereskedelem mellett a kézművesség hasznát és a katonai zsákmányt is ide sorolta,³⁷² I. (Nagy) Szt. Gergely pápa (590–604) pedig – Iohannes Cassianus (†435) nyomán – a nagyböjt időszakát az évből (mint az ember rendelkezésére álló időből) adott tizedként fogta fel.³⁷³

Az egyházatyák álláspontját visszhangozták a Karoling-kori teológusok (pl. Orléansi Théodulf, Walafrid Strabo) és zsinatok.³⁷⁴ Hasonló szellemben nyilatkoztak a 12. század második felének pápái is, amikor a gazdaság fejlődésével és a javak palettájának bővülésével ismét fellángolt a tized érvényesülési körére vonatkozó vita. Konkrét ügyekben intézkedve III. Sándor a malmok és halastavak jövedelmét, továbbá a széna- és a gyapjú-, valamint a gyümölcstermést,

³⁶⁷ Vö. Wilson: „Central Sanctuary“ 337 (51. jegyz.).

³⁶⁸ Vö. Constable: *Monastic Tithes* 16–19.

³⁶⁹ „Mert mondom nektek, ha a ti igazságotok messze felül nem múlja az írástudókét és a farizeusokét, akkor semmiképpen sem mentek be a mennyek országába” (Mt 5:20). Vö. még Constable: *Monastic Tithes* 17 (2. jegyz.).

³⁷⁰ 1Móz 14:20b és 28:22. Vö. 567: MGH Conc I. 137–138; 836: MGH Conc II/2. 734; [841 k.]: MGH Capit II. 512; 863: MGH Conc IV. 161.

³⁷¹ Migne: *PL XVII.* 655 (vö. C 16, q. 7, c. 4 = Friedberg I. 801).

³⁷² Migne: *PL XXXIX.* 2267. Arra, hogy ez nem Szt. Ágostonnak, hanem Caesariusnak tulajdonítható, vö. uo. 2266; Vischer: „Zehntforderung” 211; Constable: *Monastic Tithes* 17. Lásd még: Migne: *PL LXVII.* 1079.

³⁷³ Migne: *PL LXXVI.* 1137. Cassianus gondolatmenetére: uo. XLIX. 1200–1201.

³⁷⁴ 813: Migne: *PL CV.* 202; [841 k.]: MGH Capit II. 512–513; 909: MGH Conc V. 526–527. Vö. Constable: *Monastic Tithes* 34–35.

illetve a méheket (1170), III. Ince pedig az ingatlanforgalomból származó bevételeket is tizedkötelesnek nyilvánította (1204).³⁷⁵ Legátfogóban III. Celesztin rendezte a kérdést a vienne-i egyháztartomány lakosainak írt levelében (1195): eszerint borból, magtermésből (*grano*), fák gyümölcséből, nyájakból, illetve kertek, kereskedés, katonáskodás és vadászat hasznából, lényegében tehát mindenből dézsmát kell adni, beleértve tehát a vitatott nádméz (cannamel) és az olajfaligetek (*oliveta*) termését is.³⁷⁶

Ugyanebben az időben kezdték megkülönböztetni a kánonjogászok – elsősorban az *extraneus* birtoklás elterjedése folytán felmerülő dilemmák (vö. 5.2. fej.) kezelésére – a személyi (*decime personales*) és területi vagy dologi tizedeket (*decime prediales/ reales*). Előbbiek inkább az egyén tevékenységéhez, mintsem a helyhez kapcsolódtak, tehát a kereskedésből, kézművességből stb. származó jövedelemre vonatkoztak; ezekből ahhoz a *parochialis* templomhoz kellett fizetni a dézsmát, ahol az adott személy a szentségekben részesült. A területi tizedek viszont agrártermékekből származtak, és azt a plébániát illették, amelynek a kerületében az adott szántóföld vagy legelő feküdt.³⁷⁷ Utóbbiakat további két alcsoportra osztották: egyfelől a terménytizedekre, amelyek főként a gabonafélékre, továbbá az „ipari” növényekre (len, kender), kerti veteményekre (borsó, bab, káposzta, mák, stb.) és gyümölcsfélékre (pl. dió) terjedtek ki, másfelől pedig az ún. „vértizedekre”, amelyek közé a haszonállatok (ló, szarvasmarha, juh, kecske, sertés, baromfi, méh) szaporulatát, valamint az állati termékeket (tej, gyapjú, méz, stb.) sorolták.³⁷⁸

A kánonjogi elméletek totális igénye azonban nem érvényesülhetett korlátlanul a gyakorlatban. Valójában a tized kezdettől fogva főként területi alapú, mezőgazdasági illeték volt, és az idők során ez a jellege mindinkább megerősödött.³⁷⁹ Először is azért, mivel a tized intézményesülése idején, a kora középkorban Európa lakói túlnyomórészt földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak, így más gazdasági tevékenységeket eleve bajos lett volna dézsma alá vetni, hiszen az adóbehajtással járó költségek felemésztették volna a várható csekély bevételt.³⁸⁰ Másodszor: a Szentírás szerepe is meghatározó lehetett, hiszen konkrét előírásaiban csak

³⁷⁵ 1170: X III. 30, c. 5–6 = Friedberg II. 557–558; 1204: X III. 30, c. 28 = Friedberg II. 565–566.

³⁷⁶ X III. 30, c. 22 = Friedberg II. 563.

³⁷⁷ Viard: *Dîme* I. 158; Boyd: *Tithes and Parishes* 139–140; Constable: *Monastic Tithes* 267–268, 287; Puza–Riis: „Zehnt“ 500; Zimmermann: „Zehnt“ 499–500. — A *decima personalis* elnevezés a kánonjogi normákban először III. Lucius pápa alatt jelent meg (X III. 30, c. 20 = Friedberg II. 562–563, vö. Mezey: „Két dekretális” 421–423).

³⁷⁸ Plöchl: *Zehntwesen* 57–60; Puza–Riis: „Zehnt“ 500–501; Zimmermann: „Zehnt“ 499–500.

³⁷⁹ Loy: *Kirchliche Zehnt* 16; Puza–Riis: „Zehnt“ 500; Zimmermann: „Zehnt“ 499. — Maguk a pápák is, ha más szempont alapján (pl. a szerzetesi birtoklás kérdése kapcsán) nyilatkoztak a tizedről, rendszerint csak a gabona-termés, a kerti vetemények és az állatszaporulat utáni dézsmákat emlegették (vö. X III. 30, c. 3 és 10 = Friedberg II. 556–557, 559), ezzel is jelezve, hogy más összetevők szerepe elhanyagolható volt.

³⁸⁰ Kuujo: *Zehntwesen* 93–94; Constable: *Monastic Tithes* 34–35.

agrártermékek dézsmájára nyújtott mintát (nyilván, mivel az ókori Izrael is alapvetően agrártársadalom volt).³⁸¹ Harmadszor, és talán ennek volt döntő szerepe, a személyi tizedek fizetését a korszak hatalmi intézményrendszerének infrastrukturális (szervezeti és technikai) fejletlensége miatt eleve lehetetlen volt ellenőrizni.³⁸²

Emiatt egyetlen nyugat-európai esettanulmányban sem olvasunk konkrét példát a kereskedelem, kézművesség vagy vadászat haszna után fizetett vagy zsákmányból adott tizedre.³⁸³ Ténylegesen létező személyi tizednek legfeljebb azok az egyedi esetek tekinthetők, amikor egy-egy uralkodó vagy tartományúr kegyes indíttatásból állandó jelleggel valamelyik egyházi intézménynek adományozta rendszeres bevételeinek (pl. bírságok, malombérlet, halastó-, erdő-, bányá- és vámjövedelmek) tizedét.³⁸⁴

A dologi tizedek spektruma is jelentősen különbözött a környezeti adottságok és helyi szokások függvényében.³⁸⁵ A gabona mindenhol alapvető cikk volt, de Észak-Németországban a hűvösebb éghajlat miatt csak a rozs és a zab termett meg, míg Alsó-Ausztriában és Csehországban a búza is jelentős volt, a franciáknál pedig első helyen állt. Az árpa viszont az Alpoktól északra csak elvétve fordult elő.³⁸⁶ Széna után (legalábbis Hamburg-Bréma vidékén) csak akkor követeltek tizedet, ha a szántóföldet parlagon hagyták, és legelőként sem hasznosították, csak kaszálóként; tehát a kieső gabona-, ill. állattized remélt jövedelmét pótolta.³⁸⁷ Ipari növények közül német területen csak a lent említik, a franciáknál a kendert is. Az intenzívebb művelést igénylő zöldségekre északon nincs adat, francia és osztrák földön viszont igen.³⁸⁸ A középkori klímaoptimum (10–13. század) idején a szőlőhatár a jelenleginél jóval északabbra húzódott, de az észak-német partvidéken ekkor sem termeltek bort, míg Franciaországban és Alsó-Ausztria egyes helyein a bortized elsőrendű fontossággal bírt.³⁸⁹

³⁸¹ Holub: *Zala* I. 365; Kuujo: *Zehntwesen* 93.

³⁸² A 909. évi trosly-i zsinat is szóvá tette, hogy sokan vitatják a tizedfizetési kötelezettséget a katonai, kereskedelmi vagy kézműves tevékenységből származó haszon után (MGH Conc V. 525).

³⁸³ Viard: *Dîme* I. 103–104, 153–156 (igaz, szerinte Itáliában létezett a kereskedelemre kirótt tized [156, 1. jegyz.]); Loy: *Kirchliche Zehnt* 17; Plöchl: *Zehntwesen* 57; Kuujo: *Zehntwesen* 93–94;.

³⁸⁴ Viard: *Dîme* I. 104–105, 153–155, 156–158; Plöchl: *Zehntwesen* 58; Kuujo: *Zehntwesen* 94; Puza–Riis: „Zehnt“ 502 (elvetélt norvégiai kísérlet a bérjövödelmek dézsmálására); Pauk: „Decima Slavorum” 204, 223–224.

³⁸⁵ Plöchl: *Zehntwesen* 57–58; Zimmermann: „Zehnt“ 500.

³⁸⁶ Viard: *Dîme* I. 101–102, 150–151, 157 (tud kenyértizedről is!); Loy: *Kirchliche Zehnt* 23–25; Plöchl: *Zehntwesen* 59; Kuujo: *Zehntwesen* 71–72, 77; Górecki: *Parishes* 24, 99–100; Pauk: „Decima Slavorum” 190, 201, 209, 210. Vö. Pounds: *Történeti földrajz* 124–126, 157 (5.14. ábra), 193, 259, 308–309 (9.11. ábra is).

³⁸⁷ Kuujo: *Zehntwesen* 76–77. Vö. azonban Viard: *Dîme* I. 151; Loy: *Kirchliche Zehnt* 17–18. — A szénacsinálás eleve csak Skandináviában és az északi alföldön játszott központi szerepet, ahol a rideg éghajlat nem tett lehetővé jelentős földművelést (Pounds: *Történeti földrajz* 126).

³⁸⁸ Viard: *Dîme* I. 151; Loy: *Kirchliche Zehnt* 23; Plöchl: *Zehntwesen* 59 (vö. 61–62 is), 60; Kuujo: *Zehntwesen* 82–83, 77–78; Pauk: „Decima Slavorum” 190, 201, 202. Vö. Pounds: *Történeti földrajz* 260, 311.

³⁸⁹ Viard: *Dîme* I. 101–102, 150–151, 157; Plöchl: *Zehntwesen* 58–59; Kuujo: *Zehntwesen* 78; Pauk: „Decima Slavorum” 189. Vö. Pounds: *Történeti földrajz* 125, 194–195, 260, 311, 312 (9.13. ábra).

Az eddig kutatott térségekben a nagyállatok tizede általános volt, kivéve az osztrák területeket (ami magyar szempontból figyelemre méltó!); a ludak és csirkék is mindenütt előfordultak (noha eltérő súllyal), a sertések és juhok viszont csak a németeknél, a méhek pedig itt is csak északon. A franciáknál ez utóbbiakat talán a megfelelő állati termékekkel váltották ki, hiszen itt tudomásunk van méz-, viasz-, sajt- és gyapjútizedről is (bár ezt az összefüggést gyengíti, hogy osztrák területen a sertések és juhok *mellett* szerepel a zsír és a gyapjú). A hűvösebb éghajlatú holsteini területen viszont csak az itt könnyebben tartósítható vaj szerepel e kategóriában, ez is ritkán. Nyugati szláv forrásokban a vadbőrök (mókus, nyest, róka) tizedével is találkozunk.³⁹⁰

4.2. A tized tárgya Magyarországon és az erdélyi egyházmegyében

Az országos háttér felvázolása csak egy újabb, minden eddiginél szélesebb forrásbázis alapján volt megvalósítható. Nyilván, nem állt módomban a tizedre vonatkozó oklevelek és gazdasági iratok olyan teljességre törekvő áttekintésére, mint az erdélyi egyházmegye esetében. Erre azonban nem is volt szükség, hiszen elegendőnek véltem, ha megfelelő számban találok olyan forrásokat, amelyekben minél több tizedköteles jószágot sorolnak fel, és amelyek térben és időben is lefedik a középkori Magyarországot. Részint tehát a szakirodalmi utalások alapján, részint pedig a digitalizált okmánytárak anyagából az 1526-ig terjedő időszakra mintegy 100 olyan oklevelet gyűjtöttem össze, amelyekben az egyes tételek felsorolása túllépett a gyakori „decime vinorum et bladorum seu frugum aliarumque rerum decimari solitarum” típusú megfogalmazásokon.

A gyűjtés ugyan, a levéltári anyag földrajzi eloszlásának megfelelően, nem fedi le egyenletesen a királyság területét,³⁹¹ és – a forráskiadás jellegzetességei miatt – időbeli eloszlása sem tükrözi az iratok számának késő középkori felfutását,³⁹² véleményem szerint nagy vonalakban mégis híven és kellő részletességgel ábrázolja az országos helyzetet és annak változásait. Az adatok feldolgozása során különös figyelmet szenteltem a földrajzi és időbeli paramétereknek, abban a meggyőződésben, hogy arra a kérdésre, hogy egy adott termékből kellett-e tizedet fizetni, csak akkor lehet kielégítően válaszolni, ha azt is tisztázzuk, hogy hol és mikor.

³⁹⁰ Viard: *Dîme* I. 102–103, 151–153; Loy: *Kirchliche Zehnt* 30; Plöchl: *Zehntwesen* 60 (vö. 61–62 is); Kuujo: *Zehntwesen* 78–82; Górecki: *Parishes* 24, 99; Pauk: „Decima Slavorum” 198, 204, 206, 207. Vö. Pounds: *Történeti földrajz* 126, 195–196, 221, 261–262. — Plöchl és Kuujo nem csak az állatszaporulat tizedéről ír, hanem – sertések és juhok esetén – a felnőtt egyedek dézsmájáról is. Kérdés, hogy e kettő érvényesülhetett-e egyszerre, és az utóbbi (akárcsak nálunk) nem földesúri adó volt-e?

³⁹¹ Legtöbb forrás az esztergomi (23,5), egri (23), zágrábi (22,5) és veszprémi (15,5) egyházmegyékre vonatkozik, míg a pécsire (5), győrire (4,5), váradira (2), kalocsaira (2) és korbáviára (1) alig, a csanádira és vácira egyáltalán nem ismerek adatot, tehát az alföldi viszonyokról lényegében alig tudok nyilatkozni.

³⁹² Az Árpád-kor jelentősen felülreprezentált (26 db.), az Anjou- és Zsigmond-kor is jól adatolt (48), a késő középkor viszont csak gyéren van képviselve (31).

4.2.1. Terménytizedek

Gabonatizedek

Akárcsak Nyugat-Európa legtöbb térségében, a gabonafélék Magyarországon is – mind elterjedtség, mind volumen szempontjából – a termésyszerkezet legfontosabb összetevőjét képezték, csaknem mindig ott szerepelve a tizedköteles javak sorában, a borral együtt rendszeren az első helyen. A 'gabona' (1092, 1233: *annone*, 1234, 1246: *segetes*, 1221–: *fruges*, 1271–: *blada*) legtöbbször csak általánosan, gyűjtőfogalomként szerepel a felsorolásokban,³⁹³ és lényegében a források által megvilágított területek mindegyikén előfordul (még az olyan északi, hegyközi medencékben is, mint a Szepesség, Liptó vagy Turóc).³⁹⁴ Gyakori az is, hogy nevesítik a legfontosabb gabonaféléket: ilyenkor általában együtt szerepel a búza (1227–1334: *frumentum*, 1353–1425/1551: *triticum*, 1481–1589: *frux*), rozs (*siligo*), árpa (*[h]ordeum*) és zab

³⁹³ A középkor végén a 'fruges' sokszor már szűkebb értelemben használatos és csak a búzára vonatkozik (vö. 1481: DecrHung III. 246; 1495: EgrSzkvBT 98; 1498: DecrHung IV. 122; 1500–1501, 1512, 1520: EsztKJkv 64, 69, 95, 129, 138 [vö. 82 is]; 1501: EgrSzkvEH 139, 147; 1504/1527: Beszterce v lt, I/a, nr. 906; 1510: Szász Nemzeti Lt, Urk. V/1226; 1522: Szabó: *Bács, Bodrog* 26, 34, 41, 47, 56, 66, 73, 78, 83; 1553: Makkai: *Pusztulás* 48). A 16. század második felében a 'fruges' már kifejezetten az őszi búzát, a 'blada' pedig a tavaszi gabonát (általában árpát) jelentett (N. Kiss: *Dézmajegyzékek* 11). A 15. század dereka előtt viszont ez a jelentésbeli megkülönböztetés nem állt fenn, mivel a szórványosan előforduló „tavaszi” (*estivalis*) és „őszi” (*autumpnalis*, *hyemalis*) jelzőket mindkét kifejezésre egyaránt alkalmazták ([1334–1354]: MonEpZagr II. 60, 61; [1344 e.]: MonEpZagr II. 148; 1422: ZsOkl IX. 1187. sz.).

³⁹⁴ 1092: Závodszky 164–165 (40. tc.); 1221: PannRendt I. 648 (SM); 1232: CDCr III. 373 (Csázma, KÖ); 1233: PannRendt I. 717, 720 (pannonhalmi konv.); 1234: PannRendt I. 731 (SM); 1246: CDCr IV. 308 (Ivanc, KÖ); 1256: uo. V. 15 (lendvai ur., ZL); 1261: ÁOkiHs 28–29 (egri ppsk.); 1270: CDCr V. 525 (Petrinja, ZB); 1283, 1284: uo. VI. 447–448, 482, 483, 485 (verőcei ur., VC, vö. 1307: uo. VIII. 150); 1294: CDHung VI/1. 330 (savniki konv., SZP); 1295: MonEcclStrig II. 369 (csöti konv., FJ, CSP); 1299: HOkm VI. 352–353 (Csepel-sziget, vö. 1300: RegDuc 280. sz.); 1322: DF 200107 = AOkl VI. 455. sz. (Zedreg, FJ); 1323: CDHung VIII/2. 490 (egri ppsk.); 1327: CDCr IX. 366 (Ludbreg, Monoszló, Atyina, KÖ); 1332: MonEcclStrig III. 208 (PO); [1334–1354]: MonEpZagr II. 60, 61 (ZB); [1344 e.]: uo. II. 148 (podgorjei ker., ZB); 1347: MonEcclStrig III. 656 (Nagyszombat, PO); 1354: MonEcclStrig IV. 115 (Nána, ESZ); 1363: CDHung IX/3. 364 (Ruszká, AJ); 1363: DF 261445 = AOkl XLVII. 290. sz. (Mocsonok, NY); 1369: PannRendt II. 528 (Szentlászló, Keresztúr, SM); 1374: CDCr XV. 35, 37 (lendvai ur., ZL); 1375: Nagy: *Sopron* I. 417 (Árpás, SN); 1387: CDHung X/8. 234 (Nagybánya, SZR); 1396: PannRendt II. 590 (SM); 1396, 1399: CDHung X/2. 485, 676, 677 (honti nagy ker.); 1397: uo. X/3. 199 (Pinkafő, VS); [1410 k.?:] C. Tóth: *Esztergom III.* 168–172 (esztergomi kápt., BRS, NY, ESZ, KM); 1413: DL 10261 = ZsOkl IV. 421, 2539. sz. (Mórichida, GY); 1413: uo. IV. 1017. sz. (Csolnok, ESZ); 1414: MonVespr IV. 373, 374 (Segesd, SM); 1415: PannRendt III. 475–482 (Péterd, VP, Nyúl, Csanak, GY, stb.); 1418: DL 10648 = ZsOkl VI. 1373. sz. (Dercen, BRG); 1419: ZsOkl VII. 1098. sz. (Farkashida, PO); 1420: ZsOkl VII. 1313. sz. (Késmárk, SZP); 1422: ZsOkl IX. 1187. sz. (Váralja, TC); 1425: ZsOkl XII. 912. sz. (Bártfa, SS); 1432: CDHung X/7. 414–415 (Ság, HT); 1437: uo. X/7. 860 (verőcei ur., VC); 1439: DF 228199 (vö. C. Tóth–Lakatos–Mikó: *Pozsonyi viszály* 172 [73. jegyz.]; Csallóköz, PO), DF 239727 (vö. uo. 177 [109. jegyz.]; PO); 1447: DecrHung II. 369 (35. tc.); 1448: DL 14168 (verőcei ur., VC); 1451: DL 35596 (dobrakucsai ur., KÖ); 1454: ZalaOkl II. 553 (Erek, Deáki, Nyirád, ZL); 1456: DL 75886 (regölyi főesp., TO); 1461: Koller IV. 78 (Farkasfalva, szanki ur., stb., BAR), DF 237996 (HT); 1466: DF 214329 (Bártfa, SS), DL 81228 = ZOkm IX. 515 (Bodrogköz, ZN); 1471, 1476: Koller IV. 401, 407 (dombói ur., TO, Osztró, stb., BAR); 1471: DF 214521 (Bártfa, SS); 1472: DL 35671 (Brezjanc, Peterjanc, stb., VC); 1473: DF 228876 (Eperjes, SS); 1478: DF 214783 (Bártfa, SS); 1479: DF 200552 (Ság, FJ); 1493–1495: EgrSzkvBT 7, 8, 12–13, 51, 55, 60–61 (egri ppsk., HS, SS); 1495–1528: Veszpszkv 5–306, passim (veszprémi kápt., VP, ZL, PI); 1500–1508: EgrSzkvEH 129–142, 162–164, 169–176, 232–233, 236–244, 303–307 (egri ppsk., HS, BSD, AJ, ZN, BRG, SZB, SS, ZD); 1502: Szerbia 306 (szerémi ker.); 1524: VeszpuB 23–109, passim (veszprémi ppsk., VP, ZL, SM). — Liptóra lásd alább, az 1419. évi adatot.

(*avena*) négyese, anélkül hogy bármiféle területi sajátosságokat megfigyelhetnénk.³⁹⁵ Igaz, a nyitrai kis tizedkésben hiányzik a sorból az árpa,³⁹⁶ egy Zágráb megyei helységben a zab,³⁹⁷ Szlavónia és Somogy megye egyes részein, illetve a késő középkori Esztergom környékén a rozs és az árpa,³⁹⁸ de ebből aligha vonhatunk le messzemenő következtetéseket a regionális eltérésekre. A ritkán említett tönköly (1328, 1334: *surgo* (?), 1396–1498: *spelta*) viszont – legalábbis a dézsma vonatkozásában és a lokalizálható esetekben – csak a Drávától délre fordul elő.³⁹⁹ A köles (*milium*), melyet olykor nem számították a gabonafajták közé,⁴⁰⁰ ugyanúgy általánosan elterjedt volt, mint a búza és társai,⁴⁰¹ Szlavónia egyes részein pedig éppenséggel ez számított a legfontosabb terménynek.⁴⁰² Itt egyébként egy másik fajtáját is ismerték 'borköles' (*borkwles*, *borcules*) néven.⁴⁰³ Hajdina (*haydina*, más néven pohánka, tatárka vagy haricska) a középkori forrásokban sehol sem fordul elő a tized tárgyaként,⁴⁰⁴ szénatized (*fena*) pedig csak egy elszigetelt esetben, a zempléni (Olasz)Liszlán.⁴⁰⁵ (Vö. 10.3.1. térkép.)

A gabona Erdélyben is központi helyet foglalt el a dézsmálandó termények között. Nem véletlenül, hiszen a tizedfizető lakosság (magyarok, székelyek és szászok) zömmel a szántás-vetésre alkalmas folyóvölgyeket és dombvidéket népesítette be (kivételt képeznek e tekintetben

³⁹⁵ +1190: CDHung II. 255 (pécsi em.); 1229: CDCr III. 325 (zágrábi em.); 1263: MonEcclStrig I. 496 (TN); 1271: ÁOkIHs 36 (egri ppkség); 1327: CDCr IX. 367 (Szlavónia); 1328: uo. IX. 389–390, 425 (Szlavónia); [1334–1354]: MonEpZagr II. 30, 45 (zágrábi kápt., ZB, VD, ZL); 1353: CDCr XII. 160 (Gora, ZB); 1374: uo. XV. 36 (lendvai ur., ZL); [1374]: DocRomHist C, XIV. 701 (várad kápt., BI); 1396: CDCr XVIII. 82 (korbáviai em.); 1419: ZsOkl VII. 367. sz. (Andrásfalva, LP); 1481: DecrHung III. 246 (1. tc.); 1495–1496: EgrSzkvBT 61–63, 98–100 (egri ppkség, HS, SZB, AJ, ZN, SS, BSD, BRG, ZD); 1498: DecrHung IV. 122 (51. tc.); 1501: EgrSzkvEH 136–139 (egri ppkség); 1521: ZOkm XII. 349, 352–355 (kisvárdai ur., Pátroha, SZB); 1522: Szabó: *Bács, Bodrog* 22–84, passim (kalocsai érsek, BCS, BDG, CSG).

³⁹⁶ 1418: ZsOkl VI. 1393. sz. (nyitrai kis tizedkés).

³⁹⁷ 1425: CDHung X/6. 745 (Planina, ZB).

³⁹⁸ 1227: Theiner I. 78 (Zágráb, Gercse, ZB, vö. azonban fent az 1334–1354. évi adattal); 1500–1520: EsztKJkv 64, 69, 82, 95, 138 (esztergomi kápt., ESZ, BRS, PO); 1534: PannRendt III. 783 (Remeteudvar, SM).

³⁹⁹ 1328: CDCr IX. 425 (Szlavónia); [1334–1354]: MonEpZagr II. 30, 45; 1396: CDCr XVIII. 82 (korbáviai em.); 1425: CDHung X/6. 745 (Planina, ZB); 1498: DecHung IV. 122 (51. tc.). — Ehhez képest N. Kiss István véleménye szerint a tönköly „főleg Erdélyben elterjedt” (N. Kiss: *Dézsmajegyzékek* 11).

⁴⁰⁰ 1261: ÁOkIHs 29; 1270: CDCr V. 525. Vö. ellenben: +1190: CDHung II. 255; 1229: CDCr III. 325; 1263: MonEcclStrig I. 496; [1374]: DocRomHist C, XIV. 701.

⁴⁰¹ +1190: CDHung II. 255 (pécsi em.); 1229: CDCr III. 325 (zágrábi em.); 1261: ÁOkIHs 29 (egri ppkség); 1263: MonEcclStrig I. 496 (TN); 1270: CDCr V. 525 (Petrinja, ZB); 1271: ÁOkIHs 36 (egri ppkség); 1327: CDCr IX. 367 (Szlavónia); 1328: uo. IX. 389–390, 425 (Szlavónia); [1334–1354]: MonEpZagr II. 30, 45 (zágrábi kápt., ZB, VD, ZL); 1353: CDCr XII. 160 (Gora, ZB); [1374]: DocRomHist C, XIV. 701 (várad kápt., BI); 1396: CDCr XVIII. 82 (korbáviai em.); 1481: DecrHung III. 246 (1. tc.). — Téves tehát az az álláspont, miszerint a köles az Árpád-korban nem lett volna tizedköteles (vö. Györffy: „Pápai tizedlajstromok” 156).

⁴⁰² 1327: de omni genere frugum, specialiter milii, de quo plus apud homines vestrarum partium habetur in comuni (CDCr IX. 366, Ludbreg, Monoszló, Atyina, KÖ).

⁴⁰³ Vö. fent, az 1328. és 1334–1354. évi adatokkal.

⁴⁰⁴ Ila is csak a 16. század utántól számol vele, konkrét adatot azonban csak a 18. századból hoz (Uő: „Dézsmajegyzékek” 82, vö. 114 [4. jegyz.] is).

⁴⁰⁵ 1420: ZsOkl VII. 2287. sz.

a Keleti-Kárpátok hegyközi medencéiben élő csíki és háromszéki székelyek). Ennek megfelelően a gabonatermesztés rendszeresen előfordul a Nyírségben és a Szamosközben,⁴⁰⁶ a Szilágyságban,⁴⁰⁷ Kalotaszegen, a Szamos-mentén, a Mezőségen és Beszterce vidékén⁴⁰⁸ éppúgy, mint a Maros alsó völgyében⁴⁰⁹ vagy a Küküllő-menti dombság területén.⁴¹⁰ Úgy tűnik, egyedül Székelyföldön nem fizették (néhány kivétellel);⁴¹¹ a jelenség hátterében nem annyira a mostoha természeti adottságokat kell látnunk (hiszen a marosszéki és udvarhelyszéki környezet éppoly alkalmas volt a gabonatermesztésre, mint más belső-erdélyi területek), mint inkább a szabad székelyek valamiféle – eredendő vagy idővel kialakult? – mentességét.⁴¹²

A tizedgabona specifikálására Erdélyben viszonylag ritkán, és csak a 16. század elejétől fordítanak figyelmet; a legtöbb ilyen, részletező adatunk a Mezőség északi és keleti feléről

⁴⁰⁶ 1325: AOkm II. 198 (Kér, SZR); 1458: DF 252884 (Szalka, SZR); 1465: DF 260994 (CJ-F-00320-2-294, Bágos, SZR); 1470: DF 210823 (Károly?, SZR); 1500: DL 90758 (Szatmár és Németi, SZR); 1500: EgrSzkvEH 26 (szatmári főesperesség); 1503: DF 252990 = WassLt 515. sz. (Piricse, Encsencs, Lugas, Fülöp, Szalmad, SZR); 1504: Szatmár vm 449–450. sz. (Pátyod, SZR); 1505: DL 65194 (ugocsai főesperesség); 1537: EgyhtEml III. 177 (Mada, Várasdobos, Kápolnás, Majád, Petneháza, SZR).

⁴⁰⁷ 1497: DF 261078 (Lecsmér, KA); 1514: DF 209054 (Tasnád, KSZ); 1533: EK hhl, c. Kraszna, 1-6 (KA).

⁴⁰⁸ 1377: DocRomHist C, XV. 146 (Bodon, TD); 1385: uo. XVI. 641 (Bőnye, KL); 1444: KmJkv I. 522. sz. (Bács, KL); 1451: uo. I. 953. sz. (Kolozsmonostor, KL); 1451: uo. I. 988. sz. (Jegenye, KL); 1469: Ub VI. 372 (Kolozsvár, KL); 1500: DF 277662 (Rőd, Bós, Pata, Ör, Kályán, Palatka, Korpád, KL, Kalocsa, Szentkatolna, Fellak, DO); 1505: DL 36199, pag. 131 (Ida, KL); 1509: KárOkI III. 65 (Doboka, DO); 1515: Kolozsvári ek. lt (Kolozsvár, KL); 1521: KvOkI I. 353 (Kolozsvár, KL); 1529: EK mlt, IV/124 (besztercei és királyai dék.); [1552 k.]: Jakó: „Erdélyi püspökség” 152 (KL); 1554: KK hhl, Urbaria, fol. 1017v (Berkenyes, KL, Kecset, stb. BSZ, Disznajó, stb., DO); 1557, 1558: KvOkI I. 388, 390 (Méra, KL); 1562: KmFJkv I. 48. sz. (Kolozsvár, KL).

⁴⁰⁹ 1397: Ub III. 177, 181 (erdélyi kápt., FH); [1403–1419]: AAV, RegSuppl, vol. 1101, fol. 215r (Mindszent, Benedek, Gáld, FH); 1418: TelOkI I. 433 (Kutyfalva, FH); 1453: DocArtPaul I. 178 (Vingárt, FH); 1458: Ub VI. 2 (Alvinc, FH); 1477: Barabás: „Tizedlajstromok” 417 (erdélyi kápt., FH); 1494: DF 245206 (Pián, Rehó, Lámkerék, SZF); 1523: Baumann: „Mühlbach II.” 74 (Sebes és Szerdahely sz); 1541: EK mlt, V/41 (Solymos, HD); [1552 k.]: Jakó: „Erdélyi püspökség” 149 (Sárd, FH).

⁴¹⁰ 1283, 1289: Ub I. 145, 160 (medgyesi dék.); 1414: Ub III. 591–592 (selyki dék.); 1425: Ub IV. 238, 239 (Bolya, FH); 1432: Ub IV. 458 (KÜ, HD); 1473: Ub VI. 541 (Rudály, FH); 1504: Szász Nemzeti Lt, Urk. V/1882 (selyki dék.); [1506?]: DL 32545 (medgyesi dék.); 1520: DF 277771 (Királyfalva, KÜ); 1538: EgyhtEml III. 313 (Holdvilág, FH); 1554: KK hhl, Urbaria, fol. 1017v (Bonyha, Nádas, stb., KÜ).

⁴¹¹ A középkori említések hiánya, az adatok kis száma miatt, önmagában nem lenne elég e kijelentés bizonyítására, de az már semmiképpen sem tekinthető véletlennek, hogy Székelyföldre vonatkozóan a 16. század második felében is legtöbbször csak bárány-, méh- és sertéstizeddel találkozunk – a csirke- és lúdjáradék, valamint az ún. kepepénz (pecunia capetiarum) mellett – mind a normatív forrásokban, mind pedig az oklevelekben (1562: SzOkI II. 164; 1564: uo. II. 180 [Csíkszék]; 1584: ErdKirKv I/3. 488. sz. [Újszékely, Csekefalva, UH]; 1588: uo. I/3. 844 [Földvár, Veresmart, AS], 843. sz. [Hodos, Jobbágytelke, stb., MS]; 1589: uo. I/3. 1013 [uo.]; 1592: SzOkI IV. 118 [uo.] — kivételek: 1581: SzOkI IV. 79 [Szentlélek, Kiskászon, KZ]; 1589: ErdKirKv I/3. 981. sz. [Köszvényes, MS]), miközben a vármegyei területen mindig bor-, gabona- és más terménytizedeket emlegetnek (vö. pl. 1577: ErdKirKv I/3. 97. sz.; 1583: uo. I/3. 375, 381. sz.; 1584: uo. I/3. 493, 518. sz.; 1588: uo. I/3. 843–844. sz.; 1589: uo. I/3. 878, 981, 1013. sz.; 1591: uo. I/3. 1427, 1432, 1468. sz.). A kontraszt azokban a forrásokban a legszembeötlőbb, ahol együtt szerepelnek a két említett területen fekvő települések (uo. I/3. 843–844, 1013. sz.).

⁴¹² Az erdélyi püspök és a székelyek között 1503-ban kötött egyezség ugyan dézsmáláskor három (Sepsiszéken egy) köből zabot rendelt a székelyföldi adózók részéről a tizedszedőnek (SzOkI III. 155), de a fixált mennyiség, valamint a Sepsiszéken hozzá társuló egy-egy tyúk és kenyér meglehetősen egyértelművé teszi, hogy erre descensus címén kerülhetett sor. (A másolás során eltorzult szöveg értelmezése nem mentes a nehézségektől.)

származik, néhány további pedig a Szászföld és Fehér megye határáról. Ilyenkor mindig említésre kerül a búza,⁴¹³ sokszor a zab társaságában,⁴¹⁴ néhol harmadikként a köles társul hozzájuk,⁴¹⁵ negyedikként pedig az árpa.⁴¹⁶ Közép-Szolnok vármegye területén csak a zab fordul elő egy-egy alkalommal.⁴¹⁷ Feltűnő, hogy az erdélyi tizedköteles javak sorában 1556 előtt sehol sem találkozunk rozssal.⁴¹⁸

Az egyes gabonafélék arányára némi fényt vet a csicsói uradalom 1553. évi urbáriuma, mely szerint itt 1552. július 15. és 1553. szeptember 22. között (tehát lényegében két aratás eredményeként) összesen 750 köből búzát, 270 köből zabot, 40 köből árpát és 80 köből kölest foglaltak le a tizedből a várnagy részére.⁴¹⁹ Ez esetben tehát a kalászosok kétharmadát a búza, csaknem negyedét pedig a zab tette ki, a többiek aránya elenyésző volt.

A szórt adatok nyomán kirajzolódott képet a 16. század második felében keletkezett dézsmajegyzékek is megerősítik.⁴²⁰ A két közép-szolnoki tizedkerületből 1569-ben, illetve 1570-ben összesen 26746 kalangya (*gelima*) búza folyt be, ami mellett eltörpült a zab (529 kalangya), s még inkább az árpa (89) és a rozs (29) mennyisége.⁴²¹ A szilágysági dombvidékre kiterjedő zilahi kerület mind a 21 településén termeltek búzát, de csak kilencben zabot (más gabonafélét pedig egyikben sem).⁴²² A síkvidéki sződemeteri-szentkirályi kerületben a búza úgyszintén általánosan elterjedt volt, míg más kalászosok a 19 faluból csak hatban társultak

⁴¹³ Csak búza: 1505: DL 65194 (ugocsai főesperesség); 1505: DL 36399, pag. 131 = KmJkv II. 3375. sz. (Ida, KL); [1506?]: DL 32545 (medgyesi dék., Buzd); 1538: Beszterce v lt, I/a, nr. 1192 (Sófálva, DO); 1551: Suky cs lt, I/261 (Botháza, KL); 1560: EK hhl, c. Alba, 1-5-13 (Kisenyed, FH).

⁴¹⁴ 1502: DF 277674 (Füzkút, KL); 1504/1527: Beszterce v lt, I/a, nr. 906 = Függelék (Árdány, Budak, DO, a *pabulum* 'abrak' itt valószínűleg a zabra vonatkozik); 1523: Baumann: „Mühlbach II.” 74 (Sebes és Szerdahely sz); 1578: Wass cs lt, II, fasc. 40, nr. 249 (Cege, Vasasszilvás, stb., DO, Méhes, KL).

⁴¹⁵ 1510: Szász Nemzeti Lt, Urk. V/1226 (Ladamos, FH). — Köles egymagában is előfordul a besztercevidéki Dipse (SZF) határában (1452: Ub V. 363).

⁴¹⁶ [1545–1546]: ENMLt, Törzsgyűjt. I/2. nr. 14 (Kozmatelke, KL); 1553: Makkai: *Pusztulás* 48 (csicsói ur., BSZ); 1585: Wass cs lt, II, fasc. 65, nr. 2 (Császári, DO, Ajton, KL, Szengyel, TD).

⁴¹⁷ 1524: ZOkm XII. 425.

⁴¹⁸ A 16. század második felében már felbukkan: 1578: Wass cs lt, II, fasc. 40, nr. 249 (Cege, Vasasszilvás, stb., DO, Méhes, KL).

⁴¹⁹ Makkai: *Pusztulás* 48.

⁴²⁰ A 16. századi magyarországi tized- és kilencedlajstromok szintén a búza erőteljes dominanciáját mutatják; a második helyen viszont vidéktől függően zabot (Bereg vm), rozsot (Borsod és Zemplén vm) vagy árpát (Bács vm) is találni (Szabó: *Mezőgazdaság* 19–21, 44–46).

⁴²¹ N. Kiss: *Dezsmajegyzékek* 432. — Nagyjából ugyanezt találjuk a következő évben is egy másik, szintén Közép-Szolnokra (45 köznemesi falura) vonatkozó kimutatásban: a búza ez esetben is mindenütt jelen van, volumene (1900 köből) pedig a többihez képest (árpa: 53, zab: 3 köből) lehengerlő (UeC, fasc. 113, nr. 2, pag. 8–12, vö. 10.2.3. táblázat). Az árpa és a zab szerepcseréje annak tulajdonítható, hogy az 1570. évi lajstrom települései csak részlegesen fedik az 1569. éveket.

⁴²² Uo. 417–424. Búza és zab: Egrespatak, Görcsön, Debren, Nagymon, Nyírmon, Diósad, Sámson, Mocsolya, Kövesd. — Az 1570. évi lajstromban (l. fent) egyedül Völcsök adózott zabbal is. Diósad, Sámson és Kövesd szintén szerepelnek, de ezúttal zabdezsma nélkül, ami arra int, hogy egy-egy kistérség terményszerkezete ugyan nagyjából állandó, de az egyes falvaké akár évről évre változhat.

hozzá: öt helyen árpa, háromnál rozs (is), kettőnél pedig zab.⁴²³ Az egykori egyházmegye Mezesen-túli részein tehát előfordult a rozs, de csak nagyon kis mennyiségben és kis területen (néhány érmelléki faluban), így lényegben nem sérül a középkori hiányára tett megállapításunk érvénye.⁴²⁴

Az 1589. évi dézsmaárenda-jegyzékben 36 olyan belső-erdélyi település van, amelyből – noha nem voltak fiskális birtokok – a tized egy részét (21 eset) vagy egészét (15 eset) nem adták bérbe, hanem természetben szedték be a kincstár részére, és a beérkezett termények mennyiségét is megadták (vö. 10.2.4. táblázat).⁴²⁵ Ezeknél tehát lehetőségünk nyílik a gabona-tized összetételének megismerésére, minőségi és mennyiségi szempontból egyaránt. Itt is azt tapasztaljuk, mint a szilágysági részeken: a dézsmabúza mindenhol előfordul és mennyiségileg is túlsúlyban van (a begyűjtött kalangyák kb. 7/8 részét teszi ki). Gyakori még a zab is (36-ból 23 faluban), de volumene összességben eltörpül a búzáéhoz képest (kevesebb mint nyolcad része), és ahol megjelenik, ott is rendszerint csak töredékét teszi ki a búzatermésnek (általában 5–25%-át). Árpa mindössze ötször fordul elő, kis mennyiségben. Egyéb gabonafélét (rozs, köles) ezúttal nem találunk.⁴²⁶

Ipari növények, zöldségek, gyümölcsök

Az egyéb haszonnövények, kerti vetemények és gyümölcsök sokkal ritkábban jelennek meg Magyarországon a tized tárgyat képező termények sorában. A ruházati szerepük miatt nélkülözhetetlen kender (*cannabis*, *canapus*) és len (*linum*, Szlavóniában: *kyta/kitta* '[len]köteg') dézsmálása még viszonylag elterjedtnek tűnik: utóbbit az ország egész területéről említik,⁴²⁷

⁴²³ Uo. 425–431. Búza és árpa: Girolt, Géres; búza és rozs: Piskárkos (SZR); búza, árpa és rozs: (Tasnád)Szántó; búza, árpa és zab: Szakácsi; búza, árpa, rozs és zab: (Ér)Szentkirály. — 1570-ben az árpa második helyezése még hangsúlyosabb az Érmelléken: Közép-Szolnokban csak itt fordul elő (az ide eső 30 helységből 9-ben), és mellette sem zab, sem rozs nem jelenik meg (vö. 10.2.3. táblázat).

⁴²⁴ Ennek megfelelően, 1569. évi urbárium szerint, a szatmári uradalomban (melyhez ekkoriban Erdőd, Szinér, Nagybánya, Cseh, Margitta, Tasnád és Zilah tartozékai – tehát Szatmár és Közép-Szolnok vármegyék jelentős hányada – is tartozott) a gabonatized tárgya is mindig a búza, az árpa és a zab; a rozs csak néhány bihari helységben fordul elő (Diaconescu: *Sátmar* 4–215, passim).

⁴²⁵ A 36 falu ugyan nem egyenletesen oszlik el a hét erdélyi vármegyében (Fehér és Belső-Szolnok alul-, Hunyad és Torda pedig erősen felülreprezentált), de mindegyikbe jut 2–7 (Tordába pedig 12), így összességében mégis csak hiteles összképet nyújtanak a tartomány egészére.

⁴²⁶ Jakó: *Dézsmá* 21 (Nagylak, Káptalan, FH), 26 (Solymos, Haró, Kéménd, Branyicska, HD), 32 (Abosfalva, KÜ), 33 (Szépmező, Bénye, KÜ), 35 (Kóródszentmárton, KÜ), 37 (Bádok, DO), 38 (Szalakovácsi, Fodorháza, Ördögkeresztúr, DO), 41 (Gyulatelke, DO), 42 (Márokháza, Szava, DO), 49 (Dengeleg, BSZ), 51 (Péntek, BSZ), 54 (Visa, Légen, KL), 56 (Topaszentkirály, Palatka, KL), 65 (Komjászeg, Alsó- és Felsőjára, Szind, Detrethem, Mezöszengyel, TD), 66 (Pusztaszentmiklós, Dellő, Dátos, TD), 67 (Keresztes, TD), 68 ([Erdő]Szengyel, Almás, TD), 69 ([Póka]Keresztúr).

⁴²⁷ 1092: Závodszky 165 (40. tc.); 1227: Theiner I. 78 (Zágráb, Gercse, ZB); 1232: CDCr III. 373 (Csázma, KÖ); 1237: CDCr IV. 43 (Zágráb, ZB); 1246: CDCr IV. 308 (Ivanc, KÖ); 1256: uo. V. 15 (lendvai ur., ZL); 1263: MonEcclStrig I. 496 (TN); 1270: CDCr V. 525 (Petrinja, ZB); 1271: ÁOkIHs 36 (egri ppkőség); 1374: CDCr XV. 35, 37 (lendvai ur., ZL).

előbbi csak a Drávától északra.⁴²⁸ Noha az egri püspök több alkalommal a komló (*humulus*) után is tizedet követelt Eperjes városától, a polgárok panaszára Zsigmond király ezt megtiltotta mint ami ellenkezik a régi szokásokkal⁴²⁹ – nem véletlen tehát, hogy a dézsma e fajtájáról ekkor hallunk először és utoljára. Az olajfa termését (*olivetum*) egyáltalán nem említik e vonatkozásban a hazai oklevelekben⁴³⁰ (e mediterrán jellegű növény eleve csak Dalmáciában lehetett jelen), de ugyanez érvényes – valószínűleg a tartósítási nehézségek miatt – az általánosan elterjedt gyümölcsfélék (*fructus arborum*) kapcsán is. Egyedül a dió (*nux*) tizedeléséről olvasunk néhányszor, de csak az Árpád-kori Szlavóniában.⁴³¹ A konyhakerti növények közül a babot (*faba*) szintén csak a 13–14. századi Délvidéken dézsmálták,⁴³² a borsót (*pisum*) és lencsét (*lens*) pedig csak az ország északi felében.⁴³³ Más vetemények tizedére explicit említést nem ismerek, de elvben lehettek ilyenek – pl. a káposzta (*[h]olus*) vagy mák (*papaver*) esetében –, mivel a 'zöldségek' (*legumina*) gyűjtőfogalmat olykor (1261, 1271, 1396, 1419) nemcsak általánosságban, hanem a borsó, bab és lencse mellett is használták.⁴³⁴ (Vö. 10.3.2. térkép.)

Az általános fogalmazás, akárcsak a szórványos említések, annak tulajdoníthatók, hogy a fenti növények közül nem mindegyiket termelték minden parasztgazdaságban, és ahol mégis, ott viszonylag kis mennyiségben; betakarításuk egyénileg, a ház körül történt, és nem kötődött olyan nagy közösségi eseményhez, mint az aratás vagy a szüret. A termés nagyságát tehát könnyebb volt eltitkolni, illetve felmérése jóval több időt igényelt. Ehhez járult még az is, hogy a betakarított zöldségfajták általában romlandóbbak voltak mint a szálasnövények. Mindezek miatt a tizedszedésnél a várható költségek elérték vagy meghaladták a gabonatizedét, míg bevétel tekintetében annak csak töredékére lehetett számítani. Nem csoda, hogy idővel e problémás tizedfajták kikoptak a gyakorlatból, és – legalábbis az általam gyűjtött források tükrében – 1420 után már nem találkozunk velük sem a királyság törzsterületén, sem Szlavóniában. Hogy ez a változás konkrétan miként valósult meg, jól mutatja a zágrábi káptalan (mint tizedbirtokos) és az alsólendvai Bánfiak (mint földesurak) között 1374-ben kötött egyezség, melynek során a

⁴²⁸ 1092: Závodszy 165 (40. tc.); 1261: ÁOkIHs 29 (egri ppkség); 1263: MonEcclStrig I. 496 (TN); 1271: ÁOkIHs 36 (egri ppkség); 1419: ZsOkl VII. 367. sz. (Andrásfalva, LP).

⁴²⁹ 1391: DF 228511 = ZsOkl I. 2291. sz.; 1402: DF 228540 = ZsOkl II/1. 1923. sz. Mindazonáltal nem biztos, hogy ezekben a püspöki önkény megnyilvánulását kell lássuk: lehetséges, hogy – miként a borjútizednél (lásd alább) – egyfajta helyi gyakorlattal van dolgunk, amit az egységesülő országos normarendszer egyre kevésbé tolerált.

⁴³⁰ Prodan: *Iobăgia* I. 32 állításától eltérően, vö. Mályusz: „Tizedkizsákmányolás” 320.

⁴³¹ 1227: Theiner I. 78 (Zágráb, Gercse, ZB); 1237: CDCr IV. 43 (Zágráb, ZB).

⁴³² 1227: Theiner I. 78 (Zágráb, Gercse, ZB); 1237: CDCr IV. 43 (Zágráb, ZB); 1396: uo. XVIII. 82 (korbáviai em.).

⁴³³ 1261: ÁOkIHs 29 (egri ppkség); 1271: uo. 36 (egri ppkség); 1419: ZsOkl VII. 367. sz. (Andrásfalva, LP). — Csicsriborsót (*cicera*) ellenben a Tengermelléken említenek (1396: CDCr XVIII. 82).

⁴³⁴ +1190: CDHung II. 255 (pécsi em.); 1229: CDCr III. 325 (zágrábi em.); 1261: ÁOkIHs 29 (egri ppkség); 1271: uo. 36 (egri ppkség); 1327: CDCr IX. 366 (Ludbreg, Monoszló, Atyina, KÖ); [1334–1354]: MonEpZagr II. 30, 61 (zágrábi kápt., ZB, VD, ZL); 1396: CDCr XVIII. 82 (korbáviai em.); 1419: ZsOkl VII. 367. sz. (Andrásfalva, LP).

kanonoki testület eltörölte az ún. kisebb (len-, tyúk- és sertés-) tizedeket a lendvai uradalomban, azt remélve, hogy cserében növekedni fog bevétele a gabona- és bortizedből.⁴³⁵

Akárcsak más régiókban, Erdélyben is csak egy részhalmazát találjuk meg az „ipari” növényeknek és kerti veteményeknek a dézsmás termények sorában. Ami előfordul, az is csak néhányszor adatolható. A len és a kender rendszerint együtt jelenik meg, és bár csak Erdély Marostól északra eső részén említik őket (ami a kis esetszám miatt nem biztos, hogy mérvadó), a magyarországi helyzettől eltérően itt még a 16. században is tizedkötelesnek számítottak.⁴³⁶ Hozamuk azonban eltörpült a gabonafélékhez képest. A csicsói uradalomban 1552–1553-ban 160 kalangya magos és virágos kendert (*canapi cum semine et absque semine paskontza vocati*), továbbá 4 köből kender- és 1,6 köből lenmagot gyűjtöttek be mintegy tucatnyi településről.⁴³⁷ 1589-ben pedig a 36 dézsmaadó falu közül csak Torda megyei négyben jelenik meg a két növény: kettőben adtak összesen kb. 7,5 kalangya kendert, másik kettőben pedig mintegy 12,3 kalangya lent.⁴³⁸

A zöldségfélék, általános megjelöléssel, szintén csak néhányszor bukkannak fel a forrásokban.⁴³⁹ Közülük csak néhány 16. század közepi irat nevesíti a borsót, amiből a csicsói uradalomban nevetségesen kis mennyiség, alig 1,6 köből folyt be tized címén 1553-ban.⁴⁴⁰

Bortized

A bor (*vinum*) – pontosabban (minthogy a dézsmálásra rendszerint közvetlenül a szüret után került sor)⁴⁴¹ a must – tizede fontosságban vetekedett a gabonáéval. Kiemelt szerepét elsősorban nagy fajlagos értékének köszönhetette, amit egyfelől a bor iránt megmutatkozó állandó kereslet táplált,⁴⁴² másfelől pedig az, hogy – a többi terménytől eltérően – minősége, megfelelő tárolás mellett, nem romlott az idő múlásával. Területi szempontból viszont kevésbé volt elterjedt, mint a kalászosok, hiszen termesztése megkövetelt bizonyos környezeti feltételeket (mérésékelt éghajlat, déli fekvésű domboldalak, megfelelő talaj, stb.), amelyek jelentősen korlátozták az erre alkalmas helyek számát. Ennek megfelelően az északi hegyvidéken (Torna, Sáros, Szepes, Liptó, Turóc, Zólyom) a bor következetesen hiányzik a tizedköteles javak felsorolásából,⁴⁴³

⁴³⁵ CDCr XV. 34–38. Vö. Mályusz: „Tizedkizsákmányolás” 321–322.

⁴³⁶ 1418: ZsOkl VI. 1679. sz. (kolozsmonostori ur., KL); [1545–1546]: ENMLt, Törzsgyűjt. I/2. nr. 14 (Kozmatelke, KL); 1585: Wass cs lt, II, fasc. 65, nr. 2 (Császári, DO, Ajton, KL, Szengyel, TD).

⁴³⁷ Makkai: *Pusztulás* 48.

⁴³⁸ Kender: Jakó: *Dézsmá* 65 (Komjátszeg, TD), 68 (Szengyel, TD). — Len: uo. 65 (Szind, TD), 67 (Keresztes, TD).

⁴³⁹ 1458: Ub VI. 2 (Alvinc, FH); 1553: Makkai: *Pusztulás* 47; 1554: KK hhl, Urbaria, fol. 1017v (Berkenyes, KL, Bonyha, Nádas, stb., KÜ, Kecset, stb. BSZ, Disznajó, stb., DO).

⁴⁴⁰ [1545–1546]: ENMLt, Törzsgyűjt. I/2. nr. 14 (Kozmatelke, KL); 1553: Makkai: *Pusztulás* 48.

⁴⁴¹ Vö. Solymosi: „Bortizedfizetés”.

⁴⁴² Vö. Solymosi: „Szőlő utáni adózás I.” 23–25.

⁴⁴³ 1263: MonEcclStrig I. 496 (TN); 1265: ÁÚO XI. 501 (Lipce, ZM); 1294: CDHung VI/1. 330 (savniki konv., SZP); 1419: ZsOkl VII. 367. sz. (Andrásfalva, LP); 1420: ZsOkl VII. 1313. sz. (Késmárk, SZP); 1422: ZsOkl

és az sem írható csupán a források hiányának számlájára, hogy az Alföld lapos, vizenyős vagy homokos tájairól sincs adatunk bortizedre. Ezzel szemben rendszeresen előfordul Szlavóniában,⁴⁴⁴ a Szerémségben,⁴⁴⁵ a Balaton tágabb környezetében,⁴⁴⁶ Buda szomszédságában,⁴⁴⁷ a nyugati határszélen,⁴⁴⁸ a Hevestől Ugocsaig húzódó észak-keleti hegylánján⁴⁴⁹ és a Tiszántúlt keletről határoló hegylábakon⁴⁵⁰ – vagyis a jelesebb középkori magyar borvidékek⁴⁵¹ mindegyikén. (Vö. 10.3.1. térkép.)

Nem volt ez másképp az erdélyi egyházmegyében sem. A bordézsmá itt is központi jelentőségű és széleskörűen elterjedt volt. Legkorábról a Küküllő-mente⁴⁵² és az Erdélyi Hegyalja⁴⁵³ hagyományos borvidékein dokumentálható, de hamar feltűnik Kolozsvár szűkebb környezetében is, ahol a Kis-Szamos és a Nádas közti dombvonulat déli oldala a középkor végén

IX. 1187. sz. (Váralja, TC); 1493–1494: EgrSzkvBT 7, 12, 55, 60 (SS); 1503, 1507: EgrSzkvEH 162, 232–233 (SS).

⁴⁴⁴ 1229: CDCr III. 325 (zágrábi em.); 1232: uo. III. 373 (Csázma, KÖ); 1237: uo. IV. 43 (Zágráb, ZB); 1246: uo. IV. 308 (Ivanc, KÖ); 1256: uo. V. 15 (lendvai ur., ZL); 1270: uo. V. 525 (Petrinja, ZB); 1283, 1284: uo. VI. 447–448, 482, 483, 485 (verőcei ur., VC, vö. 1307: uo. VIII. 150); 1327: uo. IX. 366 (Ludbreg, Monoszló, Atyina, KÖ), 367 (Szlavónia); 1328: uo. IX. 389–390, 425–426 (Szlavónia); [1334–1354]: MonEpZagr II. 30, 46, 47 (zágrábi kápt., ZB, VD, ZL); [1344 e.]: uo. II. 148 (podgorjei ker., ZB); 1353: CDCr XII. 160 (Gora, ZB); 1374: uo. XV. 35–37 (lendvai ur., ZL); 1396: uo. XVIII. 82 (korbáviai em.); 1425: CDHung X/6. 745 (Planina, ZB); 1448: DL 14168 (verőcei ur., VC); 1451: DL 35596 (dobrakucsa ur., KÖ); 1472: DL 35671 (Brezjanc, Peterjanc, stb., VC).

⁴⁴⁵ 1502: Szerbia 306. (szerémi ker.).

⁴⁴⁶ [1226?]: PannRendt I. 679; 1234: uo. I. 731 (SM); 1369: PannRendt II. 528 (Szentlászló, Keresztúr, SM); 1381: CD IX/7. 455, 457 (koppányi ur., TO, Gerézd, Acsa, SM); 1396: uo. II. 590 (SM); 1414: MonVespr IV. 373, 374 (Segesd, SM); 1415: PannRendt III. 478–482 (Nyúl, Csanak, stb., GY); 1454: ZalaOkl II. 553 (Erek, Deáki, Nyirád, ZL); 1456: DL 75886 (regölyi főesp., TO); 1461: Koller IV. 78 (Farkasfalva, szanki ur., stb., BAR); 1471, 1476: uo. IV. 401, 407 (dombói ur., TO, Osztró, stb., BAR); 1479: DF 200552 (Ság, FJ); 1495: DecrHung IV. 78 (40. tc., SM); 1495–1528: VeszpSzkv 6–308, passim (Peremarton, VP, Füred, ZL, Fokkés, SM, stb.); 1524: VeszpUrb 27, 32, 57, 64, 66, 72, 86, 107–109 (veszprémi ppkség, VP, ZL, SM); 1534: PannRendt III. 783 (Remeteudvar, SM).

⁴⁴⁷ 1295: MonEcclStrig II. 369 (csöti konv., FJ, CSP); 1396, 1399: CDHung X/2. 485, 676, 677 (honti nagy ker.); [1410 k.?:] C. Tóth: *Esztergom III.* 168–172 (esztergomi kápt., BRS, NY, ESZ, KM, PI); 1461: DF 237996 (HT); 1413: ZsOkl IV. 1017. sz. (Csolnok, ESZ); 1432: CDHung X/7. 414–416 (Ság, HT); 1495–1507: VeszpSzkv 5, 16, 51, 62, 106, 124 (Buda, PI); 1500–1525: EsztKJkv 65, 69–70, 72–73, 74–75, 79, 84, 86–88, 93, 95–97, 102, 107–109, 115, 117–119, 126–127, 141, 144, 148, 154–155, 164–165 (esztergomi kápt., ESZ, PI, HT).

⁴⁴⁸ 1397: CDHung X/3. 199 (Pinkafő, VS); 1419: ZsOkl VII. 1098. sz. (Farkashida, PO); 1439: DF 239727 (vö. C. Tóth–Lakatos–Mikó: *Pozsonyi viszály* 177 [109. jegyz.;] PO); 1502: EsztKJkv 72 (Nagyszombat, PO).

⁴⁴⁹ 1261: ÁOkiHs 29 (egri ppkség); 1271: uo. 37 (egri ppkség, vö. még 1323: CDHung VIII/2. 490); 1363: uo. IX/3. 364 (Ruszká, AJ); 1387: CDHung X/8. 234 (Nagybánya, SZR); 1466: DL 81228 = ZOkm IX. 515 (Bodrogköz, ZN); 1493–1496, EgrSzkvBT 3–12, 51–60, 98–99, 101–103 (egri ppkség, HS, BSD, AJ, ZN, BRG); 1501–1508, EgrSzkvEH 60–61, 68–76, 153–162, 166–167, 224–232, 247–248, 293–299, 307–308 (egri ppkség, HS, BSD, AJ, ZN, BRG, SZB); 1521: ZOkm XII. 349, 352–355 (kisvárdai ur., Pátroha, SZB).

⁴⁵⁰ 1273: Ub I. 123 (várad em.); [1374]: DocRomHist C, XIV. 702–703 (várad kápt., BI); 1496, EgrSzkvBT 103 (egri ppkség, ZD); 1507–1508, EgrSzkvEH 244, 306 (egri ppkség, ZD).

⁴⁵¹ Ezekre lásd: Belényesy Márta: „Szőlő- és gyümölcs termesztésünk a XIV. században.” *Néprajzi Értesítő* 37 (1955): 11, 16–17, 19 (térkép).

⁴⁵² 1283, 1289: Ub I. 145, 160 (medgyesi dék.); 1414: Ub III. 591–592 (selyki dék.); 1432: Ub IV. 458 (erdélyi kápt., KÜ, HD); 1432, 1434: Ub IV. 491, 529–530 (küküllővári ur., KÜ); 1435, 1454, 1486: Ub IV. 563–564, V. 464, DF 246255 (Szászfeld?); 1441: Ub V. 88 (Rüsz, SZF); 1491: DF 292089 (Segesvár és Medgyes sz.); 1504: Szász Nemzeti Lt, Urk. V/1882 (selyki dék.); [1506?]: DL 32545 (medgyesi dék.); 1538: EgyhtEml III. 313 (Holdvilág, FH); 1554: KK hhlt, Urbaria, fol. 1017v (Bonyha, Nádas, stb., KÜ).

⁴⁵³ 1352: AOkm V. 603–604 (Gáld, Mindszent, Tövis, FH); 1397: Ub III. 177, 181–182 (erdélyi kápt., FH); [1403–1419]: AAV, RegSuppl, vol. 1101, fol. 215r (Mindszent, Benedek, Gáld, FH); 1453: DocArtPaul I. 178 (Vingárt, FH); 1496: Barabás: „Tizedlajstromok” 428–429 (erdélyi kápt., FH); 1497: DF 277628 = Barabás M.:

jó hírű szőlőtermő helynek számított.⁴⁵⁴ A két Szamos tágabb környezetében,⁴⁵⁵ továbbá ennek folytatásaként a Beszterce-Régen közti dombvidéken⁴⁵⁶ csak a 15. század első felétől jelentkezik, míg a Meszesen-túli részeken – az Érmelléken és Kraszna-mentén,⁴⁵⁷ illetve a Nyírségben és a Szamosközben⁴⁵⁸ meglepően későn, 1500 táján. Kérdés, hogy a fenti adatsorok fáziseltéréseiből szabad-e a szőlőkultúra dél-észak irányú lassú elterjedésére következtetni. Aligha tekinthető azonban véletlennek, hogy a bortizedre vonatkozó adatok teljesen hiányoznak a Mezőség belső területeiről, valamint a Székelyföldről: a természeti körülmények ismeretében (amott kopár, agyagos talajú dombok, itt hűvös éghajlat és erdők borította hegységek) ez nem is különösebben meglepő.⁴⁵⁹

Még az imént borvidékeként azonosított régiókon belül is csak egyes falvak voltak ténylegesen szőlőtermesztők.⁴⁶⁰ Az erdélyi káptalan – nagyjából az Erdélyi Hegyalján fekvő – birtokainak esete, ahol a gabonátizedet fizető falvak (16) nagy többsége (11) bort is adott,⁴⁶¹ inkább kivételnek számított. Máshol – a kora újkori források tanúsága szerint – a bortermelés szigetszerűen csak néhány jó adottságú településre összpontosult. Közép-Szolnok megye 45 köznemesi birtoklású településéből csupán 15-ben adtak bortizedet 1570-ben (miközben búzát mindegyikben termesztettek, vö. 10.2.3. táblázat). Ebből tíz helység a szilágysági dombvidékre, öt pedig Tasnád környékére esett, de az a tény, hogy ott 21 és fél, itt pedig csaknem 40 csöbör (*urna*) bor volt a falvankénti átlag,⁴⁶² mutatja, hogy az Érmellék nem alaptalanul tett szert jó

„Adatok” 441 (Gyfvár, FH); 1504: DF 277689, fol. 7v-8r (erdélyi kápt., FH); 1523: Baumann: „Mühlbach II.” 74 (Sebes és Szerdahely sz); 1539: EK hhl, c. Alba, 1-5-7 (Felvinc); 1541: EK mlt, V/41 (Solymos, HD).

⁴⁵⁴ 1377: Ub II. 462–463 (Kolozsmonostor, KL); 1409: Ub III. 477 (erdélyi ppkség, KL); 1414: ZsOkI IV. 1632. sz. = V. 143. sz. (Kolozsmonostor, KL); 1415, 1419: Ub III. 641, IV. 108–109 (uo.); 1429: DF 275249 (uo.); 1460: Ub VI. 82 (uo.); 1469: Ub VI. 372 (Kolozsvar, KL); 1469: Szabó N. Gy.: „Szőlőtizedjegyzékek” (Kolozsmonostor, KL); 1515: Kolozsvari ek. lt (Kolozsvar, KL); 1521, 1531: KvOkI I. 353, 372 (uo.); 1562: KmFJkv I. 48. sz. (Kolozsvar, KL).

⁴⁵⁵ 1414: Ub III. 634 (erdélyi ppkség, KL?); 1509: KárOkI III. 65 (Doboka, DO); 1517: ZOkm XII. 380 (KL?); 1543: Dési ek. lt (Dés, BSZ); [1552 k.]: Jakó: „Erdélyi püspökség” 153 (KL); 1553: Makkai: *Pusztulás* 48 (csi-csói ur., BSZ); 1554: KK hhl, Urbaria, fol. 1017v (Berkenyes, KL, Kecset, stb., BSZ); 1557, 1558: KvOkI I. 388, 390 (Méra, KL); 1578: Wass cs lt, II, fasc. 40, nr. 249 (Vasasszilvás, DO); 1585: uo., fasc. 65, nr. 2 (Ajton, KL).

⁴⁵⁶ 1435: Ub IV. 591 (besztercei dék.); 1443: Ub V. 109–110 (Régen, TD); 1469: Ub VI. 431 (Beszterce, SZF); 1502: DF 277674 (Fűzkút, KL); 1505: KmJkv II. 3375. sz. (Ida, KL); 1529: EK mlt, IV/124 (besztercei és királyai dék.); [1545–1546]: ENMLt, Törzsgyűjt. I/2. nr. 14 (Kozmatelke, KL); 1554: KK hhl, Urbaria, fol. 1017v (Disznajó, stb., TD).

⁴⁵⁷ 1514: DF 209054 (Tasnád, KSZ); 1533: EK hhl, c. Kraszna, 1-6 (KA).

⁴⁵⁸ 1500: EgrSzkvEH 26 (szatmári főesp.); 1505: DL 65194 (ugocsai főesp.); 1537: EgyhtEml III. 177 (Mada, Várasdobos, Kápolnás, Majád, Petneháza, SZR).

⁴⁵⁹ Az viszont csak optikai csalódás, hogy a szilágysági dombvidék (közelebből a Zilah–Cseh–Sarmaság háromszög) gabona-monokultúra lett volna (N. Kiss: *Dézmajegyzékek* 432, vö. még 417–424), itt ugyanis nem maradt párhuzamos bortizedjegyzék. Az 1570. évi számvetés igazolja, hogy a szőlő itt is honos volt (l. alább).

⁴⁶⁰ Ezzel szemben a balatoni borvidéken majd minden faluban műveltek szőlőt, és a szőlősgazdák számaránya is tetemes volt (1451. évi adat: 32 somogyi faluban átlag 38, vö. Szabó: *Mezőgazdaság* 30).

⁴⁶¹ 1477: Barabás: „Tizedlajstomok” 417 (gabona); 1496: uo. 421–422 (gabona), 428–430 (bor); 1504: DF 277689, fol. 2v–3r (gabona), 7v–8r (bor). Nem termel bort: Kutyalva, Poklospatak, Dálya, Sospatak, Keresztényfalva.

⁴⁶² UeC, fasc. 113, nr. 2, pag. 8–12 (adatait lásd a 10.2.3. táblázatban). A szilágysági bortermelő falvak: Benedekfalva, Bősháza, Szilágyszeg, Lele, Panit, Diósd, Szer, Sámson, Kövesd, Sarmaság. Az érmellékiek: Ákos,

hírnévre a borkultúra terén.⁴⁶³ Az 1589-ben közvetlenül a kincstárnak tizedet adó 36 belső-erdélyi falunál mindössze öt esetben találkozunk bordézsma-ával: kétszer a Kis-Küküllő mentén, kétszer a Mezőség nyugati peremén, egyszer pedig Kalotaszegen.⁴⁶⁴

Bár elvben annak is fennállt a lehetősége, hogy az igazán jó ború helyek minden másfélretéve szőlő-monokultúrára álljanak át, ilyenre egyelőre nem tudok példát mondani a középkori erdélyi egyházmegyékből.⁴⁶⁵

4.2.2. Állattizedek

Szükséges leszögezni, hogy az egyházi jellegű állattizedek alatt az adott sereglet (csorda, nyáj, raj) éves szaporulatának a tizedét értették, még ha ez a szóhasználatból nem is mindig derül ki.⁴⁶⁶ A szarvasmarhák, juhok és kecskék esetében a források legtöbbször kifejezetten a fiatal egyedek (borjak, bárányok, gidák) dézsmájáról írnak, ahol pedig inkább a kifejlett példányokra történik utalás (pl. sertések, szárnyasok, méhek kapcsán), ott is kimutatható, hogy csak az egy éven belül születettek estek dézsma alá (l. alább). Egyébként a természetes jogérzék is azt követelte, hogy minden évben csak az új nemzedéket vegyék rovás alá, hiszen az azt megelőzőekből már elkülönítették „Isten részét”.⁴⁶⁷

Állatok (*pecora, bestie, animalia*) tizedével általános megfogalmazásban csak ritkán találkozunk, akkor is csak törvénytövegekben vagy nyugati nyelvezetű (pápai, közjegyzői) bírói iratokban.⁴⁶⁸ Indokolja ezt az említett szövegek törekvése jogbiztosítási céllal a tág fogalmazásra, de – lévén nagyobb hányaduk Árpád-kori – kifejezheti azt is, hogy az egyház globális igénye a tizedköteles javak terén kezdetben Magyarországon is jelen volt, és csak később szűkölt néhány konkrét tételre.

Szakácsi, Csaholy, Szödemeter, Pér. (A forrás nem tartalmazza az összes közép-szolnoki tizedfizető helység nevét, mivel a kincstári birtokokról – köztük Zilah, Cseh és Tasnád – származó dézsmát máshol, a földesúri jövedelmekkel együtt vették számba, és, úgy tűnik, valamiért egyes Jakcs-birtokok [pl. Kusaly, Hadad] sem kerültek bele.)

⁴⁶³ Persze, azért itt sem volt általános a szőlőtermelés, hiszen további 25 érmelléki faluban nem találunk bortizedet.

⁴⁶⁴ Jakó: *Dézsma* 33 (Szépmező, KÜ), 35 (Kóródszentmárton, KÜ), 54 (Visa, KL), 56 (Topaszentkirály, KL), 65 (Szind, TD).

⁴⁶⁵ Korábban tévesen állítottam ezt az érmelléki falvak egy csoportjáról (Hegyi: „Tizedszedés Meszesen-túl” 287), ahol elkerülte a figyelmemet, hogy valójában csak a források féloldalassága torzítja a képet (ti. az adott területre nem maradt fenn gabonadézsma-jegyzék – vö. N. Kiss: *Dézsmajegyzékek* 403, 415).

⁴⁶⁶ Ezt az eddigi szakirodalom csak ritkán tette szóvá (vö. Csizmadia: „Rechtliche Entwicklung” 234; Csizmadia: „Tized Erdélyben” 44; Solymosi: „Tized” 65).

⁴⁶⁷ Ezzel szemben a földesúri sertéstized a teljes állományra vonatkozott, hiszen makkoltatáskor a konda egésze használta az erdőt, és az említett járadék elsősorban ennek díja volt (vö. 1. l. fej.). Vö. még Ila: „Dézsmajegyzékek” 83.

⁴⁶⁸ [1070 k.]: Závodszy 177 (13. tc.); 1092: uo. 163 (33. tc.), 164 (40. tc.); 1221: PannRend I. 648 (Drávántúl, SM); 1447: DecrHung II. 369 (35. tc.). — Erdélyben: 1414: Ub III. 600 (selyki dék.); [1506?]: DL 32545 (medgyesi dék.). — A *pecus* kifejezés *pecora* többesszámát használták általános értelemben mindenféle baromra, de létezett egy, juhokra és kecskékre vonatkozó szűkebb jelentése is, mintegy szembeállítva a ’szarvasmarha’ jelentésű *pecudes*-szel. Szt. László törvényeiben az előbbi érvényesült (hiszen a III. tk. 13. tc. második feléből kiderül, hogy ott ökrökről és juhokról egyaránt szó van), az 1447. évi törvény 35. cikkelyében viszont inkább a második (l. alább).

Néglábúak

A mérvadó szakirodalom mindeddig úgy tudta, hogy a lovak Magyarországon nem számítottak tizedkötelesnek,⁴⁶⁹ mivel lovak (*equi*), csikók (*poledri*) vagy ménesek (*armentum equorum seu equatia*) tizedére csak 14. században hamisított kiváltságlevelekben találunk példát.⁴⁷⁰ Ez azonban nem állja meg a helyét, mivel – ha nem is túl nagy számban – hiteles adataink is vannak a dézsma eme fajtájára. Tudjuk, hogy az egri püspök teljes tizedet szedhetett csikókból (igaz, ennek kétharmadát a király fia számára kellett megőriznie) (1271); a veszprémi püspök csikótizedet kapott a Csepel-szigetről (1299) és a Fejér megyei zedregi besenyők méneseiből (1322); a váci káptalant pedig még 1402-ben is megillette a külső-szolnoki Rékason lefoglalt lovak tizede.⁴⁷¹ Magyar területen is létezett tehát a csikótized, de kifejezetten csak az alföldi, félnomád, nagyállattartó közösségeknél (besenyők, kunok), és ezek megtelepedésével párhuzamosan a 15. századra ki is kopott a szokásból.⁴⁷²

Borjak (*vituli*) tizedével sem találkozunk másutt,⁴⁷³ mint az egri püspökség területén, azon belül is csak Sáros megyében, ahol 1359-ben I. Lajos, 1396-ban és 1397-ben pedig Zsigmond király többször is eltiltotta Dörögdi Miklós, illetve Cikó István püspököt, valamint tizedszedőiket attól, hogy Kisszeben és Eperjes városától ezt követeljék, mivel az ottani polgárok korábban sem fizettek ilyet, és az ország más részein sincs szokásban.⁴⁷⁴ Mégsem gondolom, hogy a főpap igénye teljesen önkényes lett volna;⁴⁷⁵ valamiféle hagyománya lehetett erre felé a borjútizednek, hiszen a bártfaiak 1414-ben ellenkezés nélkül fizették püspöki dézsma címén.⁴⁷⁶ Tény viszont, hogy a század végére ez a *particularitas* elenyészett, Bakóc Tamás és Estei Hippolit püspökök számadáskönyvében nyomát sem találjuk.⁴⁷⁷

⁴⁶⁹ Mályusz: „Tizedkizsákmányolás” 321; Györffy: „Pápai tizedlajstromok” 156; Fedeles: „Birtokok és gazdálkodás” 443.

⁴⁷⁰ +1019: DocHungAnt I. 91 (Csepel-sziget); +1190: CDHung II. 255; +[1235]: uo. III/2. 427 (pécsi ppkség). Vö. RegArp I/1. 151. és 544. sz.

⁴⁷¹ 1271: ÁOKIHs 37 (vö. még 1323: CDHung VIII/2. 490); 1295: HOkm VI. 353 (vö. még 1300: RegDuc 280. sz.); 1322: DF 200107 = AOkl VI. 455. sz.; 1402: ZsOkl II/1. 2131. sz.

⁴⁷² 1359-ben az egri püspök Eperjes és Kisszeben lakóitól is követelte, akik azonban törvénytelennek tartották ezt a dézsmafajtát (DF 228472 = AOkl XLIII. 774. sz.).

⁴⁷³ Szt. László III. törvénykönyvének 13. cikkelye ugyan elrendeli, hogy az ispánsági várakba összegyűjtött „szökött jószágokból”, közelebből ökrökből (*boves*) és juhokból (*oves*) tizedet kell adni az illetékes püspöknek (Závodszy 177). Ezt azonban a főpap aligha rendes tizedjoga érvényesítésenként kapta (mintegy megtérítve neki a szökevények okozta kárt), hanem sokkal inkább az uralkodó saját jövedelmeiből adott dézsmaként (hogy itt erről van szó, mutatja, hogy a begyűjtött barmokat a szokott módon, 2/3–1/3 arányban elosztották a király és az ispán között, vö. uo.).

⁴⁷⁴ 1359: de poledris et vitulis, quod nullas esset in regno nostro consuetum, decimas peteretis (DF 228472 = AOkl XLIII. 774. sz.); 1396: nullas in regno nostro decime a vitulis exigenterentur, nec ipsas decimas iidem cives nostri de vitulis ipsorum alias dare fuissent assueti (DL 42628 = ZsOkl I. 4425. sz.). Vö. még 1397: DF 228525 = ZsOkl I. 4707. sz., DF 228529 = ZsOkl I. 4820. sz.

⁴⁷⁵ Vö. Mályusz: „Tizedkizsákmányolás” 321.

⁴⁷⁶ DF 212753 = ZsOkl I. 1844. sz. — Az 1447:35. tc. tud arról, hogy vannak sajátos tizedigényű egyházmegyék, és e hagyományokat tiszteletben is tartja (DecrHung II. 370).

⁴⁷⁷ Vö. EgrSzkvBT, passim; EgrSzkvEH, passim.

Sokkal elterjedtebb és mindenképpen jövedelmezőbb volt a bárányok (*agni*, a 14. század második felétől már inkább *agnelli*) után fizetett tized,⁴⁷⁸ amelyet egyes törvényekben juhnyájuk (*ovilia*, *pecora*)⁴⁷⁹ dézsmájának mondanak. A juh, viszonylag igénytelen állat lévén, mindenhol előfordult az országban, ahol megfelelő legelő állt rendelkezésre, legyen az alföld, dombság vagy hegyvidék.⁴⁸⁰ Feleekkora gyakorisággal, de hasonlóan széles elterjedési területtel említik a kecskegidákra/gödölyékre (*[h]edi*, a Zsigmond-kor végétől már *capreoli*⁴⁸¹) kirótt tizedet. Feltűnő azonban, hogy ennek említései a 15. század középső harmadától igencsak megritkulnak.⁴⁸²

⁴⁷⁸ +1190: CDHung II. 255 (pécsi em.); [1226?]: PannRendt I. 679 (pannonhalmi konv.); 1227: Theiner I. 78 (Zágráb, Gercse, ZB); 1233: PannRendt I. 717, 721 (pannonhalmi konv.); 1237: CDCr IV. 43 (Zágráb, ZB); 1246: CDCr IV. 308 (Ivánc, KÖ); 1256: uo. V. 15 (lendvai ur., ZL); 1261: ÁOklHs 28 (egri ppkség); 1263: MonEcclStrig I. 496 (TN); 1265: ÁUO XI. 501 (Lipce, ZM); 1270: CDCr V. 525 (Petrinja, ZB); 1271: ÁOklHs 36 (egri ppkség, , vö. még 1323: CDHung VIII/2. 490); 1294: uo. VI/1. 330 (savniki konv., SZP); 1295: MonEcclStrig II. 369 (csöti konv., FJ, CSP); 1299: HOkm VI. 352–353 (Csepel-sziget, vö. 1300: RegDuc 280. sz.); 1322: DF 200107 = AOkl VI. 455. sz. (Zedreg, FJ); 1327: CDCr IX. 367 (Szlavónia); 1328: uo. IX. 389–390, 426 (Szlavónia); 1332: MonEcclStrig III. 208 (PO); [1334–1354]: MonEpZagr II. 30, 45, 47–48, 60, 61 (zágrábi kápt., ZB, VD, ZL); [1344 e.]: uo. II. 149 (podgorjei ker., ZB); 1347: MonEcclStrig III. 656 (Nagyszombat, PO); 1352: VeszpReg 441. sz. (veszprémi em.); 1353: CDCr XII. 160 (Gora, ZB); 1354: MonEcclStrig IV. 115 (Nána, ESZ); 1355: CDHung IX/2. 425 (Krigó, SZP); 1359: DF 228472 = AOkl XLIII. 774. sz. (Szeben, Eperjes, SS); 1363: CDHung IX/3. 364 (Ruszká, AJ); 1363: DF 261445 = AOkl XLVII. 290. sz. (Mocsonok, NY); 1374: CDCr XV. 35 (lendvai ur., ZL); [1374]: DocRomHist C, XIV. 702 (váradi kápt., BI); 1375: Nagy: *Sopron* I. 417 (Árpás, SN); 1381: CD IX/7. 455, 457 (koppányi ur., TO, Gerézd, Acsa, SM); 1396: CDCr XVIII. 81 (korbáviai em.); 1396: PannRendt II. 590 (SM); 1396, 1399: CDHung X/2. 485, 676, 677 (honti nagy ker.); 1397: uo. X/3. 199 (Pinkafő, VS); [1410 k.]: C. Tóth: *Esztergom III.* 168–172 (esztergomi kápt., BRS, NY, ESZ, KM); 1413: DL 10261 = ZsOkl IV. 421, 2539. sz. (Mórichida, GY); 1413: uo. IV. 1017. sz. (Csolnok, ESZ); 1414: uo. IV. 1844. sz. (Bártfa, SS); 1414: MonVespr IV. 373, 374 (Segesd, SM); 1415: PannRendt III. 475–482 (Péterd, VP, Nyúl, Csanak, GY, stb.); 1418: DL 10648 = ZsOkl VI. 1373. sz. (Dercen, BRG); 1420: ZsOkl VII. 1313. sz. (Késmárk, SZP); 1422: ZsOkl IX. 1187. sz. (Váralja, TC); 1432: CDHung X/7. 415 (Ság, HT); 1437: uo. X/7. 860 (verőcei ur., VC); 1439: DF 228199 (vö. C. Tóth–Lakatos–Mikó: *Pozsonyi viszály* 172 [73. jegyz.]; Csallóköz, PO); 1439: DF 239727 (vö. uo. 177 [109. jegyz.]; PO); 1440: DF 213048 = Iványi: Bártfa 359. sz. (Bártfa, SS); 1448: DL 14168 (verőcei ur., VC); 1451: DL 35596 (dobrakucsai ur., KÖ); 1454: ZalaOkl II. 553 (Erek, Deáki, Nyirád, ZL); 1461: Koller IV. 78 (Farkasfalva, szanki ur., stb., BAR), DF 237996 (HT); 1466: DF 214329 (Bártfa, SS); 1471: DF 214521 (Bártfa, SS); 1472: DL 35671 (Brezjanc, Peterjanc, stb., VC); 1473: DF 228876 (Eperjes, SS); 1478: DF 214783 (Bártfa, SS); 1479: DF 200552 (Ság, FJ); 1481: DecrHung III. 246 (1. tc.); 1493–1496: EgrSzkvBT 48, 63, 97–98 (egri ppkség, HS, BSD, AJ, SS, ZN, SZB, BRG, ZD); 1495: DecrHung IV. 76 (39. tc.); 1498: DecrHung IV. 124 (54. tc.); 1500: CJH I. 660 (30. tc.); 1503, 1507–1508: EgrSzkvEH 164–165, 233–234, 244, 307 (egri ppkség, HS, BSD, AJ, SS, ZN, SZB, BRG, ZD); 1514: VeszpSzkv 182 (veszprémi kápt., VP, SM, TO); 1524: VeszpUrb 23, 32, 58, 89, 94 (veszprémi ppkség, VP, ZL, SM). — Érdekes, hogy az 1454. és 1461. évi adatban a két megnevezés együtt fordul elő.

⁴⁷⁹ [1105 k.]: Závodszy 177 (13. tc.); 1447: DecrHung II. 369 (35. tc.).

⁴⁸⁰ Szabó: *Mezőgazdaság* 35.

⁴⁸¹ A kifejezést ugyan szótáraink rendszerint 'öz, zerge', nőnemű alakjában pedig 'kecske' értelemben hozzák (LexLatHung II. 46), a *capr/capra* szavak és az *-colus* kicsinyítő képző együttesét véleményem szerint nyugodtan fordíthatjuk 'kiskecskének', azaz gidának is.

⁴⁸² +1190: CDHung II. 255 (pécsi em.); 1233: PannRendt I. 717, 721 (pannonhalmi konv.); 1246: CDCr IV. 308 (Ivánc, KÖ); 1261: ÁOklHs 28 (egri ppkség); 1263: MonEcclStrig I. 496 (TN); 1271: ÁOklHs 36 (egri ppkség, , vö. még 1323: CDHung VIII/2. 490); 1299: HOkm VI. 353 (Csepel-sziget, vö. 1300: RegDuc 280. sz.); 1322: DF 200107 = AOkl VI. 455. sz. (Zedreg, FJ); 1327: CDCr IX. 367 (Szlavónia); 1328: uo. IX. 389–390, 426 (Szlavónia); 1332: MonEcclStrig III. 208 (PO); [1334–1354]: MonEpZagr II. 30, 45, 47–48, 60, 61 (zágrábi kápt., ZB, VD, ZL); [1344 e.]: uo. II. 149 (podgorjei ker., ZB); 1352: VeszpReg 441. sz. (veszprémi em.); 1353: CDCr XII. 160 (Gora, ZB); 1363: CDHung IX/3. 364 (Ruszká, AJ); 1363: DF 261445 = AOkl XLVII. 290. sz. (Mocsonok, NY); 1374: CDCr XV. 36 (lendvai ur., ZL); [1374]: DocRomHist C, XIV. 702 (váradi kápt., BI); 1375: Nagy: *Sopron* I. 417 (Árpás, SN); 1396: CDCr XVIII. 81 (korbáviai em.); 1396: PannRendt II. 590 (SM); 1396, 1399: CDHung X/2. 485, 676, 677 (honti nagy ker.); [1410 k.]: C. Tóth: *Esztergom III.* 168–172 (esztergomi kápt., BRS, NY, ESZ, KM); 1413: DL 10261 = ZsOkl IV. 421, 2539. sz. (Mórichida, GY); 1414: ZsOkl

Az ugyancsak számos alkalommal előforduló sertéstized értelmezésénél zavart okoz, hogy itt a malacok (1256–1263, 1448: *suelli*, 1294–1422: *porcelli*)⁴⁸³ említése mellett jóval gyakoribb a disznóké (*porci*)⁴⁸⁴. Néhány – főként szlavóniai vonatkozású – forrás azonban világossá teszi, hogy ilyenkor is az egy évnél fiatalabb (tehát előzőleg még nem dézsmált) jószágokból gyűjtötték be minden tizediket (vagy annak pénzbeli ellenértékét), kivéve a szopós malacokat, melyeket a következő évre halasztottak.⁴⁸⁵ Úgy tűnik, ezt a zágrábi egyházmegyében *policha* névvel illették.⁴⁸⁶ Bonyolítja továbbá a helyzetet, hogy ugyanitt a püspök az Árpád-kor derekán a várnépektől szedett királyi sertésadóból is dézsmát kapott, ami viszont már nem általános állat-, hanem inkább személyi tized (vö. 5.2.3. fej.), továbbá az egyházi intézmények jövedelmei között szerepelhet a saját birtokról földesúri jogon behajtott disznótized is (vö. 1.1. fej.).⁴⁸⁷ Ha mindezeket levonjuk, megállapítható, hogy a malactizeddel a makkoltatásra alkalmas (bükkösök fedte vagy mocsaras) vidékeken találkozunk⁴⁸⁸: elsősorban a zágrábi egyházmegyében, ezen kívül pedig csak az esztergomi, egri és a váradi püspökség hegyvidéki területein (Turóc, Szepes, Torna, Zaránd) találkozunk vele. A 15. század dereka után azonban a dézsmának ez a fajtája is legtöbb helyen visszaszorult, eltűnt.

IV. 1844. sz. (Bártfa, SS); 1415: PannRendt III. 475–482 (Péterd, VP, Nyúl, Csanak, GY, stb.); 1420: ZsOkl VII. 1313. sz. (Késmárk, SZP); 1439: DF 228199 (vö. C. Tóth–Lakatos–Mikó: *Pozsonyi viszály* 172 [73. jegyz.]; Csallóköz, PO); 1471: DF 214521 (Bártfa, SS); 1473: DF 228876 (Eperjes, SS); 1479: DF 200552 (Ság, FJ); 1495: DecrHung IV. 76 (39. tc.); 1524: VespUrb 54, 58 (Gerézd, Csehi, SM).

⁴⁸³ 1256: CDCr V. 15 (lendvai ur., ZL); 1261: ÁOklHs 28 (egri ppkség); 1263: MonEcclStrig I. 496 (TN); 1271: ÁOklHs 36 (egri ppkség); 1294: CDHung VI/1. 330 (savniki konv, SZP); 1323: CDHung VIII/2. 490 (egri ppkség); [1344 e.]: MonEpZagr II. 149 (podgorjei ker., ZB); 1355: CDHung IX/2. 425 (Krigó, SZP); 1422: ZsOkl IX. 1187. sz. (Váralja, TC); 1448: DL 14168 (verőcei ur., VC).

⁴⁸⁴ +1190: CDHung II. 255 (pécsi em.); 1221: PannRendt I. 648 (Drávántúl, SM); 1232: CDCr III. 373 (Csázma, KÖ); 1246: CDCr IV. 308 (Ivác, KÖ); 1256: uo. V. 15 (lendvai ur., ZL); 1270: uo. V. 525 (Petrinja, ZB); 1273: Ub I. 123 (Feltót, ZD, Doboz, BÉ); 1327: CDCr IX. 366 (Ludbreg, Monoszló, Atyina, KÖ); 1327: uo. IX. 367 (Szlavónia); 1328: uo. IX. 389–390, 425–426 (Szlavónia); [1334–1354]: MonEpZagr II. 30, 46, 59–61 (zágrábi kápt., ZB, VD, ZL); [1344 e.]: uo. II. 148–149 (podgorjei ker., ZB); 1353: CDCr XII. 160 (Gora, ZB); 1374: uo. XV. 37 (lendvai ur., ZL); 1420: ZsOkl VII. 1313. sz. (Késmárk, SZP); 1437: CDHung X/7. 860 (verőcei ur., VC); 1448: DL 14168 (verőcei ur., VC); 1495: EgrSzkvBT 63 (egri ppkség, ZD).

⁴⁸⁵ 1311: pro decimis porcorum non maiorem nisi porcellum seu suellum habentem viginti dies vel ad plus triginta – MonEcclStrig II. 655 (SZP); 1327: decimam partem ... porcorum annualium et infra – CDCr IX. 367; 1328: porcorum annualium et infra, qui videlicet alias decimati non fuerunt – uo. IX. 389–390, 425–426, vö. 1360: uo. XIII. 75; [1344 e.]: de quolibet porco, de quo videlicet anno precedenti non fuerunt decime persolute, possit decimator petere et exigere duos denarios ... Hoc etiam expresse, quod de porcellis, qui de lacte porce sustentantur, dicatio ad annum sequentem differatur et solutio decimarum – MonEpZagr II. 148–149. — Ezt támasztja alá az is, hogy 1256-ban a tizedköteles javak listájában még malacokról, a dézsmálás módjának leírásakor viszont már disznóaklokról esik szó (l. fent). — Mindezek miatt a disznók és malacok 1448. évi együttes felsorolása (l. fent) sem igazolja, hogy két különböző tizedfajtáról lenne szó.

⁴⁸⁶ 1256: de singulis custodiis porcorum, que ocol vocantur, solvet policham (CDCr V. 15, vö. 1374: uo. XV. 35); 1270: decimas ... de custodia porcorum, que polycha dicuntur (uo. V. 525).

⁴⁸⁷ Inkább ilyesminek tűnik a váradi káptalan 1348-ban nagyobb részt amúgy is megszüntetett sertésdezsmája ([1374]: DocRomHist C, XIV. 702).

⁴⁸⁸ Vö. Belényesy Márta: „Az állattartás a XIV. században Magyarországon.” *Néprajzi Értesítő* 38 (1956): 23–59. 28, 39, 53; Majlátné Sipos: „Sertéstized” 25–26.

A nagyállatok dézsmája értelemszerűen nem fordul elő Erdélyben, de a többi négylábúé közül is csupán a báránytized volt szélesebb körben elterjedve: a középkor végéig említik Szatmár vidékén és a Szilágyságban⁴⁸⁹ éppúgy, mint Kalotaszegen és a Mezőségen⁴⁹⁰ vagy a Marosmentén és a Küküllők vidékén,⁴⁹¹ Székelyföldön pedig egyenesen ez tűnik a legfontosabb tizedfajtának.⁴⁹² Ezzel szemben a gidák dézsmája egyáltalán nem, a malacoké pedig csak a sebesi dékánság területén adatolható.⁴⁹³ (Vö. 10.3.3. térkép.)

Szárnyasok, méhek, gyermekek

Szárnyasokból szedett tized az eddigiekhez viszonyítva jóval ritkábban és csak regionálisan mutatható ki, ami kétségtelenül nem a baromfiak korlátozott elterjedtségét tükrözi, hanem bizonyos helyi (egyházmegyei) szokások meglétét, illetve hiányát. E *particularitas*okat egyébként az 1447. évi 35. törvénycikk is szóvá tette és jóváhagyta, kifejezetten megemlítve a csirketizedet.⁴⁹⁴ És valóban, ezt kizárólag a zágrábi és az esztergomi egyházmegyékből tudjuk hitelesen kimutatni: előbbiben mindig tyúk- (*decima de gallinis*),⁴⁹⁵ utóbbiban pedig csirketized (*decima de pullis*) néven.⁴⁹⁶ A lúd (*anser, auca/anca*) mint a tized tárgya elsősorban szintén az esztergomi egyházmegyében fordul elő, bár egy-egy alkalommal a váradi, a veszprémi és (talán) a pécsi egyházmegyékből is említik.⁴⁹⁷

⁴⁸⁹ 1524: ZOkm XII. 425–426 (KSZ, SZR); 1533: EK hhl, c. Kraszna, 1-6 (KA).

⁴⁹⁰ 1536: EgyhtEml III. 75 (Gyulatelke, DO); 1539: Jósika cs hb. lt, I/522 ([Topa]Szentkirály, Szamosfalva, KL); 1546: Sztáray cs lt (P 644), I/44 (Árpástó, BSZ); [1552 k.]: Jakó: „Erdélyi püspökség” 152 (KL); 1556: Suky cs lt, I/220 (Szovát, KL); 1578: Wass cs lt, II, fasc. 40, nr. 249 (Cege, Vasasszilvás, stb., DO, Méhes, KL); 1585: uo., fasc. 65, nr. 2 (Császári, DO, Ajton, KL, Szengyel, TD).

⁴⁹¹ 1283, 1289: Ub I. 145, 160 (medgyesi dék.); [1403–1419]: AAV, RegSuppl, vol. 1101, fol. 215r (Mindszent, Benedek, Gáld, FH); 1414: Ub III. 591–592 (selyki dék.); 1523: Baumann: „Mühlbach II.” 74 (Sebes és Szerdahely sz); 1538: EgyhtEml III. 313 (Holdvilág, FH); 1559: Bethlen cs bethleni lt, XXIV/7 (Keresd, FH, Monyorós, Szentmiklós, Bún, KÜ, stb.).

⁴⁹² 1522: SzOkl II. 10 (Hídvég, Árapatak, FH, Barót, SZK); 1539: SzOkl VIII. 281 (Kézdi sz.); [1552 k.]: Jakó: „Erdélyi püspökség” 149 (Székelyföld). A székely területekről ezen kívül csak méhtized adatolható (l. alább).

⁴⁹³ 1523: Baumann: „Mühlbach II.” 74.

⁴⁹⁴ Et cum plures esse perhibeantur dyocesibus, in quibus hactenus de pullis et ceteris animalibus, necnon rebus decime solvi fuerunt consuete in eisdem rebus, igitur decrevimus, ut et deinceps in illis dyocesibus et locis de prescriptis rebus in specie decime ipse persolvantur (DecrHung II. 370).

⁴⁹⁵ +1190: CDHung II. 255 (pécsi em.); 1232: CDCr III. 373 (Csázma, KÖ); 1237: uo. IV. 43 (Zágráb, ZB); 1246: CDCr IV. 308 (Ivánc, KÖ); 1256: uo. 16 (lendvai ur., ZL); 1270: uo. V. 525 (Petrinja, ZB); 1374: uo. XV. 35, 37 (lendvai ur., ZL).

⁴⁹⁶ 1294: CDHung VI/1. 330 (savniki konv., SZP); 1347: MonEcclStrig III. 656 (Nagyszombat, PO); 1363: DF 261445 = AOkl XLVII. 290. sz. (Mocsonok, NY); 1422: ZsOkl IX. 1187. sz. (Váralja, TC). — Megkülönböztendő ettől az ellátás jellegű csirkejáradék, amit ugyan a tizedszedés során vett át a dézsmás, de nem az állománnyal arányosan rótt ki, hanem háztartásonként egyet-egyet kért (1271: AOklHs 37; 1283: MonEcclStrig II. 160; 1335: Ub I. 470; [1374]: DocRomHist C, XIV. 701; 1503: SzOkl III. 155). Ezt a gyakorlatot – jóllehet más adók beszédésekor is alkalmazták (vö. 1467: DecrHung III. 167 [7. tc.]) – az 1500. évi 30. tc. megtiltotta (CJH I. 660). Bizonyára ugyanerre és nem a tényleges csirketizedre utal a nyírségi Jánosi dézsmájának bérbeadásakor visszatartott *pullalis* ([1451?]: DL 39552).

⁴⁹⁷ +1190: CDHung II. 255 (pécsi em.); 1271: AOklHs 37 (egri ppség); 1294: CDHung VI/1. 330 (savniki konv., SZP); 1347: MonEcclStrig III. 656 (Nagyszombat, PO); [1374]: DocRomHist C, XIV. 701 (váradi kápt., BI); 1422: ZsOkl IX. 1187. sz. (Váralja, TC); 1568: PannRendt VII. 634–637 (zalavári ur.).

Igazolni ugyan nem tudom, de valószínűnek tartom, hogy a szárnyasok esetében is – akár csak a sertéseknél – az egy évnél fiatalabb egyedeket vették rovás alá (feltehetően kihagyva a napos csibéket, hiszen azok a szállítás során elpusztultak volna). Az a tény azonban, hogy a zágrábi káptalan 1374-ben könnyű szívvel lemondott a tyúkok tizedéről a lendvai uradalomban,⁴⁹⁸ jól mutatja, hogy a dézsmálás körülményes volta itt is abba az irányba hatott, hogy – a törvényi megerősítés dacára – az aprójószágok a 15. század derekára kikerüljenek a tizedköteles javak köréből.

Velük ellentétben, a méhek (*apes*) tizede széleskörűen elterjedt volt a teljes magyar királyság területén végig a középkorban,⁴⁹⁹ hiszen a tenyésztésükhöz szükséges virágos rétek csaknem bármilyen domborzati körülmények között előfordultak, termékeik: az egyedüli édesítőszerként használt méz és a világításhoz szükséges viasz pedig közkedveltségnek örvendtek, ráadásul könnyen és hosszasan lehetett őket tárolni. Logikus, de bizonyítható is, hogy a méhek dézsmálása kasonként (*trunci apum*)⁵⁰⁰ történt, és most sem a teljes állományt, hanem csupán az adott évben kivált új rajokat vették figyelembe a tized kirovásakor.⁵⁰¹ (Vö. 10.3.3. térkép.)

⁴⁹⁸ CDCr XV. 37.

⁴⁹⁹ +1190: CDHung II. 255 (pécsi em.); 1221: PannRendt I. 648 (Drávántúl, SM); [1226?]: PannRendt I. 679 (pannonhalmi konv.); 1233: PannRendt I. 717, 721 (pannonhalmi konv.); 1246: CDCr IV. 308 (Ivác, KÖ); 1256: uo. V. 15 (lendvai ur., ZL); 1261: ÁOkIHs 28 (egri ppkség); 1263: MonEcclStrig I. 496 (TN); 1270: CDCr V. 525 (Petrinja, ZB); 1271: ÁOkIHs 37 (egri ppkség); 1294: CDHung VI/1. 330 (savniki konv., SZP); 1327: CDCr IX. 366 (Ludbreg, Monoszló, Atyina, KÖ); 1328: CDCr IX. 389–390 (Szlavónia); 1332: MonEcclStrig III. 208 (PO); [1334–1354]: MonEpZagr II. 45, 47 (zágrábi kápt., ZB, VD, ZL); 1347: MonEcclStrig III. 656 (Nagyszombat, PO); 1352: VeszpReg 441. sz. (veszprémi em.); 1353: CDCr XII. 160 (Gora, ZB); 1354: MonEcclStrig IV. 115 (Nána, ESZ); 1363: CDHung IX/3. 364 (Ruska, AJ); 1363: DF 261445 = AOkL XLVII. 290. sz. (Mocsonok, NY); 1374: CDCr XV. 36 (lendvai ur., ZL); [1374]: DocRomHist C, XIV. 702 (váradi kápt., BI); 1375: Nagy: *Sopron* I. 417 (Árpás, SN); 1387: CDHung X/8. 234 (Nagybánya, SZR); 1396: CDCr XVIII. 82 (korbáviai em.); 1396: PannRendt II. 590 (SM); 1396, 1399: CDHung X/2. 485, 676, 677 (honti nagy ker.); [1410 k.]: C. Tóth: *Esztergom III.* 168–172 (esztergomi kápt., BRS, NY, ESZ, KM); 1413: DL 10261 = ZsOkI IV. 421, 2539. sz. (Mórichida, GY); 1413: uo. IV. 1017. sz. (Csolnok, ESZ); 1415: PannRendt III. 475–482 (Péterd, VP, Nyúl, Csanak, GY, stb.); 1418: DL 10648 = ZsOkI VI. 1373. sz. (Dercen, BRG); 1422: ZsOkI IX. 1187. sz. (Váralja, TC); 1425: CDHung X/6. 745 (Planina, ZB); 1425: ZsOkI XII. 912. sz. (Bártfa, SS); 1432: CDHung X/7. 415 (Ság, HT); 1439: DF 228199 (vö. C. Tóth–Lakatos–Mikó: *Pozsonyi viszály* 172 [73. jegyz.]; Csallóköz, PO); 1448: DL 14168 (verőcei ur., VC); 1451: DL 35596 (dobrakucsai ur., KÖ); 1456: DL 75886 (regölyi főesp., TO); 1461: Koller IV. 78 (Farkasfalva, szanki ur., stb., BAR), DF 237996 (HT); 1466: DF 214329 (Bártfa, SS), DL 81228 = ZOkm IX. 515 (Bodrogköz, ZN); 1471: DF 214521 (Bártfa, SS); 1472: DL 35671 (Brezjanc, Peterjanc, stb., VC); 1473: DF 228876 (Eperjes, SS); 1478: DF 214783 (Bártfa, SS); 1481: DecrHung III. 246 (1. tc.); 1495: EgrSzkvBT 61–63 (egri ppskség, HS, SZB, ZN, SS, BSD, BRG, ZD); 1495: DecrHung IV. 76 (39. tc.); 1498: DecrHung IV. 124 (54. tc.); 1502: Szerbia 306 (szerémi ker.); 1503, 1507: EgrSzkvEH 169–176, 236–244 (egri ppkség, HS, BSD, AJ, ZN, SZB, BRG, SS, ZD); 1524: VeszpUrb 54 (Geréz, SM).

⁵⁰⁰ 1327, 1328: CDCr IX. 367, 426 (Szlavónia); [1334–1354]: MonEpZagr II. 45 (zágrábi kápt., ZB, VD, ZL); [1344 e.]: MonEpZagr II. 149 (podgorjei ker., ZB); 1396: CDCr XVIII. 82 (korbáviai em.).

⁵⁰¹ [1334–1354]: *trunci apum* alias *decimati* non *decimantur* secundario, sed *novi*, qui vulgariter *roy* vocantur – MonEpZagr II. 45); [1374]: *apes* alias *decimate* non *decimantur* secundario, sed *solum nove*, qui *vulgo ray* dicuntur – DocRomHist C, XIV. 702; 1425: *decimam partem de apibus illius anni exortis* – CDHung X/6. 745.

Míg szárnyasokkal alig,⁵⁰² méhekből vagy rajokból (*ex[ig]amena*) vett tizeddel rendszeresen találkozunk az erdélyi egyházmegye tájain is: a Nyírségben és Szilágyságban⁵⁰³ éppúgy, mint Kalotaszegen és a Mezőségen,⁵⁰⁴ a Maros és a Küküllők mentén,⁵⁰⁵ sőt Székelyföldön is.⁵⁰⁶ Közelebbi vizsgálatra csak az erdélyi káptalan méhtizedei kapcsán van lehetőségünk. A testület 16 gabonatizedfizető birtoka közül 1496-ban 10, 1504-ben (némiképp más összetételben) 8 vagy 9 fizetett egyúttal méhtizedet is, míg a testület által kezelt sebesszéki 9 faluból 5, majd 3–4. Ennek gyakorisága tehát megközelíti a bortermelés arányát, de területi eloszlásban vele ellentétes képet mutat: az 1496-ban begyűjtött 111 méhkas zöme a Marostól délre eső területekről (Székás-mente: 48, Sebesszék: 35) származott, míg a Hegyaljáról csupán a negyede (27). A méhészkedés persze itt sem tömeges foglalatosság, a méhesgazdák falvankénti száma rendszeren 1–5 között mozog. A Székás-menti dombság adottságait jelzi, hogy itt találjuk a mezőnyből kiemelkedő három települést (Dálya: 15, Magyarcserged: 7, Bolgárcserged: 6 méhészt), melyek egyébként hozam tekintetében is az elsők között vannak (Dályáról származik a teljes bevétel ötöde!).⁵⁰⁷

Mint „emberi nyájak” dézsmájáról, itt kell szót ejtenem a somogyi gyermektized (*decima liberorum*, ~ *prolium*) vitatott intézményéről is,⁵⁰⁸ amit explicit formában két – egyaránt 1100 körül keletkezett, egymástól talán nem is független – elbeszélő forrás említ. A Hartvik-legenda előadása szerint Szent István király, Koppány lázadásának leverése után a pannonhalmi apátságnak rendelte a somogyi terület dézsmáit, és ezek tárgykörét olyan szigorúan határozta meg, hogy mindenkit, akinek tíz gyermeke van, arra kötelezett, hogy egyet a monostornak adjon.⁵⁰⁹ A krónikaszerkesztménynek az ösgesztára visszavezethető 64. fejezete ugyanezt szűkszavúbban, a gyermekek, termények és nyájak dézsmájának adományozásaként fogalmazza

⁵⁰² Egyedül a sebesi dékánság – más szempontból is kivételes – státútuma említ csirke- és lúdtizedet (1523: Baumann: „Mühlbach II.” 74).

⁵⁰³ 1325: AOkm II. 198 (Kér, SZR); [1451?]: DL 39552 (Jánosi, SZR); 1458: DF 252884 (Szalka, SZR); 1524: ZOkm XII. 425–426 (KSZ, SZR).

⁵⁰⁴ 1536: EgyhtEml III. 75 (Gyulatelke, DO); 1539: Jósika cs hb. lt, I/522 ([Topa]Szentkirály, Szamosfalva, KL); 1546: Sztáray cs lt (P 644), I/44 (Árpástó, BSZ); [1552 k.]: Jakó: „Erdélyi püspökség” 152 (KL); 1556: Suky cs lt, nr. I/220 (Szovát, KL); 1578: Wass cs lt, II, fasc. 40, nr. 249 (Cege, Vasasszilvás, stb., DO, Méhes, KL); 1585: uo., fasc. 65, nr. 2 (Császári, DO, Ajton, KL, Szengyel, TD).

⁵⁰⁵ 1283, 1289: Ub I. 145, 160 (medgyesi dék.); [1403–1419]: AAV, RegSuppl, vol. 1101, fol. 215r (Mindszent, Benedek, Gáld, FH); 1414: Ub III. 591–592 (selyki dék.); 1496: Barabás: „Tizedlajstromok” 430–432 (sebesi dék., SZF, erdélyi kápt., FH); 1504: DF 277689, fol. 7r (sebesi dék., SZF, erdélyi kápt., FH); 1523: Baumann: „Mühlbach II.” 74 (Sebes és Szerdahely sz); 1538: EgyhtEml III. 313 (Holdvilág, FH); 1559: Bethlen cs bethleni lt, XXIV/7 (Keresd, FH, Monyorós, Szentmiklós, Bún, KÜ, stb.).

⁵⁰⁶ [1552 k.]: Jakó: „Erdélyi püspökség” 149.

⁵⁰⁷ 1496: Barabás: „Tizedlajstromok” 430–432; 1504: DF 277689, fol. 7r.

⁵⁰⁸ A kérdés historiográfiáját ismertetik: Solymosi: „Somogyi tizedjog” 16–19; Lados: „Gyermeektized” 75–87.

⁵⁰⁹ si cui decem liberos habere contingeret, decimam prolem Sancti Martini cenobio daret (SRH II. 410).

meg.⁵¹⁰ Néhány történész e híradásokat külföldi párhuzamokkal⁵¹¹ és egy-két elszigetelt hazai adattal igyekezett hitelesíteni, amelyek közül legtöbbször az apátságnak az Albeus-féle összeírásban szereplő csopaki embereire szokás hivatkozni, kiknek dédapját valamikor a 12. század elején adták tizedbe (*datus fuit in decimam*).⁵¹² A kritikusabb szakemberek szerint viszont ez utóbbi esetben elmaradt tizedtartozás fejében el- vagy átadott személyről is szó lehet, akiről a forrás nem is állítja, hogy gyermekként került az apátságához.⁵¹³ Ugyanők a legenda híradását azzal magyarázták, hogy Hartvik vagy félreértette a forrásait, vagy tudatosan túlzott; továbbá hatásosan érveltek azzal, hogy a gyermektized a gyakorlatban meglehetősen életszerűtlen, nehézkes és gazdaságilag súlytalan lett volna, hiszen még a középkorban sem számolhatunk túl gyakran a családonkénti tíz gyermekkel.⁵¹⁴ Csakhogy újabban joggal merült fel, hogy a tíz gyermeket – az állattized analógiájára – aligha családonként, hanem inkább falvanként (vagy, még inkább, birtokosonként) vehették számba, évente, de kizárólag a „beszélő szerszámnak” tekintett házi (rab)szolgák körében.⁵¹⁵ Akármilyen is volt a tényleges helyzet, bizonyos, hogy legjobb esetben is csak a 13. század derekáig beszélhetünk gyermektizedről,⁵¹⁶ és Somogyon kívül (így az erdélyi egyházmegyében is) szóba sem jöhet.

Állati eredetű termékek

Haszonállatok élelemként, ruházati alapanyagként vagy egyéb célra használt termékeivel csak szórványosan találkozunk a dézsmált javak sorában (talán azért, mert úgy gondolták, hogy az egyház amúgy is élvezzi a dézsmás állatok hasznát). Feltűnő a gyapjú teljes hiánya e tekintetben. A tejet – nyilván a tárolási, tartósítási nehézségek miatt – szintén nem említik, vagy

⁵¹⁰ universorum populum in provincia Cupan ducis degentem decimas liberorum, frugum ac pecorum suorum cenobio Sancti Martini dare perpetuo iure decrevit (SRH I. 314). — Azt az álláspontot, miszerint itt valójában a szabad (*liber*) emberek fizette gabona- és állattizedről van szó, Gerics József végérvényesen cáfolta (vö. Solymosi: „Somogyi tizedjog” 15–17; Lados: „Gyermektized” 75, 77, 82–83).

⁵¹¹ Elsősorban 10. századi Elba-vidéki német adatokra történik hivatkozás, ahol a tizedköteles javak között rab-szolgákat említene (Pauk: „Decima Slavorum” 198) – vö. Lados: „Gyermektized” 79–80, 85–86 (Erdélyi László és Györffy György alapján), 91, 95. E párhuzamok bizonyító erejét vitatja: Solymosi: „Somogyi tizedjog” 22–23.

⁵¹² [1238 k.]: PannRendt I. 785. Vö. Solymosi: „Somogyi tizedjog” 18–19; Lados: „Gyermektized” 77 (Pauler Gyula, Erdélyi, Guoth Kálmán, Csóka Lajos, Györffy nyomán). — A másik, 1234. évi adat (PannRendt I. 731), ahol a tizedköteles javak sorában gyermeket (*prole*) is említene, megfogalmazásában valószínűleg nem független az alapítólevéltől és a Hartvik-legendától, ráadásul nyelvtanilag is problémás (vö. Solymosi: „Somogyi tizedjog” 20–21).

⁵¹³ Solymosi: „Somogyi tizedjog” 18, 19–20; Lados: „Gyermektized” 80 (Varjú Elemér véleménye). — Solymosi László arra is felhívta a figyelmet, hogy a szabolesi zsinat (1092) határozata szerint tizedügyben, fizetési képtelenség esetén csak felnőtteket adhattak el szolgának (Solymosi: „Somogyi tizedjog” 19–20).

⁵¹⁴ Katona István, Vaszary Kolos, Karácsonyi János, Tagányi Károly, Mátyás Flórián, Varjú Elemér, Kristó Gyula, Solymosi László álláspontja – vö. Solymosi: „Somogyi tizedjog” 15–17, 22; Lados: „Gyermektized” 75–78, 80, 83–85. A gyermektized élő gyakorlata ellen szól, hogy az érdekeltek nem érezték szükségét belefoglalni a 13. század elején interpolált pannonhalmi alapítólevélbe (Solymosi: „Somogyi tizedjog” 22).

⁵¹⁵ Lados: „Gyermektized” 90–94.

⁵¹⁶ A létéről pozitívan nyilatkozó történészek is a gazdasági-társadalmi változások eredményezte gyors eltűnésével számolnak, ezzel magyarázva az adatok szűkösségét – vö. Lados: „Gyermektized” 77, 81, 86, 94.

ha mégis, csak azért, hogy elmondják: nem tizedköteles.⁵¹⁷ Hasonló okokból csak egyszer, a Felvidék hűvösebb tájain fordul elő a sajt (*caseus*), ekkor viszont a báránytizeddel együtt, tehát nem ezt helyettesíti.⁵¹⁸ Némileg gyakoribb a jól elálló viasz (*cera*)⁵¹⁹ és főként a méz (*mel*)⁵²⁰. Előbbi kizárólag az utóbbi társaságában és csak Szlavóniában fordul elő, a méz viszont az esztergomi és a váradi egyházmegyében is. Esetükben viszont valóban úgy tűnik, hogy a méhtizedet váltották ki, mivel sosem szerepelnek ezzel egy sorban.⁵²¹ E kisebb jelentőségű tizedfajták legkésőbb a 15. század derekára kikoptak a gyakorlatból.

Erdélyben a fentiek közül egyedül a viasz dézsmája fordul elő Kolozsmonostor tartozékain,⁵²² a sajté pedig Szászsebes és Szerdahely környékén.⁵²³ Az elszigetelt adatok csupán anynyi következtetést engednek meg, hogy a tizednek ez a fajtája a keleti tartományban is ritka volt.

4.2.3. „Személyi” tizedek

Magyarországon – akárcsak Nyugat-Európában – nem beszélhetünk valódi értelemben vett személyi tizedekről, hiszen a középkor hatalmi infrastruktúrája nem tette lehetővé, hogy az egyház társadalmi méretekben ellenőrizze a kézműves termelést (*artificium*) és a kereskedelmi forgalmat (*negotium*). Az egyetlen személy, aki pénzbeli jövedelmeiből folyósított rendszeres juttatást az egyháznak, a mindenkori uralkodó volt: ő részint egyéni kegyességből, részint példamutatásból, részint pedig az egész ország képviselőjében adott dézsmát regálé bevételeiből. Ez a tizedfajta, noha többnyire együtt emlegették a fentiekkel, nemcsak szekundér jellegében tért el tőlük,⁵²⁴ de abban is, hogy sok esetben nem az általános tized fogalmából vezették le, hanem alkalmi királyi adományok alapozták meg.

A legfontosabb királyi jövedelmekből állítólag már a 11. századtól az esztergomi érsek kapta a tizedet, azzal az indoklással, hogy ő kereszteli meg a trónörökösöt és koronázza meg az

⁵¹⁷ 1396: De lacte decima non solvitur – CDCr XVIII. 82 (korbáviai em.).

⁵¹⁸ 1422: ZsOkl IX. 1187. sz. (Váralja, TC).

⁵¹⁹ 1227: Theiner I. 78 (Zágráb, Gercse, ZB); 1237: CDCr IV. 43 (Zágráb, ZB); [1334–1354]: MonEpZagr II. 45, 48, 61 (zágrábi kápt., ZB, VD, ZL).

⁵²⁰ 1227: Theiner I. 78 (Zágráb, Gercse, ZB); 1229: CDCr III. 325 (zágrábi em.); 1237: CDCr IV. 43 (Zágráb, ZB); 1265: ÁÚO XI. 501 (Lipce, ZM); 1273: Ub I. 123 (Feltót, ZD); [1334–1354]: MonEpZagr II. 45, 48, 61 (zágrábi kápt., ZB, VD, ZL); [1374]: DocRomHist C, XIV. 702 (váradi kápt., BI).

⁵²¹ A zágrábi és váradi statútumokban való együttlétszereplésük csak látszólagos: valójában egymás szinonimáiként fordulnak el, máskor pedig vagylagosan – ami épp felcserélhetőségüket jelzi ([1334–1354]: mellis **vel** apum – MonEpZagr II. 45, vö. mellis **et** cere – uo. 45, 48, 61; [1374]: mellis **sive** apum – DocRomHist C, XIV. 702).

⁵²² 1418: DL 28166. = ZsOkl VI. 1679. sz.

⁵²³ 1523: Baumann: „Mühlbach II.” 74.

⁵²⁴ Vö. Prodan: *Iobăgia* I. 27–28.

uralkodót.⁵²⁵ Ezen túl viszont szerepet játszhatott az a tény is, hogy a 13. század derekáig egyseges királyi kamara Esztergomban székel.⁵²⁶ A tizednek ez a fajtája nemcsak „személyi” jellegében különbözött a szokásos értelemben vett dézsmától, hanem abban is, hogy az érsek ezáltal egyházmegyéjén kívülről származó bevételhez jutott,⁵²⁷ nemcsak az ország egészére kiterjedő adókból (kamarahaszna, arany- és ezüstművek urburája), hanem olyan, kifejezetten regionális jellegű illetékekből is, mint a székely ökörsütés (*signatura bovum*) és román juhötvened (*quingagesima ovium*).⁵²⁸

A drávántúli részeken honos nyestbőradó (*marturina*)⁵²⁹ tizedét viszont a területileg illetékes püspökök – Szlavóniában 1199-től a zágrábi, Pozsega, Valkó és Baranya megyékben pedig 1231-től a pécsi – élvezték.⁵³⁰ Ugyancsak a zágrábi püspököt illette az egyházmegyéjében lakó várnépektől (*supra civiles*) – úgy tűnik, *marturina* helyett – szedett királyi disznóadó tizede.⁵³¹ Erről azonban néhány korai említés után többet már nem hallunk: minden bizonnyal a 13. századi nagy társadalmi átalakulás miatt vált időszerűtlenné. Egyébként a nyestbőradó tizedéről sem ismerek adatot a 14. század dereka után, jóllehet a szlavóniai okleveles anyag 1400-ig elvileg teljesen áttekinthető a horvát oklevélkorpusz lapjain.

Egy ideig helyben maradt a másik fontos regálé, a sóbányászat tizede (*decima salium*) is. Mivel az országot az Anjou-kor végéig (a máramarosi sóbányászat fellendüléséig)⁵³² szinte

⁵²⁵ 1198: de omnibus proventibus regalibus ... decimam solvere deberet archiepiscopo Strigoniensi, a quo fidem baptismatis et coronam receperunt – MonEcclStrig I. 156 (vö. még uo. I. 437).

⁵²⁶ Hóman Bálint: *Magyar pénztörténet 1000–1325*. Bp. 1916. 457–460; Zsoldos: *Aranybulla királya* 204; Weisz Boglárka: „Kamaraispánok az Árpád-korban.” *Turul* 83 (2010): 87.

⁵²⁷ A helyzet szokatlanságát mutatja, hogy 1221-ben a csanádi püspök a területi elv alapján magának követelte az egyházmegyéjében vert pénz tizedét, de keresete nem ért cél (Theiner I. 29).

⁵²⁸ 1198: MonEcclStrig I. 156; 1212: MonVespr I. 21, 22; 1256: MonEcclStrig I. 437; ?+12[62]: uo. I. 474; [1410 k.?): C. Tóth: *Esztergom III*. 164; 1431: DL 75082. Vö. Prodan: *Iobăgia* I. 26–27. — Az érsek tizedjoga a drávántúli részeken kamarahaszna fejében szedett hétdénáros adóra is kiterjedt: 1272: MonEcclStrig I. 595–596, 596–597 (vö. +1256: uo. I. 439). L. még Weisz Boglárka: „A zágrábi kamara az Árpádok korában.” In: *Középkortörténeti tanulmányok 6. A VI. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2009. június 4–5.) előadásai*. Szeged 2010. 327–330.

⁵²⁹ Weisz: „Királyi adók Szlavóniában” 125.

⁵³⁰ Pécsi püspök: +1190: CDHung II. 254; 1239: CDCr IV. 81 (VK, BAR). Az adomány keltezését lásd Zsoldos: *Aranybulla királya* 188. — Zágrábi ppk: 1199: CDCr II. 339; 1201: uo. III. 12; 1217: uo. III. 148; 1283, 1284: uo. VI. 447–448, 482, 483, 485 (verőcei ur., VC, vö. 1307: uo. VIII. 150); 1318: uo. VIII. 492; 1328: uo. IX. 395; [1334–1354]: MonEpZagr II. 30 (zágrábi kápt., ZB, VD, ZL). — A somogyi tizedek birtokosaként a pannonhalmi apát is igényt támasztott a megye Drávától délre (tehár már a zágrábi egyházmegyébe) eső részein szedett *marturina* tizedére, de a vitát követő megegyezés során ezt végül a zágrábi főpápnak engedte át (1221: PannRendt I. 648). — A nyestbőradóhoz képest a vele együtt emlegetett „mindenféle adó” (*collecta*) tizede (pl. 1217: CDCr III. 148; 1318: uo. VIII. 492) ténylegesen semmi többletet nem jelentett, mivel Szlavóniában ezen kívül még csak a hétdénáros adót és a nyestálja vagy bánzsolozsmája nevű descensus jellegű illetéket szedték (vö. Weisz: „Királyi adók Szlavóniában”; Weisz Boglárka–Zsoldos Attila: „A báni joghatóság Szlavóniában és a Dráván túl.” In: *Fons, skepsis, lex. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szerk. Almási Tibor–Révész Éva–Szabados György. Szeged 2010. 469–482), márpedig előbbiből, mint láttuk, az esztergomi érseket illette a tized, utóbbi pedig valószínűleg nem volt dézsmaköteles.

⁵³¹ 1199: CDCr II. 339; 1201: CDCr III. 12.

⁵³² Paulinyi Oszkár: „A sóregálé kialakulása Magyarországon.” *Sz* 58 (1924): 639, 645; F. Romhányi: „Beregi egyezmény” 266–271, 281–289; Draskóczy István: *A magyarországi kőszó bányászata és kereskedelme (1440–1530-as évek)*. Bp. 2018. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 189–193, stb.

kizárólag az erdélyi sóaknák látták el „fehér arannyal”, ez a dézsma fajta elsősorban a gyulafehérvári főpapot gazdagította – közvélekedés szerint a „szent királyok” kora óta.⁵³³ A Sáros megyei Sóváron található sokút tizede viszont – IV. Béla jóvoltából, de a területi elvnek is megfelelően – az egri püspök javadalma volt.⁵³⁴ Feltűnő azonban, hogy a 14. század derekán túl mind ez, mind pedig az erdélyi egyházfő sőtized-bevétele eltűnik a forrásokból: utóbbit sem a püspöki levéltár fennmaradt oklevelei, sem pedig a 16. századi gazdasági iratok nem említik a későbbiekben.⁵³⁵ Lehetséges, hogy a jelenség hátterében az erdélyi sókamaraispánság 1350-es évekbeli kiépülése áll, melynek egyik célja a királyi sómonopólium megerősítése volt.⁵³⁶ A későbbiekben már az esztergomi érsek tartott igényt – a többi regálejövedelem mellett – a királyi só teljes tizedére is,⁵³⁷ de a középkor végi nyilvántartásokban nincs nyoma annak, hogy erre a primás ténylegesen számíthatott volna.⁵³⁸

Meglehetősen elterjedt volt – a 13. századig kizárólag királyi tulajdonban levő – vámjövodelemből (*de tributis et vectigalibus*) egyháziak részére fizetett tized,⁵³⁹ mely vásár- (*tributa forensia*, ~ *in foris*), híd- (*fluviorum vel pontium tributa*) és révvámokra (*proventus portuum*) egyaránt vonatkozhatott (külkereskedelmi vámokra viszont – úgy tűnik – nem), jóllehet a legtöbb forrás nem pontosítja, hogy éppen melyikről van szó.⁵⁴⁰ Ezt a tizedfajtát Kálmán király írta elő dekrétumában a püspökök javára,⁵⁴¹ a törvény érvényesülését pedig számos főpapi

⁵³³ 1326: Ub I. 404 (Szék, DO, Kolozs, KL, Désakna, BSZ, Torda, TD); 1328: uo. I. 420; 1335: uo. I. 471. Vö. Prodan: *Iobăgia* I. 27. — Az erdélyi káptalan nem részesült a püspöki sőtizedből, hanem V. István király adományából saját sóaknával rendelkezett Tordán: [1271?]: Ub I. 104 (keltezésére: RegArp II/1. 2084. sz., vö. még: 1276: CDHung VII/4. 167–168); 1278: Ub I. 134 (vö. 1291: uo. I. 172; 131[3]: DF 277236); 1326: Ub I. 404; 1328: uo. I. 420; 1331: Barabás: „Tizedlajstromok” 407–408. — A beregi egyezmény rejtélyes utalása (*pro redditibus ecclesiarum, qui hactenus sunt subtracti in salibus, exceptis decimis, persolvimus decem milia marcarum* – Theiner I. 118) szerintem nem értelmezhető úgy, hogy az egyházi intézmények széles köre jogosult lett volna a sőtizedre (vö. F. Romhányi: „Beregi egyezmény” 267). Arra azonban van adatunk, hogy magánszemély saját tordai sóaknájából kegyurasága alatt álló plébániatemplomnak sőtizedet rendelt (1278: EOkm I. 248 [364. sz.]).

⁵³⁴ 1326: AOkl X. 239. sz. Vö. Farkas: „Egri püspök és tizedek” 43.

⁵³⁵ Vö. ErdKLt, passim, ill. 1515–1524: ZOkm XII. 375–429; Jakó: „Erdélyi püspökség” 149–157.

⁵³⁶ Köszönöm Draskóczy Istvánnak, hogy erre az összefüggésre felhívta a figyelmemet! – Ugyanez magyarázhatja azt is, hogy miért nincs adat a késő középkorban sem a szebeni prépostság 1328–1330-ból ismert vizaknai bányájára (vö. Ub I. 415, 419, 432), sem az erdélyi káptalan fent említett sóbányájára. Különösen feltűnő az utóbbi hiánya a káptalani számadáskönyv töredékeiben (1477, 1496: Barabás: „Tizedlajstromok” 414–440; 1504: DF 277689). — A két Jagelló uralkodó által a testületnek biztosított sójáradék részeit a sószállító hajókhoz a káptalani erdőkből felhasznált fa ellenértéke volt (1498: Barabás M.: „Adatok” 442–443; 1500: DF 277654; 1531, 1554: EK mlt, V/99 = ErdKLt 479, 534. sz.), részeit a gyulafehérvári várfal építését támogatta (1516: DF 277744; 1525: DF 277795).

⁵³⁷ [1410 k.?): C. Tóth: *Esztergom III.* 164.

⁵³⁸ Vö. pl. Fügedi: „Esztergomi érsekség” 88–122, passim; C. Tóth: „Esztergomi szék üresedése” 893–894.

⁵³⁹ Weisz Boglárka: *A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében*. Bp. 2013. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak.) 28. — A *vectigal* szó 'vám' jelentésére: uo. 9.

⁵⁴⁰ Uo. 9. — A különféle vámfajták osztályozására: uo. 10–16.

⁵⁴¹ [1100 k.]: Závodszy 186 (25. tc.). Vö. +1190: ipsam [sc. *tributi decimam*] esse commune ius novimus omnibus cathedralibus ecclesiis regni nostri (DF 280974 = CDHung II. 254). — A kollektív emlékezet azonban rendszerint nem Kálmán, hanem a „szent királyok” személyéhez kötötte és az adott egyházmegye alapításától számította e tizedfajta meglétét (l. alább az 1217., 1248. és 1261. évi példákat).

szék (Esztergom, Zágráb, Eger, Nyitra, Veszprém és talán Pécs)⁵⁴² esetében dokumentálni tudjuk, még ha nem is mindig teljes egyházmegyéjükre. A pannonhalmi apátság, noha Somogy megye „rendes” tizedeit már az államalapítás óta bírta, itteni vámtizedjogát későbből, II. Béla adományából eredeztette.⁵⁴³ További néhány társaskáptalan és monostor ilyesfajta tizedbevétele már többnyire másodlagosan született.⁵⁴⁴ Vámból származó tizedjövedelemre az erdélyi egyházmegyéből csak egy kései utalásunk van 1417-ből, mikor Upori István erdélyi püspök követelte peres úton Lazarevics István szerb despotától a szatmári *tributum* dézsmáját – a jelek szerint eredménytelenül.⁵⁴⁵

Két tételt azonban ki kell iktatnunk a királyi jövedelmekből kiutalt tizedfajták sorából. A beregi és ugocsai kerületben III. Béla által az egri püspöknek adományozott és utódai által megerősített „erdők tizede” (*decima forestarum*) alatt nem érthetjük a fakitermelés vagy a vadászat dézsmáját,⁵⁴⁶ mivel a szövegkörnyezet – az újonnan feltört földek (*novalia*) és a nemesek birtokainak emlegetése – világossá teszi, hogy itt egyszerűen csak a benépesítés alatt álló két erdőispánság várható jövőbeli tizedbevételeit biztosították a mindenkori főpap számára.⁵⁴⁷ Malmokból (*molendina*) származó tizedet csak a pécsi püspökség 1340 körül hamisított oklevele említi.⁵⁴⁸ Ezért, s mert a malmok jelentős hányada már a 11. században magánkézen lehetett

⁵⁴² Esztergomi érsek: 1198: MonEccIstrig I. 156 (Pozsony, PO, SZP); 1289: uo. II. 251 (SZP, vö. 1290: uo. II. 267). — Zágrábi püspök: 1217: CDCr III. 148; 1270: uo. V. 525 (Petrinja, ZB); 1283, 1284: uo. VI. 447–448, 482, 483, 485 (verőcei ur., VC, vö. 1307: uo. VIII. 150); 1318: uo. VIII. 492; 1342: uo. XI. 24, 27. — Egri püspök: 1248: ÁOkIhS 15 (Poroszló, HS); 1261: uo. 29; 1271: uo. 37. — Nyitrai püspök: [1267]: HOkm VII. 125 (Bánya, NY); 1271: CDHung VII/2. 154 (Nyitra, NY). — Veszprémi püspök: 1290: CDHung IX/7. 705 = Solymosi László: *Szakraális rendeltetésű szolgálonépek az Árpád-kori Magyarországon*. Bp. 2022. 158 (Tapolca, ZL). — Pécsi püspök: +1190: CDHung II. 254.

⁵⁴³ +1137: PannRendt I. 794; 1221: uo. I. 648; 1232: uo. I. 711; 1234: uo. I. 731; 1257: uo. II. 298; 1382: uo. II. 561, 565–566 (Jut, SM); 1383: uo. II. 570–573 (Kadarkút, SM), 573 (Pata, SM); 1392: ZsOkI I. 2478. sz.; 1410: uo. III. 453, 456 (Pata, SM). — Az apátság 1263-ban a Komárom megyei Füzitő révjövedelmének tizedét is megkapta IV. Bélától (PannRendt II. 325 = Solymosi: *Földesúri járadékok* 220).

⁵⁴⁴ A pozsonyi káptalan és egyes kiemelt tagjai 1306-ban kaptak adományul Tamás esztergomi érsektől a pozsonyi és csallói révámok dézsmáját (MonEccIstrig II. 566, vö. 1307: uo. II. 567; 1311: uo. II. 647; 1348: uo. III. 663; 1399: ZsOkI I. 6150. sz. [Vereknye, PO]). — Ugyanez feltételezhető az esztergom-előhegyi Szt. Tamás-prépostság kapcsán, mely az esztergomi vásárvám tizede felett rendelkezett (1270: MonEccIstrig I. 575; 1288: uo. II. 238). — A magánalapítású mórchidai premontrei prépostság a kegyúr adományaként kapta a drávamenti Szentgyörgy (ZL) révjövedelmének tizedét (1267: HOkI 53).

⁵⁴⁵ Szerbia 59–60. — A Zsigmond király fennhatóságát elismerő despota 1411-ben nyerte el viszonzásul a nagybányai, szatmári és debreceni uradalmakat – vö. Mályusz: *Zsigmond uralma* 112; Engel: *Szent István birodalma* 196; Obradovic Nenad: „Szerb despoták birtokai Magyarországon (áttekintés).” In: *Micae Mediaevales X. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk. Kovács Enikő–Rudolf Veronika–Szokola László–Varró Orsolya–Veszprémi Márton. Bp. 2022. 61–75. 66. (Köszönöm Gulyás László Szabolcsnak, hogy felhívta a figyelmemet erre a cikkre!)

⁵⁴⁶ Ilyesmi létre a 15–16. századi püspöki számadások sem utalnak (vö. EgrSzkvBT, passim; EgrSzkvEH, passim).

⁵⁴⁷ 1261: *decimas omnium forestarum nostrorum et novalium prediorum nostrorum fundatorum et fundandorum ac villarum nobilium et nostrorum servitorum universaliter in districtibus de Wgacha et de Beregh existentium ecclesie Agriensi applicarunt et condonarunt* – ÁOkIhS 29; 1271: uo. 37. — A párhuzamként szóba jövő *decima silvarum* kifejezés csak pápai oklevélben szerepel (1221: PannRendt I. 648), így feltehetően egyetemes kánonjogi terminológiát tükröz.

⁵⁴⁸ +1190: CDHung II. 255; +[1235]: uo. III/2. 427. A kiváltságlevél kritikájára: Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. I–II. Bp. 1899². II. 590–593.

(tehát abból az uralkodóink nem rendelhettek tizedet), aligha számolhatunk intézményesített malomtizeddel, legfeljebb csak ilyen jellegű egyéni felajánlásokkal.

4.3. Nagy- és kis tizedek

A személyi és dologi, illetve a termény- és állattizedek mellett a dézsmafajták osztályozásának egy másik lehetséges módja a nagyobb és kisebb tizedek megkülönböztetése. A felosztás fő szempontja ebben az esetben a gazdaságosság volt: az első kategóriába a szélesebb körben elterjedt, könnyen felmérhető, nagy haszonnal járó, a másodikba a nehézkesen begyűjthető, kis volumenű tizedfajtákat sorolták, amelyekről épp ezért könnyebben le is mondott a tizedbirto-
kos, csekély veszteségét esetleg a nagyobb tizedek növelésével ellensúlyozva.⁵⁴⁹

A kánonjog is ismerte ezt a fogalmi párost, anélkül, hogy törekedett volna a pontos meghatározásokra.⁵⁵⁰ Ennek ellenére meglehetősen egységes rendszert jött létre e tekintetben Európa-szerte. Mindenhol a nagy tizedek közé számították a gabonafélék, valamint – ahol volt – a bor, a széna, a kitermelt fa és a pénzjövedelmek, a kisebb tizedek közé pedig a kerti vetemények, a juh-, kecske-, sertés-, baromfi- és méhszaporulat, illetve az állati termékek (gyapjú, vaj, tojás, méz) dézsmáját.⁵⁵¹ A len helyzete bizonytalan volt, de Németországban inkább a nagyobb tizedek körébe tartozott.⁵⁵² Egyes esetekben a helyi viszonyok függvényében változott a beosztás: a nagyállatok (ló, marha) szaporulatát francia területen a nagy, a németeknél viszont a kis tizedek alá sorolták.⁵⁵³

A hazai szerzők többsége szintén kitért – bár többnyire csak egy-egy mondat erejéig – a nagyobb és kisebb tizedek kérdésére. Az első próbálkozások csak részlegesek voltak, de megfelelték a nyugati felosztásnak. Balics Lajos a gabonát és a bort sorolta a nagyobb tizedek tárgykörébe, a kisebbekébe pedig a bárányokat, malacokat, ludakat és méheket.⁵⁵⁴ Ila Bálint csak a termények kapcsán nyilatkozott, az első kategóriába a gabonaféléket, a másodikba a konyha-
kerti és takarmánynövényeket sorolva.⁵⁵⁵ Teljes felsorolást elsőként Mályusz Elemér nyújtott, kizárólag a külföldi szakirodalom alapján, mégis lényeges ponton eltérve az általam fent ismertetett nyugati rendszertől: ő ugyanis a gabona, az olaj és a bor mellett a borjakat, sőt a sertéseket, bárányokat és kecskéket (tehát a nagyállatok mellett a kisebb négylábúakat!) is a nagyobb tizedek között vette számba, szemben a kisebbnek tekintett kerti veteményekkel, lennel, kenderrel,

⁵⁴⁹ Puza–Riis: „Zehnt“ 500–501; Zimmermann: „Zehnt“ 499 (vö. még Plöchl: *Zehentwesen* 61).

⁵⁵⁰ X I. 36, c. 8 és III. 30, c. 30 = Friedberg II. 208, 566.

⁵⁵¹ Viard: *Dîme* I. 158–159; Loy: *Kirchliche Zehnt* 2–3, 22–32; Plöchl: *Zehentwesen* 60–62; Kuujo: *Zehntwesen* 71–83. Vö. Puza–Riis: „Zehnt“ 500–501; Zimmermann: „Zehnt“ 499–500.

⁵⁵² Plöchl: *Zehentwesen* 61–62; Kuujo: *Zehntwesen* 77–78.

⁵⁵³ Viard: *Dîme* I. 159; Loy: *Kirchliche Zehnt* 30; Kuujo: *Zehntwesen* 80 (vö. azonban 78–79 is).

⁵⁵⁴ Balics: *Egyháztörténet* II/2. 430.

⁵⁵⁵ Ila: „Dézsmajegyzékek” 82–83.

szárnyasokkal és méhekkal.⁵⁵⁶ Állásfoglalása, kivételes tekintélyének köszönhetően, kizárólagossá vált a magyar, sőt a román szakirodalomban is, a kérdésben megnyilatkozó későbbi szerzők lényegében mind őt ismételik.⁵⁵⁷ Egyedül a nyugati környezetben alkotó erdélyi szász Ernst Wagner képviselt más véleményt: szerinte a gabona- és a bordézsmá tartozott a nagy tizedhez, a többi agrártermék, illetve a báránysok és méhek tizede pedig a kicsihez.⁵⁵⁸

A tisztánlátás végett szükséges ismét visszatérni a forrásokhoz. Először is el kell osztanom azt a többek által sejtetett, de tévesnek bizonyuló nézetet, miszerint a kis és nagy dézsmák fenti (az adózás tárgya szerinti) megkülönböztetése Magyarországon nem volt használatban.⁵⁵⁹ Viszonylag szép számban lehet idézni olyan forráshelyeket, ahol a fenti kettősség megjelenik, akár a *maior–minor*,⁵⁶⁰ akár a *maior–minuta*,⁵⁶¹ egy esetben pedig a *grossa–minuta* jelzőpáros alkalmazásával.⁵⁶² Igaz, egyik esetben sem részletezik, hogy melyik alatt mit kell értenünk.⁵⁶³ Az adatok sorozatából legfeljebb csak az a következtetés szűrhető le, hogy ez a fajta felosztás az átlagosnál népszerűbb lehetett Szepes és Sáros megyék területén, az erdélyi (és talán a várad) egyházmegyében viszont csaknem teljesen hiányzott.⁵⁶⁴ Úgy tűnik továbbá, hogy – hacsak a kiadott oklevelek aránytalan eloszlása meg nem téveszt bennünket – az osztályozásnak e módja a 15. század derekától többé-kevésbé kiment a divatból.⁵⁶⁵

Sok esetben a „nagyobb tizedek” kifejezés el is marad, és csak a kisebbeket említik kifejezetten a dézsmáügyben keletkezett források,⁵⁶⁶ rendszerint a tizedköteles javak hosszabb-rövidebb felsorolásának lezárásaként, aféle általános, a tized igényét a kevésbé szokványos esetekre is fenntartó kiterjesztés gyanánt (*et aliarum rerum minutarum decimari solitarum*).⁵⁶⁷

⁵⁵⁶ Mályusz: „Tizedkizsákmányolás” 321.

⁵⁵⁷ Fügedi: „Esztergomi érsekség” 106 (vö. uo. 78. jegyz. is); Prodan: *Iobăgia* I. 31–34 (különösen: 32); Demény: *Parasztfelkelés* 57 (méhek helyett mézet ír); Solymosi: „Tized” 65–66. — Említi a nagy és kis tizedeket, de nem részletezi: Fedeles: „Birtokok és gazdálkodás” 443.

⁵⁵⁸ Wagner: „Register des Zehnten” 202.

⁵⁵⁹ Mályusz: „Tizedkizsákmányolás” 321; Fügedi: „Esztergomi érsekség” 106.

⁵⁶⁰ +1236: BpTOK I. 35 (Kelenföld, PI); 1297: MonEcclStrig II. 399 (Maros, HT); 1309: uo. VIII/1. 368 (Katon, Jamnik, SZP); 1316: uo. VIII/1. 605–606 (Zsigra, SZP); 1338: DecrHung II. 98 (10. tc.); 1339: ZsOkl I. 350–351 (Dörög, ZL, vö. 1347: MonVespr II. 123); 1352: CDHung IX/2. 191 (Mateóc, Nagyszalók, Michelsdorf, SZP); 1355: CDHung IX/2. 464 (Hanusfalva, SS); 1367: MonVat I/4. 317 (Makovica, SS); 1417: ZsOkl VI. 936. sz. (Bártfa, SS); 1419: MonVespr IV. 387 (Keszthely, Szántó, István, stb., ZL, vö. 1421: uo. IV. 399–400); 1421: ZsOkl VIII. 240. sz. (Grénic, SZP).

⁵⁶¹ ?+1237: ÁÚO VII. 30 (Kelenföld, PI); 1288: CDHung V/3. 403 (SZP); 1290: MonEcclStrig II. 274 (SZP).

⁵⁶² 1424: ZsOkl XI. 1200. sz. (Ozora, Bozzás, Döbrönte, TO, vö. 1425: Lukcsics I. 774. sz.).

⁵⁶³ Vö. Loy: *Kirchliche Zehnt* 22.

⁵⁶⁴ Az erdélyi káptalan 1496. évi számadáskönyv-töredékének kiadásában olvasható [divisio] decimarum in possessionibus [minorum] (Barabás: „Tizedlajstromok” 421) téves kiegészítés eredménye; helyesen eredetileg decimarum in possessionibus **dominorum** lehetett (vö. uo. 428, 429). — A fenti értelemben vett kisebb tizedekről Erdélyben csak a sebesi dékánság 1523. évi statútuma tesz említést (Baumann: „Mühlbach II.” 74).

⁵⁶⁵ A késő középkori számadáskönyvek sem együtt, sem külön nem említik a nagy és kis tizedeket.

⁵⁶⁶ 1280: CDHung V/3. 42 (SZP, vö. 1434: uo. X/7. 538); 1329: AOKl XIII. 663. sz. (Késmárk, SZP).

⁵⁶⁷ Csak gabonátizedek mellett: 1318: AOKm I. 453; ?+1326: CDHung VIII/3. 131 (vö. AOKl X. 578. sz.); 1453: ZOkm IX. 374. — Gabonát és bort követően: 1292: AOKlHs 75, 76; 1297: MonEcclStrig II. 399 (vö. 1324: CDHung VIII/2. 516; 1326: MonEcclStrig III. 77); 1419: ZsOkl VII. 1098. sz.; 1451: Házi: *Sopron* I/3. 329; 1471, 1476: Koller IV. 401, 407. — Báránysok és méz mellett: 1265: ÁÚO XI. 501. — Három tagnál hosszabb felsorolás után: 1246: CDCr IV. 308; 1294: CDHung VI/1. 330; 1415: PannRendt III. 475–476, 478–479, 481–482;

Világos, hogy ezek sem alkalmasak a nagy és kis tizedek fogalmának elhatárolására, hiszen értelemszerűen nem árulják el, hogy mit értettek az „egyéb kisebb javak” fogalma alatt, miként azt sem, hogy az ezt megelőzően felsorolt dolgok közül még mit tekintettek „kisebbnek”.⁵⁶⁸

Csupán néhány olyan forrásunk van, ahol konkrétan, de a teljesség igénye nélkül példázzák a *decima minuta* fogalmát. Ezek szerint ide számították a köles (1261, 1270), a dió, a bab, a borsó és más zöldségfélék (1237, 1261), a len és a kender (1237, 1261, 1270, 1374), a kisebb haszonállatok (bárányok, malacok) (1237, 1355, 1374, 1523), a tyúkok és ludak (1270, 1374, 1523), a méhek (1374, 1523), valamint az állati termékek (méz, viasz, sajt) dézsmáját (1237, 1523).⁵⁶⁹ Kizárásos alapon (és országosan egységes rendszert feltételezve) csak a gabonát és a bort sorolhatjuk biztosan a nagyobb tizedek közé; az efféle listákban soha elő nem forduló nagyállatok (lovak, marhák) szaporulatának helyzete eldönthetetlen marad.

Fügedi Erik nevéhez köthető az a felfogás, hogy „a *decima maiores-minores* megkülönböztetésnek ... esztergomi alkalmazása ... nem felel meg a nyugaton szokásos egyházi gyakorlatnak, mert Esztergomban a kétféle tized közt nem a tized neve szerint tettek különbséget, hanem a magyar egyházi tizedgazdálkodás gyakorlatában kialakult területi illetékesség szerint”. Azt tapasztalta ugyanis, hogy az érsekség 15. század végi–16. század eleji számadásaiban a nagy tizedek alatt egy-egy megye egészének vagy nagyobb részének dézsmáját, a kisebb tizedek alatt pedig egy-egy tizedkerület, uradalom, város vagy faluscsoport tizedbevételeit értették.⁵⁷⁰ Még ha állításának első, elutasító felét fentebb cáfoltuk is, adatai alapján kétségtelen, hogy a középkor végi esztergomi egyházmegyében a kisebb és nagyobb tizedek fogalmát területi értelemben (is) használták, az adott tizedbirtokos kezén levő egységeket osztályozva a várható jövedelem alapján.

A kisebb és nagyobb tizedek fogalmának ilyesforma használatával Erdélyben is találkozunk, még ha nem is olyan általános rendszerként, mint a primási székhely körzetében. A középkor végén az erdélyi káptalan Küküllő vármegyei ún. küküllőközi választható tizedein belül különböztettek meg nagyobbakat (*decime maiores optionales*) és kisebbeket (*parve decime optionales, decime minores optionales*),⁵⁷¹ mégpedig – ahogy az egyiket és a másikat fizető települések névsorának összevetéséből kitűnik – nem a tized neve szerint, hanem területi

1439: DF 228199 (vö. C. Tóth–Lakatos–Mikó: *Pozsonyi viszály* 172 [73. jegyz.]), DF 239727 (vö. uo. 177 [109. jegyz.]); DL 14168.

⁵⁶⁸ Hasonló nehézségek merülnek fel a nyugati kutatásban is: Loy: *Kirchliche Zehnt* 22; Plöchl: *Zehntwesen* 57–58; Kuujo: *Zehntwesen* 80–81.

⁵⁶⁹ 1237: CDCr IV. 43 (Zágráb, ZB); 1261: ÁOkIHs 28–29 (egri ppkség); 1270: CDCr V. 525 (Petrinja, ZB); 1355: CDHung IX/2. 425 (Krigó, SZP); 1374: CDCr XV. 35, 37 (lendvai ur., ZL); 1523: Baumann: „Mühlbach II.” 74 (Sebes és Szerdahely sz.).

⁵⁷⁰ Fügedi: „Esztergomi érsekség” 106.

⁵⁷¹ 1446: DF 277506; 1496–1497: Barabás: „Tizedlajstromok” 423–424, 433–435, 440; 1503–1504: DF 277689, fol. 1v, 5v–6r, 9v–10r; 1513: DF 277731/b, fol. 1r.

értelemben (igaz, a két falucsoport nem is tömbösen, hanem mozaikosan különült el egymástól, vö. 7.1. fej.). A megkülönböztetés feltehetően a két csoport közti várható jövedelembeli jelentős eltérésre utalt, amit ugyan esetükben – dézsmájuk adminisztrációjának eltérő módja miatt – számszerűen nem tudunk igazolni, de a harmadik küküllői egység esetében, amelyet alkalmilag szintén „kisebb tizedként” tituláltak (*parvarum decimarum inter Kykellew, que alias succul-telorum dicebantur*)⁵⁷² kimutatható, hogy 7–8-szor kevésbé volt jövedelmező a káptalan számára, mint a nagyobb választható tizedek csoportja, noha a települések száma szempontjából csak kevéssel maradt el mögötte.⁵⁷³

⁵⁷² 1513: DF 277731/b, fol. 1r.

⁵⁷³ Hegyi: „Tized változásai” 227 (vö. 225–226 is).

5. KIK? – A TIZED FIZETŐI

5.1. Bibliai és középkori keretek

A tized intézményének legitimáló és normatív forrásai, a Szentírás és a kánonjog kevés, inkább csak általános támpontot nyújtottak a középkori királyságok vagy egyházmegyék lakóinak abban a tekintetben, hogy kik kötelesek tizedet fizetni a katolikus egyház helyi képviselőinek.

Az Ószövetségben e minőségben elsőként felbukkanó ősatyák, Ábrahám és Jákób⁵⁷⁴ konkrét egyénenként inkább csak ösztönző példa gyanánt szolgálhattak a kegyes hívőknek – legyenek azok zsidók vagy később keresztények –, hogy ezek maguk se vonakodjanak a tizedadástól. Példájukat könnyen interiorizálhatták a szent szövegek olvasói és hallgatói, mivel e pátriárkák más tekintetben is az istenfélő élet, a „hitben járás” ősmintáinak számítottak.⁵⁷⁵ Ugyanakkor – legkésőbb már a Kr. u. 1. században – a tipológikus szemlélet jegyében egyúttal a tőlük leszármazó zsidó nép egészét is jelképezték, vagyis személyükben mintegy megtestesítették utódaik összességét, egyszerre leíró és előíró jelleggel.⁵⁷⁶

Ez annál is könnyebben megtörténhetett, mert egyébként a tizedfizetés ószövetségi említéseinek zöménél a zsidó hitközség egésze – akár mint „Izrael fiai”, akár mint „Izrael és Júda fiai”, akár mint „választott nép” – volt az erre vonatkozó parancsolatok címzettje (bár ez sok esetben nem is közvetlenül eme igehelyek megfogalmazásából, hanem a Tóra általános kontextusából derül ki).⁵⁷⁷ Szűkebb, jól körülhatárolt társadalmi csoportok csak a tized speciális formáinál kerülnek szóba: ilyenek a lévíták, akik a tizedből fizettek tizedet az ároni papságnak,⁵⁷⁸ vagy a farizeusok és írástudók, akik még a fűszernövényekből is tizedet adtak, túlteljesítve a Törvény előírásait, miközben szelleméről, vagyis az igazságosság és irgalmasság fontosságáról elfeledkeztek.⁵⁷⁹ Ezeket a sajátos helyzeteket nehéz volt irányelvként aktualizálni a középkorban.⁵⁸⁰

⁵⁷⁴ 1Móz 14:20 és 28:22. Vö. Jagersma: „Tithes in OT” 124–125.

⁵⁷⁵ Vö. pl. Róm 4:1–3, 18–24; Gal 3:6; Zsid 11:8–9, 11–13, 17–19, 21; Jak 2:21, 23.

⁵⁷⁶ Ábrahámra: Zsid 7:2, 4, 6, 9. — Jákób esetében már csak Istentől kapott új neve (ti. Izrael, vö. 1Móz 32:29) kifejezi ezt a jelképes szerepet.

⁵⁷⁷ A nép: 1Sám 8:15, 17 (vö. 8:10); Neh 10:37–38 (vö. 10:29); Zsid 7:5. — Izrael: 5Móz 12:6, 11, 17; 14:22–23, 28; 26:12 (vö. 5Móz 5:1; 6:4; 9:1; 10:12). — Izrael (Jákób) fiai: Ám 4:4 (vö. 4:5); Mal 3:8, 10 (vö. 3:6); 4Móz 18:24, 26, 28; 2Krón 31:5. — Izráeliek és júdaiak: 2Krón 31:6. — Júda: Neh 13:12. Vö. Jagersma: „Tithes in OT” 124–125.

⁵⁷⁸ 4Móz 18:26; Neh 10:38. Vö. Eissfeldt–Erler–Schmidt: „Zehnten” 1878.

⁵⁷⁹ Mt 23:23; Lk 11:42; 18:12.

⁵⁸⁰ Elképzelhetőnek tartom, noha egyelőre nincs rá bizonyítékom, hogy a papság által a lévítáktól kapott tized valamilyen formában inspirálta a pápai tized bevezetését (vö. 1. l. fej.).

Nem meglepő, hogy a tizednek a zsidóság minden tagjára kiterjedő érvényét annak nyugat-európai adaptálásakor – *mutatis mutandis* – az egész keresztény társadalomra alkalmazták,⁵⁸¹ hiszen az egyház már kezdetektől magát tekintette az új választott népnek, az igazi Izraelnek, Ábrahám lelki (hitbeli) utódainak.⁵⁸² A tizedet bevezető zsinati határozatok, királyi rendeletek és a Karoling-kori teológusok egyaránt hangoztatták, hogy ez általános kötelezettség minden keresztény számára.⁵⁸³ Elvben még a klérus tagjai sem jelentettek kivételt – bár ennek csak addig volt (formai) jelentősége, amíg a tizedet kifejezetten a szegények járandóságának tartották.⁵⁸⁴ Gyakorlatilag mégis elsősorban azok kötelezettsége volt, akik valamilyen formában maguk gazdálkodtak – függetlenül attól, hogy ezt saját földjükön vagy másokén tették, szabad vagy kötött jogállásban, bérlőként, jobbágyként vagy szabadosként. A 888. évi mainzi zsinat még a szolgák (nyilván a földre ültetett, saját háztartással rendelkező *servi casati*) tizedeivel is számolt.⁵⁸⁵ Vonatkozott mindez a társadalom felső rétegeire is: az arisztokrácia tagjaira, a lovagokra és más hatalmasokra, illetve földbirtokosokra. Igaz, az ő esetükben árnyalja az összképet, hogy tizedeiket a 9–11. században nagyjából magánegyházaiknak fizették, melyek bevételeit kétharmad részben ők élvezték (vagyis, mondhatni, egyik zsebükből a másikba került át a jövedelem), később pedig, az allodiális földek megfogyatkozásával e kötelezettségük tényleges teljesítése a földet megművelő jobbágyaikra hárult.⁵⁸⁶ Isten felkentjeinek, a királyoknak pedig mindenki mást megelőzve kellett példát mutatniuk azzal, hogy nem csak patrimoniális, hanem regále jövedelmeikből is kiszolgáltatták az előírt tizedrészt.⁵⁸⁷

A tized 8. századi intézményesítésekor még általános elvárás volt, hogy a szerzetesi közösségek is fizessenek tizedet az illetékes püspöknek vagy keresztelőegyházaknak.⁵⁸⁸ Mindazonáltal a késő Karoling uralkodók már több kolostornak megengedték, hogy visszatartsák

⁵⁸¹ Mindehhez persze szükség volt arra is, hogy mikor a fentiekre sor került, az egyház már nem egy szubkultúra, a többi társadalmi csoporttól jól elhatárolt közösség volt, hanem – a konstantini fordulat eredményeként – sikeresen integrálta a későantik nyugati társadalmat. Egy multikonfesszionális világban egy vallási csoport tagjaira vonatkozó, államilag kötelező adó bevezetése meglehetősen problémás lett volna.

⁵⁸² Jn 8:37–40; Róm 4:9–17; 9:6–9; Gal 3:7–18, 29; 4:22–31.

⁵⁸³ 585: MGH Conc I. 167; [765?]: MGH Capit I. 42; 813: MGH Conc II/1. 251. Vö. Eissfeldt–Erler–Schmidt: „Zehnten” 1879; Constable: *Monastic Tithes* 13, 28, 31–32; Zimmermann: „Zehnt” 496, 497.

⁵⁸⁴ Constable: *Monastic Tithes* 14–16, 32–33.

⁵⁸⁵ 888: MGH Conc V. 262 (22. tc.). Vö. Loy: *Kirchliche Zehnt* 12–13; Erdélyi: „Pannonhalmi” 145; Constable: *Monastic Tithes* 32. — Természetesen azért a részletek tekintetében Európa-szerte vidékről-vidékre eltérő összefüggéseket találunk a társadalmi helyzet és a tizedfizetés között: pl. a lübecki egyházmegye területén a püspöki jobbágyok mentességet élveztek (Loy: *Kirchliche Zehnt* 15–16), akárcsak a Lengyelországban a sajátos termékek szolgáltatására szakosodott csoportok a 13. század előtt (Górecki: *Parishes* 104–105).

⁵⁸⁶ Loy: *Kirchliche Zehnt* 13–14; Erdélyi: „Pannonhalmi” 145. — A lengyel lovagok kezdetben mentesültek a tized alól, később pedig maguk választhatták meg, hogy melyik egyháznak fizetik (Górecki: *Parishes* 105–106).

⁵⁸⁷ Pauk: „Decima Slavorum” 224.

⁵⁸⁸ Constable: *Monastic Tithes* 201, 214, 219, 221–222. — Ez a kötelezettség onnan eredt, hogy a szerzetesek eredetileg olyan kegyes világi hívők voltak, akik az evangéliumi életmód radikális követése mellett döntve lemondtak vagyonukról, kapcsolataikról és társadalmi helyzetükről, és más társaikkal közösen próbálták megélni a krisztusi szegénység, tisztaság és engedelmesség ideálját, de mindez sokáig nem járt együtt pappá szentelésükkel, így nem is számítottak a – hivatalból tizedmentes – klérus tagjának (vö. Angenendt: *Kora középkor* 124,

saját kezelésben levő (majorsági) földjeik tizedeit vendégházuk részére, ahol a szegények és a zarándokok ellátására kellett azt fordítaniuk. Ez a célzat idővel nyilván elhalványult, és a kolostori tizedeket a többi bevétellel egybemosva kezdték kezelni.⁵⁸⁹ A 10–11. században már a pápák is gyakran adományozták egy-egy konvent számára azt a kiváltságot, hogy más egyházi személy ne követelhesen tőlük tizedet.⁵⁹⁰ Ezek a privilegizált közösségek viszont csak látványos kivételeknek számítottak, és az engedmény esetükben sem terjedt ki a jobbágyság által művelt (úrbéres) konventi földekre.⁵⁹¹

II. Paszkál pápa (1099–1118) már elvi igénnyel mondta ki egy kiváltságlevelében, hogy egyetlen püspök sem követelhet tizedet a szerzetesek és a közösségben élő klerikusok keze munkájából származó vagy ellátásukra szolgáló termékekből, mivel ezek is a papság tagjai, és egyébként is „az Úr szegényeinek” számítanak.⁵⁹² Utódai pedig, elsősorban II. Ince (1130–1143), két kézzel osztogatta a tizedmentességet, főként új alapítású kolostorok tucatjainak, továbbá a teljes ciszterci (1132) és premontrei (1138) rendnek, valamint a johannita (1137) és a templomos lovagoknak (1139).⁵⁹³ Mindez azonban nyilvánvalóan a korábbi tizedbirtokosok, elsősorban a plébániák jogsérelmével járt, hiszen a szerzetesi kézre kerülő területek növekedésével csökkent az ő tizedbevételek, így a kiváltságos helyek szaporodása növekvő ellenálláshoz vezetett,⁵⁹⁴ ezért IV. Adorján pápa 1155-től csupán az általuk újonnan feltört földekre (*novallia*)⁵⁹⁵ korlátozta tizedmentességüket.⁵⁹⁶ Az új alapelv viszont sértette a barátok szerzett jogait, így III. Sándor részben rehabilitálta a korábbi irányvonalat.⁵⁹⁷ A kérdés végül a IV. lateráni zsinat 55. kánonjával jutott nyugvópontra, mely a tizedmentességet a bencések, premontreiek

228–229, 244, 362–363, 453). A 9. századtól ugyan egyre nagyobb lett az áldozópapok aránya a bencések körében (uo. 410–411, 453), de az új szerzetesrendeken – elsősorban a cisztercieken – belül a kétkezi munkával foglalkozó, másodrendű *conversusok* tömeges megjelenése ismét a laikus jelleget erősítette meg.

⁵⁸⁹ Constable: *Monastic Tithes* 201–208, 225–226.

⁵⁹⁰ Uo. 208–216 (vö. még 218–219).

⁵⁹¹ Uo. 222–227, 235–236, 245, 248–250, 252.

⁵⁹² [1107–1115]: C. 16, q. 1, c. 47 = Freidberg I. 775 (lásd még X III. 30, c. 2 = Friedberg II. 556). Vö. Constable: *Monastic Tithes* 228–233.

⁵⁹³ 1132: Migne: *PL CLXXIX*. 122–123 (a kiváltság ugyan csak Cîteaux-nak, ill. Clairvaux-nak, és a nekik alárendelt monostoroknak szól, de ez lényegében felöleli a teljes ciszterci rendet); 1137: uo. 312–314; 1138: uo. 386–387; 1139: *Papsturkunden für Templer und Johanniter. Archivberichte und Texte*. Hrsg. von Rudolf Hiestand. Göttingen 1972. (Vorarbeiten zur Oriens pontificia I.) 204–210. Vö. Plöchl: *Zehntwesen* 49–51; Kuujo: *Zehntwesen* 88–89; Constable: *Monastic Tithes* 237–244.

⁵⁹⁴ Uo. 270–277.

⁵⁹⁵ Az új irtványok meghatározása sem volt vitától mentes, hiszen ezek lehetnek újból használatba vett földek is. Végül azokat a területeket sorolták ide, ahonnan más egyházi intézménynek korábban legalább 30 – utóbb 40 – évre visszamenőleg nem származott tizedjövedelme. Vö. Viard: *Dîme* I. 159–160; Loy: *Kirchliche Zehnt* 33–35; Plöchl: *Zehntwesen* 62–63, 81; Kuujo: *Zehntwesen* 85–86, 192–197.

⁵⁹⁶ Lepointe: „Dîme” 1233; Plöchl: *Zehntwesen* 51–52; Kuujo: *Zehntwesen* 89; Constable: *Monastic Tithes* 278–287. — *Novaliakra* korlátozott tizedmentesség adományozása már II. Orbán (1088–1099) ideje óta megfigyelhető (uo. 216–217, 279–280). — A változás összefüggésben van a prediális és a személyi tizedek megkülönböztetésének elterjedésével is, hiszen eszerint előbbiek esetében a tized a területhez kapcsolódik, tehát nincs jelentősége annak, ha ezt adott esetben papi személy birtokolja.

⁵⁹⁷ [1159–1181]: X III. 30, c. 3–4, 8–9, 11 = Friedberg II. 556–557, 558–559, 559–560, X V. 33, c. 6 = Friedberg II. 851. Vö. Plöchl: *Zehntwesen* 52–53; Kuujo: *Zehntwesen* 89; Constable: *Monastic Tithes* 294–304.

és ágostonos kanonokok esetében csak a *novaliákra* ismerte el, a cisztercieknél és a lovagrendeknél viszont minden addigi szerzeményükre is (az ezután tulajdonukba jutó földekről viszont már ők is dézsmával tartoztak az addigi tizedbirtokosnak).⁵⁹⁸ Az ekkoriban létrejövő koldulórendek, minthogy vagyonnal nem rendelkeztek, nyilván tizedet sem kellett fizessenek.⁵⁹⁹

Voltak olyan társadalmi vagy etnikai csoportok, amelyek ugyan nem mentesültek a tized alól, de ezen a címen csupán átalányadót fizettek, vagyis olyan rögzített járadékot, amelynek értéke jóval kevesebb volt, mint a teljes dézsma. E gyakorlat eszmei alapja a tudós Alkuinra (†804) vezethető vissza, aki azzal magyarázta a Nagy Károly által meghódított szász törzsek makacs ellenállását a keresztény hit felvételével szemben, hogy a térítéssel egyidőben már teljes tizedet is követelnek tőlük, ami pedig a régi keresztényeknek is súlyos teher. Ezért 796-ben írt leveleiben arra biztatta az avarok és szlávok ellen induló királyát, valamint Arno salzburgi püspököt, hogy – miként az apostolok – inkább Isten szeretetének hirdetői legyenek, mintsem tizedszedők, és a hit terjedése érdekében átmenetileg mondjanak le a konvertiták tizedéről.⁶⁰⁰ Állásfoglalása nem is maradt hatástalan, hiszen a nyugati szláv területeken a 10–13. században mindenhol – Karintia, Meissen, Mecklenburg, Pomeránia, Nagy-Lengyelország, Mazóvia, Morva- és Csehország, valamint Livónia területén egyaránt – találkozunk a csökkentett értékű és fixált tizeddel (*decima solita/consueta/rusticorum*). Ez általában ekealjanként vagy háztartásonként (néha azonban csak falvanként) 1–3 mérő csépelt gabonát, pár köteg lent, néhány vadprémet, mézet, esetleg egy aprómarhát (tyúk, bárány), később már 1–12 dénárt is jelentett, a helyi szokások függvényében.⁶⁰¹ Ez a dézsmaforma a szláv etnikai identitás részévé is vált, különösen miután a nyugati irányból érkező és „német szokás szerint” (*more Teutonico*) teljes tizedet (*decima iusta*) adó telepések a 12. század második felétől mind tömegesen jelentek meg a térségben. Ez utóbbi fejlemény – a kereszténység helyi megerősödésével és a kánonjogászok egységesítő törekvéseivel karöltve – végül oda vezetett, hogy a helyi hatóságok a 11–12. század fordulóján a Karintiában, a 13. század első felében pedig az északi területeken felszámolták a tized eme alternatív formáját.⁶⁰²

⁵⁹⁸ 1215: Mansi: *Concilia* XXII. 1042–1043. Lásd még pl. 1206: Migne: *PL* CCXV. 819, 929; [1230]: X V. 33, c. 31 = Friedberg II. 869; 1256: LS III. 13, c. 2 = Friedberg II. 1048–1050. Vö. Loy: *Kirchliche Zehnt* 14; Lepointe: „Dîme” 1233–1234; Plöchl: *Zehntwesen* 32–35, 53–55; Kuujo: *Zehntwesen* 89–90; Constable: *Monastic Tithes* 304–306.

⁵⁹⁹ Loy: *Kirchliche Zehnt* 14.

⁶⁰⁰ MGH Epist IV. 153–154, 156–162. Vö. Constable: *Monastic Tithes* 34; Eldevik: *Episcopal Power* 51–53; Pauk: „Decima Slavorum” 193–197.

⁶⁰¹ A téma forrásszintű feldolgozása: Pauk: „Decima Slavorum” 186–193, 198–215. Vö. még Loy: *Kirchliche Zehnt* 21–22, 31–32; Kuujo: *Zehntwesen* 271–272, 275; Eissfeldt–Erler–Schmidt: „Zehnten” 1879; Lindner: „Zehntwesen” 292; Eldevik: *Episcopal Power* 53, 180–181.

⁶⁰² Pauk: „Decima Slavorum” 187–188, 192–193, 201–202, 205–206, 207–208, 214–215, 219–226. Vö. még Kuujo: *Zehntwesen* 272. — A triburi zsinat már 1036-ban elrendelte, hogy a szlávok úgy fizessék a tizedet, mint a többi keresztény (MGH Conc VIII. 145, vö. Eissfeldt–Erler–Schmidt: „Zehnten” 1879; Lindner: „Zehntwesen” 292–293).

Noha eredetileg kifejezetten katolikus keresztények kötelezettségének tekintették, „el-dologiasodása”, területhez való kötődése miatt a dézsmafizetés a 12. századtól – speciális esetekben – más vallású személyekre vagy csoportokra is kiterjedhetett. A zsidókkal ez Európa-szerte előfordult, igaz, csak egyénileg és csak addig, amíg tizedköteles telkek, szőlők, malmok és más jövedelemforrások tulajdonosai, bérlői vagy hasznélvezői voltak.⁶⁰³ Az ortodox keresztényeket azonban – akiknél a dézsma mint rendszeres és kötelező egyházi illeték amúgy nem volt szokásban (vö. 3.2. fejj.) – mindez tömegesen érintette a két felekezet kontaktzónájában. Tizedmentességük kihívásával a nyugati egyház a 11–13. században szembesült, mikor előbb Dél-Itáliában, majd a keresztes hadjáratok eredményeként a Szentföldön és Görögországban is jelentős számú keleti rítusú népesség került katolikus fennhatóság alá.⁶⁰⁴ E felekezeti-egyes helyeken a (latin) földbirtokosok előszeretettel műveltették meg földjeiket olyan (ortodox vagy örmény) rítusú személyekkel, akiktől tizedmentességük folytán nagyobb járadékokat húzhattak. Minthogy ez a gyakorlat a nyugati egyház jövedelmeinek nyilvánvaló megcsappanásához vezetett, a IV. lateráni zsinat 53. kánonja előírta, hogy az ilyen bérlőktől is teljes tizedet kell szedni.⁶⁰⁵ A rendelkezésnek III. Honorius pápa (1216–1227) közvetlen beavatkozással próbált érvényt szerezni az antiochiai fejedelemségben, megparancsolva, hogy az itteni „görögök” latin szokás szerint adjanak tizedet (1225), de a helyi szokásjog erősebbnek bizonyult, és a szentföldi katolikus egyház végül beírta azzal, hogy a tizedet a latin földesurak fizessék – a többnyire más vallású jobbágyaiktól származó – úrbéri bevételeik után.⁶⁰⁶ Hasonló volt a helyzet Cipruson is, annyi különbséggel, hogy itt a görög hitet követő kolostorok és kisbirtokosok is dézsmakötelesek voltak.⁶⁰⁷ A Latin Császárságban viszont a katolikus klérus – egy 1219. évi pápai bulla értelmében – az ortodox vallású jobbágyoktól is dézsmát követelt, annyi engedménnyel, hogy tíz évig csak harmincadot fizessenek, utána viszont tizedrészt, akár a latinok.⁶⁰⁸

⁶⁰³ [1159–1181]: X III. 30, c. 16 = Friedberg II. 561. Vö. Górecki: *Parishes* 99; Zimmermann: „Zehnt” 498–499.

⁶⁰⁴ Jean Richard: „The Establishment of the Latin Church in the Empire of Constantinople (1204–1227).” In: *Latins and Greeks in the Eastern Mediterranean after 1204*. Ed. Benjamin Arbel–Bernard Hamilton–David Jacoby. London, 1989. 45–46; Papadakis–Meyendorff: *Keresztény Kelet* 132–144, 284–301; Peter Herde: „The Papacy and the Greek Church in Southern Italy between the Eleventh and the Thirteenth Century.” In: *The Society of Norman Italy*. Ed. by Graham A. Loud–Alex Metcalfe. Leiden, 2002. 213–251; Daniel: *Greek-Slavonic Communities* 61–77, 78–86, 88–94; Coureas: „Latin and Greek Churches”, passim.

⁶⁰⁵ 1215: Mansi: *Concilia* XXII. 1042. Mindenesetre a sorok között a zsinat is elismerte a keleti keresztények alapvető, rítusukból fakadó tizedmentességét. Vö. Richard: „Paiement des dîmes” 75–76, 81.

⁶⁰⁶ Minthogy az úrbéri jövedelem nyilvánvalóan csak a teljes termés egy részét (vagy annak pénzbeli ellenértékét) tette ki, ezért az így befolyt tized is jóval kevesebb volt, mint ha közvetlenül a jobbágyok fizették volna. Vö. Richard: „Paiement des dîmes” 76–77; Daniel: *Greek-Slavonic Communities* 224–226. — Szicíliában is csak a latin rítusúak tartoztak dézsmát adni (Constable: *Monastic Tithes* 20).

⁶⁰⁷ Az utóbbiaktól befolyt összeget 1250 tájkától elvben a görög rítusú püspököknek folyósították. Vö. Richard: „Paiement des dîmes” 77–80; Daniel: *Greek-Slavonic Communities* 226; Coureas: „Latin and Greek Churches” 162.

⁶⁰⁸ Richard: „Paiement des dîmes” 81–83; Daniel: *Greek-Slavonic Communities* 226; Coureas: „Latin and Greek Churches” 161.

A fenti dilemma a keleti Mediterrániumban a latin államok bukásával a 13. század végére többnyire okafogyottá vált, de annál aktuálisabb lett a két felekezet egymásba szövődésének másik fő terepén, Kelet-Közép-Európában, közelebből Bosznia, Halics, Kelet-Magyarország és – nem utolsó sorban – Erdély területén, ahol jelentős számú ortodox román, szerb és rutén népesség élt a nyugati kultúrájú magyar és lengyel királyság fennhatósága alatt. Látni fogjuk (5.3. fej.), hogy a megoldási kísérletek e terepen is változatos formát öltöttek.

5.2. A tizedfizetők társadalmi helyzete

Az erdélyi tizedfizetőket kétféle megközelítésben vizsgálhatjuk: részint társadalomtörténeti, részint pedig etnikai szempontok szerint elemezve, hogy melyik csoportot mennyire érintette a dézsma kötelezettsége. Az utóbbi téma (és azon belül is elsősorban az ortodox románok tizedfizetésének kérdése) speciálisan erdélyi vonatkozású, az előbbi viszont nem érdemes és a gyér forrásbázis miatt (különösen, ami az Árpád-kort illeti) nem is lehet a magyarországi kontextus nélkül tárgyalni, melytől csak néhány vonásában tér el.

A tizedre vonatkozó magyarországi szakmunkák rendszerint ki szoktak térni, ha vázlatosan is, a tizedfizetők társadalmi megoszlására és ennek középkori fejlődésére. Noha a téma részletesebb, az általános társadalomtörténeti változásokat figyelembe vevő feldolgozása kívánatos lenne, erre a disszertáció keretei között nincs lehetőség. Egy újabb vázlat megalkotása viszont nemcsak azért szükséges, mert különben nem lenne mibe ágyazni az ide vonatkozó erdélyi szórványadatokat, hanem azért is, mert a korábbi kísérletek még nem hasznosíthatták Bolla Ilona és az ő felfogását követő történészek kutatásait, melyek az 1980-as évektől végleges hatállyal tisztázták az Árpád-kori társadalom szövevényes szerkezetét.⁶⁰⁹ Más kérdés, hogy ezek a művek szövegszerűen többnyire csak érintik (és inkább csak egyik-másik csoport kapcsán) a tizedfizetéshez való viszonyt, egyedül Szűcs Jenő egyik ábrája nyújt minden rétegre kiterjedő és szilárd fogódzót e tekintetben.⁶¹⁰

a) Az Árpád-kori társadalmat kettéosztó legfontosabb törésvonal a szabadok és szolgarendűek között húzódott. A tizedfizetés szempontjából azonban nem a jogi, hanem a gazdasági önállóság volt a meghatározó, vagyis azok a keresztények tartoztak dézsmával az egyháznak, akik – ha mások birtokán is – elkülönülve termeltek.⁶¹¹ Igaz, a 11. században a két választóvonal

⁶⁰⁹ Bolla: *Egységes jobbágyosztály*; Szűcs: „Megosztott parasztság”; Solymosi: *Földesúri járadékok*; Zsoldos Attila: *Az Árpádok és alattvalóik. (Magyarország története 1301-ig)*. Debrecen 1997. (Történelmi Kézirattár.) 150–154, 197–221; Uő: *A szent király szabadjai. Fejezetek a várjobbágyosság történetéből*. Bp. 1999. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 26.); Kis: *Szolgálonépi szervezet*. A továbbiakban, a társadalomfejlődés felvázolásánál, ezekre külön nem hivatkozom. — A korábbi kutatásban fennforgó nézetekre lásd újabban: Kövér György: *A magyar társadalomtörténet-írás historikuma*. Bp. 2025. (KORALL Társadalomtörténeti Monográfiák 17.) 13–57.

⁶¹⁰ Szűcs: „Megosztott parasztság” 264.

⁶¹¹ Balics: *Egyháztörténet* II/2. 429; Holub: *Zala* I. 356; Györffy: „Magyarország népessége” 51; Solymosi: „Tized” 66. Vö. [1038 e.]; Szt. István II. tk. 18. tc. = Závodszy 156.

még nem esett messze egymástól, amit az is jelez, hogy az 1092. évi szabolcsi zsinat rendelkezése még elsősorban a szabadokról ír tizedfizetés kapcsán – jöllehet, néhány cikkellyel később már a házzal (értsd: háztáji gazdasággal) rendelkező szolgák tizedkötelezettségét is megemlíti, mintegy kivételként a többi szolga (és az apjukkal egy fedél alatt lakó fiak) tizedmentessége mellett.⁶¹²

Az ekéhez rendelt vagy házi szolgák (*servi*), akik többnyire magánbirtokosok prédiu-main éltek, ekkor és később sem adtak dézsmát, hiszen nekik nem volt magántulajdonuk; munkájuk gyümölcse urukat illette, aki ellátásukról is gondoskodott.⁶¹³ A személyi függésben élő társadalmi csoportok többsége azonban a 13. század elején már családi használatra elkülönített földet művelt, így valamiféle tizedet is fizetett. Akik közülük a megtermelt javak jelentős hányadát (kb. harmadát) kötelesek voltak beszolgáltatni uruknak (mint a királyi udvarnokok, a legtöbb egyházi szolgálónép vagy az egyre gyarapodó számú magánföldesúri *libertinusok*), azok rendszerint csak átalányban adtak bizonyos rögzített terménymennyiséget (pl. 1–2 kepet háztartásonként), mivel a teljes tized levonása után már nem maradt volna elegendő termés a létfenntartáshoz és a következő évi vetéshez.⁶¹⁴ Enyhébb terheket hordozó sorstársaik viszont, mint az egyházi halászok⁶¹⁵ vagy a királyi várnépek,⁶¹⁶ már valódi tizedet fizettek, akárcsak a szolganépek elitjét képező kötött szabadok (pozitív adatunk itt ugyan csak az egyházi lovas jobbágyokra van,⁶¹⁷ de hasonló feltételezhetünk a várjobbágyok, az udvarnokjobbágyok vagy a magánföldesúri *liberek* esetében is⁶¹⁸).

Ugyancsak teljes tizeddel tartoztak a mások földjén élő, de szabad költözési joggal és egyéb kiváltságokkal rendelkező vendégtelepesek (*hospites*)⁶¹⁹ – egyébként ők az egyetlen dézsmaadó társadalmi réteg, mely a korszak erdélyi forrásaiban is előfordul: részint a szebeni

⁶¹² 1092: Szt. László I. tk. 27., 30. és 40. tc. = Závodszy 162, 165. Vö. Holub: *Zala* I. 357; Prodan: *Iobăgia* I. 28. — Mikor a zabori monostor 1111-ben adományul kapta a birtokain élő népek dézsmáját, ezek soraiban szabadokkal és szolgákkal egyaránt számoltak (DocHungAnt I. 383).

⁶¹³ +1190: CDHung II. 256. Vö. Holub: *Zala* I. 357; Bolla: *Egységes jobbágyosztály* 136.

⁶¹⁴ [1116 e.]: Závodszy 209 (ismeretlen zsinat 2. tc.); 1232: MonEcclStrig I. 286; 1254: PannRendt VIII. 292; 1255: uo. II. 293; 1261: ÁOkIHs 29; 1271: uo. 37. Vö. Györffy: „Magyarország népessége” 51; Bolla: *Egységes jobbágyosztály* 256; Szűcs: „Megosztott parasztság” 9–10, 18, 55, 279, 312; Solymosi: *Földesúri járadékok* 42, 217; Kis: *Szolgálónépi szervezet* 101–103. — A korábbi szakirodalom az udvarnokokat teljesen dézsmamentesnek mondta (Erdélyi: „Pannonhalmi” 185; Holub: *Zala* I. 357, vö. [1226?]: PannRendt I. 679; 1233: uo. I 720; 1240: uo. I. 791), de ez csak azok esetében állt fenn, akik legalább a termés felét kellett beszolgáltatassák (Kis: *Szolgálónépi szervezet* 102–103).

⁶¹⁵ [1238 k.]: PannRendt I. 779. Vö. Erdélyi: „Pannonhalmi” 185; Szűcs: „Megosztott parasztság” 58.

⁶¹⁶ +1190: CDHung II. 255; 1232: MonEcclStrig I. 286; 1240: HOkm III. 6 = Solymosi: *Földesúri járadékok* 213; 1270: HOkm VIII. 128. Vö. Györffy: „Magyarország népessége” 51; Szűcs: „Megosztott parasztság” 17. A győri szőlőművesek és a vasi örök valójában nem tizedként adtak 2 dénárt az ispánnak (hiszen a dézsma nem e világi méltóságot illette), hanem a tizedszedés során ennyi volt az ispánnak mint a karhatalom biztosítójának a járandósága.

⁶¹⁷ [1238 k.]: PannRendt I. 772; 1241: uo. 793. Vö. Erdélyi: „Pannonhalmi” 185; Solymosi: *Földesúri járadékok* 35.

⁶¹⁸ Szűcs: „Megosztott parasztság” 12.

⁶¹⁹ 1263: MonEcclStrig I. 496 (Torna vm.); 1270: CDCr V. 525 (Petrinja, ZB). Vö. Solymosi: *Földesúri járadékok* 139, 141, 144, 153, 161.

ispánság területén, részint Szatmárnémetiben.⁶²⁰ Nem jelentettek kivételt a birtokos közszabadosok (13. századi nevükön: királyi *serviensek*), ahogy az úri nemzetségek tagjai (*nobiles regni*, vagyis a kor arisztokráciája) sem⁶²¹ – bár hangsúlyozni kell, hogy csakis a saját eszközeikkel és saját használatukra megművelt majorságaik (*predia*) után, hiszen önállóan gazdálkodó népeik maguk intézték a használatukba adott föld dézsmájának lerovását. A király által saját jövedelmeiből fizetett tizedről már volt szó (4.2.3. fej.).⁶²² Végül pedig, úgy tűnik, a 11. század végéig az áldozópapok és a bencés monostorok is tizedkötelesek voltak, és csak Kálmán király uralkodásának második felétől – európai összehasonlításban meglehetősen korán (vö. 5.1. fej.) – mentesültek saját kezelésben tartott haszonvételeik a dézsma alól.⁶²³

b) Az 1241–1242. évi tatárjárás, mint ismeretes, felgyorsította e jogilag tagolt társadalom évtizedekkel korábban elkezdődött átalakulását. A pusztítás nyomán a prédiumpok és várföldek jelentős része elnéptelenedett, az ott lakó szolganépek elmenekültek, vagy a zűrzavart kihasználva elszöktek, és korábbi jogállásukat eltítkolva máshol próbáltak szerencsét. Új földesuraik többnyire nem is firtatták a múltat, hiszen mindenhol munkaerő-hiány lépett fel, ezért akár jelentős jogi engedményekre is hajlandók voltak, hogy birtokaikat újra benépesítsék. A mintát a *hospesek* nyújtották, nemcsak jogállásuk, hanem földhasználatuk és adózási szokásaik tekintetében is. A különféle típusú magánföldesúri szolganépek, *libertinusok* és a világiaknak eladományozott várnépek mind tömegesebben szabadultak meg a személyes kötöttségből (vagyis kapták meg a szabad költözés jogát), úrbéri kötelezettségeiket pedig, mellyel immár a használatukba adott telkekért tartoztak, a földesurak egyre inkább pénzjáradékra változtatták. Minthogy ebből a birtokosok kényelmesebben biztosíthatták egyéni szükségleteiket, mint a korszerűtlenné vált prediális gazdálkodással, a házi szolgák tömegei is fölöslegessé váltak, és a 13–14. század fordulóján sorra felszabadították őket.⁶²⁴ Ezekből a csoportokból, valamint a régi *liberekből* és a tömegesen megjelenő vendégtelepesekből formálódott ki 1300 táján a jogilag egységes jobbágyosztály, melynek tagjai – a *hospes*-mintával összhangban – teljes tizedet fizettek.⁶²⁵ A korábbiakhoz képest újdonság volt, hogy ezt többnyire már nem természetben rótták le, hanem pénzen váltották meg: gabonakepénként egy nehezéket (*pondus*), illetve a 14.

⁶²⁰ 1224: Ub I. 34 = EOkm I. 132. sz. (Hétszék); 1230: DL 90749 (Szatmár).

⁶²¹ +1190: CDHung II. 255; 1222: 20. tc.: CDES I. 200. Vö. Erdélyi: „Pannonhalmi” 185; Györffy: „Magyarország népessége” 51.

⁶²² Balics: *Egyháztörténet* II/2. 429.

⁶²³ 1092: Szt. László I. tk. 27. tc. = Závodszy 162; [1100 k.]: Kálmán I. tk. 66. tc. = Závodszy 192; [1104 u.]: I. Esztergomi zsin. 65. tc. = Závodszy 205. Vö. Holub: *Zala* I. 364; IIa: „Dézsma adminisztrációja” 227; Györffy: „Magyarország népessége” 51; Csizmadia: „Rechtliche Entwicklung” 235; Csizmadia: „Tized Erdélyben” 44.

⁶²⁴ Erdélyben a 13. század legvégéről és a 14. század első feléből ismerünk szolgafelszabadító (*manumissionalis*) okleveleket: 1285: EOkm I. 414–415. sz.; 1286: uo. I. 423–426. sz.; 1318: uo. II. 295, 297, 307. sz.; 1323: uo. II. 463. sz.; 1339: uo. II. 1059. sz.; 1340: uo. III. 6. sz.; 1342: uo. III. 85. sz.; 1345: uo. III. 270. sz.; 1346: uo. III. 322. sz.; 1347: uo. III. 417. sz.

⁶²⁵ 1342: DecrHung II. 113 (35. tc.); 1351: uo. II. 132 (6. tc.). Vö. Holub: *Zala* I. 358; Solymosi: „Tized” 66.

század derekán ennél némileg magasabb árat képviselő 10–12 (bécsi vagy királyi) dénárt számítva.⁶²⁶ A 14. századdal kezdődően Erdélyben is a jobbágyokat említik a tizedkötelezettség által érintett elsődleges csoportként.⁶²⁷

A magánföldesúri népekhez képest jóval konzervatívabb királyi és egyházi birtokon a várnépek maradékának, az udvarnokok és egyházi szolgálónépek utódainak nem sikerült megszabadulniuk a kötött állapotból, hanem *condicionarii* néven a 14. század végéig fennmaradtak, cserébe viszont – legalábbis az udvarnokok – tizedmentességre tettek szert.⁶²⁸ Ezzel párhuzamosan a tizedátalány visszaszorult, és immár nem egyes jogi csoportokhoz, hanem vagyoni helyzethez kötődött: az egri egyházmegyében a gabonatermeléssel nem foglalkozó telkesjobbágyok 2 kepét, a nős zsellérek (*inquilini*) 2 nehezék finom ezüstöt, majd csak 1 kepét adtak fejenként.⁶²⁹

A *hospes*-jog jelentette a kiindulópontot egy másik társadalmi réteg, a nyugati-európai típusú polgárság kialakulásánál is. Az első jelentősebb lépést a jelentős önkormányzati és gazdasági jogokat biztosító városi kiváltságok jelentették, melyek osztogatása a 13. század második és 14. század első felében élte virágkorát.⁶³⁰ Ezek azonban sosem jártak a tizedmentesség adományozásával, csak a tized haszonélvezetében biztosítottak jelentősebb (vagy kizárólagos) szerepet a közösség által választott helyi plébánosnak (vö. 3.3. és 6.7. fej.).⁶³¹ A következő jelentős fejlemény a fallal övezett városok és a mezővárosok jogi megkülönböztetése volt, melyet Zsigmond király 1405. évi városi törvényei szentesítettek. Ez azonban egyiknél sem érintette a tizedfizetés kötelezettségét, így a 14. század második felétől már az erdélyi egyházmegyében is folyamatosan emlegetnek városi (Kolozsvár, Beszterce), illetve mezővárosi (Szatmár, Némethi) *hospes*eket és polgárokat a dézsmával kapcsolatos ügyekben.⁶³²

Minthogy pedig a polgári tulajdon gyakran szőlőbirtoklással is egybekapcsolódott, és az erre alkalmas domboldalak rendszerint szűkösen vagy egyáltalán nem álltak rendelkezésre

⁶²⁶ 1230: DL 90749; 1261: ÁOkIHs 28; 1271: uo. 37; 1291: Ub I. 174–175 (21. tc.); 1344: Ub II. 23; 1352: Ub II. 89–90, VeszpReg 441. sz.; 1358: Ub II. 149; 1500: DL 90758; Jakó: „Capetia” 212–213. Vö. Balics: *Egyház-történet* II/2. 429; Szűcs: „Árforradalom” 22–24, 31. — Az 1340–1350-es években egy dénármárka 400 királyi dénárral, egy budai ezüstmárka pedig 480 királyi vagy 466,67 bécsi dénárral volt egyenértékű (Engel Pál: „A 14. századi pénztörténet néhány kérdése.” Sz 134 [1990]: 25–93. 71), így egy nehezékre (ami a márka 1/48-ad részét jelenti, vö. uo. 28) 8,33–10 dénár esett, a használatos márkasúlytól és dénárfajától függően. Nem véletlen, hogy 1352-ben I. Lajos király kepéenként 8 dénárra akarta leszállítani a tizedmegváltás árát.

⁶²⁷ 1351: TelOkI I. 94–95 = EOkm III. 622. sz. (Kóród, KL); [1370 k.]: DL 56604 = EOkm IV. 814. sz. (Petneháza, SZR); [1408]: DL 32540 = Függelék 12.1. (Erdély); 1436: Ub IV. 613–614 (Erdély); 1451: KmJkv I. 953. sz. (Kolozsmonostor, KL); 1486: Ub VII. 462 (Teke, KL); 1504: Szatmár vm 449–450. sz. (Pátyod, SZR).

⁶²⁸ 1399: DL 8463 (idézi: Holub: *Zala* I. 357).

⁶²⁹ 1261: ÁOkIHs 29; 1271: uo. 36–37.

⁶³⁰ Vö. Fügedi: „Városprivilegiumok” 27–28, 81–82.

⁶³¹ Uo. 76–77.

⁶³² Kolozsvár (KL): 1377: Ub II. 462–463 = EOkm V. 294. sz.; 1379: Ub II. 503 = EOkm V. 446. sz.; 1409: Ub III. 477; 1415: uo. III. 641; 1419: uo. IV. 108–109; 1429: DF 275429; 1460: Ub VI. 81–82 = KmJkv I. 1455. sz.; 1469: Ub VI. 372. — Beszterce (SZF): 1469: Ub VI. 431; 1471: uo. VI. 505–506. — Szatmár és Némethi (SZR): 1500: DL 90758; Jakó: „Capetia” 212–213; 1501: DL 90759.

az adott város határában, a polgárság megerősödése együtt járt az *extraneus*-birtoklás, vagyis a más birtokosok területén használatba vett földek elterjedésével. Ilyen esetben tehát, a területi dézsmákra (*decime prediales*) vonatkozó szabályok (vö. 4.1. fej.) értelmében, a szőlőtulajdonos sem a saját plébániájának, hanem az adott területen illetékes tizedbirtokosoknak adta a bortizedet.⁶³³

A birtoktalan népelemek homogenizálódásával párhuzamosan, sőt azt kissé megelőzve a különféle birtokos rétegek között is végbement egyfajta egységesedés. Gerincét az a folyamat képezte, melynek során a királyi *serviensek* az 1230-as évektől egyre inkább az országos nemesség részének tekintették magukat, amit aztán az uralkodók is elismertek 1267-ben, illetve 1290-ben. Táboruk még jelentős számú várjobbágy és birtokot szerző *hospes*, valamint a szlavóniai és erdélyi regionális nemesség beolvadásával gazdagodott, mielőtt az *una eademque nobilitas* elvének kimondása 1351-ben lezárta a formálódás időszakát. Az új, igen népes nemesség fő ismérve a kötelezettségektől mentes földbirtoklás volt. Emiatt a várjobbágyok, noha egy ideig még az elit egy speciális rétegének számítottak, de mert birtoklásuk a régi várszervezet megszűnése után bizonytalan jogi helyzetbe került, az egységes nemesség és jobbágyság polarizálódásával a 14. század második felében nagyrészt lesüllyedtek a közrendűek közé. Csak a lipitói és turóci jobbágyfiak, a szepesi lándzsások, valamint az egyházi lovas jobbágyokból kialakult prediális nemesek maradtak meg tartósan a partikuláris nemesség köztes állapotában. Az Anjou-kor végéig azonban még valamennyiükre vonatkozott a tizedfizetés kötelezettsége, ami viszont sajátos formát öltött: nem volt ugyan átalány, de klasszikus értelemben vett tized sem, mivel nem a terméssel, hanem az egyéni kezelésükben levő földek mennyiségével volt arányos. Az a tény, hogy a 13–14. század fordulóján ez minden fent említett csoportnál ugyanazt a fajlagos értéket (1 fertó/ekealja) jelentette,⁶³⁴ jól mutatja, hogy a fokozatos jogi elkülönülésük ellenére ekkor még nagyjából egyforma státusúaknak számítottak. Más kérdés, hogy a majorsági földek viasszaszorulásával a tényleges dézsmálás egyre ritkább volt a köreikben. Mindenesetre az Anjou-kor végéig az erdélyi források is említeneek – a közrendűek mellett – nemeseket a tizedek fizetőiként.⁶³⁵

⁶³³ A kolozsváriak szőlői is többnyire a kolozsmonostori határban (vö. a fentebb idézett 1377., 1415., 1419., 1429. és 1460. évi adatokkal), illetve a gyalui uradalom területén (vö. 1409. évi adat) feküdtek. — A galaci nemesek által a beszercevidéki Dipse határában termelt köles tizede is a dipsei plébánost illette (Ub V. 363). — Az *extraneus*-birtoklás elterjedése miatt nem tekinthető üres szószaporításnak, hogy a tized fizetőiként olykor a helyi földműveseket (1364: AAV, RegAven, vol. 251, fol. 347r = Függelék 12.1.) vagy az adott egyházközség tagjait (*parrochiani*) nevezik meg (1453: DL 39581 [Nyírség]; 1506: DL 32545 [Buzd, SZF]; 1529: EK mlt IV/124 [Besztercevidék]).

⁶³⁴ Nemesek: 1261: ÁOKIHS 29; 1291: 21. tc.: Ub I. 174–175. — Szepesi jobbágyfiak: 1290: MonEcclStrig II. 273 (idézi: Szűcs: „Árforradalom” 24). — Birtokos szászok: 1291: 21. tc.: Ub I. 174–175. — Várjobbágyok: 1318: CDHung VIII/2. 172–173 = AOKI V. 48. sz. — Prediális nemesek: Holub: *Zala* I. 360–361. Vö. Kemény: „Bruchstück” 383; Balics: *Egyháztörténet* II/2. 429; Holub: *Zala* I. 358–359; Prodan: *Iobăgia* I. 28.

⁶³⁵ 1328: Ub I. 420 = EOkm II. 621. sz. (Erdély); [1370 k.]: DL 56604 = EOkm IV. 814. sz. (Petneháza, SZR); 1384: DL 28104 = EOkm V. 789. sz. (Fehér vm).

c) A Zsigmond-kor legfontosabb fejleménye a nemesi tizedmentesség kialakulása volt. Ekkorra már régtől fogva érvényesült az az elv, hogy a nemesek személyükben ki vannak véve az állami adók alól, mivel ők úgymond „vérükkel adóznak”, és ezzel az ethosszal egyre kevésbé fért össze a bármiféle más illeték (vámok, tizedek, stb.) fizetésének gondolata. Az előkelő és a középirtokos nemesség talán már az Anjou-kor második felében szert tett erre a kiváltságra⁶³⁶ – mindenesetre a későbbiekben csak az egyedül gazdálkodó, „egytelkes” nemesek tizedfizetése képezte az egyházi hatóságok és a nemesi társadalom között folyó kötéshúzás tárgyát. Elsőként az 1397. évi temesvári országgyűlés mondta ki, hogy a jobbággyal nem rendelkező nemesek és a közrendű familiárisok nem kényszeríthetők tizedadásra.⁶³⁷ 1405-ben Zsigmond király, 1415-ben pedig XXIII. János pápa nyilatkozott hasonló értelemben, de az egyházi tizedbirtokosok a szentistváni rendelkezésekre és a régi gyakorlatra hivatkozva még sokáig sikerrel hárították el a kismemesek próbálkozásait a dézsmafizetés elkerülésére.⁶³⁸ Az a tény, hogy a bábolnai felkelés résztvevőinek követelése között a nemesi *servitorok* és familiárisok tizedmentessége is szerepelt, mutatja a kérdés megoldatlanságát.⁶³⁹ Végül az 1439. évi dekrétum rögzítette azt, hogy „sem a jobbággyal bíró, sem a jobbágytalan nemesek nem tartoznak tizedet fizetni, ahogy ezt régi szabadságuk megköveteli”. A törvénycikket utóbb számos alkalommal megismételték és megerősítették.⁶⁴⁰

Ezzel tehát létrejött és a 19. század derekáig fennmaradt az a jól ismert felállás, melyben a korábbi gazdasági szempont (ti. az önálló termelés) helyett a – társadalmat is két alapvető táborra (nemesek / közrendűek) osztó – személyes jogállapot vált meghatározó szemponttá. Ettől fogva a közrendűek – jobbágyok, szabad parasztok és polgárok – számítottak tizedkötelesnek,⁶⁴¹ az egyház tagjai és az országos nemesség pedig, továbbá a nemesi létmód peremén

⁶³⁶ Egy 1353. évi – igaz, horvátországi vonatkozású oklevél szerint – azok a nemesek, akik legalább öt jobbággyal rendelkeznek, nem tartozanak tizedet fizetni, akiknek pedig 10 vagy több jobbággyuk van, egyet ezek közül is mentesíthetnek (CDCr XII. 197–198 = AOKl XXXVII. 606. sz., vö. Mályusz: „Tizedkizsákmányolás” 332–333).

⁶³⁷ 1397: 66. tc.: DecrHung II. 173. Aligha tekinthető véletlennek, hogy erre egy olyan dekrétumban került sor, amely a török veszély árnyékában az egyházi jövedelmek felét az ország védelmére rendelte (63. tc.), így ugyanis indokolhatónak tűnt, hogy a nemesek esetében ezt a hadakozás kiváltsa.

⁶³⁸ 1405: PannRendt III. 488; 1415: 5. tc.: ZsOKl V. 163. sz. (utóbbi érvényesülését akadályozta, hogy a pápát a konstanzi zsinat hamarosan lemondatta, és ellenpápaként rendelkezései is hatálytalanoknak számíttak). Vö. Holub: *Zala* I. 358–360; Prodan: *Iobăgia* I. 29.

⁶³⁹ 1437: DL 36972 = Demény: *Források* 78.

⁶⁴⁰ 1439: 28. tc.: DecrHung II. 294; 1440: 1. tc.: uo. II. 312; 1447: 36. tc.: uo. II. 370; 1458/I: 10. tc.: uo. III. 86; 1492: 50. tc.: CJH I. 512; 1500: 29. tc.: DecrHung IV. 154. Vö. Kemény: „Bruchstück” 383; Holub: *Zala* I. 360; Ila: „Dézsma adminisztrációja” 226; Mályusz: „Tizedkizsákmányolás” 333; Prodan: *Iobăgia* I. 29; Csizmadia: „Rechtliche Entwicklung” 235; Solymosi: „Tized” 66; Jaczkó: *Várad zsinat* 139.

⁶⁴¹ A tizedszedés alanyaként a törvényekben magától értetődően a parasztok (*rustici*) (1464: 24. tc.: DecrHung III. 148; 1478: 15. tc.: uo. III. 242; 1481: 2. tc.: uo. III. 246; 1495: 37–39. tc.: uo. IV. 76; 1498: 52. tc.: uo. IV. 122; 1514: 18. tc.: uo. IV. 186) vagy jobbágyok (*coloni*) (1481: 2. tc.: DecrHung III. 246; 1492: 48. tc.: CJH I. 512; 1498: 51–52. tc.: DecrHung IV. 120, 122; 1504: 23. tc.: uo. IV. 172; 1507: 15. tc.: CJH I. 702; 1514: 64. tc.: DecrHung IV. 206) szerepelnek. Vö. Ila: „Dézsma adminisztrációja” 226; Szabó: *Bács, Bodrog* 3–4; Solymosi: „Tized” 66.

egyensúlyozó egyházi prediálisok egyes csoportjai mentesültek alóla.⁶⁴² Rajtuk kívül még a falusi bírakat vették ki a dézsmaadás kötelezettsége alól, cserében azért, hogy segítették a dézsmaaszedők munkáját. Az ún. szabadosok viszont, jóllehet a földesúri teher alól mentesítve voltak, a tized szempontjából nem jelentettek kivételt.⁶⁴³ A csökkentett értékű, szimbolikus dézsmaáltatás sem tűnt el,⁶⁴⁴ csak a legszegényebbekre korlátozódott: azokra a (katolikus) jobbágyokra, akik csak házhellyel és belső telekkel (udvar, kert) rendelkeztek, külső tartozékokkal (szántó, kaszáló) azonban nem, így sem gabonát, sem bort nem termesztettek (vagyis későbbi nevükön: zsellérekre). Ők – jóllehet 1397-ben még mentességet kaptak – a 15. század végén már ún. „kereszténypénzt” (*pecunia Christianitatis*) tartoztak fizetni, amit 1498-ban háztartásonként hat dénárban szabtak meg. Azok viszont, akik idénymunkásként mások aratásában segítettek, a fizetségként kapott kérékből kellett tizedrészt adjanak (kivéve ha nemesi földön arattak).⁶⁴⁵

Egy olyan világban, ahol a középkor második felében a tizedbevételek túlnyomórészt agrártermékekre (azon belül is főként borra és gabonára) korlátozódtak, vagyis elsősorban a területi tized volt a domináns forma (vö. 5. és 6.1. fej.), az adott személy jogállása önmagában nem lehetett irányadó minden esetben. A prediális tizednél ugyanis a föld megmunkálójának személye kevésbé volt lényeges; a tized egyre inkább az adott parcellához kötődött – így jött létre a hosszú ideje nemesi használatban levő földek esetén a „nemesi telek” fogalma, amely a fentiek értelmében tizedmentességet élvezett. Emiatt pedig a 15. század közepétől folyamatosan felmerült az a dilemma, hogy mi történjék abban az esetben, ha egy jobbágy nemesi telket vesz művelésbe, vagy egy nemes (kivált ha birtoktalan *armalista*) más földjén gazdálkodik. A Mátyás-kori országgyűlések határozatai e kérdésben még elsősorban a területi elv (vagyis a telek jogállása) mentén nyilatkoztak (*res cum suo onere transire debet*),⁶⁴⁶ később viszont, úgy tűnik, a nemesi telket művelő jobbágy esetében kétségbe vonták ennek érvényét.⁶⁴⁷ Bizonyára a tized eldologiasodása okolható azért is, hogy bár az egyházi személyek régóta mentességet

⁶⁴² Az egyháziak tizedmentességét az 1458/I: 10. tc. megerősítette (DecrHung III. 86). Az 1500: 29. tc. említi, hogy bizonyos egyházak prediálisai nincsenek dézsmára kötelezve (uo. IV. 154) – bizonyos azonban, hogy az esztergomi érsek, illetve a veszprémi püspök és káptalan birtokain lakók nem tartoztak közéjük (vö. Holub: „Egyházi nagybirtok” 301; Solymosi László: „Adózás az esztergomi érsekség birtokain a középkor végén.” *AgrtSzle* 66 [2025]: 50–51). A törvényhelyet tévesen minden predialistára vonatkoztatja: Csizmadia: „Rechtliche Entwicklung” 235.

⁶⁴³ 1486: 43. tc.: DecrHung III. 291; 1495: 42. tc.: uo. IV. 78. Vö. Ila: „Dézsma adminisztrációja” 229; Szabó: *Bács, Bodrog* 3–4, 21.

⁶⁴⁴ Más kérdés, hogy a tized egy összegben történő bérbeadásának általános elterjedtsége miatt, a tizedbirtokosok szempontjából immár a dézsmajövedelmek zöme átalánynak számított – a tizedfizetők azonban továbbra is a szokott kondíciójuk szerint adóztak a bérlőnek.

⁶⁴⁵ 1397: 66. tc.: DecrHung II. 173; 1495: 43. tc.: uo. IV. 78; 1498: 52. tc.: uo. IV. 122. Vö. Ila: „Dézsma adminisztrációja” 229–230; Uő: „Dézsmajegyzékek” 83; Szabó: *Bács, Bodrog* 3–4; Prodan: *Iobágia* I. 29; Solymosi: „Tized” 66.

⁶⁴⁶ 1458: 24. tc.: DecrHung III. 97; 1468: 6. tc.: uo. III. 176; 1470: 3. tc.: uo. III. 186–187. Vö. Holub: *Zala* I. 361–362, 363 (az idézet forrása); Csizmadia: „Rechtliche Entwicklung” 235; Uő: „Tized Erdélyben” 44.

⁶⁴⁷ Vö. Holub: *Zala* I. 362;

élveztek, számos olyan esetet ismerünk Erdélyből, amikor kanonokok vagy különféle oltárok a kezükön levő (de korábban nyilván világiak által művelt) szőlők után – noha ellátásukat szolgálták – tizeddel tartoztak a püspöknek, és csak külön kiváltságolás révén szabadultak meg e kötelezettségtől.⁶⁴⁸

d) A szakirodalomban időről időre felmerül, hogy egyes kiváltságos etnikumok – besenyők, kunok, jászok, székelyek, szlávok, németek –, amelyek királyi népekként rendszerint mentesültek a kamarahaszna és más állami adók alól, a nemesség mintájára tizedet sem kellett fizessenek a középkorban vagy annak egyes időszakában.⁶⁴⁹ Ez azonban a rendelkezésre álló adatok alapján nem igazolható. A besenyők esetében már az eddig is felhasznált (kivétel nélkül a Somogy megyei nagyhalmi csoportjukra vonatkozó), de tévesen értelmezett oklevelek is azt bizonyítják, hogy tizeddel tartoztak (más kérdés, hogy ehhez nem igazán füllött a foguk, és minden eszközzel szabadulni próbáltak tőle).⁶⁵⁰ A kalocsai egyházmegyében élő és a tizedet megtagadó szlávok nagy valószínűséggel ortodox hitű délszlávok lehettek (vö. 5.3.1. fej.).⁶⁵¹ 1328-ban ugyan XXII. János pápa jóváhagyta I. Károly kérését, hogy a szlávok, románok és kunok áttérésének megkönnyítése végett átmenetileg ne követeljenek tőlük dézsmát, de ez a rendelkezés, ha alkalmazni is kezdték, aligha volt hosszabb életű.⁶⁵² Mindenesetre a jászok (1423) és a kunok (1499) esetében van későbbi adat a tizedfizetésre.⁶⁵³

Bár az adatok a székelyek esetében sem kényeztetnek el, nyilvánvaló, hogy náluk sem beszélhetünk tizedmentességről. Egy 1328. évi királyi oklevél ugyanúgy számol a dézsmafizetők között székelyekkel, mint magyarokkal, szászokkal, vagy nemesekkel és közrendűekkel, és a középkor későbbi szakaszaiban is vannak forrásaink Székelyföldről származó püspöki vagy káptalani tizedekről. Igaz, 1466-ban arról értesülünk, hogy a székelyek ezt szerették volna tizenhatoddá mérsékelni, de – már csak a királyi tiltás miatt is – nincs okunk azt gondolni, hogy

⁶⁴⁸ 1397: Ub III. 182, 1497: DF 277628 = Barabás M.: „Adatok” 441–442 (Gyulafehérvár, FH), 1514: DF 209054 = 272141 = Függelék 10.1 (23. sz.) (Tasnád, KSZ); 1543: Ds v It, nr. 133 (Dés, BSZ).

⁶⁴⁹ Incze: „Vallásos adó” 351; Dósa: *Jogtudomány* I. 188–189; Holub: *Zala* I. 357; Györffy: „Magyarország népessége” 51; Csizmadia: „Rechtliche Entwicklung” 235; Uő: „Tized Erdélyben” 44.

⁶⁵⁰ 1212: MonVespr I. 24; 1218: PannRendt I. 645; 1221: uo. I. 651; 1226: uo. I. 681; 1227: uo. I. 686. — Később, 1322-ben is tizedfizető besenyőkről hallunk, ezúttal a Fejér megyei Zedregről (DF 200107 = AOkl VI. 455. sz.). Vö. Györffy György: „Besenyő és magyarok.” In: Uő: *A magyarság keleti elemei*. Bp. 1990. 123–169.

⁶⁵¹ 1198: CDCr II. 286.

⁶⁵² 1328: Theiner I. 519–520 = EOkl II. 619. sz.

⁶⁵³ 1423: ZsOkl X. 880. sz.; 1499: Gyárfás István: *A jász-kunok története*. III. Szolnok 1883. 343. (Mindkét esetben vármegyei földek után adnak tizedet, így szigorúan véve nem zárható ki a személyes mentesség.) Vö. még Weisz Boglárka: „A jászok adózása a középkorban.” In: *Hatalom, adó, jog. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Kádas István–Weisz Boglárka. Bp. 2017. 107–124. (különösen: 120–121, 123–124.)

sikerrel jártak.⁶⁵⁴ A szepesi vagy erdélyi szászok esetében pedig az adatok tömege⁶⁵⁵ miatt nem is merülhet fel komolyan a mentesség kérdése⁶⁵⁶ – náluk a tizeddel kapcsolatos kiváltság azt jelentette, hogy az egészset visszatarthatják saját papjaik számára (vö. 6.7.1. fej.).

e) A tizedfizetők csoportja természetesen nem csak jogi-vagyoni rétegződés vagy etnikum alapján elemezhető, hanem más szempontok is felmerülhetnek. E tekintetben érdemes megemlíteni, hogy a források nem egyszer emlékeztetnek arra, hogy a dézsma megadása nemcsak a férfiak, hanem adott esetben nők kötelessége is volt, ha özvegyként, árván maradt hajadonokként vagy más okból kénytelenek voltak magukra vállalni a családi gazdaság irányításának terhet.⁶⁵⁷

5.3. Az erdélyi románok tizedfizetésének kérdésköre

Az erdélyi tizedfizetés legsajátosabb és éppen ezért legérdekesebb kérdéskörét a helyi románok és a dézsma kapcsolata képezi. Közismert ugyanis, hogy a románság, mely a késő középkorban már nagy tömegekben volt jelen a tartományban, a katolikus magyaroktól, székelyektől és szászoktól eltérően túlnyomórészt a görög rítusú (mai szóhasználat szerint: ortodox) kereszténységet követte, amely többek között abban különbözött a kereszténység nyugati ágától, hogy híveit nem kötelezte tizedadásra (vö. 3.2. fej.). Emiatt Erdélyben is – mint minden olyan földrajzi térségben, ahol a két felekezet hívei vegyesen laktak, az államvallás viszont (és ezáltal a domináns egyházszervezet) katolikus volt – adódik az az izgalmas kérdés: miként érintette a fenti aszimmetrikus interkulturális viszony az ortodox népcsoportok eredeti tizedmentességét?

A tized és az ortodox/román lakosság viszonyának alaposabb feltárása azonban nemcsak a téma egzotikussága miatt érdekelheti Erdély (és általában Kelet-Magyarország) kutatóit, hanem népiségtörténeti vonzatai okán is. A tized intézményének ugyanis önmagán túlmutató jelentőséget szokás tulajdonítani, hiszen mindaddig amíg felekezetspecifikus jellege – ha nem is abszolút következetességgel, de legalább tendenciaszerűen – érvényesül, a vallási szempont-

⁶⁵⁴ 1328: Ub I. 420 = EOkm II. 621. sz.; 1397: Ub III. 182 (Székelyföld); 1466: SzOkl VIII. 115–116 (Aranyos-, Maros-, Udvarhely-, Csík- és Gyergyószék); 1496: TTár 1911. 427 (kézi föesperesség); 1520: ZOkm XII. 421 (Székelyföld); 1503: SzOkl III. 155 (Sepsiszek); 1522: SzOkl II. 10 (Erdővidék); 1535: Gyulai cs lt, nr. 6 (Kézdiszek); [1552 k.]: Jakó: „Erdélyi püspökség” 149 (Székelyföld); 1557: EOE II. 79 (uo.).

⁶⁵⁵ Vö. 1224: Ub I. 34 = EOkm I. 132. sz.; 1328: Ub I. 420 = EOkm II. 621. sz. — Később ugyan a szászföldi tizedfizetők etnikai affiliáció nélkül, *hospites* (1396: Ub III. 164 [Tacs, SZF], 1405: uo. III. 370 [Buzd, SZF]) vagy *colonos* megnevezéssel (1481: uo. VII. 297–298 [Muzsna, Medgyes, SZF], 1516: besztercei kápt. lt, nr. 752. [Törpény, SZF]) bukkannak fel, de lokalizációjuk, illetve a legtöbb esetben említett egyházi intézmények minden esetben bizonyossá teszik hovatartozásukat.

⁶⁵⁶ Már csak azért sem, mert a *more Teutonico* tizedfizetés a teljes és szabályos dézsmaadás szinonimája volt (vö. Pauk: „Decima Slavorum” 202, 208).

⁶⁵⁷ 1414: Ub III. 600 (selyki dékánság); 147[9?]: DL 28349 (fehérvári fesp.); 1509: KárOkl III. 65 (Doboka vm.); 1517: DF 253548 (Fehér vm.); 1517: DL 82485 (szolnoki fesp.); 1535: Gyulai cs lt, nr. 6 (Kézdiszek); 1537: EgyhtEml III. 177 (Mada, Várasdobos, Petneháza, SZR); 1554: Dész v lt, nr. 159 (Dész, BSZ).

ból vegyes lakosságú régiókban elvi lehetőséget nyújt az egyes felekezetekhez tartozó közösségek szétválasztására. Sőt, mivel e területeken a vallási választóvonalaknak többnyire etnikai színezete is volt, a dézsmafizetésre vonatkozó források egyúttal a népiségi viszonyok feltérképezését is elősegítik.⁶⁵⁸ Nem véletlen tehát, hogy számos erdélyi medievista – magyarok, románok és szászok egyaránt – előszeretettel használta az 1589. évi dézsmaárenda-jegyzék, a különféle urbáriumok és a dézsmára vonatkozó más iratok adatait a tartomány etnikai térszekezetének rekonstruálásához.⁶⁵⁹

Fentebb (2.2.3. fejj.) már szó esett arról, hogy a románság és a tizedfizetés kapcsolatának szakirodalma meglehetősen gazdag. A témáról nyilatkozó kutatók csaknem egyhangú állásfoglalása szerint a 13–14. században az ortodox románság még egyáltalán nem fizetett dézsmát.⁶⁶⁰ Ezt a helyzetet már az alapvetést végző Kemény József is azzal magyarázta, hogy az erdélyi románok Szent István uralkodása előtt is keleti keresztényekként éltek a térségben, így a dézsmafizetéssel járó nyugati rítusú térítés őket nem érintette.⁶⁶¹ (Felfogását nyilván a témát utóbb monopolizáló román historikusok sem siettek megcáfolni, jóllehet ez a magyarázat – amellet, hogy konkrét bizonyítékok nem támasztják alá – számos, bajosan megválaszolható kérdést is szül a vélelmezett ortodox tömegek fennmaradásáról és az 1003 után alapított katolikus püspökséggel való kapcsolatáról.)

A fenti gyakorlat megváltozását a kutatás fősodra (Kemény, Zenovie Păclișanu, Viorel Achim) a Zsigmond-kortól számítja, okként végső soron a török veszélyt jelölve meg, mely egyfelől a honvédelemben szerepet kapó egyházi intézmények kiadásainak ugrásszerű megnövekedését, másfelől viszont – a pusztításoknak jobban kitett katolikus népesség megfogyatkozása miatt – bevételeik csökkenését vonta maga után. A változások azonban – az említett szerzők szerint – csak a románság egyes csoportjait érintették. A szűkebb értelemben vett Magyarországon, eltekintve néhány főpap elvetélt kísérletétől (1415, 1469), továbbra is valamennyien mentesültek a dézsma alól. Ezzel szemben a szászföldi románok mindannyian dézsmát adtak a

⁶⁵⁸ Az egyetemes egyháztörténeti összefüggések mellett a kelet-magyarországi források is *expressis verbis* igazolják, hogy a románok nem fizetnek tizedet. Vö. Hegyi: „Birtokosztály” 402 (98. jegyz., a forráshelyek felsorolásával).

⁶⁵⁹ Pl. Makkai: *Pusztulás* 18–22; Prodan: *Iobăgia* I. 53–57, 197, 265–267; Wagner: „Register des Zehnten”; *Erdély rövid története* 620 (a vonatkozó rész Barta Gábor munkája); Hegyi: „Birtokosztály” 401–402, 404–405.

⁶⁶⁰ Kemény: „Bruchstück” 382–385 (vö. 390–392 is); Păclișanu: „Dismele” 456–457; Prodan: *Iobăgia* I. 53–54; Achim: „Români și decimele” 9–10; Uő: „Disputa din episcopia de Cenad” 169–170, 172–173; Uő: „Politica față de ortodocși” 73–76; Uő: „Dijmele din Caransebeș” 189–192. — Egyedül a sérelmi megközelítést alkalmazó Ștefan Lupșa vélte úgy, hogy a katolikus prozelitizmus megnyilvánulásaként már a 14. században több kísérlet történt a románok alávetésére a tizednek (Lupșa: *Catolicismul și românii* 47–50), de a bizonyítékul felhozott források részint hamisítványok, részint pedig önkényesen értelmezte azokat (l. alább, 5.3.1. fejj.).

⁶⁶¹ Kemény: „Bruchstück” 382–384, 390–392 is. Az erdélyi románság őshonosságának a tézise viszonylag széles körben elfogadott volt a korabeli magyar történeti köztudatban, hiszen ezt támasztotta alá Anonymus akkor még kikezdetlen tekintélyű és a nemesi történelemszemléletnek oly kedves gesztája. Sokáig nem is tekintettek úgy rá, mint ami veszélyeztetné a magyarság hódítással és civilizatorikus tevékenységgel szerzett „történeti jogait”. Vö. Melinda Mitu–Sorin Mitu: *Ungurii despre români. Nașterea unei imagini etnice*. Iași 2014. 80–84.

szász papoknak. Az erdélyi vármegyékben jóval összetettebb volt a helyzet: előbb – egyesek szerint 1398-tól, mások szerint 1425-től vagy 1426-tól – a püspöki és káptalani birtokokon élő románokat kötelezték tizedfizetésre, majd 1468-tól kimutathatóan azokat, akik ún. „keresztény földre” (*terra Christianorum*) települtek.⁶⁶²

A „keresztény föld” fogalmán legtöbb szakértő, a rendelkezésre álló dokumentumok szövegére alapozva, olyan telkeket, illetve falvakat értenek, ahol korábban katolikus hitű – tehát tizedfizető – közösségek (magyarok vagy szászok) éltek, de ezek elvándorlása vagy kipusztulása miatt üresen maradtak.⁶⁶³ (Eszerint tehát az eredetileg is román lakosságú falvaktól nem követeltek tizedet.) Vannak azonban olyan szerzők, akik a fenti kifejezést – tévesen, vélhetően csak etimológiai okoskodás nyomán – hallgatólagosan a magyar államterület egészére vonatkoztatják, és ennek megfelelően úgy vélekednek, hogy 1468-tól, illetve 1498-tól minden megtelepedett erdélyi román tizedfizetésre lett kötelezve.⁶⁶⁴ Olyan vélemény is akad, amely szerint az ominózus szókapcsolat a katolikus földesurak birtokait jelöli.⁶⁶⁵

Még több alternatív állásponttal találkozunk, ha az 1468. évi változás okairól vagy utóéletéről van szó. Adrian Andrei Rusu és Cristian-Nicolae Daniel a „keresztény földre” települt románok tizedfizetésének bevezetését a firenzei zsinat eredményeként 1439-ben létrehozott (utóbb azonban elhalt) egyházi unió magyarországi és erdélyi leképeződésével hozta összefüggésbe.⁶⁶⁶ Alexandru Simon viszont azzal magyarázza, hogy Mátyás király így akarta megnyerni a hazai egyház támogatását, miután a törökellenes pápai segélyek elapadtak.⁶⁶⁷ Mindkét vélekedés azzal számol, hogy az új rendszer csak rövid ideig érvényesült, mert az 1481. évi országgyűlés eltörölte.⁶⁶⁸ Ez azonban nyilvánvaló ellentmondásban van azokkal a régóta ismert királyi rendeletekkel, amelyek ismételten kinyilvánítják a „keresztény földön” lakó szakadárak dézsamakötelezettségét (1498, 1500, 1570).⁶⁶⁹ Utóbbiak, valamint az ortodox (szerb, rutén és román) jobbágyság tizedmentességét kimondó törvények (1437, 1481, 1495, 1556) egymás mellé helyezésével Kemény József egy állandóan oszcilláló gyakorlatot vizionált, amely szerinte csak 1689. évnél jutott nyugvópontra, amikor az adózás módja végleg az adott telek/település jogállásához („oláh *sessio*” vs. „magyar *sessio*”) kapcsolódott, függetlenül az aktuális lakosok

⁶⁶² Kemény: „Bruchstück” 385–392; Păclișanu: „Dismele” 457–461, 488–491; Achim: „Românii și decimele” 5–7, 9–13; Uő: „Disputa din episcopia de Cenad” 169–178, 179–182; Uő: „Politica față de ortodocși” 77; Uő: „Dijmele din Caransebeș” 188–192.

⁶⁶³ Kemény: „Bruchstück” 386–387, 391–392; Păclișanu: „Dismele” 458; Prodan: *Iobăgia* I. 56; Achim: „Românii și decimele” 9–10; Uő: „Disputa din episcopia de Cenad” 169–170 (vö. még 179–182); Uő: „Dijmele din Caransebeș” 189; Simon: *Ștefan și Matia* 250–251.

⁶⁶⁴ Lupșa: *Catolicismul și românii* 50–52 (szerinte az 1468. évi királyi rendelet csak a káptalan birtokain élő románokra vonatkozott); Csizmadia: „Tized Erdélyben” 44–45.

⁶⁶⁵ Daniel: *Greek-Slavonic Communities* 232, 234.

⁶⁶⁶ Rusu: „Sinodul de la Florența” 97–98, 111; Daniel: *Greek-Slavonic Communities* 232–233.

⁶⁶⁷ Simon: *Ștefan și Matia* 250–251.

⁶⁶⁸ 1481: 3–4. tc.: DecrHung III. 247.

⁶⁶⁹ 1498: LegEccI III. 609; 1500: uo. III. 635–636; 1570: KárOkI III. 387–389.

vallásától és anyanyelvétől.⁶⁷⁰ David Prodan viszont, legtöbb kollégájával ellentétben, úgy vélte, hogy a „keresztény földre” költöző román jobbágyság dézsmafizetését előíró királyi oklevelek rendelkezései nem mentek át a gyakorlatba a határvédelemben fontos szerepet vállaló „szakadárok” (szerbek, románok, rutének) ellenállása miatt.⁶⁷¹

Látható, hogy az eddigi szakirodalom számos ponton bizonytalanságban hagy bennünket a fent bemutatott kérdéskör kapcsán. Nem derül ki, hogy mi a helyzet az egyházi birtokon élő románok tizedfizetésével, melyről a későbbiekben nem esik szó. Megerősítésre szorul, hogy pontosan mit kell értenünk a „keresztény föld” fogalmán, és tisztázandó, hogy mikor és miért kötelezték dézsmára az ide telepedett románokat. Tényleg érvényesült-e a gyakorlatban ez az elvi rendelkezés, és ha igen, csak átmenetileg vagy tartósan? Mi a helyzet azokban az esetekben, amikor a románok a nyugati rítusú lakosság mellé (és nem helyébe) költöztek? Az alábbiakban ezeket a kérdéseket szeretném újratárgyalni a primér források alapján, melyek sorát az erdélyi tizedfizetésre vonatkozó levéltári kutatásaim révén számos kiadatlan, 15–16. századi oklevélszöveggel sikerült bővítenem.

5.3.1 A románság és a tized a 13–14. században

Említettem, hogy a fenti szerzők mindegyike egyetért abban, hogy a Magyar Királyság területén élő románság, ortodox hitének megfelelően, a 13–14. században nem fizetett tizedet (és később is legfeljebb egy részük). Tüzetesebb vizsgálat után ezt támasztják alá mindazon források is, ahol az említett népcsoport neve és a *decima* szó együtt fordulnak elő – még akkor is, ha első látásra épp az ellenkezőjét látszanak bizonyítani.

Így például az esztergomi érsekség kiváltságait összefoglaló, a kutatás által 1262-re keltezett oklevélben arról olvasunk, hogy a magyarországi egyház primását megilleti a románok és székelyek által fizetett állatadó tizedrésze.⁶⁷² De a tágabb szövegösszefüggésből, az 1256. évi azonos tárgyú privilégiumból⁶⁷³ és a késő középkori forrásokból⁶⁷⁴ kiderül, hogy itt a tizedet nem a szóban forgó közösségek fizették az érseknek, hanem maga az uralkodó saját jövedelmei

⁶⁷⁰ Kemény: „Bruchstück” 385–394.

⁶⁷¹ Prodan: *Iobăgia* I. 55–57. Prodan elutasító álláspontját nagyban befolyásolhatta az, hogy monográfiája legfontosabb forrásanyagát a 16. századi urbáriumok képezték, amelyekben sehol sem találta nyomát annak, hogy a román jobbágyság tizedkötelesek lettek volna, sőt helyenként ennek kifejezett elvi tagadásába ütközött (vö. 658. jegyz.).

⁶⁷² „de pecudibus et pecoribus exigendis ab Olachis et Siculis idem archiepiscopus percipiet decimam partem” (MonEcclStrig I. 474 = EOkm I. 235. sz.). Az oklevél keltezésére és a vele szemben felmerült gyanúra lásd: RegArp I/3. 1302a. sz.; Györffy: „Adatok” 6–7 (11. sz.).

⁶⁷³ „Item in decimis percipiendis regaliū proventuum ex parte Siculorum et Olacorum in pecudibus, pecoribus et animalibus quibuslibet, exceptis terragiis Saxonum, sed ex parte Olacorum etiam ubique et quocunque provenientium” (MonEcclStrig I. 437 = EOkm I. 221. sz.).

⁶⁷⁴ „Item decima parte omnium proventuum regaliū in quibuscunque rebus consistentium, specialiter vero ... in quinquagesima ovium et aliarum rerum minutarum et ponderum de partis Transilvanis et a bobus tempore coronationis a Siculis dare debendis” (C. Tóth: *Esztergom III.* 164).

után, melyek közé tartozott – az urbura és a kamarahaszna mellett – a székelyek és a románok fenti (utóbb ökörsütésnek, illetve juhötvenednek nevezett) adója is.⁶⁷⁵

Amikor 1293-ban – IV. László korábbi kiváltságát megismételve – III. András király mentesítette az erdélyi káptalan Fülesd és Enyed nevű földjeire⁶⁷⁶ telepítendő 60 román családot az ötvened és a dézsma megfizetése alól, utóbbin ez esetben sem egyházi tizedet kell értenünk, hiszen a szöveg egyértelműen jelzi, hogy itt egy – közelebbről nem ismert – királyi adóról van szó.⁶⁷⁷ Prodan szerint az itt említett tized egyszerűen csak az ötvened szinonimájaként értelmezendő,⁶⁷⁸ bár lehetségesnek tartja azt is, hogy sertés- vagy méhtizedet takar, melyek a késő középkorban a románok által is fizetett földesúri adók voltak.⁶⁷⁹

Az ellenvetések⁶⁸⁰ cáfolata mellett pozitív adatok is igazolják a „szakadár” románok tizedmentességét. 1328-ban XXII. János pápa (1316–1334) I. Károly király kérésére utasította a magyar főpapokat, hogy azoktól a kunoktól, románoktól és szlávoktól, akik frissen katolizáltak, egyelőre ne követeljenek tizedet, mert kapzsiságukkal elriasztják a többieket az áttéréstől, ugyanis ezek az emberek előzőleg nem fizettek ilyesmit (*solvere decimas ante conversionem eorum non consueverunt*).⁶⁸¹ Hasonló kéréssel fordult 1351-ben a pápához a magyarországi és környező szakadárak és pogányok megtérítésén buzgolkodó I. Lajos király is, mivel úgy vélekedett, hogy a tömeges konverzió legfőbb akadálya a célcsoport idegenkedése a tizedfizetéstől. VI. Kelemen azonban ekkor már csak annyi engedményt tett, hogy a neofiták számára a tizedet

⁶⁷⁵ Vö. Kemény: „Bruchstück” 384; Lupşa: *Catolicismul şi românii* 47. A lényegen mit sem változtat, hogy késő középkori források szerint a primást megillető tizedrészt nem az uralkodó utalta át előzőleg már összegyűjtött bevételeiből, hanem az érsek maga küldött ki adószedőt Erdélybe (a király és a vajda embere mellé) az ötvenedből járó részesedése behajtására (1431: DL 75082; 1433: W. Kovács: „Szt. Erzsébet-ispotály” 256 [3. sz.], 1456: Ub V. 530–531).

⁶⁷⁶ A két helynév itt nem konkrét településeket jelöl, hanem kiterjedt birtoktesteket: Fülesd az Ompoly folyó völgyének hegyvidéki részét, Enyed pedig a hasonló nevű patak vízgyűjtő területét (vö. EOkm I. 589/1. és 589/11. sz.). A *terra* szó ’birtok’ jelentésére lásd: Szabó István: *A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század)*. Bp. 1971². 40–47; Engel Pál: „Töprengések az Árpád-kori sáncváarak problémájáról”. *Castrum* 6 (2007): 11–18. 14.

⁶⁷⁷ „ab omnique exactione seu collecta regali scilicet quinquagesima, decima vel quacumque alia iidem Olaci extorres habeantur, penitus et immunes”; „nullus collector seu executor regalis decime seu quinquagesime vel collectarum quemlibet pro tempore constitutus Olacos ipsius capituli ... audeat molestare, nec quinquagesimam, decimam seu exactionem aliam quamlibet exigere presumat ab eisdem” (Ub I. 195–196). Vö. EOkm I. 342, 519–520. sz.

⁶⁷⁸ 1374-ben a váradi káptalan román jobbágysági is juhaik tizedrészét adták ötvened címen (DocRomHist C, XIV. 700).

⁶⁷⁹ Prodan: *Iobăgia* I. 53. A sertés- és méhtized nem egyházi jellegű: uo. I. 67. A 13. században a románok zöme még királyi nép volt (vö. Ub I. 195), így fenti úrbéri jellegű járadékaikat is az uralkodónak fizették.

⁶⁸⁰ A régebbi szakirodalomban (Kemény: „Bruchstück” 386; Lupşa: *Catolicismul şi românii* 48–50) a románok korai dézsmafizetése kapcsán felmerült egyéb „adatoknak” még ennyi köze sincs a kérdéskörhöz: részint újkori hamisítványon alapulnak (1301: EOkm II. 6. sz.), részint pedig etnikailag-felekezeti vegyes összetételű uradalmakhoz (1357: DocRomHist C, XI. 86–87 = EOkm III. 882. sz.; 1359: DocRomHist C, XI. 375–378 = EOkm III. 1066. sz.), illetve mozgalmakhoz (1437: DL 36972 = Demény: *Források* 76–90) kapcsolódó általános egyházi tizedügyeket terjesztenek ki önkényesen a román jobbágyságra is, noha ezt sem a szöveg maga, sem más adatok nem indokolják (eltekintve persze a más megítélés alá eső sertés- és méhtizedtől, vö. Prodan: *Iobăgia* I. 69).

⁶⁸¹ Theiner I. 519–520 = EOkm II. 619. sz. Vö. Păclişanu: „Dismele” 456–457; Lupşa: *Catolicismul şi românii* 48; Prodan: *Iobăgia* I. 54; Achim: „Politica faţă de ortodocşi” 74; Daniel: *Greek-Slavonic Communities* 227.

harmincadra mérsékelte.⁶⁸² A diskurzus láthatólag csak arra terjedt ki, hogy az újonnan katolikkussá lett románok, kunok és egyéb sorstársaik fizessenek-e tizedet; az ortodoxok magától értetődő tizedmentességét – bármit is sugallnának előítéleteink – sem a pápa, sem az uralkodó nem kérdőjelezte meg.

Ugyanezt a következtetést támogatja az a megfigyelés is, hogy midőn a dézsmafizetők etnikumuk szerint kerülnek említésre az erdélyi forrásokban, ott mindig szászokkal, székelyekkel és magyarokkal találkozunk.⁶⁸³

Csak egyes főpapok tettek néha (sikertelen) kísérletet az ortodoxok dézsmáltatására, mint a kalocsai érsek 1354-ben⁶⁸⁴ – ez azonban témánkat nem érinti, hiszen a Bácskára és a Szerémségre kiterjedő kalocsai egyházmegyében nem éltek románok.⁶⁸⁵ Az 1415. évi eset, amikor a csanádi püspök akarta tizedfizetésre kényszeríteni a Temes megyei Doboz tartozékaiban élő görög rítusú (*de ritu Grecorum seu alia secta*) lakosokat,⁶⁸⁶ valószínűleg már nem is vonható ide: a prelátus minden jel szerint nem általában véve az ortodoxok megadóztatására törekedett, hanem – az új idők szellemében – csak a „keresztény földre” költözött szakadároktól követelt dézsmát.⁶⁸⁷ Jellemző, hogy még e sajátos helyzetben sem járt sikerrel: maga XXIII. János pápa ismerte el (ha taktikai okokból is) a helybeliek tizedmentességét.

14. századi pápai oklevelekből két további olyan, részleteikben is hasonló esetről van tudomásunk, ahol egy-egy kisebb román közösség hozható kapcsolatba az egyházi dézsmával: egyik az Arad megyei Szád környékéhez (1358), másik a Szatmár megyei meggyesalji uradalomhoz kapcsolódik (1377).⁶⁸⁸ Mindkét esetben újonnan alapított, illetve romjaiból

⁶⁸² A kérés: RegSuppl I. 221 (459. sz.) = EOkm III. 609. sz. A pápa válasza: Theiner I. 797–798 = EOkm III. 610. sz. Vö. Achim: „Politica față de ortodocși” 74–75; Daniel: *Greek-Slavonic Communities* 227–228. L. még RegSuppl II. 277 (31. sz.).

⁶⁸³ 1213: „si Ungaros vel Siculos ad dictam terram transire contigerit, nobis et ecclesie nostre in decimis teneantur respondere” (Ub I. 16); 1328: „rebelles vero, si qui in ... suarum decimarum solutionibus faciendis essent, aut sibi rebellare intenderent, quoslibet scilicet Saxones, Syculos, Ungaros ... ad plenam eisdem reddendam iustitiam cogas et compellas” (Ub I. 420); 1437: „suas decimas ex parte eiusdem universitatis Hungarorum sibi debendas” (DL 36972 = Demény: *Források* 77); 1465: „decimas de medio predictorum Saxonum” (Theil–Werner 37). Vö. még 1224: Ub I. 34; 1434: uo. IV. 529; 1439: uo. V. 43; 1466: SzOkl VIII. 115.

⁶⁸⁴ Theiner II. 7.

⁶⁸⁵ Téves az az álláspont (Achim: „Românii și decimele” 10; Uő: „Politica față de ortodocși” 77; Daniel: *Greek-Slavonic Communities* 231), mely a kalocsai érsek törekvését annak egész egyháztartományára, vagyis a metropolitai hatalma alá rendelt erdélyi, váradi és csanádi püspökség területére is értelmezi (ahol már valóban tömegesen éltek románok). A bulla egyértelműen az érsek saját egyházmegyéjéről (*diocesis*) ír, ami logikus is, hiszen a metropolita nem rendelkezett tizedjoggal suffraganeusai körzetében. Az az állítás sem igazolható, hogy a kalocsai érsek csak az egyházi birtokokon élő „szakadárokat” akarta megadóztatni (Achim: „Politica față de ortodocși” 77). Sokkal valószínűbb, hogy az intézkedés a dél-szerémségi szerb közösségeket célozta meg.

⁶⁸⁶ ZsOkl V. 33. sz. = Achim: „Românii și decimele” 17. A helyszín és a szereplők azonosítására: uo. 6–7; Achim: „Politica față de ortodocși” 76.

⁶⁸⁷ Achim: „Românii și decimele” 10–13; Daniel: *Greek-Slavonic Communities* 233–234. Doboz a 14. század első felében még katolikus egyházközség volt (MonVat I/1. 148, 153, vö. Ortway: *Geographia* I. 490–491).

⁶⁸⁸ 1358: DocRomHist C, XI. 235–236, 237–239 = EOkm III. 985. sz. (három kérvény); 1377: DocRomHist C, XV. 281–293, 296–302 (öt bulla). Vö. Pall: „Românii din Ținutul Medieș”.

újjaépített vagy épp ezután építendő templomokról van szó, amelyeknek még az egyházi-gazgatási beosztása is bizonytalan,⁶⁸⁹ mivel románok lakta vidéken keletkeztek, akik között a katolikus hittérítés nem sokkal előbb ért el kisebb-nagyobb sikereket.⁶⁹⁰ Ezen egyházközségek részére kérelmeztek a birtokosok különféle előjogokat, köztük a tized háromnegyedének helybentartását is.⁶⁹¹ Ha el is fogadjuk, hogy ennek nagy része az áttért románoktól származott (amit forrásaink szövegszerűen nem állítanak),⁶⁹² akkor is csupán arról van szó, ami a kor személyi elvű szemlélete alapján magától értetődő: a dézsmát katolikusok fizetik. Minthogy pedig a magyar és a román szakirodalom egyetért abban, hogy a nyugati prozelitizmus minden erőfeszítés és sikerpropaganda mellett is csak korlátozott és kérészértű eredményeket ért el a románság körében (ott is inkább csak az elit soraiban),⁶⁹³ továbbra is fenntartható az az álláspont, miszerint a románság túlnyomó (ortodox hitű) része semmilyen körülmények között nem fizetett tizedet a 14. század végéig.

5.3.2. Az egyházi birtokon lakó románok tizedfizetésének kérdése⁶⁹⁴

Láthattuk, hogy a tizedfizetés kiterjesztését az ortodox románok bizonyos csoportjaira egyes történészek az 1398-as,⁶⁹⁵ mások az 1425-ös vagy 1426-os évszámhoz kötik.⁶⁹⁶ Közelebről megvizsgálva azt találjuk, hogy a három dátum forrását ugyanazon, évszám nélküli le-

⁶⁸⁹ Az Arad megyei plébániák az erdélyi és a csanádi egyházmegye határvidékén feküdtek (DocRomHist XI. 237–238), Meggyesaljáról pedig nem lehetett tudni, hogy az egri, a váradi vagy az erdélyi püspök alá tartozik-e (uo. XV. 282, 286–287, 291, 296, 299).

⁶⁹⁰ „parrochiales ecclesias ... in medio Olachorum, inter nationes protervas, quarum aliquae de novo sunt ad fidem catholicam conversi” (uo. XI. 235); „quidem castrum cum eisdem villis olim fuit ... de manibus scismaticorum acquisitum, ac ipsorum castrum et villarum habitatores et incole, qui tunc erano scismatica labe reperi, viam veritatis agnoscentes de huiusmodi infidelitatis errore ad veram fidem catholicam et Romane ecclesie unitatem redierunt” (uo. XV. 282, vö. 286, 291, 296, 299 is).

⁶⁹¹ Uo. XI. 238, XV. 282. Rendes körülmények között a tized nagy része a püspököket illette, a helyi papnak csupán negyedrészt vagy ennek egy töredéke jutott (vö. 6.7. fej.).

⁶⁹² Láthattuk azt is, hogy ebben az időben az államhatalom a katolizált románok ideiglenes tizedmentességét szorgalmazta (vö. még Achim: „Dijmele din Caransebeș” 202–203). Nincs kizárva tehát, hogy a szóban forgó dézsma jórészt a két birtoktest magyar lakóitól került ki (Pall: „Români din Ținutul Medieș” 29–30). — A fenti és más hasonló jellegű oklevelek szerkezeti hasonlósága felveti azt a lehetőséget is, hogy a pápához benyújtott kérvények narratíváit a siker érdekében a kánonjogi elvárásokhoz igazították (vagyis például a helyi szakadár lakosság között végzett sikeres hittérítés, az új alapítások és a tisztázatlan joghatóság kihangsúlyozására azért került sor, mert ez jelentős előjogokat biztosított a kegyuraknak és az adott plébániának). Vö. Uo. 14–18, 24–26; Achim: „Convertirea din zona Beiușului” 84–85, 92–93.

⁶⁹³ A későbbiekben sem a szádi, sem a meggyesalji, sem a belényesi uradalom területén nincs tudomásunk nyugati rítusú román népességről (Pall: „Români din Ținutul Mediaș” 31–32; Achim: „Convertirea din zona Beiușului” 85, 88–92, 93); csupán a Karánsebes és Hátszeg vidéki román nemesség egy jelentős része katolizált tartósan a 15. század közepi ferences térítés hatására (Rusu: „Sinodul de la Florența” 117–127; Achim: „Catholicismul”; Uő: „Dijmele din Caransebeș” 187, 193, 198–200). Vö. még Zenovie Păclișanu: „Propaganda catolică între Români din Ardeal și Ungaria înainte de 1500”. *Cultura Creștină* 9 (1920): 4–34, 10, 20–23, 26, 28–33; Lupșa: *Catholicismul și românii* 61, 64, 70–71, 77–80, 91; Juhász: „Nyugati misszió” 263–264, 267–268, 272–278; Achim: „Români și decimele” 7–8; Uő: „Politica față de ortodocși” 69–72.

⁶⁹⁴ Az alfejezet szövege (az előző alfejezet lényegi részeivel) külön tanulmányként is megjelent: Hegyi: „Decima Volahorum” (angol nyelvű változata: Uő: „Romanians on Church Estates”).

⁶⁹⁵ Păclișanu: „Dimele” 457–458; Lupșa: *Catholicismul și românii* 49.

⁶⁹⁶ Kemény: „Bruchstück” 385; Achim: „Români și decimele” 9; Prodan: *Iobăgia* I. 54–55.

vél képezi, melyben Zsigmond király arról értesítette az erdélyi nemességet, hogy követeik (al-makeréki Apafi Miklós és szamosfalvi Gyerőfi László) útján kifejtett kérésük ellenére egyelőre nem hajtja be a püspöki és más egyházi birtokokon lakó románok tizedét (*decimam Volahorum episcopaliū et ecclesiasticorum exigere distulimus*), mivel a püspök bandériuma fenntartása, a káptalan és más egyházi személyek pedig hadi hozzájárulásuk teljesítése céljából kell megadóztassák románjaikat (*episcopus banderium proprium, capitulum autem et alii viri ecclesiastici certas summas pecuniarum ratione exercitus solvere et propter illas expediendas eorum Volahos exactionari habent*). Ígéretet tett azonban arra, hogy az éppen aktuális hadjárat végeztével ellátogat Erdélybe, és alapos tárgyalások után olyan döntést fog hozni az ügyben, mely mindkét felet kielégíti (*id quod cuilibet statui equum fiet secundum iustam rationem*). Külön utóiratban az „uratlan” nemeseket (*nobiles dominos ... non habentes*) is mentesítette a személyes hadbavonulástól (*ab ingressu presentis nostre exercitūalis expeditionis duximus supportandos*).⁶⁹⁷

A szöveg eltérő keltezései annak tulajdoníthatók, hogy a dátumsorban a kelethely (Visegrád) és a napi dátum (Sarlós Boldogasszony ünnepének előestéje, azaz július 1.) mellé az évszám nincs feltüntetve. Igaz, az éves keltezés elvileg rekonstruálható lenne az ugyanott megjelenő három uralkodási év segítségével, de ezek egymásnak szögesen ellentmondanak: a legtöbb közlésben⁶⁹⁸ a magyar *annus regni* (11.) 1397-re (és nem 1398-ra!), a „római” (azaz német) királyi (2.) 1412-re, a cseh királyi (6.) pedig 1426-ra mutat.⁶⁹⁹ Elképzelhető, hogy az egyes számok a szöveg átmásolása vagy kiadása közben torzultak el, és e szövegromlást elméletileg le is lehet vezetni, amennyiben feltételezzük, hogy a cseh uralkodási év helyesen hagyományozódott ránk,⁷⁰⁰ vagyis az oklevél tényleges dátuma 1426. július 1.⁷⁰¹ Ez esetben az

⁶⁹⁷ Közlései: 1398. évi keltezéssel: Benkő: *Milkovia* II. 321–323; Kósa 50–51; CDHung X/3. 213–214; Kemény József: „Erdélynek a’ mohácsi ütközet előtt való befolyása a’ magyarországi törvényhozásba és e’béli hajdoni függéséről”. *Árpádia* 3 (1838): 1–82. 30–32; Moldovanu 172; Hurmuzaki I/2. 400; DocVal 504–505 (regeszta). — 1426. évi keltezéssel: Moldovanu 234; Hurmuzaki I/2. 538–539. — 1425-re keltezett tartalmi kivonatok: CDHung X/8. 606; Hurmuzaki I/2. 533.

⁶⁹⁸ Néhány helyen (Moldovanu 234; Hurmuzaki I/2. 539) a 10. magyar (1396) és 15. római (1425) év szerepel a dátumsorban (alternatívaként), de nyilván ezek sem békíthetők ki egymással.

⁶⁹⁹ Zsigmondot 1387. március 31-én koronázták magyar királlyá, cseh királlyá pedig 1420. július 28-án. Német királyi uralkodási éveit azonban nem 1414. november 8-i aacheni koronázásától, hanem 1410. szeptember 20-i megválasztásától számította (jóllehet ekkor – rajta kívül – csak két választófejedelem voksolt mellette, igazán érvényesnek a megismételt, 1411. július 21-i *electio* tekinthető). Vö. *Középkori kronológia* I. 323, 364, 366, 372, 384. Uralkodása nagy részében (1387–1401, 1409–1437) – az Anjou-kori gyakorlattól eltérően – az éra számítása nem a naptári évhez igazodott, hanem a trónralépés napjával kezdődő ún. átmenő évszámítást követte (Engel: *Archontológia* I. 528–529, ill. 549–564, passim).

⁷⁰⁰ A három királyi cím és a napi dátum alapján bizonyos, hogy a levelet 1421–1432 közé kell keltezni, mert 1433. május 31-i római koronázása után Zsigmond már császári titulását és uralkodási évét is feltüntette a hasonló típusú oklevelekben (vö. CDHung X/8. 648, 649).

⁷⁰¹ Vö. ZsOkl I. 594 (5386. és 5387. sz. között).

eredetiben „*regnorum nostrorum anno Hungarie XL^{mo}, Romanorum vero sedecimo*” állhatott, ahol az egyes sorszámok könnyedén torzulhattak XI-re és *secundo*-ra.⁷⁰²

A fenti emendáció ellenőrzésének legegyszerűbb módja nyilván az oklevél eredetijének megtekintése lett volna. Ilyenre azonban nem rendelkezünk, sőt középkori vagy kora újkori hiteles átírásról sincs tudomásom. A legtöbb kiadás (közelebbről az 1398-ra keltezettek) Benkő József közlésén alapul, aki a maga részéről nem jelölte meg a szöveg forrását. Az 1426-ra datált közlések szolgai módon követik Kemény József egyik, 1840 táján készült másolatát,⁷⁰³ amely forrásként gróf Székely Ádámnak (†1789) akkor a kolozsvári református kollégium könyvtárában található kéziratgyűjteményére hivatkozott.⁷⁰⁴ A kollégium anyagát jelenleg a Román Nemzeti Levéltár kolozsvári részlegén őrzik, ahol sikerült is megtalálni a szöveget tartalmazó két kötet egyikét, azonban forráshivatkozás híján ez már nem nyújtott további útmutatást a nyomozásban.⁷⁰⁵ A szövegtorzulások hasonlósága alapján azonban feltételezhető, hogy ez és a Benkő-féle kiadás közelebbi kapcsolatban állnak egymással, talán egyazon hibás másolatról készültek.⁷⁰⁶

Kemény másolatgyűjteményében a szöveg még háromszor fordul elő. Ebből az egyik kevésbé érdekes, mert Benkő közlését követi.⁷⁰⁷ A másodikban viszont eredetileg az általam is rekonstruált uralkodási évek szerepeltek, és ennek megfelelően keltezése is 1426-os, utólag azonban – Benkő és Kósa műveinek hatására – Kemény „helyesbítette” a sorszámokat, és az évi keltezést is 1398-ra tette.⁷⁰⁸ Lehetséges tehát, hogy a neves forrásgyűjtő itt az eredeti vagy – ami valószínűbb – egy jobb minőségű másolat alapján dolgozott, amit egyes nevek (Gerew, Wissegrad) korhű formája is alátámasztana. Még figyelemreméltóbb a harmadik, mindeddig kiadatlan szövegváltozat, mely a kolozsmonostori konvent 1426. november 1-jei átírásába ágyazva olvasható, bő magyarázó jegyzetanyaggal.⁷⁰⁹ Bár az átírás eredetije sem maradt ránk,

⁷⁰² A római számok és a betűkkel kiírt számnevek váltakozó használatára egy dátumsoron belül lásd: Házi: *Sopron* I/2. 220, 261, 269, 307; CDHung X/8. 648, 649, stb.

⁷⁰³ Kemény: *DiplSuppl* III. 91–92.

⁷⁰⁴ A gyűjtemény rövid történetét lásd: Jakó: „Erdélyi forráskutatás” 16.

⁷⁰⁵ KvNLt, fond. 890: Kolozsvári Református Kollégium gyűjt. [Colecția colegiului reformat Cluj], nr. 46: Székely-gyűjt., IV. 235–236 (1426-ra keltezve). A Kemény által jelzett, ám 1425-re datált másik másolat (uo. nr. 43(?): Székely-gyűjt. II. 93) a román állami levéltárak középkori (!) anyagának folyamatban levő digitalizációja miatt hozzáférhetetlen. — Mivel a Székely-gyűjtemény nagyjából az Apafiakra és a Bethlenekre vonatkozó oklevélszövegeket tartalmaz (akárcsak a fenti tétel is), elképzelhetőnek tartom, hogy ezeket az Erdélyi Fiscalis Levéltár Apafiana állagából (vö. Trócsányi: *Kormányhatósági levéltárak* 545, 559–560) másolták ide. Ebben kutatni azonban nem állt módomban.

⁷⁰⁶ Kevésbé valószínű, hogy Benkő inspirálódott volna a Székely-gyűjteményből, mert ez esetben aligha keltezi a szöveget 1398-ra, és mert utóbbi csak Benkő művének 1781. évi kiadása után, 1789-ben vált hozzáférhetővé a nyilvánosság számára (l. fent). Benkőtől sem kerülhetett a szöveg Székelyhez, különben nem ez lett volna az egyedüli átvétel.

⁷⁰⁷ Kemény: *DiplApp* IV. 124.

⁷⁰⁸ „*regnorum nostrorum annorum Hungariae quadragesimo <videlicet XI>, Romanorum XVI <vero II> et Bohemiae sexto*” (Kemény: *DiplSuppl* II. 307–309).

⁷⁰⁹ Kemény: *DiplApp* V. nr. 26^{a-e}.

és Kemény ezúttal sem adja meg másolata forrását, a középkorias névalakok és a csaknem helyes dátumsor⁷¹⁰ az eredetihez viszonylag közel álló variánsról árulkodnak.

Az 1425-ös tartalmi kivonatot közlő Fejér György az Országos Széchényi Könyvtár (OSzK) Kézirattárában található *Codex Széchényianus*ra (tom. VI, nr. 81) hivatkozik forrásként, valójában azonban aligha látta az idézett kötetet, hiszen szóról szóra átveszi a gyűjtemény első, az egyes kötetek tartalmát bőven ismertető katalógusának megfelelő bejegyzését.⁷¹¹ Sajnos, az egykor tizennégy *tomust* számláló *Codex Széchényianus* az OSzK jelenlegi állományában már nem azonosítható, ellenben a régi katalógus útmutatása alapján ugyanott, egy másik, 1792–1793-ban készült másolati kötetben sikerült megtalálnom a vizsgált szövegnek ugyancsak 1425-re datált változatát.⁷¹² Ennek utalása Cornides Dániel nagybecsű gyűjteményéhez vezetett tovább,⁷¹³ minthogy azonban a forrásmegjelölés ez utóbbinál már hiányzott, ezúttal sem sikerült a 18. század második felénél korábbi szövegtanút találni, és a hipotetikus eredetihez közelebb jutni.

Mindezt azért volt szükséges részletekbe menően taglalni, mert egyébként az eredeti hiánya, valamint Benkőnek és Keménynek az oklevél „forgalomba hozásában” játszott döntő szerepe a kétségek árnyát vetik a szóban forgó forrásra.⁷¹⁴ A több ágon történt szöveghagyományozódás azonban azt valószínűsíti, hogy a szóban forgó oklevél – ha a zavaros keltezés miatt nem is mentes minden kételytől – semmiképpen sem lehet a 18. század eruditus forrásgyűjtőinek a koholmánya. A hitelesség kérdését persze ez még önmagában nem dönti el, így további, immár tartalmi jellegű vizsgálódásokra van szükség.

A hitelesség mellett szól, hogy a forrás műfajilag megfelel vélelmezett korának. Hasonló jellegű zárt parancsokra (*littere clause*)⁷¹⁵ – tudniillik ahol a címzett személye csak a külszetre írt címzésből derül ki, a levél szövegében *inscriptioként* csak a *fideles dilecti!* megszólítás szerepel, de a dátumsorban a különféle uralkodási évek is fel vannak tüntetve

⁷¹⁰ „regnorum nostrorum anno Hungariae XXXIX, Romanorum vero XVI, Bohemiae VI” (uo. nr. 26^b).

⁷¹¹ Jacobus Ferdinandus Miller: *Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Nationalis Hungaricae Széchényiano-regnicolaris*. I–III. Sopronii 1815. I. 504. Vö. CDHung X/8. 606.

⁷¹² *Chartae Transsylvanicae*, fol. 188^{r-v}. A kötet anyagát nagyjából Cornides gyűjteményéből, kisebb hányadában Fejérvári, Pray, Hevenesi munkáiból másolták össze.

⁷¹³ Cornides: *Diplomatarium* II. pag. 288–289. (A szöveg fényképmásolatához Ősz Sándor Előd és Láng Klára szíveségéből juthattam hozzá, segítségüket ez úton köszönöm!). Itt oklevelünk évi keltezése az alábbi: „regnorum nostrorum annorum Hungariae X^{mo}, Romanorum XVI° et Bohemiae sexto.” – Cornides munkásságának rövid ismertetésére és gyűjteményének értékelésére: Jakó: „Erdélyi forráskutatás” 16–17.

⁷¹⁴ Mindkét jeles forrásgyűjtő és -kiadó nevéhez kötődnek hamisítványok: Benkőre lásd EOkm I. 7, 148. sz. — Keményről: Mályusz Elemér: „Gróf Kemény József oklevélhamisítványai”. *LtKözl* 59 (1988): 197–216; Martin Rady: „The Forgeries of Baron József Kemény”. *Slavonic and East European Review* 71 (1993): 102–125.

⁷¹⁵ Vö. Szentpétery: *Oklevéltan* 187, 189; Francisc Pall: „Diplomatica latină cu referire la Transilvania (sec. XI–XV)”. In: *DIR, Introducere*. I–II. [București] 1956. II. 259–262, 286–288.

(sokszor a keresztény éra évszáma nélkül) – éppen az 1420-as évekből ismerek először párhuzamokat.⁷¹⁶ Ugyanígy a benne szereplő tények is megfelelnek a valóságnak: Apafi Miklós 1399 és 1446, Gyerőfi László pedig 1411 és 1430 között szerepel a forrásokban,⁷¹⁷ Zsigmond 1426 júliusában tényleg Visegrádon volt, majd – ígéretének megfelelően – 1426 novembere és 1427 júliusa között hosszú ideig Erdélyben tartózkodott.⁷¹⁸ A küszöbön álló háborúról szóló híradás is helytálló, hiszen az uralkodó már 1426. június 12-én arról írt Henry Beaufort winchesteri püspöknek (1404–1447), hogy három sereget akar útnak indítani, részben a husziták, részben – saját vezetése alatt – a törökök ellen, akik május végén elűzték országából II. Dan havasalföldi vajdát (1422–1431).⁷¹⁹ A hadjárat az év nyarán vagy őszén meg is valósult, a tervhez képest csupán annyi eltéréssel, hogy a királyi hadat nem maga Zsigmond, hanem Ozorai Pipo temesi ispán vezette.⁷²⁰

Nem ismeretlen a korszak írásos anyagában a familiárisként szolgáló és az „uratlan” (*dominos non habentes*) kisnemesek megkülönböztetése sem. Zsigmond király 1435. évi (ún. ötödik) dekrétuma előírta, hogy előbbieik uruk pénzén, ennek bandériumában, utóbbiak viszont saját költségükön és a megyésispán vezetésével tartoznak hadba vonulni.⁷²¹ Nem kétséges, hogy e második – amúgy igen alacsony harcértékű – kategóriának jól jöhetett az anyagilag megterhelő hadakozás alóli ideiglenes felmentés 1426-ban.

Más tekintetben azonban forrásunk nyelvhasználata és hangvétele problémás. Bár az elsőre szokatlannak, inkább az újkori latinság részének tűnő szavak (*conspectum, facunde, gratitudo, subsistens, involutus*) többsége megtalálható a korszak okleveles anyagában, ugyanez

⁷¹⁶ 1422: DF 239437 = ZsOkl IX. 120. sz., Házi: *Sopron* I/2. 220, CDHung X/6. 480–481 = 555–556 (utóbbi tévesen 1423-ra keltezve); 1424: Házi: *Sopron* I/2. 261; 1425: uo. 269–270 (utóirat is!); 1426: uo. 306–307; 1435: CDHung X/8. 648, 648–649. Ezek mindegyikét városokhoz (Pozsony, Sopron, Bátfá) intézték, és ennek köszönhető fennmaradásuk is. Érdekes lenne tudni, hogy az erdélyi nemesekhez intézett 1426. évi levelet – ha valódi – melyik levéltár örökölte a 18. századra? Talán a követek egyikének [leginkább Apafi Miklósnak] az utódai jöhetnek szóba.

⁷¹⁷ Engel: *Genealógia*, Becsegergely nem 2. tábla: Apafi, ill. Mikola rokonsága 2. tábla: Gyerőfi (szamosfalvi).

⁷¹⁸ Engel–C. Tóth: *Itineraria* 120–122.

⁷¹⁹ *Acte și fragmente* III. 80–81 = ZsOkl XIII. 719. sz. Vö. Pervain: „Lupta antiotomană” 103–104; Cîmpeanu: „Dan al II-lea” 62–63. Köszönöm W. Kovács Andrásnak a román szakirodalom felkutatásában nyújtott segítséget!

⁷²⁰ Az útirányról, az ellenségről, a hadvezér személyéről és egyes résztvevőkről az egyik fél hadbavonulása miatt jún. elejéről okt. 6-ra meghirdetett perhasztások (ZsOkl XIII. 236, 312, 436, 671–672, 689, 724, 729, 749, 765, 774. sz.) tudósítanak. A királyi had még szept. 5-én, ill. okt. 8-án is fegyverben volt, ezért a folyamatban levő pereket tovább halasztották okt. 6-ról 1427. jan. 13-ra (uo. XIII. 685, 689–690, 1081, 1192–1195, 1296, 1338, 1366. sz.). Ozorai Pipo szept. 8-án Orsován tartózkodott (uo. XIII. 1094. sz., vö. C. Tóth Norbert: C. Tóth Norbert: „Zsigmond király tisztségviselőinek itineráriuma I. [Uralkodásának elejétől az 1420-as évekig]”. Sz 138 [2004]: 487), nem tudni azonban, hogy oda- vagy már visszaúton. Ezért a hadjárat idejét is kétféleképpen lehet rekonstruálni: a szakirodalom általában júl.–aug. közé (Pervain: „Lupta antiotomană” 104–106; Engel: „Ozorai Pipo” 266, 293 [133. jegyz.]), de van, aki szept.–okt. hónapokra datálja (Cîmpeanu: „Dan al II-lea” 63–64). —Az akció sikere kérésztű volt, mivel a magyarpárti fejedelmet a törökök még az év végén ismét kiszorították az országból (vö. ZsOkl XIII. 1280, XIV. 96. sz.). II. Dan trónját csak Zsigmond újabb, kétszeri (1427. márc.–ápr., ill. júl.) beavatkozása nyomán sikerült megszilárdítani (vö. Pervain: „Lupta antiotomană” 107–114 és Engel–C. Tóth: *Itineraria* 121–122; Cîmpeanu: „Dan al II-lea” 65–70 csak a tavaszi betörésről tud).

⁷²¹ DecrHung II. 279–280 (2. §).

már nem mondható el a belőlük épített ritka szószerkezetekre (pl. *ingratius apparere non debet, exigere distulimus, causis rationabilibus subsistentibus*).⁷²² A mondatok felépítése néhol az érthetlenségig bonyolult, számos közbeékelés és sallang terheli a szöveget. A barokkos fogalmazáshoz ráadásul meglepően visszafogott és diplomatikus hang társul: az uralkodó majdhogynem mentegetőzik az erdélyi nemesség (!) előtt amiatt, hogy egyelőre nem szedi be az egyházi birtokokon lakó románok tizedét. Mindez különösen a hasonló jellegű parancsok⁷²³ világos és egyszerű fogalmazásával, valamint ellentmondást nem tűrő stílusával összevetve szembeötlő. Összességében tehát, bár a hamisítás ellenében szóló érvek is erősek, az eredeti hiánya és a stilisztikai kételyek miatt érdemes fenntartásokkal használnunk az oklevelet.⁷²⁴

A hitelesség kérdése azonban tulajdonképpen másodlagos fontosságú, mivel szerintem az iratot akkor sem használhatnánk forrásként az egyházi dézsma és a románság kapcsolata tekintetében, ha minden gyanú felett állna. Amennyiben ugyanis a *decima Volahorum episcopium*-ot klasszikus értelemben vett tizednek értelmezzük, akkor miért állítja forrásunk különös kegynek azt, hogy az uralkodó egy ideig nem szedi be, és miért sérelmezi elengedését (az egyház javára!) a tartomány nemessége? A tized behajtása ugyan a világi karhatalom (*brachium seculare*) – különösen a királyi védelem és a megyei hatóság közreműködése⁷²⁵ – nélkül aligha lett volna megvalósítható, ennek ellenére a középkorban ez nem vált hivatalos állami adóvá, hiszen eszmeileg az legitimálta, hogy „Krisztus öröksége”⁷²⁶, vagyis jogos tulajdonosa csakis az egyház lehet. Hasonlóképpen, noha az egyes nemesek (vagy akár azok összessége) sokszor konfliktusba kerültek a tizedek ügyében a felsőbb klérussal, e viták mégsem elvi alapon robbantak ki, hanem általában a tizedszedésnek a nemesi birtokok lakóit érintő gyakorlati kérdései vagy személyes ellentétek miatt. Abba, hogy a püspök miként adóztatja saját jobbágyait (ráadásul olyan illetékkal, ami „lelki jogon” még mások birtokáról is megilleti), laikusoknak biztosan nem volt beleszólása.

Lehetséges kiútnak tűnhet e dilemmából, ha tekintetbe vesszük az államnak és a tizedszedésnek a török veszély felerősödése miatt megváltozott kapcsolatát. A nikápolyi vereség

⁷²² Vizsgálatomhoz a középkori Magyarország digitális könyvtárának (library.hungaricana.hu) keresőprogramját használtam.

⁷²³ L. fent 716. jegyz.

⁷²⁴ C. Tóth Norbert álláspontja szerint – melyet a ZsOkl XIII. kötetének szerkesztőjeként, az 1426. évi teljes magyarországi okleveles anyag ismeretében fogalmazott meg, és 2016. szept. 26-i magánlevelében közölt e sorok írójával – a kolozsmonostori konvent 1426. nov. 1-jei, csak Kemény másolatából ismert átírásának szövege is „legalábbis problémás”, mivel olyan formulákat használ (pl. *sine diminutione et augmento prorsus aliquali*), amelyek az említett hiteleshely egykorú okleveleiben nem fordulnak elő, csak a század végén, akkor is ritkán és más oklevéladóknál. Emiatt mind az átíró, mind az átírt szöveget koholmánynak ítéli, melyeknél legfeljebb a hamisítás ideje lehet kérdéses. Szakvéleményét ez úton is köszönöm!

⁷²⁵ L. pl. 1397: DecrHung II. 173 (66. §); 1411: uo. 233–234 (6. §); 1538: Szeredai: *Notitia* 159; 1553: uo. 174.

⁷²⁶ „decime viris ecclesiasticis debeant provenire” (1357: DocRomHist C, XI. 86); „patrimonium crucifixi” (1403: DF 287051; 1432: Ub IV. 458, 492; 1435: uo. 563; 1486: DF 292085); „patrimonium Christi” (1468: DF 277565; 1498: DF 277631; 1500: DF 277657, 277662); „patrimonium ecclesie Christi” (1500: DF 277658); „patrimonium crucis Christi” (1500: DF 277653); „patrimonium episcopi” (DF 277684).

után, 1397 októberében tartott temesvári országgyűlésen ugyanis Zsigmond, a bárók és a nem-esek indítványára, elrendelte, hogy amíg a „pogányok” elleni háború tart, minden egyházi személy köteles átengedni jövedelme felét⁷²⁷ a határok védelmére, ráadásul oly módon, hogy a birtokosok a jobbágyaiktól származó tized felét egyenesen az országgyűlés által kijelölt személyek kezébe kell átadják.⁷²⁸ Mivel pedig Zsigmond eme intézkedése 1439-ig érvényben volt, hiszen a török fenyegetés tartós maradt,⁷²⁹ magyarázható lenne a király és a nemesség 1426. évi érdekeltsége a dézsma kérdésében.

A fenti hipotézis ellenőrzését megkönnyíti, hogy a közelmúltban alapos tanulmány készült az 1397. évi törvény 63. cikkelyének végrehajtásáról.⁷³⁰ Eredményei közül témánk szempontjából kettőnek van jelentősége. Az egyik az a felismerés, hogy a hadiadó fizetése során egyháziak mindvégig ugyanakkora (csak az adott intézmény kilététől függő) összeget⁷³¹ róttak le a király megbízottainak⁷³² vagy kincstartójának. Ennek nagyságát az érintettek a királlyal folytatott egyezkedés során állapították meg,⁷³³ és rajta már a későbbi, évről évre meghirdetett tanácskozások sem változtattak (a tét csupán az volt, hogy kap-e valaki felmentést arra az évre a fizetés alól).⁷³⁴ A hadiadó tehát inkább egyféle átalánynak tekinthető, és – a dekrétum előírásától eltérően – nem függött az éppen aktuális évi jövedelemtől,⁷³⁵ melynek állami ellenőrzésére, netán lefoglalására kísérlet sem történt.

Másrészről az is megállapítást nyert, hogy az előírt adót – egyes oklevelek félreérthető szóhasználata ellenére – valójában csak az egyházi középréteg tagjai, vagyis a prépostok és káptalanjaik, a főesperesek és egyes monasztikus rendek (bencések, premontreiek) fizették, a püspökök nem. Ők ugyanis – amint az a górcső alá vett 1426. évi oklevél is jelzi – azzal járultak hozzá az ország védelméhez, hogy fegyverben tartották bandériumaikat.⁷³⁶ Természetesen erre

⁷²⁷ Néhányszor a pápaság részéről is felmerült, hogy rendkívüli hozzájárulásként jövedelmük felét követelje az erdélyi plébánosoktól, de ennek Zsigmond mindannyiszor útját állta (vö. 1393: Ub III. 50–51; 1412: Ub III. 515–517, 547–549). Ez az illeték nem tévesztendő össze az *annatákkal*, melyeket a klerikusok a megüresedett kisebb javadalmak betöltésekor kellett fizetniük a pápai kincstárnak, és szintén az éves jövedelem felét tette ki.

⁷²⁸ 1397: 63. tc.: DecrHung II. 172.

⁷²⁹ Deér József: „Zsigmond király honvédelmi politikája.” *HdtKözl* 37 (1936): 189; Engel Pál: „Magyarország és a török veszély Zsigmond korában (1387–1437).” *Sz* 128 (1994): 273–287. 277, 285 (10. jegyz.); Uő: *Szent István birodalma* 192–193.

⁷³⁰ C. Tóth–Lakatos–Mikó: *Pozsonyi viszály* 179–199.

⁷³¹ Uo. 185–186 (8. táblázat).

⁷³² Személyükre lásd uo. 195–196.

⁷³³ Uo. 193. Vö. 1397: ZsOkI I. 5098, 5122. sz.; 1398: uo. I. 5559, 5617. sz.; 1399: uo. I. 5899. sz.

⁷³⁴ C. Tóth–Lakatos–Mikó: *Pozsonyi viszály* 191–193.

⁷³⁵ Uo. 188, 193.

⁷³⁶ Uo. 197–198. — Az erdélyi püspököknek a Zsigmond kor végén 150 lándzsát (= kb. 450–600 fő) kellett készenlétben tartania; bandériumára elsősorban a Havasalföld felé irányuló hadmozdulatokban számítottak (1415/1417: DecrHung II. 398; 1432/1433: uo. 420).

csak a főpapi bevételeik túlnyomó részét kitevő tizedjövedelmek birtokában volt lehetőségük,⁷³⁷ melynek közvetlen kezelésbe vétele tehát nem állt az állam érdekében (ráadásul kánonjogellenes is lett volna). Ilyesmire csak széküresedés esetén kerülhetett sor: egy-egy püspök halála után Zsigmond gyakran évekig világi *gubernatorok* kezén hagyta annak egyházmegyéjét, az ottani tizedeket pedig a déli végek megerősítésére fordította.⁷³⁸ Ez a lehetőség sem alkalmazható azonban az 1426. július 1-jei oklevélben vázolt helyzetre, hiszen ekkor az erdélyi püspöki szék be volt töltve Csanádi Balázs (1424–1427) személyében.⁷³⁹

Véleményem szerint tehát az itt említett *decima Volahorum* – ha létezett egyáltalán – nem jelentheti a „rendes” egyházi tizedet, inkább valamiféle királyi illeték kellett legyen, amelyet kifejezetten a románok fizettek a kincstárnak, és amely talán az 1293-ban említett tizedekkel állítható párhuzamba (l. fent). Prodan mindkettőt a juhötveneddel azonosítja,⁷⁴⁰ ami azért is figyelemre méltó álláspont, mert tudomásunk van arról, hogy ezt Zsigmond király – állítólag megneheztelve az erdélyi nemességre (talán az 1403. évi felkelésben való tömeges részvételük miatt?) – az erdélyi káptalannak a 13. század végétől mentességet élvező románjaitól is behajtotta, és a testület csak 1446-ban Hunyadi János kormányzótól nyerte vissza előjogait.⁷⁴¹ Ebben a kontextusban érthetőbb, hogy miért háborogtak a tartomány nemesei a „román tized” beszédese során az egyházi birtokosoknak nyújtott átmeneti kedvezések miatt.⁷⁴² Az uralkodó motivációja már magából a szövegből kitűnik: a mentesség révén az egyháziak hadi potenciálját akarta növelni.

⁷³⁷ 1436: [György erdélyi püspök] „pro defensione et conservatione partium nostrarum Transsilvanarum banderium suum sive gentes suas exercitiales in proximo contra rabidos insultus perfidorum Turcorum easdem partes nostras et ipsarum confinia devastantium levare et transmittere debet atque tenetur, proptereaque omnes redditus et proventus sui episcopatus ante tempus limitatum sibi necessario debet administrari” (Ub IV. 600–601). — Idővel az a felfogás terjedt el, hogy a püspökök tizedjogát honvédelmi feladataik legitimálják: 1500: [a tizedek] „pro defensione regni ordinati sunt” (DF 277658, 277653); 1504: [Miklós erdélyi püspök] „gentes suas, quas pro patrie illius defensione continue alere tenetur, ex proventus huiusmodi decimalibus servare ... habet” (DF 277684).

⁷³⁸ Engel: „Zsigmond jövedelmei” 430, 432 (20. jegyz.); Uő: *Szent István birodalma* 193; C. Tóth: „Esztergomi szék üresedése” 893–895; Uő: „A főpapi székek betöltésének gyakorlata Zsigmond király uralkodása alatt”. *GazdTárs* 4 (2012). Ksz.: 102–118. 112–114.

⁷³⁹ Engel: *Archontológia* I. 70.

⁷⁴⁰ Prodan: *Iobăgia* I. 54–55.

⁷⁴¹ A káptalani birtokok mentességére: 1293: Ub I. 195–196 = EOkm I. 342, 519. sz., vö. még 1331: EOkm II. 708. sz. Zsigmond jogtípró lépésre és a Hunyadi-féle restitúcióra: 1446: DL 31142 (vö. még 1446: DL 277507; 1453: DF 277531; 1458: DF 277538–277539). — Az erdélyi püspök birtokaira nem rendelkezünk hasonló jellegű adatokkal, de előbb-utóbb ezek is mentességet nyerhettek, mert az 1461. évi ötvenedjegyzékben nem szerepelnek (DL 25989 = Páclisanu: „Quinquagesima”).

⁷⁴² Weisz Boglárka szóban közölt véleménye szerint – melyet ez úton is köszönök – a szóban forgó *decima* olyasféle általános rendkívüli adó lehetett, mint az 1387-ben kirótt a heted (vö. Engel: *Szent István birodalma* 193) vagy az 1434-ben meghirdetett ötvened (ami a maga rendjén szintén csak névrokona a juhötvenednek, vö. Mályusz: *Zsigmond uralma* 118–122). Ez esetben viszont kérdéses, hogy miért csak a románok tizede képezi a vita tárgyát 1426-ban.

Kijelenthetjük tehát, hogy az 1426. évi levél nem alkalmas annak igazolására, hogy az egyházi birtokokon lakó románok egyöntetűen (egyházi) tizedadásra voltak kötelezve Erdélyben. Rajta kívül pedig nincs is más bizonyíték a szóban forgó álláspont mellett. Mi több, a késő középkori összeírások kifejezetten ellene vallanak. Az erdélyi káptalan jövedelemjegyzékeiben (1477, 1496, 1504) a kecskékkal adózó (tehát román) falvak halmaza teljesen elkülönül az egyházi tizedet, azaz gabona- és bordézsma-t fizető településektől.⁷⁴³ Ha elvileg lehetséges is, hogy utóbbiak közül némelyikben már ekkor románok laktak,⁷⁴⁴ akkor is nyilvánvaló, hogy a román falvak zöme nem tartozott tizedet adni. Az erdélyi püspökség birtokainak 1552 körül készült urbáriumuk nem jelzi ugyan, hogy mely települések voltak dézsma-kötelesek, de az itt románnak (*Walacalis*) mondott vagy kenéz vezette falvak⁷⁴⁵ a hét vármegye tizedfizető helyeit felsoroló 1589. évi dézsmaárenda-lajstromban nem szerepelnek.⁷⁴⁶

5.3.3. A „keresztény földre települt” románok dézsmáltatásának kezdete⁷⁴⁷

A fentiek értelmében tehát továbbra is fennáll a kérdés, hogy mikortól terjedt ki a tizedfizetés kötelezettsége az erdélyi románok egyes csoportjaira.

Láthattuk, hogy az eddigi szakirodalom szerint 1468-tól indul a „keresztény földre” települt románság dézsmafizetését elrendelő királyi oklevelek sora.⁷⁴⁸ Ezek közül a legelső, Má-

⁷⁴³ Kecse(ötvenedet?) adnak: Fülesd, Zalatna, Ompolyica, Metesd, Bokorháza, Muzsnaháza, Nagy- és Kisorbó, Oláhbocsárd, Diómál, Bánya(?), Pád, Répás (1496: Barabás: „Tizedlajstromok” 436). Román népességüket bizonyítja az explicit adatok (EOkm I. 519, III. 335, 498. sz., DF 275267) mellett az *Oláh*-jelző (DF 277596, 275410, 277694, DL 36354), valamint kenézek (EOkm II. 550. sz., DL 30962) és juhötvened említése (Pâclișanu: „Quinquagesima” 597). — Gabona- és bortizedet fizetnek a káptalani birtokokról: Kutyalva, Fel- és Nagyenyed, Magyarorbó, Bocsárd, Vajasd, Borbánd, Kisfalud, Gyulafehérvár, Poklospatak, Sospatak, Dálya, Magyar- és Bolgárcserged, Keresztényfalva, Buzd (vö. 6.3. fej.). Magyar, ill. szász lakosságra elsősorban katolikus papjuk (EOkm II. 549, 1041, 1059, 1075–1079, III. 217–218. sz.; Ub III. 338, 369; KmJkv I. 112–113, 1099, 1403, 1514. sz.; DF 277525; DL 31026 stb.) és Magyar-, ill. Szász-jelzőjük (DF 277596, 277694, DL 28865, 36354) utal.

⁷⁴⁴ Keresztényfalva (ma Székásgyepű, vö. Ub IV. 450–451) előfordul az 1461. évi ötvenedjegyzékben is (Pâclișanu: „Quinquagesima” 600), Sospatakon, Dályán és Poklospatakán pedig a középkor végén már román nevű lakosok (is) éltek (15. sz. m. f.: DL 36312, pag. 3; 1496: Barabás: „Tizedlajstromok” 430–432).

⁷⁴⁵ A gyulafehérvári-szentmihálykői uradalomban Strázsza (=Óregyház), Herepe, Rákos, Oláhlápád és Apahida tekinthető román lakosságúnak, a gyalui vártartományban pedig Tótfalu, Sztolna, Hideg- és Hévszamos, [Egerbegy], Solyomtelke, Köblös és Csinkó (vö. Hegyi: „Etnikum és adózás” 14–16, 33, 36). Ezek valamennyien ötvenedet adnak (Jakó: „Erdélyi püspökség” 150–152, 155–157, vö. még Hegyi: „Etnikum és adózás” 37–38).

⁷⁴⁶ Vö. Jakó: *Dézsma* 20–25, 52–61.

⁷⁴⁷ Az alfejezet szövege külön tanulmányként is megjelent: Hegyi: „Terrae Christianorum”.

⁷⁴⁸ Kemény: „Bruchstück” 386–391; Pâclișanu: „Disemele” 458–459; Prodan: *Iobăgia* I. 56; Csizmadia: „Tized Erdélyben” 44–45; Rusu: „Sinodul de la Florența” 98; Achim: „Românii și decimele” 9–10.

tyás király 1468. október 5-i parancsa azonban már szokásos illetékként hivatkozik a tőlük követelt tizedre,⁷⁴⁹ így a szóban forgó adóztatási paradigmával már néhány évtizeddel korábbról számolnunk kell.⁷⁵⁰

Szerencsére e tekintetben immár nem szükséges találgatásokra hagyatkoznunk. Az elmúlt évtizedben a levéltárakban lezajlott digitális forradalom nyújtotta új eszközök segítségével sikerült 2010-ben az erdélyi káptalan Budapesten őrzött országos levéltárának Lymbus részlegén egy olyan – részint tartalmi említés, részint teljes szövegű átírás formájában fennmaradt – oklevélszöveget találnom,⁷⁵¹ amely nemcsak a legkorábbi a „keresztény földre” települt románok dézsmájára vonatkozó eddig ismert források közül, hanem minden jel szerint egyenesen eme intézmény „alapítólevelének” is tekinthető.

a) Az elsőként fellelt szöveg tanú II. Ulászló királynak 1492. október 8-án (?) Budán kelt, és Bátori István erdélyi vajdához, illetve alvajdáihoz intézett nyílt parancslevele volt, melyben értesítette őket, hogy a katolikusok helyébe költöző románok is tartoznak tizedet fizetni Geréb László erdélyi püspöknek (1476–1501)⁷⁵² és káptalanának, nem lévén akadály az, hogy emellett a királynak is ötvenedet adnak.⁷⁵³ Rendelkezéseit tekintve az oklevél szökványosnak mondható, nem sokat tesz hozzá az eddig ismert (1468., 1498. és 1500. évi) királyi mandátumokból nyerhető információkhoz, indoklásként azonban (dátum nélkül) hivatkozik egy oklevélre, melyben Ozorai Pipo, akkor Zsigmond király kincstartója, temesi és sókamara ispán, valamint Lack Jakab és Henrik fia, János erdélyi vajdák intézkedtek az erdélyi egyházat az egykor katolikusok, most azonban szakadárok, azaz románok által lakott birtokokból és falvakból (*de possessionibus et villis ... in quibus olim fideles Christiani, sed nunc Scismatici sive Walachy inhabitarent*) ezután is megillető tized felől. A felsorolt archontológiai adatokból megállapítható, hogy az épp csak megemlített oklevél 1407–1408-ban keletkezett.⁷⁵⁴

b) A másik szöveg tanúra⁷⁵⁵ is egy szűkszavú levéltári regeszta hívta fel a figyelmemet, mely szerint ez az 1500 körülre keltezett okmány „Ulászló király rendelkezése az oláhok által

⁷⁴⁹ „decimas e medio vestri ipsi capitulo more alias consueto provenire debentes” (DF 277565). Közlései: Szeredai: *Notitia* 103–104; LegEccl III. 529–530; Kemény: „Bruchstück” 386–387; Hurmuzaki II/2. 182; Moldovanu 223 (regeszta).

⁷⁵⁰ Viorel Achim úgy véli, hogy bevezetésére (vagy ennek megkísérlésére) már Zsigmond korában sor került (Achim: „Disputa din episcopia de Cenad” 169).

⁷⁵¹ A beszkenelt levéltári segédletek (főként a géppel írt regeszták, l. fent) szövegében kerestem rá elektronikus úton a *decima*, *dézma* és *tized* szavakra, illetve ezek származékaira.

⁷⁵² Tisztségviselésére lásd: Temesváry: *Püspökök* 412–448.

⁷⁵³ DL 32513 = Függelék 10.1 (9. sz.). Az oklevél bal harmadának alsó fele elveszett, így a sorok elejéről is hiányzik kb. két-három szó. Emiatt nem tudható, hogy a mandátum Szt. Ferenc ünnepe előtti vagy utáni hétfőn kelt-e, vagyis okt. 8. mellett okt. 1. is elképzelhető keltezésként.

⁷⁵⁴ Szántói Lack Jakab és Tamási Henrikfi János 1403–1409 között álltak az erdélyi vajdaság élén, míg Ozorai Pipo 1404–1426 között volt temesi ispán (sókamara ispán már 1401-től), kincstartóként azonban csak 1407 áprilisa és 1408 júliusa között mutatható ki (Engel: „Ozorai Pipo” 254, 257, 261, 289 [93. jegyz.]; Uő: *Archontológia* I. 14, 204).

⁷⁵⁵ DL 32540 = Függelék 10.1 (5. és 8. sz.).

fizetendő tizedről”. A forrás hasonmását kikeresve nyomban érthetővé vált a kivonat szűkszavúsága és bizonytalan datálása. A fekvő helyzetű téglalap alakú hártyára írt, 25 cm széles oklevél ugyanis igencsak rossz állapotban maradt ránk: jobb oldali része átlósan leszakadt és elveszett, a megmaradt 21–34 cm hosszúságú rész közepén 7 x 10 cm nagyságú, ovális alakú lyuk éktelenkedik, az alsó sorokat pedig vízfolt teszi nagyjából olvashatatlaná. Az ünnepélyes *intitulatio*,⁷⁵⁶ valamint a felhajtás (*plica*) megléte bizonyítja, hogy privilegiális alakban volt kiállítva, megcsonkulása is valószínűleg a függőpecsét kiszakadásával hozható összefüggésbe.⁷⁵⁷ Minthogy pedig a privilégiumokat – a *plicát* nem számítva – hosszában kettőbe, széltében pedig négybe hajtva szokták őrizni,⁷⁵⁸ az okmány hátlapján megfigyelhető két függőleges behajtás alapján kiszámíthatjuk, hogy eredeti hossza kb. 57 cm lehetett,⁷⁵⁹ vagyis az íráshordozónak és a szövegnek több mint fele (kb. 55%) elpusztult.

A privilégium kibocsátója ezúttal is II. Ulászló, mivel az ily nevű magyar uralkodók közül csak ő volt egyidejűleg Csehország királya, továbbá Szilézia hercege és morva őrgróf is (1471–1516).⁷⁶⁰ Forrásunk szerint előtte mutattak be Geréb László [erdélyi] püspök és káptalana nevében egy oklevelet, amelyet Zsigmond király bizonyos bárói (*magnificorum*) bocsátottak ki, akik közül a töredékes szövegben Ozorai Pipo neve és az erdélyi vajdák címzése látszik. De nemcsak bemutatták, hanem át is írták azt a Jagelló uralkodóval: erre utalnak a megerősítést kérelmező⁷⁶¹ és az átírt oklevelet felvezető⁷⁶² szavak, de a záradékban olvasható formulatöredékek is.

Mindezt azért volt szükség ilyen aprólékosan levezetni, mert egy felületes olvasónak talán fel sem tűnik, hogy Ulászló király privilégiumában egy másik oklevél szövege van elrejtve, ennek *intitulatio*jából és keltezéséből ugyanis alig maradt fenn valami.⁷⁶³ Ez a néhány szó viszont igen nagy segítségünkre van: az oklevéladók egyikéről megtudjuk, hogy kincstartó és temesi ispán volt, ami másra, mint a már említett Ozorai Pipora nem vonatkoztatható, sőt – mint láttuk – rá is csak egy rövid időszakban, 1407 tavasza és 1408 nyara között. A társaiként

⁷⁵⁶ „Wladislaus Dei gratia Hungarie, Bohemi[e, Dalmatie], C[roatie] ... rex, necnon Slesie et Lucemburgensis [dux marchioque] Moravie et Lusatie” (DL 32540, 1-2. sor).

⁷⁵⁷ Erre a gyulafehérvári hiteleshelyi levéltár 17. századi hányattatásai között, közelebbről 1601. vagy 1658. évi feldúlása idején kerülhetett sor – vö. Trócsányi: *Kormányhatósági levéltárak* 126–130; Jakó Zsigmond: „Az erdélyi levéltárügy története.” In: Uő: *Írás, levéltár, társadalom. Tanulmányok és források Erdély történelméhez*. Szerk. Dáné Veronka–Fejér Tamás–Jakó Klára. Bp. 2016. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.) 80–94.

⁷⁵⁸ Vö. DL 19799, 46176, 101132, 101137, 101139, 106669, DF 285610, 285611, 285648, stb.

⁷⁵⁹ Ha az oklevél elején és végén a túlnyomórészt sablonos részeket kiegészítjük, hasonló hosszúságra (55–60 cm) következethetünk.

⁷⁶⁰ Az oklevél humanista írása is a 15. század végére vagy a 16. század elejére vall.

⁷⁶¹ „inseri et inscribi faciendo ... perpetuo valituras roborare et confirmare dignemur” (DL 32540, 6. sor).

⁷⁶² „Quarum quidem litterarum te[n]or talis est:” (Uo.).

⁷⁶³ Óváry ugyan felismerte, hogy itt egy átírt oklevélről van szó, de a megerősített okmányt Zsigmondénak tartotta. A levéltári nyilvántartásban viszont a DL 32540-nél csak a keretoklevél szerepel, emiatt a benne átírt szöveg regesztája a ZsOkl megfelelő kötetéből is kimaradt, jóllehet ott tárgyánál fogva még a mályuszi szelekciós kritériumok szerint is helye lett volna.

említett vajdák pedig eszerint szántói Lack Jakab és Tamási Henrikfi János kellett legyenek, hiszen ebben az időszakban ők töltötték be ezt a tisztséget (mégpedig párban, mint arra a többes szám is utal). Az átírást kérelmezők és az átírt oklevelet kibocsátók személye, ez utóbbinak már érintett (és alább részletezendő) tárgya, valamint keltezése lényegében bizonyossá teszik, hogy itt ugyanarról a diplomáról van szó, mint amit II. Ulászló király 1492. október 8-i, fent ismertett parancslevele is említ.

Ezen a ponton egy rövid gondolatmenet erejéig még vissza kell kanyarodnom a kereklevélhez, hogy annak elemzését lezárhassam. II. Ulászló privilégiumának dátuma részint a szöveg megcsonkulása, részint a vízfoltok miatt jószerével olvashatatlan. Ultraviola lámpa fényénél azonban mégiscsak kibetűzhető az évszám első két tagja (*millesimo quadingentesimo*), ami – az uralkodó trónralépésének (1490) időpontját is figyelembe véve – az 1490-es évekre korlátozza az oklevél keltezését (Geréb László említésével összhangban).⁷⁶⁴ Ezt az intervallumot viszont tovább szűkíti az, hogy az 1492 októberi királyi mandátum szerint az uralkodó már megerősítette (*confirmavimus*) Ozorai Pipo és társai rendeletét. Kézenfekvő, hogy erre ugyanazokban a napokban, talán 1492. október 6-án⁷⁶⁵ került sor,⁷⁶⁶ vagyis az átírás és a parancslevél egy előjog megújításakor szokásos oklevélpárt alkot. Ez annál is inkább valószínű, mert az átírt oklevél – tudomásom szerint – sem korábban, sem később nem fordul többé elő a történeti forrásokban.

Az átírt oklevél bevezetőjéből (illetve abból, ami belőle fennmaradt) kitűnik, hogy ez Ozorai Piponak és a két vajdának egy bírói döntését foglalja írásba, melyet az általuk Tordán közösen tartott közgyűlésük hoztak.⁷⁶⁷ A *congregatió*t a király megbízásából, az ő képében hívták össze,⁷⁶⁸ szükségességét pedig bizonyára – az ilyenkor szokásos sztereotip fogalmazásnak megfelelően – az elfajult (*deformatis*) közrend helyreállításával indokolták.⁷⁶⁹

Kezdőnapjaként hamvazószerda (*dies Cinerum*, a nagyböjt kezdete) utáni egyik hétköznapi van megnevezve. Hogy pontosan melyik, az a hajtas mentén keletkezett szakadás miatt nem olvasható, de a fent rekonstruált időszakból (1407–1408) egyetlen közgyűlést ismerünk,⁷⁷⁰

⁷⁶⁴ Az oklevélről készült kékcédula is 1490–1499 közé keltezi a szöveget.

⁷⁶⁵ A dátumsorban talán az alábbi szavak betűzhetők ki: „s[abbato] proximo p[ost ...]”. Amennyiben az átírás valóban 1492-ben kelt (l. fenti okfejtésünket) és ezt is Szt. Ferenc napjához viszonyították, adódik az október 6-i keltezés.

⁷⁶⁶ 1492 második feléből ismerünk is néhány olyan királyi átíró privilégiumot, amelyek írása hasonlít a DL 32540-éhoz (vö. DF 256376, DL 19799).

⁷⁶⁷ A megfelelő helyen maga a *congregatio* szó hiányzik, csupán az ilyenkor szokásos formulák szilánkjai utalnak rá („generalem [congregationem ...] universitati nobilium et alterius [cuiusvis status et conditionis ... isti]us partis Transsilvane hominum ... Thorde celeb[rata]”, DL 32540, 8-9. sor), de a keltezés módja minden ezirányú kétséget eloszlat („Datum vigesimo [secun]do die congregationis nostre ante[dictae] ...”, uo. 23. sor).

⁷⁶⁸ „dominus noster rex ... [nos auctoritate sua] suffultus ad has Transsilvanas part[es] ... duxisset destinandos” (uo. 7-8. sor).

⁷⁶⁹ Vö. pl. ZsOkl I. 2003, X. 787. sz.

⁷⁷⁰ A Zsigmond-korban már viszonylag ritkák a vajdai általános, Tordán tartott közgyűlések, ilyeneket – 1408. évit nem számítva – az alábbi kezdőpontokkal ismerünk még: 1391. ápr. 2. (TelOkl I. 230; Ub III. 23, 24, 26, 57,

az viszont valóban az 1408. esztendő hamvazószerdája utáni csütörtökön, azaz március 1-jén kezdődött, és – mint az ekkor kiadott több tucatnyi oklevélből kiderül – legalább egy hónapig tartott.⁷⁷¹ Minthogy pedig az ultraviola fénynél kisilabizálható zárósort szerint az oklevelet a gyűlés huszonkettedik napján (*vigesimo [secun]do die*) adták ki, ennek pontos kelte 1408. március 22-ben állapítandó meg.

Az oklevél külső jegyeiről nem sokat mondhatok, hiszen csak csonka átírásban áll rendelkezésünkre. Az örökérvényűség hangsúlyozásából és a megpecsételési záradékból⁷⁷² annyi azonban mégiscsak megállapítható, hogy eredetijét ennek is privilegiális alakban állíthatták ki, bizonyára mindhárom kibocsátó pecsétjének ráfüggesztésével. Amúgy a tárgy komolyságának is ez a forma felelt meg.

Az 1408. március 22-i oklevél központi részeinek ismertetésekor nehéz helyzetben vagyok, mert a szöveg éppen ott a legtöredékesebb, ahol a formulás részek már nem segítenek, így értelmezése bizonyos kockázattal jár. Mégis, az 1492. októberi királyi parancslevélben olvasható tartalmi összefoglalás és az átíró oklevél hátlapjára jegyzett egykorú tárgymegjelölés⁷⁷³ nem hagy kétséget a rendelkezés lényege felől, tudniillik hogy a „keresztény földre” települt románok tizedkötelezettségének egy korai emlékével van dolgunk. Az oklevélcsonkban olvasható szókapcsolatok segítségével nagy vonalakban a gondolatmenet is helyreállítható.

A bírói oklevelek logikája szerint a *narratio* az egyik jelenlevő által előadott sérelem ismertetésével kellett kezdődjön. A panaszos ezúttal a személyesen megjelenő [Upori] István erdélyi püspök (1401–1419) volt.⁷⁷⁴ Szó esik bizonyos „igazhitű” (*[fidei ortho]doxe cultores*), tehát katolikus jobbágyokról,⁷⁷⁵ akik – ha jól értelmezem – bizonyos „jogos és törvényes” dézs-mát (*veras et iustas decimas*) szoktak volt fizetni (*persol[vere?] ...] asueti*) az egyháznak, vagyis

80; DocVal 410; ZsOkl I. 1982, 1992, 2414. sz., stb.); 1394. dec. 7. (TelOkl I. 248–249; Ub III. 111; ZsOkl I. 3786. sz., stb.); 1399. jan. 8. (ZsOkl I. 5671, 5680. sz.; Ub III. 231, 234; DocVal 512; TelOkl I. 269, stb.); 1406. márc. 1. (TelOkl I. 309) és 1412. júl. 10. (Ub III. 526; TelOkl I. 384). Ezek egyike sem esett nagybőjt első napjára, továbbá Ozorai Pipo is csak az 1408. és az 1412. évi *congregatió*n volt jelen (királyi megbízásból, vö. TelOkl I. 331, 335, 364, 384, 396; Ub III. 524, 552, 655). Erdélyben 1412 után nem tartottak több, klasszikus értelemben vett bírói közgyűlést – vö. Janits: *Vajdák* 48 (135. jegyz.); Mályusz: *Erdélyi társadalom* 37; Kordé Zoltán: „Az 1412. évi erdélyi generalis congregatio”. *AUSz-AH* 124 (2006): 53–61.

⁷⁷¹ Lásd pl. TelOkl I. 329, 331, 332, 335; ZsOkl II/2. 5990, 6000–6001, 6004, 6006, 6016, 6020, 6022, 6026, 6030. sz.; Ub III. 449, 452, 455, 456. Az Anjou-kor közgyűlések még csak legfeljebb 15 napig tartottak. Vö. Andea: *Congregatii* 229–264.

⁷⁷² „[sigillorum nostrorum?] appensione et munimine roboratas” (DL 32540, 22–23. sor).

⁷⁷³ „Quod Walachi in terris Christianorum [commorantes?] integras decimas persolvere debeant et [teneantur].”

⁷⁷⁴ Tisztségviselésére: Engel: *Archontológia* I. 70. Pályafutására: Temesváry: *Püspökök* 279–285, 299–309.

⁷⁷⁵ Ismeretes, hogy – a mi szóhasználatunktól eltérően – a nyugati egyház a középkorban a maga részére tartotta fenn nemcsak az „egyetemes” (*catholicus*), hanem a „keresztény” (*Christianus*), sőt az „igazhitű” (*orthodox*) jelzőket is, míg a görögkeletieket csak „szakadárokként” (*Schismatici*) emlegették.

a püspöknek [és elődeinek, illetve a káptalannak?].⁷⁷⁶ Ezek a jobbágyság bizonyos, már régebben (*a diu*) rájuk törő bajok (*casibus pro tunc eisdem ingruentibus*) hatására talán elvándoroltak vagy elpusztultak, és az ily módon elnéptelenedett birtokokra (*huiusmodi possessionum et locorum desertorum*) valakik „szakadár nyelvű nemzetet” (*linguarum cismaticarum (!) nation[em]*), „barbár népet” (*[gen]tem barbaricam*) telepítettek (*locavissent*).⁷⁷⁷ Ez utóbbiak alatt, mint az a későbbiekből kiderül, románok (*Wolachi*) értendők, ami persze egyáltalán nem meglepő, hiszen Erdélyben rajtuk kívül más görögkeleti nép – néhány rutén faluközösséget leszámítva⁷⁷⁸ – nem volt.

A népességváltás nyilván hatással volt a dézsma ügyére is. Az említett „szakadárak” ugyanis, elutasítva a katolikus hitet („barbárságuknak megfelelően”, mint azt a panasztevő maliciózusan megjegyzi),⁷⁷⁹ megtagadták az említett tizedek fizetését⁷⁸⁰ az egyház nagy kárára.⁷⁸¹ Ebben földesuraik támogatására is számíthattak, hiszen az engedetlenség ismertetése során bizonyos, már említett nemesek lelki üdve is említésre kerül⁷⁸² (talán mint amit *renitens* magatartásuk veszélyeztet), míg a rendelkező rész már kifejezetten számol az ő el-
lentmondásukkal. Aligha lehet kétséges, hogy e földesurakban kell látnunk a szóban forgó románok telepítőit is, hiszen nekik elemi érdekük volt, hogy falvaik ne álljanak lakatlanul, másfelől pedig tulajdonosként csakis ők rendelkezhetek birtokaik benépesítése felől.

A püspök panaszát a bírák, alapos tanácskozás után, általános rendelettel próbálták orvosolni. Örök időkre szólóan megparancsolták, hogy ettől fogva az erdélyi egyházmegye területén fekvő bármely nemesi birtokon jobbágyság módjára lakó, azok tartozékait használó románok és más „szakadárak” kötelesek fizetni a szokásos (*veras, iustas et consuetas*) tizedeket.⁷⁸³

A rendelet megszületésének körülményei érthetővé teszik, miért találkozunk a „keresztény földre” települő románok tizedfizetési kötelezettségével csupán a történeti Erdélyben. Ismeretes, hogy az erdélyi vajda saját hatáskörében a hét erdélyi vármegye számára hirdethetett

⁷⁷⁶ DL 32540, 11-12. sor. Az értelmezés azon alapszik, hogy a *iobagiones* alany-, a *decimas* tárgy-, az *ecclesie* részeshatározó-esetben található egymás után, a távolabbi *asueti* melléknévi igenév pedig csak a jobbágyságra vonatkozhat. Az, hogy itt a tized fizetéséről, és nem a visszatartásáról van szó, a kontextusból következik.

⁷⁷⁷ Uo. 12-13. sor.

⁷⁷⁸ Ezidőtájt a Felső-Maros mentén (Oroszidecs, Oroszfalu) és a Nagy-Szamos környékén (Alsóilosva, Alsó- és Felsőroszfalu) ismerünk rutén falvakat, amelyek hamarosan el is románosodtak (1393: BánfOkI I. 452; 1405: uo. 483; 1410: ZsOkI II/2. 7289, 7995. sz.; 1435: DL 62810). A délszlávok csak később tűntek fel Erdély délnyugati sarkában (Vajdahunyad, Alvinc, Borberek, Lámkerék). Vö. Binder Pál: *Közös múltunk. Románok, magyarok, németek és délszlávok feudalizmus kori falusi és városi együttéléséről*. Bukarest 1982. 63, 134, 147.

⁷⁷⁹ „[Christian]itatis fidem, sicut eorum requirit barbaries, servare respuentes” (DL 32540/ 14. sor).

⁷⁸⁰ A megcsonkult oklevélben csak a „dare et solvere recusarent” olvasható, de az, hogy mire vonatkozik, nemcsak az oklevél jól ismert tárgyából következtethető ki, hanem a rendelkező részben kifejezetten szerepel is.

⁷⁸¹ A töredékes 15. sorban bizonyos szentek nevében épített egyházakról (?) („[...] sanctorum vocabulis constructe”), illetve a Teremtőnek engesztelő áldozatul felajánlott adományokról (?) („Creatori altissimo placabiles hostie fuissent fidelissime oblate”) is szó esik, de valószínű, hogy ezek nem külön sérelmek tárgyai, hanem valamiképp a tized ügyéhez kapcsolódnak.

⁷⁸² „in eorum pretaxatorum nobilium salutis fa[...]” (uo. 16. sor).

⁷⁸³ Uo. 19-22. sor.

meg közgyűlést.⁷⁸⁴ Ha ő vagy más báró (mint esetünkben Pipo) királyi megbízottként járt el, a nemesek mellett a székelyeket és a szászokat is meghívhatta *congregatiójára*,⁷⁸⁵ de nincs tudomásunk arról, hogy ezek 1408-ban valóban jelen lettek volna Tordán.⁷⁸⁶ Mindenesetre az a tény, hogy a március 22-i oklevél *dispositiója* kifejezetten nemesi birtokokat (*in terris et possessionibus quorumlibet nobilium*) emleget, arra enged következtetni, hogy a rendelet elsősorban a megyei területekre vonatkozott, közelebből – noha földrajzi keretként az erdélyi egyházmegye (*in dyocesi dicti episcopatus Albensis*) van feltüntetve, amely, mint láthattuk, kiterjedt a Szilágyságra és Szatmár környékére is (vö. 1.2. fej.) – a hét erdélyi *comitatusra*, mert a közgyűlés joghatósága nem terjedt túl a Meszesen.⁷⁸⁷

A szóhasználat ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a katolikusok helyére költöző románok csak a magánföldesúri jószágokon kellett volna tizedet fizessenek. Utóbbiak kihangsúlyozására azért volt szükség, mert a jogelv érvényesítése itt ütközött ellenállásba: gyakorlatba ültetése az egyházi földeken nyilván nem jelentett különösebb gondot, a királyi birtokokon pedig a rendeletet kibocsátó vajdák biztosíthatták azt. Végző soron az sem zárható ki, hogy az intézkedést a Székely- és a Szászföldre is érvényesnek gondolták, de hogy így történt-e, vagy pedig az utóbbi külön kategóriát képezett (mint azt a román történetírás állítja), a későbbi gyakorlatot megcélzó további kutatásoknak kell eldönteniük.

Egy efféle, erdélyi fogantatású és érvényű jogszabály létéből téves lenne messzemenő közjogi következtetéseket levonni. Bár a szakirodalom egyik vonulata szeret Erdély különállását megtestesítő rendi parlamentet látni a vajdai közgyűlésekben,⁷⁸⁸ ezek valójában nem tárgyaltak honvédelmi és külpolitikai ügyeket, nem választhatták meg a vajdát vagy az alvajdát, sőt még az adóról sem szavaztak, hanem elsősorban bírói fórumok voltak.⁷⁸⁹ Ugyanakkor hiba volna (mert idegen a kor szellemétől) a törvényhozó és az igazságszótó jelleg merev szembeállítását is: a klasszikus *congregatiók* az egyes perek vitele mellett általánosabb érdekű ügyekkel

⁷⁸⁴ Janits: *Vajdák* 19–26, 40–42; Istványi: „Congregatio” 194–195; Andea: *Congregatii* 184, 201–205. — A vajdák számos esetben egyúttal magyarországi megyék élén is álltak (Engel: *Archontológia* I. 11–15), de ezek közül csupán a vajdai tisztséggel hosszabb ideig (1258–1446) összekapcsolt Szolnok (értsd: Külső- és Közép-Szolnok) részére tartottak közgyűlést, és azt is csupán ispáni tisztségükből kifolyólag, a tordai *congregatióktól* függetlenül. Vö. Hegyi: „Szilágyság hovatartozása II.” 14–19.

⁷⁸⁵ Janits: *Vajdák* 40–41; Mályusz: *Erdélyi társadalom* 36; Andea: *Congregatii* 198–200.

⁷⁸⁶ Vö. TelOkI I. 329, 330, 332, 335; ZsOkI II/2. 5990, 6000–6001, 6004, 6006, 6016, 6020, 6022, 6026, 6030. sz.; DF 244517, 252866; DL 30626, 42941, 30100, 39495; Ub III. 452, 455, 456. — A források hallgatásából azonban nem lehet messzemenő következtetést levonni, mert a székelyeket és szászokat akkor sem említik következetesen, ha jelen voltak (Janits: *Vajdák* 41).

⁷⁸⁷ Uo. 18–19.

⁷⁸⁸ Pascu: *Voievodatul* I. 253–255; Tudor Sălăgean: *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*. Cluj-Napoca 2003. (Bibliotheca Rerum Transsylvaniae 31.) 214–222, 232, 276–277, 361; Pop: *Românii și puterea* 314–315, 324–325, 328–329.

⁷⁸⁹ Az aktuális közügyek megtárgyalására a 14. század végétől a vajda külön tanácskozásokat (*consilium, colloquium*) hívott össze. A régi közgyűlések elhalása (1412) és a „három nemzet uniója” megalakulása (1437) utáni *congregatiók* viszont már valódi rendi tartománygyűlések voltak (Mályusz: *Erdélyi társadalom* 38–48).

is foglalkoztak, különösen ha az egyedi sérelmeket csak új normák alkotásával lehetett orvosolni.⁷⁹⁰ Ezek a belső rendszabályok önmagukban nem jelentettek önállósodási, elszakadási törekvést, hiszen a szokásjogra épülő magyar jogrend elég jól tolerálta a partikularizmusokat.⁷⁹¹

Az oklevélből kihámozható alapkonfliktus egyszerű érdeellentétként írható le. Az erdélyi katolikus egyház, azon belül a püspökség és a káptalan jövedelmének túlnyomó része a tizedből származott,⁷⁹² aminek volumene elsősorban a hívek számától (illetve az általuk megtermelt gabona- és bormennyiségtől) függött.⁷⁹³ Az utóbbiakat sújtó kedvezőtlen demográfiai folyamatok tehát érzékenyen érintették az egyházi elitet, jelentős jövedelemkiesést okozva számukra egy olyan korban, amikor ráadásul kiadásai is megnövekedtek a török veszély elleni védekezés címén bevezetett intézkedések miatt.⁷⁹⁴ Logikus tehát, hogy ezt egy olyan agilis püspök, mint Upori, aki minden eszközzel igyekezett megvédeni és kiterjeszteni egyháza jogait,⁷⁹⁵ valamiképpen kompenzálni próbálta a veszteséget. Ha tehát a románok katolikus hitre térítésére irányuló 14. századi törekvések nem jártak komolyabb sikerrel,⁷⁹⁶ akkor azzal kellett próbálkozni, hogy a „szakadár jövevények” a korábbi lakosság úrbéri kötelezettségei mellett az egyháziakat is átvállalják.

A „keresztény földre” költöző románok számára ez az elvárás persze elfogadhatatlan volt. Ők a szokásaiknak és életmódjuknak megfelelő, etnikai színezetű,⁷⁹⁷ különösebben nem is megterhelő adózáshoz voltak szokva. A királyi kincstárnak fizetendő juhötvened mellett különféle ajándékokkal (gyapjútakarók, sajtok, övek), kecske-, disznó- és méhtizeddel, ezen kívül a jobbágytelkeken lakók földbérrel adóztak földesuraiknak.⁷⁹⁸ Az egyházi tized nemcsak

⁷⁹⁰ Istványi: „Congregatio” 197; Mályusz: *Erdélyi társadalom* 38; Andea: *Congregatii* 220–221.

⁷⁹¹ Bónis: *Hűbériség* 243–307. — Az erdélyi nemesség sajátos jogairól és regionális identitásáról: Cosmin Popa-Gorjanu: „The Nobility as Bearers of Regional Identity in Fourteenth Century Transylvania”. *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica* 16 (2012). 2. sz.: 41–58.

⁷⁹² Az 1331. évi jövedelemjegyzék (Barabás: „Tizedlajstromok” 406–413) alapján a káptalan számszerűsíthető bevételeinek mintegy kétharmada származott a dézsmából (ideszámítva a sebesi és medgyesi szász káptalanok által fizetett cenzust is, ami lényegében fix tizedbérletnek tekinthető). Az úrbéri jellegű jövedelmek arányát a 14. század második felétől szorgalmazott kilenced javíthatta, de ezt is csak a katolikus jobbágyok fizették. – A püspöki bevételek szerkezete is hasonló megoszlást mutathatott – vö. Fügedi: *Uram, királyom* 118.

⁷⁹³ A termés nagyságát befolyásolták még: a katolikusok által megművelt földek nagysága és minősége; a termelés módja (határhasználat, technikai újítások); a természetszerkezet (mivel a bor fajlagosan sokkal értékesebb volt a gabonaféléknél).

⁷⁹⁴ L. fent a 728–735. sz. jegyzeteknél.

⁷⁹⁵ Az addigi birtokok határainak védelme (1409: ZsOkl II/2. 7026, 7225. sz.; 1415–1419: uo. V. 1282, 1472, VI. 632, 1372, VII. 416. sz.), újabb birtokok szerzése (1410: DF 277450; 1411: ZsOkl III. 722, 839, 958. sz.; 1413: uo. IV. 1422. sz.; 1415: uo. V. 136. sz.) és új adók bevezetése (1409: Ub III. 477–478; 1412: ZsOkl III. 1993. sz.) mellett dézsmaügyben is fellépett Doboka vármegye nemessége (1404?: ZsOkl II/1. 3567. sz.) vagy a selyki dékánság szásza papjai (1414: Ub III. 591–592, 596–604, 606–610; 1415: uo. III. 644–651, 662–663; 1416: ZsOkl V. 1618, 1851. sz.) ellenében.

⁷⁹⁶ Juhász: „Nyugati misszió” 263–278; Achim: „Catholicismul”; Uő: „Convertirea din zona Beiuşului” 83–95.

⁷⁹⁷ A váradi káptalan 1374. évi statútuma szerint „subditos nostros Olachales, qui ritu adhuc gentilitatis viventes, differunt omnino ab Hungaris in dandis collectis” (DocRomHist C, XIV. 700).

⁷⁹⁸ Makkai: „Erdély népei” 357–358, 422–426; Prodan: *Iobăgia* II. passim; Pop: *Românii şi puterea* 181–183, 204; Hegyi: „Etnikum és adózás” 19–32.

vallásgyakorlatuktól volt idegen, de bevezetése anyagilag is elevenükbe vágott, hiszen megsokszorozta volna terheiket. E hátrányhoz képest eltörpült az az előny, hogy korábbi (hegyvidéki) életterükhöz képest általában termékenyebb helyre kerültek.

A korszak jobbágynépessége eleve könnyen változtatott lakhelyet,⁷⁹⁹ de a pásztorkodó életmódhoz sokáig erősen kötődő románság még az átlagnál is mobilisabb rétegnek tekinthető.⁸⁰⁰ Ha tehát a körülmények alakulása nem nyerte el tetszésüket, egykettőre továbbálltak az őket nagy áldozatokkal „megültető” földesúr őszinte sajnálatára, aki ismét foghatott neki telepéseket toborozni pusztán maradt földjeire.⁸⁰¹ Nem csoda tehát, hogy a tized bevezetésével szembeni ellenállásuk során a románok számíthattak a nemesség támogatására, mely inkább az egyházi fenyítékeket is vállalta, csak ne maradjon jobbágyság nélkül.

Az érdekek összeütközése mögött azonban mentalitásbeli különbségeket is megfigyelhetünk, amelyek a dézsma jellegére vonatkozó két, gyökeresen eltérő felfogásban nyilvánultak meg. Az új telepések és a földesurak által képviselt nézet volt a régebbi, a hagyományos. Eszerint a tizedfizetés kizárólag a katolikusok kötelessége volt, helytől és előzményektől függetlenül. Az indoklás persze eltérő lehetett: míg a románok alighanem egy sajátos latin szokásként tekintettek a tizedre, a nemesek arra hivatkozhattak, hogy az Krisztus öröksége, melyet az „igazi keresztények” gyarapítanak, tehát a „szakadárokra” nem vonatkozik.⁸⁰² Láthattuk, hogy a 14. század végéig ez a személyi elvű felfogás uralkodott.

A püspök (és az oklevél) ezzel szemben egy új gondolatrendszert képviselt, melynek gyökerei – mint láthattuk – a IV. lateráni zsinatig nyúltak vissza, de igazából ekkortájt kezdett elterjedni Európa-szerte. Ez is a fenti metaforából indult ki, de a *patrimonium Christi* alatt egyfajta hagyatékot értett, amit csorbíthatatlanul kell megőrizni az Úrnak. Ezért elengedhetetlennek tartotta, hogy azokról a telkekről és haszonvételekből, ahonnan korábban dézsmát adtak, ezután is fizessék meg azt, függetlenül az ott élők vallásától.⁸⁰³ E területi elvű adózás (régiesen: a tized

⁷⁹⁹ Kubinyi András: „Költözés, helyváltoztatás, utazás a késő középkori Magyarországon. (A horizontális mobilitás kérdései.)” *A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei* 2 (1991): 229–242. — Az erdélyi jobbágyság szabad költözési jogát Zsigmond 1391-ben erősítette meg (ZsOkI I. 2003–2004. sz.). Vö. Gulyás László Szabolcs: „Luxemburgi Zsigmond jobbágysággal kapcsolatos rendelkezései”. In: *„Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris”. Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából.* Szerk. Bárány Attila–Pósán László. Debrecen 2014. 242–254. 246.

⁸⁰⁰ Gyakran idézett példa, hogy 1461-ben Besenyő és Majos földesura azt vallotta, hogy az előző évben fizetett juhötvenedet, de ebben az esztendőben nincsenek románjai („presenti anno caret Valachys” – Păclișanu: „Quinquagesima” 601, 602). Vö. Makkai: „Erdély népei” 356–363, 400.

⁸⁰¹ A földesurak kezdeményező szerepére: Maksay Ferenc: *A magyar falu középkori településrendje.* Bp. 1971. 60–62.

⁸⁰² Vö. 1436: „decime in patrimonium crucifixi deputate ... per quemlibet Christianum dari debent” (Ub IV. 614); 1495 : 45. tc.: „ipse decime in patrimonium Christi dedicate a Christi fidelibus et non aliis scismaticis hominibus ... exigi solent” (DecrHung IV. 80).

⁸⁰³ 1498: „decime in patrimonium Christi dedicate per vos [sc. scismaticos] et alios nostros subditos et fideles suo tempore extradari et persolvi debentur” (DF 277631).

eldologiasodása) idővel odáig fajult, hogy már akár zsidók is a hatálya alá estek, ha dézsmaköteles földet béreltek.⁸⁰⁴ Erdélyben a két vetélkedő felfogás párhuzamosan élt egymás mellett 1556-ig, amikor a reformáció győzelmével a személyi elv eltűnt a diskurzusból, de a területi elv is önmagából kifordítva élt tovább egy állami adóvá átvedlett tized szolgáltatásban.

5.3.4. A „keresztény földre települt” románok és a tized: az elmélettől a gyakorlatig⁸⁰⁵

Az 1408. évi határozat nyilvánvalóan gyökeres elvi változást jelentett a román jobbágyok és a tized kapcsolatában. A legfontosabb kérdés azonban mégiscsak az lehet számunkra, hogy mennyiben sikerült gyakorlatba ültetni. Erre nézve – ha eltekintünk a kevésbé megalapozott véleményektől – a szakirodalomban két eltérő álláspont körvonalazódik. Makkai László és David Prodan szerint az előírás az érintettek ellenállása miatt papíron maradt, így a tized a 16. század végéig megőrizte etnikai-felekezeti meghatározottságát (vagyis a dézsmafizető falvakban minden további nélkül számolhatunk magyar vagy szász lakossággal).⁸⁰⁶ Elterjedtebb viszont az a – Zenovie Pâclișanu, Ernst Wagner és Viorel Achim által képviselt – álláspont, miszerint a szűkebb értelemben vett Magyarországon élő ortodoxok tizedmentessége – telepeik primér vagy szekundér jellegétől függetlenül – mindvégig fennmaradt, Erdélyben azonban a „keresztény földre” költözött románok dézsmáltatása minden további nélkül megvalósult.⁸⁰⁷

Az alábbiakban magam is a fenti kérdést szeretném tüzetesebben megvizsgálni, a többnyire eddig is ismert normatív szövegek mellett konkrét esetekre vonatkozó okleveleket is bevonva a diskurzusba.

Úgy tűnik, hogy az 1408. évi határozat jó ideig „jámbor óhaj” maradt csupán. Mindenestre a következő 60 évből egyetlen hasonló témájú rendelkezést sem ismerünk. Jellemzőnek tartom, hogy az új irányelvet az 1437. évi erdélyi parasztfelkelés résztvevőinek panaszait ismertető első kolozsmonostori egyezmény⁸⁰⁸ sem említi, pedig – mint ismeretes – ennek passzusai között jelentős helyet foglaltak el azok, amelyek a tizedfizetéssel kapcsolatos visszaélésre reagáltak. Ismerve, hogy a későbbi források milyen gyakran említik a „keresztény földön” élő román jobbágyok dézsmaellenes magatartását, a fenti hallgatás csakis úgy értelmezhető, hogy ekkor még nem szembesültek komolyabban e viszonylag új adófajttal. A követe-

⁸⁰⁴ Zimmermann: „Zehnt” 498–499.

⁸⁰⁵ Az alfejezet szövege önállóan is megjelent: Hegyi: „Román tizedfizetés”.

⁸⁰⁶ Makkai: *Pusztulás* 18–19. (vö. azonban Uő: „Erdély népei” 401, 423); Prodan: *Iobăgia* I. 55–57.

⁸⁰⁷ Pâclișanu: „Dișmele” 458–461., 488–491.; Wagner: „Register des Zehnten” 203, 219; Achim: „Români și decimele” 9–10, 12–13; Uő: „Disputa din episcopia de Cenad” 169–170, 172–173, 175–176; Uő: „Dijmele din Caransebeș” 189–190.

⁸⁰⁸ DL 36972. Modern kiadása: Demény: *Források* 76–90 (magyar fordításban is).

lések között szerepel ugyan a – főként a váruradalmakban (*sub castris*) élő – magyarok és románok által egyaránt fizetett sertés- és méhtized eltörlése is,⁸⁰⁹ ez azonban nem egyházi, hanem földesúri illeték volt.⁸¹⁰ (Igaz, ellenérvként azt is felvethetjük, hogy e jeles kordokumentum nem tekinthető teljesen reprezentatívnak a kérdésben, mivel a bábolnai felkelésben főként a Szamosmente és az Észak-Mezőség lakói vettek részt,⁸¹¹ márpedig itt – mint látni fogjuk – Dél-Erdélyhez képest sokkal kevesebb olyan faluról van tudomásunk, amelyben a középkor során a korábbi katolikus lakosságot ortodox románok váltották fel. Elvben lehetséges tehát, hogy a forrás hallgatását ez esetben egyszerűen az érintettek hiánya magyarázza.)

A negatív érvek mellett azonban konkrétumokra is támaszkodhatunk, amennyiben olyan falvakat keresünk a 15. század elejéről, amelyekben igazolhatóan „keresztény földre” telepedett románok éltek, és megvizsgáljuk, hogy fizettek-e tizedet.

Az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék és az egykorú okleveles források alapján a 14. század derekán a történeti Erdélyben mintegy 650 katolikus egyházközség létezett.⁸¹² Késő középkori és kora újkori adatokkal összevetve megállapítható, hogy ezek közül 1600-ig 95 végleg elnéptelenedett,⁸¹³ majd – hosszabb-rövidebb lakatlan periódus után – rendszerint román lakosságúvá vált. Kimutatható, hogy ez a folyamat néhányuknál éppen az 1400 körüli években ment végbe.⁸¹⁴ A Fehér megyei Kútfalva például, mely 1332–1334-ben még a springi szász dékánság katolikus plébániája volt, 1408-ban lakatlanul állott, 1468-ban pedig már kenézét említik, ami román lakosokra utal.⁸¹⁵ Záh (Torda vm) 1401 és 1418 között többször pusztá birtokként szerepel, melyen még állt a Szűz Mária tiszteletére emelt kőtemplom, de határában már egy közeli falu románjai legeltettek, 1461-ben pedig már ötvenedfizető (tehát román) jobbágyok laktak.⁸¹⁶ Az északabbra fekvő Mezőszilvás (Kolozs vm) is, jóllehet 1332–1334-ben még katolikus papját

⁸⁰⁹ „Item decimam seu alium censum porcorum et apum, sicuti in aliquibus tenutis signanter sub castris tam ab Hungaris, quam a Volahis huc usque exhibebant, et censum vulgo ako appellatum dominis terrenis nemo solvere teneatur” (uo. 80, 87).

⁸¹⁰ Prodan: *Iobăgia* I. 67.

⁸¹¹ Hegyi Géza–W. Kovács András: „Megjegyzések az 1437–1438. évi parasztfelkelés történetéhez.” *Korunk* III/29 (2018). 2. sz.: 20–21.

⁸¹² Kimutathatóan csak 609-ről tudok (saját adatgyűjtésem alapján), de a korabeli forrásokban csak töredékesen adatolt délkeleti szász dékánságok (Szentlászló, Kézd, Kozd, Barcaság) tényleges plébániaszámaival ez az összeg megközelíthette a 670-et is. — Ugyanerre a területre és időpontra Ernst Wagner 567, Ștefan Pascu 549 egyházközséggel számol (Wagner: „Päpstliche Steuerlisten” 41; Pascu: *Voievodatul* I. 232).

⁸¹³ Ezek adattárát egy előkészületben levő terjedelmesebb munkám fogja tartalmazni.

⁸¹⁴ E korai átrendeződés közvetlen okai egyelőre nem világosak (az 14. század közepétől több hullámban jelentkező pestisjárvány aligha korlátozódott volna az alább körvonalazódó, egy-két megyényi területre, a török betörések pedig később indultak és nincs tudomásunk arról, hogy eljutottak volna a Maros vonalától északra). Mindez azonban nem kérdőjelezheti meg magának a folyamatnak a létét, amit az alább felsorakoztatott adatok és maga az 1408. évi rendelet indoklása (vö. 5.3.3. feje.) félreérthetetlenül igazolnak.

⁸¹⁵ 1332–1334: MonVat I/1. 95, 109, 121, 126; 1408: ZsOkl II/2. 6030. sz.; 1468: DL 16729.

⁸¹⁶ 1401: TelOkl I. 280; 1416: ZsOkl V. 1720. sz.; 1417: uo. VI. 995. sz.; 1418: uo. VI. 1432, 1924. sz.; 1461: Păclișanu: „Quinquagesima” 603.

említik, 1405-ben és 1448-ban már néptelen birtok, illetve pusztá, később pedig kenéze és román nevű lakosai tűnnek fel (1449), juhötvenedet fizet (1461), sőt olykor Oláhszilvás névvel is illetik (1473–1474).⁸¹⁷ Ugyanez volt a sorsa a szintén kolozsi Bárénak is: 1332–1334-ben még katolikus, 1411-ben lakatlan, 1443-ban már román falu és ötvenedet ad.⁸¹⁸

Más esetekben az átmenet (vagyis a lakatlan periódus) ideje ugyan nem ragadható meg, de az igen, hogy a lakosság kicserélődésére már korán sor került. Példaként említhetem a mezősi Gerebenest és Örményest, ahol 1401-ben, illetve 1415-ben már románok éltek, vagy a Marostól délre fekvő (Oláh)Péterlakát és Szilkutat, amelyek 1403-ban román faluként jelentkeznek, jóllehet az 1330-as években még valamennyiükben katolikus egyházközség működött.⁸¹⁹ Nem lehetetlen, hogy – mások mellett – épp ezek az esetek váltották ki az 1408. évi rendelet megszületését.⁸²⁰

Összességében a 95-ből – fentiekkel együtt – 43, többségében a Mezőség keleti és déli részén, valamint a Maros és a Kis-Küküllő közén fekvő település⁸²¹ színeváltozása tehető biztosan az 1337–1461⁸²² közötti időszakra. Ezek tehát (leszámítva azt az ötöt, amely végleg pusztává vált⁸²³) elvben mind az 1408. évi vajdai határozat hatálya alá tartoztak, függetlenül attól, hogy az etnikai-felekezeti váltásra korábban vagy a rendelkezést követően került sor. Mégis azt tapasztaljuk, hogy a 38 esetből mindössze négy Fehér megyei (Háporton, Kútfalva, Sósptak,

⁸¹⁷ 1332–1334: MonVat I/1. 92, 140, 109, 120, 131, 138; 1405: TelOkl II. 409; 1448: DL 29264; 1449: KmJkv I. 666. sz.; 1461: Păclișanu: „Quinquagesima” 602; 1473: DL 27194; 1474: KmJkv I. 2139. sz.

⁸¹⁸ 1332–1334: MonVat I/1. 113, 120, 127, 139; 1411: ZsOkl III. 1336. sz.; 1443: DF 255163. Vö. Păclișanu: „Quinquagesima” 599; 1468: KmJkv I. 1797, 1800. sz.; DL 27046.

⁸¹⁹ Gerebenes: 1332–1334: MonVat I/1. 91, 102, 123, 128; 1401: TelOkl I. 280; 1447: KmJkv I. 606. sz.; 1461: Păclișanu: „Quinquagesima” 602; 1493: DL 27221. — Örményes: 1332–1334: MonVat I/1. 93, 104, 109, 120, 130, 138; 1415: TelOkl I. 414, 415; 1465: DL 62885; 1480: DL 26914. — Péterlaka és Szilkút: 1332–1334: MonVat I/1. 92, 106, 110, 121; 1403: SzOkl VIII. 39; 1412: ZsOkl III. 2335. sz.; 1461: Păclișanu: „Quinquagesima” 601.

⁸²⁰ Elvben felmerülhet az az ellenvetés, hogy a 15. századtól kimutatható román lakosság már a pápai tizedjegyzék idején is ott élt a fenti településeken, csak az adatok töredékessége miatt nincs róluk tudomásunk (vö. Ștefan Pascu: *Die mittelalterlichen Dorfsiedlungen in Siebenbürgen [bis 1400]*. Nouvelles Études d'Histoire 2 [1960]: 135–148, 145). Ilyesmi azonban csak egy-két helységről vagy periférikus, hegyvidéki területeken képzelhető el, ahová a nemesi birtoklás és a hozzá kapcsolódó jogi írásbeliség későn hatolt be. Ezzel szemben a belső-erdélyi területekre a 14. századból már ezres nagyságrendben maradtak ránk források, ilyen körülmények között pedig nem írható a véletlen számlájára az, hogy 1400 előtt sem a Mezőség déli részén, sem a Küküllő vidékén nem találkozzunk románokkal az oklevelekben. Egyébként a helységek ideiglenes elnéptelenedésére vonatkozó fenti adatok is a diszkontinuitás mellett szólnak. Vö. még Wagner: „Register des Zehnten” 216–217, 219.

⁸²¹ Fata (elp. Nagydemeter határában) (DO); Báld, Béré, Budatelke, (Nagy)Kalota, (Mező)Örményes, Szentmihálytelke (= Mezőszentmihály), (Mező)Szilvás, (Mező)Szokol (KL); (Mező)Bő, (Mező)Ceked, (Mező)Gerebenes, Mikes, (Mező)Örke, (Mező)Záh (TD); Fekete (Mezőmadaras mellett), (Székely)Hidas (SZK); Bábahalma, (Maros)Dég, (Oláh)Kocsárd, Pánád, (Oláh)Péterlaka, Széklút (KÜ); Asszonynépe, Ecsellő, Feketevíz (= Szecsel), Gambuc, Háporton, Hejőd (elp. Cintos határában), Henningfalva, Királyhalma, Kiskerek, Kútfalva, Longodár, Makótelke (elp. Marosgezse határában), Mihálcfalva, Répafalva (elp. Kispéterfalva határában), Sósptak, Táté, Váralja (= Orlát) (FH); (Szász)Árkos (elp. Balomir határában), Boholc, Hőföld (SZF).

⁸²² Utóbbi évszámot azért választottam szakaszhatárnak, mivel az 1461. évi ötvenedjegyzék (DL 25989 = Păclișanu: „Quinquagesima”) első ízben nyújt – ha nem is teljes, de – átfogó képet az erdélyi vármegyék román falvairól (Hunyad kivételével).

⁸²³ Fata, Hejőd, Makótelke, Répafalva, Szászárkos.

Táté) tűnik fel tizedfizetőként a későbbi forrásokban, elsősorban az 1589. évi dézsmabérlet-jegyzékben.⁸²⁴ Tehát a fenti statisztika is az 1408. évi direktívák kezdeti kudarcát igazolja.

A 15. század utolsó végén azonban megszorodnak a másodlagos román telepek dézsmáltatására vonatkozó adatok. A kérdés felélénkülésében fontos szerepet játszhattak a Dél-Erdélyt 1420 után sújtó, ismétlődő török betörések,⁸²⁵ melynek eredményeként katolikus falvak újabb tucatjai néptelenedtek el, és kaptak új lakosságot, főként Gyulafehérvár, Szászváros és Szászsebes vidékén.⁸²⁶ Elsőként Mátyás király szólította fel 1468. október 8-án az erdélyi részekben, a „keresztények földjein” (*in terris Christianorum*) lakó szakadárokat, hogy ne vonakodjanak megfizetni a részükről az erdélyi káptalannak járó tizedeket.⁸²⁷ Jóval később, 1492 októberének első napjaiban II. Ulászló király Geréb László erdélyi püspök és káptalana kérésére átírta az 1408. évi rendelkezést tartalmazó vajdai oklevelet,⁸²⁸ majd felszólította Bátori István erdélyi vajdát és helyetteseit, hogy a fentiek értelmében a korábban „keresztények”, akkor viszont már „szakadárok” avagy románok lakta falvakból (*in quibus olim fideles Christiani, sed nunc scismatici sive Walachii inhabitarent*) a tizedet a fenti kedvezményezettek részére hajtsák be. Kijelentette azt is, hogy e tekintetben nem jelenthet akadályt, ha a szóban forgó románok ötvenedet fizetnek a kincstárnak (*non obstante illa solutione quinquagesimali nobis debenda*).⁸²⁹ Ugyanő 1496. július 1-jén megparancsolta az erdélyi nemeseknek, hogy ne akadályozzák a püspöki tizedek behajtását a románoktól és más ortodox hívőktől az egykor katolikusok lakta jóságaikban (*de Walachis et aliis scismaticis in quibuslibet bonis vestris alias a Christianis inhabitatis demorantibus*).⁸³⁰ 1498. február 24-én újfent a „keresztény földeken” élő szakadárokat szólította fel az erdélyi káptalannak járó szokásos dézsma időben történő és vonakodás nélküli megfizetésére.⁸³¹ Végül 1500. május 22-én a fentiekhez hasonló tartalmú rendelkezéseket intézett egyfelől az erdélyrészi ortodoxokhoz vagy románokhoz,⁸³² másfelől pedig a tartomány nemeseihez az egykor katolikusok által megművelt szántóföldekről és szőlőhegyekről származó püspöki és káptalani tizedek kapcsán.⁸³³

⁸²⁴ Jakó: *Dézsma* 21 (Háporton), 25 (Táté). Sópataakra lásd alább. – Az 1589. évi összeírást a későbbiekben is legfőbb referenciaként használom, nemcsak azért, mert már a 17–18. században ekként tekintettek rá, hanem mert ez az egyetlen átfogó forrásunk a hét erdélyi vármegye dézsmaköteles falvaira, és igazolhatóan középkori előzményekre épít (ld. 2.1.2.1. fejezet).

⁸²⁵ Ezekre lásd Gündisch: „Türkenabwehr”.

⁸²⁶ Ernst Wagner: „Wüstungen in den Sieben Stühlen als Folge der Türkeneinfälle des 15. Jahrhunderts“, *FVL* 21 (1978): 40–48, 41, 46, 47–48.

⁸²⁷ DF 277565 = Szeredai: *Notitia* 103–104 = ErdKLt 330. sz. (reg.)

⁸²⁸ DL 32540 = Függelék 10.1 (8. sz.).

⁸²⁹ DL 32513 = Függelék 10.1 (9. sz.).

⁸³⁰ DF 277624 = ErdKLt 753. sz. (reg.) = Függelék 10.1 (12. sz.).

⁸³¹ DF 277631 = LegEccI III. 609. = ErdKLt 368. sz. (reg.).

⁸³² Eredetije a 19. században elkallódott. Közlései: Szeredai: *Notitia* 120 (töredékesen) = LegEccI III. 635–636 = ErdKLt 383. sz. (reg.).

⁸³³ „decimas de dictis terr[is et vineis, qu]e ... prius a Christianis culte fuisse dicuntur, et quas n[un]c Wolachi seu scismatici, iobagiones scilicet vestri colerent [et inhabitarent] eisdem domino episcopo et capitulo ... persolvi et extrada[ri] debeati[s] et teneamini” (DF 277657 = ErdKLt 775. sz. [reg.]). Szövegét lásd a Függelékben).

Az általunk vizsgált kérdés szempontjából az itt felsorolt, részben korábban is ismert királyi parancslevelek értelmezése nem mentes a problémáktól. Tetszés szerint tekinthetjük őket az 1408-ban megalapított intézmény következetes fenntartásának bizonyítékaként, vagy következtethetünk arra is, hogy gyakori megismétlésük az elv gyakorlatba ültetésének a kudarcát jelzi, hiszen a szövegek is arra utalnak, hogy „keresztény földekről” járó tizedek behajtását az ott megtelepedő románok és a földesuraik újra meg újra elszabotálták. A kérdés tehát csak akkor dönthető el, ha konkrét eseteket veszünk górcső alá. Az ilyen típusú adatok mindaddig nem álltak rendelkezésünkre, kutatásaim során azonban sikerült néhány idevágó forrást találnom az erdélyi családi, káptalani és szászföldi levéltárakban – jellemző módon többségük az 1500 körüli mozgalmas évekből, amikor a románok tizedfizetésének kérdése, mint láttuk, folyamatosan napirenden volt.

Ezek közül az első Losonci László és bélteki Drágfi Bertalan erdélyi vajdák 1493. szeptember 23-i mandátuma, melyben gáldi Boltha Miklós és Kolcsár Zsigmond Fehér megyei nemések sérelmét orvosolták. A panaszosok szerint a vármegye hatósága az ötvenedadó megfizetésének elmaradása miatt megbírságolta Fahíd nevű birtokukat, jóllehet ez tizedet fizet az erdélyi püspöknek, és a tizedköteles jószágok nem tartoznak ötveneddel.⁸³⁴ Ezt az elvet a vajdák is elismerték, az erdélyi nemesség egy – közelebről nem ismert – rendeletére hivatkozva.⁸³⁵ Mivel juhötvenedet kizárólag románok fizettek a középkori Magyar Királyságban, és egyetlen adat sem utal arra, hogy bármilyen jogcímen követelték volna más etnikumú közösségektől,⁸³⁶ biztosra vehetjük, hogy – az Alsógáld és Gáldtő között fekvő, de aztán a 17. században elnéptelenedett – Fahíd lakossága ebben az időben már javarészt románokból állt. Ezt egyébként 16. század közepi adatok (román pap, kenéz és jellegzetesen román nevű jobbágyok említése) is megerősítik.⁸³⁷ Korábban azonban más volt a helyzet, hiszen az 1330–1350-es évekből még katolikus papokat, magyaros névalakú jobbágyokat (1346: *Ladislaus dictus Nylas*) és dülőneveket találunk az oklevelekben.⁸³⁸ Az etnikai váltás minden bizonnyal a 15. század közepi (valószínűleg az 1438. vagy 1442. évi) török betörések következményének tudható be. Egyértelmű tehát, hogy a „keresztény földre” települt románok esetével van dolgunk, és most először tetten

⁸³⁴ „tales possessiones intra ambitum harum partium quinquagesimas non solvunt, qui dicto reverendissimo episcopo decimas dant”.

⁸³⁵ „iuxta edictum universorum nobilium predictarum partium Transsilvanarum” (DF 244553 = Magyarai: „Regesták” 103–104 [reg.] = Függelék 10.1 [10. sz.]).

⁸³⁶ Makkai László: „Balkáni és magyar elemek a magyarországi román társadalomfejlődésben”. *Hitel* 5–6 (1940–1941): 148–175. 154, 159–160; Uő: „Erdély népei” 357–358, 373, 422–423; Prodan: *Iobăgia* I. 70–74; Pop: *Românii și puterea* 182.

⁸³⁷ 1546: EK mlt, V/75; 1548: ENMLt, Kemény cs malomfalvi lt, nr. 108; 1554: EK mlt, V/96v; 1582: EKJkv I. 319. sz.; 1584: uo. 367. sz.; 1585: uo. 404, 545. sz.; 1590: uo. 789. sz.

⁸³⁸ 1332: MonVat I/1. 99; 1344: EOkm III. 233. sz.; 1345: uo. 253. sz.; 1346: uo. 324–325, 355. sz.; 1356: uo. 871. sz.

érhetjük azt is, hogy a sokat hangoztatott előírásoknak megfelelően megfizették a püspöki tizedet.

Noha nem tartozik szorosan a témához, röviden ki szeretnék térni arra az elvi kitételre, mely kimondja a tized- és az ötvenedfizető települések diszjunkt (egymást kizáró) jellegét. Ez a vagylagosság nem magától értetődő, hiszen a tized egyházi, az ötvened pedig a királynak járó adófajta volt – elvben tehát nem kellett volna kizárniuk egymást (mint láttuk, maga II. Ulászló király is így vélekedett 1492. októberi levelében). Világos ugyanakkor, hogy az elnéptelenedett katolikus falvak románokkal történő újratelepítése kivitelezhetetlen lett volna, ha az új lakosoknak korábbi megszokott terheik mellé kellett volna felvállalniuk az egyház által oly szívósan követelt tizedet is. Ez utóbbi bevezetése csakis akkor valósulhatott meg, ha cserébe más területen kompenzációban részesülnek. Ezt szolgálta tehát az ötvened eltörlése a tizedfizető románok esetében, amit – az oklevél utalása szerint – egy erdélyi tartománygyűlésen mondtak ki ismeretlen időpontban és körülmények között. A rendelkezés fontos mérföldkő volt abban a folyamatban, melynek során a tized és az ötvened elveszítette etnikai-felekezeti jellegét, és személyi alapú adóból területi alapú illetékké vált.

Néhány más, román lakosságúvá vált település esetén is igazolható a tizedkötelezettség továbbélése – a fentihez képest annyi különbséggel, hogy ezeknél több oklevél adatainak összekapcsolása vezet eredményre. Az erdélyi káptalan jövedelemjegyzékeiből (1477, 1496, 1504) ismerjük a káptalannak gabona- és bortizedet fizető falvak listáját (vö. 6.3. fej.).⁸³⁹ Ezek közül három, Gyulafehérvártól délkeletre fekvő település a 15–16. század fordulóján már román lakossággal rendelkezett. Közülük Dályának 1332–1335-ben még német nevű plébánosa volt, 1417-ben pedig itteni százsz gerébet említenek, 1496-ben és 1513-ban viszont már a felsorolt, több tucatnyi jobbágy mint jellegzetes román nevet viselt, és élükön kenéz állt.⁸⁴⁰ Hasonló a helyzet Sósptakkal: 1332–1334-ben még katolikus egyházközség, 1470 táján (?) viszont már román jobbágyok, 1513-ban pedig kenéz lakja.⁸⁴¹ Keresztényfalva⁸⁴² katolikus múltjára csak a neve utal, 1461-ben viszont már ötvenedet fizet, 1520-ban kenézét és román nevű jobbágyait sorolják fel.⁸⁴³ Mindhárman megfelelnek tehát a „keresztény föld” kritériumainak, így az oda telepedett románok dézsmáltatása is előírászerűen valósult meg. Ugyanez elmondható a Küllő megyei Karácsonyfalváról, mely 1332-ben szerepel a pápai tizedjegyzékben, de 1553-ban már románok lakják.⁸⁴⁴ Északon, a Belső-Szolnok megyei Csabán 1334-ben katolikus papot

⁸³⁹ 1477: Barabás: „Tizedlajstromok” 417; 1496: uo. 421–422, 428–429; 1504: DF 277689, fol. 2v–3r, 7v–8r.

⁸⁴⁰ 1332–1335: MonVat I/1. 95, 99, 109, 121, 126, 136, 137; 1417: Ub IV. 40; 1496: Barabás: „Tizedlajstromok” 430–431; 1513: DF 277734, DL 30534; 1515: DL 29381; 1519: DL 31017.

⁸⁴¹ 1332–1334: MonVat I/1. 99, 129; [1470k]: DL 36312, pag. 3; 1513: DF 277734; 1589: EKJkv I. 655. sz.

⁸⁴² Azonos a mai Székásgyepűvel (Presaca) – vö. Ub IV. 450–451.

⁸⁴³ 1461: Páclişanu: „Quinquagesima” 600; 1505: DL 26487; 1520: DF 275301.

⁸⁴⁴ 1332: MonVat I/1. 95, 103; 1553: Prodan: *Iobăgia* II. 131.

említenek, 1406-ban és 1464-ben is magyar birtoknak mondják, 1553-ban viszont már ötvenedet fizet, tehát időközben végbement az etnikai váltás.⁸⁴⁵ 1589-ben mindkettő szerepel a tizedfizető helyek listáján.⁸⁴⁶

Tárgyunk szempontjából adatgazdagabb, de egyben problematikusabb is a kolozsmostori konvent 1501. január 3-i jelentése Szentgyörgyi Péter erdélyi vajda 1500. december 24-i, idézést elrendelő mandátumának végrehajtásáról. A rutinszerű hivatalos eljárás hátterében a már többször említett Geréb László erdélyi püspöknek és káptalanának a panaszja állt, mely szerint hét Kolozs megyei (Rőd, Bós, Pata, Őr, Kályán, Palatka, Korpád) és három Doboka megyei (Kalocsa, Szentkatolna, Fellak) faluban, amelyek földjeit és szőlőit korábban „keresztények” művelték meg, most azonban románok lakják, az ottani földesurak az elmúlt években rendszeresen akadályozták a panaszosoknak fizetendő tized beszedését, amivel utóbbiaknak 2000 aranyforintnyi kárt okoztak.⁸⁴⁷ Eszerint tehát a főpap és kanonokjai az említett tíz faluban a „keresztény földre” telepedő románok részéről az előírt dézsmára tartottak igényt.

A fenti települések kapcsán a 14. századból csak Rőd esetében rendelkezünk etnikai-felekezeti információkat hordozó adatokkal, de itt a katolikus pap említésével (1342) egyidejűleg román jobbágyok (1345), majd román kápolna (1398) is feltűnnek. A falu vegyes jellege a 15–16. században is megmaradt, amit a katolikus plébános és a román kenéz megléte, valamint az ötvenedfizetés, továbbá a magyar és román jobbágynevek mellett az egyidejűleg dokumentálható Magyarrőd–Oláhrőd névpár is bizonyít.⁸⁴⁸ Itt tehát tipikus ikerfaluvál van dolgunk, ahol a különböző etnikai közösségek térbelileg elkülönülő falurészeket képeztek, amelyeket az eredeti településnév elé illesztett etnikai jelző révén különböztettek meg (a település határa viszont feltehetően osztatlan maradt). Hasonló együttélésre utal a Magyarbós–Oláhbós, Magyarpata–Alsópata, Magyararkályán–Oláhkályán, Magyarpalatka–Oláhpalatka, ill. Magyarfellak–Oláhfellak ikerfalvak késő középkori feltűnése is, amelyek valós (tehát nem csak névleges) etnikai tartalmát további (fentebb már ismertetett típusú) adatok igazolják.⁸⁴⁹ Korpád megnevezésében

⁸⁴⁵ 1334: MonVat I/1. 126; 1406: ZOkm IX. 566 (nem mondják kifejezetten magyar falunak, de a román falvak-tól elkülönítve sorolják fel több más társával együtt); 1464: HHStA, Erdődy cs bécsi lt, D 664 = Horváth Richárd: „Ismeretlen források Gyügye község és Bálványos vár középkori történetéhez”. *SzSzBSzle* 42 (2007): 295–303. 300; 1553: Makkai: *Pusztulás* 40.

⁸⁴⁶ Jakó: *Dézsmá* 30, 49. — Meghökkenő ugyanakkor, hogy a fentiek közül – mint láttuk – a keresztényfalviak és csabaiak nemcsak tizedet, de ötvenedet is adtak, ami ellentmond a korábban idézett, 1493. évi elvi kitételnek, miszerint előbbi kizárja az utóbbit. A jelenség magyarázatát egyelőre nem ismerem. Mindenesetre nincsen arra utaló jel, hogy a két faluban a 15., ill. a 16. század végén még katolikus kisebbség is élt volna, és a tizedfizetés esetleg csak rájuk vonatkozott volna.

⁸⁴⁷ DF 277662 = Függelék 10.1 (15–16. sz.).

⁸⁴⁸ 1342: EOkm III. 117. sz.; 1345: uo. 306. sz.; 1398: DocVal 506–507; 1440: KmJkv I. 242. sz.; 1448: DF 275238 = KmLt 172. sz.; 1460: KmJkv I. 1492. sz.; 1461: uo. 1629. sz., Păclișanu: „Quinquagesima” 597; 1473: KmJkv I. 2073. sz.; 1476: uo. I. 2215. sz.; 1482: uo. I. 2418. sz.; 1499: uo. II. 3076. sz.; 1503: uo. II. 3269. sz.; 1507: DL 26820; 1514: KmJkv II. 3582. sz.; 1521: uo. II. 3825. sz.; 1525: uo. II. 4094. sz.; 1539: uo. II. 4675. sz.

⁸⁴⁹ Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I–III, V. Bp. 1890–1913. (Hunyadiak kora Magyarországon V–VII, IX.c.) V. 337, 364, 392, 393; KmJkv II. 2954, 4410, 4638, 5396. sz. stb.

nem tükröződik ez a szegregáció, de az ismert jobbágynevek itt is vegyes lakosságra utalnak.⁸⁵⁰ Ezekben a falvakban tehát a katolikus lakosság nem tűnt el, vagyis nem tekinthetők a „keresztény földek” klasszikus példáinak. Erre egyébként maga a szöveg is utal, mikor a katolikus és román jobbágyok által fizetett tized behajtásának akadályozását említi.⁸⁵¹ Esetükben az egyházi elit tizedigénye kifejezetten a román falurészekre vonatkozhatott: feltehetően úgy tudták (vagy úgy vélték), hogy ezek utóbb települtek a korábbi magyar birtokok határába. (Bár Rőd esetében a románok jelenléte így is meglehetősen korai.)

Némileg más a helyzet Őr, Kalocsa és Szentkatolna esetében. Ezekben a 15. század közepétől kezdve már csak román lakosságra utaló adatokkal találkozunk,⁸⁵² a 14. századi etnikai-felekezeti jellegük viszont nem dokumentálható (legfeljebb Szentkatolna esetében sejtet a település neve egy korábbi, Szt. Katalin tiszteletére emelt katolikus templomot). A püspök és a káptalan jogigényének megalapozottsága tehát ebben az esetben sem igazolható, bár nem is cáfolható.

De vajon sikerült-e érvényt szerezniük keresetüknek? A fenti tíz falu közül 1589-ben éppen az a hét (Rőd, Bós, Pata, Kályán, Palatka, Korpád, Fellak) szerepel a tizedfizetők sorában, amelyekről az imént mutattuk ki, hogy etnikailag vegyes lakosságuk volt.⁸⁵³ Emiatt nem tudjuk megmondani, hogy ezekben a későbbiekben – a régi gyakorlatot folytatva – csak a magyar jobbágyok adtak dézsmát, vagy pedig – az egyház követelésének megfelelően – román sorstársaik is. Inkább az előbbi értelmezést támogatja az a tény, hogy a teljesen román népességűvé vált települések kimaradtak az 1589. évi dézsmaárenda-jegyzékből. Eszerint tehát a püspöknek és a káptalannak nem sikerült keresztülvinnie a – közgyűlési határozattal és királyi parancslevelekkel is támogatott – keresetét, így Erdély északi részén a tizedfizetés továbbra is inkább a pillanatnyi, nem pedig az egykori felekezeti helyzetnek felelt meg.

Láttuk (1.3. fej.), hogy a tized jellegében a 16. század derekán változás állott be. Előbb a püspöki tizedjövedelem került átmenetileg (az 1542–1553 közti széküresedés idejére) kincstári kezelésbe, majd az 1556. évi szekularizáció eredményeként – a papi részesedéseket leszámítva – a teljes dézsma állami adóvá változott.⁸⁵⁴ Az, hogy a fejedelmi hatalom immár

⁸⁵⁰ 1452: KmJkv I. 1012. sz.; 1460: uo. 1451. sz.; 1461: Pâclișanu: „Quinquagesima” 599; 1467: KmJkv I. 1729. sz.; 1486: uo. II. 2579. sz.; 1515: uo. 3791. sz.; 1519: uo. 3743. sz.

⁸⁵¹ „prescriptas decimas ... cunctorum populorum et incolarum possessionum prescriptarum tam Christianorum, quam Wolachorum ... extradari et exsolvi facere difficultassent” (DF 277662 = Függelék 10.1 [15. sz.]).

⁸⁵² 1448: KmJkv I. 634. sz.; 1461: Pâclișanu: „Quinquagesima” 598, 599; 1483: DF 261051; 1585: KmFJkv I. 514. sz.; 1586: uo. 535. sz.; 1600: Györffy István: „Báthory Zsigmond donatioi”. *Genealógiai Füzetek* 1910: 120–122. 121.

⁸⁵³ Jakó: *Dézsma* 44, 56–59.

⁸⁵⁴ A gyakorlatban a kincstár többnyire nem magát a tizedet szedte be, hanem azt évente bérbe adta a földesuraknak, és az általuk fizetett árendát hajtotta be két egyenlő részletben (Szent György napján és az esztendő végén). Vö. Jakó: *Dézsma* 4–6; Gálfi Emőke: „Az egyházi javak szekularizációja és az erdélyi fejedelmek székvárosának születése”. *EM* 78 (2016): 26–35. 26.

közvetlenül érdekeltté vált a tizedszedésben, jelentős mértékben elősegíthette a „keresztény földre” telepedett románok dézsmáltatására vonatkozó jogelv megszilárdulását és érvényre jutását.

Eleinte azért még így is voltak fennakadások. II. János király például 1570. augusztus 28-án immár másodszor kellett felszólítsa Doboka vármegye alispánját és szolgabíráit, hogy Csanádi János tizedfőrendátor embereivel együtt a megye minden egyes településére kiszállva, figyelmeztessék a helybelieket, hogy az egykor nyugati keresztények által lakott, de a különféle zavargások és háborús betörések miatt elpusztult, majd románok és más népek⁸⁵⁵ által benépesített birtokokról⁸⁵⁶ tizedet kell fizetni. E térségben ugyanis az jött szokásba, hogy a fenti helyeken a közrendűek csupán ötvenedet adtak földesuraiknak, amivel nyilván mindkét fél maradéktalanul elégedett volt, csupán a kincstár szenvedett jelentős kárt.⁸⁵⁷ Jól mutatja a helyi társadalom idegenkedését a tizedfizetésnek a másodlagosan megtelepedett, ortodox hitű csoportokra való kiterjesztésétől az a mozzanat, hogy elsőre még maguk a megyei hatóságok is vonakodtak teljesíteni az uralkodói parancsot (*illud mandatum nostrum neglexeritis*).

Aligha véletlen, hogy a fenti nézeteltérés a 16. század második felében már csak Erdély északi részén mutatható ki – ott, ahol a középkorban eleve ritkábban következett be egy-egy település etnikai-felekezeti jellegének megváltozása, és ahol a „keresztény földre” települt románok tizedfizetésének gyakorlatba ültetése korábban is jelentős ellenállásba ütközött. Délen, ahol a török pusztítások nyomán, de az egyházi, majd politikai centrum közelsége miatt is a szóban forgó intézmény szélesebb körben érvényesült, az esetleges konfliktusok már nem koncepcionális ellentétből fakadtak, hanem annak vitatásából, hogy az adott település valóban „keresztény földnek” számít-e.

Erre szolgáltat példát 1563-ból a Fehér megyei Tompaháza esete, melynek tizedét II. János király udvari familiárisának, Oláh Andrásnak adományozta hű szolgálataiért, de a helyi román lakosság megtagadta annak kifizetését. Az ebből kerekedő per során Oláh András – akit maga Wesselényi Miklós királyi jogügyigazgató⁸⁵⁸ képviselt – a szokásos érvrendszerrel arra hivatkozott, hogy Tompaházán korábban tizedfizető „keresztények” éltek, és ott korábban

⁸⁵⁵ Az oklevél a rendelkező részben pontosítja ezek névsorát, a románok mellett bolgárokat (Bulgari) és szerbeket (Rasciani) is megemlítve a jövevények között.

⁸⁵⁶ „ex omnibus possessionibus, que olim a Christianis culte et inhabitate fuissent, et per varia disturbia et incursionibus hostium devastate extitissent, nunc autem a Valachis et aliis nationibus habitarentur, territoriaque eiusmodi possessionum colerentur” (KárOkI III. 388).

⁸⁵⁷ KárOkI III. 387–389.

⁸⁵⁸ Hivatalát 1563–1567 között töltötte be – vö. Bogdándi Zsolt: „Wesselényi Miklós. Egy ítélőmester életútja a 16. századi Erdélyben”. *Certamen* 1 (2013): 236–250. 239, 242. Perbeli szerepvállalását nem csak az Oláh András által ápoltság ismeretlege indokolhatta, hanem az is, hogy a tompaházi tizedjog igazolása a kincstárnak is érdekében állott.

katolikus leányegyház állott.⁸⁵⁹ Az alperesek, vagyis a falut birtokló köznemesek azonban mindezt tagadták kijelentve, hogy Tompaházán sohasem volt nyugati rítusú, csak román templom (*templum Christianum in illa possessione nunquam fuisset, sed Volachale*), és ott – egy, a Csekelakiak által oda telepített zsoldos fiainak és leányainak a kivételével, akik viszont a szomszédos Újfaluba jártak templomba – soha nem éltek „keresztények”, emiatt pedig a falu nem tizedet, hanem ötvenedet fizetett (*[decimam] vero de illa possessione nunquam solvissent, ... sed qui[nqua]ges[imam]*).⁸⁶⁰ Az uralkodó által elrendelt vizsgálat – meglepő módon – nem a bennfentes felperes, hanem a jóval kisebb befolyással rendelkező kisnemesek álláspontját igazolta, és az erre alapozott ítélet mentesítette is a tompaházi románokat a tizedfizetés alól, csupán az ott lakó magyarokat kötelezve a dézsma adására.⁸⁶¹ A döntés mai ismereteink szerint is jogszerű volt: míg ugyanis Újfalun már a pápai tizedjegyzékben katolikus egyházközségként jelentkezik, a 15. század végén és a következő században pedig csak magyar családnévű jobbágyságot ismerünk e településről, sőt 1518-ban egyenesen Magyarújfalunak nevezik,⁸⁶² Tompaháza – jelen ismereteink szerint – csak később, 1439-ben bukkan fel a forrásokban,⁸⁶³ kenézeit említik (1499, 1591), az előforduló jobbágynevek pedig nagyjából román eredetűek.⁸⁶⁴

Összesítve a fentieket, megállapíthatjuk, hogy az 1408. évi erdélyi közgyűlés határozatának végrehajtása igencsak nehézkesen valósult meg. Előbb évtizedekig csak papíron létezett, és nyoma sincs annak, hogy egyáltalán komolyabb kísérlet történt volna a gyakorlatba ültetésére: éppen annak a három tucatnyi egyházközségnek az esetében, amelyek 1400 körüli

⁸⁵⁹ „eandem possessionem Tompahaza prius et antea Christiani inhabitassent, filialisque ecclesia fuisset, et ex post residui inhabitatores quoque eiusdem possessionis decimas solitas solvissent”. — A felperes szavaiból nem derül ki, hogy melyik közeli egyházközség filiájának tekintette Tompaházát, de a továbbiak alapján indokolt azt hinni, hogy Újfalura gondolt materként. Az újkorban mindenesetre már ez volt a helyzet – vö. Bod, Petrus: *Historia Hungarorum ecclesiastica*. Ed. L. W. E. Rauwenhoff. Adjuvante Car. Szalay. I. Lugduni Batavorum 1888. 279. — A művészettörténészek által tompaháziként nyilvántartott 13. századi, jelenleg református templom (Entz Géza: *Erdély építészete a 11–13. században*. Kolozsvár, 1994. 50) valójában Újfaluban fekszik, mely azonban már a 18. században összeépült Tompaházával, majd 1912-ben közigazgatásilag is egyesítették vele (vö. Tompaházának a református templom helyét is megjelölő digitális térképét [www.google.com/maps/place/Rădești] a három katonai felmérés térképeivel [pl. www.mapire.eu/hu/map/firstsurvey-transylvania]. Lásd még www.nre.ro/regiok-gyulekezetek/nagyenyed-regio/enyed-szentkiraly-tompahaza. Utolsó megtekintések: 2020.01.22).

⁸⁶⁰ MNL-OL, KK hhl, Protocolla (F 15), vol. XVI, fol. 6r–7r = KmFJkv I. 50. sz. = Függelék 10.1 (43. sz.).

⁸⁶¹ MNL-OL, KK hhl, Protocolla (F 15), vol. XVI, fol. 6r–7v = KmFJkv I. 51–52. sz. (reg.) = Függelék 10.1 (44. sz.).

⁸⁶² 1332–1334: MonVat I/1. 92, 129, 136; 1462: DF 253717; 1499: DF 275366; 1507: DL 26494; 1518: DL 26540; 1520: DL 29402 = 31024v; 1585: EKJkv I. 423. sz.; 1587: uo. 514. sz.; 1591: uo. 853. sz.

⁸⁶³ 1439: Ub V. 46–47. Az itt már magvaszakadtként említett két testvér apja, a forrásokban 1354–1383 között szereplő Tompa János lehetett Tompaháza telepítője és névadója, mivel 1366-ban a „erdélyrészi havasok ispánjának” nevezik (feltehetően a déli határt felügyelte), és e minőségében, valamint a Sebeni-havasok lábánál fekvő Ecsellő birtokosaként módjában állt román telepéseket gyűjteni a Maros mellékére. Vö. 1354: EOkm III. 762. sz.; 1366: uo. IV. 462, 537, 554, 560. sz.; 1370: uo. IV. 878, 886. sz.; 1376: uo. V. 221. sz.; 1378: uo. V. 362. sz.; 1383: uo. V. 740, 745. sz.

⁸⁶⁴ 1499: DF 275366; 1520: DF 277763, DL 29402; 1526: DL 31050; 1585: EKJkv I. 423. sz.; 1587: uo. 514. sz.; 1589: uo. 654. sz.; 1591: uo. 853. sz.

elnéptelenedése kiváltotta magát a rendelkezést, nem érte el a várt eredményt (ti. a kieső egyházi jövedelmek pótlását). A „keresztény földre” telepedett románok tizedfizetésének az ügye a 15. század végén kapott újabb lendületet: az egymást követő királyi rendeletek hatására elvi szinten igazából ekkor lett az erdélyi jogrendszer bevett része, és megvalósítása is a korábnál sikeresebb volt. Ezt mutatja, hogy ama 25 darab 14. századi plébánia közül, amelyek biztosan 1461–1599 között pusztultak el,⁸⁶⁵ 8–9 pusztaként, 10–11 pedig ortodox lakossággal is tovább fizette a tizedet 1589-ben.⁸⁶⁶ A siker azonban nagyjából Fehér megye területére korlátozódott: egyrészt mert a török betörések hatására ekkor már valóban ez volt az egykori katolikus falvak színeváltozásának klasszikus területe, főként viszont azért, mert az egyháznak igazából csak itt, a püspöki és káptalani uradalmakban és a vonzáskörükbe tartozó kismemesi falvakban volt tényleges hatalma a jogelv végrehajtására. Máshol jobb esetben alternatív megoldásokkal (pl. az ötvened átirányításával⁸⁶⁷) pótolták a kieső egyházi jövedelmet, legtöbbször azonban a földbirtokos nemesség és román jobbágysági közös érdekszövetsége szabotálta el a végrehajtást. Fordított irányú visszaélésről, vagyis hogy románok által alapított falvakat is tizedadásra köteleztek volna, nincs tudomásunk.⁸⁶⁸

Szemléletes eredményre vezet, ha az 1589. évi dézsmaárenda-jegyzéket a legkorábbi protestáns nyilvántartásokkal – a bolkáci (1565), bogáci (1615) és sajói lutheránus káptalan (1621), illetve a dési (1631), széki (1643) és küküllői (1648) református esperesség matrikuláival⁸⁶⁹ – vetjük össze: ezek szerint a Belső-Szolnok, Doboka és Küküllő megyék területén 1589-ben említett 281 tizedfizető helységből 249-ben még a 17. század derekán is református, unitárius vagy evangélikus anya- vagy leányegyházközség létezett, három már a 16. században is pusztta volt, 22-ben pedig kimutathatóan csak az 1600–1603 körüli *disturbium* idején pusztultak ki a nyugati rítusokat követő hívek, és csak hét esetben mondható biztosnak,

⁸⁶⁵ (Bálványos)Csaba, (Oláh)Németi (BSZ); (Szász)Disznajó (= Alsórépa), (Al)Füged, (Erdő)Szakál, Szarkad (elp. Indal határában), (Sós)Szentmárton, Pusztaszentmiklós (elp. Kerelősóspatak határában) (TD); Alsókápolna (KÜ); Alamor, (Maros)Csüged, Drassó, Drombár, (Alsó)Gáld, Ispánlaka, Kisszékes (= Konca), Lengyelkék (elp. Hosszútelke határában), Meggykerék, (Székás)Veresegyháza (FH); Farkasfalva (elp. Medgyes és Muzsna között), Fejérfalva (elp. Muzsna és Szászföld között), Giesshübel (elp. Szászsebes határában), (Al)Kenyér, Perkász, Kissebes (= Sebeshely) (SZF).

⁸⁶⁶ Csaba, Németi (p.), Füged (p.), Szarkad (p.), Szentmárton (p.), Pusztaszentmiklós (p.), Alsókápolna, Csüged, Drombár, Gáld, Ispánlaka, Lengyelkék (p.), Meggykerék, Veresegyháza, Farkasfalva (p.), Giesshübel (p.), Alkenyér, Perkász. — Bizonytalan: Fejérfalva (p.), Kissebes. Vö. Jakó: *Dézsma* 20–21, 23, 25, 32, 48–49, 65–67. — Később a pusztán álló (Oláh)Németi, (Al)Füged és (Sós)Szentmárton is román lakosokat kapott.

⁸⁶⁷ Amlacher 164–166.

⁸⁶⁸ Eszerint az 1589. évi jegyzék tizedfizető falvai esetében egyéb adatok híján is megbízhatóan lehet következtetni ha nem is egykorú, de egykori (14–15. századi) magyar vagy szász lakosságra. Vö. Wagner: „Register des Zehnten“ 203–204, 210, 219.

⁸⁶⁹ 1565: Müller: *Landkapitel* 27; 1615: Friedrich Marienburg: „Gedenkbuch des Bogeschdorfer Capitels“. *Ver-Arch* 19 (1884): 30–77. 72; 1621: *A Nagysajói Káptalan egyházközségeinek történeti katasztere 1745–1814*. Közzéteszi Kolumbán Vilmos József. Kolozsvár, 2007. (Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok 5.) 6–7; 1631: Dési ref. em. lt, Jkv I/1. pag. 21–39; 1643: Széki ref. em. lt, Jkv I/1. pag. 519–664; 1648: KükEmKat III. 8.

hogy 1589-ben már „szakadárok” fizették a dézsmát.⁸⁷⁰ Erdély északi felében és a Küküllők mentén tehát a 16. század végén a tizedfizetés még az esetek 96-98 százalékában magyar vagy szász lakosságot takart, vagyis itt a tized hagyományos etnikai-felekezeti jellege töretlenül tovább élt, és csak a 17. század eleji pusztítások nyomán váltotta fel végleg a területi-történeti alapú dézsmafizetés.⁸⁷¹

5.3.5. Román településekre költöző katolikusok tizedfizetése

Önként adódik a kérdés: mi történt a fordított – bár kétségtől ritka⁸⁷² – esetben, azaz a „szakadár földre” avagy román jogú birtokra telepedő katolikusokkal?⁸⁷³ Nekik is alkalmazkodniuk kellett a hely szelleméhez (ami adózás tekintetében tized alóli mentességet és ötvenedfizetést jelentett volna), vagy pedig megőrizték eredeti dézsmakötelezettségüket?

Pusztán elméleti szinten, az első opció mellett szólna – szimmetriaigényünkön és a méltányosságot követelő elvárásunkon túl – az a gyakorlati érv, hogy ezáltal el lehetett kerülni az adóztatás elbonyolódását. Másfelől azonban tekintetbe kell venni, hogy bár a katolikus kultúrkörhöz tartozó magyar állam és egyházszervezet – a saját felfogása szerint – elfogadta a jobb esetben tökéletlen hitűnek (rosszabb esetben eretneknek vagy csaknem pogánynak) tekintett keleti rítusú tömegek létét a maga területén, ezt sohasem a kultúrák egyenértékűségének eszméje alapján tette, hanem csupán praktikus okokból, és abban a reményben, hogy idővel „jobb belátásra” térve mind többen csatlakoznak az „igaz egyházhoz” (ti. a katolikushoz). A fordított forgatókönyv, vagyis a „szakadár” tévelygés és a vele járó „barbár” szokások terjeszkedése az „igaz hit” rovására nyilván elfogadhatatlan lett volna, amit öntudatos keresztény előljáró nem hagyhatott jóvá. Márpedig az, hogy egy katolikus csoport pusztán helyváltoztatás okán felhagyjon a dézsmaadással – miközben az egyház folyamatosan azt hangoztatta, hogy a tizedet isteni rendelkezésből minden igaz kereszténynek fizetnie kell⁸⁷⁴

⁸⁷⁰ 1589-ben már román lakosságú: (Bálványos)Csaba, Péterháza (BSZ), Felsősebes (DO); Csüdötélke, (Felső)Karácsonyfalva (KÜ); rutén: Alsósebes (DO); délszláv: Alsókápolna (KÜ). — 1589-ben pusztá: (Oláh)Németi (BSZ), Fata, Csegetelke (DO). — 1601–1603 körül pusztult el: Alór, Beke (elp. Néma határában), Szekérbréte (elp. Somkerék mellett), Vízszentgyörgy (elp. Széplak határában) (BSZ); (Szász)Bongárd, Bód, (Szász)Encs, (Magyar)Egregy, Márokháza, Mikó (elp. Drág mellett), Néc, Rádla, Serling, (Sajó)Solymos, Vajdaháza (DO); (Mező)Méhes, (Mező)Szopor (KL); Mezőszengyel, Pusztaszentmiklós (elp. Kerelősópatak határában) (TD); Felsőkápolna, Kisfalud (elp. Maroscsapó mellett), Vidrátszeg (KÜ).

⁸⁷¹ Ennek egyik megnyilvánulása az 1589. évi dézsmaárenda-jegyzék kanonizálódása, melynek eredményeként nemcsak a tizedfizető falvak névsora, de a helyi tizedbér összege is végleg rögzült (vö. Jakó: *Dézsmá* 6–7). — Ugyanakkor a régi rutin szívósságát jól példázza Kozmatelke 1610. évi mentesítése a tizedfizetés alól, ahol pedig kifejezetten arról értesülünk, hogy a korábbi magyar népességet Basta zsoldosainak 1601–1603 körül pusztításai nyomán románok váltották fel (vagyis ez a „keresztény föld” fogalmának mintapéldája volt). Báthori Gábor fejedelem a többi „dezma adatlan szabad Oláhság” „immunitásával” indokolta az engedményt (uo. 81–82).

⁸⁷² Wagner: „Register des Zehnten” 210 (26. jegyz.), 211.

⁸⁷³ A kérdést itt is, akárcsak korábban az ortodoxok esetében, életképes, önazonosságukat tartósan megőrző csoportok beköltözésére vonatkozik. Az egyéni úton érkezők (pl. beházasodók) bizonyára mindkét esetben feltűnés nélkül alkalmazkodtak az helybeliekhez, és rövid úton asszimilálódtak.

⁸⁷⁴ Vö. pl. 1100k/25. §.: „tam novi, quam veteris testamenti pagina decimas dandas esse proclamat” (Závodszyk 186); 1436: „decime in patrimonium crucifixi deputate tam ex divine legis precepto, quam etiam de regni nostri

– felért volna a hitehagyással, ráadásul rossz példát mutatott volna hittestvéreinek, akik ezek után nyilván maguk is „szakadár” falvakba tódultak volna. Továbbá magyar és szász közösségek már csak azért sem tudtak volna átállni a juhötvened fizetésére, mert köreikben a földművelés ekkor már sokkal általánosabb volt.

A dilemmát, ha egyáltalán fennáll, igazából már a fent ismertetett tompaházi eset is eldönti a második lehetőség javára: láthattuk, hogy II. János király az eredeti lakosságnak elismert tompaházi románokat mentesítette a tized alól, az oda telepedett magyarokat ellenben nem.⁸⁷⁵

Hasonló következtetést enged meg Szobi Mihálynak, a sajói és tekei uradalmak birtokosának 1504. szeptember 8-i rendelkezése is. Ennek értelmében kegyes adományként, bizonyos misék mondásának kötelezettségével, a radlai (ma: Rágla) Szent Miklós-plébániának adományozta két ottani rétjét, továbbá Árdány és Budak román birtokokról befolyó búza- és zabtizedet, ami – elmondása szerint – nem az ottani románok, hanem bizonyos keresztények vetéséből származik.⁸⁷⁶ Szobi rendelkezését fogadott fia és örököse, Verbőci István királyi kancellár is megerősítette csaknem negyedszázaddal később.⁸⁷⁷

Láthattuk, hogy a tizedbevétel itt két román jogú birtokról származott. Az Oláhbudakkal (ma: Felsőbudak) azonosítható⁸⁷⁸ Budakot már a 14. században románok lakták,⁸⁷⁹ Árdány ellenben 1333-ban Jordánfalva néven még katolikus egyházközség volt, és csak utóbb románosodhatott el, vagyis maga is „keresztény földnek” számított.⁸⁸⁰ Azt, hogy ennek ellenére az itteni románság nem fizetett tizedet, legegyszerűbb azzal magyarázni, hogy a váltásra legkésőbb a 15. század elején sor került, amikor még – mint láttuk – az 1408. évi rendelkezés csak papíron létezett. Nem valószínű, hogy az itt említett „keresztények” (*Cristicolas*) az 1333. évi lakosság maradékát képezték volna, mivel ebben az esetben feltehetően a falu eredeti neve és a helyi egyházközség is fennmaradt volna, és ez utóbbit Szobi aligha fosztotta volna meg a hívek által adott és a túlélést biztosító tizedtől. Sokkal inkább elképzelhető, hogy ők – miként

approbata et ab antiquo observata consuetudine per quemlibet Christianum dari debent“ (Ub IV. 614); 1495/45. §.: „decime in patrimonium Christi dedicate a Christi fidelibus et non aliis scismaticis hominibus ... exigí solent” (DecrHung IV. 80).

⁸⁷⁵ „Volachi dictam possessionem Thompahaza inhabitantes decimasolvere nunquam teneantur, Hungari tamen ibidem residentes nunc et in futurum semper temporibus ... solitas decimas pendere debeant” (MNL-OL, F 15, vol. XVI, fol. 7r = Függelék 10.1 [44. sz.]).

⁸⁷⁶ „totales et integras decimas frugum atque pabulorum in territorio possessionum nostrarum Wolachalium Ardan et Bwdak appellatarum per quoscunque Cristicolas et demptis eisdem Wolachis seminatarum decimarique solitarum” (Beszterce v lt, I/a, nr. 906. = Berger: *Regesten* I. 438. sz. Szövegét lásd a Függelékben).

⁸⁷⁷ 1527: Uo. = Berger: *Regesten* I. 1005. sz. Szövegét lásd a Függelékben.

⁸⁷⁸ A másik két Budak közül Szászbudak a besztercei szász kerülethez tartozott, Kisbudakot (ma: Alsóbudak) pedig köznemesek birtokolták (vö. Engel: *Térkép*, 1DO53). Amúgy mindkettő távolabb esett az egymás mellett fekvő Árdány, Kisdemeter, Radla falvaktól.

⁸⁷⁹ 1371: EOkm IV. 915, 917. sz. Vö. még 1502: KmJkv II. 3264. sz. Feltűnő, hogy Oláhbudak e néven nem szerepel a sajói uradalom 1319–1323. évi tartozékai között (EOkm II. 322, 326, 462. sz.), ami arra enged következtetni, hogy később, a 14. század derekán telepíthették (esetleg a korábbi Hermanntelke helyére?).

⁸⁸⁰ MonVat I/1. 111.

budaki sorstársaik – utólag költöztek be a helyi románság mellé (ez esetben alighanem a radlai templomba jártak misére), vagy az is lehet, hogy nem is laktak helyben, csak *extraneusként* birtokoltak földeket az árdányi és oláhbudaki határban. Akár így, akár úgy, tény, hogy román falustársaikkal ellentétben nekik tizedet kellett fizetniük.⁸⁸¹ A két kis katolikus közösség nem is bizonyult életképesnek, hiszen 1527 után már nem említik őket, és a két falu sem szerepel az 1589. évi tizedjegyzékben.

Amennyiben azt vélnénk, hogy az említett példák bizonyító erejét korlátozza, hogy a fentiekben csupán a románok mellé érkező nyugati keresztényekről volt szó,⁸⁸² néhány olyan esetet is megvizsgálhatunk, ahol már románok helyébe telepedtek. Ilyennek tekinthető a csicsói uradalomhoz tartozó Mihályfalva, mely 1405-ben és 1467-ben még román falu volt, 1553-ban viszont már a magyar birtokok között sorolják fel, és még 1643-ban is református anyaegyház működött benne.⁸⁸³ Aktuális lakosságának megfelelően 1589-ben tizedet fizetett.⁸⁸⁴ Ugyan nem az erdélyi egyházmegyében történt, mégis ide kívánczik az az 1456. évi adat is, mely szerint a barcasági Szentmihály (ma: Csernátfalva), Nagyfalu (ma: Hosszúfalva), Türkös és Bácsfalva lakói korábban szakadár románok voltak, de őket elűzték (feltehetően a birtokot igazgató töröcsvári várnagyok), és helyükre katolikus székelyek költöztek, akik azután a szentmihályi plébániatemplomnak tizedet fizettek.⁸⁸⁵

Elmondhatjuk tehát, hogy a „keresztény földre” költöző románoktól eltérően a román birtokra telepedő katolikusok kötelezettségei nem változtak meg, hanem a középkor végéig megőrizték személyi jellegüket. Lehetséges, hogy 1556 után, mikor a tized világi adóvá vált, etnikai-felekezeti meghatározottsága ebben az esetben is gyengülni kezdett, és idővel itt is kizárólag a hely függvénye lett. Mindennek azonban csekély gyakorlati jelentősége volt, hiszen az ilyen irányú etnikai változás, mint említettem, már a középkor végén is ritkaságszámba ment.

⁸⁸¹ Bár Szobi a neki fizetett búza- és zabtizedet („que utpote pro nobis hactenus recolligi solebant”) említ, ez aligha tekinthető eredendően földesúri jövedelemnek, mivel a gabonafélékből szedett dézsma tipikusan az egyházi tized körébe tartozott (vö. 4.2.1. fej.). Feltehető, hogy Szobi szokás szerint bérbe vette birtokai tizedjövödelmét, mely felől ezek után természetesen szabadon rendelkezhetett.

⁸⁸² Láttuk (5.3.4. fej., a mezősegi ikerfalvaknál), hogy a magyar vagy szász közösség mellé létesülő román településrészek is többnyire megmenekültek a tizedtől, mivel ebben az esetben eleve vitatható volt, hogy érvényes-e rájuk a „keresztény földek” dézsmaköteletségének elve.

⁸⁸³ 1405: BánfOkI I. 483; 1467: DL 27916 (vö. Hegyi: „Birtokosztály” 399); 1553: Makkai: *Pusztulás* 43; 1643: Széki ref. em. lt, Jkv I/1. pag. 664.

⁸⁸⁴ Jakó: *Dézsma* 48.

⁸⁸⁵ Ub V. 529–530 (vö. 527 is). 1509-ben viszont Szentmihályfalva és Bácsfalva már vegyes lakosságú („possessionibus ... Hungaricalibus et mixtim Wolachalibus”, DF 247111).

6. KINEK? – A TIZED BIRTOKOSAI

A tized intézményének kutatása során a haszonélvezők körének feltárása ugyanolyan megkerülhetetlen és hasznos tevékenység, mint a földesúri birtokviszonyok rekonstruálása. Egyfelől eleve kézenfekvő foglalatosság, hiszen a dézsma történetének forrásai, legyenek azok kiváltságlevelek, peres iratok vagy nyugták, óhatlanul megemlítik a szóban forgó tizedjövedelem aktuális tulajdonosát (vagy igénylőjét). A tized intézménye kapcsán tehát a legtöbbet a birtokosokról és a birtoklás topográfiájáról lehet tudni. Másrészt pedig a dézsma birtokosok közti megoszlásának ismerete segít értelmezni magukat a konkrét forrásokat, illetve az egyes ügyeket, hiszen egyáltalán nem mindegy, hogy az adott számadásban szereplő összeg a teljes tizedbevétel hányad részét teszi ki, vagy hogy egy vitás dézsmaüggyel kapcsolatos pápai rendelkezés/királyi ítélet valóban tartósan átment-e a gyakorlatba. Az alaposabb vizsgálódást már csak az is indokolja, hogy a magyar szakirodalomban ezzel kapcsolatosan elnagyolt és tévesen általánosított modellek vannak használatban.

6.1. A tized birtoklásának bibliai és egyházjogi keretei

A Szentírás és a kánonjog, természetesen arra sem szolgáltak konkrét előírásokkal, hogy adott helyen kit illessen meg és milyen arányban a dézsma jövedelme. Nem is szolgálhattak, hiszen a hatalmi-társadalmi viszonyok jelentősen különböztek nemcsak az ókori Izrael és a középkori Európa, hanem az utóbbinak egyes államai, sőt alkalmanként az egyes egyházmegyék különféle régiói között is. Nyújtottak azonban olyan elvi megkötéseket, amelyek szilárdan kijelölték a tulajdonviszonyok kereteit a nyugati egyház számára a középkor második felében.

Az Ószövetség lapjain többféle szereplő jelenik meg a tized haszonélvezőjeként.⁸⁸⁶ Az elvi kiindulópont persze legtöbb esetben az, hogy jog szerinti tulajdonosa Jahve, aki az ősatyák vezetése, majd a választott nép Egyiptomból való kiszabadítása és azt követő szövetségkötés révén vált Izrael nemzeti istenévé, és uralma elismerése jeléül követelheti meg számára elkülö-

⁸⁸⁶ Egy alkalommal – meglehetősen negatív felhanggal – királyi tizedet is említenek, melyet az uralkodó alkalmanként udvarnokainak és hivatalnokainak is kiutalt (1Sám 8:15.17). A szakirodalomban vitatott, hogy ez tekinthető-e a későbbi kultikus tized egykorú formájának, amit Isten felkentjeként a király kezelt, vagy pedig attól különböző profán, állami adó volt. További kérdés, hogy a második esetben létezett-e vele párhuzamosan a kultikus tized, vagy az csak később alakult ki (vö. Pedersen: *Israel* II. 311; Bartha: *Ószövetség népe* 84, 145; Eissfeldt–Erler–Schmidt: „Zehnten” 1878; Jagersma: „Tithes in OT” 116, 121–122, 123–124; Crüsemann: „Zehnte” 21–37, 43–47; Körting: „Zehnt” 489). A korabeli párhuzamok inkább ez utóbbi lehetőséget támogatják, és a Kr. e. 8–7. századtól adatolható deuteronomikus tized (l. alább) archaikus jellege is nehezen hozható kapcsolatba a nyomasztó teherként számon tartott és a királyság kettészakadásakor (Kr. e. 930 k.) feltehetően megszüntetett királyi tizeddel. Mindenesetre az ókori Kelet egyes vidékein elterjedt papkirályokra a Bibliában egyetlen (legendás) példa van: Melkisédek, aki egyszerre volt Sálem királya és a „magasságos Isten” papja, de semmiképp sem tekinthető az izraeli kultusz képviselőjének, bár a hagyomány szerint Ábrahám ősatyja tizedet adott neki (1Móz 14:20).

nített részként a termés és az állatszaporulat tizedét – melynek elmulasztása ezért az áldás megvonását is eredményezheti.⁸⁸⁷ A gyakorlatban ez elsősorban a tizednek a legközelebbi szentélybe, majd később az egyetlen, központi (jeruzsálemi) templomba történő szállítását jelentette, ahol konkrét felhasználása ugyan változott az idők során, de mindig az isteni tulajdonjog leképeződéseként. A babiloni fogság előtti évszázadokban még a termelő és családja, valamint a lakhelyükön élő lévita fogyasztotta el az ekként megszentelt termésrészt,⁸⁸⁸ amit minden harmadik évben, otthon elraktározva, teljes egészében a lévita és más rászorulók (jövevények, özvegyek, árvák) ellátására fordították.⁸⁸⁹ A fogság után azonban ezek a családias és szociális elemek eltűntek, a tized rendszeres adóvá vált, a haszonélvezők köre pedig erőteljesen klerikalizálódott. Evilági birtokosai immár kizárólag a lévíták lettek, amit a kor szövegei részint a kultushelyen végzett szolgálatukkal indokoltak, részint pedig azzal, hogy nincs saját örökszük az Ígért Földjén.⁸⁹⁰ Az általuk kapott tized tizedrészét viszont ők is tovább kellett adják saját belső elitjüknek, a tényleges áldozati szertartásokat végző jeruzsálemi papságnak („Áron fiainak”).⁸⁹¹

Az ókeresztény egyház felfogását a tized tulajdonjoga tekintetében (is) sokáig az ószövetségi képzetek és fogalmak határozták meg. A tized bevezetését szorgalmazó egyházatyák, sőt még a Karoling-kori teológusok is rendszeresen hivatkoztak arra, hogy ez Krisztus öröksége (*patrimonium Christi*), illetve Istennek járó adó, amivel a hívők hódolatukat fejezik ki (*signum universale dominii*) és áldásait biztosítják. Egyidejűleg – olykor ugyanazoknál a szerzőknél – az is megjelenik, hogy a tized a klerikusok osztályrésze, létfenntartásuk biztosítása és tevékenységük ellenértéke címén (*qui altario servit, de altari vivere debeat*). De a tized elfogadtatásánál fontos szerepet játszott a szociális rendeltetés érve is, miszerint a szegények és más nélkülözők ellátása, a foglyok kiváltása csakis a tized révén biztosítható, így aki nem fizeti, lényegében a rászorulókat rövidíti meg (*decime tributa sunt egentium animarum*).⁸⁹² Természetesen a fenti

⁸⁸⁷ 1Móz 28:22; 3Móz 27:30.32; 4Móz 18:24.26.28; Mal 3:8–10; Sir 35:8–9. Vö. Constable: *Monastic Tithes* 10.

⁸⁸⁸ 5Móz 12:5–19, 14:22–27 (vö. még 5Móz 26:1–11). Vö. Tób 1:7.

⁸⁸⁹ 5Móz 14:27–29, 26:12–15. Vö. Tób 1:8, ill. Pedersen: *Israel* II. 308–309; Bartha: *Ószövetség népe* 171; Vischer: „Zehntforderung” 202; Eissfeldt–Erler–Schmidt: „Zehnten” 1878; Crüsemann: „Zehnte” 42; Wilson: „Central Sanctuary” 328–337; Körting: „Zehnt” 488–489.

⁸⁹⁰ 4Móz 18:21.24; Neh 10:38, 12:44, 13:5; Tób 1:6. Vö. még 5Móz 12:12, 14:27, ill. Pedersen: *Israel* II. 310; Vischer: „Zehntforderung” 203–204; Bartha: *Ószövetség népe* 172; Eissfeldt–Erler–Schmidt: „Zehnten” 1878; Jagersma: „Tithes in OT” 123, 124; Körting: „Zehnt” 489.

⁸⁹¹ 4Móz 18:25–28; Neh 10:39.

⁸⁹² Migne: *PL* XXII. 531, XXV. 450–451, 1568–1572 (Szt. Jeromos), XXXIX. 2266–2268 (Szt. Ágoston [recte: Arles-i Caesarius]). Vö. még C 12, q. 1, c. 7 = Frideberg I. 678; C 16, q. 1, c. 67 = Friedberg I. 684–685, ill. Lepointe: „Dîme” 1237–1239; Vischer: „Zehntforderung” 214–216; Lindner: „Zehntwesen” 278; Constable: *Monastic Tithes* 20–25, 36, 43, 47–51. — Az „akik az oltárnál szolgálnak, élhessenek az oltárról” sokat idézett alapelve az 1Kor 9:13-ból származik.

elképzelések nem álltak kibékíthetetlen ellentétben egymással, hiszen a birtoklás különféle vetületeit érintették, és össze lehet foglalni őket abban a maximában, hogy a tized Isten tulajdona, amit az egyház kezel, részben a szegények javára.

Az elvont, elméleti megfontolások helyett ezek gyakorlatba ültetése, a haszonélvezők körének pontosabb körülhatárolása és részesedésük szabályozása a 8–9. századtól vált szükségessé, amikor a tized intézménye már megszilárdult, tehát rendszeres, minden nyugati keresztény számára kötelező, a világi hatalom által garantált adó lett. A legfontosabb elvi támaszt I. Gelasius pápa (492–496) néhány levele nyújtotta. Szerinte az egyházi jövedelmeket mindenhol négy részre kell osztani, amiből egy negyed (*quarta*) a megyéspüspököt, egy másik a plébánost illeti, a harmadikat a templom karbantartására (*fabrica*), a negyediket pedig a szegények és zarándokok ellátására kell fordítani.⁸⁹³ Nézeteit elsőként Zakariás pápa (741–752) alkalmazta a tized ügyére Szt. Bonifáchoz (†754) írt levelében,⁸⁹⁴ és azok így el is terjedtek Nagy Károly birodalmának egész területén, részévé válván az egyházi hagyomány fősodrának. A *quarta* ettől kezdve a tized felosztásának legfontosabb szakkifejezése, elemi egysége lett. A nyugati kereszténység más területein a Gelasius-félétől eltérő, háromosztatú rendszerek váltak elfogadottá, megpedig oly módon, hogy az Ibériai-félszigeten és Dániában a szegények, Angliában és Svédországban pedig a püspök részét hagyták el a fenti négyből.⁸⁹⁵

Persze, a valóság most sem igazodott maradéktalanul az elvekhez. Már csak azért sem, mert eleve nyitva maradt a kérdés, hogy a szóba jövő szereplők (püspök, helyi pap, kegyúr, stb.) közül ki kezelje a karitatív és a karbantartási alapot. A galliai, itáliai magterületen, ahol a helyi papok már a 6–7. században önállóan intézték egyházközségük anyagi ügyeit, még a püspöki *quarta* bevezetése is nehézségekbe ütközött.⁸⁹⁶ Segítségül jött azonban az az ősi – a 345. évi gangrai zsinaton kimondott, majd a Karoling-kor teológusai és törvényhozói által felelevenített – jogelv, miszerint a püspököket egyházmegyéjük egész területén felügyeleti jog illeti meg az egyházi vagyon felett.⁸⁹⁷ Más volt a helyzet az újonnan keresztény hitre térített észak-német és kelet-közép-európai területeken, ahol a plébániahálózat lassú kiépülése miatt sokáig csak a püspök testesítette meg az egyházszervezetet: itt inkább az vált jellemzővé, hogy a tized

⁸⁹³ Migne: *PL* LIX. 137–138, 149, 150.

⁸⁹⁴ 748: MGH *Epist* III. 365.

⁸⁹⁵ Vö. Loy: *Kirchliche Zehnt* 3; Viard: *Dîme* I. 119–124, 178–180; Lepointe: „Dîme” 1234; Kuujo: *Zehntwesen* 168–169, 269–271; Boyd: *Tithes and Parishes* 75–79; Eissfeldt–Erler–Schmidt: „Zehnten” 1879; Constable: *Monastic Tithes* 27–28, 43–44; Puza–Riis: „Zehnt” 500, 502; Zimmermann: „Zehnt” 497; Eldevik: *Episcopal Power* 44, 77, 89.

⁸⁹⁶ Bernát itáliai király 813-ban kifejezetten tiltotta (MGH *Capit* I. 195, vö. Boyd: *Tithes and Parishes* 42–44; Constable: *Monastic Tithes* 51–52). Hinkmar reims-i érsek szerint csak akkor illeti meg a püspököt, ha maga is lelkipásztori szolgálatot folytat (uo. 36). Angliában a püspökök a normann hódításig nem részesültek a tizedből (uo. 56).

⁸⁹⁷ [800/813]: MGH *Capit* I. 178; [850 k.]: Migne: *PL* XCVII. 707, 710, 803, 824–825, 831–832, 905, 907; [909]: MGH *Conc* V. 523–525; 952: uo. VI/1. 194; 1023: Migne: *PL* CXL. 702. Vö. Constable: *Monastic Tithes* 44–47, 61, 246; Eldevik: *Episcopal Power* 65–68.

túlnyomó hányada az ő jövedelme maradt, más egyházi intézmények olykor csak a tized tizedén osztozhattak.⁸⁹⁸

A tized behajtásának elsődleges színhelyét már közvetlenül bevezetése után a térítés során alapított keresztelőegyházak képezték. Ez a szerep szükségessé tette illetékességi területük elhatárolását, így a tizedszedés hozzájárult a parókusi jog és a „plébániakényszer” kialakulásához. A régi plébániák tizedjogának védelmére már a Karoling-kor világi és egyházi törvénykezése is nagy hangsúlyt fektetett: nemcsak a püspökök vagy a monostorok, hanem a szomszédos plébániák és a magánföldesurak által újonnan alapított kápolnák törekvéseivel szemben is, jelentősen megnehezítve (pl. a legközelebbi keresztelőtemplomhoz viszonyított 4–5 mérföldnyi távolsághoz kötve) az utóbbiak tizedből való részesedését.⁸⁹⁹

Ez a konzerváló törekvés viszont nehézségekbe ütközött, hiszen a földesurak a saját népeik által fizetett dézsmát igyekeztek az általuk alapított plébániák vagy monostorok számára biztosítani. Ezeket ugyanis a régi germán jog szellemének megfelelően továbbra is saját tulajdonuknak tekintették (*Eigenkirche*), így jövedelmeikkel is kényük-kedvük szerint rendelkeztek. Emiatt a 9–11. században a tizedből származó bevételek sok helyen világi kézbe kerültek, akik a parókus papság használatában is rendszerint csak a tized harmadát hagyták meg.⁹⁰⁰ A másik tényező, ami elősegítette a dézsma elvilágiasodását, egyes német és itáliai püspökök törekvése volt, akik hűbér gyanánt osztogattak tizedjövedelmeket vazallusaiknak vagy más helyi előkelőknek, hogy saját területi hatalmukat megszilárdítsák.⁹⁰¹ A jelenség kezdettől a gregorián reformmozgalom célkeresztjébe került, így a következő másfél évszázad egyházi törvényhozása – a 11. századi római egyháztartományi zsinatok, az 1140 körül kodifikált *Decretum Gratiani*, a III. (1179) és a IV. (1215) lateráni egyetemes zsinatok 14., illetve 61. cikkelye, és több más rendelkezés – újra és újra kinyilvánította, hogy a tized mint „Krisztus öröksége” kizárólag egyházi személy vagy intézmény birtoka lehet, és a továbbiakban tilos elidegeníteni, főként pedig világiak kezére juttatni (bérbe adását viszont engedélyezték).⁹⁰²

⁸⁹⁸ Loy: *Kirchliche Zehnt* 3–9; Lepointe: „Dîme” 1234; Kuujo: *Zehntwesen* 170–179, 189–191; Zimmermann: „Zehnt” 497–498. — Az észak-német egyházmegyékben a papok nem vagy csak kis mértékben részesültek a tizedből (Loy: *Kirchliche Zehnten* 5–7; Kuujo: *Zehntwesen* 177–179, 188–189).

⁸⁹⁹ 803: MGH Capit I. 119; [800/813]: uo. I. 178; 813: MGH Conc II/1. 277; 829: MGH Capit II. 13; [845–850]: MGH Conc III. 213–214; 847: uo. III. 168; 895: uo. V. 351–352; 898: uo. V. 442. Vö. Viard: *Dîme* I. 112–117; Boyd: *Tithes and Parishes* 43, 79–81; Plöchl: *Zehntwesen* 84–89; Kuujo: *Zehntwesen* 95; Lindner: „Zehntwesen” 281, 283; Constable: *Monastic Tithes* 37–42, 100–102, 126–128; Puza–Riis: „Zehnt” 500; Zimmermann: „Zehnt” 497; Eldevik: *Episcopal Power* 68–69, 72–76.

⁹⁰⁰ Viard: *Dîme* I. 134–139, 205–217; Loy: *Kirchliche Zehnt* 9–12; Lepointe: „Dîme” 1234; Plöchl: *Zehntwesen* 27–29; Lindner: „Zehntwesen” 281, 285–290; Eissfeldt–Erlér–Schmidt: „Zehnten” 1879; Constable: *Monastic Tithes* 63–65; Puza–Riis: „Zehnt” 500; Zimmermann: „Zehnt” 497–498. — A magánegyházi rendszer elterjedtségének tudható be, hogy a bajor és osztrák területek plébánosait a későbbiekben is egyetemlegesen a tized harmada illette meg (Plöchl: *Zehntwesen* 46, 77–78; Lindner: „Zehntwesen” 288–290, 298–301).

⁹⁰¹ Plöchl: *Zehntwesen* 111–112; Kuujo: *Zehntwesen* 206–209; Eldevik: *Episcopal Power* 77–82, 139–178.

⁹⁰² 1059: Mansi: *Concilia* XIX. 898; 1063: uo. XIX. 1025; 1078: uo. XX. 510; [1140 k.]: C. 1, q. 3, c. 13–14 = Friedberg I. 417, 418, C. 16, q. 7, nr. 1b és 3 = Friedberg II. 800, 801; [1163], [1170–1171]: X III. 30, c. 15 és 17 = Friedberg II. 561–562; 1179: Mansi: *Concilia* XXII. 226; 1215: uo. XXII. 1047; [1221]: X III. 18, c. 2 =

A tized története szempontjából kulcsfontosságú 12. század egy másik fontos fejleménye volt a szerzetesi közösségek tizedjogának a megszilárdulása. Bizonyos monostorok már a 8–9. században tizedjövedelmek birtokába jutottak, részint püspöki vagy világi adomány, részint a jószágaikon fekvő templomok inkorporálása révén. Ez azonban már a Karoling-korban, de később is számos érdekkonfliktust szült a megyéspüspökökkel, ráadásul jogilag is szimónia-gyanús volt, mivel a 11–12. század előtt a szerzetesek – minthogy döntő többségük nem volt felszentelt pap – még világi személynek számítottak. Csak miután elismerték őket az egyházi rend egyik ágának, csitultak el a régi monostorok tizedbirtoklása körüli viták is.⁹⁰³

Láttuk (5.1. fej.), hogy a 12. század első felében számos frissen alapított kolostor, II. Ince pápa idején pedig az új szerzetes- és lovagrendek általános tizedmentességben részesültek részint majorsági, részint a maguk által feltört földjeik tekintetében. Ez a kedvezményezettek szempontjából tulajdonképpen tizedadománynak számított, és bár elvileg nem vonatkozott a jobbágyság vagy bérlők által megművelt birtokaikra, idővel – különösen ha utólag változott meg a helyzet – ez a jogi különbségtétel gyakran elmosódott.⁹⁰⁴

A nyugati szakirodalom csak ritkán tér ki arra, hogy a 11. században a székeskáptalanok is a tizedbirtokosok sorába léptek, miután a székesegyházban szolgáló papoknak a püspökkel közös a 9–10. századi háztartása (*vita communis*) felbomlott, s ennek folyományaként sor került a székesegyházi vagyon megosztására. Az így kapott tizedjövedelmeket az egyes káptalanok utóbb más adományok, cserék és plébániák inkorporációja útján gyarapították.⁹⁰⁵ A kanonoki kezelésbe került parókiális egyházakban vikáriusai (vagyis a tényleges lelkipásztorkodást végző papok) nem jutottak tizedjövedelemhez, vagy ha mégis, csak a kánonilag előírt *quarta* töredékét kapták (1200 táján, közvélekedés szerint, már általában csak a tized tizenhatodához). Emiatt a IV. lateráni zsinat 32. kánonja előírta, hogy a helyi papot a tizedből mindenhol „mértányos rész” (*pars condigna*) illesse meg.⁹⁰⁶

A 12. században lendületet vevő gazdasági és demográfiai expanzió nyomán a parókusi jog újabb kihívással szembesült, mivel mind gyakrabban fordult elő, hogy egy adott közösséghez tartozó egyének más plébániák vagy épp más egyházmegyék területén is földeket birtokoltak/műveltek meg (akár azért, mert elvándorolva, megtartották régi földjeiket, akár azért, mert távolabb hoztak létre irtványokat). Ebben a helyzetben vált kérdésessé, hogy melyik egyházi

Friedberg II. 521; 1231: Theiner I. 99–100; 1256: LS III. 13, c. 2 = Friedberg II. 1048–1050; 1296: LS III. 23, c. 13 = Friedberg II. 1062–1064. Vö. Loy: *Kirchliche Zehnt* 2; Plöchl: *Zehntwesen* 29–32, 113–114; Kuujo: *Zehntwesen* 209–218; Lindner: „Zehntwesen” 290–293, 295–296; Górecki: *Parishes* 105–110; Puza–Riis: „Zehnt” 500, 502; Zimmermann: „Zehnt” 498; Szuromi: „Tized forrásai” 38–39, 42–43.

⁹⁰³ Constable: *Monastic Tithes* 57–197. Vö. még Plöchl: *Zehntwesen* 24–27; Kuujo: *Zehntwesen* 226–232; Lindner: „Zehntwesen” 278–280, 282–283, 296–298; Eldevik: *Episcopal Power* 83–94.

⁹⁰⁴ Vö. pl. Constable: *Monastic Tithes* 299–300.

⁹⁰⁵ Kuujo: *Zehntwesen* 194–197, 203–205, 218–224.

⁹⁰⁶ 1215: Mansi: *Concilia* XXII. 1019. Vö. Zimmermann: „Zehnt” 498.

intézményhez kell fizetniük tizedeiket: amelynek a területén ténylegesen élnek, vagy ahol az említett földek fekszenek. Több egymást követő pápa elvi állásfoglalása nyomán tisztázódott az az elv, hogy a területi jellegű, tehát földművelésből és állattenyésztésből származó tizedek (*decime prediales*) azt a plébániát illetik meg, ahol a szóban forgó szántók és legelők fekszenek, míg a személyi tizedek (*decime personales*) azt az egyházat, ahol az adott személyek a szentiségekkel élnek (vö. 3.2. és 4.1. fej.).⁹⁰⁷

Minthogy a késő középkorra a tized nagyobb részt távoli egyházi intézmények (püspök, kanonokok, monostorok, oltárigazgatók) járadékává vált, és mindinkább egy adott telekhez (nem pedig a rajta élők személyéhez) kapcsolódott, fokozatosan elvesztette szakrális adó jellegét, mely a hívőt részben a hálaadás, részben a hódolat jeleként Istenhez kötötte (régies kifejezéssel „eldologiasodott”). A 13–15. században mindinkább biztos pénzforrásnak tekintették, melyet különféle ügyletek (bérbeadás, zálogolás, járadékként való kiutalás) eredményeként már nemcsak illetéktelen egyháziak vagy helyi kegyurak, hanem vállalkozó kedvű polgárok, parasztok, sőt adott körülmények között akár zsidók is beszedhettek, annélkül, hogy jogilag birtokosaivá váltak volna.⁹⁰⁸

6.2. A magyarországi tizedbirtoklás hagyományos modellje

A hazai tizednek a különféle egyházi birtokosok közti megoszlásáról a magyar szakirodalom viszonylag egységes álláspontot vall. Eszerint a dézsma háromnegyed része nálunk mindenhol a megyéspüspököt illette, míg a maradék tizednegyeden (*quarta*) az illetékes székeskáptalan és a helyi plébános osztozott egyházmegyénként eltérő arányban. Közkeletű vélemény szerint utóbbinak leggyakrabban a *quarta* negyede, vagyis a tized 1/16 része jutott.⁹⁰⁹

A fenti nézet alapvetően két pilléren nyugszik. Az első egyetlen magyarországi egyházmegye (Veszprém) tizedbirtoklásának tüzetesebb vizsgálata, melyet a veszprémi érsekség és káptalan viszonylagos épségben fennmaradt levéltára alapján Holub József végzett el sokat emlegetett megyemonográfiájában, főként a Zala megyei viszonyokra összpontosítva.⁹¹⁰ A másik pillért néhány olyan 13. századi pápai, királyi és püspöki oklevél képezi, melyek püspökségenként szabályozták a *quarta* megosztását a magisztrális joghatóságot⁹¹¹ gyakorló kanonokok és

⁹⁰⁷ [1140 k.]: C. 13, q. 1 = Friedberg I. 717–720; [1159–1181]: X III. 30, c. 18 = Friedberg II. 562; [1181–1185]: „XII. századi pápai levelek kánoni gyűjteményekből.” Sz 93 (1959): 415–417; 1198: Migne: PL CCXIV. 476. Vö. Mezey László: „Két magyarországi vonatkozású dekretális értelmezéséhez.” Sz 93 (1959): 421–423.

⁹⁰⁸ Plöchl: *Zehentwesen* 39–42, 99–100, 123–127; Kuujo: *Zehntwesen* 95–96; Zimmermann: „Zehnt” 498–499.

⁹⁰⁹ Balics: *Egyháztörténet* II/2. 424, 426, 427, 428; Ila: „Dézsma adminisztrációja” 226; Mályusz: „Tizedkizsákmányolás” 322; Csizmadia: „Rechtliche Entwicklung” 230–231; Uő: „Tized Erdélyben” 43; Györffy: „Pápai tizedlajstromok” 142; Rác: „Magisztrátus-jog” 151, 159–160; Solymosi: „Tized” 66; Marton: *Erdélyi egyházmegye* 71, stb. — A valós gyakorlattól távol eső, csupán az egyetemes kánonjog előírásaira támaszkodó álláspont: Érszegi: „Veszprémvölgyi tizedjövdelem” 99–101.

⁹¹⁰ Holub: *Zala* I. 383–404.

⁹¹¹ A fogalomra: Rác: „Magisztrátus-jog”, passim.

a helyi papság között. A győri egyházmegyében (és az országban általában) ez 3:1, a veszprémi miben előbb 2:1, majd 1:1, az egriben pedig 0:1 arányban történt (vagyis a papoknak – ezek szerint – rendre 1/16, 1/12, 1/8 és 1/4 rész jutott a tizedből).⁹¹²

Természetesen ez a modell a fenti megfogalmazásban erősen leegyszerűsítő, és az eddigi kutatás is tudatában volt annak, hogy a helyi sajátosságok, illetve kivételek miatt a hajdani valóság összetettebb volt, illetve az idő előhaladtával mind differenciáltabbá vált. Fentebb (3.3. feje.) már szó esett arról, hogy a székeskáptalanok zöme és a székesfehérvári társaskáptalan, továbbá számos – főként királyi alapítású – bencés, illetve ciszterci monostor saját birtokain maga szedhette be a tizedet (pontosabban annak érdemi [= „püspöki”] részét). Másféleképpen, de szintén kilógtak a modellből azok a magányos vagy éppenséggel tömbbel elhelyezkedő egyházközségek, amelyek papja megtarthatta a teljes tizedet. Mindezek azonban csak színesítik a tizedmegosztás hagyományos modelljét, de lényegét nem érintik.

Sokkal nehezebb összebékíteni vele azt a jelenséget, mikor – birtoklástól függetlenül – egész tizedkerületek vagy „megyék” tizedét (tehát nem a *quarta* egy részét, hanem a teljes dézsma nagyobb hányadát) találjuk bizonyos székeskáptalanok kezén.⁹¹³ Ez ugyanis méretei folytán már nem tekinthető kivételnek, és a püspöki-káptalani tizedmegosztás irányát a vertikálisról a horizontális felé tolja el. Méginkább „rendszeridegen” az egyes területeken félreérthetetlenül jelentkező főesperesi *quarta*, s talán ennek tudható be, hogy hiába hívta fel rá a figyelmet az emigrációban alkotó Szentirmai Sándor,⁹¹⁴ a hazai kutatás jobbára nem vett róla tudomást.⁹¹⁵

Az erdélyi tized kutatói, ha egyáltalán eljutottak a tizedbirtoklás szerkezetének kérdéséhez, maguk is mechanikusan átvették a fenti modellt.⁹¹⁶ Kutatásom kezdetén magam is ezt a sablont próbáltam alkalmazni, de hamar rá kellett jönnöm arra, hogy az erdélyi adatok sehogy sem illeszthetők be a „veszprémi” modell prokrusztészi ágyába. Az alábbiakban elsősorban azt kívánom részletesen bizonyítani, hogy mi kényszerített az említett modell elvetésére és egy újnak a kidolgozására.

⁹¹² 1226: DF 200625 = MonVespr I. 67–68 (Veszprém); 1233: Theiner I. 113–114 (Magyarország); 1255: ÁÚO VII. 387–388 = HOkm VIII. 63–64 (Győr); DF 200652 (Veszprém); ÁÚO VII. 390–392 (Eger). Vö. Málusz: *Egyházi társadalom* 47–53; Solymosi: „Mortuarium” 549–550.

⁹¹³ Eddig elsősorban az esztergomi egyházmegye kapcsán szembesült ezzel a kutatás: Fügedi: „Esztergomi érsekség” 106–107; Solymosi: „Esztergomi jegyzőkönyv” 381–382.

⁹¹⁴ Szentirmai: „Recht der Erzdechanten” 197.

⁹¹⁵ Egyedül Rácz György próbált szembenézni a létével. Regionális (elsősorban erdélyi) jelenséggént elfogadta a főesperesek külön (káptalantól független) részesedését a tizedből, de úgy gondolta, hogy ők lényegében a kánok testület helyét vették át olyan szereplőkként, akik a helyi papsággal osztoznak a *quarta*-n („Magisztrátus-jog” 162–163). Szerinte tehát az ide vonatkozó adatokban a *quarta* kifejezés nem a teljes tizednegyedre jelenti, hanem annak csupán egy részét.

⁹¹⁶ Eltérő nézeteket egyedül a régi rend tanúja, Incze József fogalmazott meg, aki szerint Erdélyben a tized a középkorban egyenlően oszlik meg a püspök, a káptalan, a főesperes és a pap között, vagyis mindegyiknek egy *quarta* jutott („Vallásos adó” 350). Ezzel egyébként nem is fogott túlságosan mellé (legalábbis egyes vármegyei szász dékánságok falvait tekintve)!

6.3. A püspöki és a káptalani tizedjog viszonya⁹¹⁷

Első körben a püspök és a székeskáptalan tizedjogának területi megoszlását vizsgálom az erdélyi egyházmegyében. A hagyományos modell alapján azt várnánk, hogy ahol egyikük részesedik a tizedből, ott a másik is előbb-utóbb felbukkan, és ha valahol módunk van számszerűen összevetni a dézsmajövedelmeket, a püspök része többszörösen (négy-hatszorosan) felülmúlná a káptalanét. A források csak ritkán ismertetik egy-egy helység tizedének teljes megoszlási spektrumát, így a bizonyításhoz meg kell elégednünk azzal, ha az adott térségben a gyulafehérvári főpap és a kanonoki testület egyaránt előfordul tizedbirtokosként a késő középkor folyamán. Lássuk tehát a reájuk vonatkozó adatok sorozatát!

a) Az egyházmegye északi határvidékén már 1288-ban vizsgálat igazolta, hogy az ugoicsai kerület tizedjövedelme az erdélyi püspököt illeti.⁹¹⁸ Ugyanő a 14. század elején igényt tartott a Máramaros feletti lelki joghatóságra és az ottani tizedekre egri kollégája ellenében (igaz, itt végül nem járt eredménnyel),⁹¹⁹ illetve néhány érmelléki falu (Apáti, Nagymihály fele, Tarcsa) dézsmájáért pereskedett a váradi püspökkel (úgy tűnik, sikerrel).⁹²⁰ Többször említik az erdélyi püspök Ugocsa és Szatmár megyei tizedszedőit, akik 1325-ben Kér, 1362-ben Jármí, 1451 körül Kántorjánosi, 1468-ban Derzs falvakban, 1470-ben pedig a Károlyi család birtokain kezelték a dézsmából származó bevételeket.⁹²¹ Szalka 1458. évi püspöki tizedjövedelmét Eszenyi Gergely tasnádi vikárius kapta meg (bizonyára hivatali fizetségeként) és adta bérbe a saját szakállára.⁹²² Geréb László püspök engedte át Bátor és Vasvári őt megillető tizedeit az ecsedi Bátoriaknak, illetve a bátori plébániaegyháznak,⁹²³ és ugyanő keveredett vitába a szatmári és németi polgárokkal a két városból származó püspöki gabonátized kirovására a módja kapcsán.⁹²⁴ 1503-ban Piricse, Encsencs, Lugos, Fülöp birtokok és Szalmad prédiom, 1504-ben pedig Pátyod birtok püspöki tizedeiből hordattak el nagyobb mennyiségű gabonát illetéktelen világi személyek, míg 1538-ban mintegy kéttucatnyi nyírségi és szamosháti falu dézsmájának lefoglalása miatt perelte Statileo János püspök Batori Miklós özvegyét.⁹²⁵ Ugyanő adta bérbe

⁹¹⁷ Az alfejezet szövege külön tanulmányként is napvilágot látott: Hegyi: „Püspöki és káptalani tizedjog“.

⁹¹⁸ Ub I. 158–159 = EOkm I. 440. sz.

⁹¹⁹ 1300: DIR C, veacul XIII, vol. II. 515–516 = EOkm I. 592. sz. Máramaros fogalma itt feltehetően nemcsak a későbbi hasonlóvármegye területét foglalta magába, hanem az utóbb szintén az egri egyházmegyében felbukkanó meggyesi kerületet, valamint Nagybánya, Kóvár és a Lápos vidékét is (vö. 1.2. fejl., ill. Németh: *Szatmár* pag. XXVIII–XXXI, XXXIX–XL; Gulyás: „Szatmár” 159; Hegyi: „Esperességek” 360, 50. jegyz.).

⁹²⁰ 1337: DF 277270 = EOkm II. 937. sz.

⁹²¹ 1325: AOkm II. 198 = EOkm II. 521. sz.; 1362: DL 51968 = EOkm IV. 165. sz.; [1451?]: DL 39552 = PetróczyLt 94; 1468: DL 39571 = PetróczyLt 102; 1470: DF 210823.

⁹²² 1458: DF 252884.

⁹²³ 1484: DocBát I. 148–149.

⁹²⁴ 1500: DL 30063, 90758; 1501: DL 90759.

⁹²⁵ 1503: DF 252990 = WassLt 515. sz.; 1504: DL 69889 = 69923 = Szatmár vm 449–450. sz.; 1538: EgyhtEml III. 314 (az itt felsorolt települések: Petneháza, Rohod, Batiz, Vasvári, Lázári, Daróc, Méhtelek, Rozsály, Nagy- és Kishódos, Zajta, Kisnamény, Krassó, Nagy- és Kiskolcs, Kóród, Ombod, Amac, Pálfalva, Pettyén, Dobrács, Géres, Piskárkos).

egy évvel korábban négy nyírségi település (Mada, Várasdobos, Kápolnás, Petneháza) püspöki gabona- és bortizedét.⁹²⁶ Másfél évtized múltán az utolsó középkori erdélyi püspök (Bornemiza Pál) tasnádi udvarbírája intézte, ura parancsára, számos Szatmár megyei település dézsmájának árendálását.⁹²⁷

Nem volt ez másként délebbre, a Szilágyság területén sem. Itt még a váradi káptalan földesurasága alá tartozó Káloztelek is az erdélyi püspöknek fizette a tizedet, mivel adminisztratív szempontból a falu az ő egyházmegyéjébe esett.⁹²⁸ Szintén a hivatalban levő gyulafehérvári főpap volt az, aki 1411–1413-ban Kusaly birtok és Eszenye prédiüm, 1536-ban pedig Somlyó mezőváros egész dézsmáját, cenzenzfizetés ellenében, végleg a helyi plébániáknak engedte át,⁹²⁹ illetve aki mentesítette a tasnádi templom oltárainak felajánlott földeket és szőlőket a tizedfizetés alól.⁹³⁰ Ugyancsak az erdélyi püspök adta bérbe 1497-ben Lecsmér, 1523-ban Pacal, valamint a szilágycsehi uradalom, 1533-ban a közép-szolnoki Sarmaság és tizenöt Kraszna megyei település (tulajdonképpen a megye dézsmafizető helységeinek zöme), 1537-ben pedig a közép-szolnoki Majád püspöki tizedét, és ugyanígy járt el 1554-ben tasnádi udvarbírája Magyarcsaholy dézsmája kapcsán.⁹³¹ 1468-ban a püspök Kraszna és Szolnok megyei tizedszedőit emlegetik (utóbbi 1520-ban is előfordul),⁹³² a Szolnok, Ugocsa és Szatmár „megyékből” (helyesebben főesperességekből, lásd 7.1. fejj.) származó tizedjövedelmek pedig megjelennek Várdai Ferenc püspök 1524. évi számadáskönyvében is.⁹³³ Egy királyi biztos 1543. évi jelentése szerint a tasnádi püspöki udvarház alá négy „megye” tizede tartozott (nyilván a fent tárgyalt négyé).⁹³⁴

⁹²⁶ 1537: EgyhtEml III. 176–177.

⁹²⁷ 1553: DF 277497 (Kis- és Nagypeleske, Tótfalu, Nagygéc, Komlód); 1554: Gyulay–Kuun cs lt I/99 (Sályi, Rápol, Ökörítő, Angyalos; Kispalád, Botpalád, Uszka; Krassó, Nagy- és Kiskolcs, Kóród, Ombod, Amac, Pál-falva, Pettyén, Dobrács, Géres, Piskárkos); uo. I/202 (Ilk, Papos, Vitka, Fülesd, Berend, Sima, Darnó).

⁹²⁸ 1374: DocRomHist C, XIV. 698.

⁹²⁹ 1411: DF 272941 = ZsOkI III. 722. sz., DF 277452 = ZsOkI III. 839. sz.; 1413: DL 105470 = ZsOkI IV. 1422. sz.; 1536: EgyhtEml III. 88–89.

⁹³⁰ 1514: DF 209054.

⁹³¹ 1497: DF 261078 (Lecsmér); 1523: DF 285705 (Csügeld, Szamosbecs + Pacal, Cseh és tartozékai); 1533: EK hhl, c. Kraszna, 1–6 (Kémer, Lecsmér, Bagos, Kraszna, Ipp, Bozjás, Hosszúaszó, Récse, Kecel, Varsolc, Horvát, Újlak, Perecsen, Somlyó, Goroszló + Sarmaság); 1537: EgyhtEml III. 176–177 (Majád); 1554: Gyulay–Kuun cs lt, I/99 (Magyarcsaholy).

⁹³² 1468: DL 39571 = PetrőczyLt 102; 1520: DL 82549.

⁹³³ 1524: ZOkm XII. 425–426.

⁹³⁴ 1543: EgyhtEml IV. 264.

Az erdélyi egyházmegye Meszesen-túli részein tehát a tized érdemi részének birtokosaként mindenhol a püspök jelenik meg;⁹³⁵ a székeskáptalan mutatóban sem fordul elő ilyen minőségében, sőt még a *quarta* birtokosaként sem.⁹³⁶

b) Ha szemlénket immár a Meszesen átkeltve, az Erdélyi-medence északi felén folytatjuk, az összkép nem sokban változik. A dobokai Harina, Néc és Bilak birtokokat és tizedeiket 1343-ban, majd ezek helyett a belső-szolnoki Somkerék dézsmáját 1347-ben Szécsi András erdélyi püspök engedte át Gombási Domokosnak élete végéig.⁹³⁷ Száz évvel később Labiszyni Máté püspök négy dobokai helység (Szászújfalú, Mányik, Veresegyház, Csaba) dézsmáinak rövidtávú átengedésével egyenlítette ki adósságait.⁹³⁸ Ugyanígy járt el *servitora* kifizetése céljából Várdai Ferenc püspök Iklód és Hídalmás öt illető tizedeivel (1514), míg utóda, Statileo János Gyulatelke püspöki tizedét (és a főesperes *quartáját*) cserélte el a kolozsvári domonkosokkal egy részbirtokért (1536).⁹³⁹ Szintén 1514-ből értesülünk Doboka vármegye nyugati felében elhelyezkedő nyolc helység, 1544-ből pedig Borsa püspöki dézsmájának árendálásáról.⁹⁴⁰ Számos adat bizonyítja, hogy Dész város tizedeinek érdemi része (1554. évi oklevél szerint a fele) is a főpap javadalmát képezte, melyet rendszerint a helyi polgároknak adott bérbe.⁹⁴¹ A fentiekkel összhangban a középkor végi források többször szólnak a püspök Szolnok és Doboka megyei tizedszedőiről.⁹⁴² 1550-es évekből urbáriumokból tudjuk, hogy a csicsói uradalom, valamint a Patócsiaktól elkobzott birtokok (közelebbről a kolozsi Berkenyes és a dobokai Kecset) tizede szintén a gyulafehérvári főpapot illette.⁹⁴³

Kolozs megyében már 1351-ben a püspök adta bérbe bizonyos kóródi jobbágyságok részéről várható tizedjövedelmét.⁹⁴⁴ Bőségesen adatolható, hogy a kolozsvári polgárok is neki tartoztak tizeddel – még ha a fizetés módját tekintve nemegyszer nézeteltérés is támadt a felek

⁹³⁵ Egy Avignonban benyújtott 1358. évi kérvény ugyan csak egy *quartát* irányoz elő a püspök számára a tizedből a Tasnádhoz közeli Kisszarvad (= Peleszarvad) faluban (RegSuppl II. 124. sz.), de tudnunk kell, hogy itt korábban lakatlan, illetve szakadárak által lakott földön újonnan létesített plébániáról van szó, amelyet emiatt különleges előjogok illettek. Egyébként is kétséges, hogy a rendelkezés átment-e a gyakorlatba (vö. 5.2.1. fej.).

⁹³⁶ A gyakorta előforduló főesperesi tizednegyed, mint látni fogjuk (6.5. fej.), nem számítható ide. — Egyedül I. Ferdinánd király állítja (Oláh Miklós jelentése alapján) egy 1544. évi levelében, hogy a tasnádi (= Meszesen-túli?) *quarták* a főespereseknek és a gyulafehérvári káptalan tagjainak a javadalmához tartoznak (EgyhtEml IV. 364). Itt azonban figyelembe kell venni, hogy 1542–1553 közti hosszas széküresedés miatt a püspöki tizedek hasznélvezetét (részben?) a kanonokok vehették át.

⁹³⁷ 1343: Ub II. 7–8 = EOkm III. 157. sz.; 1347: Ub II. 42–43 = EOkm III. 408. sz., Ub II. 44–46 = EOkm III. 412. sz.

⁹³⁸ 1450: KmJkv I. 842. sz.

⁹³⁹ 1514: DL 82385; 1536: EgyhtEml III. 75–76.

⁹⁴⁰ 1514: DL 82386 (Kovácsi, Szalaháza, Solyomkö, Fodorháza, Lóna, Köblös, Egregy, Hesdát); 1544: EK hhl, c. Doboka, 2–30 (Borsa). — A püspöki tizedszedő tevékenységének két korábbi említése közelebbről feltehetően szintén a losonci Bánfiak Bonchida körüli birtoktestére vonatkozhatott (1509: KárOkl III. 63; 1511: KárOkl III. 73).

⁹⁴¹ 1526: Dési ek. lt; 1543: Dész v lt 133.; 1553: Dési ek. lt; 1554: Dész v lt 159. (vö. 161. is); 1555: Dési ek. lt.

⁹⁴² 1468: DL 39571 = PetróczyLt 102; 1509: KárOkl III. 63; 1510: DL 29366v; 1511: KárOkl III. 73; 1520: DL 82549, DF 292093; 1542: Beszterce v lt, I/a, nr. 1444; 1543: EK mlt V/56 = EgyhtEml IV. 294. Vö. még [1404?]: DL 74451 = ZsOkl II/1. 3567. sz.

⁹⁴³ 1553: Makkai: *Pusztulás* 47; 1554: KK hhl, Urbaria, fol. 1017r-v, 1027r.

⁹⁴⁴ 1351: DocRomHist C, X. 68–69 = EOkm III. 622. sz.

között.⁹⁴⁵ A térség jelentős részét lefedő gyalui uradalom püspöki birtok volt, így természetes, hogy az ide tartozó települések dézsmáját is ő élvezte,⁹⁴⁶ de Gyaluba gyűjtötték a Kolozs „megyéből” befolyt bárány- és bordézsmát is.⁹⁴⁷ Mindezzel összhangban a főpap itteni (ritkábban: fehérvári) udvarbírái adminisztrálták 1517-ben Kispetri, Nagypetri, Magyarzsombor, Almás és Dezsőfalva, 1542-ben a Mikola-birtokok, 1556-ban pedig a két Szovát tizedárendáját.⁹⁴⁸ A püspöknek fizettek tizedbért Szamosfalváról és Topaszentkirályról (1522, 1539), valamint Méhesről (1553),⁹⁴⁹ és ő engedte át ideiglenesen Györgyfalva, Pata és Keszü tizedeit is *sallarium*ként várnagya részére (1539).⁹⁵⁰ 1525-ben és 1553-ban a püspök Kolozs megyei tizedszedőjét említik, 1539-ben pedig itteni tizedárendátorát.⁹⁵¹ A középkori főpapok jogutódjaként engedte el Izabella királyné 1557-ben a kolozsvári ispotály mérai földjeiről és szőlőiből járó püspöki tizedet.⁹⁵²

Az ózdi és a tordai főesperesi kerületekből kevés adattal rendelkezünk a tizedbirtokosokra, viszont ezek tanúsága szintén egyhangú. 1367-ben Szécsi Domokos püspököt illette meg a tized Szécsényi Kónya horvát-dalmát bánnak az ózdi főesperesség területén fekvő (leginkább a tekei és a sárpataki birtoktestekkel azonosítható) birtokairól.⁹⁵³ 1398-ban Maternus püspök (Erdő)Szengyel püspöki tizedéből engedett át egy negyedrészt a helyi templom papjának.⁹⁵⁴ A görgényi uradalom dézsmáját 1529-ben Gerendi Miklós, Torda városáét 1554-ben Bornemisza Pál püspök adta bérbe az alvajdának, illetve a királyi jószágigazgatónak.⁹⁵⁵ Közben 1539-ben Felvincen, 1545 körül Kozmatelkén hallunk püspöki tizedről.⁹⁵⁶

A szabad szász (királyföldi) területre eső dékánások plébánosai a 13–14. századtól maguk szedhették be a teljes tizedet (*libera decima*) parókiájuk egész területéről (lásd bővebben 6.7.1. fej.). Cserében – mintegy kárpótlásul és főleg a fennsőbbiség elismerése jeléül – ún. papi censzust fizettek az eredeti tizedbirtokosnak. Ezekben az esetekben tehát a census címettjé is tekintetbe vehetjük a püspöki és káptalani tizedjog szétválasztása céljából. A tizedadásról censusfizetésre való áttérés egyik pillanatát épp itt, Erdély északkeleti részén ragadhatjuk meg:

⁹⁴⁵ 1379: Ub II. 503 = EOkm V. 446. sz.; 1469: Ub VI. 371–372; 1473: KmJkv I. 2082. sz.; 1531: KvOkl I. 372.

⁹⁴⁶ 1409: Ub III. 477; 1470: KmJkv I. 1971. sz.

⁹⁴⁷ [1552 k.]: Jakó: „Erdélyi püspökség” 152–153.

⁹⁴⁸ 1517: ZOkm XII. 379; 1542: Jósika cs hb. lt I/22; 1556: Suky cs lt I/220.

⁹⁴⁹ 1522: KmJkv II. 3841–3842. sz. (Szamosfalva); 1539: Jósika cs hb. lt I/522 (Szentkirály és Szamosfalva); 1553: Jakó: *Dézsmá* 10 (Méhes – ennek harmadrészén a püspöki tizedrész egy *quarta*val volt egyenértékű, vagyis a birtok egészének tizedéből 3/4 rész [= 3 *quarta*] illette őt).

⁹⁵⁰ 1539: Jósika cs hb. lt I/523.

⁹⁵¹ 1525: KmJkv II. 4075. sz.; 1539: Jósika cs hb. lt I/522; 1553: Jakó: *Dézsmá* 10.

⁹⁵² KvOkl I. 388–389 (vö. uo. II. 26–27). Arra, hogy az ispotály földjei Mérán feküdtek, vö. W. Kovács András: „A középkori Szent Erzsébet-ispotály levéltárának középkori oklevelei.” *Certamen* 3 (2016): 255–260.

⁹⁵³ DocRomHist C, XIII. 332–333 = EOkm IV. 590. sz. A Szécsényiek környékbeli birtokaira: Hegyi Géza: „Az erdélyi Mezőség birtokviszonyai a középkorban.” In: *Középkori művészet a Szamos mentén. Templomok a Mezőségtől Beszterce-Naszódig*. II. Szerk. Kollár Tibor. Kolozsvár–Bp. 2021. 327–328, 331, 333, 334, 338, 340.

⁹⁵⁴ DF 257485 = ZsOkl III. 2353. sz.

⁹⁵⁵ 1529: Bethlen cs bethleni lt V/11; 1554: Oborni: *Pénzügyek* 291.

⁹⁵⁶ 1539: EK hhl, c. Alba, 1-5-7; [1545–1546]: ENMLt, Törzsgyűjt, I/2, 14.

1396-ban a besztercevidéki Tacs község részére engedélyezte Maternus püspök, hogy az onnan származó tizedet egészében a helyi plébános szedje be, s ennek fejében hat aranyforintnyi cenzust fizessen neki.⁹⁵⁷ S valóban, a középkor végén azt tapasztaljuk, hogy a besztercei káptalan s a neki alárendelt királyai dékánság, továbbá a délebbre fekvő régeni dékánság papjainak a cenzusára egyaránt a főpap volt jogosult. Az előbbi esetében 16. századi adatok (a fizetésre, összegyűjtésre, elküldésre vonatkozó mandátumok, továbbá nyugták) sokasága igazolja ezt.⁹⁵⁸ A régeni dékánságnál csupán néhány adat utal erre. Az 1380-as években Régen és Kissajó kapcsán említik, hogy a teljes gabonatized megtartása fejében a helyi papok bizonyos hányadot (*certam quotam*) fizetnek a püspöknek.⁹⁵⁹ 1527-ben az üresedésben levő püspökség jövedelmeit kezelő káptalan, 1530-ban pedig az új főpap, Statileo János kérte az innen járó cenzus idő előtti törlesztését.⁹⁶⁰

Megállapítható tehát, hogy az Erdélyi-medence északi felén is minden dokumentálható esetben az erdélyi püspököt találjuk a tizedek (vagy a papi cenzus) birtokában – leszámítva a kolozsmonostori konvent birtokait, ahol ezt a szerepet a monostor apátja töltötte be (az ő tizedjogára vonatkozó adatokat alább, a 6.4.1. fejezetben ismertetem). Ugyanezen a területen az erdélyi káptalan mindössze egyetlen alkalommal, Sófalva tizedeinek árendálása kapcsán fordul elő.⁹⁶¹ Jelenlétére közelebbi magyarázattal nem rendelkezem, de az adat elszigetelt volta valamiféle ideiglenes helyzetet, afféle szabályt erősítő kivételt sugall, annál is inkább, mert a káptalan osztókönyveinek a késő középkorból fennmaradt töredékeiben nyoma sincs a Marostól északra eső területről származó tizedjövedelemnek.⁹⁶²

c) Egészen más helyzetet találunk Erdély déli felében. A püspökváros közvetlen környezetében, Fehér vármegyében különösen tarka volt a tizedbirtokosok köre. Mikor Mária királyné 1384-ben általánosságban inti a megye nemességét, II. Ulászló pedig 1500-ban a cseszt-

⁹⁵⁷ Ub III. 163–164. A szöveg úgy is értelmezhető, hogy valójában csak megerősítette a korábban is létező kiváltságot.

⁹⁵⁸ 1423: Ub IV. 204; 1436: Ub IV. 601; 1497: besztercei kápt. lt, nr. 712, fol. 30r; 1520: DF 292093; 1526: DF 292095, besztercei kápt. lt, nr. 17; 1527: uo. nr. 19–20.; 1528: uo. nr. 277/1.; 1529: EK mlt IV/124, besztercei kápt. lt, nr. 277/2 és nr. 712, fol. 31v; 1530: uo., nr. 712, fol. 32r; 1532: uo., nr. 712, fol. 32v; 1533: uo., nr. 277/3; 1534: uo., nr. 34; 1535: uo., nr. 37; 1536: uo., nr. 277/4; 1549: uo., nr. 48; 1550: uo., nr. 53; 1554: uo., nr. 59; 1555: uo., nr. 61.

⁹⁵⁹ [1382–1384]: Ub II. 564 = EOkm V. 689. sz.

⁹⁶⁰ 1527: besztercei kápt. lt, nr. 19; 1530: uo., nr. 712, fol. 32r.

⁹⁶¹ 1538: Beszterce v lt, I/a, nr. 1251.

⁹⁶² Vö. 1477, 1496–1497: Barabás: "Tizedlajstromok" 414–440; 1503–1504: DF 277689; 1513: DF 277731/b. — Nem vonható ide az erdélyi örkanonokat Kisbudakon hivatali jogon megillető dézsma ([1403–1408]: Ub III. 276–277), mivel ez nem a kanonoki testület egészének a tulajdona volt (lásd alább, 6.4.2. fej.). — Hét kolozsi és három dobokai település (Rőd, Bós, Pata, Ör, Kályán, Palatka, ill. Kalocsa, Szentkatolna, Fellak) kapcsán 1500-ban püspöki és káptalani tizedeket említenek (DF 277662), de utóbbiak azonosítására nincs támpontunk, említésük – a káptalani számadásokból teljességgel hiányzó észak-erdélyi tizedbevételek miatt – inkább szóvirágnak tűnik (vagy a főesperesi részre utalhat).

vei Barlabásiakat, hogy ne tartsák vissza a birtokaikról járó tizedet, a károsultak sorában egyaránt említik a püspököt és a káptalan.⁹⁶³ A megye északkeleti sarkában a püspököt illette (a főesperesi és papi tizedrészt leszámítva) Nagylak, Újvár és Faludi dézsmajövedelme, melyet 1298-ban Monoszló nb. Péter püspök egy évre átengedett Kökényesradnót nb. Mikod bának.⁹⁶⁴ Nagylakon és a szomszédos Koppádon 1554-ben is püspöki tizedet említenek (amit azonban a két falu földesura, a káptalan bérelt).⁹⁶⁵ Az éppen hivatalban levő püspök adományozta el Csanád (1386), Tövis (1403), Gyulafehérvár (1410 k., 1497), Monora (1431), Vingárt (1453), a Hidegvíz-völgyi négy katolikus falu (1502 k.), majd – utóbbiak helyett – Hari (1526) dézsmáját a szentmihálykői pálos kolostornak vagy egyes székesegyházi oltárok igazgatóinak (lásd még alább 6.4.3–4. fej.).⁹⁶⁶ 1441-ben püspöki tizedszedőket és tizedrészt említenek Rüsszel kapcsolatban, 1443-ig pedig az ő tizedjoga alá tartozott Bolgárcserged is.⁹⁶⁷ Neki fizették ezt a járadékot Fahíd (román) lakói (1493), ahogy természetesen saját gyulafehérvári (szentmihálykövi) uradalmának tizedköteles tartozékai is, noha közülük csupán a hegyaljai Sárdra rendelkezünk pozitív adattal.⁹⁶⁸ Diód, valamint az uradalmához tartozó Béd és Bece tizedének bérét 1505-ben a gyulafehérvári udvarbíró adminisztrálta, és ugyanő adta árendába 1510-ben a Ladamos területéről származó püspöki dézsmát is.⁹⁶⁹ Várdai Ferenc püspök számadáskönyvében szerepel a sorostélyi dézsma beszédésére 1520 augusztusában kiküldött embere.⁹⁷⁰ Ugyanabban az évben a Vessződ faluból és Újfalu prédiumból származó püspöki tized elfoglalása miatt folyt per.⁹⁷¹ Távolabb, a Szászföldbe ékelt vármegyei enklávékban a főpapot illette Almakerék dézsmájának fele, a szentlászlói dékánságból és Fogaras környékéről származó tizedbevételeiből pedig fizetést folyósított familiárisainak.⁹⁷²

A püspök mellett azonban itt már a káptalan is jelen volt a tizedbirtokosok sorában, mégpedig nem elhanyagolható súllyal. Tizedjoga területi vonatkozásairól legátfogóbb képet a testület középkor végi, töredékekben fennmaradt számadáskönyvei tájékoztatnak. Ezekben összesen 16 Fehér megyei település fordul elő a gabona- vagy bortizedből származó jövedelmek 1477., 1496–1497. és 1503–1504. évi felsorolásánál. Többségük a Maros jobb partján és az

⁹⁶³ 1384: DL 28104 = EOkm V. 789. sz.; 1500: DF 277658, DF 277653. 1516-ban viszont csak a Fehér megyei püspöki dézsma ügyében tett panaszt a főpap fehérvári udvarbírája (DF 253548).

⁹⁶⁴ Ub I. 210 = EOkm I. 566. sz.

⁹⁶⁵ EK mlt V/98; EK hhl, Centuriae, F-33.

⁹⁶⁶ 1386: DocArtPaul I. 178, II. 433 = EOkm V. 871. sz.; 1403: DF 287051 = ZsOkl II/1. 2511. sz.; 1431: AAV, RegSuppl, vol. 268, fol. 50v–51r = Lukcsics II. 21. sz.; 1453: DocArtPaul I. 178; 1497: DF 277628 = Barabás M.: „Adatok” 441–442; [1501–1503]: DL 32607 (Gyulafehérvár, Bolya, Ingodály, Mihályfalva, Vessződ); 1526: EgyhtEml I. 238–239. — Szécsi Domokos püspök a (Szász)Csanádról őt illető tizedet 1363-ban már ideiglenesen (két évre) átengedte a gyulafehérvári domonkosoknak (DocRomHist C, XII. 119–121 = EOkm IV. 242. sz.).

⁹⁶⁷ 1441: Ub V. 88; 1443: DL 28238.

⁹⁶⁸ 1493: DF 244553; [1552 k.]: Jakó: „Erdélyi püspökség” 149 (Sárd). Vö. Hegyi: „Etnikum és adózás” 25–26.

⁹⁶⁹ 1505: DF 271219; 1510: Szász Nemzet Lt, U, V/1226.

⁹⁷⁰ ZOkm XII. 419.

⁹⁷¹ 1520: DF 253778.

⁹⁷² 1473: DL 17419 (Almakerék); 1514: MonRustReb 171 (Szentlászló, Fogaras).

erdélyi Hegyalján elhelyezkedő, tehetős helység (Nagyenyed, Felenyed, Magyarorbó, Vajasd, Borosbocsárd, Borbánd, Kisfalud, Gyulafehérvár, Poklospatak), a maradék pedig Fehérvártól délkeletre, a Székási-fennsíkon feküdt (Sóspatak, Magyarcserged, Bolgárcserged, Keresztényfalva, Buzd, Kútfalva, Dálya).⁹⁷³ Közös jellemzőjük, hogy – legalábbis ebben az időszakban már – földesúri szempontból is a káptalan tulajdonát képezték,⁹⁷⁴ így a testület itteni tizedjoga megfelelt a magyarországi (és nyugat-európai) gyakorlatnak. Ennek megléte egy részükénél már korábban, szórt okleveles adatokban is említésre kerül, némelykor pedig a dézsmáltatási jog megszerzésének időpontja is megragadható. 1302-ben a kanonokok már régóta élvezték Enyed, Vajasd, Borbánd és más (meg nem nevezett) falvak dézsmáját, melyek mintájára Monoszló nb. Péter püspök ekkor nekik adta Kerecsnek (a későbbi Keresztényfalva) és Cserged (utóbb Magyar-, ill. Nagycserged) falvak tizedét is.⁹⁷⁵ Bolgárcserged tizedét a püspökség javait üresedés alatt kormányzó Hunyadi János engedte át 1443-ban.⁹⁷⁶ A káptalanon belül, a prépost és a kanonokok között zajló 1397. és 1446. évi viták során ismét szó esik a nagyenyedi, kisenyedi (= felenyedi) és orbói, illetve buzdi tizedjövedelmekről.⁹⁷⁷ A fent említett helységekben a testület dézsmabirtoklásával párhuzamosan (már) nem találkozunk püspöki tizeddel. Az egyedüli kivétel (mint láthattuk) maga az egyházmegye központja: itt feltehetően – a székesegyházi oltárok analógiájára⁹⁷⁸ – csak a saját birtoklásban levő szőlők bortizedét élvezték a kanonokok, a világiak által termelt javak dézsmája a püspököt illette.⁹⁷⁹

Nem minden káptalani jószág tizede ment át automatikusan a testület birtokába: a szintén Fehér megyei Váradja, Szentimre és Miriszló (akárcsak a Kolozs megyei Újlak, Köbölkút és Viszolya), jóllehet magyar falvakként tizedfizetők voltak,⁹⁸⁰ egyszer sem fordulnak elő a

⁹⁷³ 1477: Barabás: „Tizedlajstromok” 417; 1496: uo. 421, 428–429; 1504: DF 277689, fol. 2v-3r, 7v-8r.

⁹⁷⁴ Ezt a számadáskönyv is minden esetben kinyilvánítja (*decime in possessionibus [capituli/dominorum]*). Vö. még: 1501: DL 28887; 1505: DL 31161, DF 277694; 1508: DL 30517; 1514: DL 36354; 1549: EK hhlt, Lymbus, I, 1-C-11, ill. Engel: *Térkép*, 1FH32, 2FH32, 9FH32, 8FH3, 4FH3, 13FH1, 11FH1, 4FH1, 10FH1, 14FH1, 1FH18, 2FH17, 5FH12, 1FH12, 4FH8. — Egyedüli kivétel Kútfalva (1FH9), ahol nem tudunk a káptalan birtoklásáról. Felmerülhetne, hogy itt valójában a jóval északabbra, Fehér, Küküllő és Torda megyék összecsöglődésénél fekvő Kutyalváról van szó, melyet 1339-től kezdődően 1479-ig a kanonoki testület birtokaként szerepel (EOkm II. 1046–1047. sz., ZsOkl II/2. 7547, X. 321, 562, XI. 823. 1148, XII. 84, 513. sz., DF 275410 – az 1500 utáni nagy birtoklajstromokból viszont hiányzik [l. előbb!]), és ahol egyébként van szórványadatunk a káptalannak járó gabonatedéről (1418: TelOkl I. 433 = ZsOkl VI. 2401. sz.). A számadáskönyvek kontextusa (ti. hogy Sóspatakkal párban említik, vö. Barabás: „Tizedlajstromok” 421; DF 277689, fol. 3r) azonban egyértelműen a Gyulafehérvár melletti falura utal.

⁹⁷⁵ Ub I. 224 = EOkm II. 18. sz. Csergeden 1368-ban is említik a káptalannak járó tizedet (Ub II. 314 = EOkm IV. 701. sz.).

⁹⁷⁶ DL 28238.

⁹⁷⁷ 1397: Ub III. 182; 1446: DF 277506.

⁹⁷⁸ Vö. Barabás M.: „Adatok” 441–442.

⁹⁷⁹ Gyulafehérvár egy része, közelebről a délkeletre eső, Major nevű külváros ugyan a káptalan birtokában volt, de ezt a középkor végén már románok lakták (Gálfi: *Gyulafehérvár és uradalma* 11, 33, 51), akik viszont nem voltak dézsmakötelesek.

⁹⁸⁰ Vö. Jakó: *Dézsmá* 60, 67.

káptalani számadáskönyvek dézsmarovatában (miközben a földesúri cenzust fizették⁹⁸¹), Nagylakról és Koppándról pedig kifejezetten tudjuk, hogy dézsmájuk a püspököt illette (l. fent). Mindez jól mutatja, hogy a káptalani birtokok tizedének átengedése a püspök részéről kegy volt, nem pedig a kanonokokat magától értetődően megillető jog.

Másfelől a káptalan néhány olyan Fehér megyei faluban is rendelkezett a tized érdemi részével, ahol a település maga nem volt a birtokában. Mikor 1352-ben a Kecskés várához tartozó románok a tövisi, gáldi és mindszei lakosok Tibur-hegyi szőlőit fosztogatták, az erdélyi káptalan is kárt szenvedett itteni bordézsmáiban.⁹⁸² Ha Tövis dézsmája a püspöké volt is (lásd fent), a másik két településé valóban a kanonokoké, hiszen később, Upori István püspök (1401–1419) és Lépes György prépost (1403–1427) idején, tehát valamikor 1410 táján ők adományozták Gáld, Mindszei és Benedek tizedét a székesegyházban alapított Szent Kereszt-oltárnak.⁹⁸³

A hunyadi főesperesség („megye”) területén már ismét egynemű a tizedbirtokosok köre – csak épp másként, mint az egyházmegye északi vidékein. Az itteni tizedek mind az önkényeskedő világi hatalmasokkal (többnyire a dévai és hunyadi uradalmak birtokosaival, illetve embereikkel) folytatott perekben,⁹⁸⁴ mind pedig a számadáskönyv-töredékekben⁹⁸⁵ az erdélyi káptalan tulajdonaként említetnek. Ennek dézsmajoga itt már nem a földesuraságon alapult, hiszen az 1504-ben név szerint felsorolt mintegy kéttucatnyi tizedfizető helység⁹⁸⁶ nem volt a testület tulajdona, csupán az 1276-ban csere útján szerzett Piski.⁹⁸⁷ A fenti általános képet az okleveles anyagban előforduló egyedi esetek is alátámasztják: 1300-ban a hátszegvidéki dézsma elfoglalása miatt ugyan a püspök és a káptalan még közösen tiltakozott, de 1536-ban Piski tizedét már csak az utóbbi engedte át élete végéig egy helybeli nemesasszonynak és gyermekeinek, és 1541-ben is a kanonokok, illetve a prépost és a hunyadi főesperes rendelkezett Solymos mezőváros dézsmája felől.⁹⁸⁸

⁹⁸¹ Vö. Barabás: „Tizedlajstromok” 416.

⁹⁸² DocRomHist C, X. 147–149 = EOkm III. 665. sz.

⁹⁸³ 1500: AAV, RegSuppl, vol. 1101, fol. 215r.

⁹⁸⁴ 1341: Theiner I. 644 = EOkm III. 79. sz.; 1357: Ub II. 132–133 = EOkm III. 882. sz.; 1471: DF 277574 = Szeredai: *Notitia* 105; [1499u]: DL 32547.

⁹⁸⁵ 1331: Barabás: „Tizedlajstromok” 413; 1496: uo. 426; 1504: DF 277689, fol. 4v–5r.

⁹⁸⁶ Arany, Kéménd, Haró, Solymos, Barancska (= Branyicska), Illye, Jófő (= Dobra), Németi, Déva, Al- és Felpestes, Hunyad, Szántóhalma, Szentandrás, Salfalva, Dédács, Szentimre (elp.), Szentgyörgy (elp.), Hátszeg, Várhely (DF 277689, fol. 4v–5r). A lista többé-kevésbé teljes, hiszen 1589-ben nagyjából ugyanazek szerepelnek, eltekintve attól, hogy ekkor Hátszeg és Várhely már hiányzik, viszont helyettük feltűnik a sorban Barcsa és az azóta elpusztult Écs (Jakó: *Dézsma* 25–26). A viszonylag kis szám annak tudható be, hogy a nagy kiterjedésű megye jelentős részét lakatlan hegyvidék tette ki, a többi (1500 táján mintegy 290–300) települést pedig jobbára ortodox románok lakták.

⁹⁸⁷ 1276: DF 277181 = EOkm I. 348. sz. (vö. még a 974. jegyzetben felsorolt birtoklistákkal). Piski dézsmajövedelmét épp ezért a többi Hunyad megyei helységtől külön, a saját birtokokkal együtt kezelték (vö. 1496: Barabás: „Tizedlajstromok” 422; 1504: DF 277689, fol. 3r).

⁹⁸⁸ 1300: DF 277428 = Kovács M.: „Csete Lőrinc” 97; 1536: EK mlt V/26; 1541: EK mlt V/41. Utóbbi esetben Statileo János püspök engedélyét is szükséges volt elnyerni a tized felosztásának megváltoztatásához, de csak mint egyházi előjárót (vö. 6.1. fejelet), nem pedig a helyi tizedből részesülő javadalmasét. Előfordulhat, hogy

A küüllői főesperességben a püspököt csak a korai időkben említik tizedügyben érintett félként. 1309. évi pápai bulla szerint az itteni Nádasról és a dékáság⁹⁸⁹ többi papjától őt és a „nagyküüllői” főesperest census illette, melynek mértékét önkényesen megemelte, a tized egy részét pedig (bizonyára a fizetés elmaradása miatt) lefoglaltatta.⁹⁹⁰ Az adat több okból is problémás: azon túl, hogy a későbbiekben a főpap itt egyszer sem fordul elő tizedbirtokosként,⁹⁹¹ a küüllői szász dékáságok sem tartoztak a censusfizetők sorába, és nem ismerünk esetet, mely szerint a papi censusból részesült volna a helyi főesperes (vö. 6.5. fej.). Lehetséges, hogy e furcsaságok a tized intézményrendszerének korai, még kiforratlan állapotával hozhatók összefüggésbe, amelyek a következő évtizedekben átalakultak, hogy aztán a középkor végéig stabilak maradjanak.⁹⁹² Előfordulhat az is, hogy itt a *census* valójában tizedárendát jelent, de az is elképzelhető, hogy a helyi plébánosok valójában csak a ténylegesnél kedvezőbb, a királyföldi szászokéhoz hasonlatos helyzetet kívántak kiharcolni maguknak a Szentszéknél, és az általuk bemutatott kép nem a realitást tükrözi.⁹⁹³

Küüllő „megye” területén valójában az erdélyi káptalan volt a tized fő haszonélvezője. Szalók nb. Simon bán fiai (a Kendhidai-rokonság ősei) 1329-ben elismerték, hogy birtokaik dézsmája a testületet illeti, és kártérítést ígértek ezek korábbi bitorlásáért.⁹⁹⁴ 1357-ben a kanonokok azt sérelmezték, hogy az erdélyi vajda emberei nem engedik behajtani a tizedet az újvári, küüllővári és kőhalmi uradalmak tartozékaiból.⁹⁹⁵ Az utóbbihoz tartozó Bún falu dézsmája később is állandó viszály tárgya volt a felek között.⁹⁹⁶ A küüllői tizedek képezték ama perek egyik tárgyát, melyek 1397-ben és 1446-ban a káptalan és a prépost, 1432-ben pedig a helyben

1300-ban is ez indokolta a püspök szerepvállalását, bár az is lehet, hogy ekkor még nem fejeződött be a dézsmák szétoztása a főpap és a kanonokok között.

⁹⁸⁹ A forrás nem nevezi meg, melyik dékáságról van szó. A szász plébánosoknak az erdélyi káptalan ellen indított 1308–1309. évi perében nagyküüllői és kisküüllői „főesperességeket” (valójában: dékáságokat) említettek, amelyek az említett papok szolgálati helye alapján valóban a megfelelő folyók völgyében feküdtek (Ub I. 240 = EOkm II. 97. sz.). Oklevelünkben a főesperes furcsa címzése talán arra utalhat, hogy az előbbiről van szó, jóllehet Nádas a Kis-Küüllő mellékvölgyében fekszik.

⁹⁹⁰ Ub I. 293 = EOkm II. 100. sz.

⁹⁹¹ Az 1563. évi dézsmáárenda-jegyzék ugyan a küüllői települések mindegyikénél, az 1589. évi pedig egy kisebb részénél püspöki (vagy püspöki és préposti) tizedrészről ír (vö. BU nr. 173, fol. 2v–4v; Jakó: *Dézsmá* 27, 30–33), de ezt inkább csak megszokásból eredő írnoki tévedésnek minősíthetjük, tekintve, hogy ennek az információnak ezidőtájt már nem volt gyakorlati jelentősége (vö. 2.1.2.1. fej.).

⁹⁹² Erre utalhat a hunyadi főesperesség analógiája, ahol ugyanez idő tájt (1300-ban) vélhetően még nem volt teljesen szétválasztva a káptalani és a püspöki dézsmá (l. fent). A Küüllő megyei szász dékáságok területe is megváltozott, a 14. századi elején látott észak-déli megoszlás helyett egy nyugati és keleti tömb alakult ki (vö. Hegyi: „Esperességek” 362, 73. jegyz.).

⁹⁹³ Vö. még Müller: *Landkapitel* 132

⁹⁹⁴ Ub I. 427–428 = EOkm II. 646. sz. Simon bán fiainak birtokai (Almás, Somogyom, Balavásár, Istvánd [elp.], Pipe, Kend, Kendhida, Darlac, Széplak, Egrestő, Cikmántor és Zsákod) Küüllő megye délkeleti részén feküdtek, vö. 1325: Ub I. 394.

⁹⁹⁵ Ub II. 132–133 = EOkm III. 882. sz. Az említett várak Anjou-kori tartozékaira lásd *Erdély és a Szilágyság birtokviszonyai 1341-ben*. Tervezte: Hegyi Géza, rajzolta: Nagy Béla. [Bp. 2014. – Az EOkm IV. térképmelléklete].

⁹⁹⁶ 1359: Ub II. 165 = EOkm III. 1066. sz.; 1380: Ub II. 528 = EOkm V. 550. sz. — A káptalan már 1315-ben rendelkezett Bún tizedéről, élete végéig átengedve a földesúrnak (Ub I. 313–314 = EOkm II. 229. sz.).

tartózkodó és a távollevő kanonokok között zajlottak a jövedelmek felosztása kapcsán.⁹⁹⁷ Az 1430-as években a Küküllővár tartozékairól a káptalannak járó bortized kirovási módja vezetett több esztendei nézeteltéréshez az erdélyi vajdával.⁹⁹⁸ Végedi Imre tordai főesperes és erdélyi kanonok 1541-ben egy hosszúaszói *quarta* azévi jövedelme felől végrendelkezett; Darlacon 1543-ben az erdélyi prépost adta bérbe a dézsma felét Bethleni Farkasnak, Balázstelkén pedig 1556-ban Bátai Máté tordai főesperes-kanonok a tized negyedét Haller Péternek. (Megjegyzendő, hogy a bérbeadott dézsmajövedelem itt egyikük esetében sem volt állandó személyes vagy hivatali javadalom, hanem pillanatnyilag jutott a használatukba a közös tulajdonban levő küküllői „nagyobb”, ill. „kisebb választható tizedek” évenként ismétlődő újraosztásával).⁹⁹⁹ Ha mindez nem lenne elég bizonyíték, a káptalan számadáskönyvei már a 14. század 30-as éveitől rendszeresen említik a küküllői főesperességből (utóbb az itteni három „tizedkésből”) származó tized- vagy tizedbér-jövedelmeket. Minthogy a középkor végén már rendszerint az ide tartozó településeket is név szerint felsorolják, megbizonyosodhatunk, hogy a „megye” minden magyar és szász faluja nekik adózott (vö. 7.1. fej.).¹⁰⁰⁰

A székelyföldi tizedbirtokosokra alig néhány adattal rendelkezünk, de ezek alapján is bizonyosnak tekinthető, hogy a tized (illetve annak „székesegyházi” része) itt is területi alapon oszlott meg a püspök és a káptalan között. Egy 1466. évi királyi parancslevél szerint Aranyos-, Maros-, Udvarhely- és Csík-Gyergyószék (vagyis lényegében a telegdi főesperesség) dézsmáltatási joga a főpapot illette, amit az itt lakó székelyek nem is vitattak, csak tized helyett mindössze tizenhatodot akartak fizetni.¹⁰⁰¹ Ezzel szemben a kanonoki testület székelyföldi dézsmái¹⁰⁰² Háromszékről származtak, hiszen a törcsvári várnagyok 1462-ben az ő kárakra foglalták le a világi szempontból Fehér megyébe, egyházilag viszont a sepsi főesperességbe eső Hídvég és Árapatak falvak tizedjövödelmét,¹⁰⁰³ továbbá számadáskönyvük 1496. évi töredéke szerint a káptalan tagjai osztottak a kézdi „kerület” (főesperesség?) tizedein is.¹⁰⁰⁴

⁹⁹⁷ 1397: Ub III. 181, 183; 1432: DF 253508 = DL 28212; 1446: DF 277506.

⁹⁹⁸ 1432: Ub IV. 491; 1434: uo. 529.

⁹⁹⁹ 1541: Vekov: „Végedi” 621 (Hosszúaszó); 1543: Jakó: *Dézsma* 9; EK mlt V/60 (Darlac); 1556: Jakó: *Dézsma* 12 (Balázstelke).

¹⁰⁰⁰ 1331: Barabás: „Tizedlajstromok” 411; 1477: uo. 414, 418–419; 1496–1497: uo. 423–424, 426, 433–435, 440; 1503–1504: DF 277689, fol. 1v, 3r-v, 5v-6r, 9v-10r; 1513: DF 277731/b, fol. 1r-v.

¹⁰⁰¹ SzOkl VIII. 115. Ezen a területen tevékenykedhettek a püspök 1520-ban említett székelyföldi tizedszedői (ZOkl XII. 421), és innen folyt be a székelyföldi bárány- és méh[dézsma] bére, melyet 1552 táján a gyulaféhérvári udvar rendszeres bevételei között említenek (Jakó: „Erdélyi püspökség” 149).

¹⁰⁰² Vö. 1397: Ub III. 182.

¹⁰⁰³ SzOkl I. 192. Elgondolkodtató ugyanakkor, hogy a sepsiszéki dézsmák nem fordulnak elő a káptalan számadáskönyvében.

¹⁰⁰⁴ Barabás: „Tizedlajstromok” 427.

d) Végezetül a dél-erdélyi kiváltságos (királyföldi) szász plébániák¹⁰⁰⁵ censzusának haszonélvezete is a fentiekhez hasonló („tömbös”) eloszlást mutat, vagyis némelyik dékánságból a püspököknek, másokból a káptalannak fizették. Az eredeti tizedjog és a census közti kapcsolatot jól mutatja az erdélyi káptalan és a medgyesi dékánság papjai között 1283-ban kötött, majd 1289-ban minimális változtatásokkal megismételt egyezség szövege. Eszerint a kanonoki testület átengedte az itteni tized háromnegyedét (vagyis az általa élvezett dézsmarészt) a plébánosoknak, akik cserében évente, három részletben, 40 erdélyi márka finom ezüstöt tartoznak fizetni.¹⁰⁰⁶ Ez az állandó bevétel a későbbi időszakban is rendszeresen megjelenik a káptalani jövedelmek sorában.¹⁰⁰⁷ Utóbbinak a medgyesi censzushoz való jussát a 16. század első felében már az elküldést követelő és azt kísérő levelek, továbbá a kézhezkapást igazoló nyugták is bizonyítják.¹⁰⁰⁸ A dékánságban fekvő Farkastelke (Furkeschdorf) után még az 1475 körül bekövetkezett elnéptelenedést követően is a kanonokoknak fizették a censzust a területét használatba vevő szomszédos községek (Medgyes és Muzsna) plébánosai.¹⁰⁰⁹

A káptalannak biztosította a censzust a sebesi dékánság papjaival kötött 1303. évi, majd hosszas pereskedés után annak konkrét rendelkezéseit jelentősen módosító 1330. évi egyezség is.¹⁰¹⁰ Ez a bevételi forrás is visszatérő tétele a testület középkori számadáskönyveinek.¹⁰¹¹ Ezen kívül egy 1494. évi oklevél is általános érvénnyel jegyzi meg, hogy a szászsebes-széki plébániák régi szokása, hogy teljes tizedet kapnak, és cserében évente bizonyos censzust fizetnek a káptalannak.¹⁰¹²

Csak egyetlen olyan közvetlen egyezség maradt ránk, amely a megyéspüspök irányában rendezte valamelyik szász dékánság censusfizetését. Ebben a – hozzávetőleg szintén 1330 táján keletkezett – oklevélben a főpap (Szécsi András) ígéretet tett, hogy a kozdi dékánság papjai

¹⁰⁰⁵ A vármegyei területre eső dékánságok (Székes, Hidegvíz, Négyfalu, Szentlászló, Alsó- és Felső-Küküllő) papjai csak a tized egy részét (rendszerint negyedét) tarthatták meg (vö. alább, 6.7.3. fej.), ezért censzust sem fizettek. A velük kapcsolatos tizedbirtoklási adatokat fentebb, a fehérvári és küküllői főesperesség keretében már bemutattam.

¹⁰⁰⁶ 1283: Ub I. 145 = EOkm I. 399. sz.; 1289: Ub I. 160 = EOkm I. 445. sz. Az új konstrukció később pápai megerősítést is nyert: 1307: Ub I. 236 = EOkm II. 70. sz.; 1308: Ub I. 238 = EOkm II. 76. sz.

¹⁰⁰⁷ 1397: Ub III. 206; 1496: Barabás: „Tizedlajstromok” 432, 433 (itt elírásból szerepel a sebesszéki káptalan, vö. Hegyi: „Tized változásai” 218 [táblázat, 2. jegyz.]); 1504: DF 277689, fol. 2r, 9r, 10r. Az ezekben szereplő 36, ill. 37, 125 ezüstmárka csak látszólag jelent változást az eredetileg rögzített 40 márkával szemben (vö. Hegyi: „Tized változásai” 217).

¹⁰⁰⁸ 1508: DF 277712; 1527: BU, nr. 96.; 1530: uo. nr. 129, 131, 135, 137.; 1531: uo., nr. 143.

¹⁰⁰⁹ 1481: Ub VII. 298; 1492: Theil–Werner 47. Az elnéptelenedés időpontja azon alapszik, hogy Rangoni Gábor erdélyi püspök vikáriusa, Farkasfalvi Tamás, akinek az idejében a farkastelki plébános átköltözött Muzsnára (vö. Ub VII. 297), 1474–1476 között töltötte be hivatalát (vö. C. Tóth: *Főpapi archontológia* 60).

¹⁰¹⁰ 1303: Ub I. 226–227 = EOkm II. 21. sz.; 1330: Ub I. 422–424, 435 = EOkm II. 676–677. sz. A felek vitája onnan eredt, hogy a sebesiek többször is évekig megtagadták a census megadását, feltehetően amiatt, hogy kiváltságának módja sértette kiváltságaikat (vö. még 1309: Ub I. 285 = EOkm II. 119. sz.; 1328: Ub I. 415–418 = EOkm II. 617. sz.; [1330]: Ub I. 422–424 = EOkm II. 618. sz.; 1330: Ub I. 435 = EOkm II. 677. sz.).

¹⁰¹¹ 1331: Barabás: „Tizedlajstromok” 406; 1496: uo. 436–437; 1504: DF 277689, fol. 10v. Vö. még 1397: Ub III. 182.

¹⁰¹² DF 245206. Vö. még 1490: Müller: *Landkapitel* 163.

részéről ideiglenesen (amíg falvaik jobban be nem népesülnek) megelégszik 26 márka cenzussal, és ennek fejében a betöltetlen plébániákból sem követel tizedet vagy tizednegyedet.¹⁰¹³ Az ide tartozó Apátfalva plébánosa 1493-ban is négy márkányi cenzussal tartozott a püspöknek, kinek gyulafehérvári udvarbírája végül ennek egy részét elengedte a szóban forgó évre.¹⁰¹⁴

A kézdi szász dékánóság ugyancsak az egyházmegye elöljárójának küldte be a papi cenzust. Ezt bizonyítja egyfelől, hogy a késő középkorban már a kozdiakkal közösen adóztak,¹⁰¹⁵ másfelől pedig az, hogy 1496-ban Geréb László püspök a dékánóság részét képező mesei, szász-keresztúri és miklóstelki egyházközségek kapcsán jelentette ki, hogy azok a dézsma fejében neki fizetnek cenzust (*nostris census pro decimis solvitur*).¹⁰¹⁶ A szászvárosi dékánóság kapcsán ugyan fennmaradt egy részletes jegyzőkönyv az 1334. évi cenzus kirovásáról,¹⁰¹⁷ de abból nem derül ki a haszonélvező kiléte, így csak kizárásos alapon sejthetjük, hogy az összeg végül a gyulafehérvári főpaphoz folyt be.

A 13. század elején még a Barcaság területe is püspöki tizedjog alá tartozott, hiszen 1213-ban Vilmos püspök az itteni lakosság dézsmáját (leszámítva az ideköltöző magyarokét és székelyekét) átengedte a területet birtokló német lovagrend számára.¹⁰¹⁸ A felemás helyzet magában hordozta a későbbi konfliktusok lehetőségét, így nem csoda, hogy 1223-ban a lovagok már a pápa előtt sérelmezték, hogy az erdélyi főpap tizedet követel alattvalóiktól.¹⁰¹⁹ Ekkor már folyamatban volt a Barcaság elszakadása az erdélyi egyházmegyétől, melynek eredményeként a teljes tizedet megszerző helyi plébánosok a középkor végén már az esztergomi érseknek fizették a cenzust.¹⁰²⁰

Jóllehet a királyi szász hospesek meg voltak győződve afelől, hogy papjukat alanyi jogon megilleti a területükről származó tizedek teljessége, mégis voltak olyan itteni plébániák, ahol a dézsma egy jelentős része felsőbb egyházi hatóság tulajdona maradt, és ennek megfelelően nem emelkedhettek a cenzusfizetők (*censualis*) kiváltságos állapotába. Ide tartoztak a selyki dékánóság plébániái, ahol a tized felét a középkor végéig az erdélyi püspök szedte be, és bár ezt a helyi papság mindvégig bitorlásnak tekintette, ennek jogi úton történő „visszaszerzését” célzó, két évszázadon keresztül elhúzódó kísérleteik¹⁰²¹ nem jártak sikerrel. Ezt szemlélteti,

¹⁰¹³ [1330k]: Ub I. 440 = EOkm II. 688. sz.

¹⁰¹⁴ DF 245396. A kozdi dékánóságot alkotó egyházközségekre lásd: Teutsch, Fr.: „Reps” 187–188.

¹⁰¹⁵ A két dékánóság cenzusa a 16. században összesen 500 forintot tett ki, ami demográfiai-gazdasági súlyuk függvényében változó arányban oszlott meg közöttük (1511: Fabritius 250; 1589: Jakó: *Dézsma* 72).

¹⁰¹⁶ Szeredai: *Series* 171. A kézdi dékánóság tartozékaira: Fabritius 239–251.

¹⁰¹⁷ Ub I. 464–465 = EOkm II. 831. sz.

¹⁰¹⁸ Ub I. 16 = EOkm I. 62. sz.

¹⁰¹⁹ Ub I. 25, 26 = EOkm I. 126–127. sz.

¹⁰²⁰ 1402: Ub III. 273; 1449: DF 286635, fol. 11r; 1488, 1490: Fügedi: „Esztergomi érsekség” 549. Vö. Müller: *Landkapitel* 136; Hegyi: „Plébánia fogalma” 17.

¹⁰²¹ 1322: Ub I. 369 = EOkm II. 444. sz.; 1357: Ub II. 146–147 = EOkm III. 959. sz.; 1364: AAV, RegVat, vol. 251, fol. 347r-v; 1414: Ub III. 591–592, 596–597, 600–601 = ZsOkl IV. 1656, 2119, 2202. sz.; 1415: Ub III. 645, 647, 649 = ZsOkl V. 258–259. sz.; 1416: DL 48268 = ZsOkl V. 1618. sz.; 1454: KmJkv I. 1147. sz.; 1465:

hogy Várdai Ferenc püspök gyulafehérvári udvarbírájának 1520. évi számadásaiban feltűnnek a dékánság részét képező Izsófalváról (= Szászivánfalva) és Mártontelkéről származó dézsma-jövedelmek.¹⁰²²

Hasonló helyzetben volt – a medgyesi dékánság plébániái közül egyedülként,¹⁰²³ a helyi pap minden törekvése ellenére – a Medgyes melletti Buzd¹⁰²⁴ is, azzal a különbséggel, hogy a tized felét itt a káptalan birtokolta.¹⁰²⁵ Tehát ugyanaz az intézmény, amelynek a dékánság többi tagja cenzust fizetett (l. fent) – ami ismét jól mutatja egyfelől (az egyházi előjáró oldaláról) az eredeti tizedjog és a cenzusjövedelem, másfelől (a plébános oldaláról) a részleges tizedbirtoklás és a cenzus alóli mentesség közti szoros kapcsolatot.

Ugyanezt példázza a sebesi dékánság néhány egyházközségének középkor végi sorsa is. A 15. század közepi török betörések (1438, 1442)¹⁰²⁶ nyomán itt kilenc korábbi plébánia elnéptelenedett. A pusztulás túl nagy és kiterjedt volt ahhoz, hogy területük megművelését és ezzel a reájuk eső cenzust a szomszédos települések vállalják át (mint történt ez a medgyesszéki Farkastelke esetében, l. fent), így ezek a falvak visszakerültek a káptalan közvetlen dézsmáltatása alá¹⁰²⁷ (miközben a maradék 19 továbbra is élvezte a „szabad tized” kiváltságát és fizette a – némileg csökkentett összegű – cenzust¹⁰²⁸). Kettő közülük (Giesshübel, Fehéregyháza) végleg prédiium lett,¹⁰²⁹ négy (Al- és Felkenyér, Balomir, Kissebes) román (és részben magyar) lakókat kapott,¹⁰³⁰ így érthető, hogy ezek helyzete a későbbiekben már nem változott. A *libera decima* birtokába és vele a *censualis* állapotba azonban (minden erőfeszítésük és a királyi támogatás dacára) az a három (Szászpíán, Lámkerék, Rehó) sem jutott vissza, amely pedig szászokkal

Theil–Werner 36–37; 1504: Deutsch: *Zehntrecht* 134–135, DF 246275, Szász Nemzeti Lt, Urk. V/1882. A fentiek közül az 1322., 1357. és az 1504. évi oklevelekből derül ki, hogy a püspök a tized felére tartott igényt.

¹⁰²² ZOkm XII. 399. A dékánság tartozékait az előző jegyzetben idézett 1364. és 1414–1416. évi források sorolják fel.

¹⁰²³ Speciális helyzetének vélhető okaira lásd 6.7.1. fejt.

¹⁰²⁴ A kiváltságos (királyi) szászok lakta település (mely a dualizmus idején hivatalosan a Szászbuzd nevet viselte) megkülönböztetendő a hasonló nevű, szintén szász lakosságú, de tőle légvonalban mintegy 40 km-re dényugatra, a Székás-menti dombságon fekvő és az erdélyi káptalan birtokában levő jobbágyfalutól. Eleinte a kettő tizedszerkezete is hasonlított (mindkettőben a káptalant illette a dézsma fele, egy *quarta* pedig a plébánost, bár a medgyesszéki Buzd papja utóbb kedvezőbb helyzetbe került). A névazonosság a tizedperek során is okozott nehézségeket (vö. DL 277702).

¹⁰²⁵ 1334: Ub I. 465 = EOkm II. 833. sz.; 1403–1405: Ub III. 369–370 = ZsOkI II/1. 4132. sz.; 1418: Ub IV. 62 = ZsOkI VII. 50. sz.; [1506?]: DL 32545; [1510?]: DL 277702. A buzdi plébánosok itt is újra és újra megpróbálták per útján biztosítani a teljes tizedet (a fentiek mellett vö. még 1405: Ub III. 337, 338; 1510: DF 277721 is), de törekvésük mindannyiszor kudarcra végződött.

¹⁰²⁶ Vö. Gündisch: „Türkenabwehr” 423–430.

¹⁰²⁷ 1477: Barabás: „Tizedlajstromok” 418; 1496: uo. 420; 1504: DF 277689, fol. 2v; 1513: DF 277731/b, fol. 1v.

¹⁰²⁸ 1490: Müller: *Landkapitel* 163; 1496: Barabás: „Tizedlajstromok” 436–437; 1504: DF 277689, fol. 10v.

¹⁰²⁹ Giesshübelre: 1506: Rechnungen 426; 1514: DL 28683, Ferdinand Baumann: „Geschichte der terra Siculorum terrae Sebus des Andreanischen Freibriefs oder des adligen Gutes Giesshübel bei Mühlbach.” *MühlbPrg* 1874. 45, 46; 1520: uo. 48; 1522: uo. 48. – Fehéregyházára: 1609: Ernst Wagner: *Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen*. Köln 1977. 366 (3. jegyz.).

¹⁰³⁰ Vö. 1539: Stenner: „Bevölkerungstatistik” 112. Alkenyérre: 1515: Amlacher 87–88; 1545: uo. 113. – Felkenyérre: 1496: Barabás: „Tizedlajstromok” 431–432. – Balomirra (Szászárkos jogutódja): 1490: DF 277609; 1532: EKJkv I. 165. sz. – Kissebesre: 1586: EKJkv I. 455. sz.

népesült újra: a kanonokok csupán a tized felét adták vissza a helyi papoknak.¹⁰³¹ Az ugyanehhez a kistérséghez tartozó Alvincen 1458-ban említene a káptalan közvetlen rendelkezése alatt álló gabona- és zöldségtizedeket,¹⁰³² de a település utóbb visszakerült a cenzusfizetők közé – még ha a többi sebesi plébániától némileg elkülönülve (és talán eltérő márkasúlyt használva) is adózott.¹⁰³³

Részletes szemlénk végeztével megállapítható, hogy az erdélyi egyházmegyében – a hagyományos modell előrejelzéseivel ellentétben – a püspök és a káptalan sohasem birtokolt egyidejűleg tizedet ugyanazon a településen, sőt rendszerint ugyanazon a területi-közigazgatási egységben sem. Kettejük tekintetében vertikális megoszlás helyett tehát horizontálisat találunk (vö. 10.3.6. térkép). A főpap tizedjoga alá tartozott a teljes Meszesen-túli terület, az észak-erdélyi főesperességek (Szolnok, Doboka, Kolozs, Ózd, Torda), Fehér „megye” nagyobbik fele, a Székelyföldön a telegdi főesperesség, a Szászföldön pedig a selyki dékánóság területe, továbbá neki fizettek cenzust a besztercei, királyai, régeni, kézdi, kozdi és szászvárosi dékánóságok papjai. Ettől területileg teljesen elválva, a káptalané volt saját Fehér megyei birtokai egy részének, valamint a hunyadi és küllői főesperesség területének a tizede, és ő rendelkezett a sebesi és medgyesi dékánóságok cenzusával (olykor tizedével).¹⁰³⁴ Az is világossá vált, hogy a kanonoki testületnek nem kellett a *quartával* vagy annak egy részével megelégednie, hanem minden említett esetben, akárcsak a püspök, a tized érdemi részét (az ismert esetekben felét vagy háromnegyedét) kapta.

6.4. Kisebb tizedbirtokosok

A fent tárgyalt két nagy tizedbirtokos mellett (pontosabban: helyett) szórványosan kisebbekkel is találkozunk a középkori erdélyi forrásokban. Az ide sorolt szereplőket egyedül az kapcsolja össze, hogy csupán néhány (tucatnyit ritkán meghaladó) településen birtokolták a helyi tized inkább nagyobb, mintsem kisebb hányadát, rendszerint annak korábban püspöki/káptalani kézen levő (vagy annak megfelelő) részét.¹⁰³⁵

Egyébként e közös vonástól eltekintve nagyon heterogén társaságról van szó, melynek tagjai az egyházi hierarchia különböző szintjein helyezkedtek el: lehettek a székesegyházban

¹⁰³¹ 1494: DF 245206. Vö. 1545: Amlacher 116; 1589: Jakó: *Dézsma* 25.

¹⁰³² Ub VI. 2.

¹⁰³³ 1496: Barabás: „Tizedlajstromok” 437. Míg a többiek esetében itt (de az 1490. évi limitációnál is, vö. Müller: *Landkapitel* 163) egy (erdélyi) márkát 4,5 aranyforinttal számoltak, Alvincnél ez az arány $22/4 = 5,5$ Ft/márka volt, ami inkább budai márkának felel meg (vö. Hegyi: „Tized változásai” 220).

¹⁰³⁴ Erőteljes területi elkülönülésük segíthet a homályosabb adatok értelmezésében is. Így pl. amikor 1359-ben Lackfi András erdélyi vajda ígéretet tett a püspöki és káptalani tizedek visszaadására a vajdai honor alá tartozó falvakból, akkor a felsorolt várak közül Csicsó, Bálványos és Léta tartozékaiból származhattak az előbbie, Küllővár, Újvár és Déva uradalmából pedig az utóbbiak (Ub II. 164–166 = EOkm III. 1066. sz.).

¹⁰³⁵ Amint az alább, a kolduló- és remeterendek, illetve oltárok javára tett adományokból (l. alább 6.4.3–4. fejj.) világosan kiderül.

szolgáló világi papok vagy szerzetesi közösségek (azon belül monasztikus és koldulórendiek egyaránt). Van, amelyikük tizedjoga már a 11–12. századtól, tehát lényegében a kezdetektől kimutatható, mások ellenben másod- vagy épp harmadgenerációs tizedbirtokosokként csak a 14–15. században vagy akár a 16. század derekán léptek porondra. Javadalmaik csoportosulhattak egymás közelében, vagy fekhettek az egyházmegye különböző pontjain. Ez a sokszínűség megköveteli, hogy az egyes alcsoportokat az alábbiakban külön-külön, tizedbirtokosi mivoltuk kialakulásának időrendjében tárgyaljam.

6.4.1. Monasztikus apátságok tizedjoga

Többször esett már szó arról, hogy a 11. századi urakodók által alapított bencés monostorok zöme, később pedig néhány királyi alapítású ciszterci kolostor, illetve premontrei prépostság is adományul kapta a kezén levő földekről és prédiumokról, illetve az ott lakó népektől származó tizedeket. Ebbe a sorba illeszkedett Erdélyben a valószínűleg I. (Szent) László király által alapított kolozsmonostori apátság is.¹⁰³⁶ Tizedjogáról elsőként egy 1235. évi oklevélből értesülünk, mely szerint az aktuális erdélyi püspök – az egyházi fennhatóság és más főpapi jogok kérdése mellett – bizonyos tizedek miatt hívta perbe az apátot.¹⁰³⁷ Sem ebből, sem a monostor dézsmáinak a püspök általi elfoglalásáról beszámoló későbbi oklevélből,¹⁰³⁸ nem derül ki, hogy a főpap általában vitatta-e az apát tizedjogát, vagy csak egyes területek (helységek) vonatkozásában. Konkrétabb információt tartalmaznak azok az 1370 körül hamisított, de a 13. század második felére datált oklevelek, melyek szerint – I. Béla és I. László adományából – birtokai minden tizede megillette az apátságot.¹⁰³⁹ Az itt felsorolt 43 település mindegyike azonban sem ekkor, sem később (és vélhetően korábban sem) volt a monostoré, melynek birtokában a 14–16. században mintegy tíz Kolozs megyei (a Kis-Szamos és a Nádas völgyében fekvő) helységet találunk.¹⁰⁴⁰ Ezek javarészeről kimutatható, hogy dézsmájuk felett az apát ren-

¹⁰³⁶ Jakó: „Kolozsmonostori apátság” 19–21.

¹⁰³⁷ Theiner I. 141–142 = EOkm I. 181. sz. A monostor a 12. század vége óta folyamatos konfliktusban állt a püspökkel, de a korábbi források ennek közelebbi okát nem nevezik meg (1222: EOkm I. 122. sz.; 1232: uo. I. 167. sz.). Vö. Jakó: „Kolozsmonostori apátság” 22.

¹⁰³⁸ 1342: CDHung IX/1. 66–67 = EOkm III. 113. sz.

¹⁰³⁹ +1263: EOkm I. 239. sz.; +1296: uo. I. 549, 551. sz. A hamisítványok teljes szövegű közlése és kritikája: Jakó Zsigmond: „A kolozsmonostori apátság hamis oklevelei.” *LtKözl* 55 (1984): 111–139. — Az apátság tizedjogára lásd még: Szabó N. Gy.: *Kolozsmonostori gazdálkodás* 69, 80, 84, 99–100, 125–141.

¹⁰⁴⁰ Kolozsmonostor (+ Szentbenedek), Apáthida, Tiburc, Kajántó (+ Bönye, Máriatelke), Bács (+ Nádistelke, Szentiván), Bogártelke (+ Anttelke), Egeres (+ Eperjes), Jegenye. (Számuk azért bizonytalan, mert nehéz eldönteni, hogy külön számítsuk-e azokat az elnéptelenedő telephelyeket, melyek a korszak végére más birtokok határába olvadtak. Vö. Jakó: „Kolozsmonostori apátság” 32–41, 46, 51–53, stb., ill. Engel: *Térkép* KL28, KL33, KL23, KL11.

delkezett. Kolozsmonostor területén *extraneusként* bírt szőlőik után neki fizettek tizedet a kolozsváriak,¹⁰⁴¹ de őt illette az itteni jobbágyok gabonatizede is.¹⁰⁴² 1385-ben dézsmagabonáját rabolták el a Kajántó határába olvadt Bőnyéről.¹⁰⁴³ Ő engedte át 1444-ben Bács, 1451-ben pedig Jegenye gabonatizedét egy-két évre világi személyeknek.¹⁰⁴⁴

Látható, hogy a konvent földjeinek minden dézsmájával (leszámítva a hébe-hóba megemlített papi *quartákat*) mindvégig egy személyben az apát rendelkezett, mintha csak azok egyedüli tulajdonosa lett volna. Ez nem meglepő, hiszen ugyanez a monarchikus döntésmód érvényesült más (személyi, lelki, birtokjogi) ügyekben is minden bencés konventnél.¹⁰⁴⁵ A szerzetesek csupán másodkézből részesültek a tized morzsáiból, és kivételszámba ment, mikor az őrszerzetes 1418-ban örök javadalomként megkapta az apáttól minden birtokuk kender-, len- és viaszdezsmáját, hogy biztosíthassa a világítóeszközök és más liturgikus kellékek beszerzését.¹⁰⁴⁶

Jóval kérdésesebb a másik hosszabb életű erdélyi monasztikus intézmény, a kerci ciszterci konvent tizedjoga. Maga a kolostor ugyan az esztergomi érsek közvetlen joghatósága alatt álló szebeni prépostság területén feküdt, de birtokai közül négy (Szászkeresztúr, Mese, Miklóstelke, ill. Apátfalva) az erdélyi egyházmegyébe esett.¹⁰⁴⁷ Egy 1418. évi oklevél szerint Zsigmond király, miután átírta a kiváltságaikat tartalmazó és keltezetlen átírásban bemutatott 1322. évi oklevelet, megerősítette a konventet minden birtokában azok kegyúri jogával és tizednegyedével együtt.¹⁰⁴⁸ Csakhogy mindezt az apátság képviselője az átírt privilégium mellett (mely ilyen jogokra vonatkozó kitéletet nem tartalmaz) olyan oklevelekre hivatkozva kérte, melyeket az utak viszontagságai és a nagy távolság miatt nem tudott magával hozni. Ilyen, látatlanban megadott kedvezményeket joggal tarthatunk furcsának (amire egy királyi kancelláriát aligha lehetett rávenni), és a gyanút formai szabálytalanságok is fokozzák.¹⁰⁴⁹ Mivel további idevágó

¹⁰⁴¹ 1377: Ub II. 462–463 = EOkm V. 294. sz.; 1415: Ub III. 640–641 = ZsOkl V. 57. sz.; 1419: Ub IV. 108–109 = ZsOkl VII. 881. sz.; 1429: DF 275249 = KmLt 124. sz.; 1460: Ub VI. 81–82 = KmJkv I. 1455. sz.; 1469: Szabó N. Gy.: „Szőlőtizedjegyzékek” 491–493 = KmJkv I. 1932. sz. Konkrétan csak az 1429. évi adat jelzi, hogy itt Monostor határáról van szó, de már csak a földrajzi helyzet okán is biztosra vehetjük, hogy a kolozsváriaknak az apátság területén fekvő szőlői mind itt helyezkedtek el. Az 1460. és 1469. évi forrásban említett szőlőhegyek: Gorbó, Petlend, Kómál.

¹⁰⁴² 1451: KmJkv I. 953. sz.

¹⁰⁴³ DocRomHist C, XVI. 640–642 = EOkm V. 844, 846. sz.

¹⁰⁴⁴ 1444: KmJkv I. 522. sz.; 1451: uo. 988. sz.

¹⁰⁴⁵ Jakó: „Kolozsmonostori apátság” 93–94.

¹⁰⁴⁶ DL 28166 = ZsOkl VI. 1679. sz.

¹⁰⁴⁷ A birtokok felsorolása: 1322: Ub I. 358 = EOkm II. 420. sz. Vö. még 1356: Ub II. 121–122 = EOkm III. 840. sz.; 1418: Ub IV. 71–72 = ZsOkl VI. 1736. sz.; 1448: Ub V. 251–253; 1469: uo. VI. 437.

¹⁰⁴⁸ Ub IV. 68–70 = ZsOkl VI. 1712. sz.

¹⁰⁴⁹ A szöveg csupán 15. század közepi másolatban maradt fenn, továbbá pátens alakban ír át privilégiumot, miközben *arengát* használ. Feltűnő különbség van a kérvény és a tulajdonképpeni *dispositio* között: előbbiben tizedeket kérelmeznek, de végül csak *quartákat* kapnak. — Bizonyára a keretoklevél terheltsége volt az oka annak, hogy Jakó Zsigmond a keltezetlen és csak innen ismert átírást már hamisítványnak minősítette (EOkm II. 439. sz.).

adatunk nincs is, a kerci monostor *quarta*-joga indokoltan kérdőjelezhető meg.¹⁰⁵⁰ Másfelől pedig a kerci konvent falvaiban lakó plébánosok továbbra is a teljes tizedet élvezték, és megmaradtak a megfelelő dékánságok cenzusfizető tagjainak.¹⁰⁵¹ A kerci apátokban, majd a birtokaikat megöröklő Szász Universitasban feltehetően megvolt az igyekezet, hogy a tized egy részére rátegyék a kezüket, de nem jártak sikerrel, hiszen utóbbiakat 1496-ban Geréb László püspök külön figyelmeztette, hogy tized dolgában ne zaklassák a mesei, szászkeresztúri és miklóstelki plébánosokat, mert azok neki fizetnek cenzust.¹⁰⁵²

6.4.2. Káptalani méltóságviselők dézsmái

A káptalan tagjai még a középkor végén is túlnyomórészt a testület közös dézsma-jövedelmeiből részesültek. Ennek két formáját ismerjük. Az egy összegben bérbe adott tized-kerületekből és a cenzusból származó pénzbevételeket Gyulafehérvárott osztották el a kanonokok között a szokásjog által rögzített kvóták alapján.¹⁰⁵³ A saját birtokokat és Sebesszék saját kezelésbe vett részeit viszont (ahol többnyire természetben követelték a tizedet), továbbá Küküllő, majd Hunyad „megye” területét is (ahol az egyes településeket feltehetően külön-külön adták bérbe) a falucsoportokra bontva sorsolták ki a tagok között, akik maguk gondoskodtak a dézsma beszedéséről.¹⁰⁵⁴ Megfigyelhető, hogy ez utóbbi megoldás a késő középkorban egyre népszerűbbé vált, mind több tizedbevételre kezdték alkalmazni. A prépost – a cenzusjövedelmeket és Sebesszékét kivéve – általában harmadrészre (olykor ötödrészre) volt jogosult (és emellett külön kanonoki *portiót* is kapott),¹⁰⁵⁵ az oszloposkanonoknak (*cantor*, *custos*) pedig – és bizonyos esetekben a hivatalviselőknek (dékán, iskolamester) – többnyire dupla rész járt a tisztségük és a kanonokságuk után.¹⁰⁵⁶ Mivel ez a felosztás évről-évre

¹⁰⁵⁰ Georg Müller még hitelt adott az 1418. évi oklevélnek: Müller: *Landkapitel* 139, 149–150. — A kerci apát jövedelemeinek 1474. évi összeírásakor szó esik tizedbevételekről, de csak Kerc birtokról (Ub VII. 18).

¹⁰⁵¹ 1444: Ub V. 149, 151; 1474–1476: uo. VII. 2, 58, 80 (Kisdisznód); 1493: DF 245396 (Apátfalva); [1385–1553]: Fabritius 239–251 (Szászkeresztúr, Mese, Miklóstelke).

¹⁰⁵² Szeredai: *Series* 171.

¹⁰⁵³ 1331: Barabás: „Tizedlajstromok” 406–407 (Sebes), 411–412 (Küküllő), 413 (Hunyad); 1477: uo. 414 (Medgyes), 414–415 (Küküllő – tizedkés); 1496: uo. 426–427 (Hunyad), 427–428 (Kézdiszék), 432–433 (Medgyes), 436–437 (Sebes); 1504: DF 277689, fol. 2r, 9r, 10r-v (Medgyes), 10v (Sebes).

¹⁰⁵⁴ 1477: Barabás: „Tizedlajstromok” 417 (birtokok/ gabona), 418 (Sebesszék), 418–419 (Küküllő – nagyobb választható); 1496: uo. 420–421 (Sebesszék), 421–422 (birtokok/ gabona), 423–424, 433–435 (Küküllő – nagyobb választható), 428–429 (birtokok/ bor), 430–432 (birtokok/ méh), 440 (Küküllő – kisebb választható); 1504: DF 277689, fol. 1v (Küküllő – kisebb választható), 2v (Sebesszék), 2v–3r (birtokok/ gabona), 3r–3v (Küküllő – tizedkés), 4v–5r (Hunyad), 5v–6r, 9v–10r (Küküllő – nagyobb választható), 7r (birtokok/ méhek), 7v–8r (birtokok/ bor); 1513: DF 277731/b, fol. 1r (Küküllő – kisebb választható), 1r–v (Küküllő – tizedkés), 1v (Sebesszék).

¹⁰⁵⁵ 1331: Barabás: „Tizedlajstromok” 411, 413; 1477: uo. 414, 417; 1496: uo. 428, 430, 434, 440; 1504: DF 277689, fol. 1v, 4v, 7r, 7v. Vö. 1331: Barabás: „Tizedlajstromok” 406–407; 1397: Ub III. 182–183; 1446: DF 277506; 1477: Barabás: „Tizedlajstromok” 414; 1496: uo. 420, 426, 427, 432, 433, 437; 1504: DF 277689, fol. 2r, 9r, 10r, 10v; 1513: DF 277731/b, fol. 1v.

¹⁰⁵⁶ 1331: Barabás: „Tizedlajstromok” 411, 413; 1477: uo. 414, 417; 1496: uo. 420, 421, 426, 427, 428, 430, 434, 437; 1504: DF 277689, fol. 1v, 2v, 3r, 3v, 4v, 7r, 7v, 9v, 10v; 1513: DF 277731/b, fol. 1v. Vö. 1331: Barabás: „Tizedlajstromok” 406–407; 1477: uo. 414; 1496: uo. 432, 433; 1504: DF 277689, fol. 2r, 9r, 10r.

megismétlődött, állandó és elkülönült egyéni javadalmakról még a falvanként elosztott tizedeknél sem beszélhetünk,¹⁰⁵⁷ legfeljebb csak némelyik tizedbevétel esetében egyes *dignitarius*oknál és a hivatalviselőknél. A 15–16. század fordulóján ugyanis Giesshübel tizedét, továbbá Cserged és Keresztényfalva dézsmájának egy részét mindig az iskolamester kapta, Piski tizede folyamatosan a dékán javadalmát képezte, az örkanonok pedig rendszeresen részesült Buzd és Péterfalva tizedeiből.¹⁰⁵⁸

Utóbbi ugyanakor – a közösből kapott járandósága mellett – tisztségéhez kapcsolódó külön tizedekkel is rendelkezett. 1403–1408 között kelt levelében Mihály erdélyi örkanonok és kanonok az ellen tiltakozott, hogy a Doboka megyei Kisbudakon őt hivatalánál fogva megillető tizedeket az ottani kismesek elfoglalták, és nem engedik, hogy tizedszedői azt másoknak adják bérbe.¹⁰⁵⁹ Hivatali utóda, Cserényi Mihály pedig 1497-ben amiatt tett panaszt az erdélyi általános püspöki helynököknek, hogy (Al)Gyógy, Rápolth és Bokaj lakói megtagadták az örkanonokhoz tartozó ezévi tizedek kifizetését.¹⁰⁶⁰ Az említett helységek nem fordulnak elő a káptalan számadáskönyveiben, és elhelyezkedésük is (különösen Kisbudaké) elüt a káptalani tizedek topográfiájától,¹⁰⁶¹ ezért nem valószínű, hogy az örkanonok saját dézsmáit ez utóbbiból szakították volna ki. A magam részéről inkább arra gyanakszom, hogy valamelyik püspök jóvoltából juthattak a kezére, talán a 14. században.

6.4.3. Pálos és koldulórendi kolostorok tizedjoga

A 13. század derekán, mint ismeretes, a Magyar Királyság területén is népszerűvé váltak a kolduló- és remeterendek, amelyek új típusú vallásosságot és újfajta társadalmi szemlélet képviseltek azáltal, hogy mindenki számára elérhető evangéliumi életvitelt hirdettek.¹⁰⁶² Közös jel-

¹⁰⁵⁷ Pl. az éneklőkanonok a káptalani birtokok közül 1477-ben Nagyenyed, 1496-ban Orbó és Felenyed, 1504-ben Dálya dézsmájának egy részét kapta (Barabás: „Tizedlajstromok” 417, 421; DF 277689, fol. 3r), a küllői nagyobb választható tizedeknél pedig 1495-ben Szentivánon és Örményesen, 1496-ban Zsidván, 1503-ban Báznán, 1504-ben pedig Ekemezőn jutott egy-egy *quarta* jövedelméhez (Barabás: „Tizedlajstromok” 424, 434; DF 277689, fol. 6r, 9v).

¹⁰⁵⁸ Giesshübel: 1477: Barabás: „Tizedlajstromok” 418; 1496: uo. 421; 1504: DF 277689, fol. 2v; 1513: DF 277731/b, fol. 1v. — Cserged és Keresztényfalva: 1496: Barabás: „Tizedlajstromok” 422; 1504: DF 277689, fol. 3r. — Piski: 1496: Barabás: „Tizedlajstromok” 422; 1504: DF 277689, fol. 3r. — Buzd, Péterfalva: 1496: Barabás: „Tizedlajstromok” 421; 1504: DF 277689, fol. 3r, 3v; 1513: DF 277731/b, fol. 1r; 1552: Szeredai: *Notitia* 173.

¹⁰⁵⁹ Ub III. 276–277: „decimas meas in villa vestra Budak vocata ratione officii mei mihi provenire debentes”.

¹⁰⁶⁰ DF 244437: „inkole (!) et inhabitatores possessionum Dyogh, Rapolth et Bakay decimas succutellorum ad rationem custodie ipsius et anno presenti provenire debentes reddere recusassent”.

¹⁰⁶¹ Algyógy, Rápolth és Bakaj ugyan szorosan illeszkednek a káptalani tizedek hunyadi tömbjéhez, de – ettől eltérően – egyházi szempontból a fehérvári főesperességhez tartoztak (vö. Hegyi: „Egyházigazgatási határok” 18–19).

¹⁰⁶² *Európa ezer éve: a középkor*. Szerk. Klaniczay Gábor. I–II. Bp. 2004. II. 9–22 (a fejezet Klaniczay Gábor munkája); Mályusz: *Egyházi társadalom* 275–279, 290–295. Vö. F. Romhányi Beatrix: „Kolostorhálózat – településhálózat – népesség. A középkori Magyar Királyság demográfiai helyzetének változásaihoz.” *TSzle* 57 (2015): 1–49. 25 (1. táblázat), 31 (1. ábra), 45 (11. ábra).

lemzőjük, hogy kiterjedt földbirtokok helyett a társadalom különféle rétegeitől származó alkalmi vagy rendszeres támogatásra alapozták létüket,¹⁰⁶³ amibe esetenként egyházi szereplőktől adományban kapott kis tizedjövedelmek is beletartozhattak.¹⁰⁶⁴ Tizedbirtoklásukat elsősorban az különböztette meg a monasztikus rendekétől, hogy ritkán kapcsolódott össze földesurassággal.

A magyar alapítású pálos rend két legfontosabb erdélyi kolostora a marosszéki Szentkirály részét képező Székelyházán és a Fehér megyei Tótfalud határában fekvő Szentmihálykő alatt létesült. Előbbit egy székely főember alapította 1370-ben, utóbbit Goblin püspök 1384-ben.¹⁰⁶⁵ Az alapító személyének meghatározó jelentőségét mutatja, hogy míg Székelyházának meg kellett elégednie a környékbeli köznemesektől és székely előkelőktől származó mikroadományokkal (telkek, szántók, szőlők, erdők, malmok, halastavak, stb.),¹⁰⁶⁶ Szentmihálykő több esetben is részesült dézsmákban. Elsőként Goblin utóda, a kolostor épületét felszentelő Cudar Imre adta nekik 1386-ban (szász)csanádi tizedbevételeit, Labiszyni Máté püspök pedig 1453-ban Vingárt bor- és gabonátizedét.¹⁰⁶⁷ Tomori Lajos fehérvári főesperes már bizonyos ingatlankért cserében engedte át a (Csicsó)Holdvilágon őt illető tizednegyedét a szentmihálykői pálosoknak 1538-ban.¹⁰⁶⁸

A domonkosrendi konventek már csak jóval később jutottak dézsmajövedelmek birtokába. Igaz ugyan, hogy gyulafehérvári kolostoruknak Szécsi Domokos püspök már 1363-ban átengedte – a fentebb már említett – (szász)csanádi püspöki dézsmát, de ezt csak bizonyos telekért és szőlőért cserében tette, és maga az adomány is ideiglenes volt: alig két évre szólt.¹⁰⁶⁹ Szintén egy kölcsönös előnyöket biztosító ügylet részeként, egy túri birtokrészért cserében engedte át Statileo János püspök a kolozsvári domonkosoknak Gyulatelke nevű birtokuk püspöki dézsmáját és Enyedi Adorján dobokai főesperestől megszerzett *quartáját* (1536).¹⁰⁷⁰

Ha ellenben a tizedjövedelem világi földesúrtól jutott koldulórendi szerzetesek birtokába, az adakozó kedvet nem anyagi ellenszolgáltatás, hanem kegyes érzések és a lélekváltság reménye motiválták. Ez vezette Marai Albertet, amikor a besztercei domonkosoknak adta a

¹⁰⁶³ Uő: *Kolduló barátok, gazdálkodó szerzetesek. Koldulórendi gazdálkodás a késő középkori Magyarországon*. Bp. 2018. 14. Vö. még uo. 15–52.

¹⁰⁶⁴ Vö. Uő: „*A lelkiek a földiek nélkül nem tarthatók fenn...*” *Pálos gazdálkodás a középkorban*. Bp. 2010. 112–116.

¹⁰⁶⁵ 1370: DocArtPaul II. 447 = EOkm IV. 836. sz.; 1384: DocArtPaul I. 178, II. 433 = EOkm V. 825. sz.

¹⁰⁶⁶ Vö. DocArtPaul II. 447–451. A Küküllő vármegyei szentlászlói malom jövedelméből 1391-ben kapott tized (DL 96641 = ZsOkl I. 1846. sz.) nem tekinthető klasszikus értelemben vett dézsmának (ti. kötelező egyházi adónak), inkább önkéntes, kegyes adománynak (vö. 1.1. fejr.).

¹⁰⁶⁷ 1386: DocArtPaul II. 433; 1453: uo. I. 178.

¹⁰⁶⁸ EK mlt, V/34 (hiányos közlése: EgyhtEml III. 312–313).

¹⁰⁶⁹ DocRomHist C, XII. 119–121 = EOkm IV. 242. sz. Az, hogy a tizedjövedelem 1386-ban ismét a püspök rendelkezésére áll (l. fent), bizonyítja, hogy az itt említett tranzakció valóban átmeneti jellegű volt.

¹⁰⁷⁰ EgyhtEml III. 75–76. Gyulatelke 1479 óta volt a kolozsvári domonkosok birtoka (DF 275411 = DF 275412).

köbölkúti és újlaki *quartát*, illetve a viszolyai és fűzkúti tized felét (1502), vagy Bethlen Miklóst, aki a segesvári domonkosoknak rendelte a hétúri dézsma háromnegyedét (1515).¹⁰⁷¹

A 15. században látványosan terjeszkedő és a középkor végén Erdély kolostorhálózatának legnagyobb csoportját kitevő ferencesek¹⁰⁷² kezén nem találunk tizedjövedelmeket. Ezen nem is csodálkozhatunk, tekintetbe véve azt, hogy mekkora hangsúlyt kapott a rend ethoszában – nemcsak az amúgy is elterjedtebb obszerváns, hanem a mérsekeltebb konventuális irányzaton belül is – az „apostoli szegénység” eszméje.¹⁰⁷³

6.4.4. Oltárigazgatók tizedjoga

A gyulafehérvári székesegyházban már a 13. században több mellékoltár állt.¹⁰⁷⁴ Az ezeknél miséző papok azonban az Anjou-kor végéig még gyakorta a kórusbeliek közül kerültek ki, ami azt jelzi, hogy presztízsről nem haladta meg az alsópapságét. Az okot minden bizonnyal a szóban forgó oltárok – ekkor még – szerény dotációjában kell keresnünk.¹⁰⁷⁵ A 15. század elejétől azonban mind gyakrabban figyelhető meg, hogy a kanonokok számára is vonzóvá vált az oltárigazgatói feladatok vállalása, amiből joggal következtethetünk az oltároknak tett kegyes adományok – köztük dézsmajövedelmek – megszorodására, jövedelmezőbbé válására és felhalmozódására.

A sort a Szent Kereszt-oltár nyitotta meg, amely 1403-ban Upori István püspöktől Tövis falu püspöki tizedeit kapta, majd nem sokkal később a káptalan és Lépes György prépost részéről ezek mindszei, gáldi és benedeki dézsmáit is.¹⁰⁷⁶ A Szent Miklós-kápolna eredetileg – nem tudni, mióta – a gyulafehérvári tized harmadát birtokolta; ezt Upori a hidegvízi *surrogatia*, azaz Bolya, Vessződ, Mihályfalva és Ingodály falvak tizedeinek felére (vagyis a maga ottani dézsma részére) cserélte. Minthogy azonban ezeket utódai többször visszafoglalták, végül Gosztonyi János püspök Hari főpapi dézsmájával kárpótolta helyettük a kápolnát (1526).¹⁰⁷⁷ Lépes György, ekkor már mint püspök, az általa alapított Szent Mihály- és Szent Borbála-oltárokat a székvárosa határában fekvő szőlők mellett Monora püspöki dézsmájával javadalmazta (1431), László küüllői főesperes pedig a Szent Dorottya-oltárt a zsidvei *quartával* (1439).¹⁰⁷⁸ Az említetteken kívül még a Szűz Mária-oltárról tudjuk, hogy Hídvég, Árapatak és Barót környékén

¹⁰⁷¹ 1502: DF 277674; 1515: DL 28686. Ezekben az esetekben a szerzetesek nyilván nem lettek a tényleges tizedbirtokosok, mivel az adományozó földesurak is minden bizonnyal csak állandó bérlői voltak a dézsmának.

¹⁰⁷² F. Romhányi Beatrix: „Sajátos kérdések egy sajátos régióban: Erdélyi középkori kolostorhálózatának változásai.” *EM* 82 (2020). 1. sz.: 1–14. 11 (1. táblázat).

¹⁰⁷³ Mályusz: *Egyházi társadalom* 290–293.

¹⁰⁷⁴ 1291: Ub I. 179 = EOkm I. 480. sz.

¹⁰⁷⁵ Vö. Hegyi: „Káptalani archontológia” 72, 91.

¹⁰⁷⁶ 1403: DF 287051 = ZsOkl II/1. 2511. sz.; [1403–1419]: AAV, RegSuppl, vol. 1101, fol. 215r.

¹⁰⁷⁷ [1501–1503]: DL 32607; 1526: DF 277800 = EgyhEml I. 238–239.

¹⁰⁷⁸ 1431: AAV, RegSuppl, vol. 268, fol. 50v–51r = Lukcsics II. 21. sz.; 1439: AAV, RegSuppl, vol. 357. fol. 26r = Lukcsics II. 630/1. sz.

báránytizedek illeték.¹⁰⁷⁹ A Szentháromság- és Szent Mihály-oltárok Kézdiszéken rendelkeztek közelebbről ismeretlen tizedjövedelemmel (*decimas Siculicales*), amelyet néhány helybeli személy 1535-ben állítólag elfoglalt.¹⁰⁸⁰

Lényegében tizedadománnyal volt egyenértékű az is, mikor Geréb László püspök előbb a gyulafehérvári székesegyház, majd a tasnádi templom oltárainak helyben adományozott szőlőit mentesítette a tizedfizetés alól.¹⁰⁸¹

6.5. A főesperesi tizednegyed

A főesperes tizedrészesedése a dézsmabirtoklásnak az a formája, amelyről azt eddigi szakirodalomban alig lehet olvasni. Pedig említéseivel már a régi forráskiadványokban is lehetett találkozni,¹⁰⁸² és nem csak az erdélyi, hanem más egyházmegyék vonatkozásában is (vö. 7.6. fej.).¹⁰⁸³

Az erdélyi egyházmegyében már egészen korán, a 13. századtól adatolható a főesperesi dézsma megléte, melynek további említései szép számban követik egymást egészen a tized 1556. évi szekularizációjáig. Igaz, az első ide vonható adat némileg bizonytalan. A szatmár(német)i szász hospesek 1230. évi kiváltságlevelében ugyanis az olvasható, hogy szabadon megválaszthatják papjukat, aki a település tizednegyedével együtt mentes legyen a sásvári (= ugoicsai) főesperes joghatósága alól.¹⁰⁸⁴ A homályos megfogalmazásból nem derül ki, hogy ez a *quarta* korábban a főesperes jövedelmét képezte-e, melytől elszakítva a plébánosnak adták; esetleg már korábban együtt osztoztak rajta, de most teljesen a pap tulajdonába került; vagy pedig a püspöki dézsmarészből szakították ki, és a mentesítés csupán azt jelenti, hogy a főesperes nem bíraskodhat a papi *quarta*-val kapcsolatos ügyekben. Utóbbi nem túl életszerű, előbbi viszont az *archidiaconus* jogait sértő intézkedés lett volna, miközben – a püspöki hozzájárulással ellentétben – nem említik az érintett beleegyezését. A dilemmát (ti. hogy megszűnt-e itt a főesperesi tizednegyed vagy sem?) a későbbi szatmárnémeti vonatkozású adatok sem segítenek eldönteni.

Am ha ettől a forrástól el is tekintünk, a következő, kétségtelenül a témánkra vonatkozó említés még mindig Árpád-kori: mikor 1298-ban (mint láttuk) Péter erdélyi püspök egy csereügylet részeként átengedte Mikod bánnak és fiainak a Nagylakról, Újvárról, Faludiból, valamint

¹⁰⁷⁹ 1522: SzOkl II. 10–11.

¹⁰⁸⁰ Gyulai cs lt, nr. 6.

¹⁰⁸¹ 1497: DF 277628 = Barabás M.: „Adatok” 441–442 (Gyulafehérvár); 1514: DF 209054 = 272141 (Tasnád).

¹⁰⁸² Vö. pl. CDHung, Ub, EgyhtEml, stb.

¹⁰⁸³ Tekintetbe kell venni ugyanakkor, hogy az eddig behatóbban kutatott, dunántúli és nyugat-felvidéki területeken nem volt jelen, így a szakemberek sem kényszerültek érdemben foglalkozni vele.

¹⁰⁸⁴ „sacerdotem, quemcunque voluerint, in eorum ecclesia possint conservare, ab omni iurisdictione et potestate archidiaconi de Saswar cum quarta parte decimarum in villa ipsorum continente penitus duximus eximendum” (DL 90749 = DIR C, veacul XI–XIII, vol. I. 389).

a kedvezményezettek többi birtokáról őt illető dézsmát, leszögezte, hogy intézkedése nem terjed ki a főesperesi tizednegyedre és a papi részre.¹⁰⁸⁵

A 14. századi említések – az egykorú forrásanyag összetételének, de a tizedbirtoklási rendszer aktuális, még képlékeny állapotának is megfelelően – nagyjából peres iratokból származnak, melyekben a (többnyire a püspök társaságában megjelenő) főesperesek rendszerint a plébánosokkal, olykor azonban világiakkal kerültek vitába abban a kérdésben, hogy melyikük a helyi tized jogos tulajdonosa. Utóbbira egyetlen példa az az 1319. évi oklevél, melyben I. Károly király a helyi nemesekkel szemben Tamás ugocsai főesperesnek (nem mellesleg: káplánjának) ítélte a Tisza-Borsova-köz feletti egyházi bírói joghatóság és a papok járandósága mellett az ottani tizedeket is.¹⁰⁸⁶ (Más kérdés, hogy a döntés mennyire felelt meg a valóságnak, hiszen ez a Tiszától északra fekvő terület nem sokkal később már tartósan az egri egyházmegye részeként jelenik meg.¹⁰⁸⁷ A főesperes igényét talán az motiválta, hogy a terület nagy része világi szempontból Ugocsa megyébe esett.¹⁰⁸⁸)

Ami az egyháziakkal folytatott pereket illeti, a már ismertetett 1309. évi pápai oklevélben a püspök mellett a „nagyküllői” főesperes is a nádasi pap és társai által fizetett census haszonélvezőjeként tűnik fel.¹⁰⁸⁹ Noha láttuk, hogy a plébánosok szemszögéből ismertetett helyzetkép több okból is megkérdőjelezhető (vö. 6.3. fej.), az illetékes főesperes szerepeltetése csakis annak tudható be, hogy valamiféle tizedjoggal rendelkezett a térségben (a censusból való részesedés, mint láttuk, ennek egyik kifejeződése).

A selyki tizedper iratanyaga szerint a fehérvári főesperest e területen a dézsmákból 1322-ben harmad-, 1357-ben negyedrészt illette meg (noha, mint láttuk, ennek jogosságát a helyi plébánosok kitartóan vitatták, maguknak követelve a teljes dézsmát).¹⁰⁹⁰ Egy 1334. évi vizs-

¹⁰⁸⁵ „dedit ipsi Mykud bano decimas de Noyglok, de Vyuar, de Foludi et de omnibus possessionibus ipsius Mykud bani hoc anno provenientes episcopatumque contingentes preter quartam archidiaconalem et portionem sacerdotum” (Ub I. 210, vö. EOkm I. 566. sz.).

¹⁰⁸⁶ „prememoratas decimas et alia iura ecclesiastica inter flumines Tycie et Burzua ecclesie beati Michaelis archangeli de Alba Jule et per consequens predicto Thome archidiacono provenientes” (DL 30603, vö. EOkm II. 330–331, 334. sz.).

¹⁰⁸⁷ Lásd az itt fekvő Salánk, Keresztúr, Rakasz, Verbóc, Szöllös és Újhely egyházközségek említéseit a pápai tizedjegyzékben (MonVat I/1. 330, 355–356, 371).

¹⁰⁸⁸ Vö. Szabó: *Ugocsa* 64, 69, 98 (+ IV. sz. térképmelléklet); Györffy: *Történeti földrajz* I. 521. Az említett nemesek is többnyire a Hontpázmány nemzetség itt birtokos ágaihoz tartoztak (vö. Engel: *Genealógia*, Hontpázmány nem 11. Ugocsai ág).

¹⁰⁸⁹ „episcopo Albensi et dilecto filio archidiacono de Kukelu maiori in ecclesia Albensi certum annuum census communiter cum sociis suis solvere teneatur” (Ub I. 293, 295 = EOkm II. 100, 157. sz.).

¹⁰⁹⁰ 1322: „prefatis episcopo [sc. Andree] medietatem et archidiacono [sc. Iohanni archidiacono Albensi] tertiam decimarum, que de antiqua consuetudine in illis partibus observata ad prefatos rectores pertinere dicuntur, sibi per violentiam usurpando” (Ub I. 369, vö. EOkm II. 444. sz.); 1357: „dominum episcopum Transsilvanum ac archidiaconum Albensem super mediis decimis episcopalibus et quartis archidiaconalibus episcopo et archidiacono ab ipsis ecclesiarum rectoribus et sacerdotibus de iure debentibus et provenientibus ad sedem apostolicam appellarant” (Ub II. 146, vö. EOkm III. 957. sz.).

gálat a medgyesszéki Buzd esetében is a fehérvári főesperest ismerte el a helyi dézsma negyedének jogos tulajdonosaként, és a tényállást utóbb a helyi plébános által a teljes tized megszerzése céljából indított 1403–1405. évi per végítélete is megerősítette.¹⁰⁹¹ Ugyanakkor feltűnő, hogy a fenti két entitás (Selykszék, ill. Buzd) tizedeiért folyó küzdelem későbbi, 15–16. századi szakaszaiban a főesperes már nem játszott szerepet¹⁰⁹² – vélhetően azért, mert teljesen kiszorult erről a területről. A források hallgatása mellett ezt az is alátámasztja, hogy a középkor végére a plébánosok részesedése már a dézsma felére emelkedett, ami a püspöki féltizeddel együtt már nem hagy helyet főesperesi résznek (l. 6.3. és 6.7.1. fej.).

Tartalmi említésből értesülünk arról, hogy 1390-ben Tótsolymosi Apród János küküllői főesperes pert indított Holdvilág falunak bizonyos, a Nagy-Küküllőn túl, Medgyes szék felé eső határrészéről származó tized negyedéért (úgy tűnik a válldhídi plébános ellen), de nem járt sikerrel.¹⁰⁹³ Kudarcát az magyarázza, hogy bár maga Holdvilág valóban a küküllői főesperesség része volt, a főesperes joghatóságának határát szigorúan a folyó képezte, így attól délre már nem volt illetékes.¹⁰⁹⁴ Végül hasonló helyzetben értesülünk László szatmári főesperes tizedérdekeltseiről is, aki 1454-ben daróci dézsmái elfoglalásával vádolta a helyi plébánost, és nem volt rest ez ügyben az erdélyi püspök tasnádi vikáriusa, majd a bácsi metropolitai szék előtt, végül pedig a pápai udvarban pereskedni.¹⁰⁹⁵ Tartoazunk annyival az igazságnak, hogy jelezzük: hosszabb távon az ő ügye sem diadalmaskodott, mivel a 16. század második felében Darócon már a tized egésze a parókus pap birtokában volt.¹⁰⁹⁶

Az ismertetett perek többnyire kudarcos végkifejlete nem áshatja alá a főesperesi tized-jog meglétének tézisé (hiszen azt a számos egyéb adat mellett egyáltalán maga a különböző helyeken és időpontokban felmerülő igény is bizonyítja), csupán azt jelzi, hogy az bizonyos határhelyzetekben már nem érvényesült.

¹⁰⁹¹ 1334: „medietatem dictarum decimarum [sc. in villa Bozd] ad capitulum praedictum [sc. ecclesie Transsilvanie], quartam vero ad archidiaconum [sc. Albensem] de iure spectasse et pertinuisse ac spectare et pertinere” (Ub III. 369, vö. EOkm II. 833. sz.); 1405: „ad prenotatum capitulum medietatem, ad archidiaconum vero quartam ipsarum decimarum de iure ab antiquo, ut praemisum est, spectasse et pertinuisse ac spectare et pertinere ... videbatur” (Ub III. 370, vö. ZsOkl II/1. 4132. sz.).

¹⁰⁹² A vonatkozó forrásokat lásd a 1021. sz. jegyzetben.

¹⁰⁹³ 1390>1428: „dominus Iohannes archidiaconus de Kököle ratione quarte pretitularum dictarum decimarum in presentia eiusdem domini Petri litem movisset” (Ub IV. 327). Az 1428-ban kelt, de 17. századi másolatból ismert keretoklevél a mérvadó kutatás szerint gyanú alá esik (Gustav Gündisch: „Waldhüttener Urkundenfälschungen.” *Siebenbürgische Vierteljahrsschrift* 58 [1935]: 106–107), de ez a tartalmilag átírt oklevél információértékét aligha érinti.

¹⁰⁹⁴ Ugyanezen okból viszont Medgyes és Segesvár városoknak a folyótól északra eső határrészei a küküllői főesperességbe estek, és tizedet adtak a káptalannak és a főesperesnek (vagyis plébánosaioknak onnan csak *quarta* járt). Vö. Jakó: *Dézsma* 27, 28; Müller: *Landkapitel* 148, 155.

¹⁰⁹⁵ „Iacobus modernus rector plebanus nuncupatus parrochialis ecclesie plebis nuncupatum in Darocz, Transilvanensis diocesis, ipsum archidiaconum iure percipiendi nonnullas decimas necnon quibusdam bonis et rebus aliis tunc expressis ad eum ratione archidiaconatus Zatmariensis in dicta ecclesia ... legitime spectando temere spoliasset et teneret indebite occupatis” (AAV, RegSuppl, vol. 497, fol. 81r, vö. Lukcsics II. 1331. sz.).

¹⁰⁹⁶ Diaconescu: *Sátmar* 126.

Nem hiányoznak a főesperesek azokból a panaszokból sem, melyeket a világiak tizedügyben elkövetett hatalmaskodásai váltottak ki (bár tény, hogy a püspök és a káptalan érintettsége gyakoribb). Láttuk, hogy 1367-ben Szécsényi Kónya horvát-dalmát bán tisztartói – uruk ózdi főesperességben fekvő birtokain – sokáig akadályoztak a püspöki dézsma és vele a főesperesi tizednegyedek beszedését, illetve másoknak való bérbeadását.¹⁰⁹⁷ 1380-ban az erdélyi vajda kőhalmi várnagyai avatkoztak Bún falu kapcsán az erdélyi káptalanhoz tartozó és főesperesi negyed címén a már említett Apród János küküllői főesperest illető tizedek ügyébe.¹⁰⁹⁸ Ilyenkor a földesurak erőszakos akcióit általában az váltotta ki, hogy monopolizálni akarták a saját birtokaik tizedeinek bérbevételi jogát, és előnyös árendálási feltételeket óhajtottak kicsikarni a dézsma egyházi birtokosától. Nem csoda hát, ha bérbeadás kérdését tartósan rendező, 1394. évi tartománygyűlési határozat a püspöki és káptalani dézsmák mellett kifejezetten megemlíti a főesperesi tizednegyedeket is.¹⁰⁹⁹

A világi birtokosok visszaélései, az adózók szabotáló cselekedetei nyilván a későbbi időszakokban sem maradtak el – sokszor ezek nyújtják a legszínesebb információkat a főesperes tizedrészére is. 1479-ben (?) Beatrix királyné egy megbízottja, László vasvári kanonok, speciális királynéi káplán kezelte az erdélyi székesegyházi (azaz fehérvári) főesperesség jövedelmeit (bizonyára mert a javadalom éppen üresedésben volt), de kénytelen volt panaszt tenni az erdélyi püspök általános helynökénél, hogy a főesperesség lakói többszöri felszólításra sem tesznek eleget a tizedbér fizetésének és a tizedjoggal kapcsolatos egyéb kötelezettségeiknek.¹¹⁰⁰ Bizonyára nehézségekbe ütközött megértetni a hívekkel, hogy ezúttal miért nem a megszokott egyházi tulajdonosnak, hanem egy világi személy számukra ismeretlen megbízottjának kell leróniuk adójukat. A szintén Fehér megyei, de a Szászfölddel határos Ladamoson a gyulafehérvári udvarbíró 1510-ben a szomszédos szelindeki szászoknak adta bérbe a birtok püspöki dézsmáját, akik azonban aratáskor, az éj leple alatt a tized főesperesi részét (mint utóbb kiderül, a

¹⁰⁹⁷ „vos ad decimas ... episcopi Transsilvani proximi nostri et quartas archidiaconales de possessionibus nostris ipsis iure provenire debentes continue intromitteretis” (DocRomHist C, XIII. 332, vö. EOkm IV. 590. sz.).

¹⁰⁹⁸ „vos contra formam aliarum literarum nostrarum super facto decimarum ville Bwn vocate ad capitulum predictae ecclesie Transsilvanensis de iure et ab antiquo pertinentium et ratione quarte archidiaconalis ipsum [sc. Iohannem archidiaconum de Kykullew] contingentium sub nostro secreto sigillo confectarum ad eadem decimas vos intromitteretis” (Ub II. 528, vö. EOkm V. 550. sz.).

¹⁰⁹⁹ „quicumque nobilium seu alterius conditionis hominum decimas a domino episcopo et suo capitulo vel ab archidiaconis quartas decimales conducere voluerint vel habere ...” (Ub III. 75).

¹¹⁰⁰ „Querelam ... magistri Ladislai canonici de Waswar ... collectorisque et factoris proventuum archidiaconatus cathedralis prefate ecclesie [sc. Albensis Transsilvanie] per ... serenissimam dominam specialiter deputati ... nos recepisse continentem, quod forent nonnulli ... homines in predictis iurisdictione et archidiaconatu commorantes, quiquidem certis pretiis decimarum ac aliis iuribus decimalibus forent eidem obligati et obligarentur, nec de eisdem ad plurimas petitiones et expositiones requisitiones hactenus taxavissent, satisfactionem impendere nec curarunt in presentiarum” (DL 28349).

tized negyedét) is elvitték búzából és zabból, amiért Barlabási János fehérvári főesperes jóvátételt követelt Szeben város és szék előljáróitól.¹¹⁰¹ Vélhetően szilágysági vonatkozású¹¹⁰² azt az 1517. évi eset, melynek során Balbi Jeromos szolnoki főesperes amiatt tiltakozott Várdai Ferenc erdélyi püspök előtt, mert bizonyos személyek és közösségek megtagadták a kilenced- és tizedköteles javakból Szolnok megyében avagy főesperességben évente elődeinek és neki (néhol a tizenhatod levonásával) járó teljes tizednegyedeknek vagy ezek bérének megfizetését.¹¹⁰³ 1520-ban Erdődi János kükküllői főesperes egyházi bíróság előtt igazolta, hogy bizonyos királyfalvi közrendűek erre az évre nem fizették meg az őt illető gabonatizedet, melynek értékét 10 forintra becsülték.¹¹⁰⁴

A középkor utolsó másfél századában már mind gyakrabban a tizedszedés békés, hétköznapi működése közben bukkannak fel a témákra vonatkozó információk. 1441-ben maga Lépes György püspök ismerte el, hogy a hidegvízi dékánságban fekvő Rűsz falu mindenkor plébánosát illeti meg az a jog, hogy az ottani teljes bortizedet a dézsmaszedők szállásához szállítsa, és ennek fejében megtarthatja mind a püspöki dézsma, mind pedig a főesperesi és papi *quarta* tizedrészét.¹¹⁰⁵

A 15. század derekától tömegesen tűnnek fel a főesperesi dézsma árendálását említő adatok is. Egy részük lokális jellegű, vagyis az őket egy-egy helységről megillető dézsmarészre vonatkozik. A fentebb már említett László szatmári főesperes 1451-ben helyettese útján adta bérbe a Derzsen az őt megillető tizednegyedeket a helyi nemeseknek, 1454-ben viszont már személyesen Bagda *predium* bizonyos tizedeit a Petneháziaknak.¹¹⁰⁶ Valamikor 1489 előtt bizonyos nemesek az irinyi templom részére ajánlották fel Sándorházi Márton fehérvári főesperes

¹¹⁰¹ „villani NagZelende tam portionem reverendissimi domini episcopi, quam archidiaconi, fruges et avenam totaliter nil illac relinquendo, noctis sub silencio preter milium abstulerunt ... Si de avena et frugibus indebite abductis portio archidiaconi per vos rectificabitur, nos villanos nullo iure volumus molestare, insuper de milio tantum portionem archidiaconi puta quartam partem retinere volumus” (Szász Nemzet Lt, Urk. V/1226).

¹¹⁰² A tizednek alább említendő tizenhatod része (mely itt feltehetően a papok járandóságát takarja), a Meszesentúli területekre volt jellemző (lásd 6.7.4. fej.), ezért zárhatjuk ki a főesperesség belső-szolnoki (Dés körüli) területeit.

¹¹⁰³ „de antiqua expositione et consuetudine iamdictae ecclesie nostre ipsi domino exponenti seu homini eiusdem ad hoc constituto, instar aliorum dominorum predecessorum archidiaconorum eiusdem pro parte existentium integram quartam de decimis omnium et singulorum nonalium et rerum decimari solitarum annuatim solvere et reddere debeant et teneantur demptis solum sedecimis in locis quibusdam” (DL 82485).

¹¹⁰⁴ „orta fuit coram [nobis et] in nostra audientia quedam causa et questionis materia inter venerabilem dominum Iohannem de Erdewd archidiaconum de Kykellew et canonicum dicte ecclesie Albensis Transsilvanensis ut actorem et principalem ab una ac providos Osvaldum Deak, Marcum Fekethe et Blasium Syky de Kyralfalwa ut reos et in causam attractos partibus ab altera ratione et pretextu quarundam decimarum vere et iuste debentium ac concernentium, per ipsos non solitarum” (DF 277771). A 16. század végén a királyfalvi dézsma főesperesi része 16 forintot tett ki (Jakó: *Dézsma* 31), tehát a visszatartott rész ennek tetemes hányadát tette ki.

¹¹⁰⁵ „sic tam in nostris decimis, quam et archidiaconi et sua quarta decimam partem licite recipere debeat” (DL 13646 = Ub V. 88, vö. ErdKirKv I/3. 32. sz.).

¹¹⁰⁶ 1451: „nos quartas discreti viri domini Ladislai s[arc]h[idi]aconi Zathmariensis arendaveramus” (DL 39579, vö. PetrőczyLt 95); 1454: „ratione et pretextu decimarum cuiu[sdam] predii Bagda vocati, qui pro certa pecunia ab honorabili domino Ladislao archidiacono [Z]athmariensis et homine domini Bronisii wicewaywode vigore litterarum asserebat arrend[at]i” (DL 62313, vö. SzentReg 2795. sz.). L. még DL 65314, 65315.

dézsmaínak a bérét, de azt utóbb nem fizették meg.¹¹⁰⁷ (Nem világos azonban, hogy ezt miként tehették: hogyan maradt náluk a tized ellenértéke, mikor az a jogos egyházi tizedbirtokos illetménye volt?) 1543-ban arról értesülünk, hogy Désen a helyi polgárok szokták bérbe venni a püspök ottani dézsmaí mellett a szolnoki főesperes részét is, és a tized behajtásához való jogukat némi pereskedést követően a dési Mária Magdolna-kápolna igazgatója is elismerte.¹¹⁰⁸

A 16. század elején divatba jött a főesperességek (mint javadalmak) teljes jövedelmének, ideértve a főesperességből (mint területről) befolyó tizedek hivatalból járó negyedének egy összegben történő, de évenként megújított bérbeadása. Így járt el 1505-ben Tordai Salatiel ugoicsai főesperes előbb az azévi, majd a következő évi bevételeivel, megtartva azonban magának a helyi papság által fizetett székdíjat (*cathedraticum*).¹¹⁰⁹ 1525-ben Várdai Ambrus dobokai főesperes adta árendába arra az esztendőre teljes hivatali járandóságát (ezúttal a székdíjat is beleszámolva) krasznai kollégájának, Makrai Bálintnak, aki fizetségként saját főesperesi jövedelmeit engedte át, ígéretet téve a különbözet törlesztésére és a dobokai kollégát a székesegyházi misézésben helyettesítő káplánok salláriumának biztosítására.¹¹¹⁰ Az erdélyi szatmári főesperesség tizednegyedeit és székdíját 1500 és 1508 között folyamatosan Estei Hippolit egri püspök nevében adták bérbe, bizonyára azért, mert ebben az időszakban a fenti javadalmat is ő bírta.¹¹¹¹

Ugyanebben az időszakban terjedt el, hogy a hasonló bérleti ügyeket már nem maguk a főesperesek, hanem világi megbízottaik intézték. 1509-ből a székesegyházi (fehérvári), 1526-ból és 1550-ből a kolozsi, 1546-ból a szolnoki, 1552-ből a dobokai főesperesi tizedek, illetve tizednegyedek árendátorainak nyugtáit ismerjük: az első Pókafalván (Fehér vm), a második Tamásfalván és Szentmihálytelkén (Kolozs vm), a harmadik Árpástó (Belső-Szolnok vm), a

¹¹⁰⁷ 1489: „forent nonnulli nobiles et ignobiles utriusque sexus homines, qui certis pretiis quartarum decimarum venerabilis domini Martini archidiaconi katedralis Albensis ac aliis debitis ipsi ecclesie obligaverunt” (DF 280557).

¹¹⁰⁸ „promisit se veras et iustas decimas vinearum ad sacellum Beate Marie Magdalene pertinencium perpetuis semper et futuris temporibus persoluturum ... civibus oppidi Dees, quociens decimas episcopales et archidiaconatus Zolnokiensis pro se ipsis ex vetere consuetudine precio decimarum persoluto emerint, daturum” (Dés v lt, nr. 133).

¹¹⁰⁹ „omnes proventus meos eiusdem archidiaconatus mei de Wgocha utputa quartas vini et frumenti atque bladorum, que mihi tanquam archidiacono de illo comitatu de Wgocha pro presenti anno provenire deberent, demptis solummodo proventibus cathedraticis mihi a plebanis meis istic existentibus pro iure archidiaconali debentibus, quos mihi reservavi” (DL 65194); „omnes quartas meas dicti archidiaconatus mei, mihi pro iure eiusdem archidiaconatus mei pro anno Domini millesimo quingentesimo sexto, proxime scilicet futuri [*tollban maradt*: proveniendis]” (DL 65195).

¹¹¹⁰ „totales decimas atque proventus dicti archidiaconatus Dobochensis, unacum cathedratico atque aliis quibuslibet eiusdem archidiaconatus proventibus” (DL 82698).

¹¹¹¹ 1501: „Pecunias archidiaconatus Zatmar in Transilvania: Et dominus Ludovicus Florinus ... vendidit quartas illas istius anni” (EgrSzkvEH 79); 1503: „vendidimus et arrendavimus totam quartam et cathedraticum archidiaconatus de Zathmar” (uo. 165); 1507: „Introitus quarte et cathedratici archidiaconatus de Zatmar” (uo. 235); 1508: „Introitus quarte archidiaconatus de Zathmar” (uo. 299). Vö. még uo. 337, 340.

negyedik Tötörön (Doboka vm) adott bérbe egy-egy *quartát*.¹¹¹² 1557-ben, tehát a szekularizáció után közvetlenül, ugyanezt a műveletet már a fehérvári udvarbíró végezte el a kolozsi Szóvat püspöki dézsmáját és főesperesi tizednegyedét illetőleg egyaránt.¹¹¹³

Az utolsó ügýtípus, ahol ezen alfejezet témájával találkozunk, a főesperesi tizednegyedek elidegenítése. A középkorban ez, ha egyháziak (kolostorok, oltárjavadalmak) részére szólt, rendszerint végleges érvénnyel történt, és kegyes adomány vagy csere címén került rá sor. Valamikor az 1410-es évek elején Szentkirályi László küüllői főesperes¹¹¹⁴ adományozta a székesegyházban alapított Szent Dorottya-oltár mindenkori igazgatójának a zsidvei tizedből a főesperességhez tartozó negyedét.¹¹¹⁵ 1536-ban Statileo János püspök nemcsak a Gyulatelkéről őt megillető dézsmát engedte át örök érvénnyel a kolozsvári domonkosoknak (vö. 6.3. és 6.4.3. fej.), hanem a dobokai főesperesség ottani tizednegyedét is, miután arról a hivatalt azidőtájt betöltő Enyedi Adorján főesperes önként és ingyen lemondott a javára.¹¹¹⁶ A szentmihálykői pálosok 1538-ban Tomori Lajos fehérvári főesperestől kapták meg a főesperesség holdvilági¹¹¹⁷ teljes tizednegyedét bizonyos ingatlanokért cserében és állandó bér (cenzus?) fizetése fejében.¹¹¹⁸ Ezzel szemben Szentpáli Lőrinc hunyadi főesperes 1541-ben megőrizte a Solymoson

¹¹¹² 1509: „Ego Iohannes litteratus de Myletyncz, rector hospitalis Albensis ac arrendator decimarum archidiaconatus cathedralis Albensis, recognosco presenti cirograffo arrendasse me quartam decimarum possessionis Pokafalwa nobili Nicolao Bagdy pro florenis XII” (DF 253542); 1526: „Emericus de Horwath decimator comitatus Colosiensis et administrator quartarum archidiaconatus eiusdem comitatus” (DF 253624); 1546: „[Ego Joan]nes Ezeky arendator ad rationem archy(diacon)atus in comitatu Zolnok fateor et recognosco <quartam> possessionum Arpasto fl(orenis) V anni presentis, demptis apibus et agnellis, egregio Joanni NaghMihaly vendidisse ac arendasse” (Sztáray cs lt, I/44); 1550: „Ego Fran(ciscus) Kemeny arendator quartarum archidiaconatus Kolosyensis arendavi quartas possessionum Tamasfalwa et Zentmihalytelke e(gregio) Joanni Tamasfalwy in fl(orenis) septem” (Sombory cs lt, XXXVI/1); 1552: „Gregorius Heyasfalwy arendator quartarum archidiaconatus Dobocensis ... quartam possessionis Tothewr egregio Blasio Thothewry pro florenis quatuor arendasse” (Kornis cs lt, I/64).
¹¹¹³ „ratione decime episcopalis possessionis Zowath anni presentis ... recepimus flor(enos) quinque ..., ... ratione quarte archidiaconatus Colosiensis de dicta possessione similiter flor(enos) tres” (Suky cs lt, nr. 309).

¹¹¹⁴ 1439 előtti évtizedekből több László nevű küüllői főesperest ismerünk. De mivel az adomány emlékét megőrző bulla szerint az adományt az a jelenlevő Branda bíboros is jóváhagyta, aki 1410–1414 között volt Magyarországra kiküldött pápai legátus (vö. ZsOkl II/2. 7802, 7864, IV. 1958, V. 223. sz.), csakis az 1408–1416 között kimutatható Szentkirályi jöhet szóba (TelOkl I. 335, 415).

¹¹¹⁵ 1439: „quondam dominus Ladislaus tunc archidiaconus de Kikeleu in dicta ecclesia Transsilvanensi quartam partem decime ville Sitwe dicto archidiaconatu pertinentem eidem altari sive capellanie ... dederit et perpetuo annexerit et incorporavit” (AAV, RegSuppl, vol. 357, fol. 26r, vö. uo. RegLat, vol. 367, fol. 142v–143v, Lukcsics II. 630/1. sz.).

¹¹¹⁶ „totales decimas suas episcopales in possessione Gywlathelke existentes unacum quarta decimarum archidiaconatus Dobocensis in eadem possessione habita, quam venerabilis dominus Adrianus de Enyed ... archidiaconus Dobocensis ... salubri ordinatione eiusdem r(everendissi)mi domini nostri prelati et utilitate eiusdem ecclesie sue attenta et considerata sponte et libere in manus resignavit, eidemque quarte sue pure et simpliciter cessit” (EK mlt, V/20 = uo. IV/103 = EgyhtEml III. 75).

¹¹¹⁷ Ezúttal nem a világi szempontból Segesvár székhez, egyházilag a küüllői főesperességhez, azon belül pedig a felső-küüllői (bogácsi) dékánsághoz tartozó faluról van szó (mint fent, 1390-ben), hanem a Fehér megyében, a fehérvári főesperességben, a helyi dékánság négyfalusi *surrogatiájában* fekvő hasonló településről.

¹¹¹⁸ „unam integram quartam decimarum dicti archidiaconatus sui in possessione Hodwylag in dicto comitatu Albensi existente habitam simulcum omnibus suis utilitatibus puta vinis, frugibus, bladis, agnellis et apibus cunctisque terrenascientiis ad ipsam quartam decimarum provenire debentibus” (EK mlt, V/34 = EgyhtEml III. 313).

általa élvezett bor-, gabona- és más tizedek teljes negyedét, csupán társbirtokosként ahhoz járult hozzá, hogy a káptalan egy másik *borquartát* átengedjen a helyi plébánosnak.¹¹¹⁹

Már a szekularizáció előtt ismerünk világiak javára történt elidegenítést is, bár ez, természetesen, a tized „holt kéz” jellegét ismerve, csakis ideiglenes lehetett. 1518-ban csesztvei Barlabási János fehérvári főesperes bizonyos jobbágytelkekért cserében a szentkirályi és gombási főesperesi tizednegyedeket adta át csombordi Tompa Péternek élete végéig.¹¹²⁰ Az erdélyi káptalan pedig 1554-ben Nagylak és Koppánd nevű birtokainak általa bérelt püspöki tizedei mellett a fehérvári főesperes ottani dézsmarészét, továbbá a Szengyeli Ferenc küüllői főesperest illető felsőbajomi (báznai) tizednegyedet engedte át kártérítés gyanánt nagylaki Csoronk Márton Fehér megyei ispánnak arra az évre.¹¹²¹ A tizedbirtoklás lényegét az sem érintette, mikor Végedi Imre tordai főesperes 1541. évi testamentumában a tordai dézsmából hátrálékban maradó részből (vagyis amit halála évében már nem lesz alkalma teljesen felvenni) 10 forintot a környezetében nevelkedő bizonyos Albertre hagyott.¹¹²²

A világiak viszonyulásának – talán a reformáció hatására megjelenő – új formáját mutatja az, ahogy 1553-ban és 1554-ben Bátori András tárnokmester, szatmári és szabolcsi ispán a szatmári főesperességhez tartozó 83 Szatmár megyei faluban erőszakkal behajtotta a tizednegyedeket. Ezeket és a hatalmaskodás miatt elmaradt várható bevételeket egy fennmaradt jegyzék egyenként számba is veszi.¹¹²³ Hogy itt valóban a főesperesnek járó jövedelemről volt szó, a cirkalmas lokalizálás¹¹²⁴ mellett az is bizonyítja, hogy az irat annak az Illicinus Péternek a hagyatékában maradt fenn, akit épp 1553-ban neveztek ki a szatmári *archidiaconatus* élére.¹¹²⁵

A főesperesi részt, elsősorban azonosító címkeként, a tized szekularizációja után is emlegették és számon tartották (ahogy ezt fentebb a szováti *quarta* 1557. évi bérbeadásakor is láttuk). Ez nyilvánult meg abban az 1562. évi oklevélben is, mellyel a Kolozsvár tizedeinek

¹¹¹⁹ „accedente etiam ad hoc venerabilium dominorum Antonii Wrantii prepositi huius ecclesie in decimis nostris ex ipso oppido Solymos quotannis nobis provenire debentibus tertiam partem et Laurentii de Zenthpal archidiaconi Hwnyadiensis ... integram quartam tam frugum, quam vinorum et omnium terrenascentium habentium beneplacita voluntate” (EK mlt V/41, vö. Szeredai: *Notitia* 160).

¹¹²⁰ „pro quartis decimalibus ipsius domini Iohannis archidiaconi de eisdem possessionibus Zenthkyral duodecim et Gombas tres florenos singulis annis facientibus” (DF 277755).

¹¹²¹ „in recompensationem damnorum et expensarum eiusdem Martini Choronk, unam quartam decimarum possessionis Felsewbayon hoc anno presenti ad rationem dicti domini Francisci Zengely provenire debentem ... ac totales et integras decimas possessionum Naghlak et Koppan similiter hoc anno presenti episcopali et archidiaconatus cathedralis Albensis iuribus provenire debentes per capitulum [propriis ipsorum pecuniis emendas ac in arrendam recipiendas prefato Martino Choronk cessissent et contulissent]” (EK mlt V/98, vö. még EK hhl, Centuria, F-33).

¹¹²² „Alberto adolescenti meo lego ... de restantia decimarum Thordensium florenos decem” (Vekov: „Végedi” 621).

¹¹²³ 1553–1554: „Nomina villarum in comitatu Szathmariensi ad ipsum archidiaconatum Szathmariensem pertinentium, ex quibus ... And(reas) Bath(ori) quartas anni 1553. violenter percepit” (Concilia: „Adatok” 259–260). Vö. 1550: EgyhtEml V. 383–384.

¹¹²⁴ Ennek ti. csak akkor van a szószaporitást meghaladó értelme, ha a ’főesperesség’ szó javadalomként, a ’megye’ pedig területi értelemben szerepel.

¹¹²⁵ Vö. Concilia: „Adatok” 258 is.

korábban a kolozsi főesperest megillető negyedét II. János király, az országgyűlés határozata értelmében, részint a városban létesítendő iskola fenntartására, részint az árvák és özvegyek megsegítésére rendelte.¹¹²⁶

a) Látható a fentiekből, hogy a főesperesi tizedjog mintegy háromtucatnyi említése időben végigkíséri az erdélyi tized középkori történetét, és területileg is meglehetősen egyenletesen oszlik el. Lényegében minden középszintű egyházigazgatási egységben megtaláljuk (még a kicsiny krasznai vagy a kevés katolikus plébániával rendelkező hunyadi főesperességben is), mindössze két nagyobb térségből nincs rá adatunk. Az egyik a Székelyföld, ahol ez a hiány talán az elmaradott írásbeliség számlájára írható. A másik viszont a censusfizető szász dékán-ságok (Beszterce és Királya, Régen, Kézd, Kozd, Medgyes, Sebes és Szászváros) területe, ahol a források hallgatása már sokkal inkább valós tényről takar. Feltehető, hogy itt az illetékes (dobokai, ózdi és fehérvári) főesperesek bírói joghatóságának a 14. század derekán bekövetkező eltűnésével¹¹²⁷ egy időben szűnt meg tizedjoguk is – annál is inkább, mert (mint láttuk) a kedvezőtlenebb helyzetben levő medgyesszéki Buzd és a selyki dékán-ság esetében is ebbe az irányba fejlődött a rendszer. Ezt igazolja egyébként, hogy azoknál a sebesszéki elnéptelenedett településeknél, ahol az erdélyi káptalan saját kezelésbe vette vissza a tizedszedést (l. 6.3. fej.), az 1589. évi dézsmaárenda-jegyzékben már nem szerepel főesperesi tizedrész.¹¹²⁸

Elméletileg felvethető az a lehetőség, hogy ha minden nagyobb egyházigazgatási egységben elő is fordul, azokon belül nem mindenhol, hanem csak egyes településeken szakítottak ki egy-egy részt a főespereseknek.¹¹²⁹ Ez a hipotézis azonban meggyőzően cáfolható az olyan, nagyobb területi egységeket átfogó, településszintű összeírások alapján, mint a szatmári főesperességben 1553–1554 során elfoglalt (főesperesi) *quarták* jegyzéke, a vele nagyjából egykorú ugocsai, az 1563. évi Fehér és Küküllő megyei, illetve az 1589. évi általános dézsmaárenda-

¹¹²⁶ „totalem et integram quartam decimalem Colosvar, tam vini, quam frumenti et aliarum quarumlibet rerum decimandarum, que alias archidiacono Colosiensi cedebat et in arenda solita florenis ducentis quinquaginta in monetis usualibus singulis annis estimari consueverat” (Kolozsvári ek. lt. nr. 8 = Jakab: *Emlékek* 9–10, vö. KmFJkv I. 48. sz.).

¹¹²⁷ Müller: *Landkapitel* 121; Hegyi: „Plébánia fogalma” 12–13.

¹¹²⁸ Jakó: *Dézsma* 25 (Pián, mindkét Kenyér, Kudzsir, Balomir, Rehó, Lámkerék, Fehéregyháza). Egyedüli kivétel a Szászsebes határában fekvő Giesshübel, ahol viszont a püspöki (helyesebben: káptalani) tizedrész hiányzik. Ez azonban ellentétben áll a késő középkori számadáskönyvek azon tudósításával, hogy a település tizedét a kanonokok évi osztozkodása alkalmával mindig az iskolamester kapta javadalomként (vö. 6.4.2. fej.), és inkább azt sugallja, hogy a szám téves rubrikába került.

¹¹²⁹ Ahogy a püspök Kolozs vagy Fehér megyei tizedeinek, tizedszedőinek emlegetése sem jelenti azt, hogy minden helységben ő volt a dézsma fő birtokosa, hiszen láttuk, hogy bizonyos helyeken ott a kolozsmonostori apát, itt a káptalan vette át a szerepét.

jegyzékek.¹¹³⁰ Ezekben azt láthatjuk, hogy a főesperes részesedése (A) minden tizedfizető helységben¹¹³¹ jelen van, mindig párban a nála két-háromszor nagyobb püspöki (káptalani, préposti, stb.) dézsmarésszel (E).

b) A felsorolt adatokból az is kitűnik, hogy rendszerint a területileg illetékes főesperes volt e bevételi forrás kedvezményezettje, ami tehát ezek szerint közvetlenül kapcsolódott az *archidiaconusok* egyházi joghatóságához, bírói, kormányzói és felügyelői szerepköréhez. Ezt igazolja, hogy az 1319. évi perben Tamás főesperes a tizeddel együtt a Tisza-Borsova-köz feletti szentszéki bírói jogkörre és az ottani papok részéről járó szolgáltatásokra is igényt tartott, illetve hogy elégséges volt azt bizonyítania, hogy a terület az erdélyi egyházmegyébe esik, mivel ebből már következett, hogy annak legészakibb főesperességéhez, az ugocsaihoz kell tartoznia, ami már a dézsma feletti rendelkezést is maga után vonta.¹¹³² Az érintettek számos alkalommal hangsúlyozták is, hogy a szóban forgó dézsmarész vagy *quarta* őket főesperesi tiszttségüknél fogva, hivatalból megilleti.¹¹³³ Mikor globálisan került bérbeadásra, mindig világossá tették, hogy a főesperesi jövedelmek része (az egyértelműen a joghatósági kerületből származó székdíjjal együtt), és ilyenkor, természetesen, a területi egység elnevezése, ahonnan származik, megfelel a főesperesi címben szereplő névnek.¹¹³⁴ Végül pedig az egyes konkrét települések egyházigazgatási helyzete és a tizedbirtokos főesperes címe között is (csaknem)¹¹³⁵ minden esetben összhang van: Derzs (1451), Bagda (1454), Daróc (1454), valamint az 1554-ben lefoglalt *quarták* származási helye (mind a 83 falu) tényleg a szatmári, Dész (1543) és Árpástó (1546) a szolnoki, Gyulatelke (1538) és Tötör (1552) a dobokai, Tamásfalva, Szentmihálytelke (1550), Szovát (1557) és Kolozsvár (1562) a kolozsi, Nádas (1309), Bún (1380), Holdvilág (1390), Zsidve (1439), Királyfalva (1520) és Felsőbajom (1554) a küüllői, Selykszék (1322, 1357), Buzd (1334, 1405), Pókafalva (1509), Ladamos (1510), Gombás, Szentkirály (1518), másik Holdvilág (1538), Nagylak és Koppánd (1554) a fehervári, Solymos (1541) pedig a hunyadi

¹¹³⁰ 1553–1554: Concilia: „Adatok” 259–260; [1550k]: Gyulay-Kuun cs lt, I/405; 1563: BU nr. 173; 1589: Jakó: *Dézsma* 20–71.

¹¹³¹ Kivéve egy-két speciálisabb helyzetű (leginkább pusztai) falut, a cenzusfizető dékánságokat (Jakó: *Dézsma* 71–72) és a régi Kalotaszeg (uo. 61–64), ami viszont a középkorban már a váradi egyházmegyében feküdt.

¹¹³² DL 30603 = EOkm II. 330–331, 334. sz. L. még a fenti említésnél idézett részletet is.

¹¹³³ 1334>1405: Ub III. 369, 370; 1357: Ub II. 146; 1367: DocRomHist C, XIII. 332; 1380: Ub II. 528; 1439: AAV, RegSuppl, vol. 357, fol. 26r; 1454: AAV, RegSuppl, vol. 497, fol. 81r; 1517: DL 82485; 1520: DF 277771; 1554: EK mlt, V/98. L. még a fenti említéseknel idézett részleteket is.

¹¹³⁴ 147[9?]: DL 28349; 1501, 1503, 1507, 1508: EgrSzkvEH 79, 165, 235, 299, 337, 340; 1505: DL 65194, 65195; 1525: DL 82698. L. még a fenti említéseknel idézett részleteket is.

¹¹³⁵ Egyedül az 1489. évi eset az, amely talán nem illeszthető ebbe a sémába. Nehéz ugyanis kapcsolatot teremteni a Szatmár megyei Irinyi temploma és a fehervári főesperes tizedjövedelmének – közelebről nem lokalizált – bérlete között. Ez a dilemma esetleg áthidalható volna azzal, hogy a szóban forgó – talán érmelléki illetőségű – személyek a püspöki udvarban szolgálva vettek bérbe Fehér megyei dézsmákat. Láttuk azonban, hogy az ügy egyéb tekintetben is homályos. Akárhogy is, a nehezen értelmezhető és elszigetelt adat nem kérdőjelezheti meg az illetékes főesperes és a főesperesi tizedjövedelem szoros, források tucatja által igazolt kapcsolatát.

főesperességben feküdt, vagyis egytől-egyig annak az *archidiaconus*nak a joghatósági területén, aki a tizedjogot is gyakorolta (vagy igényelte).¹¹³⁶ Tulajdonképpen ugyanezt vélelmezték 1319-ben a Tisza-Borsova-köz és az ugocsai főesperes vonatkozásában is.

c) Az is szemet szúrhatott minden figyelmesebb olvasónak, hogy a főesperesek dézsmajoga rendszerint összekapcsolódik a borból, gabonából és mindenféle dézsmaköteles cikkből származó tizednegyed (*quarta*) fogalmával,¹¹³⁷ mégpedig helységenként eggyel-eggyel – amint ezt a források nyelvhasználata is jelzi. Valahányszor ugyanis az adott forrás egyetlen településre vonatkozik, ez – a tizedszedés egyik alapegységét jelölő – szakkifejezés következetesen egyes számban fordul elő.¹¹³⁸ A többszám sem ritka, de szinte kizárólag akkor használják, ha nagyobb területről vagy legalább két-három településről származó főesperesi tizedről van szó, hiszen ilyenkor összességében – értelemszerűen – több (de helységeként csak egy) *quarta* folyt be.¹¹³⁹

Feltevődik a kérdés: vajon, a főesperesi *quarta* alatt mindig a teljes tized tényleges negyedrésze (törzsnegyede) értendő? Nem számolhatunk ez esetben is a fogalom olyasféle viszonylagossá válásával, mint amire a bevezetőben (1.1. fej.) a 'dezsma' (*decima*, *dezma*) kapcsán már felhívtam a figyelmet: vagyis hogy már nem abszolút értelemben jelöli az etimológiai kiindulópontnak megfelelő hányadot, hanem annak csupán egy nagyobb (más javadalmasok részének levonásával kialakuló) töredékét? Az ilyesféle rugalmasabb szóhasználat létét Solymosi László észrevételezte a veszprémi egyházmegyei káptalani *quarták* esetében,¹¹⁴⁰ és már a mi főesperesi *quartánk* kapcsán is megfogalmazódott, hogy „Erdélyben a főesperes a lelkészi negyeden osztozott a helyi pappal”.¹¹⁴¹

¹¹³⁶ Az egyes hivatkozásokat lásd a fent, a megfelelő évszámmal. Vö. *Erdély egyházigazgatási beosztása és egyházas helységei (1301–1350)*. [Szerk. Jakó Zsigmond. Rajzolta: Nagy Béla. Bp. 2004. Az EOkm II. térképmelléklete].

¹¹³⁷ Vö. Szentirmai: „Recht der Erzdechanten“ 197 is.

¹¹³⁸ 1334>1405: Ub III. 369, 370 (Buzd); 1380: Ub II. 528 (Bún); 1441: DL 13646 (Rüsz); 1509: DF 253542 (Pókafalva); 1536: EgytEml III. 75 (Gyulatelke); 1538: EgyhtEml III. 313 (Holdvilág); 1541: EK mlt, V/41 (Solymos); 1552: Kornis cs lt, I/64 (Tötör); 1554: EK mlt, V/98 (Felsőbajom); 1557: Suky cs lt, nr. 309 (Szóvát); 1562: Jakab: *Emlékek* 10 (Kolozsvár). — Ha mégis több településsel vagy nagyobb területtel kapcsolatban használták egyes számban, az kétségtelenül általános szabályként, mindenholnak arányosan befolyó részként értendő: 1298: Ub I. 210 (Nagylak, Újvár, Faludi); 1503, 1507–1508: EgrSzkvEH 165, 235, 299, 337, 340 (szatmári főesp., vö. azonban uo. 79, 340 is); 1517: DL 82485 (szolnoki főesp.). L. még a fenti említések-nél idézett részleteket is.

¹¹³⁹ 1357: Ub II. 146 (selyki dék.); 1367: DocRomHist C, XIII. 332 (sárpataki, tekei ur.); 1394: Ub III. 75 (Erdély); 1489: DF 280557 (fehértvári főesp.); 1501: EgrSzkvEH 79 (szatmári főesp.); 1505: DL 65194, 65195 (ugocsai főesp.); 1518: DF 277755 (Szentkirály, Gombás); 1526: DF 253624 (kolozsi főesp.); 1550: Sombory cs lt, XXXVI/1 (kolozsi főesp./ Tamásfalva, Szentmihálytelke); 1552: Kornis cs lt, I/64 (dobokai főesp.); 1553–1554: Concilia: „Adatok” 259 (szatmári főesp.). — Kivétel: 1451: DL 39579 (Derzs). L. még a fenti említések-nél idézett részleteket is.

¹¹⁴⁰ Solymosi: „Veszprémi számadáskönyv” 93–94.

¹¹⁴¹ Rácz: „Magisztrátus-jog” 162–163

Valóban láthattunk arra utaló nyomokat a fent ismertetett adatsorban is, hogy az *archidiaconus* dézsmarészesedése nem mindig a teljes tized 25 százalékával volt egyenlő. Volt, amikor éppenséggel meghaladta azt, mint a selyki dékánsgban, ahol a 14. század elején még a dézsma egyharmada járt neki (ami viszont hamarosan egynegyedre csökkent).¹¹⁴² Balbi Jeromos szolnoki főesperes 1517. évi panaszából pedig az is kiderül, hogy bizonyos helységekből csak a tizenhatoddal (nyilván a papi résszel) csökkentett törzsnegyed (vagyis végeredményben a tized 3/16 része) illette meg (*integram quartam de decimis ... demptis solum sedecimis in quibusdam locis*).¹¹⁴³

Másfelől azonban a fenti megfogalmazás azt is sugallja, hogy ez csak a kivétel; a szabály ellenben az, hogy a „teljes negyed” a főesperesé. Több más 16. századi forrás is hangsúlyozza (különösen a szabatos fogalmazást megkövetelő elidegenítésekkel), hogy a főesperesi dézsmanegyed fogalma abszolút értelemben veendő (*totalis et integra quarta*).¹¹⁴⁴ A 13., 15. és 16. századból egyaránt ismerünk olyan esetet, amikor a főesperes részét nem a jelzőből főnévvé vált – és esetleg már eredeti jelentésétől eltávolodott – *terminus technicus* (ti. a *quarta*) jelöli, hanem a precízebbnek tűnő jelzős szerkezet (*quarta pars decime*).¹¹⁴⁵

A végső szót a számok mondják ki. Amennyiben azt feltételezzük, hogy a főesperes valójában osztozott a pappal (P) a teljes tizednegyeden (q), akkor előbbi tényleges részesedése ($A = q - P$) a tizednek (T) csak 1/4-nél kisebb részarányát tehette ki: a hagyományos modell szerint leggyakrabban $a = A/T = 3/16$ -ot (amikor $p = P/T = 1/16$), esetleg $a = 1/8$ -ot (ha $p = 1/8$). Ennek megfelelően a tized háromnegyedét ($e = E/T = 3/4$) birtokló püspök részesedése az első esetben négyszer, a második esetben hatszor nagyobb kellene legyen a főesperes részénél.¹¹⁴⁶ Azok a kora újkori összeírások azonban, melyek nagyszámú helységekre közlik a püspöki (káptalani, stb.) és főesperesi tizedrésznek megfelelő bérösszegeket, az esetek döntő többségében más arányokat mutatnak. Az ugocsai főesperesség 16. század közepi dézsmaárendájában a püspöki rész mindig a főesperesi háromszorosa (legtöbbször hajszálpontosan, olykor minimális eltéréssel, ami a bér felkerekítéséből adódhat).¹¹⁴⁷ Ez csakis akkor lehetséges, ha $e = 3/4$, $a = 1/4$, $p = 0$ (vagyis a teljes *quarta* a főesperesé, a pap pedig nem részesül a tizedből). Hasonló

¹¹⁴² 1322: Ub I. 369. sz. = EOkm II. 444. sz. Vö. 1357: Ub II. 146 = EOkm III. 957. sz.

¹¹⁴³ DL 82485.

¹¹⁴⁴ 1538: EgyhEml III. 313 (Holdvilág); 1541: EK mlt, V/41 (Solymos); 1562: Jakab: *Emlékek* 9–10 (Kolozsvár). Ez, persze, lehet annak is a jele, hogy ekkorra az önmagában álló '*quarta*' fogalma már devalválódni kezdett.

¹¹⁴⁵ 1230: DL 90749 (Szatmárnémeti); 1439: AAV, RegSuppl, vol. 357, fol. 26r (Zsidve); 1510: Szász Nemzeti Lt, Urk. V/1226 (Ladamos).

¹¹⁴⁶ Mivel az elsőnél $E/A = e/a = (3/4) : (3/16) = 4$, a másodiknál $E/A = e/a = (3/4) : (1/8) = 6$.

¹¹⁴⁷ Gyulay-Kuun cs lt, I/405. Lásd még a 10.2.6. táblázatot.

arányokat kapunk azoknál a szatmári helységeknél is, ahol az 1550-es évekből szerencsés módon – más-más forrásból – adatunk van a két tizedbirtokos tizedbevételeire.¹¹⁴⁸ Az 1563. és 1589. évi erdélyi lajstomokban az $E/A = 3$ mellett az $E/A = 2$ arány¹¹⁴⁹ a leggyakoribb: ezek (és közelítő értékeik) együtt csaknem 90 százalékát teszik ki annak a mintegy 470 esetnek, ahol E és A értéke ismert, és egyik sem 0.¹¹⁵⁰ Előfordulnak ugyan olyan esetek, amikor az arány négyhez közeli vagy azt meghaladja (amikor tehát a főesperesi rész kisebb, mint a teljes *quarta*), de ezek két kézen megszámlálhatók.¹¹⁵¹

E kerülő utak mellett azonban közvetlen bizonyítékkal is rendelkezünk. Az 1563. és 1589. évi jegyzékekből 104 erdélyi helység esetében ugyanis a kirótt dézsmaárenda befizetéseiből ismerjük a törzsnegyed értékét (q). Ezek közül négy esetben nem volt (vagy nem tüntették fel) a főesperesi részt (A). A maradék 100-nál összevetve a két értéket, 82 esetben teljes egyezést találunk ($A = q$), 8 esetben a főesperesi rész nagyobb mint a *quarta* ($A > q$),¹¹⁵² és csak 10 esetben kisebb ($A < q$)¹¹⁵³ (vö. 10.2.8. táblázat). A különbség azonban ez utóbbi esetben is legtöbbször olyan kicsi, hogy nem éri el a *quarta* negyedét (vagyis a legkisebb ismert papi rész mértékét, a tized $1/16$ -át). Az eltérést ilyenkor inkább az eredményezhette, hogy a fizetés egyszerűsítése végett igyekeztek elkerülni a bonyolult törteket, illetve a fizetők közt nehezen felosztható prímszámokat. Hogy ilyen aritmetikai megfontolások közrejátszhattak, mutatja, hogy a fenti 104 esetből 1563–1589 között négynél is változott A és q viszonya: kettőnél ugyan az etnikai-demográfiai átalakulás és a papi rész megszűnése miatt a *quarta* értéke módosult, háromnál viszont a főesperesi rész (miközben már nincsenek is főesperesek!).¹¹⁵⁴ Mindkét típusnál jellemzően a korábbi szabályszerűség ($A = q$) sérült, ami azt mutatja, hogy az idő ez alkalommal is az eredeti egyszerű és széleskörűen érvényesülő rend ellen dolgozott, a differenciálódás irányába haladva.

d) Végezetül még egy kérdésre kell választ adnom: tekinthető-e a főesperesi tizednegyed a veszprémi, győri és más magyarországi egyházmegyékből ismert magisztrális *quarta*?¹¹⁵⁵

¹¹⁴⁸ Krassó, Nagykolcs, Kiskolcs, Kóród, Ombod, Amac, Pálfalva, Pettyén, Dobrács, Géres, Piskárkos: $E = 104$ Ft, $A = 33$ Ft 33 den, tehát $E/A = 3,12$. — Dengeleg: $E = 30$ Ft, $A = 10$ Ft, $E/A = 3$. — Vitka, Szalka, Pályi, Nagydobos: $E = 64$ Ft, $A = 21$ Ft, $E/A = 3,05$. — Csaholy: $E = 4$ Ft, $A = 1,33$ Ft, $E/A = 3$. Vö. [1550k]: Gyulay–Kuun cs lt, I/405; 1553–1554: Concilia: „Adatok” 259–260; 1554: Gyulay–Kuun cs lt, I/99 és I/202.

¹¹⁴⁹ Utóbbinál, mint látni fogjuk (6.7.3. fej.) a főesperes és a pap is egy-egy *quartát* bír: $e = 1/2$, $a = 1/4$, $p = 1/4$.

¹¹⁵⁰ 1563: BU nr. 173; 1589: Jakó: *Dézsma* 20–71. Vö. 10.2.7. táblázat.

¹¹⁵¹ FH: Rápolt: $40/10 = 4$ (Jakó: *Dézsma* 24). — KÜ: Küküllővár: $100/26 = 3,85$ (uo. 29). — DO: Kisesküllő: $8/2 = 4$ (uo. 38); Mikó: $7/1 = 7$ (uo. 39); Hídalmás: $20/4 = 5$ (uo. 39); Esztény: $8/2 = 4$ (uo. 40); Olnok: $10/1,66 = 6$ (uo. 41). — BSZ: Monostorszeg: $8/2 = 4$ (uo. 49).

¹¹⁵² FH: Bagó ($A = 8$, $q = 7$); HD: Arany ($3 : 2,25$); KÜ: Szancsal ($8 : 6$); BSZ: Szentmargita ($10 : 7,5$); KL: Légen ($4 : 3$), Tamásfalva ($5 : 4,5$), Palatka ($9 : 8,5$), Méhes ($6 : 5,5$).

¹¹⁵³ FH: Rápolt ($A = 10$, $q = 12,5$); KÜ: Péterfalva és Pettend ($8 : 9$); DO: Hídalmás ($4 : 6$), Köblös ($5,5 : 6$), Felsőtők ($6 : 6,5$), Szava ($5 : 5,25$); BSZ: Girolt ($5,75 : 6,08$); KL: Zutor ($2 : 2,67$); TD: Boldóc ($2,48 : 2,75$).

¹¹⁵⁴ A *quarta* változik: Háporton, Ispánlaka (FH). — A főesperesi rész változik: Szentkirály, Lapád (FH), Mike-szásza (KÜ).

¹¹⁵⁵ A fogalomra: Rác: „Magisztrátus-jog”, passim.

speciális erdélyi esetének? Levezethető-e a káptalani tizedből mint annak sajátos részrendszere? Az ötlet csábítónak tűnhet, hiszen ezáltal – némi módosítással – „megmenthető” lenne a hagyományos modell lényege. Első pillantásra mellette szól az a köztudott tény is, hogy a főesperesek egyúttal a székeskáptalan tagjai is voltak, ott kanonoki javadalommal rendelkeztek.

A felvetés azonban nem állja ki a közelebbi vizsgálat próbáját. Először is a főesperesi tized jellege topográfiailag és méretét tekintve teljesen elütött attól, amit a káptalan tizedjoga kapcsán tapasztaltunk: míg az előbbi az egyházmegye minden pontján jelen volt, de csak egy *quartát* tett ki, utóbbi a Marostól délre eső részek egy-egy területi egységében, illetve a káptalan saját birtokain összpontosult, ott viszont a tized érdemi részét (két-három *quartát*) birtokolta. Másodszor pedig, ha feltételezzük, hogy a káptalannak a (részben később szerzett?) saját tizedei mellett kezdetben volt egy általános tizednegyede is, amit utóbb végleges egyéni javadalmakká daraboltak fel, rendkívül igazságtalan eljárás lett volna, ha ez kizárólag a főesperesek kezébe ment volna át (ráadásul esetükben is eltérő mértékben, kerületük méreteivel arányosan), és a rangban felettük álló *dignitariusok* (prépost, éneklő- és örkanonok), illetve egyszerű kanonoktársaik egyáltalán nem részesültek volna belőle. (Mindezt úgy, hogy közben a főesperesek, kanonoki minőségükben, részesülnek a közös káptalani tizedből is.) Ilyesféle méltánytalanság elképzelhetetlen lett volna ott, ahol a készpénzben eszközölt bevételekből dénárra pontosan mérték ki a préposti harmadrészt és a kanonoki *portiót* (vö. 6.4.2. fej.), vagy ahol minden év július 20-án külön alkalmat szenteltek annak, hogy az egyes tagok között már az előző esztendő végén falvanként újraosztott, Küküllő vármegyei nagyobb választható tizedeknél a helyi dézsmajövedelem eltérő mértékéből származó különbségeket kiegyenlítsék.¹¹⁵⁶

Véleményem szerint nincs más lehetőség, mint elfogadni a főesperesi *quartának* a káptalani tizedtől független eredetét, mely vélhetően még azt megelőzve alakult ki, hogy a 13. század első évtizedeiben a főesperesek „bevonultak” a kanonoki testületbe. Vagyis akkor, amikor tisztségük 11. század végi létrejöttét követően még helyben lakó vidéki előjárókként működtek.¹¹⁵⁷ A jövedelem az 1200-as évek elejének változásai után sem került be a testületi „közösbe”, a főesperesek a személyükben összekapcsolt két javadalmat (*archidiaconus et canonicus*) a továbbiakban is folyamatosan megkülönböztették.¹¹⁵⁸

Vizsgálódásaim eredményét az alábbi mondatban foglalhatom össze: a főespereseket már a 12. századtól kezdve saját jogon megillette joghatósági területük minden helységéből az ottani tized egy része, amely rendszerint ennek pontosan a negyedét tette ki.

¹¹⁵⁶ 1477: Barabás: „Tizedlajstromok” 418–419; 1496: uo. 423–424 (vö. uo. 433–435); 1504: DF 277689, fol. 5v–6r (vö. uo. fol. 9v–10r).

¹¹⁵⁷ Alexander Szentirmai: „Der Ursprung des Archidia-konats in Ungarn.” *ÖAKr* 7 (1956): 240, 242–244; Mezey László: „Csútmonostor alapítástörténete és első oklevelei (1264–1271).” *TBpM* 15 (1963): 9–12; Kristó: *Vármegyéek* 214–219.

¹¹⁵⁸ Vö. Szentirmai: „Recht der Erzdechanten” 147–149; Hegyi: „Káptalani archontológia” 71–72, 73.

6.6. Modellváltás és kitekintés

Az előző két fejezet adatsorai és végkövetkeztetései alapján az erdélyi tizedbirtoklás rendszerének vázlatos 14–16. századi szerkezete az alábbi táblázatban foglalható össze¹¹⁵⁹:

Főesperesség	Esperesség, <i>dékánság</i>	„Tized” birto- kosa ¹¹⁶⁰	<i>Quarta</i> birtokosa
Ugocsa	Ugocsa	erdélyi püspök	ugocsai főesperes
Szatmár	Krasznaköz + Nyírség + Érmellék	erdélyi püspök	szatmári főesperes
Kraszna	Kraszna	erdélyi püspök	krasznai főesperes
Szolnok	Tasnád + Szilágy	erdélyi püspök	szolnoki főesperes
	Belső-Szolnok		
Doboka	Balpart + Jobbpart	erdélyi püspök	dobokai főesperes
	<i>Sajó</i>		
	<i>Beszterce + Királya</i>	<i>erdélyi püspök</i>	-
Kolozs	<i>Gyalu</i>	erdélyi püspök	kolozsi főesperes
	Kolozs		
Torda	Torda + Aranyos	erdélyi püspök	tordai főesperes
Ózd	<i>Teke</i>	erdélyi püspök	ózdi főesperes
	<i>Régen</i>	<i>erdélyi püspök</i>	-
	Ózd	erdélyi püspök	ózdi főesperes
Telegd	Maros	erdélyi püspök	?
	Udvarhely-Keresztúr		
	Csík-Gyergyó		
Kézdi	Kézdi + Orbai	erdélyi káptalan	?
Küküllő	Küküllő	erdélyi káptalan	küküllői főesperes
	<i>Felső- + Alsó-Küküllő</i>		
Fehérvár	Sepsi	erdélyi káptalan (?)	?
	<i>Kozd + Kézd</i>	<i>erdélyi püspök</i>	-
	<i>Szentlászló</i>	erdélyi püspök	[fehérvári főesperes]
	<i>Medgyes</i>	<i>erdélyi káptalan</i>	-

¹¹⁵⁹ Vö. még Hegyi: „Tizedszedés Meszesen túl” 289–291; Uő: „Plébánia fogalma” 14–16; Uő: „Tized változásai” 189–192.

¹¹⁶⁰ Dőlt betűkkel a census birtokosai (azokon a területeken, ahol a teljes tized a plébánosé).

	<i>Selyk</i>	erdélyi püspök	fehértvári főesperes
	<i>Hidegvíz + Négyfalu</i>	erdélyi püspök	fehértvári főesperes
	<i>Nagylak + Tövis</i>	erdélyi püspök	fehértvári főesperes
		erdélyi káptalan	
	<i>Székás</i>	erdélyi püspök	
		erdélyi káptalan	
	<i>Sebes</i>	erdélyi káptalan	-
	<i>Szászváros</i>	[erdélyi püspök?]	-
Hunyad	Hunyad	erdélyi káptalan	hunyadi főesperes

Eszerint tehát az erdélyi egyházmegyében minden egyházigazgatási egységben és azon belül lényegében minden településen a helyben beszedett dézsma két (illetve három) egyházi intézmény között oszlott meg. A legnagyobb (felét meghaladó) hányadra – amelyet általánosan (igaz, teljesen művileg) „székesegyházi résznek” is nevezhetnénk¹¹⁶¹ – rendszerint a püspök vagy (Dél-Erdély egyes területein) a székeskáptalan volt jogosult (néhány esetben pedig más kisebb dézsmatulajdonosok). Hangsúlyozandó, hogy a megnevezettek birtoklása nem együttes, hanem egymást kizáró volt, vagyis ahol egyikük jelen volt, ott a többi nem részesült a tizedből. A tized második hányada, közelebből – mint láttuk – egy teljes tizednegyed (*quarta*), az erdélyi egyházmegyében mindenhol a területileg illetékes főesperes osztályrésze volt. Harmadikként (ami a fenti táblázatban még nem jelenik meg) sok helyen a helyi pap is részesült a tizedből (vö. alább, 6.7. fej.).

A matematikai képletek nyelvén szólva (és a már alkalmazott jelöléseket használva):

$$T_i = E_i + A_i + P_i \text{ vagy } T_j = C_j + A_j + P_j,$$

ahol C a káptalan tizedrészesedése, $A_{i,j} = T_{i,j} / 4$, az i és j indexek pedig konkrét, bár tetszőlegesen megválasztott helységekre utalnak, melyeknél elhelyezkedésük, egyházigazgatási beosztásuk dönti el, hogy az első vagy a második formula érvényesül-e az esetükben.

Láthattuk, hogy a fenti táblázat minden cellája mögött adatok, olykor adatsorok aranyfedezete áll, és véleményem szerint az összképet sem igazán lehet másként kialakítani. Modern történelmi konstrukcióra már csak azért sem gyanakodhatunk, mivel a fenti hármas tagolódás nemegyszer magukban a középkori forrásokban is felbukkan egy-egy helység vonatkozásában. Már több ízben szóba került azt az 1298. évi oklevél, mely Nagylak, Újvár és más települések püspöki dézsmájának átengedését foglalja írásba, azonban a főesperesi tizednegyed és a papi

¹¹⁶¹ A forrásokban ennek a résznek nincs önálló neve: az adott településről származó püspöki/ káptalani tizedrészt nagyvonalúan mindig *decimaként* említik.

rész nélkül.¹¹⁶² A szász papokkal folytatott 14. századi perek során derült ki, hogy Selykszéken a tized felét a püspök, harmadát (később negyedét) a fehérvári főesperes hajtotta be, és csak a maradék jutott a plébánosoknak, míg Buzdon a káptalani féldézsma és a főesperesi negyed mellett szerepel a papi rész.¹¹⁶³ A rüsi plébános fuvarozási joga egyaránt kiterjedt a püspöki dézsmára, illetve a főesperesi és papi *quartára*.¹¹⁶⁴ Solymoson pedig a plébánost a gabonatizedből (majd bortizedből is) megillető *quarta* mellett a hunyadi főesperes további negyedrésze volt jogosult, míg a káptalan a tized maradékára, vagyis felére (ennek egyharmada volt a prépost javadalma).¹¹⁶⁵ Még gyakoribb azon esetek száma, mikor a püspöki vagy káptalani tized együttesen fordul elő a főesperesi *quartával*.¹¹⁶⁶

Az új modell érvényessége tehát az erdélyi tizedbirtoklás kapcsán véleményem szerint megkérdőjelezhetetlen. Márpedig ez lényegesen különbözik a hagyományos modell szintén háromszatú, de minőségileg és mennyiségileg is eltérő tagolódásától (ahol $T_i = E_i + C_i + P_i$ és $C_i + P_i = T_i / 4$). Ebből azonban nem következik, hogy az utóbbi érvényét veszítette volna, és mint téves modell, kiküszöbölendő. Karlinszky Balázsnak Solymosi László forrásközléseire¹¹⁶⁷ alapozó kutatásai nyomán ugyanis immár számszakilag is megerősítést nyert, hogy a veszprémi egyházmegyében a tized megoszlása valóban a régi modellt követi, hiszen a veszprémi káptalan tizedbevételei az egyházmegye egész területéről származtak, ugyanazokból a tizedkerületekből, mint a püspöké (illetve Somogyban a pannonhalmi apaté), ugyanakkor ezeknek rendszerint csak töredékét, alig hatodát tették ki.¹¹⁶⁸

Megállapítható tehát, hogy a Magyar Királyságon belül legalább két különböző rendszer élt a tized birtokosok közti felosztására vonatkozólag. Ezért az igazi kérdés nem az, hogy melyik a helytálló (hiszen mindkettő az), hanem hogy meddig terjed az érvényességi körük. Megtalálható-e máshol az erdélyi modell, vagy csupán e keleti tartomány sajátos, a többitől elszigetelt rendszere volt, és a veszprémi modell joggal tekinthető általánosnak? Léteztek-e esetleg további felosztási módok? Ehhez nyilván más magyarországi egyházmegyékre is ismernünk kellene a tized birtoklásának rendszerét, amihez azonban jelenleg nagyjából hiányoznak a megfelelő esettanulmányok. Az összehasonlítás kedvéért az alábbiakban – a szakirodalom és

¹¹⁶² Ub I. 210 = EOkm I. 566. sz.

¹¹⁶³ 1322: Ub I. 369 = EOkm II. 444. sz. (selyki dék.); 1334/1405: Ub III. 369 (Buzd); 1357: Ub II. 146–147 = EOkm III. 959. sz. (selyki dék.).

¹¹⁶⁴ 1441: DL 13646 = Ub V. 88 = ErdKirKv I/3. 10. sz.

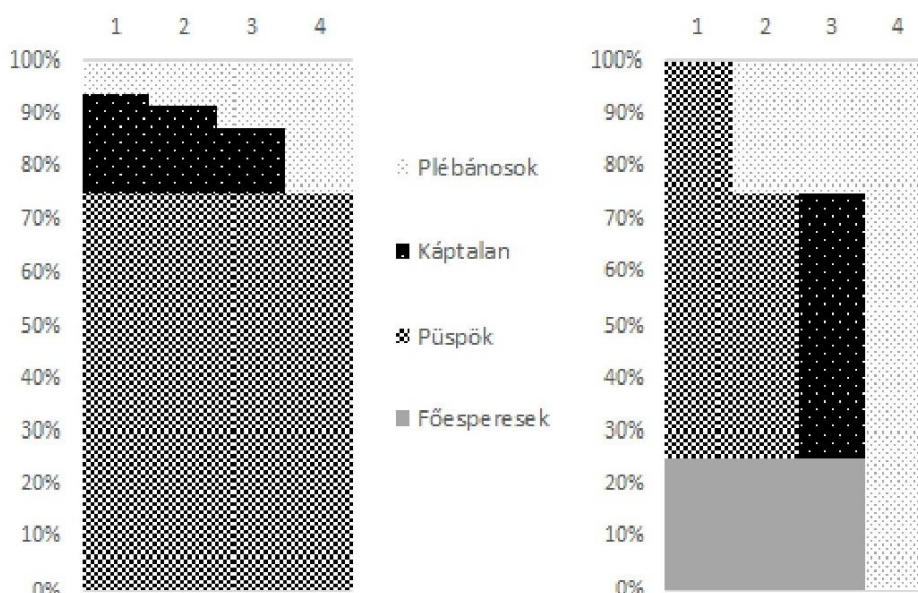
¹¹⁶⁵ 1541: EK mlt V/41.

¹¹⁶⁶ 1367: DocRomHist C, XIII. 332 = EOkm IV. 590. sz. (ózdí főesp.); 1380: Ub II. 528 = EOkm V. 550. sz. (Bún); 1510: Szász Nemzeti Lt, Urk. V/1226 (Ladamos); 1536: EgyhtEml III. 75–76 (Gyulatelke); 1543: Dész v lt, nr. 133 (Dész); [1550k]: Gyulay–Kuun cs lt, I/405 (Ugocsa vm); 1589: Jakó: *Dézsma* 20–71 (Erdély, 7 vm).

¹¹⁶⁷ VespSzkv; VespUrb.

¹¹⁶⁸ Karlinszky: „Veszprémi káptalan bevételei” 41–43. Számításai az összegzésnél javítandók: a püspöki és a káptalani tized aránya átlagosan valójában 5 (a budai tized nélkül 6,3), ami közel áll az elméletileg elvárt (3/4) : (1/8) = 6-hoz.

az eddig feltárt (kiadott vagy legalább hivatkozott) forrásanyag alapján – mégis kísérletet teszek egy elnagyolt körkép felvázolására, tudatában lévén annak, hogy megállapításaim némelyik pontját a további kutatás lényegesen módosíthatja. Így az alábbiak csak egy diskurzus kiindulópontjának tekintendők.

4. ábra: A tized megoszlása a tizedbirtokosok között a „veszprémi” (balra) és az „erdélyi” (jobbra) modellben. (A vízszintes tengelyen látható számok a területi eltéréseket jelképezik.)

A győri egyházmegyében minden jel szerint a veszprémi modell érvényesült. A tized háromnegyede itt általánosan a püspököt illette,¹¹⁶⁹ csupán néhány tekintélyes, királyi alapítású bencés monostor (Pannonhalma¹¹⁷⁰, Bakonybél¹¹⁷¹, Csorna¹¹⁷², Pápóc¹¹⁷³) tarthatta azt vissza saját birtokairól a maga számára, olykor pedig a káptalan egyes tagjai (pl. ör- és éneklőkanonok) kapták azt adományba egy-egy helységben.¹¹⁷⁴ Már az 1255. évi királyi oklevél, de későbbi

¹¹⁶⁹ Vö. pl. 1277: CDHung V/2. 399; 1325: AOkl IX. 154. sz.; 1327: uo. XI. 400. sz.; 1344: uo. XXVIII. 205. sz.; 1345: uo. XXIX. 78. sz.; 1349: uo. XXXIII. 590. sz.; 1351: uo. XXXV. 168. sz.; 1360: uo. XLIV. 891. sz.; 1363: uo. XLVII. 184. sz.; 1365: uo. XLIX. 141, 367, 409, 448, 537, 585, 631, 636. sz.; 1366: uo. L. 22. sz.; 1401: ZsOkl II/1. 1269. sz.; 1409: uo. II/2. 6664. sz.; 1413: uo. IV. 421. sz.; 1414: uo. IV. 2539. sz.; 1416: uo. V. 1403–1404. sz.; 1417: uo. VI. 1005. sz.; 1422: uo. IX. 1251. sz.; 1447: HOkm IV. 344–345; 1469: uo. V. 291–292, stb.

¹¹⁷⁰ 1358: AOkl XLII. 788, 811, 1113. sz. (Néma, GY); 1367: uo. LI. 450, 545. sz. (Almás, KM); 1413: PannRend III. 465–468; 1415: uo. III. 474–483 (Csanak, Nyúl, Écs, Kiszavaszd, GY, Péterd, VP, Ölbő, KM); 1418: uo. III. 493 (Bársonyos, VP); 1422: uo. III. 498–499 (Varsány, VP).

¹¹⁷¹ Pl. [1268]: RegArp I. 1590. sz. (Kajár, GY); 1341: AOkl XXV. 802. sz. (Nyúl, GY); 1349: uo. XXXIII. 297. sz. (Polány, VP); 1356: uo. XL. 330. sz. (Árpás, GY); 1373: PannRend VIII. 394–398 (Tarján, GY); 1377: uo. VIII. 403–404 (Nyúl, GY); 1393: uo. VIII. 417–418 (Magasi, VS); 1410: HOkm IV. 260–261 (Árpás, GY); 1433: PannRend VIII. 481 (Magasi, VS); 1518: uo. VIII. 566–567 (Kajár, GY), stb.

¹¹⁷² 1415: ZsOkl V. 303. sz. (Szil, SN).

¹¹⁷³ 1438: HOkm II. 274–275 (Pápóc, Szentmiklósfalva, VS).

¹¹⁷⁴ 1350: AOkl XXXIV. 139. sz. (Körtvélyes, MO); 1368: uo. LII. 812. sz.; 1369: uo. LIII. 196. sz.; 1377: HOkm 198–199 (Vaszar > Lovászpát, VP); 1507: HOkm II. 390–391 (Köpcsény, MO).

források is arról tanúskodnak, hogy a székeskáptalan az egyházmegye egész területéről rendelkezett a *quarta* háromnegyedével (azaz a teljes tized 3/16 részével).¹¹⁷⁵ Főesperesi *quarta*król itt nem hallani, eltekintve attól, hogy egyes főesperességekben (Moson, Sopron, Locsmánd) a központi településen a papi résszel csökkentett tizednegyed – hajdani „ösplébánosi” minőségük emlékeként – az illetékes *archidiaconus* javadalma volt.¹¹⁷⁶ A főesperesi jogköröket gyakorló vasvári prépostságnak is voltak *quarta*i, de csak Vas megye központi részén (nagyjából a Sze- csőd – Acsád – Mikosszéplak – Egervár négyszögben), ott sem egységes tömbben.¹¹⁷⁷

Hasonló volt a helyzet a váradi egyházmegyében is, noha itt részlegesen már megjelenik az erdélyi modell egy jellegzetessége. A tized¹¹⁷⁸ legfőbb birtokosának Várad körzetében is a püspök számított, a káptalan – az 1374. évi statútuma szerint – csak saját birtokai egy részéről illette teljes dézsma.¹¹⁷⁹ A testület fő jövedelmét valójában az egyházmegye egészéből származó gabonated negyede képezte, amin viszont nem kellett osztoznia a plébánosokkal.¹¹⁸⁰ Kivételnek számított az a három főesperesség (Kalota, Szeghalom és Békés), ahol a *quarta*t nem a kanonokok összessége, hanem az illetékes főesperes élvezte.¹¹⁸¹ Mivel ezek kedvezőtlen földrajzi helyzetű (hegyvidéki, ill. vízjárta alföldi), tehát gyéren lakott területek voltak, az anomáliát talán az ebből fakadó anyagi hátrány kiegyensúlyozásának a szándéka magyarázza.¹¹⁸²

Az esztergomi egyházmegye tizedbirtoklási rendszere már jobban hasonlított az erdélyihez (csak ennek a másik fő vonását követte). Itt ugyanis az érseki és a székeskáptalani tized-jogok területi elkülönülését figyelhetjük meg. Már a 13. század második felében a káptalan

¹¹⁷⁵ 1255: ÁÚO VII. 387–388 = HOkm VIII. 63–64; 1345: AOkl XXIX. 62. sz.; 1349: uo. XXXIII. 590. sz.; 1350: uo. 139. sz.; 1365: uo. XLIX. 631. sz.; 1369: uo. LIII. 196. sz.; 1413: ZsOkl IV. 421. sz.; 1414: uo. IV. 2539. sz., stb. Vö. Bedy: *Győri székeskáptalan* 221–222, 225–229. — A belmurai kerületből (Vas vm.) azonban Bakóc Tamás püspök (1487–1492/94) adománya folytán már a tized fele jutott a káptalannak (uo. 30).

¹¹⁷⁶ Uo. 52–53.

¹¹⁷⁷ *Quarta*: 1342: AOkl XXVI. 519. és 561. sz.; 1345: uo. XXIX. 62. sz.; 1359: uo. XLIII. 387. sz.; 1455: DF 279354 = Vasvári regeszták 414. sz. (vö. még uo. 398, 412, 418–419, 423, 428, 430. sz.); 1505: uo. 605. sz. Vö. Rácz: „Magisztrátus-jog” 191–193; Thoroczkay Gábor: „Prépostság a nyugati határszélen. A vasvári társaskáptalan története a kezdetektől a 14. század közepéig.” *Fons* 26 (2020): 157–171. 166–167.

¹¹⁷⁸ A kifejezésen itt és a továbbiakban már (amennyiben nem hangsúlyozzuk, hogy a teljes tizedrészről van szó) a tényleges tizednek a magisztrális és papi rész nélkül számított, legjelentősebb (hozzávetőleg háromnegyedét kitevő) töredékét értjük. Ugyanígy a *quarta* sem a tényleges törzsnegyedet jelenti az alábbiakban, hanem az abból a papi rész levonásával maradt mennyiséget.

¹¹⁷⁹ DocRomHist C, XIV. 698, 698–699 (I/13. és I/15. fej.). Vö. 1390: DocRomHist C, XV. 744, 805–806. — Úgy tűnik, korábban néhány esetben más birtokosok földjéről is volt tizedbevétele a káptalannak (1273: Ub I. 123), de ez a jövedelem a 14. század végére elenyészett.

¹¹⁸⁰ DocRomHist C, XIV. 701, 702 (I/18–19. fej.). Vö. 1373: DocRomHist C, XIV. 340 = EOkm V. 18. sz. — A borból viszont már a tized fele járt a káptalannak: uo. 702–703 (I/21. fej.). Vö. 1273: Ub I. 122–123.

¹¹⁸¹ DocRomHist C, XIV. 701 (I/18. fej.). Vö. még 1382: DocRomHist C, XVI. 261 = KálLt II. 1931. sz. (ahol azonban a fenti három mellett még a köleséri főesperes is *quarta*-birtokosként szerepel).

¹¹⁸² Az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzékek alapján a kalotai főesperességben 18, a békésiben 9, a szeghalmiban 6 egyházközségről tudunk, ezzel szemben a kölesériben 42–43, a homorogiban 48, a bihariban pedig 108 ekklézsia volt. Vö. MonVat I/1. 41–90; Györffy: *Történeti földrajz* I. 500, 584–589.

birtokolta a dézsma nagy részét Nagyszombat városában és a hozzá tartozó három faluban,¹¹⁸³ a Komárom megye északkeleti sarkára kiterjedő Szemerekésben,¹¹⁸⁴ az Esztergom megye Dunától északra fekvő részét, Bars megye déli és nyugati harmadát, illetve Komárom megye néhány községét és Nyitra megye keleti sávját magába foglaló kisbarsi, a Nyitra megye középső (Tapolcsánytól Semptéig terjedő) részére, ill. Surány szűkebb környékére kiterjedő kisnyitrai és a Hont megyében szórtan elhelyezkedő kishonti tizedkésben (*cultellus*).¹¹⁸⁵ 1319-től, érseki adomány folytán ehhez társult Bars megye többi része (az ún. nagybarsi kerület),¹¹⁸⁶ 1494-től pedig, a Krisztus Teste-kápolna inkorporálásával a Hont megye nagy részét felölelő (Bát, Egeg, Hídvég és Bozók köré szerveződő) nagyhonti és hegyaljai, valamint a későbbi Kis-Hont megyével azonos rimaszombati *cultellus*.¹¹⁸⁷ Ennek megfelelően, érseki tulajdonban maradt a tized Árva, Liptó, Turóc, Zólyom, Gömör, Torna és Pozsony megyék teljes területén, Nógrád és Komárom megyének az egyházmegyébe eső felében, illetve Nyitra megye egyes részein,¹¹⁸⁸ továbbá többnyire megtartotta a káptalani területekbe ékelődő birtokai dézsmáját is.¹¹⁸⁹ Kettőjük mellett még a szepesi prépostnak volt megyényi területre (ti. a Szepességre) kiterjedő tizedjoga, bár ezt jelentősen korlátozta, hogy itt a plébánosok jelentős része is szert tett a *libera decima*

¹¹⁸³ A káptalan 1211-ben, érseki adományként kapta az itteni tizedeket (MonEcclStrig I. 197). Vö. még 1248: uo. I. 372; 1302: AOkl I. 187. sz.; 1309: uo. II. 578, 704. sz.; 1347: uo. XXXI. 1207. sz. (a három tartozék felsorolásával); [1410 k.]: C. Tóth: *Esztergom III.* 170; 1500–1527: EsztKJkv 64–171, passim; 1516: DF 237271, ill. Solymosi: „Esztergomi jegyzőkönyv” 381–382.

¹¹⁸⁴ Az érsek 1210-ben engedte át az itteni egyházat és a hozzá tartozó két kápolnát (MonEcclStrig I. 195). Vö. még C. Tóth: *Esztergom III.* 170; EsztKJkv 62–171, passim, ill. Solymosi: „Esztergomi jegyzőkönyv” 381.

¹¹⁸⁵ A három későbbi tizedkés területén fekvő 70 egyházközség tizedét 1156-ban engedte át Martirius érsek a kanonokok ellátására (CDES I. 78–79). L. még 1232: MonEcclStrig I. 286–287; 1233: uo. I. 299; 1362: uo. XLVI. 192–193, 267, 554. sz.; 1367: uo. LI. 863. sz.; [1410 k.]: C. Tóth: *Esztergom III.* 169–170; 1500–1527: EsztKJkv 63–172, passim. — Tartozékaikra: uo. 63–64, stb. (Kisbars); 1516: DF 238398 (Kisnyitra). A kishonti körzetről nincs teljes körű jegyzék, néhány tartozéka az 1156., 1232–1233. és 1362. évi oklevelekből (l. fent), ill. a káptalan osztókönyvéből (EsztKJkv 135, 158–159) ismert. Vö. még Solymosi: „Esztergomi jegyzőkönyv” 371–372, 381–382.

¹¹⁸⁶ 1319: MonEcclStrig II. 754–756 = AOkl V. 400. sz. A nagybarsi tizedkés tartozékainak pontos listáját nem ismerjük, csak a hozzá tartozó kisebb kerületeket (Oszlány, Sosold, Hegyalja, vö. C. Tóth: *Esztergom III.* 168–169), illetve azt, hogy kiterjedt Garamszentbenedek környékére is (1411: ZsOkl III. 1456. sz.; 1420: uo. VII. 1590. sz.).

¹¹⁸⁷ Az 1396-ban alapított kápolna 1399-ben kapta cserébe Hont megye érseki tizedeit (CD X/2. 485–486, 573–577, 675–681 = ZsOkl I. 4457, 5543, 5649, 5831. sz.). A rimaszombati dézsma megszerzésének ideje ismeretlen. — Tartozékaik listája: 1511: DF 237706 (Nagyhont); 1515: DF 238413 (Rimaszombat); 1516: DF 238418 (Hegyalja, Rimaszombat); 1526: DF 249427 (Nagyhont/bozói ker.). Vö. 1500–1516: EsztKJkv, 35, 62–118, passim, ill. Solymosi: „Esztergomi jegyzőkönyv” 367–368, 381–382; Uő: „Az esztergomi Kanizsai-kápolna számadása (1496–1500).” In: *Történeti tanulmányok XI.* Debrecen, 2003. 7–22.

¹¹⁸⁸ Fügedi: „Esztergomi érsekség” 105–108, 544–545; Buják: „Liptó templomhálózata” 146. Vö. pl. 1252: Theiner I. 213 (PO); 1263: MonEcclStri I. 496–497 (TN); 1336: MonEcclStrig III. 277–278 (TN); 1337: uo. III. 294–295 (GM, TN); 1349: uo. III. 669 (NY); 1363: AOkl XLVII. 176. sz. (PO); 1384: Süttő: *Anjou* II. 118. sz. (NO); 1396: ZsOkl I. 4239. sz. (PO); 1430: DF 248475 (ZM); 1439: DF 239727 (PO).

¹¹⁸⁹ Pl. Bars megyében a szentkereszti és a verebélyi birtoktest (1319: MonEcclStrig II. 755–756), a Nyitra és Komárom határvidékétől Hont délnyugati részéig húzódó nyárhídi–udvardi–szőgyéni–szalkai birtoktest (vö. 1319: AOkl V. 400. sz.; 1399: CDHung X/2. 677; 1545: EgyhtEml IV. 457–458).

kiváltságára.¹¹⁹⁰ Rajtuk kívül néhány kisebb tizedbirtokos tarkította az összképet: a nyitrai püspök és káptalan mintegy tucatnyi faluban a Nyitra völgyében, Tapolcsány körül,¹¹⁹¹ továbbá a pannonhalmi és zabori bencés, illetve a turóci premontrei és savnikai ciszterci monostor a saját birtokain.¹¹⁹²

Érdekes módon más, hasonló státusú intézményeknek kevesebbel kellett beérniük: a garamszentbenedeki bencés apátság már csak a *quartát* tarthatta meg saját birtokain,¹¹⁹³ ahogy a szintén területi joghatósággal bíró pozsonyi prépostság is Pozsony megye délnyugati sarkában (Dévény, Szentgyörgy környékén, és a Csallóköz nyugati csücskében).¹¹⁹⁴ Az esztergomi egyházmegyében nincs adatom a főesperesi tizednegyedre.¹¹⁹⁵ Egy-egy település csoport *quartáját* itt – immár a veszprémi modellt követve – eleinte életre szóló személyi (magisztrális) javadalomként osztogatták (elsősorban kanonokoknak),¹¹⁹⁶ később viszont egyre inkább egy-egy intézmény állandó tartozékai lettek. Így a késő középkorban már az esztergomi örkanonokshoz tartozott Pozsony megyében (a Nagyszombat–Szenc–Galánta háromszögben) mintegy négytucat, Hont és Bars megyék határvidékén pedig 14 falu,¹¹⁹⁷ az olvasókanonokshoz a kisnyitrai

¹¹⁹⁰ Pl. 1280: RegDuc 129. sz.; 1288: RegArp II/3. 3473. sz.; 1299: uo. II/4. 4239. sz.; 1303: AOkl I. 347. sz.; 1309: uo. II. 589. sz.; 1311: uo. III. 184. sz.; 1313: uo. III. 599. sz.; 1331: uo. XV. 158. sz.; 1337: uo. XXI. 538. sz.; 1352: uo. XXXVI. 565. sz., stb. Vö. Buják: „Plébánosi testvéretelek” 206–212.

¹¹⁹¹ 1285: MonEcclStrig II. 202–203; 1335: AOkl XIX. 571, 581. sz.; 1337: uo. XXI. 197. sz.; 1419: ZsOkl VII. 1098. sz. — Az idegen püspök által birtokolt dézsma (kivált, ha nem saját birtokairól van szó) ritka jelenség, de feltűnő, hogy a fenti forrásokban felsorolt falvak mintegy korridort képeztek az esztergomi egyházmegyében szigetként álló székváros (Nyitra) és a püspökség Trencsén megyére korlátozódó törzsterülete között.

¹¹⁹² Pannonhalma: 1212: ÁÚO I. 127; 1241: uo. II. 142 = Solymosi: *Földesúri járadékok* 214 (Sellye, NY); 1325: AOkl IX. 277. sz. (Dienesdi, PO); 1383: PannRend II. 569 (Füss, KM). — Zabor: Jóllehet állítólag már I. Szent István király az apátságok adta a birtokain élő emberek tizedeit (1111: DocHungAnt I. 383), azokat valójában csak Csanád érsek 1349. évi adománya biztosította (1349: MonEcclStrig III. 672–673 = AOkl XXXIII. 85. sz.). Vö. még 1362: uo. XLVI. 267, 322. sz.; 1363: uo. XLVII. 290. sz. Az apátságot (és vele tizedjogait) 1468-ban egyesítették a nyitrai püspökséggel (PannRend XII/B. 415). — Turóc: 1270: HOKm VI. 170; 1422: ZsOkl IX. 1187. sz. — Savnik: 1294: CDHung VI/1. 330. — A pilisi ciszterci apát viszont csak átmenetileg (20 évre) szerezte meg Csákány nevű Pozsony megyei birtoka dézsmáját az érsektől (1341: AOkl XXV. 275. sz.).

¹¹⁹³ 1209: CDHung III/1. 95; 1314: MonEcclStrig II. 697; [1410 k.]: C. Tóth: *Esztergom III.* 169. — Az apátság 1075. évi, interpolált alapítólevele ugyan biztosítja számára a saját alattvalóitól származó tizedet (DocHungAnt I. 218, nincs egyetértés afelől, hogy ez a rész hiteles-e), és ezt később is ismételten követelték az érsektől, majd a káptalantól (1312: AOkl III. 241. sz.; 1351: uo. XXXV. 86. sz.), ami azonban nem realizálódott (1420: ZsOkl VII. 1590. sz.), csak két másik falut sikerült tizedével együtt megszerezni az érsektől (1411: uo. III. 1456. sz.). A monostor 11–14. századi történetének új monográfiája hitelt ad a teljes tizedre emelt igény jogosságának (sőt érvényesülésének), ugyanakkor az apát által birtokolt *quartákat* megkülönböztetendőnek véli a magisztrális résztől (Keglevich Kristóf: *A garamszentbenedeki apátság története az Árpád- és az Anjou-korban [1075–1403]*. Szeged, 2012. [Capitulum VIII.] 111–114), ami aligha helytálló.

¹¹⁹⁴ 1332: MonEcclStrig III. 208–209; 1349: AOkl XXXIII. 591, 636, 677. sz.; 1363: uo. XLVII. 176. sz.; 1439: DF 228199. Vö. még C. Tóth–Lakatos–Mikó: *Pozsonyi viszály* 164–175.

¹¹⁹⁵ Egyedül a nagybarsi hegyaljai kerület *quartájának* fele volt a barsi főesperes javadalma (vö. C. Tóth: *Esztergom III.* 169).

¹¹⁹⁶ Vö. pl. 1330: AOkl XIV. 594. sz.; 1331: uo. XV. 5. sz.; 1347: uo. XXXI. 857. sz.; 1353: uo. XXXVII. 265. sz.; 1363: uo. XLVII. 176. sz. — A tized többi részétől elkülönítve kezelt magisztrális rész említései: 1319: MonEcclStrig II. 755; 1335: uo. III. 266; 1341: uo. III. 388, 1349: uo. III. 672. Vö. még Rác: „Magisztrátus-jog” 201–207.

¹¹⁹⁷ 1283: MonEcclStrig II. 160–161; 1335: MonEcclStrig III. 258–260; 1461: DF 237996.

tizedkés,¹¹⁹⁸ az esztergomi Szt. György-társaskáptalanhoz a teljes Gömör megye (kivéve a tornai kerület) és kilenc falu Tapolcsány-környékén,¹¹⁹⁹ a Szt. István társaskáptalan prépostjához a nagybarsi Hegyalja, az ottani örkanonokhoz a nagybarsi Sosold kerület,¹²⁰⁰ a székesegyházi Krisztus Teste-oltárhoz pedig a bajmóci kerület, valamint 24 nagynógrádi falu *quartája*.¹²⁰¹ Liptó megye egyházigazgatási szempontból a honti főesperesség alá tartozott,¹²⁰² így Demeter barsi főesperes sem illetékes előjáróként, hanem magisztrális jogon birtokolta 1381-ben az ottani tizednegyedeket.¹²⁰³ Egyes területeken (kisbarsi tizedkés, oszlányi kerület, Szemerekés) a dézsmabirtokos káptalan a negyedet is megtartotta magának.¹²⁰⁴

Az eltérő vagy a részben azonos arculatú egyházmegyék mellett azonban létezett két olyan is, ahol az erdélyi modell mindkét jellegzetes vonása, vagyis a püspök és káptalani tizedek területi elkülönülése, illetve a főesperesi tizednegyedek egyaránt kimutatható a 14–16. században. Egyikük a zágrábi püspökség, ahol a tizedbirtoklás szerkezete viszonylag egyszerűen rekonstruálható a székeskáptalan 1334–1354 között összeállított statútuma alapján:

Főesperesség	Kerület	„Tized” birtokosa	<i>Quarta birtokosa</i>	Hivatkozás ¹²⁰⁵
Bekcsény	Bekcsény	zágrábi káptalan	?	58, 95–96
	Muraköz		bekcsényi főesperes	
Varasd	Varasd	zágrábi püspök	varasdi főesperes	61, 96
	(Toplica)	zágrábi káptalan		
<i>Zagorje</i>	Zagorje	zágrábi káptalan	<i>zágrábi prépost</i>	31, 58–59, 74, 76
Verbovc	Verbovc	<i>verbovci főesperes</i>	-	96
Zágráb	Zágráb	zágrábi káptalan	zágrábi főesperes	31, 45–48, 88–90
		zágrábi püspök		
Gercse (Gorica)	Podgorje	zágrábi káptalan	gercsei főesperes	31, 48, 92–93
	Sichelberg			

¹¹⁹⁸ C. Tóth: *Esztergom III.* 170. Vö. még 1367: AOkl LI. 863. sz.

¹¹⁹⁹ Csanád érsek 1337. évi adománya (MonEccIStrig III. 294–297 = AOkl XXI. 197. sz.). Vö. még 1353: AOkl XXXVII. 302. sz.; 1361: uo. XLV. 351. sz.

¹²⁰⁰ C. Tóth: *Esztergom III.* 169. — A társaskáptalan, 1391. évi újraalapításakor, 5 falu tizedét is megkapta a honti Bát környékén (DF 238039 = CDHung X/1. 701, vö. még 1448: DL 14159), de lehet, hogy valójában itt is negyedrésztől van szó, mivel Báttal kapcsolatban magisztrális jogot emlegetnek, és a megnevezett települések tizedét később a Nagyboldogasszony-kápolna által kapott nagyhonti tizedek közt találjuk (DF 237706).

¹²⁰¹ 1384. évi, két eltérő példányban fennmaradt alapítólevele szerint (DF 238319, 238323 = Süttő: *Anjou II.* 117–118. sz.).

¹²⁰² Buják: „Liptó templomhálózata” 113–115, 143–144, 148–149.

¹²⁰³ DL 42212.

¹²⁰⁴ C. Tóth: *Esztergom III.* 169, 170.

¹²⁰⁵ A számok a MonEpZagr II. oldalait jelölik.

	Gorica			
Gora	Gora	zágrábi püspök	<i>zágrábi prépost</i>	31, 59–60, 74, 76
	(Sziszek)	zágrábi káptalan	-	
Dubica	Dubica	[zágrábi püspök]	dubicai főesperes	90–91
	Szana			
	Orbász			
Kemlék	Kemlék	zágrábi püspök	kemléki főesperes	59, 94
Kamarca	Alsó+Felső	[zágrábi püspök]	kamarcai főesperes	91
Csázma	Csázma	zágrábi püspök	-	94–95
Gvestye (Guscse)	Gvestye	[zágrábi püspök]	<i>csázmai prépost</i>	83–85
	Szencse			
Vaska	Vaska	[zágrábi püspök]	vaskai főesperes	94

A fentiek – és még számos 13–14. századi adat – értelmében tehát ebben az egyházmegyében a székeskáptalan szedte be a tizedet a zágrábi, gercsei, zagorjei és bekcsényi főesperesség, továbbá saját két nagyobb uradalma (a varasdi Toplica és a gorai Sziszek) területén.¹²⁰⁶ Ebből kizárásos alapon – de részint a státútum szövegéből, részint okleveles adatokkal is igazolhatóan – következik, hogy a dubicai, kemléki, kamarcai, csázmai, gvestyei és vaskai főesperességben, illetve a varasdi főesperesség és a gorai kerület maradékán a püspök volt a fő tizedbirtokos, aki saját birtokai dézsmáját a káptalan alá tartozó területeken is megtartotta.¹²⁰⁷ Rajtuk kívül természetesen még ismert néhány kisebb egyházi intézmény (pl. vránai perjel, glagoncai konvent), akik saját birtokaikról beszédhették a tizedet.¹²⁰⁸

¹²⁰⁶ Ezek közül a zágrábit 1227-ben és 1237-ben, a gercseit 1227-ben, a később hozzá tartozó podgorjeit 1237-ben kapta meg a püspöktől a testület (Theiner I. 78–79; CDCr IV. 43). Vö. még 1335: AOkl XIX. 485. sz. Egyedi adatok: Bekcsény: 1256: CDCr V. 14–15 (lindvai ur.); 1355: uo. XII. 303–304; 1374: uo. XV. 34–38 (lindvai ur., ZL); 1397: ZsOkl I. 4913. sz. (Muraköz). L. még Holub: *Zala* I. 416–438. — Toplica: 1345: AOkl XXIX. 846. sz. — Zagorje: 1311: AOkl III. 103. sz. (Krapina, VD). — Zágráb: 1267: CDCr V. 429–430 (Zselin, ZB); 1349: AOkl XXXIII. 236. sz. (Otok, Kosnice, ZB); 1399: ZsOkl I. 6069. sz. (túrmezei Medvevár, ZB). — Gercse: [1346–1349]: MonEpZagr II. 147–149 (Podgorje); 1348: AOkl XXXII. 579. sz. (Kladusa, ZB). — Ugyanezekről a területekről származott a káptalan dézsmajövedelme a 15. század második felében is (Vručina: *Gospodarski sustav* 43, 150–152, 156–158).

¹²⁰⁷ Zágráb: 1327: AOkl XI. 370. sz. (Gréc, ZB). — Gora: 1270: CDCr V. 525–526 (Petrinja, ZB); 1333: AOkl XVII. 396. sz. — Dubica: 1333: uo. XVII. 396. sz. — Kemlék: 1346: uo. XXX. 551. sz. (Brezovica, KÖ). — Kamarca: 1327: uo. XI. 485, 528. sz. (Ludbreg, KÖ); 1334: uo. XVIII. 475. sz. (Kamarca, KÖ); 1338: uo. XXII. 220. sz.; 1339: uo. XXIII. 660. sz.; 1346: uo. XXX. 61, 581. sz.; 1347: uo. XXXI. 793–794. sz. (Kapronca, KÖ). — Csázma: 1232: CDCr III. 373 (Csázma, Monoszló, KÖ); 1246: uo. IV. 308–309 (Ivanc, KÖ); 1327: AOkl XI. 485. sz. (Monoszló, KÖ); 1336: uo. XX. 183, 185. sz. (Csázma, Ivanc, Dombró, KÖ); 1345: uo. XXIX. 488. sz. (Garig, KÖ). — Gvestye: 1280: CDCr VI. 360–361, 364–365; 1283: uo. VI. 447–448; 1284: uo. VI. 482–485 (Verőce, Lippa, VC); 1334: AOkl XVIII. 483. sz. (Szencse, KÖ). — Vaska: 1327: AOkl XI. 485. sz. (Atyina, KÖ); 1358: uo. XLII. 869. sz. (Vaska, KÖ).

¹²⁰⁸ 1320: AOkl V. 765. sz. (Csernec, ZB); 1353: uo. XXXVII. 294, 352. sz. (Gora, ZB); 1425: CDHung X/6. 745 (Planina, ZB).

Többé-kevésbé az is általános Szlavóniában, hogy az *quarta* az illetékes főesperesnek járt, azzal a megkötéssel, hogy a püspöki birtokokról (vagy épp a káptalani tulajdonban levő Sziszekekről és tartozékairól) ezt rendszerint nem adták ki.¹²⁰⁹ Ez magyarázza, hogy a csázmai főesperes nem rendelkezett a tizednegyeddel, hiszen az ő joghatósági területének nagy részét lefedte a püspök gommeci várához tartozó dombrói, ivánci és csázmai birtoktestek. A többi lát-szólagos anomália is könnyen magyarázható. A zágrábi prépost azért lehetett *quarta*-tulajdonos, mert a zagorjei és gorai kerületekben ő gyakorolta a főesperesi jogköröket (utóbb ezek az ő fősége alatt válnak tényleges *archidiaconatusokká*),¹²¹⁰ a csázmai prépost tisztségével pedig 1232. évi alapítása óta össze volt kapcsolva a gvestyei (guscsei) főesperesség.¹²¹¹ A verbovci főesperes feltehetően kerülete törpe méretei miatt¹²¹² tarthatta meg a teljes ottani tizedet.

A másik, szempontjaink szerint erdélyi arculatú egyházmegye az egri, ahol az 1570 táján keletkezett *Liber Sancti Iohannis* alapján lényegében településenként megállapítható a tizedbirtokos(ok) kiléte.¹²¹³ Az adatokból az alábbi összesítő vázlatot állítható össze:

„Megye”	Kerület	„Tized” birtokosa	<i>Quarta</i> birtokosa	Hivatkozás ¹²¹⁴
Heves	Pásztó	egri püspök	<i>Szt. Lélek-oltár</i> + patai főesperes	51, 70, 98
	Pata		patai főesperes	50, 58–59, 64, 76, 98
	Debrő		hevesi főesperes	49–50, 77, 98
	Nagyheves		hevesi főesperes	49, 70, 76–77
	Kisheves		<i>egri éneklőkanonok</i>	23, 77
	Egervölgy	egri káptalan	[<i>plébánosok</i>]	6
Borsod	kápt. birtok	egri káptalan	<i>plébánosok</i>	6–19
	Mohi	egri püspök	borsodi főesperes	25–26, 61, 78, 99
	Arló		borsodi főesperes	27, 57, 80, 97
	Miskolc		borsodi főesperes	26–27, 55, 57–58, 63, 79, 96–97, 99
	Nagyborsod		<i>egri olvasókanonok</i>	28, 80, 96, 99
	Kisborsod	[egri káptalan]	<i>egri olvasókanonok</i>	3, 21, 22, 27–28, 90

¹²⁰⁹ Vö. MonEpZagr II. 74, 75, 91, 94, 95, 96.

¹²¹⁰ Uo. 74. Vö. még Kristó: *Vármegyék* 305–306.

¹²¹¹ CDCr III. 370–371. Vö. 1267: uo. V. 429; MonEpZagr II. 83–84.

¹²¹² A statútum szerint alig három plébániából áll (uo. 96).

¹²¹³ Az átfogó összeírás, miként az erdélyi dézsmaárrenda-lajstromok is, a tized szekularizálásának köszönhetően keletkezett, miután az egri püspökség, káptalan, főesperesek és más székesegyházi javadalmak tizedbevételeit az egri vár fenntartására vonták el (elvileg haszonbért fizetve érte, vö. LibStJoh, pag. V–IX). Emiatt viszont, akár-csak erdélyi megfelelői, nem tér ki sem a papok, sem a megmaradt monostorok tizedbevételeire.

¹²¹⁴ A számok a LibStJoh oldalaira vonatkoznak.

Abaúj	Kisújvár	egri káptalan	<i>egri olvasókanonok</i>	1–2, 20, 22–23, 24, 37–39, 58, 59, 61, 91–92, 99
	Nagyszikszó	egri püspök	<i>egri őrkanonok</i>	24, 38, 74, 81, 96
	Nagyújvár		<i>egri őrkanonok</i>	24–25, 35, 37–39, 56, 58, 65, 69, 74, 81–82, 90, 96
	Szina		újvári főesperes	36, 37, 39, 58, 61, 92
	Rozgony	egri püspök	újvári főesperes	36–37, 39, 64, 68, 74
Sáros	[Sáros]	egri püspök	<i>plébánosok</i>	40–41, 65, 94–95
	Tárcafő	[egri püspök]	[<i>plébánosok</i>]	45, 95
Zemplén	Szerencs	egri káptalan	<i>Szt. László-ispotály + kisprépost (SzM)</i>	2, 20, 55, 65, 90–91, 97
	Zemplén	egri püspök	<i>kisprépost (Szűz Mária-egyház)</i>	29–30, 62, 86–87, 89, 97, 98
	Helmece			31–32, 88–89, 97
	Nagymihály			30–31, 87–88, 97
	Homonna			93, 97
	Varannó stb.			93, 97
Ung	1–4. járás	egri káptalan	ungi főesperes	3–4, 21, 51–53, 62
	Vinna	[egri püspök]		53
Bereg	Kaszony	egri püspök	<i>kisprépost (Szt. Péter-egyház)</i>	34, 57, 60, 63, 85
	Vári			32, 35, 86
	Kisvárd			33–34, 66, 84–85
Szabolcs	Kálló	egri püspök	szabolcsi főesperes	47, 82
	Dada			47–48, 56, 58, 83
	Nádudvar			48, 57, 83
Zaránd	Pankota	egri püspök	pankotai főesperes (1/8)	41, 75

A püspöki és káptalani tizedjog területi elhatároltsága itt, ha lehet, még világosabban megmutatkozik, mint az esztergomi vagy a zágrábi egyházmegyében. Igaz, a kanonoki testület jogköre alá csak egyetlen egész megye (főesperesség) tartozott (Ung), továbbá egy-két tizedkerület a borsodi (Kisborsod), abaújvári (Kisújvár, Szina) és zempléni (Szerencs) főesperesség

területén, valamint a zömmel az Eger-patak völgyében fekvő saját birtokai dézsmája.¹²¹⁵ Értelemszerűen a püspök bírta a teljes Bereg (és vele Ugocsa északi fele), Szabolcs, Sáros és Heves vármegye, valamint Borsod, Abaúj és Zemplén nagyobbik felének tizedeit.¹²¹⁶ Természetesen, itt is jelen voltak a saját jószágaik tizedét megtartó kisebb egyházi intézmények (pl. a béháromkúti ciszterci apátság,¹²¹⁷ a jászói premontrei prépostság,¹²¹⁸ a mislyei társaskáptalan,¹²¹⁹ stb.).

Első pillantásra sokkal kevésbé tűnik dominánsnak a *quarta* főesperesi birtoklása, hiszen a táblázat szerint ez csak a hevesi, ungi és szabolcsi főesperességben érvényesült teljesen, a patai és borsodi (székesegyházi) főesperességben pedig nagyjából (előbbinél a pásztói kerület gabonatizede, utóbbinál a megye északkeleti negyedét kitöltő két tizedkés híján), míg a pankotai *archidiaconus*nak meg kellett elégednie a *quarta* felével. A helyzet azonban egyes késő középkori fejlemények ismeretében jóval egyértelműbbé válik. Így például az utoljára 1332-ben említett kemeji főesperes feladatait és velük a Tiszától délre eső kishevesi kerületre kiterjedő joghatósági területéről származó jövedelmeket (ideértve a tized negyedét) a székeskáptalan éneklőkanonokja vette át.¹²²⁰ Ugyanígy egyesítették 1429. évi újjászervezésekor az egri várbeli Szűz Mária-kápolna prépostságával a zempléni, a szintén 1429-ben létesített Szent Péter-prépostsággal pedig 1435–1437 között a borsovai (bereg) főesperességet.¹²²¹ A káptalan 14–15. századi belső viszonyainak behatóbb ismerete feltehetően arra is feleletet adna, hogy miként tett szert az olvasókanonok külön tizedkerületekre Borsodban és Abaújban, illetve az örkanonok szintén Abaújban. A sárosi plébánosok a telepített falvaknak járó kedvezmények révén jutottak a *quarta*, akárcsak az esztergomi egyházmegyéből átcsatolt tárcafőiek a tized

¹²¹⁵ A szerencsi kerületet 1217-ben kapták meg a püspöktől (Theiner I. 6). A többi megszerzésének időpontja nem ismert: a káptalan már 1275-ben számos település tizedét maga szedte be Borsod és Abaúj megyében, illetve a szerencsi kerületben (ÁOkIhS 41–43), 1317-ben pedig ezek mellett még Ung megyében is (AOkI IV. 680, 678. sz.), de ezek közül számos nem volt a kezelésében később. Vö. még 1327: uo. XIV. 143. sz.; 1338: uo. XXII. 316. sz.; 1358: uo. XLII. 950. sz. (itt már nevesítve szerepel a kisborsodi kerület!); 1363: uo. XLVII. 276. sz.; 1365: uo. XLIX. 137. sz.; 1425: ZsOkI XII. 107. sz. (Szerednye, UN).

¹²¹⁶ Ugyanezekről a területről folyt be a püspöki tized a késő középkori számadáskönyvek szerint is: 1493–1495: EgrSzkvBT 7, 8, 12–15, 55, 60–62; 1500–1508: EgrSzkvEH 129–142, 162–164, 169–176, 232–233, 236–244, 303–307; 1527–1528: EgytEml I. 517–518, 521; 1530: uo. II. 92–95; 1543: uo. IV. 323. Vö. még pl. 1248: ÁOkIhS 13–15 (SS); 1339: AOkI XXIII. 746. sz. (Tárca, Palocsa, SS); 1345: uo. XXIX. 94. sz. (AJ, SS); 1351: uo. XXXV. 470. sz. (SZB); 1354: uo. XXXVIII. 10. sz. (Bolya, SS); 1367: uo. LI. 799–800. sz. (Makovica, Kurima, SS); 1398: ZsOkI I. 5546. sz. (Varannó, ZN).

¹²¹⁷ 1240: Theiner I. 174–175; 1253: uo. I. 217; 1330: AOkI XIV. 118. sz. (Apátfalva, Csokva, Királd, Horvát, Mercse, Arnót, Ostoros, BSD, Pázmánd, HS, stb.).

¹²¹⁸ 1255: CDHung IV/2. 303 (Debrőd, Olsvány, Rudnok, AJ); 1330 (?): AOkI XIV. 143. sz.

¹²¹⁹ 1325: AOkI IX. 585. sz. (Egyházas- és Felmislye, Balogd, AJ, Boroszló, Mérek, SS).

¹²²⁰ Lőrinc kemeji főesperes (1308–1332) utolsó felbukkanásai: DL 70164, DF 219442, DL 107782. A főesperesség és az éneklőkanonokság egyesítésére: MKatLex VI. 474 ('Kemej vármegye').

¹²²¹ 1429: Lukács I. 1327. sz.; 1430: uo. I. 1333. sz., DF 210741.; [1530 k.]: DL 34996. Vö. Nagy Géza Balázs: „Az egri Szűz Mária prépostság története.” *Agria. Annales Musei Agriensis* 36 (2000): 47–62; C. Tóth Norbert: „Az egri káptalan archontológiája 1387–1526.” *Turul* 88 (2015): 54, 55.

fele, az Erdélytől megszerzett Máramaros (és vele Meggyes és Nagybánya vidéke) papjai pedig a teljes tized birtokába (utóbbiak ezért is nem szerepelnek a *Liber Sancti Iohannis*-ban).¹²²²

Meg kell azonban vallani, hogy a szórt okleveles források azt sugallják, hogy az egri egyházmegyében a tized elosztásának rendszere a 13–14. században még jelentősen eltért a középkor végétől. A püspökség 1261. és 1271. évi kiváltságleveléből úgy tűnik, hogy a püspök és a káptalan ekkor még közösen szedte be a tizedet az egyházmegye egész területén.¹²²³ Továbbá azt is láttuk, hogy a 14. század elején, mikor tizedjoguk már szétvált, egyes körzetek még csak nagy vonalakban egyeztek a 16. századiakkal.¹²²⁴ Még szembeötlőbb, hogy a 14. század második felében többször említik itt is a magisztrális *quartákat*, mint amelyeket valamelyik kanonok szokott javadalomba kapni – miközben az intézményesült főesperesi tizednegyedre is van már adat.¹²²⁵ Gondolhatnánk egyfajta folyamatban levő átalakulásra, amikor az első helyét fokozatosan a második veszi át, de még valószínűbb, hogy a kettő egymás mellett élt. Ebben az esetben az utóbbiak lehettek túlsúlyban, mivel a konkrétan nevesített magisztrális *quartáknál* mindig ugyanaz a másfél tucat településnév szerepel. Ezeknél a tizednegyed a 16. században mind olyan oltárjavadalmak részeként tűnik fel,¹²²⁶ amelyek sok „megyében” tarkították az amúgy kerületenként egységes (többnyire főesperesi) *quarta*-birtoklást.¹²²⁷ Eszerint ezek a kis javadalmak (de velük akár az olvasókanonok és az örkanonok kiterjedtebb *quarta*-kerületei) a korábbi magisztrális javadalmak közvetlen utódai lehetnek. Mindenesetre eme váltás/együttélés részletei további tisztázást igényelnek.

Az ország középső és déli részén fekvő egyházmegyékre vonatkozóan túl töredékes a forrásanyagunk ahhoz, hogy az ottani tizedbirtoklás szerkezetét akár csak nagy vonalakban is

¹²²² Sáros: 1248: ÁOkIHs 13; 1395: ZsOkI I. 4213. sz. – Tárcafé: 1336: AOkI XX. 275. sz.; 1336: uo. XX. 351. sz. (a korábbi állapotokra: 1312: uo. III. 218. sz.; 1318: uo. V. 21, 25. sz.; 1323: uo. VII. 513–514. sz.; 1329: uo. XIII. 475. sz.; 1330: uo. XIV. 176. sz.). – Máramaros: 1326: AOkI X. 195. sz.

¹²²³ 1261: ÁOkIHs 23–29; 1271: uo. 34–38.

¹²²⁴ L. fent 1215. jegyz.

¹²²⁵ 1347: Theiner I. 745; RegSuppl I. 362. sz. (Vadász, Nagyida, Középnémeti, Szakaly, AJ; Nádasd, ZN, Szakalya, Lapispatak, Somos, SS); 1359: uo. II. 247, 346. sz. (ua. + Böcs, AJ/ZN); 1363: AOkI XLVII. 109. sz. (ua.); 1374: DF 210714; 1382: DF 209949 (Szécs, Zebegnyő, Dargó, Kohány, Parnó, Polyánka, Szacsúr, Bacskó, stb., ZN). — A zempléni főesperesség *quartáira*: 1349: RegSuppl I. 396. sz. Vö. Farkas: „Egri püspökök és tizedek” 37–39.

¹²²⁶ Vö. LibStJoh 37, 58 (Szt. György-oltár: Böcs, Alsóvadász, Nagyida, két Szakaly), 38, 59 (Szt. Katalin-oltár: Németi), 39, 63 (Mindenszentek-oltár: Nádasd), 39, 64 (Szt. István-oltár: Lapispatak, Szakalya), 39 (Szt. Imre-oltár: Somos), 62, 89 (Szt. Erzsébet-oltár: Szécs, Zebegnyő, Dargó, Kohány, Parnó, Polyánka, Szacsúr, Visnyó, Bacskó).

¹²²⁷ Vö. uo. 55–72.

felvázolhatnánk. Az alapján, amit ismerünk, úgy tűnik, a pécsi egyházmegyében is külön püspöki és káptalani tizedkerületekkel számolhatunk,¹²²⁸ míg a csanádi püspökség területén megjelennek a főesperesi *quarták*.¹²²⁹ Tehát mindkét terület valamilyen rokonságot mutat az erdélyi modellel, ha más-más jellegzetesség mentén is.

Bármennyire is módosulnának a fentebb vázolt egyházmegyei tizedmegoszlások, az elmondottak alapján már most is bizton állítható, hogy az erdélyi modell nem volt elszigetelt jelenség a Kárpát-medencében. Biztosan ezt követte a zágrábi és – némi „szépséghibával” – az egri *diocesis*, továbbá részleges rokonságot mutat vele a váradi és – erőteljesebben – az esztergomi egyházmegye dézsmabirtoklási rendszere.

6.7. A plébánosok részesedése a tizedből¹²³⁰

A magyar királyság területén nemcsak a felsőbb egyházi intézmények dézsmabirtoklása, hanem a parókus papok tizedbeli részesedése tekintetében is rendkívüli sokszínűséget tapasztalunk. Jól szemléltetik ezt a *quarta* megosztását a különféle káptalanok és a helyi papság között elrendező, már többször említett 1255. évi oklevelek, melyek hosszútávú érvényét további adatok is támogatják. Eszerint a győri egyházmegyében a papokat előírás szerint a tized tizenhatoda, a veszprémi egyházmegyében a nyolcada, az egri egyházmegyében pedig a negyede illette meg.¹²³¹ Említettem (6.2. fej.), hogy a szakirodalom ezek közül a papi tizenhatodot

¹²²⁸ Püspök: 1347: AOkl XXXI. 829. sz. (Pekerc, KÖ, Nekcse, BAR); 1348: uo. XXXII. 634. (BAR), 738. sz. (Nyárad, Kölked, Bácsfalu, BAR); 1372: Koller III. 130 (Ürög, BAR); 1414: ZsOkl V. 52. sz. (Csapa, VK); 1418: uo. VI. 1856. sz. (Ozora, Bozzás, Döbrönte, TO), 1892. sz. (Báta, Apáti, Haj, TO); 1424: DL 87983 (Ozora, Bozzás, Döbrönte, TO); 1456: DL 75886 (Regölykés/Koppánykés, Széleskés, TO); 1470: Koller IV. 174 (Patacs, BAR); 1471, 1476: uo. IV. 400–409 (dombói ur., TO, Osztró, stb., BAR); 1477: uo. IV. 410–411 (PG); 1478: uo. IV. 414–415 (Dancskés, BAR?); 1532: *Stephanus Brodericus: Epistulae*. Ed. Petrus Kasza. Bp. 2012. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisquae Aevorum. Series nova: XVI.) 333 (Koppánykés, Pakskés, TO). — Káptalan: 1294: ÁÚO XII. 555 (Nagyfalu, Váradkés, BAR); 1319: AOkl V. 536. sz. (Nagyvölgy, BAR); 1369: uo. LIII. 107. sz. (Gyúd, BAR); 1461: Koller IV. 77–80 (Farkasfalva, szanki ur., BAR, stb.); 1467: uo. IV. 166–168 (Okoralmaköz, BAR). Vö. még Fedeles: „Birtokok és gazdálkodás” 443–444.

¹²²⁹ 1347: AOkl XXXI. 45. sz. — Későbbi forrás viszont ugyanazon a helyen, a dobozi Dánfiak birtokain említ püspöki és káptalani dézsmáltatást (1415: ZsOkl V. 33. sz.).

¹²³⁰ Az alfejezet megfogalmazásakor szövegszerűen hasznosítottam korábban megjelent munkáimat (Hegyi: „Plébánia fogalma” 14–19; Uő: „Priest’s Share of Tithe”).

¹²³¹ Győr: 1255: ÁÚO VII. 387–388 = HOkm VIII. 63–64; 1502: MonVespr IV. 116. — Veszprém: 1255: DF 200652, vö. 1349: AOkl XXXIII. 415. sz. (Nyír, ESZ); 1414: MonVespr IV. 373 (SM); 1421: uo. IV. 389–425 (ZL); 1487: uo. IV. 482 (Gomba, Szőcsény, Fancsberény, Vörs, stb., SM); 1502: MonVespr IV. 116; 1507–1517: VespSzkv 127, 135, 146, 169, 178, 187, 192, 199 (Füred, Alsó- és Felsőörs, Sümeg, Herend, ZL), stb. — Eger: 1255: ÁÚO VII. 390–392, vö. 1248: ÁOkIHs 13 (sárosi ker.); 1292: uo. 75–76, 77 (Felkassa, Lebenye Gerbec, AJ); 1395: ZsOkl I. 4213. sz. (Mohnya, SS). Lásd még 1415: PannRend I. 643, ill. Holub: *Zala* I. 392–404; Mályusz: *Egyházi társadalom* 47–53; Solymosi: „Mortuarium” 549–550.

tartja a legelterjedtebbnek, és nem is alaptalanul, hiszen a győri mellett az esztergomi egyházmegyében is ez számított általánosnak,¹²³² sőt a zágrábiban is van rá adat.¹²³³ A váradi egyházmegyében viszont – ha jól értelmezem a káptalani statutum adatát – a papok nem részesültek a tizedből.¹²³⁴ Egy, a pápai udvarhoz benyújtott, 1358. évi kérvény is általános magyarországi szokásnak nevezi azt, hogy a püspök a dézsma nagy részét megtartja magának, és a parókus papnak csak negyedét, hatodát vagy tizenhatodát hagyja, néhol pedig semmit sem.¹²³⁵

A fenti, átlagosnak tekinthető részarányokat természetesen számos kivétel tarkította az egyes egyházmegyéken belül is. Láttuk (3.3. fej.), hogy Szlavóniában, a Felvidék 13–14. században benépesedett középső harmadában és a Felső-Tisza mentén egyes – olykor egészen jelentéktelen – települések papja jogot szerzett parókiája teljes tizedének a visszatartására (*libera decima*). Mások, hasonló esetekben, kénytelenek voltak megelégedni a dézsma egy nagyobb töredékével.¹²³⁶ Különösen tarka volt a dézsmabirtokos papok köre a Szepességben: legtöbbször itt is teljes tizedet éveztek, de volt, aki csak a tized felét, negyedét vagy tizenharmadát.¹²³⁷

Ilyen országos háttér mellett feltevődik a kérdés, hogy milyen arányban részesültek az erdélyi papok a tizedből? Ennek tüzetesebb vizsgálata, településenkénti feltérképezése ugyanakkor önmagán is túlmutató jelentőségű művelet, hiszen azáltal, hogy elvileg kapcsolatot teremt a – nagyjából tizedekből származó – papi jövedelem és az adott helység évi mezőgazdasági termelése között, kulcsot nyújthat a középkori magyar (és egyben az erdélyi) történelem legfontosabb statisztikai jellegű forrása, az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék gazdaságtörténeti és történeti demográfiai értelmezéséhez.¹²³⁸

Az alábbiakban a papok tizedrészesedését külön tárgyalom a Szászföldre, Székelyföldre, a belső-erdélyi vármegyékre és az erdélyi egyházmegye Meszesen-túli (vagyis Erdélyen

¹²³² 1233: MonEcclStrig I. 298 = Solymosi: *Földesúri járadékok* 207 (Szebelléb, HT); [1410 k.]: C. Tóth: *Esztergom III.* 169 (kisbarsi ker.), 170 (Szemerekés, KM); 1498: DF 237699 (nagyhonti ker.); 1502: MonVespr IV. 116 (esztergomi em.); 1511: DF 237706 (nagyhonti ker.); 1515, 1516: DF 238413, 238418 (rimaszombati + hegyaljai ker.); 1516: DF 238398 (kisnyitrai ker.); 1526: DF 249427 (bozóki ker., HT).

¹²³³ 1343: AOkl XXVII. 716. sz. (Sztenicsnyák, ZB). Vö. még Vručina: *Role of Trust* 18 (58. jegyz.).

¹²³⁴ Szorosan véve, a forrás csak annyit közöl, hogy a *quartából* semmi nem jut a parókus papnak: [1374]: „nichil pro tunc sacerdoti parrochiali ex illis relinquendo” (DocRomHist C, XIV. 701). Elvben elképzelhető, de kevésbé valószínű, hogy (egyes esetekben?) a püspök a saját részéből részeltette a plébánosokat.

¹²³⁵ „de consuetudine in partibus illis habeatur, quod diocesani omnes decimas recipiunt, et aliquibus rectoribus quartam, aliis sextam vel quartam quarte et quibusdam nichil dimittunt” (DocRomHist C, XI. 238 = RegSuppl II. 122. sz. = EOkm III. 985. sz.).

¹²³⁶ Tized negyede: 1291: MonEcclStrig II. 276–277 (Szőgyén, ESZ); 1381: DL 42212 (Szentpéter, LP). — Tized harmada: 1326: AOkl X. 189, 197. sz. (Nagymaros, HT). — Tized fele: 1320: AOkl V. 942. sz. (Bártfa, SS).

¹²³⁷ Buják: „Plébánosi testvérületek” 206–212. Vö. 1271: CDHung V/1. 133.

¹²³⁸ Vö. Györffy: „Magyarország népessége” 55, 57–58; Uő: „Pápai tizedlajstromok”; Fügedi: „Demográfia” 25–28; Engel Pál: „Az Anjou- és Zsigmond kori Magyarország történeti demográfiájának problémái.” In: *Magyarország történeti demográfiája (895–1995). Millecentenáriumi előadások.* Szerk. Kovacsics József. Bp. 1997. 111–115; F. Romhányi: „Plébániák és a pápai tizedjegyzék.” 348–351; Uő: „Plébániák és adóporták. A Magyar Királyság változásai a 13–14. század fordulóján.” Sz 156 (2022): 916–927; F. Romhányi Beatrix – Szilágyi Zsolt – Demeter Gábor: „A Magyar Királyság regionális különbségei a pápai tizedjegyzék keletkezése idején.”

MGazdtÉvk 7 (2022): 17–51.

kívüli) részeire. Ezt elsősorban az egyes térségek eltérő forrásbázisa, illetve – részben – eltérő egyházi helyzete¹²³⁹ indokolja, de előrebocsáthatom azt is, hogy a négy régió az eredmények tekintetében is jelentősen különbözik egymástól. Szükséges megemlíteni azonban, hogy a nevezett területek ez esetben csak nagy vonalakban követik a megfelelő világi közigazgatási egységeket, a részletek tekintetében ugyanis a középszintű egyházigazgatási határokat kellett figyelembe venni. Így az alábbiakban Szászföld alatt azon szász dékánóságok összességét értem, amelyek nagyrészt a késő középkori Szász Universitas területére estek (alapvetően tehát azokat, amelyek cenzust fizettek), ideértve a hozzájuk tartozó néhány vármegyei falut és kivételképpen a régeni dékánóságot is. Hasonlóképpen, Székelyföld fogalma itt most a telegdi és kézdi főesperesség, valamint a sepsi esperesség területét jelenti, a hozzájuk tartozó vármegyei enklávékkal, de Aranyosszék nélkül.¹²⁴⁰ Ezek után Belső-Erdély fogalma nyilván mindazt jelenti, ami Erdélyből az előző két egység levonásával maradt (a vármegyei területen fekvő szász dékánóságokat is ide számítva).

6.7.1. Plébánosok tizedjoga a Szászföldön

A szászföldi plébánosok tizedjoga nagy vonalakban leírható a *libera decima* fogalmával, vagyis a teljes tized birtoklásával.¹²⁴¹ A valós helyzet azonban ennél valamivel összetettebb volt, ezért szükséges az alábbiakban részletesen szemügyre venni egyfelől a „szabad tized” megszerzésének és differenciálódásának a folyamatát, másfelől pedig a kivételeket.

A közelebbi vizsgálat azért is szükséges, mert az eddigi szakirodalom különféle módon, más-más tényezőkkel magyarázta a szász papság rendkívüli tizedjogának az eredetét. Georg Daniel Teutsch szerint mindezt a szász telepések eredeti németországi lakóhelyükről hozták magukkal, a *libera decima* mintegy alanyi jogon járt a plébánosaiknak, és ha valahol mégsem éltek vele, az csak a püspökök, illetve a földesurak önkénye miatt történhetett.¹²⁴² Ezzel szemben Georg Müller úgy ítélte meg, hogy azok a szászok tarthatták vissza a tized egészét papjaik számára, akik a korai forrásokban többször emlegetett „pusztaságban” (*desertum*) telepedtek

¹²³⁹ Korábban már felhívtam arra a figyelmet, hogy az egyházi kiváltságok tekintetében a szász közösség nem volt egységes, ugyanakkor a fő törésvonal nem az esztergomi és az erdélyi egyházmegyék határánál húzódott, hanem nagyjából a világi autonómiával rendelkező tömb (Királyföld) és az azon kívül rekedt csoportok között (vö. Hegyi: „Plébánia fogalma” 5–7).

¹²⁴⁰ Az egyszerűség kedvéért ide soroltam Fehér vármegyének Alsórákos környéki darabkáját, jóllehet ennek középkori egyházi hovatartozásáról semmiféle adatunk nincsen (vö. Hegyi: „Székelyföldi egyházszervezet” 378).

¹²⁴¹ Vö. Teutsch: *Zehntrecht* 18–47; Müller: *Landkapitel* 122–180; Hegyi: „Plébánia fogalma” 16–19; Uő: „Tized változásai” 195–197. — Az a nézet, miszerint a szebeni prépostság plébánosai a tized háromnegyedét kapták, a többi dékánóság papjai pedig csak egy *quartát* (Nägler: *Așezarea* 221), illetve hogy a királyföldi dézsma negyede a püspököt illette (Uő: „Transilvania între 900 și 1300.” In: *Istoria Transilvaniei*. I. Coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler. Cluj-Napoca 2003. 223), a szakirodalom felületes értelmezéséből született.

¹²⁴² Teutsch: *Zehntrecht* 6–18.

meg,¹²⁴³ míg a már kultúrtájnak számító vidékre érkezők kénytelenek voltak megelégedni a *quartával*.¹²⁴⁴

Az alaphangot, mint ismeretes, a szász kiváltságok fundamentumát képező Andreanum üttötte meg 1224-ben, engedélyezvén az erdélyi német telepéseknek, hogy a tizedet választott papjaiknak fizessék (*sacerdotes vero suos libere eligant ... et ipsis decimas persolvant*).¹²⁴⁵ A szabatosnak éppen nem mondható fogalmazás¹²⁴⁶ ellenére a fenti szavakat az utókor és a szakirodalom egyöntetűen úgy értelmezte, hogy a szász egyházközségek a teljes tizedet megtarthatták.

Mivel e tizedkiváltság a világi hatalom részéről érkezett, érvényesülési körét is a világi keretek (távlatilag a Királyföld kiterjedése) határozták meg.¹²⁴⁷ Fontos azonban kihangsúlyozni, hogy eredetileg csak azokra a szász területekre vonatkozott, melyeket ekkor, 1224-ben rendeltek a szebeni ispán alá (azaz a későbbi Hétszékre, vagyis egyházi szempontból a szebeni prépostságra, valamint a szászvárosi, sebesi és kozdi, esetleg kézdi dékánóságokra); a máshol (Beszterce, Radna, Barcaság) vagy később (Kétszék, vármegyei területek) megtelepült szász falvakra (még) nem. Egyházigazgatási szempontból viszont a szebeni ispánság területe már ekkor sem volt egységes, hiszen csak nyugati, északi és keleti részei tartoztak az erdélyi püspök joghatósága alá, míg a szebeni prépostság területe az 1190-es évtől *exemptiót* élvezett, és – némi bizonytalanság után – közvetlenül az esztergomi érsek felügyelte,¹²⁴⁸ ami a kiváltság gyakorlatba ültetése szempontjából akár bonyolító tényező is lehetett volna. Ahogy az sem ígért túl sok jót, hogy az egyházi kedvezmények elnyerésekor az Andreanum – ellentétben például a szatmárnémetiek 1230. évi kiváltságlevelével (vö. 7.7.4. fejj.) – nem említi az illetékes püspök(ök) beleegyezését.¹²⁴⁹ Márpedig III. Ince pápa 1199-ben eleve érvénytelenített minden olyan kiváltságot, amelyet az erdélyi püspöknek korábban tizedet fizető földekre telepedett flámand (= szász) papok a főpap jogainak sérelmére, csalárd úton szereznének.¹²⁵⁰

Mindezek ellenére az Andreanum előírásai, úgy tűnik, különösebb zökkenők nélkül érvényesültek a Hétszék területén, úgy a szebeni prépostságban és a más pályát befutó, de végül

¹²⁴³ Vö. [1192]: Ub I. 2–3; 1199: uo. I. 4; 1211: uo. I. 11; 1222: uo. I. 19, 22; 1223: uo. I. 24, 25, 26; 1224: uo. I. 29, 30. — Látni fogjuk (6.7.4. fejj.), hogy az újonnan feltört területeken alapított plébániákat valóban különlegesebb jogosítványok illették meg mind az egyházkormányzat, mind pedig a tized tekintetében.

¹²⁴⁴ Müller: *Landkapitel* 124–127.

¹²⁴⁵ Ub I. 34 = EOkm I. 132. sz.

¹²⁴⁶ Láttuk, hogy a minden jelző és törtrész nélkül említett *decima* nem jelenti feltétlenül a helyi dézsma egészét (legfeljebb annak döntő hányadát).

¹²⁴⁷ Müller: *Landkapitel* 123–127; Hegyi: „Plébánia fogalma” 19; Uő: „Tized változásai” 195–196.

¹²⁴⁸ Vö. 1.2. fejj., ill. Hegyi: „Plébánia fogalma” 9–13.

¹²⁴⁹ Persze, előfordulhat, hogy ezt a szóban megadták az érintett főpapok.

¹²⁵⁰ Ub I. 4–5 = EOkm I. 25. sz.

azonos egyházi jogi állapotba kerülő barcasági dékánóságban,¹²⁵¹ mint az erdélyi egyházmegyében fekvő részeken.¹²⁵² A 14. század első felében ugyan elhúzódó perek robbantak ki egyfelől az erdélyi püspök, káptalana és az illetékes (fehérvári, kükküllői) főesperesek, másfelől pedig a joghatóságuk alatt álló hat-hét szász dékánóság (Sebes, Kézdi, Kozd, Szentlászló, Kis- és Nagyküküllő, illetve – eleinte – Spring is) között,¹²⁵³ de ezekben a dézsma kérdése csak mellékesen került terítékre.¹²⁵⁴ A torzsalkodásokat lezáró különmegállapodások, melyek közül a sebesi és a kozdi dékánóságra vonatkozók maradtak fenn (ezeket más összefüggésben már ismertettem – vö. 6.3. fej.), szintén azt igazolják, hogy a viták tárgya nem a tizedbirtoklás ténye volt, hanem az ennek fejében a korábbi tizedbirtokosnak (püspök vagy káptalan) fizetett census mértéke és behajtásának módja.¹²⁵⁵

A censusfizető jelleg egyébként az erdélyi egyházmegyébe eső hétszéki dékánóságok mindegyikénél kimutatható. Sebes esetében ezt, az említett egyezségeken túl, további, főként az erdélyi káptalan bevételeire vonatkozó késő középkori adatok is igazolják.¹²⁵⁶ Kozd kapcsán is fennmaradt egy jegyzék 1400 tájáról, melyben az egy összegben meghatározott censust osztották el az egyházközségek között, illetve arról is tudomásunk van, hogy a 16. században a kézdi dékánósággal közösen fizette ezt az illetéket.¹²⁵⁷ A szászvárosi dékánóságban 1334-ből fennmaradt adóelszámolás is székesegyházi censusként értelmezhető, mivel az adókulcs (1 márka/60 füst) megegyezett azzal, amivel a sebesi plébánosok esetében találkoztunk.¹²⁵⁸ Láttuk, hogy a census fizetése önmagában is igazolja a papi káptalanokhoz tartozó plébánosok jogát a teljes tizedre,¹²⁵⁹ de erre néhány hétszéki egyházközség esetében közvetlen adatokkal is rendelkezünk.¹²⁶⁰

A helyi papot még azokon településeken is sokáig (a szász lakosság fennmaradása esetén akár a 17. századig) megillette a dézsma egésze, amelyek csak egyházi szempontból voltak

¹²⁵¹ Teutsch: *Zehntrecht* 19–29; Müller: *Landkapitel* 135–145; Hegyi: „Plébánia fogalma” 16–17.

¹²⁵² Erre nézve korábban más álláspontot képviseltem, vö. Hegyi: „Plébánia fogalma” 17–18; Uő: „Tized változásai” 196.

¹²⁵³ 1308–1309: Ub I. 239–292, 292–293, 294–295 = EOkm II. 97–98, 100, 106, 157. sz.; 1328: Ub I. 415–418 = EOkm II. 617. sz.; 1330: Ub I. 433 = EOkm II. 676. sz.

¹²⁵⁴ Főként talán a vármegyei területen fekvő szász dékánóságok ügyeként, amelyek egy ideig maguk is igényt tartottak a *libera decimára* (vö. Ub I. 292–293, 294–295 = EOkm II. 100, 157. sz.).

¹²⁵⁵ Sebesi dékánóság: 1303: Ub I. 226–227 = EOkm II. 21. sz.; 1330: Ub I. 421–426, 433–436 = EOkm II. 618, 676–677. sz. — Kozdi dékánóság: [1330 k.]: Ub I. 440 = EO II. 688. sz.

¹²⁵⁶ 1397: Ub III. 182; 1490: Müller: *Landkapitel* 163; 1494: DF 245206; 1496: Barabás: „Tizedlajstromok” 436–437; 1504: DF 277689, fol. 10v.

¹²⁵⁷ [1400 k.]: Teutsch, Fr.: „Reps” 187–188; 1511: Fabritius 250; 1589: Jakó: *Dézsma* 72.

¹²⁵⁸ 1334: Ub I. 464–465 = EO II. 831. sz. Vö. 1303: EOkm II. 21. sz.; 1330: uo. II. 618, 676. sz. — A szászvárosi dékánóság 1589-ben is censust fizet: Jakó: *Dézsma* 72.

¹²⁵⁹ 1494: „plebani predictarum ecclesiarum ... decimas integras perceperint, prout etiam modo aliarum ecclesiarum vicinarum plebani percipiunt, et exinde certum censum annuatim capitulo ecclesie fidelitatis vestre ipsi plebani solverint” (DF 245206); 1496: „nostris census pro decimis solvitur” (Fabritius 114). Vö. 6.3. fej.

¹²⁶⁰ Sebesi dékánóság: 1439: Ub V. 43 (Kelnek). — Kézdi dékánóság: 1491: DF 292089 (Segesvárszék); 1509, 1528: uo. 156–157, 194–197 (Szászbuda, Szászfehéregyház). — Kozdi dékánóság: 1511: Szász Nemzeti Lt, Urk. V/138 (Százhalom). — Szászvárosi dékánóság: 1532: Amlacher 105–106 (Szászváros).

az említett dékánások tagjai, világilag azonban a késő középkorban vármegyei területen fekvtek (többnyire magánföldesurak jószágaként),¹²⁶¹ vagy ha a Hétszék kereteibe tartoztak is, birtokosuk egy egyházi intézmény (kerci apátság, szebeni prépostság) volt.¹²⁶² Ezek eredetileg valószínűleg szintén királyi falvak voltak, vagy legalább a szebeni ispán alá tartoztak, lakosságuk pedig már a 13. században szász lehetett,¹²⁶³ így kezdeti helyzetük kevésbé tért el az utóbb az önrendelkezés útján tovább lépő társaikétól.

Az Andreanum érvényét csak 1486-ban terjesztették ki a királyi szászok többi kerületére is,¹²⁶⁴ így annak teljeskörű tizedjogra vonatkozó rendelkezését a Kétszék és Besztercevidék lakói még akkor sem alkalmazhatták papjaikra, ha egyébként már jóval korábban szereztek olyan kiváltságleveleket, melyek kifejezetten (bár csak általánosságban) hivatkoztak a szebeniek jogaira.¹²⁶⁵ Emiatt az itteni plébánosok csak az eredeti tizedbirtokosok közvetlen adományaként nyerhették el a parókiájukról származó dízma egészét. Ismeretes, hogy a medgyesi dékánosság papjainak az erdélyi káptalan 1283-ban és 1289-ben engedte át a helybeli tized háromnegyedét évente három részletben fizetendő 40 márka cenzus fejében.¹²⁶⁶ Nem teljesen világos, hogy a

¹²⁶¹ Szászvárosi dékánosság: 1543: EK mlt, V/59 (Igen, FH). — Sebesi dékánosság: 1560: EK hhlt, c. Alba, 1-5-13 (Kisened, FH). — Kozdi dékánosság: 1622: Kemény: „Bruchstück” 394 (Kövesd, FH); 1642: Petrus Bod: *Historia Hungarorum ecclesiastica*. Ed. L. W. E. Rauwenhoff, adjuvante Car. Szalay. I–II. Lugduni Batavorum 1888–1890. I. 280 (Bürkös, FH); 1648: Kemény: „Bruchstück” 396–397 (Réten). — Kézdi dékánosság: 1627, 1637: Mohai ek. lt, II/15 (Moha, FH); 1640: Héjjasfalvi ek. lt, nr. 10 (Héjjasfalva, FH). Vö. Müller: *Landkapitel* 125–126, 174–175.

¹²⁶² Kézdi dékánosság: 1496, 1497: Fabritius 114, 118 (Mese, Szászkeresztúr, Miklóstelke). — Kozdi dékánosság: 1493: DF 245396 (Apátfalva).

¹²⁶³ Prodnik (utóbb Prépostfalva) földjét II. András király adományozta a szebeni prépostságnak, még valamikor 1223 előtt (Ub I. 27 = EOkm I. 125. sz., vö. még uo. III. 1098. sz.). Fehéregyháza, Sárpaták és Voldorf 1231-ig a szebeniekkel adózott (Ub I. 54 = EOkm I. 163. sz.); a kerci apátság birtokai (köztük Mese, Szászkeresztúr, Miklóstelke és Apátfalva) pedig 1322 előtt és után is (Ub I. 359, 357 = EOkm II. 420. sz.). Mikeszállását (másként Ivánkatelkét, a későbbi Oláhivánfalvát) 1291-ben, Vecsérdet 1337-ben lokalizálják Szeben kerületbe, illetve vármegyébe (1291: Ub I. 190 = EOkm I. 490. sz.; 1337: Ub III. 419 = EOkm II. 923. sz.), később már Fehérmegyéhez tartoznak. Mindezek egyházi szempontból a kozdi és a kézdi dékánosság tagjai voltak (vö. Deutsch, Fr.: „Reps” 187–188; Fabritius 239–251). — Ezzel szemben az egresi apátság és a szebeni prépostság azon szász falvai, melyek sorsa ugyan később összefonódott a Szász Universitas-szal (vö. 1417: Ub IV. 55; 1424: uo. IV. 218), tized szempontjából azonban csak *quartára* voltak jogosultak (Monora, Csanád, Sorostély, Holdvilág, Rűsz, FH, Nagy- és Kisekemező, KÜ, vö. 6.7.3. fej.), eredetileg nem a szebeni ispánságban fekvtek, némelyikük korai lakói is szolgarendű udvarnokok voltak (1263: Ub I. 90 = EOkm I. 241. sz.).

¹²⁶⁴ Ub VII. 412–413. Vö. Konrad G. Gündisch: „Zur Entstehung der Sächsischen Nationsuniversität.” In: *Gruppenautonomie in Siebenbürgen. 500 Jahre siebenbürgisch-sächsische Nationsuniversität*. Hrsg. Wolfgang Kessler. Köln–Wien 1990. (Siebenbürgisches Archiv 24.) 87–90; Liviu Cîmpeanu: *Universitatea Saxonă din Transilvania și districtele românești aflate sub jurisdicția ei în Evul Mediu și Epoca Modernă*. Cluj-Napoca 2023. 139–143.

¹²⁶⁵ Kétszék: 1315: Ub I. 316 = EOkm II. 246. sz.; 1318: Ub I. 332 = EOkm II. 285. sz. — Besztercevidék: 1366: Ub II. 250 = EOkm IV. 481. sz. Ezek a privilégiumok a részletezett kedvezmények között egyébként sem tartalmaznak egyházi jellegűeket, bizonyára, mert a „szabad tized” megszerzése már megelőzte a kiállításuk időpontját.

¹²⁶⁶ 1283: Ub I. 145 = EOkm I. 399. sz.; 1289: Ub I. 160 = EOkm I. 445. sz. Az egyezés(ek) megújítása: 1307: Ub I. 235–236 = EOkm II. 70. sz.; 1308: Ub I. 238 = EOkm II. 70. sz. — A dékánosság plébániái közül kivételt képez tizedjog tekintetében Szászbuzd (l. alább).

negyedik *quartát* később, a főesperesektől szerezték-e meg a plébánosok, vagy pedig már korábban az övék volt, mindenesetre a továbbiakban csak az ő tizedjogukról van tudomásunk,¹²⁶⁷ és a cenzusról szóló megállapodás is végig érvényben maradt.¹²⁶⁸ A beszercei és királyi dékánások egészére hasonló egyezséglevél nem maradt fenn, csak az utóbbi kebelében fekvő, de bizonyára utólag alapított Tacsról adatolható, hogy plébánosának 1396-ban Maternus püspök engedélyezte a tized megtartását, ha évi hat aranyforintot fizet cserében.¹²⁶⁹ Környékbeli társai (egy kivétellel) feltehetően már jóval korábban szert tettek erre a kiváltságra.¹²⁷⁰

A „királyföldi plébánia = *libera decima*” eddig jól érvényesülő szabályszerűségét két dékánóság (és néhány plébánia) töri meg. Az egyik az északon felvő régeni kerület, mely mindig is vármegyei területre esett, már a 13. század elején magánbirtok volt,¹²⁷¹ és szász lakossága is kései megtelepedésűnek tűnik, ennek ellenére plébániái már a 14. századtól a teljes tized birtokában voltak.¹²⁷² A jelenség okát nem ismerem.

Az már érthetőbb, hogy miért ütöttek el az átlagtól a királyföldi selyki dékánóság egyházközségei, melyek két évszázados elkeseredett és fordultatos perlekedés után, a pápai kúriához való ismételt fellebbezéseket követően sem jutottak be a tized egészét élvezők körébe, hiába érveltek többször is azzal, hogy ez a kiváltság minden szabad szász közösséget megilleti.¹²⁷³ Igaz, helyzetük némileg javult, hiszen míg az erdélyi püspök és a fehérvári főesperes mellett 1322-ben még a tized egyhatodával kellett megelégedniük, 1357-ben már annak negyede, a 15. század elejétől pedig a fele illette meg őket (miközben a főesperesek eltűntek az vetélytársaik sorából).¹²⁷⁴ Kudarcuk oka talán ott keresendő, hogy a szász lakosság viszonylag későn, csak valamikor 1300 táján érkezhetett a két Selyk környékére, és csak az 1310-es években váltak

¹²⁶⁷ 1397: Ub III. 206; 1491: DF 292089; [1506?]: DL 32545. Vö. Deutsch: *Zehntrecht* 30–31; Müller: *Landkapitel* 155–156; Hegyi: „Plébánia fogalma” 17.

¹²⁶⁸ 1397: Ub III. 182; 1477: Barabás: „Tizedlajstromok” 414; 1496: uo. 432, 433 (itt tévesen sebesi dékánóságot írnak!); 1504: DF 277689, fol. 2r, 9r, 10r-v; 1508: DF 277712.

¹²⁶⁹ 1396: Ub III. 163–164. Tacsna ez az első említése (nemcsak plébániaként, de faluként is).

¹²⁷⁰ Vö. 1423: Ub IV. 204–205; 1435: Ub IV. 590–591; 1436: Ub IV. 600–601; 1452: Ub V. 363 (Dipse); 1529: EK mlt, IV/124, stb., illetve 1589: Jakó: *Dézsma* 71. Vö. Deutsch: *Zehntrecht* 38–39; Müller: *Landkapitel* 128–131, 146–148; Hegyi: „Plébánia fogalma” 18. — A kivétel Petres (l. alább).

¹²⁷¹ 1228: BánfOkl I. 3–7. Az oklevél kapcsán felmerült gyanú (EOkm I. 152. sz.) igazából megalapozatlan (vö. uo. V. 354. sz.).

¹²⁷² [1385 k.]: Ub II. 564 (Régen, Kissajó); 1443: uo. V. 109–110 (Régen); 1522: DL 82599 (Régen); 1563: UbEvLk I. 184; 1589: Jakó: *Dézsma* 71–72. Vö. Deutsch: *Zehntrecht* 39; Müller: *Landkapitel* 165–167.

¹²⁷³ 1322: Ub I. 369 = EOkm II. 444. sz.; 1323: Ub I. 376 = EOkm II. 465. sz.; 1357: Ub II. 146–148 = EOkm III. 959. sz.; 1364: ASV, RegVat, vol. 251, fol. 347r-v; 1369: Ub II. 323 = EOkm IV. 732. sz.; 1414: Ub III. 591–592, 596–602; 1415: Ub III. 644–651, 662–663; 1416: DL 48268 = ZsOkl V. 1618. sz.; 1454: KmJkv I. 1147. sz.; 1504: DF 246275, Szász Nemzeti Lt, Urk. V/1882, Deutsch: *Zehntrecht* 132–136. Vö. uo. 35–38; Müller: *Landkapitel* 168–170. — A *libera decima* régi és általános szokására az 1322., 1364., 1414–1415. és 1504. évi oklevelekben hivatkoznak.

¹²⁷⁴ 1322: Ub I. 369 = EOkm II. 444. sz.; 1357: Ub II. 146 = EOkm III. 959. sz. (vö. 1365: Ub II. 230 = EO IV. 391. sz. is); 1414: Ub III. 598; 1504: Deutsch: *Zehntrecht* 134, Szász Nemzeti Lt, Urk. V/1882.

nemesi birtokból a Királyföld részévé.¹²⁷⁵ Hasonló körülmények vezethettek oda, hogy a közeli (Szász)Buzd papja, újra és újra felelevenített keresete mellett sem jutott – a medgyesszékiek közül egyedülként – a „szabad tized birtokába”, hanem meg kellett elégednie előbb (1334, 1405) a *quarta*, később (1506, 1510) szintén a féltized haszonélvezetével.¹²⁷⁶ Végül a beszercei, pontosabban a királyi dékánság tagjai között is találni egy kakukktójást: itt Petres plébánosát csupán a *quarta* illette meg.¹²⁷⁷ Hátrányos helyzete sejthetőleg annak tulajdonítható, hogy 1313/1314-től egy időre magánbirtokos kezén volt,¹²⁷⁸ és emiatt kimaradt a teljes tized beszerceiek általi, talán ekkorra keltezhető elnyeréséből.

A történelem viharai és a demográfiai változások nem hagyták érintetlenül a szászföldi papok dézsmabirtoklásának a 14. század derekára kialakuló rendszerét sem. Az efféle kihívások és a rájuk adott válaszok sokféle formát öltöttek. Mindazonáltal a szász közösség, a világi és az egyházi önkormányzati kereteket kihasználva, igyekezett továbbra is papi kézben megtartani a teljes tizedet, még ha ez számos esetben, az egyházközség pusztulása miatt, már a szomszédos plébánosokat jelentette is.

Sajátos helyzetet képeztek azok az esetek, mikor a 15–16. században a Királyföld egyes havasalji szász falvainak a határába román falvak telepedtek, közelebbről a sebesi dékánságban Ród Felapold, Pojána Doborka, Kerpenyes Szászorbó, Dál Kelnek, a szászvárosi dékánságban pedig Újfalu (másként Vajdej) Romosz területére.¹²⁷⁹ Mivel ezekről a földekről az említett falvak szász papjainak korábban már dézsmajövedelme származott (tehát bizonyos – nem klaszikus – értelemben „keresztény földnek” számítottak), az új telepeseket is arra kötelezték, hogy fizessék a teljes tizedet rendre a felapoldi, doborkai, szászorbói, kelneki és romoszi plébánosnak.¹²⁸⁰

A medgyesi dékánsághoz tartozó Farkastelke (Furkeschdorf) 1475 körül néptelenedett el, állítólag a környéken fosztogató szakadárok garázdasága miatt. A pusztá falu földjeit hamarosan a szomszédos medgyesiek és muzsnaiak kezdték használni (a farkastelki templom

¹²⁷⁵ 1263-ban és 1305-ben néhány itteni falu (Hásság, ill. Baromlak és Ivánfalva) még magánföldesurak kezén volt (Ub I. 89–90, 229–230 = EOkm I. 241, II. 44. sz.), 1322-ben pedig a térség településeit *novella plantatio*-ként említik (Ub I. 369). Királyi kiváltságleveleiket a medgyesiekkel közösen kapták (1315: Ub I. 316 = EO II. 246. sz.; 1318: Ub I. 332 = EO II. 285. sz.; 1369: Ub II. 327 = EO IV. 754. sz.), ezért az ezekben olvasható információ, miszerint Kán László előtt ugyanazokkal a jogokkal rendelkeztek, mint a szebeniek, inkább csak az utóbbiakra vonatkozhat.

¹²⁷⁶ 1334: Ub I. 465; 1403–1405: Ub III. 337, 338, 369–370; 1418: DF 277702; [1506?]: DL 32545; 1510: DF 277702, 277721. Vö. Müller: *Landkapitel* 156.

¹²⁷⁷ Jakó: *Dézsmá* 45. Vö. Müller: *Landkapitel* 146–147.

¹²⁷⁸ Ub I. 300 = EOkm II. 218. sz. A falut adományul kapó Ákos nb. Mojs ugyan 1318/1319-ben lázadóként meghalt (vö. Zsoldos Attila: „Az erdélyi lázadó: Ákos nembéli Mojs.” *Certamen* 4 [2017]: 236–237), nem biztos azonban, hogy birtokát nyomban vissza is csatolták a beszercei királynéi uradalomhoz.

¹²⁷⁹ Pozitív kortárs adatunk csak Ródra (1419: Ub IV. 115–116), Kerpenyesre (1504: Hurmuzaki XV/1. 166) és Vajdejre van (1551: Müller: „Rechtslage der Rumänen” 110), de községhatáros térképen a többi falu esetében is szemmel látható, hogy területük eredetileg a megnevezett anyaközségekhez tartozott (vö. uo. 142, 153, 154).

¹²⁸⁰ 1863: Grimm: *Urbarialwesen* (2. rész) 204. Vö. Müller: „Rechtslage der Rumänen” 110, 154, 156, 167–168.

klenódiumai is Muzsnára kerültek), így az innen származó tizeden is végül a két község papja osztozott, 3:4 arányban átvállalva a medgyesszéki cenzusból Farkastelkére eső összeget is.¹²⁸¹ A dékánság testén támadt „lyukat” tehát annak tagjai, mondhatni, önerőből foltozták be.

A 15. századi török betörések által többször (1420, 1438, 1479) is végigdúlt szászvárosi dékánságban¹²⁸² azonban olyan drasztikus volt a szász lakosság megfogyatkozása,¹²⁸³ hogy a megmaradt katolikusok már nem voltak képesek használatba venni a megszűnt egyházközségek – Szarkad (Szereka), Kasztó, Berény és Perkász – földjeit. Ezeket románok népesítették be,¹²⁸⁴ viszont „keresztény földként” továbbra is tizedköteles települések maradtak, sőt azt is sikerült elérni, hogy ez a jövedelem nem valami távoli tizedbirtokost (erdélyi püspök, Szász Universitas) gazdagítson, hanem a szászvárosi és romoszi plébániák fennmaradását szolgálja.¹²⁸⁵

A sebesi dékánságnak a 15. század derekán pusztulást szenvedő kilenc egyházközsége esetében viszont már nem nyílt mód a teljes tized megőrzésére: a szász közösség itt is túlságosan meggyengült ahhoz, hogy a parlagon maradó területeket hasznosítsa, így papjaik sem tudták átvállalni a kieső cenzust. Emiatt pedig az erdélyi káptalan – mint arról már szó volt (6.3. fej.) – a végleg elnéptelenedő (Giesshübel, Fehéregyháza) és a románokkal újratelepült helységek (Alkenyér, Felkenyér, Szászárkos/Balomir, Kissebes) tizedét teljesen magának sajátította ki, katolikus pap hiányában megszüntetve ott a papi tizedjavadalmakat, de még a szász lakosságát visszanyerő három faluban (Szászpián [a határában keletkező Oláhpiánnal], Lámkerék, Rehó) is csak a dézsma felét bocsátotta vissza a plébánosoknak.¹²⁸⁶

Ha a fentieket a számok nyelvén szeretnénk összefoglalni, megállapítatjuk, hogy a szász papi tizedbirtoklás csúcsán, a 14. században a fenti dékánságok területén mintegy 140 település adott teljes tizedet a plébánosának, 16 pedig *quartát*.¹²⁸⁷ A 16. század közepén már differenciáltabb az összkép: a „szabad tizeddel” adózó helységek száma 125-re olvadt, a 13 selykszéki

¹²⁸¹ 1481: Ub VII. 297–298; 1487: Theil–Werner 42–43, 44; 1492: uo. 45–46, 46–49; 1493: uo. 49–50, 51.

¹²⁸² Vö. Gündisch: „Türkenabwehr” 419, 423–430, 434–436.

¹²⁸³ A 1334. évi 7 egyházközségből és 921 háztartásból (Krakkót és Igent most nem számítva) 1488-ra csak 3 egyházközség maradt (Szászváros, Romosz, Tordos) 321 háztartással, de ebből is csak kb. 200 lehetett szász (Albert Berger: „Volkszählungen in der 7 und 2 Stühlen, im Bistritzer und Kronstädter Distrikte vom Ende des XV. und Anfang des XVI. Jahrhunderts.” *KbVSL* 17 [1894]: 51, vö. még 1539: Stenner: „Bevölkerungsstatistik“ 112).

¹²⁸⁴ 1539: Stenner: „Bevölkerungsstatistik“ 112. Vö. még 1504: Amlacher 72 (Perkász); 1559: uo. 133 (Szereka); 1578: uo. 169 (Perkász). Perkászon 1475-ben még szászok éltek (Ub VII. 50).

¹²⁸⁵ 1559: Amlacher 133–135 (Szereka). Vö. Deutsch: *Zehntrecht* 276–277; Müller: „Rechtslage der Rumänen” 195, 235; Uő: *Landkapitel* 133.

¹²⁸⁶ Az adatokat lásd a 1027–1033. jegyzetek alatt. Vö. még Müller: *Landkapitel* 160–161. — Az esztergomi érsek alá tartozó szász területeken is megmaradt az elrománosodott falvak (Cikendál, Hühnerbach, Hóföld, Illenbák, Szászaház, Boholc, Kálbor, Sona) tizedkötelezettsége, de a dézsmát már nem plébánosoknak adták, hanem a szekularizációig az érseknek (?), majd a fiskusnak (Grimm: *Urbarialwesen* [2. rész] 203, 204, vö. Müller: „Rechtslage der Rumänen” 192, 212, 217, 224–225, 234–237, 240).

¹²⁸⁷ A szászvárosi dékánságban 1334-ben kilenc (EOkm II. 831. sz.), a szászsebesiben 1330-ban 28 (uo. II. 676. sz.), a medgyesiben 1334-ben 14 (uo. II. 832/2. sz.), a kozdiban 1400 körül 31 (Deutsch, Fr.: „Reps” 187–188), a régeniben, a beszterceiben és a királyiában 1332–1336 között – Petrest nem számítva – 11 + 9 + 16 plébánia volt (MonVat I/1. 93, 97–100, 103–104, 109, 111, 117–122, 128–130, 138–140, 142). A kézdi dékánság plébániáiból

egyházközség,¹²⁸⁸ valamint Buzd, Rehó, Lámkerék, Szász- és Oláhpián rendelkezett féltizeddel, Petres továbbra is egy negyeddel, míg a Szászsebes környéki hat faluban, illetve prédiumon megszűnt a papi tized.

6.7.2. Papi tizedjövedelem a Székelyföldön

A székelyföldi papok tizedjogáról egyetlen konkrét adat sem maradt ránk a középkorból.¹²⁸⁹ Tulajdonképpen ez nem is meglepő, hiszen láttuk (6.3. és 6.4.4. fej.), hogy a püspöki, káptalani és oltárigazgatói tizedek meglétét is épp csak hogy dokumentálni tudjuk a térségben, és lesz szó arról is, hogy a papi tizedrészesedésre vonatkozó adatok a sokkal kedvezőbb forrásadottságokkal rendelkező vármegyei részekben sem kényeztetnek el bennünket.

Lehetséges azonban, hogy a hallgatás nem írható pusztán a forráshiány számlájára. A 17–18. századi református és katolikus egyházi összeírásokban, vizitációs jegyzőkönyvekben, egyházközségi levéltárakban ugyanis a papi jövedelmek között csak kivételesen találunk a dézsmából származó bevételt, sokkal általánosabb a globálisan vagy családonként rögzített mennyiségű gabonajáradék (az ún. „kepe”).¹²⁹⁰ (Ha mégis tizedről esik szó, az rendszerint kegyes egyéni felajánlásból vagy az egyházközség saját szántóföldjeiről, az azokat bérbe vevő személyektől származik.¹²⁹¹) Könnyen előfordulhat tehát, hogy a székelyföldi plébánosok, általában véve, már a középkorban sem részesültek a tizedből (ahogy egyébként ezt Aranyosszék esetében konkrétan bizonyítható is, lásd 6.7.3. fej.). Ez mindenesetre megmagyarázná, miért szerepel az itteni papság majd’ mindegyik tagja – vármegyei társaihoz viszonyítva – olyan alacsony összegű befizetésekkel az 1332–1336. évi pápai tizedjegyzékben.¹²⁹²

a kor irathagyatékában csak nyolc fordul elő (EOkm II. 97, 106, III. 562, 727–728, 840. sz. stb.), de vélhetően legalább 20 már fennállott. A *quartalis* helyek közé a selyki 14 egyházközség (1364: ASV, RegVat, vol. 251, fol. 347r-v) mellett Buzdot és Petrest számítottam.

¹²⁸⁸ Szászváros: 5 (1589: Jakó: *Dézsmá* 72) + 4 (Perkász, Szereka, Vajdej, Igen). — Sebes: 14 (1490: Müller: *Landkapitel* 163) + 4 telepes román falu. — Medgyes: 12 (uo. 47–49). — Kézd: 24 (Fabritius 239–251). — Kozd: 27 (saját számítás). — Beszterce és Királya: 16 + 10 (1488: Besztercei kápt. lt, nr. 712, fol. 1r–v; 1589: Jakó: *Dézsmá* 71). — Régen: 10 (1589: uo. 71–72). — Selykre: 1416: ZsOkl V. 1618. sz. (vö. még Ub III. 599–600, 644–645, 646). Az összegzésnél még számításba kell venni, hogy Medgyes és Segesvár határának fele a küüllői főesperességre esik, ezért onnan csak *quarta* járt a papnak.

¹²⁸⁹ Esetleg, halovány utalásként ide számíthatnánk a Bacsikai Miklós püspök és a székelyek közössége által kötött egyházügyi egyezség ötödik cikkelyét, melyben megtiltják, hogy a papok olyan időzőleveleket kérelmezzenek a vikáriustól, amelyben senkinek a neve nem szerepel, és egy évig érvényesek. Kivételnek számítottak azonban a tizedekkel, illetve a papok és iskolamesterek fizetésével kapcsolatos ügyek („in facto decimarum ac restitutione sallarii plebanorum et scholasticorum”) (SzOkl III. 155). Meglehetősen bizonytalan azonban, hogy itt a papok saját dézsmarészéről volna szó.

¹²⁹⁰ 1579–1687: Marosi ref. em.lt, A/6: Matricula, passim; 1644, 1695: Uh. ref. em. lt, Jkv. I/1, passim; 1694: OrbaiViz I. 23–45, passim; 1728–1790: SepsViz, passim; 1731: ErdRKViz I. 116–143 (Gyergyó- és Csíkszék), 176–207 (Marosszék), passim. Vö. Balassa Iván: „Adatok a székelyföldi kepe és oszpora kérdéséhez.” In: *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Kovács András–Sipos Gábor–Tonk Sándor. Kolozsvár 1996. 14–24; Ősz Sándor Előd: *A vizitáció az Erdélyi Református Egyházban a 16–18. században*. Kolozsvár 2022. (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 29.) 308–330.

¹²⁹¹ 1728–1746: SepsViz 73, 76, 98–99, 118, 161, 191; 1731: ErdRKViz I. 118, 125, 127, 128, 149, 153–154, 182–183, 186, 189.

¹²⁹² Györffy: „Pápai tizedlajstromok” 156 (a jelenséget más okokkal magyarázza).

Jelzésértékű, hogy valódi papi tizedjövedelemmel konkrétan csak a székelyföldi esztergomihoz tartozó vármegyei falvakban találkozunk. Így tudomásunk van arról, hogy a hídvégi (akkor már református) pap *quartát* kapott,¹²⁹³ az erős szász hatás alatt álló szederjesi (+ feleki) és peteki egyházközségek prédikátorai pedig – úgy tűnik – a teljes tizedet megtarthatták (ami azonban lehet a református fejedelmek adományának eredménye is).¹²⁹⁴

Mindenesetre akkor járunk el a leghelyesebben, ha az erre a területre eső 426 magyar lakosságú (tehát tizedköteles) falu¹²⁹⁵ túlnyomó többségét (422) úgy tekintjük, mint ahol nem ismerjük a helyi papok tizedből való részesedésének a mértékét.

6.7.3. Papi tizedjövedelem az erdélyi vármegyék területén

A székelyföldi adathiányhoz viszonyítva valósággal felüldítő, a szászföldi dékánások gazdag írásos hagyatékához képest viszont igencsak soványka az a maroknyi egykorú forrás, mely a vármegyei területek papjainak középkori tizedjövedelméről nyújt információt.¹²⁹⁶ Lezsámítva azokat, ahol erről csak általánosságban esik szó,¹²⁹⁷ alig féltucatnyi olyan oklevél áll rendelkezésünkre, amely konkrétan megnevezi, hogy a dézsma hányad része illette meg az adott hely plébánosát. Az első 1322-ből való, mikor a Küküllő megyei (dicső)szentmártoni pap magának igényelte a (kis)sárosi tized negyedét, de keresetét elutasították, miután kiderült, hogy Sáros földjét csak addig használták a szentmártoniak, amíg az pusztán állott, jelenleg azonban az ott épült Szent Miklós-templom papja alá tartozik, ezért a *quarta* is ezt illeti.¹²⁹⁸ Ebből is látszik, hogy a parókus pap tizedjogának határait alapvetően a plébániája határa jelölte ki, ami esetenként kiegészülhetett a hívek által használt puszták földjei dézsmajövedelmével. Ugyanez a parókusi jog mutatkozik meg abban, hogy a 15. század elején a kolozsmonostori apát Apahidának (egyébként saját birtokának, KL) a tizednegyedét az ottani plébánostól vette bérbe (1414), ahogy a bácsi (KL) plébánosnak is egyházközsége tagjaival volt vitája a gabonadézsmajövedeleme miatt.¹²⁹⁹ Egy 1441. évi oklevél szerint Rűsz (FH) bortizedének negyedrésze a helyi pap javadalma volt, akit emellett a teljes bordézsmajövedeleme fejében, külön járadékként, a

¹²⁹³ 1729, 1790: Sepsiviz 115, 120.

¹²⁹⁴ 1630: Peteki ek. lt. nr. 1; 1631: uo. nr. 2–3; 1632: uo. nr. 4; 1671: uo. nr. 5. — 1640: Szederjesi ek. lt. nr. 2; 1652: uo. nr. 12; 1666: uo. nr. 14; 1667: uo. nr. 3; 1668: uo. nr. 4.

¹²⁹⁵ A székelyföldi falvak 1567. évi felsorolását lásd: SzOkl II. 216–223. Vö. még Engel: *Térkép*.

¹²⁹⁶ Vö. Hegyi: „Plébánia fogalma” 14; Uő: „Tized változásai” 194–195. — Helyesebb volna itt és máshol is inkább az egyházközséget illető dézsmarészről beszélni, mivel abból esetenként a papon kívül más is részesülhetett, pl. az iskolamester, akinek Somkeréken már 1485-ben a tizedjövedelem egyharmada járt (DL 30910). A kora újkori egyházi forrásokban a pap és a tanító közti 2:1 arányú osztozás már általánosnak mondható.

¹²⁹⁷ 1298: Ub I. 210 (Nagylak, Újvár, Faludi, FH); 1425: Ub IV. 238–240 (Bolya, FH); ?+1428: Ub IV. 325–328 (Holdvilág, KÜ); 1465: TelOkl II. 87 (Péterlaka, TD); 1485: DL 30910 (Somkerék, BSZ); 1499: Fabritius 121 (szász dékánások); 1551: EgyhEml V. 548 (Dés, BSZ).

¹²⁹⁸ „ipsa terra est parochia ecclesie Sancti Nicolai, ita quartam decimarum ad ipsam ecclesiam Sancti Nicolai pertinere proposuerunt” (Ub I. 368, vö. DL 26369 is).

¹²⁹⁹ 1414: DF 243929 = ZsOkl IV. 1632. sz. (téves, 1415. évi keltezéssel uo. V. 143. sz. alatt is); 1444: KmJkv I. 522. sz.

teljes *decima* tizedrésze is megilletett.¹³⁰⁰ Sajátos és elszigetelt esetnek számít az az extraterri-
torialis tizedjövédalom, amiben a radlai (DO) plébános részesült földesura, Szobi Mihály jó-
voltából, akitől az árdányi és (oláh)budai katolikusok gabona- és takarmánytizedét kapta ado-
mányul.¹³⁰¹ Ez azért történhetett meg, mert a két falut alapvetően románok lakták (a néhány
katolikus vélhetően frissen költözött oda¹³⁰², vö. 5.3.5. fej.), így a nyugati egyházszervezet
szempontjából „gazdátlanoknak” számítottak.¹³⁰³

Különleges forrás említi a kolozsvári papok tizedjövédalmát. Egy 1515. november 23-i
egyezséglevél szerint a néhai plébános, [Bécsi] Jakab (1481–1515) testamentumának a végre-
hajtói többek között az azévi gabona- és bortized negyedének háromnegyedét (*tres partes*
quarte [decimarum anni presen]tis tam vinorum, quam bladorum) is átadták az új plébánosnak,
[Klein] Jánosnak (1515–1529)¹³⁰⁴ elődje hagyatékából.¹³⁰⁵ A szövegből nem derül ki, hogy ez,
a tized 3/16-át kitevő rész volt-e a plébánosok teljes dézsmabevétele (amit az 1515. augusztus
3-án elhunyt Bécsi Jakab¹³⁰⁶ épp csak kézhez kapott az aratás után), vagy annak csak egy része,
mindenesetre látni fogjuk, hogy a század végén már biztosan a teljes *quarta* illette meg a ko-
lozsvári papot.¹³⁰⁷

Néhány esetben a papi tizedjogról annak megszületése pillanatában szerzünk tudomást.
Az (erdő)szengyeli (TD) pap számára az egyházköztség 1398. évi önállósulásakor engedte át
Maternus püspök az őt illető tized negyedét.¹³⁰⁸ A (maros)solymosi (HD) plébános az erdélyi

¹³⁰⁰ DL 13646 = Ub V. 88 (némileg hibásan) = ErdKirKv I/3. 10. sz.

¹³⁰¹ 1504/1527: Beszterce v lt, I/a, nr. 906.

¹³⁰² Az sem zárható ki, hogy éppen Radláról vagy Kisdemeterről érkeztek. Ekkorra azonban a tized már annyira
territoriális meghatározottságú adóvá vált, hogy a csoport eredete önmagában nem vezetett volna a kibocsátó
anyaegyház dézsmáltatási jogához a két céltelepülésen.

¹³⁰³ Láthattuk, hogy ugyanilyen okokból került a katolikus lakosságukat elvesztő, majd elrománosodó szászvá-
rosszéki falvak teljes tizede a szászvárosi és a romoszi plébános javadalmába (6.7.1. fej.).

¹³⁰⁴ A két pap személyére lásd Hegyi Géza: *Kolozsvári plébánosok a középkorban*. Református Szemle 99
(2006): 755–779. 759.

¹³⁰⁵ Kolozsvári ek. lt. A megcsonkult eredeti kiegészítése egy 18. századi egyszerű másolat (DF 277743) alapján
történt. — Az egyezséget 1521-ben X. Leó pápa is megerősítette (KvOkl I. 353).

¹³⁰⁶ DF 275280^v = KmLt 174. sz. Vö. Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Buk. 1979. 244
(812. sz.).

¹³⁰⁷ Lehetséges, hogy az adatok értelmezésénél figyelembe kell vennünk, hogy a medgyesi dékánság 1397. évi
(Ub III. 206), a sebesi dékánság 1523. évi (Baumann: „Mühlbach II.” 74) és a besztercei dékánság 1529. évi sta-
tutuma (EK mlt IV/124) szerint a szász plébánosok általában négy egyenlő részletben kapták meg dézsmajöve-
delmüket (vagy legalábbis rendelkezhetek felőle): az első negyedet valamikor őszelőn (1397: Szt. Mihály-nap-
ján [szept. 29.]; 1529: őszi vetéskor), a másodikat Szt. Mártonkor (= nov. 11.) (1397, 1529) vagy Szt. Miklós-
kor (= dec. 6.) (1523), a harmadikat Gyertyaszentelőkor (1397) vagy húsvét körül (1523, 1529), a negyediket pedig
nyár elején (1397: Szentháromság vasárnapja, 1523, 1529: aratás). Hangsúlyozandó, hogy a sebesi és besztercei
statutum kifejezetten a következő évi dézsma ilyen előzetes folyósításáról ír. Ismeretes továbbá, hogy a szász
papságnak joga volt szabadon végrendelkeznie még tizedbevételeiről is (leszámítva a püspököknek és egyházának
járó részt) (1499: Fabritius 121). Ha mindez érvényes volt a kolozsvári plébánosokra is, elképzelhető, hogy Bé-
csi Jakab halála időpontjáig csak az 1515. évi tized háromnegyede felett kapott rendelkezési jogot (a maradék
már hivatalból illette utódát).

¹³⁰⁸ DF 257485 (vö. ZsOkl III. 2353. sz.). A „quartam partem decimarum nostrarum” kifejezés leghamarabb a
püspöki rész (3/4) negyedeként, vagyis a dézsma 3/16 részeként értelmezhető, de hihetőbb, hogy valójában egy
teljes *quartát* értették alatta, amit a főpapi tizedből választottak le.

káptalan jóvoltából kapta meg 1541-ben az ottani bortized negyedét, miközben az egyéb javakból származó *quartát* már korábban élvezte.¹³⁰⁹

Szembeötlő, hogy a fentiekben jószerével csak a tized negyede fordul elő a belső-erdélyi papok tizedjövedelmeként. Ezt a benyomást erősíti, hogy 1570-ben II. János király is általánosságban papi *quartákról* ír, mikor arra utasítja Doboka vármegye hatóságát, hogy ezeket a kincstár részére gyűjtsék be ott, ahol már nincs plébános (ti. a hívek kipusztulása miatt).¹³¹⁰ Mégis elhamarkodott lenne ebből arra következtetni, hogy túlnyomórészt a *quarta*-birtoklás jellemzi a vármegyei papság tizedjogát. Egyrészt ehhez túl kicsi az ismert adatok száma (a térség több mint félezer tizedfizető településének alig egy százaléka), még ha egyébként meglepően egyenletesen oszlanak is el a térben. Másrészt pedig a Geréb László erdélyi püspök és a csesztvei Barlabásiak közti 1500. évi vita is óvatosságra int, hiszen míg utóbbiak birtokaik dézsmájának negyedét visszatartották az ottani plébánosok részére, a főpap és a káptalan a teljes tizedre igényt tartott, és állítólag a tartomány nagy részében érvényesítették is akaratukat.¹³¹¹ Ez az eset, legalábbis elvi szinten, arra figyelmeztet, hogy olyan helyzetekkel is számoljunk, amikor a helyi papok nem részesültek a tizedből. Már csak azért is, mert az ilyenek felbukkanása a szórt okleveles anyagban nem várható el, hiszen egy hiány tudatosítása és szóvá tétele korántsem magától értetődő.

Szerencsére azonban rendelkezésünkre áll egy, már többször említett és hasznosított, átfogó összeírás, az erdélyi hét vármegye 1589. évi dézsmárenda-jegyzéke, mely, mint láttuk, településenként ismerteti, hogy mennyiért adták bérbe a fejedelmi kincstár által államosított püspöki/káptalani (E) és főesperesi (A) tizedrészt a helyi földesuraknak.¹³¹² A 2.1.2.1. fejezetben behatóan ismertetett forrásról megállapítottam, hogy bár csonkulás és figyelmetlenség miatt vannak hiányai, statisztikai értelemben teljesnek tekinthető, így közvetve lehetővé teszi a helyi papság dézsmajövedelmének településszintű feltérképezését. Arról is volt szó, hogy jól lehet évtizedekkel a szekularizáció után keletkezett, egy régi hagyományra visszavezethető irattípust képvisel, amelyben a települések listája, sorrendje, sőt jelentős részben a kirótt bérek is kanonizálódtak, így az adatok által kirajzolt kép összességében visszavetíthető 1556 elé. Minket

¹³⁰⁹ EK mlt, V/41. — Mivel azonban a bor *quartája* után továbbra is bért kellett fizetnie a testületnek, az adomány inkább egy állandó bérleti jogot rögzített.

¹³¹⁰ „quartas is rationem plebanorum cedentes in illis possessionibus, quibus pastores desiderarentur, ... in rationem nostram accumulare permittere debeant et teneantur” (KárOkI III. 388, 389).

¹³¹¹ „quamvis nos his superioribus temporibus commiserimus ... regnicolis partium illarum regni nostri Transsilvanensis, ut ipsi prefato domino episcopo et ecclesie ac capitulo suo integras decimas ... darent et persolverent, quarum maior pars ... sese confirmaverint, integrasque decimas ipsi domino episcopo et capitulo ecclesie sue persolverint. Vos tamen, nescitur qua temeritate et presumptione ducti, nec nostris mandatis obedire curassetis, nec integras decimas, prout deberetis instar aliorum regnicolarum illius regni nostri, ipsi domino episcopo et ecclesie ac capitulo eiusdem de bonis vestris exoluere velletis” (DF 277658). Vö. DF 277653 is.

¹³¹² Közlése: Jakó: *Dézsmá* 20–75.

a továbbiakban nem is annyira a konkrét pénzösszegek érdekelnek, mint inkább az általuk ki-
rajzolt és vélhetően évtizedek (ha nem épp évszázadok) óta változatlan arányok. Kontrollfor-
rásként jól hasznosítható továbbá a hasonló struktúrájú 1563. évi dézsmaárenda-jegyzék töre-
dék, amely tehát bő negyedszázaddal korábbi (és a fentiekkel nagymértékben egyező) adatokat
nyújt – sajnos, csak Küküllő és Fehér megyék egy részére.¹³¹³

Ahogy a fentiekből is kitűnik, az említett jegyzékek tulajdonképpen nem tartalmazzák
a papi tizedrésznek megfelelő bérösszegeket (P). Azonban a 7.6. fejezetben vázolt erdélyi ti-
zedmegoszlás ismeretében, vagyis felidézve, hogy a főesperesi (A) rész általában a teljes tized
(T) negyedét teszi ki (vö. 7.5. fej.), lehetségessé válik ennek közvetett úton történő kiszámítása:

$$T_i = 4q = 4A_i$$

$$P_i = T_i - (E_i + A_i) = 4A_i - E_i - A_i = 3A_i - E_i$$

$$\text{Maga a plébános részesedése pedig: } p_i = P_i/T_i$$

Néhány esetben ugyan e módszer nem vezet értelmes eredményre, például mert hiány-
zik a főesperesi tizedrész¹³¹⁴ vagy a négyszerese nem éri el a teljes bérleti összeget sem.¹³¹⁵ De
a középkorban nem is várható el, hogy a strukturális szabályszerűségek gépiesen érvényesülje-
nek. Ilyen esetekben más, egyedi megközelítésekkel vagy becsléssel kell próbálkozni. Mind-
azonáltal a fent vázolt módszer helytálló voltát kellőképpen bizonyítja, hogy az esetek túl-
nyomó többségében elfogadható részarányt¹³¹⁶ eredményez.¹³¹⁷ 104 település esetében pedig,
mikor a bérleti díjak behajtása során a *quarta*¹³¹⁸ értékére is történik utalás, számításunk he-
lyességének ellenőrzésére is közvetlen mód nyílik, és ennek eredménye összességében meg-
nyugtató az imént vázolt módszerre nézve (lásd 10.2.8. táblázat). Ahol lehetőségem volt rá,
kora újkori urbáriumokat és egyházi összeírásokat is hasznosítottam,¹³¹⁹ végül pedig tekintettel
voltam a tized eltörlésének idején, a dézsmakárpótlás elősegítésére összeállított 1863. évi listára

¹³¹³ BU, nr. 173.

¹³¹⁴ FH: Bece, Feldiód; KÜ: Boldogfalva; DO: Kisbudak, Várhely; BSZ: Somkerék; KL: Gyalu, Gesztrágy, Kö-
zéplak (Jakó: *Dézma* 23, 29, 45, 48, 53, 58, 59).

¹³¹⁵ FH: Lapád; HD: Rápolc; KÜ: Küküllővár; DO: Kisesküllő, Mikó (elp.), Hidalmás, Esztény, Olnok; BSZ:
Monostorszeg; TD: Déce, (Erdő)Szengyel (Jakó, *Dézma*, 21, 24, 29, 38–41, 49, 67, 68).

¹³¹⁶ Elfogadható papi részarálynak tekintem azt, amely nem haladja meg a kánonilag előírt *quartát* és többé-ke-
vésbé egyezik a szakirodalomból ismert egyszerű arányokkal (1/4, 3/16, 1/8, 1/16, 0, stb.), másfelől pedig nem üt
el környezetétől (vagy legalább annak egy részétől), vagy ha mégis, akkor az jól indokolható.

¹³¹⁷ A településenként rekonstruált részesedési arányokat a 10.2.7. táblázat tartalmazza.

¹³¹⁸ Az 1589. jegyzék mindig abszolút értelemben használja a *quarta* kifejezést, amely tehát itt a teljes törzsne-
gyedet jelenti. Ezzel szemben az *integra* és *medium* jelzők csak a bérbe adott dézsmára (E+A), ill. annak felére
vonatkoznak.

¹³¹⁹ Urbáriumok: Prodan: *Iobăgia* I. 255–256, II. 568, 630; Jakó: *Gyalu* 52, 53, 57, 69, 97, 100, 109, 127, 143,
stb.; Ursuțiu: *Gurghiu* 39, 63, 66, 76, 82–83, 103, stb. — Egyházi források: 1580, 1582, 1597: MonAntHung II.
99, 101, 249; IV. 284, 290; 1622, 1643: Széki ref. em. lt, Jkv I/1. pag. 1–14, 519–664; 1676–1749: KükEmKat
I–IV, passim; 1722: Görg. ref. em. lt, Jkv XII/1. pag. 79–185 (köszönöm Ósz Sándor Elődnek, hogy
rendelkezésemre bocsátotta az összeírás átírt szövegét!); 1754: Gudor: *Gyulafehérvári* 369–425.

is, mely a vármegyei települések esetén jelzi azokat a helységeket, ahol a pap *quartára* jogosult.¹³²⁰ Ezek a kései források rendszerint megerősítik vagy épp kiegészítik az 1589. évi lajstrom adatait.

Mindezek alapján összesen 558,5¹³²¹ tizedfizető települést azonosítottam a belső-erdélyi vármegyék (fent már körvonalazott) területén.¹³²² Ugyanitt hozzávetőleg 1250 település létezett a 16. század közepén. Kijelenthető tehát, hogy közülük kereken 700 nem fizetett tizedet. Ezek jellemzően olyan helységek voltak, amelyekről igazolható, hogy lakosságukat régtől (gyakran alapításuktól) fogva túlnyomórészt ortodox románok tették ki, akiknek eredendő tizedmentességét – mint láttuk – a magyarországi egyházi és világi hatóságok is tiszteletben tartották.¹³²³ Ugyanakkor néhány olyan falut is találunk közöttük, amelyekben a román lakosság csak későn, (a 14. század második felében vagy a 15. században) települt meg az elvándorolt vagy kipusztult katolikus magyarok/szászok helyébe,¹³²⁴ amelyek tehát elvben „keresztény földnek” számítottak, de a tizedkötelességüket előíró határozatoknak a földesurak nem engedtek érvényt szerezni.¹³²⁵

A román falvakon kívül még néhány más helység is mentesült a tized alól. Három közülük hegyvidéki, szász (és részben magyar) lakosságú bányaváros (Abrudbánya, Offenbánya, Radna), amelyek határában feltehetően nem termett meg a tized fő adóalapját képező gabona és szőlő. Hunyad megyében három magyar lakosságú, katolikus plébániával rendelkező falu (Hosdát, Rákosd, Lozsád) pedig feltehetően azért maradt ki, mert lakói egytől-egyig kismesek voltak, és ennek okán valamiképp sikerült mentességet kieszközölniük a maguk számára.

Az 558,5 vármegyei tizedfizető település közül egy sem volt, amely rendelkezett volna a *libera decima* kiváltságával, de még olyan sem, ahol a plébános legalább a tized felét visszatarthatta volna (vö. 10.3.7. térkép). A tized fele és negyede közti részesedést is csupán két településnél találunk: a hosszú ideig királyi kézen levő, vajdai és alvajdai tartózkodási helyként is funkcionáló Küküllőváron ez 3/8, a püspöki mellékrezidenciának számító Gyalun 1/3 volt.¹³²⁶

¹³²⁰ Grimm: *Urbarialwesen* (2. rész.) 206–208.

¹³²¹ A tört számokat az indokolja, hogy Kalotaszegen néhány helység (Gyerővásárhely, Sztána, Kispetri, Almás, Bábon) részben az erdélyi, részben pedig a váradi egyházmegyéhez tartozott (vö. Jakó: *Dézsma* 55, 58, 61, 64). Az erdélyi egyházmegyén belül is léteztek a szomszédos főesperességek/dékánságok határa által kettévágott települések (FH/KÜ: Balázsfalva; SZF/KÜ: Medgyes, Segesvár; DO/BSZ: Kecset; DO/KL: Gyeke, vö. uo. 27, 28, 32, 40, 47, 52, 53), amelyeket ugyancsak szükséges számon tartanunk, mivel a két településrészen rendszerint a pap dézsmarészesedése is eltért.

¹³²² A továbbiakban az 1563. és 1589. évi jegyzékekből származó adatokra (tehát amelyek megtalálhatók a 10.2.7. táblázatban) külön nem hivatkozom.

¹³²³ Vö. 5.3.1. fej., ill. Hegyi: „Decima Volahorum” 258–259, 267–268.

¹³²⁴ Pl. FH: Drassó, Birbó, Alamor. Vö. Hegyi: „Románok tizedfizetése” 26–27, 30–31, 35.

¹³²⁵ Vö. 5.3.3–4. fej., ill. Hegyi: „Terrae Christianorum”; Uő: „Románok tizedfizetése” 25–29, 31–32, 35–36.

¹³²⁶ Jakó: *Gyalu* 57, 148, 203.

Ezeknél minden bizonnyal a befolyásos birtokos reprezentációs igénye segítette elő a kiváltságos helyzet elérését.¹³²⁷

Vármegyei területen a legnagyobb halmazzt a dézsmaköteles települések csaknem pontosan felét (274,5) kitevő *quartás* helyek képezték. Ez a társaság volt egyúttal a legheterogénebb is. Legjelentősebb alcsoportját (119) a teljesen vagy nagyjából vármegyei területre eső százsz dékánóságok (Sajó, Teke, Székás, Négyfalu, Hidegvíz, ill. Alsó- és Felső-Küküllő, Szentlászló) települései képezték, amelyek az alsóbb fokú egyházi önigazgatás kivívásával egyidejűleg a tizednegyed biztosítását is elérték az egyházi és világi feletteseknél.¹³²⁸ Az egyházi birtokosok (erdélyi püspök és káptalan, kolozsmonostori apát) is következetesen megadták saját jószágaik (gyalui, enyedi, gyulafehérvári uradalom, stb.) kezükön levő tizedeiből a helyi plébánosoknak kánonjogilag előírt *quartát*.¹³²⁹ (Kivételt képezett néhány olyan helység, ahol a földesúr és a tizedbirtokos kiléte különbözött.¹³³⁰) Az uralkodó is példát mutatott a tizednegyed biztosításával a mindvégig kezén levő városok (Kolozsvár), sóbányavárosok (Dés, Désakna, Szék, Kolozs) és uradalmak (Déva, Küküllővár, Görgény) plébánosai részére.¹³³¹ Neki vagy a későbbi bárói tulajdonosoknak köszönhető más uradalmak (Bálványos, Csicsó) vagy birtokosok (Búza [DO], a Bánfiak és Dezsőfiak felső-marosmenti falvai) magyar tartozékainak papi *quartája*. Úgy tűnik, néhány módosabb nemesi család (Apafi, Bethleni, somkeréki Erdélyi) szintén kijárta ezt minden katolikus birtokára, más földesurak csak egyes birtokközpontok¹³³² papjai számára.¹³³³ A maradék, mintegy tucatnyi esetben a *quarta* birtoklását talán olyan alkalmi adomány eredményének tekinthetjük, mint amelyet fentebb, (Erdő)Szenygel (TD) és (Maros)Solymos (HD) kapcsán már volt alkalmunk megismerni.

¹³²⁷ Ezzel szemben az egyházmegye középpontjának számító Gyulafehérváron a plébános csak a *quartával* rendelkezett (1754: Gudor: *Gyulafehérvári* 399).

¹³²⁸ Teutsch: *Zehntrecht* 32–34; Müller: *Landkapitel* 131–132, 134, 145, 151–152, 178–180 (a két százsz történész eltérő álláspontot képvisel a vármegyei százszok eredeti tizedjoga tekintetében); Hegyi: „Plébánia fogalma” 19.

¹³²⁹ A kolozsmonostori konvent birtokaira: 1414: ZsOkl IV. 1632. sz. (Apahida); 1444: KmJkv I. 522. sz. (Bács); 1580: MonAntHung II. 99 (Monostor, Bács, Jegenye), 101 (Kajántó, Tiburc, Bogártelke). — A püspök és a káptalan Fehér megyei birtokai közül (mivel az ezekre vonatkozó adatok az 1589. évi jegyzék elpusztult oldalain szerepelhettek) csak néhány esetben tudjuk igazolni, hogy a tizednegyed plébánost illette (1518/1714: vö. 10.2.7. táblázat [Gombás]; 1589: Jakó: *Dézsmá* 24 [a két Cserged, Keresztényfalva]; 1651: ? [Nagyenyed]; 1754: Gudor: *Gyulafehérvári* 399 [Gyulafehérvár]; 1863: Grimm: *Urbarialwesen* 207 [Berve, Buzd, Csombord]). A többen inkább csak sejtjük ezt, pl. a prépost és a kanonokok kezén levő *quarták* – sajnos, töredékesen fennmaradt – számából következtetve (1477: Barabás: „Tizedlajstromok” 417–418).

¹³³⁰ Pl. a Fehér megyei Kutyalva, Koppánd és Nagylak, amelyek a káptalan birtokai voltak, de tizedszedés szempontjából a püspök alá tartoztak (vö. 6.3. fejj.).

¹³³¹ A sóbányavárosok közül egyedül Torda tűnik kivételnek, ahol a pap a jelek szerint nem részesült a tizedből (vö. Grimm: *Urbarialwesen* 206; Hegyi: „Plébánia fogalma” 15–16). — A görgényi uradalomban a magyar lakosságú Péterlaka, Görgényszentimre, Magyarbólkény és Radnótfája papja volt jogosult a *quartára* (1589: Jakó: *Dézsmá* 67; 1652, 1665, 1688: Ursuțiu: *Gurghiu* 39, 76, 189; 1722: Görg. ref. em. lt, Jkv XII/1. pag. 103, 109, 113, 117), a régeni dékánáshoz tartozó Petele és Körtvélyfája plébánosa viszont a teljes tizeddel rendelkezett (1589: Jakó: *Dézsmá* 72; 1652, 1665: Ursuțiu: *Gurghiu* 62–63, 82–83). Az elmagyarosodott Körtvélyfája viszont a 17. századtól már maga is *quartás* (1722: Görg. ref. em. lt, Jkv XII/1. pag. 121).

¹³³² FH: Tövis; TD: Felvinc, Gyéres, Vajdaszentivány; KL: Szamosfalva, Fejérd; DO: Drág, Doboka.

¹³³³ Az egyes birtokok kiterjedésére és a birtokos családokra lásd Engel: *Terkép*, passim.

Erdélyben felettébb kisszámú a tized negyedének töredékét kitevő papi javadalmak száma. Még az sem zárható ki, hogy némelyikük léte látszólagos, és valójában csak az eredményezte ezeket, mert a korabeliek az egyszerűség kedvéért itt vagy ott kerekítettek a bérleti díjakra, és így azok nem tükrözik hajszálpontosan az arányokat. Leginkább néhány uradalom vagy birtoktest központja sorolható ide egyhatodnyi vagy egynyolcadnyi papi résszel,¹³³⁴ továbbá a Zsukiak magyar falvai, ahol a papok szintén fél-*quartában* (1/8) részesültek.¹³³⁵ A szakirodalom által általánosnak tekintett egytizenhatod arányú részesedés elvétve fordul elő, mindössze ötször, és kizárólag a tartomány északi részén.¹³³⁶

A *quartalis* helyektől kevéssel elmaradó számban (242, azaz 45%) fordulnak elő azok a tizedfizető falvak, ahol a plébánosnak semmi sem jutott a dézsmából (vö. 10.3.7. térkép). Legjellemzőbb előfordulási területe a Szamos-mente, a Mezőség, valamint a Maros és Kis-Küküllő közének kis- és középnemesi birtoklású magyar falvai, továbbá – Felvinc kivételével – Aranyosszék települései (de feltehetően ezt találnánk Székelyföld legnagyobb részén is, vö. 6.7.2. fej.). Földesuraiknak talán nem volt elégséges befolyásuk ahhoz, hogy tizedrészesedést harcoljanak ki a püspöknél, vagy nem is nézték volna jó szemmel, ha a helyi pap jövedelme elérné vagy meghaladná az övékét.

A késő középkorban a demográfiai változások sokszor a tizedjogi helyzet módosulásához vezettek. Már többször volt szó arról, hogy amikor egy katolikus közösség kipusztult, és a települést ortodoxok (románok, szerbek, ruténok) népesítették be, elvileg megmaradt a tizedkötelezettség, azzal a változtatással, hogy a dézsmát – pap híján – immár teljes egészében a püspök (vagy a káptalan) és a főesperes hajtották be. Ennek az előírásnak az egyházi birtokokon természetesen eleget is tettek, hiszen ez messzemenően egybeesett a klérus érdekeivel.¹³³⁷ Ha ellenben a nemesi birtokon következett be hasonló etnikai eltolódás, a következmény – az egyéni hozzáállásától és a változás időpontjától függően – kétesélyes volt: néhol maradt a dézsmafizetés (persze papi rész nélkül),¹³³⁸ sok esetben viszont még ez sem.¹³³⁹

Összegezve a fentieket, megállapítható, hogy az azonos tizedrészesedéssel rendelkező plébániák általában térben sűrűsödve, nagyobb csoportokban helyezkedtek el (vö. 10.3.7. tér-

¹³³⁴ 1/6: Bonchida (DO); Apanagyfalu (BSZ). – 1/8: Léta (KL); Magyaregregy (DO).

¹³³⁵ KL: Alsózsuk, Felsőzsuk, Kályán.

¹³³⁶ DO: Kisküküllő, Esztény, Szentgyed; BSZ: Girolt, Monostorszeg.

¹³³⁷ FH: Poklospatak, Sospatak, Táté, Oláhdálya, Kútfa; DO: Csaba. Vö. Hegyi: „Decima Volahorum” 268 (70. jegyz.); Uő: „Románok tizedfizetése” 28, 30–31.

¹³³⁸ Pl. FH: Veresegyháza, Meggykerék; DO: Sajósebes, Solymos, Radla, Alsóbalázsfalva, Fata. Vö. Jakó: *Dézsmá* 20, 23, 45, 47. — Láttuk, hogy 1570-ben II. János király arra utasította Doboka vármegye hatóságát, hogy ahol a „keresztény” lakosság kipusztulása miatt már nem lakik plébános, ott a papi tizednegyedet a középkori egyházi hatalmasságok szerepkörét megöröklő fejedelmi kincstár javára szedjék be (KárOkI III. 388, 389).

¹³³⁹ FH: Feketevíz, Alamor, Hosszútelke, Drassó, Birbó, Henningfalva. Vö. Hegyi: „Románok tizedfizetése” 26–28, 30, 34.

kép). A teljes tizedet élvező királyföldi szászok déli nagy tömbjét északról, a beszercei és régi dékánságokat pedig nyugatról és délről széles sávban övezte a *quartás* helyek sávja, amihez még Kolozsvár tágabb környéke és a Maros jobb partjának Fehér megyei szakasza társult. A közbelső katolikus falvak többségében a helyi pap nem részesült a tizedből. Másik lényeges megfigyelés, hogy a tizedrészesedés mértéke korrelációt mutat a világi és egyházi kiváltságokkal, a hívők etnikumával, valamint a birtokos személyével. A magasfokú önkormányzatiság, a dékánsági tagság, a szász lakosság, az egyházi vagy királyi birtoklás mind előnyt jelentett, a magyar és főként a románok lett jobbágynépességű, köznemesi falvak viszont a sor végén kullogtak e tekintetben.

6.7.4. Papi tizedjövedelem a Meszesen-túl

Ahogy a belső-erdélyi vármegyékben, a Meszesen-túli részekben is főként a kivételes helyzetben levő egyházközségek tizedjövedelmére rendelkezünk forrásokkal a középkorból,¹³⁴⁰ még ha a viszonylag nagyobb gyakorisággal is. Innen származik mindjárt a legkorábbi ilyen típusú adat az egyházmegye területéről, amely ráadásul Kárpát-medencei viszonylatban is az elsők közé tartozik. A szatmári német *hospesek* (illetve az általuk alapított Németi város) 1230. évi kiváltságleveléről van szó, mely nemcsak szabad papválasztási jogot biztosított számukra, hanem azt is, hogy papjuk – Rénold erdélyi püspök hozzájárulásával – az említett lakosok által fizetett tized negyedével együtt mentes legyen a sásvári főesperes joghatósága alól.¹³⁴¹ A település plébánosa, akárcsak a Szamos déli oldalán fekvő, később kiváltságolt ikertelepülés, Szatmár papja, még a kora újkorban is a *quartára* volt jogosult.¹³⁴²

A 14. században a pápák több alkalommal is engedélyezték, hogy egyes speciális helyzetben levő egyházközségek papjai megtarthassák a tized háromnegyedét (vagyis a kánonjog rendszerében a papi *quarta* mellett a templom karbantartására és a jótékonykodásra fordított negyedeket is). Ezt a kegyet kapta az érmelléki Szarvad temploma, melyet a kegyúr kérésére

¹³⁴⁰ Vö. még Hegyi: „Tizedszedés Meszesen túl” 290–291.

¹³⁴¹ DL 90749 (elavult közlése: CDHung III/2. 211–214). — Említésre érdemes, hogy jóllehet a településen már korábban királyi kápolna állhatott (vö. Kiss Gergely: *Királyi egyházak a középkori Magyarországon*. Pécs, 2013. [Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 3.] 26, 112–113, 155, 180–182), a fentiekben mégis úgy tűnik, hogy ez önmagában nem vonta magával az *exemptio* és a *libera decima* jogát, hanem ezek részleges eléréséhez is külön kiváltságot kellett szerezni.

¹³⁴² 1569: Diaconescu: *Sătmăr* 4, 9. — Szatmár 1264. évi kiváltságlevelében (RegArp II/4. 3768. sz.) nem esik szó a tized sorsáról, csak a szabad papválasztásról és a főesperesi joghatóság alól mentesítésről. A *quarta* a szatmáriak talán külön oklevélben nyerték el (amely azonban nem maradt ránk), vagy pedig hallgatólagosan magukra is vonatkoztatták a németiek 1230. évi privilégiumát, ahol kedvezményezettek megnevezése („hospites Theotonici de Zotmar”) a későbbi korok embere számára már megtévesztő lehetett.

1358-ban önálló parókiává emeltek, arra való hivatkozással, hogy a korábbi anyaegyház negyednapj járóföldre esik, és a vizek gyakori áradása miatt is nehéz oda eljutni.¹³⁴³ A Szamosközben fekvő meggyesi uradalom tizedeinek háromnegyedét azzal az indokkal biztosította a pápa a Meggyes várában található és a hozzá tartozó falvakban ezután építendő templomok számára, hogy a terület egyházi joghatósága vitatott (az egri, az erdélyi és a váradi püspök között), és azt a földesúr özvegyének ősei szakadár románok kezéből ragadták ki, kiket katolikus hitre is térítették.¹³⁴⁴ Más kérdés, hogy ez utóbbi narratíva nehezen illeszthető a 13–14. századi történeti környezetbe, a joghatóságra vonatkozó érv pedig biztosan ködösítés, hiszen a meggyesi kerület – bár alighanem beleértették az erdélyi és egri püspök között 1299–1300 körül vitatott Máramaros fogalmába¹³⁴⁵ – az 1330-as években már szilárdan az egri egyházmegyéjéhez tartozott,¹³⁴⁶ a váradi püspök pedig tudomásunk szerint soha nem emelt (és földrajzi elhelyezkedése okán nem is nagyon emelhetett) rá igényt. Ezekre a plébániákban tehát – elvileg – közös, hogy újonnan alapították őket, és a fekvésük is viszonylag periférikus volt. Valószínű, hogy a háttérben az irtványokra (*novalia*) vonatkozó egyházi jogelv húzódott, mely tized tekintetében is nagyvonalú engedményeket tett a területet feltörő közösség, birtokos vagy intézmény részére (vö. 6.1. fej.). Tény viszont, hogy a későbbi adatok nem igazolják, hogy ezek az engedélyek a fenti esetekben átmentek volna a gyakorlatba.

Az erdélyi egyházmegye észak-keleti szomszédságában, a lelkiekben Eger joghatósága alatt álló Bányavidéken, valamint a Máramarosi- és a Láposi-medencében már a 14. századtól számos egyházközség papját megillette a teljes tized.¹³⁴⁷ A 15. század elejétől a Szilágyságban és a Nyírségben is sikerült jónéhány magyar egyházközségnek egyéni úton megszereznie a „szabad tized” kiváltságát. Ez rendszerint a püspök és a kegyúr közti csereegyezmény nyomán valósult meg. Ilyenkor általában a főpap a földesúr által máshol neki adományozott birtok és

¹³⁴³ DocRomHist C, XI. 234–235 = RegSuppl II. 124. sz. = EOkm III. 986. sz. (utóbbi hiányosan!). A környéken fekvő két ilyen nevű település közül itt valószínűleg a kismemesi tulajdonban levő Kisszarvadról (ma: Peleszarvad) van szó, mivel a földesúr nem illeszthető be a Tasnádszarvadot birtokló módos Szarvadi (másként Bályoki vagy Szentmiklósi) család viszonylag jól ismert családfájába – vö. Engel: *Genealógia*, Szénás(i) (bályoki, szarvadi).

¹³⁴⁴ 1377: DocRomHist C, XV. 281–285 = EOkm V. 324. sz. (vö. még DocRomHist C, XV. 286–293, 296–302 = EOkm V. 325, 327. sz.). A forráscsoport alapos, bár néhol megkérdőjelezhető elemzése: Pall: „Români în Ținutul Medieș”. — Az Arad megye keleti határvidékén fekvő Szád, Árvahegy és Szentmiklós esetében is azzal magyarázták a tized háromnegyedének helyben tartását, hogy eddig egyetlen megyéspüspök alá sem tartoztak, és garázda románok között fekszenek, akik közül azonban egyesek újabban katolikus hitre tértek (1358: RegSuppl II. 120–122. sz.).

¹³⁴⁵ EOkm I. 575, 581, 592. sz. Vö. 1.2. és 6.3. fej.

¹³⁴⁶ MonVat I/1. 334, 355, 371. Vö. még 1486: DL 65136.

¹³⁴⁷ Láttuk (3.3. fej.), hogy a máramarosi öt hospes település (utóbb sóbányaváros) már 1326-ban (AOkl X. 195. sz.), Nagybánya és Felsőbánya pedig 1347-ben megszerezte ezt a kiváltságot (uo. XXXI. 883. sz., vö. még 1387: DocRomHist C, XVII. 169; 1569: Diaconescu: *Sătmăr* 156, 160). A 16. században a *libera decima* joga kimutatható a Nagybánya szomszédságában fekvő plébániáknál (Dombrovica, Magyarkékes, Misztótfalu, Zazár) is (uo. 169–172), valamint az avasi Újvárosnál (uo. 133), a 17. században pedig Magyarlápónál és Domokosnál is (SzolDobMon II. 361, V. 21–23).

esetenként a plébános által fizetendő census fejében mondott le a helyi tizedrészesedéséről. Így jutott a kusalyi plébánia Kusaly és a hozzá tartozó Eszenye (= Kirva?) prédiüm egész dézsmájának (1411), a bátori plébánia Bátor és Vasvár püspöki tizedének (1484), a somlyói pedig a helyi tizednek a birtokába (1536).¹³⁴⁸ A Drágfiak is sikerrel járták ki ezt a jogot – vélhetően ugyanez idő tájt – erdődi uradalmuk,¹³⁴⁹ ahogy talán a kusalyi Jakcsok is a hadadi birtoktest magyar falvainak.¹³⁵⁰ A (király)daróci plébános a 15. század közepén még elkeseredett pert folytatott a szatmári főesperessel a tized beszedésének joga körül, de utóbb sikerült elismertetnie a jogosultságát a teljes dézsmára.¹³⁵¹

Volt még néhány olyan helység, ahol a parókus pap a tizednek ha nem is az egészét, de *quartánál* nagyobb hányadát bírta: Zilah plébánosa a helyi dézsma felére, a Tasnádé a település és a szomszédos Balázsháza tizedének a harmadára volt jogosult.¹³⁵² Igaz, erre vonatkozó adataink már a szekularizáció utáni időszakból származnak, mégis valószínűsíthető, hogy e tizedjogok visszavezethetők a középkorra.¹³⁵³ A két mezőváros ugyanis az erdélyi püspökök szilágysági birtokainak központi helye volt (Tasnád mellékrezydenciájuk és Meszesen-túli helynökük székhelye, Zilah pedig számos kiváltsággal ékesített jószáguk), melyeket főpap gazdáik nyilván a helyi plébánosok bőkezű javadalmazásával is fejleszteni próbáltak (ahogy ezt a másik mellékrezydencia, Gyalu esetében is láttuk).

Sokkal kevesebbet tudunk az átlagos helyzetű, kiváltságokkal nem rendelkező egyházközségek papjainak tizedbevételeiről. Homályban marad, például, hogy mit takart az a dézsma, amiért a paposi plébános a jármi nemesekkel pereskedett 1486-ban.¹³⁵⁴ Egészen elszigetelt az az említés is, melyből kiderül, hogy (Csenger)Bagos és a hozzátartozó Hosszútélke prédiüm

¹³⁴⁸ 1411: DF 272941 = ZsOkl III. 722. sz., DF 277452 = ZsOkl III. 2353. sz. (vö. 1413: DL 105470 = ZsOkl IV. 1422. sz.); 1484: DocBát 148–149; 1536: EgyhtEml III. 88–89. A kusalyi Jakcsok Cigányvaja birtokot, az ecsedi Bátoriak Kene prédiümot engedték át cserében, a somlyói Bátoriak pedig a püspöktől megvásárolt daróci, gyöngyi és géresi birtokrészeket adták neki vissza.

¹³⁴⁹ Vö. 1569: Diaconescu: *Sátmar* 27, 29, 31, 46, 67, 138, 139 (Dobra, Erdőd, Kiserdőd, Béltek, Erdőszáda, Hirip, Sóstelek, SZR).

¹³⁵⁰ Petri: *Szilágy* III. 494 (Hadad, Nádasd, Bogdánd, KSZ).

¹³⁵¹ 1454: AAV, RegSuppl, vol. 497, fol. 81 = Lukcsics II. 1331. sz. Vö. 1569: Diaconescu: *Sátmar* 126.

¹³⁵² 1569: Diaconescu: *Sátmar* 37, 117.

¹³⁵³ Noha a protestáns történeti hagyomány úgy tartja, hogy a zilahi féltizedet Báthori István fejedelem adományozta 1580 előtt, a tasnádi harmadot pedig Bethlen Gábor 1618-ban ([–]: „A szilágy-szolnoki ev. ref. egyházmegyének rövid története.” *Névkönyv az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház számára* 17 [1874]: 30, 23 [1880]: 10), ezek azonban – ha az egyes oklevelek szövegéből nem is tűnik ki – valójában csak korábbi kiváltságok megerősítései voltak. Ezt már önmagában az is bizonyítja, hogy az előző jegyzetben idézett adatok mindkét adománylevél keltét megelőzik. — Kusaly esetében is hasonló jelenséggel találkozunk: itt Bethlen Gábor 1614-ben rendelte a helybeli tized egészét a református prédikátornak (uo. 21 [1878]: 3–4, 22 [1879]: 39–40), pedig láthattuk, hogy 1411-től már hivatali elődei is birtokában voltak annak. — Mindemellett a 17. századi adatok visszavetítése a középkorra csak indokolt esetben alkalmazható, hiszen több esetben kimutatható, hogy a református fejedelmek kegygyakorlása valódi változást hozott.

¹³⁵⁴ DL 68076. A Papos szomszédságában fekvő Jármí vélhetőleg annak leányegyháza volt, ezért volt illetékes tizedügyeiben a paposi plébános.

tizedeinek tizenhatoda képezi a bagosi plébános javadalmát.¹³⁵⁵ A Magyarország-szerte elterjedt részesedés tehát megjelenik a Szamosháton, de nem rendelkezünk más középkori adatokkal, amelyek segítenének eldönteni, hogy mennyire tekinthető itt általánosnak.

Szerencsére segítségünkre jön néhány 16. század közepi (részben már kora újkori) összeírás, amelyek ha a Meszesen-túli részek egészére nem is, egyes kisebb régiókról átfogó képet nyújtanak. Egyikük a szatmári vár tartozékainak (beleértve az akkor éppen ide csatolt erdődi, nagybányai, szilágycsehi és margittai uradalmakat is) urbárium 1569-ből, mely rendszeresen referál a dézsmakötelezettségekről és az ebből a papnak járó részről is. Ez alapján úgy tűnik, hogy Közép-Szolnok megyében és Szatmár közvetlen környezetében legtöbbször tényleg a tized tizenhatoda számított a parókus pap részének:¹³⁵⁶ a néhány explicit említés¹³⁵⁷ mellett ezt igazolja az urbárium egy elejtett megjegyzése is.¹³⁵⁸ A belső-erdélyi vármegyékhez képest itt jóval ritkábban fordul elő, hogy egy adott plébános nem részesült a tizedből.¹³⁵⁹

Másfajta kép bontakozik ki abból a 16. század közepi dézsmaárenda-lajstromból, mely az ugocσαι tizedkerület egészét lefedi (Németi kivételével). Ez ugyan, 1563. és 1589. évi belső-erdélyi megfelelőinek mintájára, szintén csak a püspök (E) és a főesperes (A) részesedését veszi számba,¹³⁶⁰ de – mint láttuk – ezekből biztonsággal következtethetünk a papi részre is. Márpedig az E/A arány itt következetesen és csaknem mindig pontosan 3, aminek – láthattuk – csakis a $p = 0$ részarány felel meg.¹³⁶¹ Az ugocσαι főesperesség 98 katolikus helységéből legalább 94-ben tehát a helyi plébános nem részesült a dézsmából (egyedül Németi lévén *quartás* hely).

A szatmári főesperesség tizedfizető helyeiről átfogó (bár nem teljes) képet nyújtó 1553–1554. jegyzék ugyan csak a főesperesi *quarta* bérleti díjait tartalmazza,¹³⁶² de mintegy tucatnyi szamosmenti és féltucatnyi nyírségi helység esetében szerencsés módon melléje tudjuk rendelni a püspöki tizedrészre vonatkozó egykorú összegeket is.¹³⁶³ A kettő aránya ezekben az esetekben

¹³⁵⁵ 1465: DF 260994.

¹³⁵⁶ Eszerint nem tekinthetjük véletlennek, hogy épp a szolnoki főesperesség kapcsán kerülnek szóba a főesperesi *quarta*ból néhol levont (nyilván papi) tizenhatodok (1517: DL 82485, vö. 6.5. fej.).

¹³⁵⁷ Diaconescu: *Sátmar* 13 (Óvári, SZR), 15 (Porcsalma SZR), 17 (Ökörítő, SZR), 19 (Sárköz, SZR), 189 (Margitta, BI), 191 (Kéc, BI). Egykorú adat szerint ugyanennyi járt a szomszédos (de már az egri egyházmegyébe eső) kővárvidéki Berkesz papjának (1566: Makkai: *Pusztulás* 57), vagy – későbbi adat szerint – a tövisháti Udvarhely és Szilágycseh, illetve az érmelléki Ákos és Szakácsi prédikátorainak (Petri: *Szilágy* III. 24, IV. 380, 396, 515).

¹³⁵⁸ „Pastores ecclesiarum in omnibus bonis ad Zatmar pertinentibus habent de iure, exceptis nonnullis locis, que suo loco specificata sunt, ex omnibus decimis frumentorum partem sedecimam pro quarta” (uo. 106). Az urbárium szövegéből kikövetkeztethetően a tizedfizető falvak közül – a fentiek mellett – ide sorolható Kisnagyszőlős, Cégény, Széplak, Égerhát, Monó, Horvát, Ardó, Sülelmed, Cigányi (KSZ), Piskárkos, Domahida (SZR).

¹³⁵⁹ Uo. 22 (Szamosbecs), 94 (Göröcsön), 104 (Inó).

¹³⁶⁰ Gyulay-Kuun cs lt, I/405. Lásd még a 10.2.6. táblázatot.

¹³⁶¹ $p = T - (E + A) = 4A - (3A + A) = 0$.

¹³⁶² Concilia: „Adatok” 259–260

¹³⁶³ [1550k]: Gyulay-Kuun cs lt, I/405; 1554: Gyulay-Kuun cs lt, I/99 és I/202.

is a szamosközi-ugocsai térségben tapasztalt eredményt adja (vö. 7.5. fej.),¹³⁶⁴ amiből következik, hogy a helyi papság e vidékeken is többnyire ki volt zárva a tizedjövedelmek haszonélvezetéből.

*

A fenti négy alfejezet eredményei az alábbi táblázatban foglalhatók össze:

Tizedfizető helységek száma	Papi részesedés a dézsmából								Össz.
	1	1/2	1/3, 3/8	1/4	3/16, 1/6, 1/8, 1/12	1/16	0	n.a.	
Szászföld (erd.em.)	125	18	-	1	-	-	6	-	150
Székelyföld	3	-	-	1	-	-	-	422	426
Belső-Erdély	-	-	2	274,5	15	5	242	20	558,5
Meszesen-túl	21,5	2	2	4	-	19	113	188,5	350
Össz. erdélyi em.	149,5	20	4	280,5	15	24	361	630,5	1484,5

A számok jól tükrözik az egyes régiók eltérő arculatát. A Szászföld területe (és ez érvényes az esztergomi érsek joghatósága alatt álló szebeni és barcasági káptalanokra is) lényegében egybeesik a „szabad tizedet” élvező erdélyi plébániáikéval. Eredetileg közéjük tartozott az a néhány helység is, ahol a 16. században már nem szakítanak ki papi részt a tizedből, illetve a féltizeddel bíró három sebesszéki plébánia is. Még a többiektől végig elkülönülő selykszéki plébániák is, amelyek kénytelenek voltak beéérni a tized felével, sajátosan szászföldi jelenségnek számítanak. Ezzel szemben a belső-erdélyi papok túlnyomó többsége vagy *quartában* részesült, vagy pedig semmilyen tizedjövedelemmel nem rendelkezett. Feltehetően ez utóbbi csoportot erősítenék a székelyföldi egyházközségek is, ha ezt a területi egységet nem fedné a források hiányából fakadó teljes homály. Megint más összképet mutat a Meszesen-túli vidék – már ha hihetünk a töredékes adatok tanúságtételének. A köznemesi birtoklású területekre itt sincs bevétele a helyi papnak a tizedből, de a kedvezőbb körülményeket nyújtó nagybirtokokon is csak a dézsma tizenhatodát különítették el a számára.¹³⁶⁵ Másfelől viszont jelentős a teljes tizeddel rendelkező, kiváltságos egyházközségek aránya: ennél nagyobb sűrűségben ilyenek (a szászföldi tömböt nem számítva) talán csak az esztergomi egyházmegye keleti felében és az egri egyházmegye Felső-Tisza-menti régiójában fordulnak elő.

¹³⁶⁴ Krassó, Nagykolcs, Kiskolcs, Kóród, Ombod, Amac, Pálfalva, Pettyén, Dobrács, Géres, Piskárkos: E = 104 Ft, A = 33 Ft 33 den, tehát E/A = 3,12. — Dengeleg: E = 30 Ft, A = 10 Ft, E/A = 3. — Vitka, Szalka, Pályi, Nagydobos: E = 64 Ft, A = 21 Ft, E/A = 3,05. — Csaholy: E = 4 Ft, A = 1,33 Ft, E/A = 3.

¹³⁶⁵ Lehetséges, hogy a jobbra ismeretlen helyzetű krasznai főesperességben elterjedtebb volt a tizednegyed: mindenesetre egy 1623. évi parancslevél szerint a krasznai és a bagosi prédikátort régi szokás szerint illette meg a *quarta* (Sipos Gábor: „Katolikus-református vita a Szilágyságban a 17. század elején.” In: Uő: *Reformata Transsylvania. Tanulmányok az erdélyi református egyház 16–18. századi történetéhez*. Kolozsvár 2012. 60–62, vö. uo. 55).

7. HOGYAN? – A TIZEDSZEDÉS SZERVEZETE

7.1. A tizedkerületek¹³⁶⁶

A dézsma hatékony adminisztrációja szükségessé tette az egyházmegye területének kisebb egységekre való felosztását. A vérbeli történészek közül elsőként Tagányi Károly állapította meg, hogy ezeket a középkorban és a kora újkorban latinul *cultellus*, magyarul '(tized)kés' névvel illették, és ennek etimológiáját máig ható érvennyel úgy fejtette meg, hogy az adószedő – mint minden rovásadó esetében – itt is késével rótt fel a fizetendő mennyiséget egy fapálcára, melyet hosszában kettéhasítva egyik felét az adófizetőnél hagyta, aki a tized törlesztése után nyugta gyanánt a másik felet is megkapta. Úgy vélte továbbá, hogy a tizedkések területe megfelelt az (al)esperességekének.¹³⁶⁷

A fenti alapokról indulva a tizedkörzetek kutatása a továbbiakban regionális topográfiajuk feltárása irányában fejlődött tovább. Elsőként e téren is Holub József végzett úttörő munkát, a gazdag levéltári forrásanyag alapján azonosítva és többé-kevésbé körülhatárolva a veszprémi püspökség zalai főesperességének tizedkéseit,¹³⁶⁸ majd Solymosi László forrásközlései¹³⁶⁹ alapján az egész egyházmegye vonatkozásában Karlinszky Balázs vette számba ezeket.¹³⁷⁰ Az esztergomi érsek által birtokolt tizedkerületeket Fügedi Erik, a főszékeskáptalanéit Solymosi László kutatásaiból ismerhetjük.¹³⁷¹ A kalocsai érsekség tizedkerületi beosztása részlegesen, az egri egyházmegyéjé pedig teljesen rekonstruálható Szabó István, illetve Kovács Béla forrásközlései alapján.¹³⁷² A pécsi egyházmegye tizedkéseinek említéseit, a források nagyfokú pusztulása által nyújtott keretek között, Fedeles Tamás gyűjtötte össze.¹³⁷³

A kutatás széttagoltsága miatt mindeddig elsikkadt az a tény, hogy az egyes térségek között a tizedkerületek megnevezése terén jelentős terminológia különbség figyelhető meg. A dunántúli egyházmegyekben valóban a *cultellus* elnevezés volt használatban,¹³⁷⁴ az egriben viszont kizárólag a *districtus* ('kerület'), a kalocsaiban pedig a *processus* ('járás').¹³⁷⁵ Az eltérő

¹³⁶⁶ Az alfejezet szövege önállóan is napvilágot látott: Hegyi: „Tizedkerületek”.

¹³⁶⁷ Tagányi Károly: „Tizedkerületek elnevezése a középkorban.” *MGazdtSzele* 7 (1900): 234. Vö. még Holub: *Zala* I. 376–377; IIa: „Dézsma adminisztrációja” 239 (46. jegyz.); Mályusz: „Tizedkizsákmányolás” 323; Fedeles: „Birtokok és gazdálkodás” 444.

¹³⁶⁸ Holub: *Zala* I. 377–381.

¹³⁶⁹ VeszprUrb 87–88; VeszprSzkv, pag. X, XI, ill. passim.

¹³⁷⁰ Karlinszky: „Veszprémi káptalan bevételei” 41–43. Vö. még Solymosi: „Bortizedfizetés” 315–316.

¹³⁷¹ Fügedi: „Esztergomi érsekség” 105–106, 544–546; Solymosi: „Esztergomi jegyzőkönyv” 381–382 (vö. Eszt-KJkv, passim; C. Tóth: *Esztergom* III. 168–170).

¹³⁷² Szabó: *Bács, Bodrog* 22–84; LibStJoh, pag. XVII, ill. 1–101, passim. Vö. még EgrSzkvEH 12–18, 125–142, 169–176, 224–243, 303–306, 337–340.

¹³⁷³ Fedeles: „Birtokok és gazdálkodás” 444.

¹³⁷⁴ Holub: *Zala* I. 376–377; Bedy: *Győri székeskáptalan* 225–226; Karlinszky: „Veszprémi káptalan bevételei” 41 (vö. VeszprSzkv, pag. XI, ill. passim); Fedeles: „Birtokok és gazdálkodás” 444.

¹³⁷⁵ Vö. 1372. jegyz.

szóhasználat ellenére azonos típusú egységekről van szó, mivel ezek számítottak egy-egy (vagy két-két) tizedszedő működési területének, és 1–10 tett ki belőlük egy megyét/főesperességet (ennek méretétől, ill. a katolikusok lakta falvak számától függően).¹³⁷⁶ Ezzel szemben az esztergomi *diocesis* területén a *cultellus* és a *districtus* kifejezés egyaránt előfordul,¹³⁷⁷ mégpedig – úgy tűnik – a főesperességenkénti két-három ’tizedkés’ számított nagyobb területi egységnek, és tagolódott több kisebb ’kerületre’.¹³⁷⁸ Ugyanitt viszont a homogén birtoklású térségek esetében (vagyis ahol a dézsma teljesen az érseket illetve) csak megyénként tartották számon az – általában árendába adott – tizedjövedelmeket.¹³⁷⁹

Az erdélyi egyházmegyében a *processus* kifejezéssel egyszer sem, a *subcultellis/sucutellis*-szel és a *districtus*-szal viszonylag ritkán találkozunk. A ’tizedkés’ mint a megyénél kisebb területi egység alig féltucatszor és kizárólag a káptalani tizedek kapcsán fordul elő a késő középkorban (l. alább). Noha a vajdai közgyűléseken kelt 1360. október 9-i és 1369. november 9-i oklevelek alapján, melyekben az erdélyi nemesség garantálta a püspök és a káptalan tizedjogait, első ránézésre úgy vélhetnénk, hogy a tizedkési szervezet itt is széleskörűen elterjedt volt, az ezt sugalló *decimas ... tam in quartis, quam etiam sub cutellis existentes* kifejezés sokkal inkább a dézsmáltatás módjára vagy a dézsma birtoklásának formájára utal, mintsem tizedkörzetek elnevezésére.¹³⁸⁰

A dézsmaszervezeti értelemben vett ’kerülettel’¹³⁸¹ is csupán négy alkalommal találkozunk: ebből háromszor az alább tárgyalandó *comitatus*nak megfelelő területet takar,¹³⁸² csupán a Tövis, Gáld, Mindszent falvakat magába foglaló „Tibur-hegyi kerület” (*in districtu montis Tybur*)¹³⁸³ tűnik a felső-magyarországi értelemben vett (járásnyi/esperességnyi méretű) tizedkörzetnek. Itt is jellemző a káptalani dézsmákhoz való kötődés.

¹³⁷⁶ Bedy: *Győri székeskáptalan* 50–51.

¹³⁷⁷ Solymosi: „Esztergomi jegyzőkönyv” 381. — A pécsi és a zágrábi püspök joghatósági területén szintén feltűnik ez a kettősség (Fedele: „Birtokok és gazdálkodás” 444; MonEpZagr II. passim, különösen 48).

¹³⁷⁸ C. Tóth: *Esztergom III.* 169. Vö. Solymosi: „Esztergomi jegyzőkönyv” 382. (Az EsztKJkv 122 viszont azonos értelemben használja a két kifejezést.) — A térségben a főesperességek már 1156-ban több tizedszedői körzetre oszlottak, de ekkor utóbbiaknak még nem volt kiforrott megnevezésük, ahogy egyébként az előbbiekre is még az archaikus *parrochia* terminust alkalmazták (MonEcclStrig I. 107–108, vö. Lados: „Első tizedszedők” 188–189).

¹³⁷⁹ Vö. Fügedi: „Esztergomi érsekség” 105–106.

¹³⁸⁰ 1360: DocRomHist C, XI. 538–539 = EOkm IV. 58. sz.; 1369: DocRomHist C, XIII. 651–652 = EOkm IV. 776. sz. Az idézett kettősség értelmezését lásd a 6.3. fejezetnél. — A bolgárcsegedi dézsma kapcsán használt „sub cultello decimationis episcopalis” kifejezés (DL 28238) sem szervezeti beosztásra utal, hanem egyszerűen a püspöki tizedjogra.

¹³⁸¹ A vizsgált forrásanyagban szereplő, de a dézsma adminisztrációjához nem kapcsolódó (általános, egyházszerkezeti vagy világi) jelentésektől (1363: DocRomHist C, XII. 119; 1364: AAV, RegVat, vol. 251, fol. 347r; 1397: Ub III. 182; 1435: Ub IV. 562; 1452: Ub V. 363; 1454: Ub V. 464; 1494: DF 245206; 1526: Besztercei kápt. lt, nr. 17; 1529: uo., nr. 277/2; 1548: uo. nr. 277/8) eltekintettem.

¹³⁸² 1288: districtus Vgacha (Ub I. 159); 1397: in districtu Kykullew (Ub III. 183); 1432: in districtu de Kykullew (DF 253508).

¹³⁸³ 1352: DocRomHist C, X. 147 = EOkm III. 665. sz.

A fenti, ritkán használt terminusok helyett az erdélyi dézsmaszedés területi alapegysége egyértelműen a *comitatus* volt. Látni fogjuk, hogy a tizedszedők működési területét csaknem mindig ezek megjelölésével írják le (vö. 7.2.1. fej.). Konkrét ügyekben rendszeren a reájuk történő utalással azonosítják, lokalizálják a szóban forgó tizedet,¹³⁸⁴ és a késő középkori számadások, kora újkori dézsmalajstromok is *comitatus*ok szerint tagolják a tizedbevételeket, illetve a tizedfizető települések névsorát.¹³⁸⁵

A középkori forrásokban az alábbi *comitatus*ok fordulnak elő 'tizedkörzet' értelemben: Ugocsa,¹³⁸⁶ Szatmár,¹³⁸⁷ Kraszna,¹³⁸⁸ Szolnok (hol közép-szolnoki, hol pedig mindkét szolnoki értelemben), illetve Belső-Szolnok,¹³⁸⁹ Doboka,¹³⁹⁰ Kolozs,¹³⁹¹ Fehér,¹³⁹² Hunyad.¹³⁹³ Ide sorolhatjuk még a kétszer mindenféle megjelölés nélkül, egyszer *districtus*ként, egyszer pedig *sedisként* említett Küküllőt is.¹³⁹⁴

Ezek a nevek, ahogy a *comitatus* terminus is, magától értetődően a vármegyékkel való azonosítást, vagy legalábbis területi megfeleltetést sugallják. A vármegyei hatóságoknak a tizedjog védelmében és a tized beszedésében játszott szerepe (vö. 3.3. fej.) ismeretében ez az értelmezés természetesnek is tűnhetne, közelebbről megvizsgálva viszont módosításra szorul.

Legszembetűnőbb, hogy az ugocsai tizedkerület tartozékai között csaknem minden esetben szerepelnek olyan települések, amelyek világi szempontból Szatmár vármegye Szamostól északra fekvő részében feküdtek,¹³⁹⁵ a 16. század közepi dézsmalajstromból pedig egyértelműen kitűnik, hogy ez a kettősség a teljes Szamosközre érvényes volt.¹³⁹⁶ Beszédes az is, hogy Kolozs vármegyének egyházilag a váradi püspökség, azon belül pedig a kalotai esperesség jog-

¹³⁸⁴ 1341: Theiner I. 644 = EOkm III. 79. sz.; 1471: Szeredai: *Notitia* 105; 1496: Barabás: „Tizedlajstromok” 426; 1505: DL 65194; 1516: DF 253548; 1517: DL 82485; 1542: Beszterce v lt, I/a, nr. 1444.

¹³⁸⁵ 1524: ZOkm XII. 425–426; [1550 k.]: Gyulay-Kuun cs lt, I/405; [1552 k.]: Jakó: „Erdélyi püspökség” 152–153; [1563]: BU nr. 173; 1589: Jakó: *Dézsmá* 20–71.

¹³⁸⁶ 1325: EOkm II. 521. sz.; 1505: DL 65194; 1524: ZOkm XII. 426; [1550 k.]: Gyulay-Kuun cs lt, I/405. Vö. még 1288: EOkm I. 440. sz.

¹³⁸⁷ 1325: EOkm II. 521. sz.; 1337: DF 277270 = EOkm II. 937. sz.; [1451?]: DL 39552; 1468: DL 39571; 1524: ZOkm XII. 426.

¹³⁸⁸ 1468: DL 39571.

¹³⁸⁹ 1468: DL 39571 (két Szolnok); 1509: KárOkI III. 63 (Belső-Szolnok); 1517: DL 82485; 1520: DL 82549, DF 292093 (Szolnok, a teljes főesperességre értve); 1524: ZOkm XII. 425 ([Közép-]Szolnok); 1542: Beszterce v lt, I/a, nr. 1444 (Belső-Szolnok/Szolnok); 1543: EgyhtEml IV. 294 ([Közép-]Szolnok).

¹³⁹⁰ 1509: KárOkI III. 63; 1510: DL 29366v; 1511: KárOkI III. 73; 1520: DL 82549; 1542: Beszterce v lt, I/a, nr. 1444; 1543: EgyhtEml IV. 294; 1552: Kornis cs lt, I/63.

¹³⁹¹ 1525: KmJkv II. 4075. sz.; 1526: DF 253624; 1529: Mike Sándor-gyűjt. nr. 46; 1539: Jósika cs hb. lt, I/522; [1552 k.]: Jakó: „Erdélyi püspökség” 152–153; 1553: Jakó: *Dézsmá* 10.

¹³⁹² 1516: DF 253548.

¹³⁹³ 1331: Barabás: „Tizedlajstromok” 413; 1341: EOkm III. 79. sz.; 1471: Szeredai: *Notitia* 105; 1496: Barabás: „Tizedlajstromok” 426. Vö. 1504: DF 277689, fol. 4v.

¹³⁹⁴ 1331: Barabás: „Tizedlajstromok” 411; 1397: Ub III. 183; 1432: DF 253508; 1446: DF 277506.

¹³⁹⁵ 1325: EOkm II. 521. sz.; 1524: ZOkm XII. 426; 1538: EgyhtEml III. 314. Vö. Maksay: *Birtokviszonyok* II. 715–754.

¹³⁹⁶ Gyulay-Kuun cs lt, I/405.

hatósága alá eső falvai még a középkori püspökségek felszámolása után sem a *comitatus Colosiensis*hez tartoztak, hanem külön tizedkerületet (*districtus de Kalothazegh*) alkottak.¹³⁹⁷ A királyföldi szabad szász területeknek a Nagy-Küküllőtől északra eső része (Völc, Bázna, Prod, Holdvilág, Nagyszöllős falvak, illetve Medgyes és Segesvár északi fele) a küküllői főesperesség kebelében feküdt, és így dézsmaügyi értelemben is Küküllő *comitatus*ba sorolták.¹³⁹⁸ Az egyházi beosztás hatását mutatja a tordai *comitatus*hoz számított Aranyosszék és Miriszló,¹³⁹⁹ de Fehérnél szereplő Radnót, illetve Algyógy, Folt és Rápolc is.¹⁴⁰⁰

Elmondható tehát, hogy – egyházi jellegű adónál korántsem meglepő módon – a tizedkörzet jelentésben használt *comitatus*ok határa sokkal inkább követte a főesperességek, mintsem a vármegyék határát¹⁴⁰¹ (az utóbbival ápolts hasonlóság pedig többnyire másodlagos jellegű volt, és az egyházi és világi igazgatás között kimutatott¹⁴⁰² korai kölcsönös meghatározottság számlájára írható).¹⁴⁰³

Természetesen a főesperességek és a tizedkerületek közti szoros területi megfelelést sem lehet abszolutizálni, hiszen a gyakorlat olykor némi rugalmasságot is megkövetelt e tekintetben. Láttuk, hogy kimutatható a belső-szolnoki tizedkörzet léte, miközben ilyen nevű főesperesség nem létezett (csak esperesség¹⁴⁰⁴), az ózdi kerület pedig a hasonló nevű főesperesség területének csak egy kis részére terjedt ki (legalábbis 1589-ben).¹⁴⁰⁵

A *comitatus*ok rendszere elsősorban a püspöki tizedek beszédésében érvényesült. Talán azért, mivel a püspök tizedjoga alá eső részek lényegben egyetlen nagy tömböt alkottak (vö. 6.3. fejj., ill. 10.3.6. térkép), és így lehetővé tették a nagyobb területi alegységek alkalmazását.

¹³⁹⁷ Jakó: *Dézsma* 61–64.

¹³⁹⁸ Uo. 27, 28, 29. Vö. Müller: *Landkapitel* 23, ill. Engel: *Térkép* 16SZF14, 17SZF14, 1SZF15, 2SZF15, 1SZF16, 14SZF17, 15SZF17.

¹³⁹⁹ Uo. 67, 70–71. Világi szempontból Miriszló Fehér vármegye része volt (1501: DL 28887; 1505: DL 31161, DF 277694; 1508: DL 30517; 1514: DL 36354; 1577: KmFJkv I. 119. sz.; 1585: ErdKirKv I/3. 689. sz.). Vö. Hegyi: „Egyházigazgatási határok” 19, ill. Engel: *Térkép* 8FH32.

¹⁴⁰⁰ Jakó: *Dézsma* 24. A vármegyei beosztás tekintetében Radnót Küküllőbe (1498: KmJkv II. 3061. sz.; 1577: ErdKirKv I/3. 90. sz.; 1591: EKJkv I. 840. sz.), Algyógy és társai pedig többnyire Hunyadba (1513: DL 31000; 1515: DL 30270; 1517: DL 30545; 1586: EKJkv I. 448, 457. sz.; 1589: uo. 645, 671–672. sz.; 1590: uo. 690–692. sz.; 1591: ErdKirKv I/3. 1106. sz., EKJkv I. 841. sz.; 1592: uo. 893, 900, 913. sz.) tartoztak. Vö. Hegyi: „Egyházigazgatási határok” 18–19, ill. Engel: *Térkép* 1HD9, 1HD11, 1HD13.

¹⁴⁰¹ Ezt mutatja, hogy olykor kifejezetten egyes főesperességek vagy dékánságok szerepelnek a tized adminisztrálásának keretében: 1334: Ub I. 462 = EOkm II. 822. sz. (Spring); 1367: DocRomHist C, XIII. 332 = EOkm IV. 590. sz. (Ózd); 147[9?]: DL 28349 (Fehérvár); 1505: DL 65195 (Ugocsa); 1517: DL 82485 (Szolnok); 1525: DL 82698 (Doboka, Kraszna); 1552: Kornis cs lt, I/64 (Doboka); [1553–1554]: TTár 1881. 259 (Szatmár). — A bácskai dézsmajegyzékekben olvasható *comitatus*ok is inkább a főesperességek, mintsem a megyék határaihoz igazodnak (vö. Szabó: *Bács, Bodrog* 22–84, passim; ill. Engel: *Térkép* 1BCS3, 1BCS81, 1BCS71, 2BCS71, 1BCS73, 2BCS73, 3BCS81, 4BCS81, 7BCS68, 8BCS68, stb.; *A középkori kalocsa-bácsi érsekség főesperességei, birtokai, valamint a területén fekvő apátságok, prépostságok és kolostorok*. Tervezte Thoroczky Gábor, rajzolta Nagy Béla. [Kalocsa] 2003. [térkép]).

¹⁴⁰² Vö. Kristó: *Vármegyék* 208–235.

¹⁴⁰³ Ezért is óvakodtam a fentiekben (vár)megyének fordítani a tizedügyben említett *comitatus*okat. Helyettük a ’tizedkerület’, ’tizedkörzet’ megnevezés javallott.

¹⁴⁰⁴ Hegyi: „Esperességek” 358, 360.

¹⁴⁰⁵ Jakó: *Dézsma* 69 (nem lehetetlen azonban, hogy ez már a szekularizáció utáni fejlemény). Vö. Hegyi: „Egyházigazgatási határok” 21–24.

A káptalan már csak a neki adózó területek töredezettsége miatt sem járhatott el hasonlóképpen. Saját birtokait, bár többnyire Fehér megyében találjuk őket, kisebb-nagyobb különálló falucsoportok alkották, így a tized tekintetében sem kezelhették őket egységesen. A birtokok gabonadézmáját a késő középkorban a kanonokok eleve egyénileg hajtották be a nekik kisorsolt településeken (vö. 7.2.2. fej.), így sem tizedszedőkre, sem körzetekre nem volt szükség. A bordézmát adó birtokok viszont – fekvésüknek megfelelően – négy csoportra tagolódtak,¹⁴⁰⁶ és szeptember közepén mindegyikbe külön tizedszedőt küldtek ki (vö. 7.2.2. fej.). Legmesszebbre, mintegy 30 kilométernyire északra feküdt Nagyenyed, a legjelentősebb szőlőtermő hely, és a vele egy tagot alkotó Felenyed és Orbó. A második körzet a püspökváros északi szomszédságában fekvő Borbánd, Bocsárd és Vajasd falvakat foglalta magába, a harmadik magát Gyulafehérvárt és a szomszédos Kisfaludot, a negyedik pedig a Maroson-túl, a Székási-dombságon fekvő Buzdot, valamint Magyar- és Bolgárcsergedet.¹⁴⁰⁷

A fentiek fényében érthető, hogy jószerével miért csak a káptalani dézsmaszedés kapcsán találkozunk a kisebb kiterjedésű tizedkerületeket jelölő *districtus* és a *subcultellus* terminusokkal. A 15. század elejéig a testületet illette a Gáldi- és Diódi-patakok völgyét felölelő, fent említett Tibur-hegyi kerület tizede,¹⁴⁰⁸ de tizedkésbe szervezték azt a néhány, Fehér és Hunyad megye határán felvő falut is (Algyógy, Bakaj, Rápolt), amelyeknek dézsmája az örkanonok járandóságát képezte.¹⁴⁰⁹ Még ahol egész főesperesség tartozott a káptalani tizedjog alá, ott is alkalmazták a kisebb körzetekre való felosztást. Kivételt képezett Hunyad, mivel itt – bár maga a főesperesség területileg elég kiterjedt volt – a kisszámú (mintegy 20) tizedfizető (= egykor magyar/katolikus lakosságú) település szűk területre (ti. a Maros völgyére, ill. a Sztrigy és a Cserna torkolatvidékére) koncentráldott.¹⁴¹⁰ A kézdi főesperesség kapcsán viszont már több tizedkést (kézdi és orbai?) említenek.¹⁴¹¹

Persze, ez a differenciált adminisztráció nem ősidőktől fogva létezett, hanem hosszas fejlődés eredményeként alakult ki, amit legjobban a küküllői főesperesség példáján szemléltethetünk. Innen 1331-ben és talán még 1397-ben is egységesen szedték be a tizedet,¹⁴¹² az 1430-as évekre azonban a terület már három kisebb, más-más módon kezelt egységre oszlott. Tized-

¹⁴⁰⁶ Ezek megnevezése nem ismeretes.

¹⁴⁰⁷ 1496: Barabás: „Tizedlajstromok” 428; 1504: DF 277689, fol. 7v.

¹⁴⁰⁸ 1352: DocRomHist C, X. 147 = EOkm III. 665. sz. Vö. [1403–1419]: AAV, RegSuppl, vol. 1101, fol. 215r.

¹⁴⁰⁹ 1497: DF 244437.

¹⁴¹⁰ 1331: Barabás: „Tizedlajstromok” 413; 1341: EOkm III. 79. sz.; 1471: Szeredai: *Notitia* 105; 1496: Barabás: „Tizedlajstromok” 426; 1504: DF 277689, fol. 4v. Ez utóbbi szerint tizedet fizettek: Arany, Kéménd, Haró, Solyomos, Branyicska, Illye, Németi, Déva, Szántóhalma, Szentandrás, Sálfalva, Dédács, Szentimre (elp.), Szentgyörgy (elp.), Al- és Felpestes, Hunyad, Hátszeg és Várhely (?). Az 1589-es lajstromban ezeken kívül még Jóffő (= Dobra), Piskí, Écse (elp.) és Barcsa is szerepel (Jakó: *Dézsmá* 25–26).

¹⁴¹¹ 1496: Barabás: „Tizedlajstromok” 427.

¹⁴¹² 1331: Barabás: „Tizedlajstromok” 411; 1397: Ub III. 181, 183.

késnek csak a Maros és a Kis-Küküllő között, valamint a Kis-Küküllő völgyében Dicsőszentmárton és Bonyha között fekvő 19–20 magyar falu alkotta körzetet nevezték,¹⁴¹³ míg a két Küküllő közti, többnyire szász egyházközségek sorából – nem tömbös, hanem mozaikszerű elosztásban – 45–46 a „kisebb választható”,¹⁴¹⁴ 27–29 pedig a „nagyobb választható” tizedeket fizette (vö. 10.3.8. térkép).¹⁴¹⁵

7.2. A tizedszedők: a tizedszedés személyi háttere¹⁴¹⁶

A dézsmát az adózóktól a tizedszedők közvetítették a tizedbirtokoshoz. A tized rendszerének működtetésében játszott kulcsszerepük ellenére a magyar szakirodalom egészen a legutóbbi időkig elhanyagolta e csoport személyi és szervezeti jellegzetességeinek a vizsgálatát.¹⁴¹⁷ E tekintetben Lados Tamás nemrég megjelent úttörő tanulmánya hozott változást, aki összegyűjtötte és alapos elemzésnek vetette alá az 1350-ig említett magyarországi tizedszedőkre vonatkozó adatokat, miközben a korai tizedszedés működésének számos részletét is tisztázta.¹⁴¹⁸

Meglátásai szerint, jóllehet az egyház javára történő tizedadást már Szent István király elrendelte, ennek behajtásával – tekintettel a keresztvíz alá épp csak odaterelt pogány tömegek ellenállására és az egyházi intézményrendszer fejletlenségére – Szent László koráig a világi

¹⁴¹³ 1477: de subcutellis inter Kykellew (Barabás: „Tizedlajstromok” 414); 1496: decime capitulares inter Kykellew (uo. 426); 1504: decimarum inter Kykellew de succultellis (DF 277689, fol. 3r); 1513: parvarum decimarum inter Kykellew, que alias succultelorum dicebantur (DF 277731/b, fol. 1r). Az ide tartozó falvak listája az 1504. és 1513. évi forrás alapján állapítható meg: Csapó, Kisfalud (elp.), Ugra, Besenyő, Szentpál, Kerelő, Vidrátszeg, Kóródszentmárton, Héderfája, Felsőkápolna, Mikefalva, Pócsfalva, Gálfalva, Harangláb, Kissáros, Szőkefalva, Szancsal, Pettend (elp.) és Péterfalva. Dészfalva idesorolása bizonytalan.

¹⁴¹⁴ 1497: parvarum decimarum optionalium inter Kykellew (Barabás: „Tizedlajstromok” 440); 1503: decimarum minorum optionalium inter Kykellew habitarum (DF 277689, fol. 1v); 1513: optiones minores (DF 277731/b, fol. 1r). Ezek szerint ide számították Balázsfalva, Szépmező, Bénye, Királyfalva, Sövényfalva, Ádamos, Dombó, Dicsőszentmárton, Csüdőtelke, Abosfalva, Balázstelke, Pócsstelke, Somogyom, Gyákos, Ernye, Ebesfalva, Gógán, Váralja, Dányán, Csávás, Bernád, Bonyha, Szászszentlászló, Kisszölös, Zágó, Domáld, Hondorf, Hétúr, Segesvár, Bún, Sárd, Zsákod, Pipe, Nádas, Cikmántor, Monyorós, Fületelke, Egrestő, Kend, Kendhida, Balavásár, Vámosudvarhely, Széplak, két Teremi és esetleg Dészfalva településeket.

¹⁴¹⁵ 1432: ex decimis ... optionalibus (DF 253508); 1446: ex maioribus decimis in sede Kykellew habitis (DF 277506); 1477: decimarum optionalium (Barabás: „Tizedlajstromok” 418–419); 1496: optionales decimas maiores (uo. 423–424), decimarum maiorum optionalium inter Kykellew habitarum (uo. 433–435); 1504: optionales decimas maiores (DF 277689, fol. 5v–6r), decimarum maiorum optionalium inter Kykellew habitarum (uo. fol. 9v–10r). Nagyobb választható tizedet adtak: Szénaverős, Nagyszölös, Pród, Holdvilág, Örményes, Szentiván, Kund, Jövedics, Almás, Darlac, Nagykőrös, Bogács, Völcs, Felsőbajom (= Bázna), Medgyes, Nagy- és Kisekmező, Karácsonyfalva, Tatárlaka, Küküllővár, Vesszős, Alsókápolna, Szászszentmiklós, Zsidve, Bolkács, Hoszszúaszó és Mikeszásza, talán Alsóbajom és Boldogfalva is.

¹⁴¹⁶ Az alfejezet első változata egy másik tanulmányom részeként jelent meg: Hegyi: „Tized változásai” 200–215.

¹⁴¹⁷ Csak néhány mondat erejéig térnek ki rájuk: Balics: *Egyháztörténet* II/2. 432; Holub: *Zala* I. 373; Solymosi: „Esztergomi jegyzőkönyv” 366. Bővebben: Fügedi: „Esztergomi érsekség” 109–114 (csak az arendátorokra); Hegyi: „Tizedszedés Meszesen túl” 291–293. A kora újkori állapotokra: Ila: „Dézsma adminisztrációja” 232–236.

¹⁴¹⁸ Lados: „Első tizedszedők”.

hatalmat megtestesítő ispán és emberei foglalatostkodtak (vö. még 8.3. fej.).¹⁴¹⁹ Püspöki tizedszedésről az 1092. évi szabolcsi zsinat óta beszélhetünk, de a 12. században ezt még nem erre szakosodott, központilag kiküldött személyzet intézte, hanem a püspök poroszlója, akit a helyi lakosságból kiemelve egyénileg bíztak meg – egyéb feladatok mellett – a tized kirovásával, begyűjtésével és raktározásával is.¹⁴²⁰ A későbbi értelemben vett tizedszedőkről a 13. századtól beszélhetünk. Társadalmi hátterüket tekintve három csoportba sorolhatjuk őket: egy részük (különösen az esztergomi és veszprémi egyházmegyében) az egyház kondicionáriusai közül került ki, mások a helyi papság sorából, de a bérbeadást intéző vállalkozókként az ekkortájt kialakuló városi polgárság is megjelenik a dézsma adminisztrálói sorában.¹⁴²¹

Ami az erdélyi egyházmegyét illeti, adatok hiányában csupán feltételezhetjük, hogy a 11–12. századi tizedszedés itt is az országos irányvonalaknak megfelelően fejlődött. A tizedszedők általánosságban először a 13. században tűnnek fel e püspökség területén, név szerint pedig csupán az 1320-as évektől említik őket.

Leggyakrabban (mintegy félszázszor) és leghosszabb ideig a *decimator* elnevezéssel illették őket,¹⁴²² aminek magyar megfelelője az itt egyszer adatolható *dezmas* volt.¹⁴²³ Ezeket minden olyan személyre használhatták, aki a tized adminisztrálásával kapcsolatosan valamilyen feladatkört látott el. A többi, ritkábban előforduló megnevezés – etimológiájának is megfelelően – már ennek egyes vetületeit domborította ki. Némiképp rejtélyes a csak 14. századból adatolható *procurator (decimarum)* jelentése, aki meglehetősen sokszínű feladatkört látott el: begyűjtötte és beszállította Gyulafehérvárra a tizedet (függetlenül attól, hogy terményről vagy pénzről van-e szó), de ezek bérbeadásával is foglalkozott. A fentiek alapján akár úgy is tekinthető, hogy a *decimator*tal azonos jelentéskört fed le, de esetében hangsúlyosabbnak tűnik, hogy

¹⁴¹⁹ Uo. 181–184. A korai állami szerepvállalás lenyomatának tekinthető, hogy a tized huszadrésze a későbbiekben is a királyi kincstárat illette meg, a megyei hatóságok pedig szükség esetén a késő középkorban is karhatalmat biztosítottak az egyház kérésére a dézsma behajtásához (uo. 184–187). Vö. még Weisz Boglárka: „A királyi hatalom gazdasági helyzete a 11. századi Magyarországon.” In: *Európa és Magyarország Szent László korában*. Szerk. Bárány Attila–Pósán László. Debrecen 2017. 44–45.

¹⁴²⁰ Lados: „Első tizedszedők” 187–191.

¹⁴²¹ Uo. 191–200.

¹⁴²² A nevesített *decimatorok* (vö. 10.2.9. táblázat) mellett lásd még: 1230: DL 90749 = CDHung III/2. 212; 1291: Ub I. 175; 1335: Ub I. 469–470; 1352: Ub II. 90; 1379: Ub II. 503; 1384: DL 28104 = EOkm V. 789. sz.; 1394: Ub III. 76; [1403–1409]: Ub III. 277; [1404?]: ZsOkl II/1. 3567. sz.; 1419: Ub IV. 108–109; 1432: Ub IV. 459, 492–493; 1434: Ub IV. 529–530; 1435: Ub IV. 563–564; 1436: Ub IV. 613–614; 1441: Ub V. 88; 1469: Ub VI. 431; 1496: Barabás: „Tizedlajstromok” 428; 1500: DL 90758, Jakó: „Capetia” 212; 1503: SzOkl III. 155; 1504: DF 246274 = Deutsch: *Zehntrecht* 134; DF 277689, fol. 7v; 1520: ZOkm XII. 421; 1526: Dési ek. lt; 1533: EK mlt V/10; 1542: SJAN-CJ, Beszterce v lt, I/a, nr. 1444; 1557: KvOkl I. 388; 1558: KvOkl I. 390.

¹⁴²³ 1552: Kornis cs lt, I/63.

a tizedbirtokos (széles jogkörrel ellátott?) képviselője.¹⁴²⁴ Az érdekképviselési szerepet a későbbiekben már a *factor* szóval fejezték ki: ilyenekkel mindkét említéskor peres ügyekben találkozunk, mikor tizedbér visszatartása miatt keresetet nyújtott be az egyházi bíróság előtt.¹⁴²⁵ Kizárólag a tizedbérlet kapcsán említik a 14–15. században előforduló *conductor*, *emptor* és *locator* terminusokat.¹⁴²⁶ Ezeket a 16. század elején az *arendator* váltotta fel, aki – amellet, hogy bérbe adta a dézsmát és átvette a bért, illetve ezekről igazolást adott – nyilvántartást is vezetett minderről.¹⁴²⁷ A főesperesi tizednegyedek esetében ugyanilyen munkakörrel szerepel az *administrator quartarum*.¹⁴²⁸ A *collector* és az *exactor* esetében már a dézsmajövedelmek behajtására esik a hangsúly, de míg előbbit csak a tized pénzbeli megváltása vagy a tizedbér kapcsán használják,¹⁴²⁹ utóbbit többnyire a szász papi census átvevőjére.¹⁴³⁰

Mindezek azonban nem elkülönülő hivatalokat jelöltek, hiszen sokszor együttesen fordultak elő egyazon feladat felelőseiként,¹⁴³¹ vagy ugyanazt a személyt címezték egyszer egyik, máskor másik titulussal. Így András pap püspöki megbízásból *in procuracione et locatione universarum decimarum decanatus de Spring* tevékenykedett 1334-ben.¹⁴³² Jakab fia Ábrahám egyidejűleg volt *decimator et procurator* (1348), László vassvári kanonok a fehérvári főesperességben *collector et factor* (1479), Horvát György tasnádi provizor pedig *factor et arendator* (1538).¹⁴³³ Az 1468-ban *locatores et exactores* címmel megjelenő Nagy Ferenc tasnádi udvarbíró és Tasnádi Lőrinc fia Jánost 1470-ben már egyszerűen csak *decimatores*-nek mondják.¹⁴³⁴ 1544-ben ugyanazok szedték be Doboka vármegye tizedeit, akik az ugyanitt fekvő Borsa birtok dézsmaarendáját is átvették.¹⁴³⁵

Ezért a tizedszedés szervezetét sem lehet terminológiai alapon megismerni, hanem csupán az ezzel foglalatostkódó személyzet és a belső kapcsolatok feltérképezésével. Erdélyben

¹⁴²⁴ 1331: Barabás: “Tizedlajstromok” 413; 1334: Ub I. 462; 1342: EOkm III. 86. sz.; 1345: EOkm III. 244. sz.; 1348: Ub II. 53; 1358: Ub II. 149; 1393: CDHung X/2. 120–121; 1394: Ub III. 75–76. Olykor nem is lehet eldönteni, hogy a *procurator* kifejezés valóban a tizedekkel kapcsolatos állandó munkakör, vagy csak egyszerűen alkalmi ügyvédre vonatkozik.

¹⁴²⁵ 147[9?]: DL 28349; 1538: EgyhtEml III. 313.

¹⁴²⁶ 1358: Ub II. 149; 1367: DocRomHist C, XIII. 332; 1441: Ub V. 88; 1468: DL 39571.

¹⁴²⁷ 1509: DF 253542; 1538: EgyhtEml III. 313; 1539: Jósika cs hb. lt, I/522; 1542: Beszterce v lt, I/a, nr. 1444r-v; 1543: Jakó: *Dézsmá* 9; EK mlt V/60; EgyhtEml IV. 294; 1546: Sztáray cs lt (P 644), I/44; 1546: Teleki cs mvhelyi lt (P 657), XXXVIII/5080; 1552: Kornis cs lt, I/64; 1558: KvOkl I. 390; 1570: KárOkl III. 388.

¹⁴²⁸ 1526: DF 253624; 1528: Mike Sándor-gyűjt. II/45.

¹⁴²⁹ 1341: Ub I. 520; 147[9?]: DL 28349; 1504: DF 246274 = Teutsch: *Zehntrecht* 134.

¹⁴³⁰ 1334: Ub I. 464; 1526: Besztercei kápt. lt, nr. 17; 1550: uo. nr. 51. Kivétel: 1468: DL 39571; 1557: KvOkl I. 388.

¹⁴³¹ 1358: “procuratores et locatores decimarum” (Ub II. 149); 1367: “conductores seu emptores et introductores” (DocRomHist C, XIII. 332); 1394: “decimator seu procurator” (Ub III. 76); 1441: “emptores et decimatores” (Ub V. 88); 1468: “locatores et exactores decimarum” (DL 39571); 1504: “collectores et decimatores” (Teutsch: *Zehntrecht* 134); 1557: “decimatores et decimarum exactores” (KvOkl I. 388); 1558: “arendatores et decimatores” (KvOkl I. 390).

¹⁴³² Ub I. 462.

¹⁴³³ 1348: Ub II. 53; 1479: DL 28349; 1538: EgyhtEml III. 313.

¹⁴³⁴ 1468: DL 39571; 1470: DF 210823.

¹⁴³⁵ EK hhl, c. Doboka, 2–30.

erre a két legnagyobb tizedbirtokos, a püspök és a székeskáptalan esetében rendelkezünk elegendő információval.

7.2.1. A püspöki dézsma adminisztrációja

A püspöki dézsmát kezelő apparátus tagjai közül viszonylag sokat ismerünk név szerint. Ha csupán azokat nézzük, akik a fenti titulusok valamelyikét viselték, számuk akkor is eléri a negyedszázat, ha viszont mindenkit figyelembe veszünk, akinek szerep jutott a tized adminisztrálásában, ennek kétszeresével számolhatunk. Ezt a tömeget csak azt követően tudjuk differenciáltan kezelni, ha kiindulópontként feltérképezzük a jó forrásadottságú¹⁴³⁶ 15. század végi–16. századi adminisztráció működési szintjeit, majd az így szerzett ismereteinket kamatoztatjuk a korábbi, adatszegényebb időszakok kapcsán.

A vikáriustól az udvarbíráig: az adminisztráció irányítói

A Geréb László és Várdai Ferenc püspöksége közé eső fél évszázadban (1475–1524) a főpap maga csak alkalmilag avatkozott közvetlenül a tizedügyekbe.¹⁴³⁷ A dézsmaszedés tényleges koordinálását ebben az időben a püspöki uradalmak udvarbírái (*provisor*) látták el. Ezt mutatják az olyan adatok, amelyek szerint az udvarbíró küldte ki a cenzus vagy a tized behajtóját, ill. bérbeadóját (1520), akit olykor kifejezetten famulusának mondtak (1510, 1516, 1520), és akik a befolyt pénzt neki kézbesítették (1516, 1520).¹⁴³⁸ Ő folyósította fizetésüket (1520), és megvédte őket a külső erőszaktól (1511).¹⁴³⁹ 1526-ban a dési tizedbért a püspöknek, a provizornak vagy a tizedszedőnek lehetett átadni, Méra dézsmájának beszédésétől pedig 1557-ben a gyalui provizort és várnagyot, illetve a tizedszedőket tiltották el.¹⁴⁴⁰

A provizori felügyelet egyúttal azt is jelentette, hogy a püspök földesúri gazdálkodása és lelki jogon befolyó jövedelmeinek kezelése szorosan összefonódott. Ennek megfelelően az egyes provizorok tizedügyi joghatósági területe is többé-kevésbé a földrajzi fekvésnek megfelelően körvonalazódott.

¹⁴³⁶ A kedvező forrásviszonyok – a gazdasági írásbeliség általános térhódítása mellett – elsősorban annak köszönhető, hogy Várdai Ferenc püspök gazdálkodásának iratai fennmaradtak a Zichy cs. zsélyi lt.-ban. Ezek feldolgozásával jelenleg Kovács Mihai foglalkozik.

¹⁴³⁷ Várdai Ferenc püspök 1514-ben több alkalommal értesítette udvarbíráját az egyes nemeseknek adott kedvezményekről, vagyis birtokuk tizedének ideiglenes átengedéséről (DL 82385–82386, 82389), 1523-ban pedig maga állította ki nyugtát a rokona, Drágfi János országbíró által 1518–1522 között befizetett tizedbérrel (DF 285705 = Rábik: *Oklevelek* 174–175).

¹⁴³⁸ 1510: Szász Nemzeti Lt, Urk. V/1226; 1516: Besztercei kápt. lt, nr. 277; 1520: ZOkm XII. 394, 399, 417, 419; DL 82549; DF 292093.

¹⁴³⁹ 1511: KárOkI III. 73–75; 1520: ZOkm XII. 421.

¹⁴⁴⁰ 1526: Dési ek. lt; 1557: KvOkI I. 389. — A dézsma adminisztrációjának többszintűségét mutatja, hogy a selyki tizedperben más volt aki a tizedet szedte, és más aki a püspöki tizedjogot a bíróság előtt képviselte (1504: Szász Nemzeti Lt, Urk. V/1882).

A tasnádi udvarbíró alá tartozott a Meszesen-túli részek dézsmaszédése. Legvilágosabban mutatja ezt a tisztséget betöltő Tomori Zsigmond 1524. évi számadása, ahol Szolnok, Ugo-csa és Szatmár „megyei” bárány-, zab-, méh- és egyéb tizedbevételek fordulnak elő,¹⁴⁴¹ de ő vagy utódai (Horvát György, Bornemisza Mihály) intézkedtek Drágfi János birtokainak (ame-lyek főként a szatmári Erdőd és a közép-szolnoki Kővár környékén feküdtek), illetve a Bátor-riak, Becskiek, Csaholyiak kezén levő számos szamosháti településnek a tizedbére ügyében is.¹⁴⁴²

A Fehér megyei tizedbérek és egyéb tizedjövedelmek kapcsán (1505, 1510, 1516, 1520) természetesen a gyulafehérvári provizort említik,¹⁴⁴³ de hozzá folyt be a dézsma Fogarasról (1514), a selyki és szentlászlói dékánságból (1504, 1514, 1520) és a Székelyföldről (1514, 1539, 1552 k.),¹⁴⁴⁴ ahogy a census is a kozdi dékánságban fekvő Apátfalváról (1493).¹⁴⁴⁵ Meg-lepő viszont, hogy a messze északon fekvő Doboka megye (1511, 1514) és a kelet-kolozsi Koz-matelke (1545 k.) tizedszedését,¹⁴⁴⁶ valamint a besztercei, királyi és régeni dékánságok cen-zusfizetését is ő felügyelte (1516, 1520, 1527),¹⁴⁴⁷ vagyis nemcsak a déli megyékben és széke-ken volt illetékes, hanem az egész történeti Erdélyben. Ennek tulajdonítható, hogy a gyalui udvarbíróval (akit északon sokkal hatékonyabb ügyintézőnek vélhetnénk) csak uradalma köz-vetlen környezetében találkozunk tizedügyben, és az erdélyi püspökség birtokainak 1552 körüli urbáriumában is csupán Kolozs „megyei” dézsmákat említenek a gyalui vár jövedelmeként.¹⁴⁴⁸

Láthattuk, hogy a provizorok hatásköre egyaránt kiterjedt a természetben befolyó tized begyűjtésére, a tized bérbeadására és a bér behajtására, valamint a census megállapítására és

¹⁴⁴¹ ZOkm XII. 425–426. Vö. Hegyi: „Tizedszedés Meszesen túl” 293.

¹⁴⁴² 1524: DL 82659; 1538: EgyhtEml III. 313–314; 1553: DF 277497; 1554: Gyulay-Kuun cs lt, I/99 és I/202. — Közvetve bár, de ezt támasztják alá más tasnádi udvarbírák viselt dolgai is: cegei Vas Balázs lefoglalta Pi-ricse és négy szomszédos település püspöki dézsmáját (1503: WassLt 515. sz.); Újhelyi Gáspár pénzt vett át a szolnok-dobokai tizedszedőtől a püspök szilágysági jobbágysági által okozott károk megtérítésére (1520: DL 82549); Károlyi László pedig a tasnádi provizornak kellett átadja a dézsmabér ügyében rá kirótt bírságot (1522: KmJkv II. 3879. sz.).

¹⁴⁴³ 1505: DF 271219 (Diód, Béld, Bece); 1510: Szász Nemzeti Lt, Urk. V/1226 (Ladamos); 1516: DF 253548 = EMOKl 481. sz. (Fehér vm); 1520: ZOkm XII. 419 (Sorostély).

¹⁴⁴⁴ 1504: Szász Nemzeti Lt, Urk. V/1882 (Selykszék); 1514: MonRustReb 171 (Szentlászló, Fogaras); 1520: ZOkm XII. 399 (Ivánfalva, Mártontelke [Selykszék]), 421 (Székelyföld); 1539: EK hhl, c. Alba, 1-5-7 (Fel-vinc); [1552 k.]: Jakó: „Erdélyi püspökség” 149 (Székelyföld). — Nem tudni, hogy Lázár András székely főem-ber és nemes tizedfizető birtokai (vö. 1514: DL 82389) pontosan hol feküdtek.

¹⁴⁴⁵ DF 245396.

¹⁴⁴⁶ 1511: KárOkI III. 73 (Bonchida); 1514: DL 82385 (Iklód, Hídalmás), 82386 (Kovácsi, Szalaháza, Sólomkő, Fodorháza, Lóna, Köblös, Egregy, Hesdát); [1545–1546]: ENMLt, Törzsgyűjt. I/2. nr. 14 (Kozmatelke).

¹⁴⁴⁷ 1516: Besztercei kápt. lt, nr. 277; 1520: DF 292093; 1527: Besztercei kápt. lt, nr. 19.

¹⁴⁴⁸ 1517: ZOkm XII. 379–380 (Kis- és Nagypetri, Zsombor, Almás, Dezsőfalva); 1520: DL 82562; 1542: Jósika cs hb. lt, I/22 (Mikola-birtokok); [1552 k.]: Jakó: „Erdélyi püspökség” 152–153.

beszedésére.¹⁴⁴⁹ A befolyt jövedelmekről nyugtát adtak (úgy az adózóknak, mint az adószedőnek), a bevételeket gondosan nyilvántartották,¹⁴⁵⁰ és egyúttal felhasználták a kiadások fedezésére a püspök magánköltségeitől kezdve az adminisztráció működtetésén (útiköltségek, fizetések) át a szomszédoknak fizetendő kártérítésig.¹⁴⁵¹ Amennyiben a püspök érdekeit a tized bitorlása, a bér visszatartása vagy a tizedszedők ingóságainak lefoglalása miatt sérelem érte, ők vették védelmükbe akár erő alkalmazásával,¹⁴⁵² akár jogi úton. Ez utóbbi szerepben nem egyszer elkísérte vagy helyettesítette őket a püspök jogügyigazgatója (*procurator fiscalis*) is.¹⁴⁵³

Az udvarbírák csoportjának társadalmi elemzése – jóllehet személyükről és karrierjük-ről viszonylag sokat tudni¹⁴⁵⁴ – nem képezheti e disszertáció tárgyát. E helyütt elégséges csupán annyit leszögezni, hogy valamennyien a püspök vezető familiárisainak számítottak,¹⁴⁵⁵ akik többnyire a szerényebb vagyonú köznemesség soraiból származtak, olykor az egyházmegye területéről, de inkább a főpap családi birtokainak a környezetéből. Előfordult, hogy egyidejűleg ugyanazon család tagjai látták el az egyes püspöki birtoktestek igazgatását.¹⁴⁵⁶ A rátermettebbeket uruk nemegyszer előbbre léptette egyik provizorátusból a másikba, mégpedig mindig a periférikusabb tasnádíból a jelentősebb gyalui vagy fehérvári székbe.¹⁴⁵⁷ Feladatuk természete miatt esetükben fontos volt az írástudás, ezért tűnnek fel soraikban olyan deákos műveltségű egyének, akik egyidejűleg az egyházi középréteg tagjai voltak (Budai Udalrik, Homrogdi Miklós, Végedi Imre).¹⁴⁵⁸

¹⁴⁴⁹ Tized: 1514: MonRustReb 171, 194; 1520: ZOkm XII. 382, 399, 417, 419; DL 82562. — Tizedbérlet: 1505: DF 271219; 1510: Szász Nemzeti Lt, Urk. V/1226; 1520: ZOkm XII. 394; 1522: KmJkv II. 3879. sz.; DL 82659; 1526: Dési ek. lt. — Cenzus: 1493: DF 245396; 1516: Besztercei kápt. lt, nr. 277; 1520: DF 292093.

¹⁴⁵⁰ Nyugták: 1505: DF 271219; 1516: Besztercei kápt. lt, nr. 277; 1520: DL 82549; DF 292093. — Számadások a bevételekről: 1517: ZOkm XII. 379–380; 1524: uo. 425–426.

¹⁴⁵¹ Számadás a kiadásokról: 1520: ZOkm XII. 382–422. Vö. uo. 382, 394, 399, 417, 419 (útiköltség), 420–421 (fizetség); MonRustReb 171, 194, DL 82549 (kártérítés).

¹⁴⁵² 1503: WassLt 515. sz. (cegei Vas Balázs tasnádi provizor itt feltehetően azért foglalta le a tizedgabonát, mivel nem volt tudomása a tized bérbeadásáról, és azt hitte, hogy a földesúr jogtalanul használja azt); 1514: DL 82385–82386, 82389.

¹⁴⁵³ 1504: Teutsch: *Zehntrecht* 132–136; Szász Nemzeti Lt, Urk. V/1882; 1511: KárOkI III. 73–75; 1516: DF 253548; 1520: DF 253778. Az innen ismert *fiscalis procuratorok* nevei: Kajtár Mihály (1504), Tordai Pál (1511), Vásárhelyi Bálint (1520). — A provizorok és jogügyigazgatók egyéb természetű feladataira (a szekularizáció előtt és után): Gálfi: *Gyulafehérvár és uradalma* 78, 90–97.

¹⁴⁵⁴ Vö. uo. 78–83, 154–155.

¹⁴⁵⁵ Személyi függésüket mutatja, hogy erdélyi tisztségviselésük a megfelelő püspök halálával vagy áthelyezésével rendszerint véget is ért (vö. C. Tóth: *Főpapi archontológia* 61–68).

¹⁴⁵⁶ A Várdai Ferenc püspök szolgálatában álló Szentmihályi család tagjai közül Tamás előbb tasnádi (1513–1515), majd gyulafehérvári (1515–1523) provizor volt, miközben öccse, András, követte őt a tasnádi udvarbírósgásban (1515–1517), később pedig gyalui udvarbíró lett (1517–1524). Vö. C. Tóth. *Főpapi archontológia* 66–67.

¹⁴⁵⁷ Az előző jegyzet adatai mellett ezt bizonyítja csávási/madarasi Erdő Miklós karrierje is, aki előbb tasnádi (1506), majd gyulafehérvári (1507) udvarbíró lett (uo. 64).

¹⁴⁵⁸ Homrogdi provizorátusa idején erdélyi kanonok volt (1509–1513), aztán hunyadi főesperes (1513 k.), majd váradi prépost (1515–1524) lett (KvO I. 63; DF 277731/b; DF 277772); Végedi erdélyi kanonok volt (1514–), majd tordai főesperes (1515–1550) is lett (DL 82391, 82437). Vö. Hegyi Géza–Kovács Mihai: „Taurinus Erdélyben.” In: *Latin nyelvű udvari kultúra Magyarországon a 15–18. században*. Szerk. Békés Enikő–Kasza Péter–Kiss Farkas Gábor. Szeged. 2021. (Convivia Neolatina Hungarica 4.) 19–32. 20 (8. jegyz.), 31.

A püspöki dézsmaadminisztráció provizorok irányította, kétosztatú szervezete nem vehető vissza a 15. század közepénél korábbi időkre. Már csak azért sem, mert az erdélyi püspökség birtokain csak ekkor, illetve ezt követően honosodott meg az udvarbíróság (*provisoratus*) intézménye, mely a decentralizált munkaszervezést lehetővé tette.¹⁴⁵⁹ Az a tény, hogy Nagy Ferenc tasnádi udvarbíró 1468-ban és 1470-ben egy másik személlyel együtt említik a tized bérbeadójaként, illetve dézsmásként,¹⁴⁶⁰ jól szemlélteti, hogy ebben az időben a későbbi rendszer csak kialakulóban volt, a tizedszedők még nem lévén alárendelve a frissen létesült provizori intézménynek.

Ezt megelőzően, úgy tűnik, a tizedet adminisztráló személyzet (legalábbis Belső-Erdélyben) még közvetlenül a püspöktől kapta megbízatását.¹⁴⁶¹ Mindenesetre mikor a 14. században tized vagy tizedbér fizetéséről van szó királyi vagy vajdai oklevelekben, átvevőkként csak a tizedbirtokos és a tizedszedők jöttek számításba.¹⁴⁶² Ekkoriban a püspök alkalmanként még a napi tizedügyekben is eljár: szekereket küldött a tized behordására (1334), lefoglalt tized visszaadása ügyében levelezett ([1404?]), tizedet adott bérbe (1351) vagy megemelte a cenzust (1309, 1396), adott esetben pedig maga lépett fel hűtlen kezeléssel vádolt tizedszedője ellen (1381).¹⁴⁶³

Egyedül a nagyobb önállósággal rendelkező Meszesen-túli részekben számolhatunk már ekkoriban közvetítő hivatallal. A környékbeli kiváltságolt plébániák ugyanis a 15. század elején a püspököt itt kormányzó jogkörében helyettesítő tasnádi vikárius kezébe is fizethették a cenzust,¹⁴⁶⁴ de alkalomadtán a dézsmát is neki adták át.¹⁴⁶⁵ Némelyik itteni tizedszedő karrierjének a következő állomását épp a Meszesen-túli helynöki tisztség jelentette.¹⁴⁶⁶ A nyomok tehát arra utalnak, hogy az 1460 előtti időszakban a távoli ugocsa, szatmári és szilágysági területeken az illetékes vikárius a tizedszedés irányításának terhére is átvállalta a főpaptól, és csak a provizori tisztség megszervezése után szorult vissza hatásköre a szentszéki bíraskodásra (ideértve a tizedügyeket is).¹⁴⁶⁷ Még korábban talán egyes különmegbízottak intézték a dézsmáltatás igazgatását az északnyugati részekben: az efféle ügyekben is eljáró György erdélyi kanonok kiterjedt

¹⁴⁵⁹ Hegyi: „Tizedszedés Meszesen túl” 293 (vö. uo. 68. jegyz. is); Gálfi: *Gyulafehérvár és uradalma* 77.

¹⁴⁶⁰ 1468: DL 39571; 1470: DF 210823.

¹⁴⁶¹ 1213-ban ugyan említik a püspök gazdasági ügyintézőjét (*yconomus*, EOkm I. 62. sz.), 1387-ben pedig udvari ügyvivőjét (*procurator curie*, uo. V. 911. sz.), de ezek közelebbi szerepköréről mit sem tudunk.

¹⁴⁶² 1335: Ub I. 470; 1352: Ub II. 90; 1358: Ub II. 149; 1359: Ub II. 165; 1379: Ub II. 503; 1384: EO V. 789. sz.; 1393: CDHung X/2. 121; 1394: Ub III. 75; 1423: Ub IV. 205; 1436: Ub IV. 614. — Egy 1364. évi pápai oklevél szerint a selyki dékánosság területén a püspök *officialisai* révén hajtja be a tizedet (AAV, RegVat, vol. 251, fol. 347r-v).

¹⁴⁶³ 1309: Ub I. 293; 1334: Ub I. 462; 1351: TelOkl I. 94–95; 1381: DF 277412 = EOkm V. 634. sz.; 1396: Ub III. 164; [1404?]: DL 74451.

¹⁴⁶⁴ 1411: DF 272941 = ZsO III. 722. sz., DF 277452.

¹⁴⁶⁵ [1370 k.]: DL 56604 = EOkm IV. 814. sz.

¹⁴⁶⁶ Vincét 1358-ban, András éneklőkanonokot 1363-ban említik ebben a tisztségben (EOkm III. 979, IV. 200. sz.), de utóbbi esetében nem lehet kizárni, hogy már tizedszedőként (1362) is vikárius volt.

¹⁴⁶⁷ Vö. Hegyi: „Tizedszedés Meszesen túl” 292.

tevékenységi köre (1337) vagy Vince tasnádi pap, utóbb krasznai főesperes címe (*procurator decimarum de extra Mesces* – 1342, 1345) legalábbis ilyesmire látszik utalni.¹⁴⁶⁸

A rendelkezésünkre álló adatok alapján úgy tűnik, hogy a Mohács utáni évtizedekben visszaállt a dézsma adminisztrációjának közvetlen püspöki irányítása. Igaz, adataink elsősorban a census kezeléséről vannak, melynek esedékes fizetését Gosztonyi János, majd Statileo János mindig maga rendelte el, és kézhez vétele után a nyugtát is ők állították ki, de azért más hasonló tevékenységükről (tized bérbe adása, tizedbér elengedése, stb.) is van tudomásunk.¹⁴⁶⁹ A kor szak zaklatott köztörténete tükröződik abban, hogy amikor a főpapi szék nem volt betöltve, ugyanezeket a feladatokat a püspöki uradalmakat és jövedelmeket igazgató, illetve megöröklő „jogutódok” látták el: 1527-ben az erdélyi káptalan, 1528-ban és 1529-ben a királyi helytartók (I. Ferdinánd részéről vingárti Horvát Gáspár, I. János részéről somlyói Bátori István), 1542–1551 között pedig maga Izabella királyné.¹⁴⁷⁰ Az udvarbírói tisztség ugyan nem szűnt meg, de akik ezt viselték, a tized kapcsán inkább csak a püspöki jogok karhatalmi vagy peres védelmében jutottak szerephez,¹⁴⁷¹ és csak Bornemisza Pál rövid püspöksége idején (1553–1556) nyertek vissza korábbi hatáskörük egy részét.¹⁴⁷²

A püspök tized- és cenusszedői

A ’tizedszedő’ elnevezést leghelyesebb csak azokra a személyekre alkalmazzunk, akik a terepen a tényleges munkát végezték. Szerepkörük az évszázadok során alig változott: felmérték a termést, kirótták és behajtották a tizedet a termelőktől, máskor pedig bérbe adták azt, majd átvették a részletekben fizetett árendát a bérlőktől.¹⁴⁷³ Arra is találunk példát – különösen a

¹⁴⁶⁸ 1337: DF 277270r-v = EOkm II. 937–938. sz. (hibákkal); 1342: DIR C, veacul XIV, vol. IV. 598 = EOkm III. 86. sz.; 1345: DIR C, veacul XIV, vol. IV. 637 = EOkm III. 244. sz. Talán nem véletlen, hogy a gyanú mindig az erdélyi káptalanból kikerülő tizedszedők kapcsán merül fel.

¹⁴⁶⁹ Census kérése: 1526: DF 292095; 1534: Besztercei kápt. lt. nr. 34; 1535: uo. nr. 37; 1543: uo. nr. 43; 1554: uo. nr. 59; 1555: uo. nr. 61. — Census átvétele, nyugtázása: 1526: Besztercei kápt. lt. nr. 17; 1530: uo. nr. 712, fol. 32r; 1532: uo. nr. 712, fol. 32v; 1533: uo. nr. 277/3; 1536: uo. nr. 277/4. — Tized bérbeadása: 1526: Dési ek. lt; 1537: EgyhtEml III. 177; 1555: Dési ek. lt. — Tizedbér elengedése: 1542: Jósika cs hb. lt, I/22.

¹⁴⁷⁰ 1527: Besztercei kápt. lt. nr. 19; 1528: uo. nr. 277/1; 1529: uo. nr. 277/2, Jakó: *Dézsma* 9; 1542: Beszterce v lt, I/a, nr. 1444, EgyhtEml IV. 120; 1543: Besztercei kápt. lt. nr. 277/7; 1548: uo. nr. 277/8; 1549: uo. nr. 48; 1550: uo. nr. 53.

¹⁴⁷¹ 1527: Besztercei kápt. lt. nr. 19; 1538: EgyhtEml III. 313–314; 1539: EK hhl, c. Alba, 1-5-7.

¹⁴⁷² 1551: Besztercei kápt. lt. nr. 277/10; 1553: DF 277497; 1554: Gyulay-Kuun cs lt, I/99 és I/202; 1556: Suky cs lt, nr. I/220; 1557: uo. I/309.

¹⁴⁷³ Tized kirovása: 1291: EOkm I. 470. sz.; 1335: uo. II. 849. sz.; 1500: DL 90758, Jakó: „Capetia” 212. — Tized behajtása: 1230: CDHung III/2. 212; 1334: EOkm II. 822. sz.; 1335: uo. II. 849. sz.; 1337: DF 277270 (vö. EOkm II. 937–938. sz.); 1341: EOkm III. 79. sz.; 1362: uo. IV. 165. sz.; [1370 k.]: uo. IV. 814. sz.; 1379: uo. V. 446. sz.; 1384: uo. V. 789. sz.; 1393: CDHung X/2. 121; [1404?]: ZsOkI II/1. 3567. sz.; 1436: Ub IV. 614; 1500: DL 90758, Jakó: „Capetia” 212. — Tized bérbeadása: 1325: EOkm II. 521. sz.; 1334: uo. II. 822. sz.; 1335: uo. II. 849. sz.; 1367: EOkm IV. 590. sz.; 1393: CDHung X/2. 121; 1394: Ub III. 75; [1451?]: DL 39552; 1468: DL 39571; 1470: DF 210823; 1529: Mike Sándor-gyűjt. nr. 46; 1539: Jósika cs hb. lt, I/522; 1542: Beszterce v lt, I/a, nr. 1444. — Tizedbér átvétele: 1325: EOkm II. 521. sz.; [1451?]: DL 39552; 1509: KárOkI III. 63; 1526: Dési ek. lt, DF 253624; 1529: Mike Sándor-gyűjt. nr. 46; 1539: Jósika cs hb. lt, I/522; 1542: Beszterce v lt, I/a, nr. 1444; 1553: Jakó: *Dézsma* 10.

provizori irányítást megelőző és követő időszakokban, mikor a tizedszedőkre háruló felelősség nagyobb volt –, hogy ők állítják ki az átvételi elismervényt,¹⁴⁷⁴ vagy hogy fellépnek a püspöki tizedjogok védelmében.¹⁴⁷⁵

Ezekről a „dézsmásokról” – leszámítva azokat, akik a káptalan tagjai közül kerültek ki¹⁴⁷⁶ – jóformán csak annyit tudunk, amennyit az őket tizedszedői minőségükben említő egy-két forrás elárul (vö. 10.2.9. táblázat).¹⁴⁷⁷ Mélyreható prozopográfiai elemzésre mindez nem nyújt lehetőséget, de azért néhány következtetés levonását megengedi.

Mindenekelőtt látható, hogy megbízatásuk – már amikor egyáltalán ismert – mindig jól körülhatárolt területre szólt: rendszeren egy (pl. Szatmár, Doboka, Kolozs)¹⁴⁷⁸ vagy két, egymással szomszédos *comitatus*¹⁴⁷⁹ (Szatmár és Ugocsa¹⁴⁸⁰, vagy – gyakran – Belső-Szolnok és Doboka¹⁴⁸¹), bár előfordul tartomány nagyságú (Meszesen-túl, ill. a hasonló méretű Szatmár–két Szolnok–Kraszna négyes)¹⁴⁸² vagy csupán egy városra (Kolozsvár) kiterjedő körzet is.¹⁴⁸³ Már a fenti felsorolásból is látható, hogy ezek nem voltak stabil, kiforrott szervezetek, hanem alkalmi vagy személyi tényezők hatására, *ad hoc* módon kapcsolódtak össze vagy maradtak magukban az elemi egységnek tekinthető tizedkerületek egyik évről a másikra.¹⁴⁸⁴ Fejlődési irány (pl. elmozdulás a nagy kiterjedésű körzetektől a kisebbek felé, vagy épp fordítva) még tendenciaként sem ismerhető fel.

Jól érvényesül ellenben az a – korábban csak a Meszesen-túli területek kapcsán megállapított¹⁴⁸⁵ – jelenség, miszerint a 15. század közepén a tizedszedés személyi összetétele hirtelen elvilágiasodott. Az 1450-es évekig a püspöki tizedszedők zöme (több mint kétharmada) a főpappal bizalmi viszonyt ápoló egyházi személy volt (vö. 10.2.9. táblázat): jellemzően a helyi

¹⁴⁷⁴ 1325: EOkm II. 521. sz.; [1370 k.]: uo. IV. 814. sz.; 1509: KárOkl III. 63; 1526: DF 253624; 1529: Mike Sándor-gyűjt. nr. 46; 1539: Jósika cs hb. lt, I/522; 1542: Beszterce v lt, I/a, nr. 1444; 1553: Jakó: *Dézsmá* 10.

¹⁴⁷⁵ 1334: EOkm II. 822. sz.; 1509: KárOkl III. 63.

¹⁴⁷⁶ Györgyre (1337), Vincére (1342–1345) és Andrásra (1362) lásd Hegyi: „Tizedszedés Meszesen túl” 292; Lados: „Első tizedszedők” 196, 197. Cséffai Barnabás, mielőtt a szatmári főesperesség élére került volna (1541–1542), előbb krasznaei főesperes (1535) is volt (vö. még Besztercei kápt. lt, nr. 37 és nr. 277/5).

¹⁴⁷⁷ Vö. Lados: „Első tizedszedők” 192, ill. 195–198 (12., 15. és 20. sz.).

¹⁴⁷⁸ [1451?]: DL 39552; 1510: DL 29366v; 1511: KárOkl III. 73; 1525: KmJkv II. 4075. sz.; 1526: DF 253624; 1529: Mike Sándor-gyűjt. nr. 46; 1539: Jósika cs hb. lt, I/522; 1552: Kornis cs lt, I/63; 1553: Jakó: *Dézsmá* 10.

¹⁴⁷⁹ Ez alatt, mint láttuk, inkább a főesperességekhez igazodó tizedkerületeket kell értenünk (vö. 7.1. fej.).

¹⁴⁸⁰ 1325: EOkm II. 521. sz.

¹⁴⁸¹ 1509: KárOkl III. 63; 1520: DL 82549, DF 292093; 1542: Beszterce v lt, I/a, nr. 1444; 1543: EgyhtEml IV. 294.

¹⁴⁸² 1342: EOkm III. 86. sz.; 1345: EOkm III. 244. sz.; 1468: DL 39571; 1470: DF 210823.

¹⁴⁸³ 1473: KmJkv I. 2082. sz.

¹⁴⁸⁴ Pl. Doboka „megye”, amelyet 1509-ben Belső-Szolnokkal közösen láttak el, 1510–1511-ben már külön tizedszedőt kapott (1509: KárOkl III. 63; 1510: DL 29366v; 1511: KárOkl III. 73).

¹⁴⁸⁵ Hegyi: „Tizedszedés Meszesen túl” 292–293.

papság köréből kerültek ki,¹⁴⁸⁶ de a székeskáptalan tagjai közül is többen kaptak efféle megbízatást, különösen a Meszesen-túli részekre.¹⁴⁸⁷ Személyes kötődésüket jól szemlélteti az a tény, hogy György kanonok, Vince, Jakab fia Ábrahám, Mike, András és Bereck ügyvédként is szolgálták a püspököket, főként birtokügyekben.¹⁴⁸⁸ Az ekkori dézsmások közül Vince főesperes és András *cantor* utóbb Meszesen-túli vikárius lett,¹⁴⁸⁹ míg Bereck kőí kanonok már egyidejűleg is az volt.¹⁴⁹⁰

Az 1460-as évektől azonban a tizedszedők már csaknem mind világiak. Rangjelző címzésükből ítélve találunk közöttük módos köznemest (*egregius* – Szentmihályi Lukács, 1520), kisnemest (*nobilis* – Nagy Ferenc, 1470; Ferenc, 1511), székely lófőt (*agilis* – Kis Balázs, 1509), mezővárosi polgárt (*circumspectus* – Tasnádi János, 1470), sőt afféle kondicionáriusként a püspök birtokán élő román kenézt is (Pál, 1520).¹⁴⁹¹ Bár csak néhányukról említik kifejezetten, hogy a püspök vagy a provizorok famulusa volt,¹⁴⁹² nem kétséges, hogy legtöbbjük ebből a körből került ki. Szolgálatukért fizetést is kaptak uruktól.¹⁴⁹³ A deákos műveltség – tekintettel a funkcióval járó írásbeli teendőkre (nyugták adása, számadás készítése) – itt is alapvető fontosságú volt, nem csoda hát, hogy többüknél feltűnik a *litteratus* cím.¹⁴⁹⁴

Összességében megállapítható, hogy a tizedszedők klerikus vagy laikus kiléte szoros összefüggést mutat azzal, hogy a dézsmáltatás irányítása éppen egyházi (püspöki, vikáriusi) vagy világi (udvarbírói, adminisztrátori) kézben volt. Jól szemlélteti ezt, hogy Statileo idejében, mikor a püspök ismét magához ragadta a tizedügyek intézését (vö. 7.2.1. fejj.), az egyháziak (1539:

¹⁴⁸⁶ György pap, szatmári-ugocsai *decimator* egyúttal a Szt. Jakab-egyház káplánja volt (1325: EOkm II. 521. sz.), István püspöki *decimator* szováti pap (1341: uo. III. 79. sz.), Vince, a Meszesen-túli tizedek *procurator*, tasnádi pap (1342: uo. III. 86. sz.), Máté szatmári tizedszedő csengeri, utódja, Mihály pedig bátori plébános ([1451?]: DL 39552). Utóbbi, akárcsak az elsőként említett György pap egyúttal esperesi funkciót is betöltött a maga körzetében.

¹⁴⁸⁷ György *magister*, aki 1337-ben szatmári és szolnoki tizedügyeket intézett, erdélyi kanonok (1331–1339) volt (DF 277270, vö. EOkm II. 937–938. sz., ahol tévesen Andrásnéként szerepel!), az 1362-ben említett András tizedszedő (EOkm IV. 165. sz.) pedig ugyanott éneklőkanonok (1360–1372). A fent már említett Vince *procurator* menet közben lett krasznai (1345–1347), majd ugocsai (1351/1357–1358) főesperes (1345: EOkm III. 244. sz.). Vö. Hegyi: „Káptalani archontológia” 75, 77, 81, 85.

¹⁴⁸⁸ Györgyre: 1339: EOkm II. 1024. sz. — Vincére: 1341: uo. III. 73. sz.; 1342: uo. III. 86. sz.; 1345: uo. III. 244. sz.; 1347: uo. III. 1126. sz.; 1351: uo. III. 606. sz.; 1352: uo. III. 648. sz.; 1357: uo. III. 933. sz. — Jakab fia Ábrahámra: 1348: uo. III. 452. sz. — Mikére: 1352: uo. III. 649. sz. — Andrásra: 1363: uo. IV. 220. sz.; 1364: uo. IV. 316. sz.; 1366: uo. IV. 455. sz.; 1368: uo. IV. 654. sz.; 1372: uo. IV. 992. sz. — Bereckre: uo. IV. 869. sz. Vö. Hegyi: “Tizedszedés Meszesen túl” 292. — A springi tizedek ügyét intéző András pap (1334) talán azonos az ekkoriban többször említett püspöki káplánnal, aki szintén rendszeresen eljárta ura képviseletében (1331: Barabás: „Tizedlajstromok” 407, 408, 410; 1338: EOkm II. 989. sz.; 1339: uo. II. 1033. sz.).

¹⁴⁸⁹ Vö. Hegyi: “Tizedszedés Meszesen túl” 292.

¹⁴⁹⁰ [1370 k.]: EOkm IV. 814. sz. — Kőí kanonoksága azzal magyarázható, hogy a szerémi székből áthelyezett (vö. Temesváry: *Püspökök* 181–183) Demeter püspök (1368–1376) kíséretében került az erdélyi egyházmegyébe, és eleinte még nem jutott itteni javadalomhoz.

¹⁴⁹¹ 1470: DF 210823; 1509: KárOkI III. 63; 1511: KárOkI III. 73; 1520: ZOkm XII. 399, DL 82549.

¹⁴⁹² 1520: ZOkm XII. 382, 394.

¹⁴⁹³ Vö. ZOkm XII. 421.

¹⁴⁹⁴ Szepesi Mihály (1473: KmJkv I. 2082. sz.), Ferenc (1510: DL 29366v), Demeter (1525: KmJkv II. 4075. sz.), Gyalui Mátyás (1543: EgyhtEml IV. 294), Gergely (1553: Jakó: *Dézma* 10).

András szászfenesi plébános, 1542: Cséffai Barnabás szatmári főesperes) ismét szerephez jutottak ezen a téren.¹⁴⁹⁵

Láthattuk, hogy a késő középkorban a szász papi census beszédését is a provizorok felügyelték. Feltűnő, hogy az adószedők köre ez esetben mégis szinte teljesen elkülönül a tizedszedőkéitől. A jelenség megértéséhez előbb szükséges egy pillantást vetni a cenzusszedés műveletének lépéseire, amelyeket részletekbe menően rekonstruálhatunk a besztercei-királyai dékánság egyedülállóan gazdag, 16. századi iratanyaga alapján. Az eljárás rendszerint azzal kezdődött, hogy a censusfizetés referencia-napja (itt: Szent Márton ünnepe, azaz november 11.) előtti hetekben a provizor vagy a püspök levélben emlékeztette a szász papságot az esedékes fizetésre, és megnevezte az e célból kiküldött adószedőt. Sokszor ez utóbbi maga is írt a dékánság tagjainak, megjelölve érkezése napját. E levelek vételekor (vagy már korábban) a dékán is írt a papoknak, felszólítva őket, hogy a kellő időpontban jelenjenek meg Besztercén, magukkal hozva a rájuk eső census-részletet, amit összegyűjtve, elismervény ellenében adtak át a küldöttnek.¹⁴⁹⁶ Néhány nappal később, miután az adószedő visszaért a megbízójához, utóbbi maga is nyugtázta az összeg át vételét.¹⁴⁹⁷

Látható tehát, hogy a census beszédése évente alig néhány napos kiszállást feltételezett. Emiatt nem is volt szükség külön apparátust fenntartani e célra, elég volt csupán egy kéznél levő, alkalmas embert meneszteni az adott dékánságba. Noha 1520-ban az is előfordult, hogy a szomszédos Szolnok és Doboka megyék tizedszedőjét bízták meg e feladattal, gyakoribb volt, hogy a dézsma rendszerétől függetlenül, alkalmilag küldtek ki valakit a gyulafehérvári udvarból. Nem csoda, hogy személyük évről-évre változott. Ugyanennek tulajdonítható egyúttal, hogy a küldöttek sorát még a püspöki szék üresedésekor, Izabella királyné idejében is az erdélyi káptalan tagjai dominálták.¹⁴⁹⁸

¹⁴⁹⁵ 1539: Jósika cs hb. lt, I/522; 1542: Beszterce v lt, I/a, nr. 1444.

¹⁴⁹⁶ Ha a kitűzött időpontban a követ nem érkezett meg, a papok tiltakozó oklevelet fogalmaztak meg a maguk védelmében (1543: Besztercei kápt. lt, nr. 43; 1550: uo. nr. 52).

¹⁴⁹⁷ 1436: Ub IV. 601.; 1516: Besztercei kápt. lt, nr. 277; 1520: DF 292093; 1526: DF 292095; Besztercei kápt. lt, nr. 17; 1527: uo. nr. 19–20; 1528: uo. nr. 277/1; 1529: EK mlt, lad. IV. nr. 24; Besztercei kápt. lt, nr. 712, fol. 31v/2; uo. nr. 277/2; 1530: uo. nr. 712, fol. 32r/1–2; 1532: uo. nr. 712, fol. 32v; 1533: uo. nr. 277/3; 1534: uo. nr. 34; 1535: uo. nr. 37; 1536: uo. nr. 277/4; 1542: EgyhtEml IV. 120; 1543: Besztercei kápt. lt, nr. 277/7 és nr. 43; 1548: EgyhtEml V. 75; 1549: Besztercei kápt. lt, nr. 48; 1550: uo. nr. 51–53; 1551: uo. nr. 277/10; 1554: uo. nr. 59; 1555: uo. nr. 61.

¹⁴⁹⁸ A besztercei census átvételére küldött személyek listája: 1516: Ferenc deák, a provizor familiárisa; 1520: Szentmihályi Lukács, szolnoki és dobokai tizedszedő; 1526, 1528: [Modrusi] János Sándor erdélyi kanonok, lekencei plébános; 1529: Szentpáli András, I. János király *aulicus*a; 1533: Nagyfalusi Gergely szatmári főesperes; 1534: Verőcei Miklós erdélyi kanonok; 1535: Cséffai Barnabás krasznai főesperes; 1543, 1550: Szengyeli Ferenc szatmári, majd ózdi főesperes; 1548: Kolozsvári Péter ugocsai főesperes; 1549: Csáki Mihály hunyadi főesperes; 1551: Szucsáki Mátyás küküllővári alvárnagy (a megfelelő hivatkozásokat l. az előző lábjegyzetnél).

7.2.2. A káptalan tizedszedői

A káptalani tizedet adminisztráló személyzet – tizedfizető kerületeik kisebb száma és koncentráltabb elhelyezkedése folytán – alacsonyabb létszámú és kevésbé tagolt volt. Ezt mutatja, hogy itt még a középkor végén sem találunk olyan középszintű vezetőt, aki a dézsma-ügyeket összefogta volna. Feltűnő, hogy a káptalan gazdasági és peres ügyeiért felelős dékán-kanonoknak ezen a téren semmiféle szerep nem jutott.¹⁴⁹⁹ A tized-jellegű jövedelmek beszállítói általában az egész testület előtt számoltak el, csak 1331-ben adták át a hunyadi dézsmát egy kéttagú kanonoki bizottságnak, melyet Szőke János ózdi (1319–1339) és Tiba fia László ugoicsai (1331–1346) főesperes alkotott.¹⁵⁰⁰

Az őket közvetlenül megillető dézsmákat a kanonokok a 14. században még közösen hajtották be, igaz, nem terményben, hanem – legalábbis a küüllői és a hunyadi főesperességben – pénzben (ezüst-, ill. dénármárkában). Az adminisztráció minimalizmusát jelzi, hogy 1331-ben e kettőt ugyanaz a személy, Nagy László kanonok igazgatta, csupán a második alkalommal társult hozzá Imre nagyekemezői pap.¹⁵⁰¹ Kijelölésükben a területi kapcsolatok nem játszottak szerepet.¹⁵⁰²

Ez a rendszer azonban hamarosan átalakult, miután a 14. században elterjedt a káptalan tulajdonában levő tizedek bérbeadása. Ezt egyfelől ugyan a világi földesurak és a királyi várnagyok foglalásai siettettk, ¹⁵⁰³ másfelől azonban a kanonokok érdeke is volt, hiszen bár ily módon csökkent a bruttó dézsmajövedelem, de még inkább csökkent a behajtásával járó kezelési és személyi költség is. Ilyenkor ugyanis a bér kézbesítése – legalább egyes esetekben – a bérlő feladata volt.¹⁵⁰⁴ Ha nem akadt megfelelő bérajánlat, vagy egyéb megfontolás érvényesült (pl. a kanonokok ellátása céljából ésszerűbb volt a dézsmát természetben kérni), az adott tized-jövedelmet egyéni javadalmakra osztották, és ezeket az adott évre kisorsolták a káptalan tagjai

¹⁴⁹⁹ A káptalan osztókönyveinek töredékei szerint ő csak a földesúri járadékokat (Szt. György- és Szt. Márton-napi földbér, juhötvened) gyűjtötte be a testület birtokairól: 1331: Barabás: „Tizedlajstromok” 406, 407, 408, 409; 1477: uo. 415, 416, 419; 1496: uo. 422, 435, 436, 437; 1504: DF 277689, fol. 6v.

¹⁵⁰⁰ 1331: Barabás: „Tizedlajstromok” 413. Ebben az évben még a sebesszéki (?) királyi *collecta* átvételét intézte egy háromtagú bizottság (Santus éneklőkanonok, [... főesperes ?] és Fekete Miklós kanonok, vö. uo. 406 és EOkm II. 708. sz.). A felsorolt személyekre: Hegyi: „Káptalani archontológia” 74, 78, 81, 86, 87, 88, 90.

¹⁵⁰¹ Barabás: „Tizedlajstromok” 411, 413.

¹⁵⁰² Ha így lett volna, Imre nem a hunyadi, hanem a küüllői tizedek begyűjtésében kellett volna szerepet vállaljon, hiszen parókiája ez utóbbi főesperesség területén feküdt. Ha elfogadjuk, hogy ő azonosítható a prépost-hasonnevű káplánjával (vö. Hegyi: „Káptalani archontológia” 92), akkor jelenlétét ura részesedésének, vagyis a dézsma harmadának biztosítása indokolhatta.

¹⁵⁰³ 1327: EOkm II. 598. sz.; 1329: uo. II. 646. sz.; 1341: uo. III. 79. sz.; 1357: uo. III. 882, 896–897, 938, 940, 947. sz.; 1358: uo. III. 981. sz.; 1359: uo. III. 1066. sz.; 1360: uo. IV. 57–58. sz.; 1369: uo. IV. 776. sz.; 1380: uo. V. 550. sz.; 1393: CDHung X/2. 120–122. A konfliktusok oka általában nem is az volt, hogy a káptalan vonakodott a tizedek árendálásától, hanem csak az, hogy szabadon szerette volna eldönteni – nyilván a legjobb ajánlat alapján –, hogy ki legyen a bérlő (vö. a fent idézett 1329., 1359., 1393. évi adatokkal, ill. EOkm II. 849, IV. 590. sz.). A bérbeadás gyakorlatát részletesebben 1394-ben szabályozták (Ub III. 74–76).

¹⁵⁰⁴ Ezt sejtetik a káptalani számadások a küüllői tizedkés és a hunyadi tized 1496. évi bérbeadása kapcsán (Barabás: „Tizedlajstromok” 426). Ugyanakkor a küüllői tizedkés 1477. évi és a kézdi főesperesség 1496. évi hozamát a káptalan embere gyűjtötte be, pedig ezek – készpénzről lévén szó – szintén bérből származhattak (uo. 414, 427).

között.¹⁵⁰⁵ Ez esetben a begyűjtés fáradsága és költsége már nem a közös adminisztrációt terhelte, hanem az egyes kanonokok gondja lett, amit az is bizonyít, hogy 1543-ban Küküllő vármegyében a prépost saját *arendatorával* találkozunk.¹⁵⁰⁶

Egyedül saját birtokai bortizede esetében – annak nagy értéke miatt – ragaszkodott a káptalan továbbra is a közös és természetben történő begyűjtéshez. Ezt a feladatot mindig a saját kebeléből származó tizedszedők végezték el, akiket minden év szeptember 16-án jelöltek ki a kanonokok közül: 1496-ban Heltai Pált, Dési Benedeket, [Szentmártoni] János aléneklőt és Szebeni Simont, 1504-ben pedig Jákószerdahelyi Pált, Megyericsei Jánost, Beregszászi Imrét és [Karácsondi] Barnabást.¹⁵⁰⁷ Ebből is látható, hogy számuk mindig négy volt, hiszen ennyi körzetet kellett lefedni (vö. 7.1. fej.). A két névsor közti átfedés hiánya¹⁵⁰⁸ és az évi rögzített időponthoz kapcsolódó kiküldetés ténye azt sugallja, hogy megbízatásuk csupán az adott alkalomra szólt. Munkájukért fizetséget kaptak a begyűjtött borból: a távolságot és a várható termést figyelembe véve legtöbbet (60 akót) az enyedi tizedszedő (vagyis Heltai, illetve Jákószerdahelyi), míg a többiek 1496-ban egyformán 32–32 akót, 1504-ben pedig 25–25 akót.¹⁵⁰⁹

Ha rátekintünk a káptalani tizedszedők névsorára, nyomban szembetűnik egy másik jellegzetesség, ami a püspöki apparátustól megkülönböztette: ti. konzervativizmusa, amivel ellenállt az elvilágiasodó tendenciáknak. A dézsmások itt még a középkor végén is az egyháziak közül kerültek ki, közelebről rendszerint a káptalan tagjai közül.¹⁵¹⁰

A káptalani adószedés abban is eltért a püspökitől, hogy a censusbevételek kezelése itt a tizedszedőktől függetlenül zajlott. Adminisztrációját teljesen az érintett szász dékánóságokra hárították. A sebesi dékánóság esetében ugyan az 1303. évi egyezség még úgy rendelkezett, hogy a kanonokok küldöttje a helyi dékánnal (vagy a papok egy másik képviselőjével) közösen rója

¹⁵⁰⁵ A saját birtokok, a küküllői „kisebb választható” tizedek (vö. 7.1. fej.) és a sebesi dékánóságban a 15. század második felében elfoglalt dézsmák (vö. 6.3. és 6.7.1. fej.) esetében mindig így jártak el, a hunyadi főesperességben 1504-ben, a küküllői tizedkésben pedig szintén 1504-ben és 1513-ban (vö. Barabás: „Tizedlajstromok” 414–440; DF 277689, DF 277731/b, passim). — E gyakorlat kialakulásának első nyomával 1397-ben találkozunk, amikor a prépost és a káptalan vitájában említik a Küküllő-közi tizedek felosztásának megváltozását (Ub III. 183). — Az eljárás más magyarországi káptalanok esetében is bevett szokás volt a középkor második felében (vö. Solymosi: „Esztergomi jegyzőkönyv” 388).

¹⁵⁰⁶ Jakó: *Dézsmá* 9. Vö. még EK mlt, lad. V, nr. 60.

¹⁵⁰⁷ 1496: Barabás: „Tizedlajstromok” 428; 1504: DF 277689, fol. 7v.

¹⁵⁰⁸ Szebeni Simon még 1504-ben is életben volt (vö. DF 277689), míg Megyericsei már 1496-ban is a káptalan tagjai (Barabás: „Tizedlajstromok” 420–440, passim)

¹⁵⁰⁹ 1496: Barabás: „Tizedlajstromok” 428; 1504: DF 277689, fol. 7v.

¹⁵¹⁰ Ezt látszólag árnyalja az utolsó két tizedszedő személye a 16. század közepéről, azonban közülük Dániel nem a káptalan, hanem a prépost embere volt, Újlaki Albertnek pedig a „munkakörülményei” tisztázatlanok, mivel a Beszterce melletti Sófálván, ahonnan a káptalan részére tizedbért szedett, a testület valójában nem birtokolt dézsmát. — Az esztergomi káptalan is a saját kanonokjai közül választotta meg évente (június derekán) az egyes tizedkerületek *decimatorait* (Solymosi: „Esztergom jegyzőkönyv” 366, vö. EsztKJkv 62, 67, 71–72, 76, 80–81, 85–86, stb.). A zágrábi káptalan esetében szintén egyes kanonokok vagy embereik végezték a tized behajtását – de ők mint a tizedkerület bérbevevői (Vručina: *Role of Trust* 29; Uő: *Gospodarski sustav* 148–153).

ki és hajtsa be a cenzust,¹⁵¹¹ ezt a gyakorlatot azonban 1330-ben – az idegen adószedő jelenlétével járó kellemetlenségek elkerülése végett – a helybeliek kérésére úgy módosították, hogy az adót a dékán irányításával a plébánosok gyűjthessék össze, és vigyék Gyulafehérvárra.¹⁵¹² A medgyesi dékánság papjaival kötött egyezségek ugyan nem tartalmazzak az adószedők kilétére vonatkozó kitételeket, de a rendszer működésére vonatkozó adatok alapján megállapítható, hogy a sebesiekkal azonos eljárást követtek. Így 1477 februárjában János muzsnai káplán, 1530 novemberében Ambrus nagykőrösi, 1531 szeptemberében pedig Bálint szentágotai és Jeremiás morgondai plébánosok szállították be a medgyesi census aktuális részletét a káptalanba,¹⁵¹³ miközben 1530 augusztusában a türelmetlen káptalani tagok a dékánság plébánosait és a dékánt sürgették az elmaradt adó mihamarabbi törlesztésére.¹⁵¹⁴ 1508 szeptemberében János eceli plébános és medgyesi dékán, aki egyúttal *decimator*nak is címezte magát (ami az összegyűjtésben játszott főszerepre utalhat), Péter nevű káplánjával küldte el a Mihály-napi cenzust Gyulafehérvárra, és a nyugtát erről ugyanennek a küldöncnek kellett visszatértekor magával hoznia.¹⁵¹⁵

¹⁵¹¹ Ub I. 226–227. A cenzust itt ekkor még a háztartások számával arányosan állapították meg.

¹⁵¹² Ub I. 434 (vö. uo. 423).

¹⁵¹³ 1477: Barabás: „Tizedlajstromok” 414; 1530: BU, nr. 137; 1531: uo. nr. 143. Feltűnő, hogy az 1530. és 1531. évi küldöttek nem is a medgyesi, hanem más szomszédos szász dékánságok papjai voltak, akik elsősorban feltehetően egyéb dolgaik intézése miatt indultak a püspökvárosba.

¹⁵¹⁴ 1530: BU, nr. 135.

¹⁵¹⁵ DF 277712.

8. ÖSSZEFOGLALÁS, KITEKINTÉS

Disszertációmban – ahogy azt a Bevezetésben is jeleztem – eredetileg az erdélyi tizedszedés középkori történetének minden aspektusra kiterjedő monográfiáját szerettem volna megalkotni; idővel azonban, a terjedelmi keretek és a határidők szorításában, jónak láttam a kérdéskör dologi és személyi vonatkozásaira korlátozni a dolgozat tárgyát. Az Olvasónak érdemes tekintetbe venni ezt az „újratervezést”, nem csak akkor, ha a szöveg tanulmányozása közben hiányérzete támad bizonyos (eszmetörténeti, procedurális, kvantitatív, stb.) megközelítések elmaradása miatt, hanem akkor is, ha a tulajdonképpeni mondanivalót felvezető részeket (1–3. fej.) aránytalanul hosszúnak (netán épp terjengősnek) ítéli. Ezek ugyanis eredetileg egy jóval nagyobb „építményt” voltak hivatottak megalapozni.

Másfelől viszont, bármilyen nagy helyet foglalnak el, ma is szükségesnek látom a fogalmi, térbeli és időbeli keretek, a forrásadottságok, illetve a szakirodalmi és történeti előzmények részletes körüljárását. Talán ifjúkori természettudományos érdeklődésem okolható ezért, ahol azt tanultam, hogy a peremfeltételek pontos megadása és a jó kérdésfelvetés már fél megoldást jelent.

A különféle, *decima* elnevezéssel jelölt illetékek rövid ismertetése és elkülönítése (1.1. fej.) már csak azért is elkerülhetetlen volt, mert olykor még egyetemi hallgatók, sőt – *horribile dictu!* – szaktörténészek is hajlamosak egy kalap alá venni például a pápai tizedet a klasszikus értelemben vett egyházi dézsmával. Különösen fontosnak tartom hangoztatni azt a – külföldi szakirodalomban is megjelenő – banális felismerést, hogy a (már szűkebb értelemben vett) *decima* kifejezés sokszor nem abszolút, hanem relatív értelemben jelenik meg a forrásokban, vagyis nem mindig a ’teljes tizedet’ (a dézsmálandó javak pontosan egytized részét) jelöli, hanem gyakrabban ennek a legfőbb tizedbirtokost (általában a püspököt) illető töredékét, mondhatni a ’tisztá tizedet’. Talán nem kell ecsetelni e felismerésnek a források értelmezésében betöltött szerepét.

A földrajzi keretek ismertetésénél (1.2. fej.) sem volt megkerülhető az erdélyi egyházmegye határának faluról falura történő leírása az egri püspökséggel, továbbá az esztergomi fennhatóság alatt álló szebeni megbarcasági szász dékánssal közös szakaszokon, hiszen még napjainkban is gyakran jelennek meg olyan egyházigazgatási térképek, ahol ezeket a határokat teljesen elhibázottan ábrázolják.

A források összegyűjtésének bemutatásával (2.1.1. fej.) részint eljárásom transzparen-ciáját szerettem volna biztosítani, részint pedig módszertani mintát szerettem volna nyújtani

kezdő kutatóknak. Én magam legalábbis mindig nagy örömmel olvastam, ha egy történész nemcsak az adott témára vonatkozó eredményeit közölte, hanem a kutatás folyamatába, a szakma műhelytitkaiba is bepillantást nyújt.¹⁵¹⁶ Az összegyűlt forrásanyag többoldalú elemzése (2.1.2. fej.), azáltal, hogy fényt vet az iratanyag mennyiségének rohamos időbeli növekedésére (különösen az 1490 utáni számbeli ugrásra), továbbá annak minőségi átalakulására a gazdasági jellegű iratok (számadások, nyugták) 16. századi dominánssá válásával és a jogbiztosító oklevelek visszaszorulásával, világossá teszi, hogy milyen lehetőségei és milyen korlátai vannak az erdélyi tizedszedésre irányuló kutatásnak, illetve hogy miért az 1556 előtti száz évből származik tudásunk legjava.

A tized kutatástörténetével – ha jól látom – a nyugati szakirodalom sem foglalkozott behatóbban, a magyar nyelvűről nem is beszélve. E tekintetben tehát a 2.2. fejezet akár hiánypótlónak is volna mondható, bár hangsúlyoznom kell, hogy csupán vázlatokról van szó, amelyek – különösen egyetemes vonatkozásban – csak részleges olvasottságomat tükrözik. Érdekes volt nyomon követni, miként változott az európai és észak-amerikai kutatásban a téma megközelítésének módja: miként uralták a 20. század első felének (nagyobbrészt német) szakirodalmát a pozitivisták szellemű, egy-egy egyházmegye tizedszedését görcső alá vevő dolgozatai, és hogyan vették át ezek helyét – inkább angol és francia szerzők tollán – egyfelől a speciálisabb témák (az ortodoxok és a tized viszonya, a szerzetesek tizedbirtoklása, stb.), másfelől a kvantitatív módszer. Manapság talán a politikai és esztétikai keretbe ágyazott vizsgálódások a meghatározóak. Magyar viszonylatban a legszembetűnőbb a tized kutatásának felekezeti meghatározottsága (1945 előtt szinte csak katolikus egyházi személyek „vadászterületének” számított, az utóbbi évtizedekre jellemző fellendülés pedig leginkább a Pázmány Péter Katolikus Egyetem holdudvarához köthető), de az is, hogy Holub József átfogó és részletes könyvfejezetét leszámítva monografikus feldolgozás mindmáig nem született, csak néhány fontosabb esettanulmány és forráskiadás.

Nemcsak a szakirodalom és a történelmi előzmények felvázolásánál, hanem lényegében minden fejezetnél jelentős teret szenteltem az európai és magyarországi környezet, sőt – ami talán túlzásnak tűnhet – az ószövetségi alapok bemutatásának is. Erre nemcsak az ösztönzött, hogy a magyarországi szakmunkákban ezekről legfeljebb csak néhány bekezdésben lehet olvasni, hanem az is, hogy egyes kulcsfontosságú „külső” mozzanatok, viták vagy fogalmak ismerete az erdélyi forrásanyag megértéséhez is nagyban hozzájárulhat. A magyarországi mediavisztikában talán kevésbé exponált, hogy a héber Biblián belül jelentős, nehezen összeegyeztethető különbség van a tizednek a Kr. e. 6. századi deuteronomikus szövegekben (5Móz) és a

¹⁵¹⁶ Ebből a szempontból talán Engel Pál írásai voltak a legtanulságosabbak számomra – bár ő természetesen nem a tized tárgykörében írt.

Kr. e. 5–4. században keletkezett ún. „papi írásokban” (3Móz, 4Móz, 2Krón, Neh) olvasható képe között, pedig a nyugati egyház tizedrendszerét is befolyásolta, hogy mikor melyik kapott nagyobb hangsúlyt. A deuteronomiumi tized erős karitatív jellege könnyítette meg a tized bevezetését a latin rítusú egyházban, ahogy később a papi szövegek nyújtottak módot arra, hogy egyre inkább a klérus kizárólagos járandóságának tekintsék. A végső szót ebben egyébként a reformpápaság rögeszmés szimónia-ellenessége és az invesztitúraharc nyomán keletkezett pápai dekretálisok mondták ki – ez magyarázza az egyházi intézmények 1556-ig megrendíthetetlen tulajdonjogát a magyar területeken is.

A „területi” és „személyi” jellegű tizedeknek a 12. századi kánonjogászok által megfogalmazott elvi és rendeltetésbeli megkülönböztetése vezetett az addig egyéni hitvallásnak tekintett tized eldologiasodásához a késő középkorban. Végző soron a „keresztény földre” települt erdélyi románok dézsmáltatására irányuló kísérletek is ennek az elvnek a leágazását képezik. A nyugati szláv területeken sokáig dívó átalány-tized hivatkozási pontként szolgálhatott a 14. századi pápai engedélyekre, melyekben az ortodoxok körében folytatandó hittérítés sikere érdekében engedélyezést nyert a tizedfizetés átmeneti mellőzése. A *novalia* (vagyis a tizedjövedelmet korábban nem nyújtó földdarab) fogalmának kikristályosodása pedig a szerzetesség tizedbirtoklására, továbbá az új plébániák kialakulására és tizedjogára, valamint a hegyvidéki ortodox románság tizedmentességére egyaránt értelmezési keretet nyújt.

Dolgozatom érdemi eredményének persze nem a külföldi szakirodalom kivonatolását és ismertetését tekintem, hanem azokat az alapkutatásokat, amelyeket az erdélyi tizedszedésnek a legalapvetőbb kérdéseivel (miből / kik / kinek / kik által fizettek tizedet?) kapcsolatban elvégeztem a kutatás elején összegyűjtött ötödfélszáz levéltári forrás alapján. A primér forrásanyag teljességre törekvő használata és az induktív munkamódszer már csak azért is megkerülhetetlen volt, mert lépten-nyomon tapasztalnom kellett az eddigi szakirodalom vonatkozó megállapításainak megbízhatatlanságát vagy legalábbis korlátozott érvényét. Emiatt pedig egyes esetekben (főként a tizedköteles javak és a tizedbirtoklás rendszerének vizsgálatánál) kénytelen voltam túllépni az erdélyi kereteken, és tágabb, az egész Magyar Királyságra kiterjedő perspektívát kijelölni.

Előbbivel kapcsolatban azt találtam (vö. 4. fej.), hogy a tizedköteles javak halmazát sem egyetemes, sem országos keretek közt nem szabályozták a 15. század végéig. Az ókeresztény egyházatyák álláspontja szerint a hívek lényegében mindenből tizeddel tartoztak Istennek. E totális igény élt tovább a 12. századi pápai döntésekben és a kánonjogi gyűjteményekben is.

A gyakorlatban viszont részint az objektív (természeti és strukturális) adottságok, részint pedig a helyi szokások korlátozták a dézsmaszedés tárgykörét.¹⁵¹⁷

Magyarországon általánosan elterjedt volt (még ha nem is azonos sűrűségben) a búza, köles és len, továbbá a bárányok, gidák és méhek tizede. A zab, árpa, rozs és a bor, illetve a malacok és a vāmok dézsmálására már csak bizonyos környezeti feltételek függvényében, mintegy „foltokban” volt lehetőség, de azért országszerte megfigyelhetők. A többi termény és jószág tizedét viszont már sokkal inkább a helyi, leginkább egyházmegyei szokások határozták meg. E tekintetben különösen sok specialitással találkozunk Szlavóniában (tönköly, dió, bab, tyúk, viasz, nyestbőr, vő. még a kender, a borsó és a lencse hiányával ugyanitt), a szepesi–sárosi régióban (komló, borjú),¹⁵¹⁸ valamint az esztergomi egyházmegyében (csirke, sajt). Hozzájuk képest Erdély teljesen átlagos területnek számított, ahol jószerével csak a közönséges tételek fordultak elő, és még a kender- és a borsódézma felbukkanása is az ország nagyobb felével rokonította, csupán a sőtized jelenléte és a gidatized hiánya tekinthető valamelyest helyi sajátosságnak, valamint az a jelenség, hogy Székelyföldön a dézsmafizetés a kisebb állattizedekre (bárány, méh, sertés) korlátozódott.

Az egyes tizedköteles termékek említései tehát nem képezik le közvetlenül a valós mezőgazdasági terményszerkezetet és annak földrajzi eloszlását. Bizonyos esetekben ugyan jól tükrözik a tényleges termőterületet (pl. a bortized említései kirajzolják a szőlőhatárt), és egyetlen olyan esetet sem ismerek, ahol igazolható, hogy csupán üres szóvirágként, vagyis gazdasági jelenlététől függetlenül kerülne a sorba valamelyik elem. Ugyanakkor az egyes (kisebb) tételek megemlítésének elmaradása még nem feltétlenül jelent reális gazdasági hiányt egy-egy térség vonatkozásában, mivel a regionális hagyományok, az írnok részletező kedve és – az alföldi és kelet-dunántúli területeken – a forráspusztulás egyaránt befolyásolta írásbeli előfordulásukat, illetve ennek területi eloszlását.

A tizedköteles javak spektrumának időbeli fejlődését vizsgálva igazolva látom Fügedi Eriknek a rendszer fokozatos egyszerűsödésére vonatkozó megfigyelését.¹⁵¹⁹ A 14. század végére eltűnt a dió-, nyestbőr- és sőtized, a 15. század derekára pedig a zöltségfélék, komló, len, kender, lovak, borjak és szárnyasok után szedett tized, de jelentősen megritkult a gida- és malactized is.¹⁵²⁰ Általában tehát a partikuláris tizedfajták mulandóbbaknak is mutatkoztak; az egységesülést szorgalmazó közvélemény leginkább ezeket kifogásolta. Ennek ellenére a tized

¹⁵¹⁷ Szlavónia kapcsán a horvát kutatás is erre a következtetésre jutott (Vručina: *Role of Trust* 34).

¹⁵¹⁸ A nagyobb és kisebb tizedek európai értelemben történő megkülönböztetése is leginkább itt jellemző.

¹⁵¹⁹ Fügedi: „Esztergomi érsekség” 106 (78. jegyz.).

¹⁵²⁰ Feltűnő, hogy a búza, valamint a bárányok, gidák és malacok esetében megfigyelhető latin terminológiai váltások is 1350–1450 között mentek végbe (l. fent).

tárgyát szabályozó (gabonafélékre, borra, bárányokra és méhekre korlátozó) 1481. évi 1. törvencikk már sokkal inkább egy végbement folyamatot szentesített, mintsem egy élő gyakorlatot alakított át erővel.¹⁵²¹

Ami az erdélyi tizedfizetők társadalmi összetételét (5.2. fej.) illeti, a szegényes forrásadottságok ellenére is nyilvánvaló, hogy ez sem ütött el különösebben az általános magyarországi helyzettől. Még a sok más tekintetben kiváltságos etnikai csoportok (székelyek, szászok) sem mentesültek a dézsma alól. Az archaikus Árpád-kori társadalom idején itt is tizeddel tartoztak mindazok a „keresztények” (értsd: katolikusok), akik önállóan termeltek, függetlenül attól, hogy jogállásuk szerint szabadok vagy szolgák voltak. Csak a házatlan szolgák nem kellett fizessék, a terményeik jelentős hányadát beszolgáltató udvarnokok és *libertinusok* pedig jelképes átalányt adtak. Az egységes nemesség és jobbágyosztály 13. század közepén kezdődő és a 14. század derekáig, végéig tartó kialakulása idején a tizedkötelezettség mindkét nagy kategóriánál megmaradt, bár a fizetendő összeg a nemeseknél nem a termés volumenével, hanem a földterület nagyságával volt arányos. A Zsigmond-korban aztán felerősödött, és 1439-re győzelmeskedett a kismanesek ama törekvése, hogy kivonják magukat a tized alól. Az Erdélyben is maradéktalanul érvényesülő új, jogi kritérium diadalát azonban megzavarta a tized „területi” jellegének időközben végbement megerősödése, így az úrbéres telket művelő nemes is köteles volt dézsmát adni.

Sokkal érdekesebb és speciálisan erdélyi kérdéskört jelentett a románság és a tizedfizetés kapcsolatának forrásszintű vizsgálata (5.3. fej.), melynek során számos ponton sikerült korrigálnom vagy kiegészítenem a korábbi szakirodalom kusza és pontatlan megállapításait. Az a tézis továbbra is érvényben maradt, hogy hiába élt egy katolikus többségű és vezetésű országban, a 14. század végéig az erdélyi románság (a katolikus hitre térő kisebb közösségeket kivéve) nem fizetett tizedet. Ebben bizonyára fontos szerepet játszott, mint említettem, az, hogy ekkoriban még nagyrészt korábban lakatlan hegyvidéki területeket népesítettek be, ahonnan előzőleg az egyház nem jutott tizedbevételhez. Megdőlt viszont az az elképzelés, miszerint az egyházi birtokokon élő románok egyetemlegesen dézsmaadásra voltak kötelezve, ugyanis a bizonyítékok felhozott egyetlen, 1426-re keltezhető levélről alapos vizsgálattal kimutattam, hogy provenienciája homályos, szövege néhol korszerűtlennek tűnik, és ha mégis hitelesnek bizonyulna (amire utalnak jelek), nem vontkozhat egyházi tizedre.

A „keresztény földre” (vagyis korábban katolikus magyarok vagy szászok lakta falvakba) költöző románok tizedkötelezettségére sikerült az eddigieknél évtizedekkel korábbi, 1408. évi adatot találnom, ami abszolút értelemben is kezdőpontnak tűnik: az említett típusú

¹⁵²¹ 1481: DecrHung III. 246.

etnikai-felekezeti változásokra felfigyelő erdélyi tartománygyűlés ekkor hozott első ízben erre vonatkozó határozatot. A plébániahálózat 1337–1461 közti változásának tanulmányozása alapján úgy tűnik, a románság térnyerése ekkor elsősorban a Mezőség déli és keleti felét, illetve a Maros és a Kis-Küküllő közti dombvidéket érintette, az a tény azonban, hogy a 38 elrománosodó templomos faluból a későbbiekben csak négy fizetett tizedet, azt mutatja, hogy rendelkezés ekkor még – a román jobbágyaik megtartásában érdekelt földesurak ellenállása miatt – nem ment át a gyakorlatba.

A Délnyugat-Erdélyt 1420–1479 között sújtó török betörések pusztítása készítette arra az egyházi hatóságokat, hogy 1468 és 1500 között ismételten szorgalmazták az uralkodónál a fenti elv érvényre juttatását. A fokozódó nyomás nem is maradt eredmény nélkül, hiszen 1493. évi oklevél bizonyítja Fahíd falu román lakóinak tizedfizetését. Ugyanebbe az irányba mutat a statisztikai elemzés is, hiszen az 1461–1599 között elpusztult 25 katolikus egyházközségből 20 immár lakatlanul vagy román lakossággal is dézsmaköteles maradt. A tizedet fizető románok azonban mentesültek saját hagyományos, etnikai adójuk, a juhötvened alól, ami azt eredményezte, hogy területileg is szétváltak az eltérő adózású közösségek. A vegyes lakosságú falvak románságát, mivel nem a korábbi magyar vagy szász lakosság helyébe, hanem melléje települt, a jelek szerint nem sikerült dézsmaadásra kényszeríteni. Ellenben a román falvakba költöző katolikusok esetében nem hatott a „hely szelleme”, vagyis személyükben, saját művelésű földjeik után itt is megmaradt a tizedkötelezettségük.

Összességében viszont a 16. század végi mintegy 1210 tizedfizető (vármegyei, szász-földi és székelyföldi) településből számításaim szerint alig 56 volt túlnyomórészt román lakosságú, vagyis a tized lényegében megőrizte etnikai meghatározottságát. A fenti 56 falu főként Gyulafehérvár környezetében, valamint a Szászföld nyugati székeiben feküdt, ami nemcsak azal magyarázható, hogy ezeket a régiókat érintették leginkább a török betörések, hanem az is, hogy a püspök és a tizedszedésben szintén érdekelt szász hatóságok itt tudták érvényesíteni akaratukat. A szakirodalomban élő ama felfogás, miszerint a szászföldi románok ötvened helyett valamennyien tizedre voltak kötelezve (helyzetüktől függetlenül), ebben a formában nem állja meg a helyét: valójában itt is a „keresztény föld” rendszere érvényesült, azzal a különbséggel, hogy ezt a szászok a saját falvaik határába telepített új román falvakra is alkalmazták.

A magyarországi tized általános kutatása szempontjából talán a leginkább hasznosítható eredményeket a tized birtoklásának rendszerére vonatkozó rész (6. fej.) tartalmazza. Ennek alapfelismerése abban ragadható meg, hogy a tizednek a különféle egyházi intézmények közti elosztására hagyományosan felállított modellje, miszerint érdemi része (a ’tisza tized’) általában a püspököt illeti, negyedén (*quarta*) pedig a székeskáptalan tagjai osztozkodnak (egyházmegyénként eltérő arányban) a helyi plébánossal, nem alkalmazható az erdélyi egyházmegyére.

Sok száz adat és az 1589. évi dézsmaárenda-jegyzék tanúsága szerint ugyanis itt a püspök és a káptalan horizontálisan osztozott a bevételi forráson, vagyis saját birtokai többségéről, továbbá egyes főesperességek (Hunyad, Küküllő, Kézdi) és szász dékánságok (Sebes, Medgyes) területéről a kanonoki testület kapta a tiszta tizedet, illetve az ennek fejében fizetett papi cenzust, a többi egyházigazgatási egységből viszont az erdélyi főpap. A hazai analógiák alapján erre a szétválasztásra legvalószínűbben a 13. század első felében kerülhetett sor, noha alkalmilag később is módosult a helyzet (1302, 1443).

Néhány helyen a tiszta tized birtokosának szerepét kisebb egyházi intézmények (káptalani méltóságviselők, oltárigazgatók, pálos és domonkos konventek) töltötték be, amelyek – a saját birtokai tizedét élvező kolozsmonostori apát kivételével – mindnyájan másodlagos tulajdonosok voltak, akik rendszerint a 14–16. században jutottak kegyes adományként vagy csere útján a szóban forgó jövedelem birtokába.

Az erdélyi tized rendszerének másik jellegzetessége az, hogy a *quarta* (mégpedig a teljes *quarta*) mindenhol az illetékes főesperes javadalma volt, vélhetően még abból az időből, amikor ezek még nem a káptalanban éltek, tehát 1200 előttől.

Egy, a jó forrásadottságú magyar egyházmegyékre irányuló alaposabb kitekintés azt is kimutatta, hogy az erdélyi tizedmegoszlási modell nem áll egymagában. Lényegében ugyanez a rendszer létezett a zágrábi és – némileg több anomáliával – az egri püspökség területén is. Ezzel szemben a győri és veszprémi egyházmegye a hagyományos modellt követte, míg az esztergomiban és a váradiiban vegyesen érvényesült a két rendszer: az előbbi a tiszta tized birtoklása tekintetében, az utóbbi (részlegesen) a *quarta* haszonélvezetének módjában követte az erdélyi példát.

A fejezet másik fontos megvalósítása a papi tizedrészesedés feltérképezése a teljes erdélyi egyházmegyében (6.7. fej.). Ebben a műveletben különösen fontos szerepet töltött be az 1589. évi lajstrom, melynek adataiból a püspöki és főesperesi részre megállapított szabályszerűségek figyelembevételével számoltam ki a plébánosnak jutó rész nagyságát. Az eredmények azt mutatják, hogy az egyházmegye egyes nagytérségei között jelentős különbség volt a tekintetben. Szászföldön a teljes tized a plébánost illette, aki cserében – mint láttuk – cenzust adott a püspöknek vagy a káptalannak (kivétel a selyki dékánság, ahol a pap csak a tized felét tarthatta meg). A székelyföldi helyzetről lényegében mit sem tudunk. Az erdélyi vármegyékben a messze leggyakoribb két eset a papi *quarta* vagy a teljes kisemmizettség volt: előbbi a vármegyei szász dékánságok, Kolozsvár és a gyalui uradalom környezetére, a Nagy-Szamos völgyére és a Maros alsó szakaszára volt jellemző, a második a mezőségi, illetve a Kis-Küküllő- és a Kis-Szamos menti kismemesi falvakra. A papi tizedrész mértékét itt erőteljesen befolyásolta a világi és egyházi kiváltságok, illetve a lakosok etnikuma, valamint a birtokos személye. A Meszesen-

túl is messze a legelterjedtebb eset volt az, hogy a helyi plébános nem részesült a tizedből, de itt viszonylag nagy számban fordul elő a Magyarország más részein gyakori egytizenhatod részesedés, illetve a *libera decima* is.

A disszertáció rövid zárófejezetében (7. fej.) a tized infrastruktúrájának intézményi és személyi vonatkozásait jártam körül. A tizedkerületek témakörében megállapítottam, hogy a legfontosabb egységet *comitatus*-nak nevezték, mely területileg inkább a főesperességeknek, mintsem a megyéknek felelt meg (miközben persze ez utóbbiak között is jelentős átfedést tapasztalunk). E viszonylag nagy keret annak köszönhető a létét, hogy az egyházmegye területének mintegy háromnegyede homogén módon a püspöki tizedjog alá tartozott. Kisebb egységek (*districtus*, *subcultellus*) csak a jóval töredezetebb káptalani dézsmáltatású területeken figyelhetők meg.

Ami a tizedszedők személyi állományát illeti, ismét csak különbséget kell tennünk a püspök és a káptalan megbízottjai között. A püspök dézsmásai a kezdeti időszakban klerikusok voltak, akiket a történeti Erdély területén ő maga koordinált, a Meszesen-túl viszont e feladattal ottani vikáriusát vagy más speciális kiküldöttet bízott meg. A 15. század közepén azonban a tizedszedés szervezete hirtelen elvilágiasodott, felügyelete a püspökség birtokait is irányító, ekkortól megjelenő *provisorok*ra hárult, akik saját familiárisaikat küldték ki terepre. Az egyes *provisorok* tevékenységi területe többé-kevésbé saját székhelyük környékére terjedt ki: a tasnádié a Meszesen-túli részekre, a gyaluié csak saját uradalmára, míg a gyulafehérvárié egész Erdélyre. Alárendeltjeik egy vagy két *comitatus* tizedeit hajtották be.

A káptalani adminisztráció – az illetékességi területének kisebb mérete és közeli elhelyezkedése folytán – jóval szerényebb és konzervatívabb volt. A 14. században a dézsma behajtását még a kanonokok közül kiküldött személyek oldották meg (a saját birtokok bortizedének begyűjtését később is), a tizedbérlet elterjedésével viszont mind a tizedárrenda, mind a papi census beszedését az érdekelt felekre (a tizedet bérelő földesúrra, a kiváltságos papokra) bízták.

A fentiekben összefoglalt kutatást két irányban lehet továbbfejleszteni. Az egyik feladat a kényszerűségből kihagyott fejezetek megírása volna. Az egyes, tizeddel kapcsolatos oklevelek *arengái* vagy más elvi állásfoglalást megfogalmazó részei kiváló lehetőséget nyújtanak annak megismeréséhez, hogy a különböző korokban milyen gondolatrendszerekkel indokolták a tized befizetésének szükségességét. Ezt az ideológiai elemzést azonban csak az ország egészére érdemes elvégezni, mert csupán Erdély viszonylatában nem áll rendelkezésre elegendő forrásanyag. Szintén nagyon hasznos volna a dézsmálás tényleges menetének rekonstruálása, külön-

külön azokra az esetekre, amikor a tizedet természetben szedték be,¹⁵²² megváltották vagy bérbe adták, illetve amikor csak cenzust fizettek – az erdélyi forrásadottságok mindezekre, de különösen a cenzusfizetésre nézve kedvezőek. Végül pedig érdemes lenne próbálkozni a püspöki és a káptalani tizedbevételek, illetve az egyes kanonokokra eső jövedelem megbecslésével, időbeli változásának nyomon követésével. (Igaz, itt akadályt jelent, hogy a tized egy része terményben, más része pénzben folyt be – ezért inkább csak a fix összeget biztosító tizedbér és papi cenzus nyújt lehetőséget az összehasonlításra¹⁵²³). Esetleg még a tizeddel kapcsolatos bíraskodás sajátosságait is tanulságos lenne górcső alá venni. Csak mindezen aspektusok kidolgozása esetén nyerheti el végső formáját az erdélyi tized tervbe vett monográfiája.

A továbblépés másik irányát az jelentené, ha más magyar egyházmegyékre is elvégezzük a fentiekhez hasonló alapkutatásokat, elsősorban azokban a kérdéskörökben (tizedbirtoklás rendszere, a dézsma behajtása és a befolyt jövedelmek), amelyekben a partikuláris vonások erőteljesebben érvényesülnek. Egy-egy ilyen vállalkozás elsősorban azokban az egyházmegyékben kecsegtet érdemi eredménnyel, ahol a forrásadottságok kedvezőek, tehát fennmaradt a püspöki és/vagy a káptalani levéltár (Esztergom, Eger, Zágráb, esetleg Győr – a veszprémi egyházmegye tizedviszonyait Holub József, Solymosi László és Karlinszky Balázs kutatásai nyomán már meglehetősen jól ismerjük). Egy ilyen kutatás azonban – éppen a forrásanyag méreteire való tekintettel – minden esetben külön, helyismerettel is rendelkező embert kíván. Csak megfelelő számú esettanulmány után dönthető el ugyanis, hogy mi számít a magyarországi dézsma rendszerében általános és állandó, illetve sajátos és ideiglenes vonásnak.

¹⁵²² A bor dézsmálásának folyamatát feltárta, nagyszámú erdélyi adat bevonásával: Solymosi: „Bortizedfizetés”.

¹⁵²³ Ilyen jellegű vizsgálódásaim részeredményei: Hegyi: „Tized változásai” 215–228.

9. FORRÁSOK ÉS KÖNYVÉSZET

9.1. Kutatott levéltárak, könyvtárak, kéziratok gyűjtemények

- AAV = Archivum Apostolicum Vaticanum.
AcTr = Acta Transsylvanica (MKA).
AmPrinc = Amministrazione dei Principi (AStMod).
ArchEvLkSbg = Archiv der evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen (SzNLt).
AStMod = Archivio di Stato di Modena.
Bánffy cs lt = Bánffy család nemzetségi lt (ENMLt).
Barcasági kápt. lt = Barcasági szász evangélikus káptalan levéltára (részint a Feketetemplom Lt-ban, részint a BrNLt-ban).
Batthyaneum = „Batthyaneum” dokumentációs könyvtár / Biblioteca documentară Batthyaneum (Gyulafehérvár).
BAV = Bibliotheca Apostolica Vaticana.
Becsky cs lt = Becsky család levéltára (DL).
Besztercei kápt. lt = Besztercei szász evangélikus káptalan levéltára (SzNLt).
Beszterce v lt = Beszterce város levéltára (KvNLt).
Bethlen cs bethleni lt = Bethlen család bethleni levéltár (DL és P).
Bethlen cs keresdi lt = Bethlen család keresdi levéltára (ENMLt).
BrNLt = A Román Nemzeti Levéltár Brassó Megyei Fiókja / Direcția Județeană Brașov a Arhivelor Naționale (Brassó).
Brukenthal-gyűjt. = Brukenthal-gyűjtemény (SzNLt).
BU = Bischofsurkunden (ArchEvLkSbg).
BUBol = Biblioteca della Università di Bologna.
Chartae Transsylvanicae = *Chartae Transsylvanicae diversi argumenti ex documentis fide dignis descriptae* (OSzK, Kézirattár, Fol. Lat. 1119.)
Cornides: *Diplomatarium* = Cornides Dániel: *Diplomatarium*. I–XIII. (MTA Kézirattár, Fol. Lat. 2° 15–26 és 4° 31.)
Dési ek. lt = Dési református egyházközség levéltára: oklevélmásolatok.
Dési ref. em. lt = Dési református egyházmegye lt (EREK Gylt, B7).
DF = Diplomataikai Fényképgyűjtemény (MNL-OL, U).
DL = Diplomataikai Levéltár (MNL-OL, Q).
EFLt = Erdélyi fiscalis levéltár (DL).
Egri kápt. hhl = Egri káptalan hiteleshelyi levéltára (MNL-Heves).
EK mlt = Erdélyi káptalan magánlevéltára (Batthyaneum).
EK hhl = Erdélyi káptalan hiteleshelyi levéltára (DL és MNL-OL, F4).
ENMLt = Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára (jelenleg a KvEgyKt és a KvNLt őrzésében).
ENMLt, Törzsgyűjt. = Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára, Törzsgyűjtemény (ENMLt).
EREK Gylt = Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltára (Kolozsvár).
Erdődy cs bécsi lt = Erdődy család galgóci levéltárának Bécsben őrzött része (HHStA).
Esterházy cs hercegi lt = Esterházy család hercegi ágának levéltára (MNL-OL, P108).
Esztergomi kápt. hhl = Esztergomi székesfőkáptalan hiteleshelyi levéltára (MNL-Esztergom).
Görg. ref. em. lt = Görgényi református egyházmegye lt (Szászfényszőlő).
GyfeLt = Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár: Érseki és Főkáptalani Levéltár.
Gyulai cs lt = Gyulai család levéltára (SzNMLt).
Gyulay–Kuun cs lt = Gyulay–Kuun család levéltára (ENMLt).
Haller cs lt = Haller család levéltára (ENMLt).
Héjjasfalvi ek. lt = Héjjasfalvi református egyházközség lt (Uh. ref. em. lt, II/10).
HHStA = Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Österreichisches Staatsarchiv, Wien).

- Holdházy-hagyaték = Holdházy János oklevélgyűjteménye (Győri Püspökség Lt).
- HStAKöbg = Historisches Staatsarchiv Königsberg (Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin).
- Ibrányi cs lt = Ibrányi család levéltár (DL).
- Irinyi cs lt = Irinyi cs lt (NBnyNLt).
- Jósika cs hb. lt = Jósika család hitbizományi levéltára (ENMLt).
- Kállay cs lt = Kállay család levéltár (DL).
- Károlyi cs lt = Károlyi család levéltár (DL).
- Kassa v lt = Kassa város levéltára / Archív mesta Košíc.
- Kemény cs malomfalvi lt = Kemény család malomfalvi levéltára (ENMLt).
- Kemény: *DiplApp* = Josephus Kemény: *Diplomatarii Transilvanici Appendix*. I–XXII. (KvAkKt, Mss. KJ 288/D).
- Kemény: *DiplSuppl* = Josephus Kemény: *Diplomatarii Transilvanici Supplementum*. I–XII/b. (KvAkKt, Mss. KJ 288/C).
- Kemény József-gyűjt. = Kemény József oklevélgyűjteménye (ENMLt).
- Kende cs lt = Kende család levéltára (DL).
- KK mlt = Kolozsmonostori konvent magánlevéltára (Batthyaneum).
- KK hhl = Kolozsmonostori konvent hiteleshelyi levéltára (DL).
- Kolozsvári ek. lt = Kolozsvári Szt. Mihály-plébánia levéltára (KvKatGylt).
- Kolozsvári isp. lt = Kolozsvári Szt. Erzsébet-ispotály levéltára (KvKatGylt).
- Kolozsvár v lt = Kolozsvár város levéltára (KvNLt).
- Kornis cs lt = Kornis család levéltára (ENMLt).
- KvAkKt = A Román Akadémia Könyvtárának Kolozsvári Fiókja, Különgyűjtemények / Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj, Colecții Speciale (Kolozsvár).
- KvEgyKt = Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, Különgyűjtemények / Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca.
- KvKatGylt = A Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Kolozsvári Gyűjtőlevéltára.
- KvNLt = A Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Fiókja / Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale (Kolozsvár).
- Marosi ref. em. lt = Marosi református egyházmegye lt (Marosvásárhely).
- Marsigli-form. = Erdélyi szász provenienciájú formulárium a Marsigli-gyűjteményben (BUBol, Mss., Cod. Lat. 1079.)
- Medgyesi ek. lt = Medgyesi szász evangélikus egyházközség levéltára (részint helyben, részint a SzNLt őrizetében).
- Medgyesi kápt. lt = Medgyesi szász evangélikus káptalan levéltára (részint helyben, részint a SzNLt őrizetében).
- Mike Sándor-gyűjt. = Mike Sándor oklevélgyűjteménye (ENMLt).
- MKA = Magyar Kamarai Archívum (MNL-OL, E148).
- MNL-Heves = Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára (Eger).
- MNL-Esztergom = Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára (Esztergom).
- MNL-OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Bp.).
- MNM Törzsgyűjt. = Magyar Nemzeti Múzeum Törzsgyűjteménye (DL).
- Mohai ek. lt = Mohai református egyházközség lt (Uh. ref. em. lt, II/15).
- MTAKt = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára (Bp.).
- MvhNLt = A Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Fiókja / Direcția Județeană Mureș a Arhivelor Naționale (Marosvásárhely).
- NbnyNLt = A Román Nemzeti Levéltár Máramaros Megyei Fiókja / Direcția Județeană Maramureș a Arhivelor Naționale (Nagybánya).
- NRA = Neo-Registrata Acta (MKA).
- NszSztAELt = Nagyszombati Szt. Adalbert Egyesület Lt / Archív Spolku Sv. Vojtecha Trnava.

- OSzK = Országos Széchényi Könyvtár (Bp.).
 Peteki ek. lt = Peteki református egyházközség lt (Uh. ref. em. lt, II/18).
 Petróczy cs lt = Petróczy család levéltára (DL).
 Prímási Lt = Prímási Levéltár (Esztergom).
 RegAven = Registra Avinionensia (AAV).
 RegDec = Regesta Decimarum (MNL-OL, E 159).
 RegLat = Registra Lateranensia (AAV).
 RegSuppl = Registra Supplicationum (AAV).
 RegVat = Registra Vaticana (AAV).
 SSzGyNLt = A Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Fiókja / Direcția Județeană Covasna a Arhivelor Naționale (Sepsiszentgyörgy).
 Suky cs lt = Suky család levéltára (ENMLt).
 Szászbudai ek. lt = Szászbudai szász evangélikus egyházközség levéltára (SzNLt).
 Szász Nemzeti Lt = Szász Nemzeti Levéltár és Szeben város levéltára (SzNLt).
 Szatmárnémeti v lt = Szatmárnémeti város levéltára (DL).
 Szederjesi ek. lt = Szederjesi református egyházközség lt (Uh. ref. em. lt, II/23).
 Széki ref. em. lt = Széki református egyházmegye lt (EREK Gylt, B2).
 SzEvGylt = Szász Evangélikus Gyűjtőlevéltár / Zentralarchiv der Evangelischen Kirche A. B. in Rumänien (Nagyszeben).
 SzNLt = A Román Nemzeti Levéltár Szeben Megyei Fiókja / Direcția Județeană Sibiu a Arhivelor Naționale (Nagyszeben).
 SzNMLt = Székely Nemzeti Múzeum levéltári gyűjteményei (SSzGyNLt).
 Sztáray cs lt = Sztáray család levéltára (MNL-OL, P 644).
 Teleki cs mvhelyi lt = Teleki család marosvásárhelyi levéltára (DL).
 Teleki Téka = A Teleki–Bolyai Dokumentációs Könyvtár Kézirattára / Colecția de documente și manuscrite a Bibliotecii Documentare Teleki–Bolyai (MvhNLt).
 Toldalagi cs lt = Toldalagi család levéltára (ENMLt).
 UeC = Urbáriumok és összeírások (MNL-OL, E 156).
 Uh. ref. em. lt = Udvarhelyi református egyházmegye lt (Székelyudvarhely).
 Wass cs lt = Wass család levéltára (ENMLt).
 Wesselényi cs bp-i lt = Wesselényi család zsibói levéltárának Budapesten őrzött része és más szilágysági hagyatékok (DL).
 Zichy cs zsélyi lt = Zichy család zsélyi levéltára (DL és MNL-OL, P 707).

9.2. Forráskiadványok

- Acte și fragmente* = *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*. Adunate de Neculai Iorga. I–III. București 1895–1897.
- Amlacher = Albert Amlacher: *Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und des Stuhles Broos bis zum Übergang Siebenbürgens unter Erbfürsten aus dem Hause Österreich (1690)*. Hermannstadt 1879. (Különnyomat a VerArch 15. évfolyamából.)
- AOkl = *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387*. Szerk. Kristó Gyula–Blazovich László–Géczi Lajos–Almási Tibor–Kőfalvi Tamás–Tóth Ildikó–Makk Ferenc–Piti Ferenc–Sebők Ferenc–Teiszler Éva–B. Halász Éva–Rábai Krisztina–Papp Róbert–Szöcs Tibor. I–XL, XLII–LIII. + Suppl. I–II. Bp.–Szeged 1990–2025.
- ÁOklHs = *Árpád-kori oklevelek a Heves Megyei Levéltárban. Diplomata aetatis Arpadiana in archivo comitatus Hevesiensis conservata*. Szerk. Kondorné Látókóczi Erzsébet. Eger 1997. (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 4.)
- AOkm = *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Anjou-kori okmánytár*. Szerk. Nagy Imre–Tasnádi Nagy Gyula. I–VII. Bp. 1878–1920. (Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria. Magyar Történelmi Emlékek. Első osztály: Okmánytárak.)

- ÁÚO = *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Árpádkori új okmánytár*. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. I–XII. Bp. 1860–1874. (Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria. Magyar Történelmi Emlékek. Első osztály: Okmánytárak. VI–XIII, XVII–XVIII, XX, XXII.)
- BánfOkl = *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család történetéhez*. Szerk. Varjú Elemér–Iványi Béla. I–II. Bp. 1908–1928.
- Barabás: „Tizedlajstromok” = Barabás Samu: „Erdélyi káptalani tizedlajstromok.” *TTár* 1911. 401–442.
- Barabás M.: „Adatok” = Barabás Miklós: „Művelődéstörténeti adatok.” *TTár* 1907. 437–443.
- Benkő: *Milkovia* = Josephus Benkő: *Milkovia sive antiqui episcopatus Milkovensis per terram Transsilvanicam maxima dioeceseos suae parte olim exporrecti explanatio*. I–II. Viennae 1781.
- Berger: *Regesten* = Albert Berger: *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen, 1203–1570*. Hrsg. Ernst Wagner. Köln–Wien 1986. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens. Bd. 11/I–II.)
- Bernád: *GyfÉLt* = Bernád Rita: *A Gyulafehérvári Érseki Levéltár és az Erdélyi Római Katolikus Státus Levéltára. II. Oklevél- és iratjegyzék. Canonica Visitatiók mutatója*. Gyulafehérvár–Bp. 2006. (Erdélyi Katolikus Levéltárak 2.)
- BpTOkl = *Budapest történetének okleveles emlékei*. Csánki Dezső gyűjtését s.a.r. Gárdonyi Albert. I. (1148–1301). Bp. 1936.
- CDCr = *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Sclavoniae. Diplomatski zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*. Coll. Tadeus Smičiklas et al. I–XVII. Zagrabiae 1904–1981.
- CDES = *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Ad edendum praeparavit Richard Marsina*. I–II. Bratislaviae 1971–1987.
- CDHung = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Studio et opera Georgii Fejér. I–XI. Budae 1829–1844.
- CJH I. = *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000–1895*. [I.] 1000–1526. évi törvény-cikkek. Fordította és jegyzetekkel ellátta Nagy Gyula–Kolosvári Sándor–Óváry Kelemen. Magyarázatokkal és utalásokkal kíséri Márkus Dezső. Bp. 1899.
- Concilia: „Adatok” = Concilia Emil: „Adatok magyar tudósok és írók életéhez.” *TTár* 1881. 258–267.
- DecrHung I. = *The Laws of the medieval Kingdom of Hungary. Decreta regni mediaevalis Hungariae. Vol. I. 1000–1301*. Translated and edited by János M. Bak, György Bónis, James Ross Sweeney, with a critical essay on previous editions by András Csizmadia. Bakersfield 1989.
- DecrHung II. = *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457*. Coll. Francisci Döry. Ed. Georgius Bónis–Vera Bácskai. Bp. 1976. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II: Fontes 11.)
- DecrHung III. = *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490*. Coll. Francisci Döry. Ed. Georgius Bónis–Geisa Érszegi–Susanna Teke. Bp. 1989. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II: Fontes 19.)
- DecrHung IV. = *The Laws of the medieval Kingdom of Hungary. Decreta regni mediaevalis Hungariae. Vol. IV. 1490–1526*. From the manuscripts of Ferenc Döry. Edited and translated by Péter Banyó and Martyn Rady with the assistance of János M. Bak. Idyllwild–Bp. 2012. (The Laws of Hungary. Series I. Vol. 4.)
- Demény: *Források* = *Az 1437–1438. évi erdélyi parasztfelkelés forrásai*. Közzéteszi Demény Lajos. Bukarest 1991.
- Diaconescu: *Sătmar* = *Izvoare de antroponimie și demografie istorică. Conscriptiile cetății Sătmar din 1569–1570*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și indici de Marius Diaconescu. Cluj-Napoca 2012.

- DIR C = *Documente privind istoria României. C. Transilvania*. Red. Mihail Roller. Veacul XI–XIII, vol. I–II. Veacul XIV, vol. I–IV. București 1951–1955.
- DocArtPaul = *Documenta artis Paulinorum. A magyar rendtartomány kolostorai*. Gyűjt. Gyéressy Béla. Szerk. ifj. Entz Géza–Henszlmann Lilla–Sármány Ilona–Tóth Melinda. I–III. Bp. 1975–1978. (A MTA Művészettörténeti kutatócsoportjának forráskiadványai 10, 13–14.)
- DocBát = *Documenta ad historiam familiae Batori de Ecsed spectantia*. I. *Diplomata* 1393–1540. Ed. Richardus Horváth–Tiburtius Neumann–Norbertus C. Tóth. Nyíregyháza 2011. (A nyíregyházi Jósza András Múzeum Kiadványai 67.)
- DocHungAnt = *Documenta Hungariae antiquissima. Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia*. Ed. Georgius Györffy. I. Bp. 1992.
- DocRomHist C = *Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania*. Întocmit de Sabin Belu–Ioan Dani–Aurel Răduțiu–Viorica Pervain–Konrad G. Gündisch–Marionela Wolf–Adrian Rusu–Susana Andea–Lidia Gross–Adinel Dincă. X–XVII. București 1977–2020.
- DocRomHist D = *Documenta Romaniae Historica. D. Relații între țările române*. Întocmit de Ștefan Pascu–Constantin Cihodaru–Konrad G. Gündisch–Damaschin Mioc–Viorica Pervain. I. București 1977.
- DocVal = *Documenta historia Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*. Ed. Antonius Fekete Nagy et Ladislaus Makkai. Budapestini 1941. (Études sur l'Europe Centre-Orientale. Ostmitteleuropäische Bibliothek 29.)
- EgrSzkvBT = *Bakócs-codex vagy Bakócs Tamás egri püspök udvartartási számadó könyve 1493–6 évekről*. Közli Kandra Kabos. Eger 1887. (Adatok az egri egyházmegye történelméhez.)
- EgrSzkvEH = *Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei 1500–1508*. Közzéteszi E. Kovács Péter. Eger 1992. (A Heves Megyei Levéltár Forráskiadványai 4.)
- EgyhtEml = *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*. Szerk. Bunyitay V[ince]–Rapaics R[ajmond]–Karácsonyi J[ános]–Kollányi F[erenc]–Lukcsics J[ózsef]. I–V. Bp. 1902–1912.
- EKJkv I. = *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Bogdándi Zsolt–Gálfi Emőke. Kolozsvár 2006. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1.)
- EOE = *Erdélyi országgyűlési emlékek. Monumenta comitialia regni Transylvaniae*. Szerk. Szilágyi Sándor. I–XXI. Bp. 1875–1898. (Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. Harmadik osztály: Országgyűlési emlékek.)
- EOkm = *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez*. Regesztákban közzéteszi Jakó Zsigmond (a III. kötettől Hegyi Géza és W. Kovács András közreműködésével). I–V. Bp. 1997–2021. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II: Forráskiadványok 26, 40, 47, 53, 60.)
- ErdKLt = Beke Antal: *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt*. Bp. 1889–1895. (Különnyomat a TTár megfelelő évfolyamaiból.)
- ErdKirKv = *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Fejér Tamás–Rácz Etelka–Szász Anikó. I/1–3. Kolozsvár 2003–2005. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 1–3.)
- ErdRKViz = *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok*. Közzéteszi Kovács András–Kovács Zsolt. I. Kolozsvár 2002. (Erdélyi Művelődéstörténeti Források 1.)
- EsztKJkv = *Az esztergomi székeskáptalan jegyzőkönyve. Registrum capituli cathedralis ecclesiae Strigoniensis (1500–1502, 1507–1527)*. Közzéteszi Solymosi László. Bp. 2002.
- Fabritius = Karl Fabritius: *Urkundenbuch zur Geschichte des Kisder Kapitels vor der Reformation*. Hermannstadt 1875.
- Friedberg = *Corpus Iuris Canonici*. Ed. Aemilius Friedberg. I–II. Lipsiae 1879.

- Grimm: *Urbarialwesen* = Josef A. von Grimm: *Das Urbarialwesen in Siebenbürgen*. Wien 1863.
- Györffy: „Adatok” = Györffy György: „Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdeteihez”. *TSzle* 7 (1964): 1–25, 537–568.
- HanvayLt = *A Hanvay család levéltára 1216–1525*. Ila Bálint kézírata alapján sajtó alá rendezte és szerkesztette Borsa Iván. Bp. 1993. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II: Forráskiadványok 23.)
- Házi: *Sopron* = Házi Jenő: *Sopron királyi város története*. I/1–II/6. Sopron 1921–1943.
- HOkl = *Hazai oklevéltár 1234–1536. Codex diplomaticus patriae*. Szerk. Nagy Imre–Deák Farkas–Nagy Gyula. Bp. 1879.
- HOkm = *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius Hungaricus*. Kiad. Nagy Imre–Paur Iván–Ráth Károly–Véghely Dezső–Ipolyi Arnold. I–VIII. Győr–Bp. 1865–1891.
- Hurmuzaki = *Documente privitoare la istoria românilor*. Culese de Eudoxiu Hurmuzaki și însoțite de note și variante de Nicolae Densușianu. I/1–2. București 1887–1890.
- Jakó: *Dézsma* = *Adatok a dézsma fejedelemségkori adminisztrációjához*. Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi Jakó Zsigmond. Kolozsvár 1945. (Erdélyi Történelmi Adatok. V. 2.)
- Jakó: *Gyalu* = *A gyalui vártartomány urbáriumai*. Bevezetéssel közléteszi Jakó Zsigmond. Kolozsvár 1944. (Monumenta Transsilvanica.)
- KálLt = *A nagykálloi Kállay család levéltára. (Az oklevelek és egyéb iratok kivonatai.)* Szerk. Szentpétery Imre. I–II. Bp. 1943. (A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Kiadványai 1–2.)
- KárOkl = *Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly. A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára*. Sajtó alá rendezi Géresi Kálmán. I–V. Bp. 1881–1897.
- N. Kiss: *Dézsmajegyzékek* = N(emeskéri) Kiss István: *16. századi dézsmajegyzékek. Borsod, Heves, Bereg, Bihar és Közép-Szolnok megyék*. Bp. 1960.
- KmFJkv = *A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Bogdándi Zsolt. I. Kolozsvár 2018. (Erdélyi Történelmi Adatok X. 1.)
- KmJkv = *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. Közléteszi Jakó Zsigmond. I–II. Bp. 1990. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II: Forráskiadványok 17.)
- KmLt = Beke Antal: *A kolozsmonostori konvent levéltára*. Bp. 1898. (Különnyomat a TTár 1896–1898. évfolyamából.)
- Koller = Koller, Josephus: *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*. I–VIII. Posonii–Pestini 1782–1812.
- Kósa = Berekeresztúri Kósa Zsigmond: *De publica partium Transsilvanarum administratione civili atque militari sub waywodis, qui terras illas Ultrasilvanas auspiciis regum Hungariae gubernabant*. Viennae 1816.
- W. Kovács: „Szt. Erzsébet-ispotály” = W. Kovács András: „A kolozsvári Szt. Erzsébet-ispotály levéltárának középkori oklevelei”. *Certamen* 3 (2016): 253–260.
- KükEmKat = *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye egyházközségeinek történelmi katasztere (1648–1800)*. Közléteszi Buzogány Dezső–Ösz Sándor Előd–Tóth Levente. Tanulmányokkal kiegészítette Horváth Iringó–Kovács Mária Márta–Sipos Dávid. I–IV. Kolozsvár 2008–2012. (Fontes Rerum Ecclesiasticarum in Transylvania 1/1–4.)
- KvOkl = *Oklevéltár Kolozsvár történetéhez*. Szerk. Jakab Elek. I–II. Buda–Bp. 1870–1888.
- LibStJoh = *Liber Sancti Johannis Capituli Agriensis. Az egri káptalan Szent János könyve*. Közléteszi Kovács Béla. Eger 2005. (Az egri egyházmegye történetének forrásai 9.)
- Laurent–Hayez = *Urbain V. (1362–1370). Lettres communes analysées d’après les registres dits d’Avignon et du Vatican*. Par M.-H. Laurent, Michel et Anne-Marie Hayez et al. Avec la collaboration de Janine Mathieu et de Marie-France Yvan. I–XII. Paris 1954–1989. (Bibliothèque des Écoles Françaises d’Athènes et de Rome. 3e Serie V.bis: Lettres communes des papes du XIVe siècle.)

- LegEccl = Ignatius de Batthyán: *Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciarum adiacentium*. I–III. Albae Carolinae–Claudiopoli 1785–1827.
- Lukcsics = Lukcsics Pál: *A XV. századi pápák oklevelei*. I–II. Bp. 1931–1938.
- Magyari: „Regesták“ = Magyari Károly: „Regesták Alsófehérvármegye levéltárából”. *TTár* 1907. 80–120.
- Maksay: *Birtokviszonyok = Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*. Szerk. és a bevezető tanulmányt írta Maksay Ferenc. Technikai szerk. Buzás János. I–II. Bp. 1990. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II: Forráskiadványok 16.)
- Mansi: *Concilia = Sacrorum conciliorum nova, et amplissima collectio*. Ed. Joannes Dominicus Mansi. I–XXXI. Florentiae–Venetiis 1759–1798.
- MGH Capit = *Monumenta Germaniae Historica. Legum sectio II: Capitularia regum Francorum*. Denuo ed. Alfredus Boretius–Victor Krause. I–II. Hannoverae 1883–1897.
- MGH Conc = *Monumenta Germaniae Historica. Legum sectio III: Concilia*. Hrsg. von Friedrich Maassen–Albert Werminghoff–Wilfried Hartmann–Ernst-Dieter Hehl–Horst Fuhrmann–Letha Böhringer–Ann Freeman–Harald Willjung–Rudolf Schieffer–Isolde Schöder–Carlo Servatius–Detlev Jasper–Gerhard Schmitz. I–VI, VIII. Hannover 1883–2012.
- MGH Epist = *Monumenta Germaniae Historica. Epistolae*. Ed. Paulus Ewald–Ludovicus M. Hartmann–Ernestus Duemmler–Ernestus Perels–P[aulus] Kehr. I–VII. Berolini 1891–1928.
- Migne: *PL = Patrologiae cursus completus, seu bibliotheca universalis, integra, uniformis, commoda, oeconomica omnium s(anctorum) patrum, doctorum scriptorumque ecclesiasticorum... Series Latina, in qua prodeunt patres, doctores scriptoresque ecclesiae Latinae a Tertulliano ad Innocentium III*. Accurante J(acobo)–P(aulo) Migne. I–CCXXI. Parisiis 1841–1864.
- Moldovanu = Ștefanu Moldovanu: „Colecțiune de diplome din diplomatariul comitelui Iosifu Kemény care privescu mai alesu pe romani (valachi)”. *Transilvania* 4 (1871) – 7 (1874).
- MonAntHung = *Monumenta Antiquae Hungariae*. Ed. Ladislaus Lukács. I–IV. Romae 1969–1987. (Monumenta Historica Societatis Iesu 101, 112, 121, 131.)
- MonEcclStrig = *Monumenta ecclesie Strigoniensis*. Ed. Ferdinandus Knauz–Ludovicus Crescens Dedek–Gabriel Dreska–Geysa Érszegi–Andreas Hegedűs–Tiburcius Neumann–Corelius Szovák–Stephanus Tringli. I–IV. Strigonii–Budapestini 1874–1999.
- MonEpZagr = *Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis*. Ed. Joannes Bapt(ista) Tkalčić. I–II. Zagrabiae 1873–1874.
- MonRustReb = *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium*. Ed. Antonius Fekete Nagy–Victor Kenéz–Ladislaus Solymosi – Geisa Érszegi. Bp. 1979. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II: Fontes 12.)
- MonVat I/1. = *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Vatikáni magyar okirattár. I/1. Rationes collectorum pontificorum in Hungaria. Pápai tizedszedők számadásai 1281–1375*. (Fejérpataky László bevezető tanulmányával.) Bp. 1887.
- MonVat I/3–4. = *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Vatikáni magyar okirattár. I/3–4. Bullae Bonifacii IX. P. M. IX. Bonifác pápai bullái 1389–1404*. (Fraknói Vilmos bevezető tanulmányával.) Bp. 1889.
- MonVespr = *Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára*. Szerk. Fraknói Vilmos–Lukcsics József. I–IV. Bp. 1896–1907.
- Nagy: *Sopron = Sopron vármegye története. Oklevéltár*. Szerk. Nagy Imre. I–II. Sopron 1889–1891.
- OrbaiViz = *Az Orbai Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei*. Bevezető tanulmány-
nyal és jegyzetekkel közléteszi Csáki Árpád–Szöcsné Gazda Enikő. I–II. Sepsiszent-
györgy–Kolozsvár 2001–2004.

- Pâclișanu: „Quinquagesima” = Z[enovie] Pâclișanu: „Un registru al quinquagesimei din 1461”. In: *Fraților Alexandru și Ion I. Lapedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani*. București 1936. 595–603.
- PannRendt = *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története*. Szerk. Erdélyi László–Sörös Pongrác. I–XII/B. Bp. 1902–1916.
- PerényiLt = *A Perényi család levéltára 1222–1526*. Közzéteszi Tringli István. Bp. 2008. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II: Forráskiadványok 44.)
- PetróczyLt = Fekete Nagy Antal: „A Petróczy levéltár középkori oklevelei.” *LtKözl* 8 (1930): 190–264; 9 (1931): 38–111.
- Rábik: *Oklevelek* = Vladimír Rábik: *Középkori oklevelek a Nagyszombati Szent Adalbert Egysület Levéltárában (1181) 1214–1543*. Szeged 2010. (Capitulum VII.)
- Rechnungen = *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der Sächsischen Nation*. I. (cca 1380–1516). Hermannstadt 1880. (Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus Sächsischen Archiven. I. Abteilung: Rechnungen I.)
- RegArp = *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. Szerk. Szentpétery Imre–Borsa Iván. I–II. Bp. 1923–1987. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II: Forráskiadványok 9, 13.)
- RegDuc = *Regesta ducum, ducissarum stirpis Arpadianae necnon reginarum Hungariae critico-diplomatica. Az Árpád-házi hercegek hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke*. Szerk. Zsoldos Attila. Bp. 2008. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II: Forráskiadványok 45.)
- RegSuppl = *Regesta supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Avignoni korszak*. Összegyűjtötte és feldolgozta Bossányi Árpád. I–II. Bp. 1916–1918.
- SchemVar = *Scematismus historicus venerabilis cleri dioecesis Magno-Varadiensis Latinorum pro anno Domini et millenari MDCCCXCVI*. Nagyvárad 1896.
- SepsiViz = *A Sepsi Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei (1728–1790)*. Aldoboly–Zalán. S.a.r. Kolumbán Vilmos József. Kolozsvár, 2005. (Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok 3.)
- SRH = *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ed. Emericus Szentpétery. I–II. Budapestini 1937–1938.
- Stenner: „Bevölkerungstatistik” = Fr[iedrich] Stenner: „Zwei Beiträge zur Bevölkerungsstatistik des 16. Jahrhunderts.” *KbVSL* 10 (1887): 111–113.
- Szabó: *Bács, Bodrog* = Szabó István: *Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből*. Bp. 1954. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 86.)
- Szatmár vm = Piti Ferenc–C. Tóth Norbert–Neumann Tibor: *Szatmár megye hatóságának oklevelei. Documentele autorității comitense din Sătmăr. Documents of the authorities of Szatmár County. (1284–1524)*. Nyíregyháza 2010. (A nyíregyházi Józsa András Múzeum kiadványai 65.)
- SzentReg = Bónis György: *Szentszéki regeszták. Iratok a szentszéki bíráskodás történetéhez a középkori Magyarországon*. Szerk. Balogh Elemér. Bp. 1997. (Jogtörténeti Tár I/1.)
- Szerbia = *Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526*. Szerk. Thallóczy Lajos–Áldásy Antal. Bp. 1907. (Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. Első osztály: Okmánytárak XXXIII. – Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum II.)
- Szeredai: *Notitia* = Antonius Szeredai: *Notitia veteris et novi capituli Albensis Transsilvaniae. Albae Carolinae 1791*.
- Szeredai: *Series* = Antonius Szeredai: *Series antiquiorum et recentiorum episcoporum Transsilvaniae. Albae Carolinae 1790*.
- SzOkl = *Székelváltár*. Szerk. Szabó Károly–Szádeczky Lajos–Barabás Samu. I–VIII. Kolozsvár–Bp., 1872–1934.
- TelOkl = *A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára*. Szerk. Barabás Samu. I–II. Bp. 1895.

- Theil–Werner = Rudolf Theil–Karl Werner: *Urkundenbuch zur Geschichte des Mediascher Kapitels bis zur Reformation*. Hermannstadt 1870.
- Theiner = *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. Coll. ab Augustino Theiner. I–II. Romae 1859–1860.
- Ub = *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Hrsg. von Franz Zimmermann–Carl Werner–Georg Müller–Gustav Gündisch–Herta Gündisch–Konrad G. Gündisch–Gernot Nussbächer. I–VII. Hermannstadt–Bukarest 1892–1991.
- UbEvLk = *Urkundenbuch der Evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen*. Von G[eorg] D[aniel] Teutsch. I. Hermannstadt 1862.
- Ursuțiu: *Gurghiu = Domeniul Gurghiu (1652–1706). Urbarii, inventare și socoteli economice*. Studiu introductiv și ediție îngrijită de Liviu Ursuțiu. [Cluj-Napoca] 2006. (Documente. Istorie. Mărturii.)
- Vasvári regeszták = *Középkori oklevelek Vas megyei levéltárakban. I. Regeszták a vasvári káptalan levéltárának okleveleiről (1130) 1212–1526*. Készítette Kóta Péter. Szombathely 1997. (Vas megyei levéltári füzetek 8.)
- VeszpReg = *Veszprémi regeszták (1301–1387)*. Összeállította Kumorovitz L. Bernát. Bp. 1953. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai: II. Forráskiadványok 2.)
- VeszpSzkv = *A veszprémi káptalan számadáskönyve 1495–1534. Krónika (1526–1558). Javadalmások és javadalmak (1550, 1556). Liber divisorum capituli Vesprimiensis 1495–1536. Chronica (1526–1558). Beneficiati et beneficia (1550, 1556)*. Közzéteszi Kredics László–Madarász Lajos–Solymosi László. Veszprém 1997. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 13.)
- VeszpUrb = *A veszprémi püspökség 1524. évi urbárium. Urbarium episcopatus Vesprimiensis anno MDXXIV*. Közzéteszi Kredics László–Solymosi László. Bp. 1993. (Új Történelmi Tár 4.)
- VeszpZsin = *A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai. Constitutiones synodales ecclesiae Vesprimiensis anni MDXV*. Közzéteszi Solymosi László. Bp. 1997.
- WassLt = *A Wass család cegei levéltára*. Valentiny Antal oklevélkivonatát felhasználva bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel közzéteszi W. Kovács András. Kolozsvár 2006. (Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3.)
- ZalaOkl = *Zala vármegye története. Oklevéltár*. Szerk. Nagy Imre–Véghely Dezső–Nagy Gyula. I–II. Bp. 1886–1890.
- Závodszy = Závodszy Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: A törvények szövege)*. Bp. 1904. [Reprint: 2002.]
- ZOkm = *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*. Szerk. Nagy Imre–Nagy Iván–Véghely Dezső–Kammerer Ernő–Döry Ferenc–Lukcsics Pál–Áldásy Antal–Barabás Samu. I–XII. Pest–Bp. 1871–1931.
- ZsOkl = *Zsigmondkori oklevéltár*. Szerk. Mályusz Elemér–Borsa Iván–C. Tóth Norbert–Neumann Tibor–Lakatos Bálint–Mikó Gábor. I–XIV. Bp. 1951–2020. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II: Forráskiadványok 1, 3–4, 22, 25, 27, 32, 37, 39, 41, 43, 49, 52, 55, 59.)

9.3. Szakirodalom

- Achim: „Catolicismul” = Viorel Achim: „Catolicismul la românii din Banat în evul mediu.” *RevIst* 7 (1996): 41–55.
- Achim: „Convertirea din zona Beiușului” = Viorel Achim: „Convertirea la catolicism a românilor din zona Beiușului în două documente din 1421.” *MedTrans* 5–6 (2001–2002): 83–95.
- Achim: „Dijmele din Caransebeș” = Viorel Achim: „Disputa în legătură cu dijmele bisericesti din Caransebeș și Căvăran (1500).” In: *Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneșan*. Ed. Dumitru Țeicu–Rudolf Gräf. București, 2011. 179–205.

- Achim: „Disputa din episcopia de Cenad” = Viorel Achim: „Disputa pentru decimele din »terrae Christianorum« din cuprinsul episcopiei de Cenad (1468–1469).” *RevIst* 16 (2005): 169–184.
- Achim: „Les Roumains” = Viorel Achim: „Les Roumains du royaume médiéval hongrois et les dîmes envers l’Église: En marge d’un document d’ »Acta Romanorum Pontificum«.” *RRH* 33 (1994): 5–17.
- Achim: „Politica față de ortodocși” = Viorel Achim: „Considerații asupra politicii față de ortodocși a regelui Ludovic I de Anjou, cu referire specială la chestiunea dijmelor.” In: *Vocația istoriei. Prinos profesorului Șerban Papacostea*. Ed. Ovidiu Cristea–Gheorghe Lazăr. Brăila, 2008. 69–79.
- Achim: „Românii și decimele” = Achim, Viorel: „Românii din regatul medieval ungar și decimele bisericești. Pe marginea unui document din Acta Romanorum Pontificum.” *Banatica* 14 (1996): 5–19.
- Andea: *Congregații* = Susana Andea: *Congregații voievodale și palatine (sec. XIII–XIV)*. Cluj-Napoca 2013.
- Angenendt: *Kora középkor* = Arnold Angenendt: *A kora középkor. A nyugati kereszténység 400-tól 900-ig*. Bp. 2008.
- Balics: *Egyháztörténet* = Balics Lajos: *A római katolikus egyház története Magyarországon*. I–II. Bp. 1885–1890.
- Bartha: *Ószövetség népe* = Bartha Tibor: *Az Ószövetség népe és Izrael vallásos élete*. Bp. 1974.
- Baumann: „Mühlbach I.” = Baumann, Ferdinand: „Zur Geschichte von Mühlbach.” *MühlbPrg* 1882. 3–76.
- Baumann: „Mühlbach II.” = Baumann, Ferdinand: „Zur Geschichte von Mühlbach 1526–1571.” *MühlbPrg* 1889. 3–108.
- Bedy: *Győri székeskáptalan* = Bedy Vince: *A győri székeskáptalan története*. Győr 1938. (Győr egyházmegye múltjából 3.)
- Beke: „Erdélyi egyházmegye” = Beke Antal: „Az erdélyi egyházmegye képe a XIV. század elején. (Az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék világánál.)” *MSion* 8 [32] (1894): 126–138, 201–216, 282–293, 360–377, 439–453, 529–549, 592–626, 683–697, 759–773, 848–856, 921–960.
- Bolla: *Egységes jobbágyosztály* = Bolla Ilona: *A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon*. Bp. 1983. (Értekezések a történeti tudomány köréből. Új sorozat: 100.)
- Bónis: „Egyházi bíróság” = Bónis György: „Az egyházi bíróság fejlődése a Mohács előtti Magyarországon”. In: *SzentReg* 621–658.
- Bónis: *Hűbériség* = Bónis György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Bp. 2003².
- Boyd: *Tithes and Parishes* = Catherine E. Boyd: *Tithes and Parishes in Medieval Italy*. Ithaca 1952.
- Buják: „Liptó templomhálózata” = Buják Gábor: „Liptó középkori templomhálózatának kialakulása és egyházszerkezete.” In: *Főesperesek, krónikáírók, monostorok. Tanulmányok*. Szerk. Farkas Csaba. Pécs 2023. (Az Árpád- és Anjou.kor magyar egyházi archontológiájának kérdései 5.) 111–190.
- Buják: „Plébánosi testvérületek” = Buják Gábor: „A plébánosi testvérületek mint a plébániaszervezet alapjai a Szepességben.” In: *Prépostok, apátok, vikáriusok. Tanulmányok*. Szerk. Ribi András. Pécs 2021. (Az Árpád- és Anjou.kor magyar egyházi archontológiájának kérdései 3.) 163–213.
- Cîmpeanu: „Dan al II-lea” = Liviu Cîmpeanu: „Dan al II-lea, Sigismund de Luxemburg și cruciada târzie. Un document inedit din arhiva ordinului teutonic.” *SMIM* 30 (2012): 55–76.
- Constable: *Monastic Tithes* = Giles Constable: *Monastic Tithes: From Their Origins to the Twelfth Century*. Cambridge 1964.

- Coureas: „Latin and Greek Churches” = Nicholas Coureas: „The Latin and Greek Churches in former Byzantine Lands under Latin Rule.” In: *A Companion to Latin Greece*. Ed. by Nickiphoros I. Tsougarakis–Peter Lock. Leiden–Boston, 2015. 145–184.
- Crüsemann: „Zehnte” = Frank Crüsemann: „Der Zehnte in der Israeliten Königszeit.” *WuD* 18 (1985): 21–47.
- Csizmadia: „Rechtliche Entwicklung” = Andor Csizmadia: „Die rechtliche Entwicklung des Zehnten (Decima) in Ungarn.” *ZSSRG-KA* 61 (1975): 228–257.
- Csizmadia: „Tized Erdélyben” = Csizmadia Andor: „A tized Erdélyben.” In: *Jogtörténeti tanulmányok*. Szerk. Csizmadia Andor. IV. Bp. 1980. 43–58.
- Daniel: *Greek-Slavonic Communities* = Cristian-Nicolae Daniel: *Coping with the Powerful Other: A Comparative Approach to Greek-Slavonic Communities of Rite in Late Medieval Transylvania and the Banat*. [PhD-disszertáció. Kézirat, 2014.]
- Demény: *Parasztfelkelés* = Demény Lajos: *Parasztfelkelés Erdélyben 1437–1438*. Bp. 1987.
- Dodds: *Peasants and Production* = Ben Dodds: *Peasants and Production in the Medieval North-East. The Evidence from Tithes, 1270–1526*. Woodbridge, 2007.
- Dósa: *Jogtudomány* = Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány*. I–III. Kolozsvár, 1861.
- Druga: „Comitatus decimationem” = Marek Druga: „Comitatus decimationem abbati subiugarem. K pôvodu donácie šomodských desiatkov.” *Forum Historiae* 13 (2019): 2. sz. 75–88.
- Eissfeldt–Erler–Schmidt: „Zehnten” = O[tto] Eissfeldt–A[dalbert] Erler–W[erner] Schmidt: „Zehnten.” In: *RGV VI* (1962): 1878–1879.
- Eldevik: *Episcopal Power* = John Eldevik: *Episcopal Power and Ecclesiastical Reform in the German Empire. Tithes, Lordship and Community, 950–1150*. Cambridge, 2012.
- Engel: *Archontológia* = Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I–II. Bp. 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.)
- Engel: *Genealógia* = Engel Pál: *Középkori magyar genealógia*. In: *Magyar középkori adattár*. CD-ROM, [Bp.] 2001.
- Engel: „Ozorai Pipo” = Engel Pál: „Ozorai Pipo. Ozorai Pipo emlékezete.” In: Uő: *Tanulmányok* 247–301.
- Engel: *Szent István birodalma* = Engel Pál: *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története*. Bp. 2001. (História Könyvtár. Monográfiák 17.)
- Engel: *Tanulmányok* = Engel Pál: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. Szerk. Csukovits Enikő. Bp. 2003.
- Engel: *Térkép* = Engel Pál: *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről*. Szerk. Kollányi László–Sallay Ágnes. CD-ROM. Bp. 2001.
- Engel–C. Tóth: *Itineraria* = Engel Pál–C. Tóth Norbert: *Itineraria regum et reginarum. Királyok és királynék itineráriumi (1382–1438)*. Bp. 2005. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam. Segédletek a középkori magyar történelem tanulmányozásához 1.)
- Erdélyi: „Pannonhalmi” = Erdélyi László: „A Pannonhalmi Főapátság története. Első korszak. A megalapítás és terjeszkedés kora 996–1243.” In: *PannRend* I.
- Erdély rövid története* = *Erdély rövid története*. Főszerk. Köpeczi Béla. Bp. 1989.
- Érszegi: „Pannonhalmi oklevél” = Érszegi Géza: „Szent István pannonhalmi oklevele. (Oklevéltani-filológiai kommentár.)” In: *Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve*. Szerk. Takács Imre. I–III. Pannonhalma 1996. I. 47–89.
- Érszegi: „Székesfehérvári kiváltságok” = Érszegi Géza: „A székesfehérvári Boldogasszony-egyház kiváltságairól.” In: Uő: *Egyház és oklevelek a középkori Európában és Magyarországon. Válogatott tanulmányok*. Szerk. Thoroczkay Gábor. Pécs 2023. (Az Árpád- és Anjou.kor magyar egyházi archontológiájának kérdései 4.) 213–230.
- Érszegi: „Veszprémvölgyi tizedjövedelem” = Érszegi Géza: „A veszprémvölgyi monostor tizedjövedelméről.” In: *Fons, skepsis, lex”. Ünnepi tanulmányok a 70. esztendő Makk*

- Ferenc tiszteletére.* Szerk. Almási Tibor–Révész Éva–Szabados György. Szeged 2010. 95–106.
- Farkas: „Egri püspökök és tizedek” = Farkas Csaba: „Az egri püspökök és a tizedek a 13–14. században.” *BelvMer* 36 (2024). 2. sz.: 27–53.
- Fedeles: „Birtokok és gazdálkodás” = Fedeles Tamás: „A püspökség és a székeskáptalan birtokai, gazdálkodása.” In: *A pécsi egyházmegye története. I. A középkor évszázadai (1009–1543).* Szerk. Fedeles Tamás–Sarbak Gábor–Sümei József. Pécs 2009. 421–464.
- Fejérpataky: „Pápai adószedők” = Fejérpataky László: „Pápai adószedők Magyarországon a XIII. és XIV. században.” *Sz* 21 (1887): 495–517, 589–609.
- Fügedi: „Demográfia” = Fügedi Erik: „A középkori Magyarország történeti demográfiája.” *TDF* 10 (1992): 7–60.
- Fügedi: „Esztergomi érsekség” = Fügedi Erik: „Az esztergomi érsekség gazdálkodása a XV. század végén.” *Sz* 94 (1960) 82–124, 505–554.
- Fügedi: *Uram, királyom* = Fügedi Erik: *Uram, királyom... A XV. századi Magyarország hatalmasai.* Bp. 1974.
- Fügedi: „Városprivilegiumok” = Fügedi Erik: „Középkori magyar városprivilegiumok.” *TBpM* 14 (1961): 17–107.
- Galambosi: „Zalai főesperesség” = Galambosi Péter: „A zalai főesperesség fejlődése a 14. századig.” In: *Főesperesek, krónikáírók, monostorok. Tanulmányok.* Szerk. Farkas Csaba. Pécs 2023. (Az Árpád- és Anjou.kor magyar egyházi archontológiájának kérdései 5.) 79–110.
- Gálfi: *Gyulafehérvár és uradalma* = Gálfi Emőke: *Gyulafehérvár és uradalma a 16. század második felében.* Kolozsvár 2021. (Erdélyi Tudományos Füzetek 295.)
- Górecki: *Parishes* = Piotr Górecki: *Parishes, Tithes, and Society in Earlier Medieval Poland C. 1100-C. 1250.* Philadelphia 1993.
- Gudor: *Gyulafehérvári* = Gudor Kund Botond: *Az eltűnt Gyulafehérvári Református Egyházmegye és egyházi közösségei. Inquisitoria Dioceseos Alba-Carolinensis Reformatae Relatoria (1754).* Kolozsvár–Barót 2012. (Erdélyi Egyháztörténeti Könyvek 1.)
- Gulyás: „Szatmár” = Gulyás László Szabolcs: „A középkori Szatmár megye egyházi intézményei.” In: *A történeti Szatmár vármegye.* Szerk. Takács Péter. [Nyíregyháza], 2016. I. 155–180.
- Gunst: *Történetírás* = Gunst Péter: *A magyar történetírás története.* [Debrecen] 2000. (Történelmi Kézikönyvtár.)
- Gündisch: „Türkenabwehr” = Gustav Gündisch: „Siebenbürgen in der Türkenabwehr, 1395–1526.” *RRH* 13 (1974): 415–443.
- Györffy: „Magyarország népessége” = Györffy György: „Magyarország népessége a honfoglalástól a XIV. század közepéig.” In: *Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig.* Szerk. Kovacsics József. Bp. 1963. 45–62.
- Györffy: „Pápai tizedlajstromok” = Györffy György: „A pápai tizedlajstromok demográfiai értékelésének kérdéséhez.” In: *Mályusz Elemér emlékkönyv.* Szerk. H. Balázs Éva–Fügedi Erik–Maksay Ferenc. Bp. 1984. 141–157.
- Györffy: *Történeti földrajz* = Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV.* Bp. 1963–1998.
- Hajnik: *Perjog* = Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt.* Bp. 1899.
- Hegyi: „Birtokosztály” = Hegyi Géza: „A kusalyi Jakcsok birtokosztálya 1425 körül.” *TSze* 56 (2014): 383–406.
- Hegyi: „Decima Volahorum” = Hegyi Géza: „Decima Volahorum. Az egyházi birtokokon lakó románok tizedfizetésének kérdése.” *Certamen* 4 (2017): 257–270.
- Hegyi: „Egyházigazgatási határok” = Hegyi Géza: „Egyházigazgatási határok a középkori Erdélyben (I. közlemény).” *EM* 72 (2010). 3–4. sz.: 1–32.

- Hegyi: „Esperességek” = Hegyi Géza: „A középkori erdélyi egyházmegyei esperességeiről.” In: *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania. Középkori egyházi építészet Erdélyben. Medieval Ecclesiastical Architecture in Transylvania*. VI. Szerk. Szöcs Péter Levente. Szatmárnémeti, 2020. 355–367.
- Hegyi: „Etnikum és adózás” = Hegyi Géza: „Etnikum és adózás az erdélyi püspökség birtokain a késő középkorban.” In: *Régi tények – új értelmezések. Magyar–román–német transzkulturális jelenségek a Kárpát-medencében*. Szerk. Nagy Levente–Florin-Ionel Oprescu–Vincze Ferenc. Bp. 2023. 11–38.
- Hegyi: „Káptalani archontológia” = Hegyi Géza: „Az erdélyi káptalan Árpád- és Anjou-kori archontológiája (1199–1387).” *Turul* 92 (2019): 69–94.
- Hegyi: „Miből szedtek tizedet?” = Hegyi Géza: „Miből szedtek tizedet a középkorban? Magyarország körkép erdélyi fókusszal és nyugat-európai kitekintéssel.” *Sz* 159 (2025): 63–111.
- Hegyi: „Plébánia fogalma” = Hegyi Géza: „A plébánia fogalma a 14. századi Erdélyben.” *EM* 80 (2018). 1. sz.: 1–29.
- Hegyi: „Priest’s Share of Tithe” = Géza Hegyi: „The Share of Tithe Paid to Parish Priests in Sixteenth-Century Transylvania: A Topographical Approach.” *HHR* 13 (2024): 403–430.
- Hegyi: „Püspöki és káptalani tizedjog” = Hegyi Géza: „A püspöki és káptalani tizedjog viszonya a középkori erdélyi egyházmegyében.” *EM* 87 (2025). 1. sz.: 3–22.
- Hegyi: „Romanians on Church Estates” = Géza Hegyi: „Did Romanians Living on Church Estates in Medieval Transylvania Pay the Tithe?” *HHR* 7 (2018): 694–717.
- Hegyi: „Román tizedfizetés” = Hegyi Géza: „A »keresztény földre« telepedett románok tizedfizetése: az elmélettől a gyakorlatig.” *EM* 82 (2020). 1. sz.: 24–46.
- Hegyi: „Székelyföldi egyházszerkezet” = Hegyi Géza: „Egyházszerkezet és egyházi élet.” In: *Székelyföld története*. Szerk. Bárdi Nándor–Benkő Elek–Egyed Ákos–Hermann Gusztáv Mihály–Oborni Teréz–Pál Judit. I–III. Székelyudvarhely 2016. I. 370–399.
- Hegyi: „Szilágyság hovatartozása II.” = Hegyi Géza: „Magyarország vagy Erdély? A Szilágyság hovatartozása a középkorban a közigazgatási beosztásban és a korabeli köztudat szerint (II., befejező közlemény).” *EM* 75 (2013). 4. sz.: 6–24.
- Hegyi: „Terrae Christianorum” = Hegyi Géza: „Terrae Christianorum. A »keresztény földre« telepedett románok dézsmáltatásának kezdetei.” *EM* 79 (2017). 1. sz.: 61–75.
- Hegyi: „Tizedkerületek” = Hegyi Géza: „Tizedkerületek a középkori erdélyi egyházmegyében.” *EM* 85 (2023). 1. sz.: 1–12.
- Hegyi: „Tizedszedés Meszesen túl” = Hegyi Géza: „Tizedszedés a középkori erdélyi egyházmegye Meszesen túli részein.” *SzSzBSzle* 45 (2010): 285–297.
- Hegyi: „Tized változásai” = Hegyi Géza: „Az egyházi tized intézményrendszerének változásai a középkori erdélyi egyházmegyében.” In: *Határon innen és túl. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Kádas István–Weisz Boglárka. Bp. 2021. 185–229.
- Holub: „Egyházi nagybirtok” = Holub József: „Egy dunántúli egyházi nagybirtok élete a középkor végén. A veszprémi püspökség birtokai 1524-ben.” *Pannonia* 7 (1941–1942): 269–307.
- Holub: *Zala* = Holub József: *Zala megye története a középkorban*. I. Pécs, 1929.
- Ila: „Dézsma adminisztrációja” = Ila Bálint: „A dézsma adminisztrációja.” *LtKözl* 18 (1940): 223–249.
- Ila: „Dézsmajegyzékek” = Ila Bálint: „A dézsmajegyzékek mint a történeti statisztika forrásai.” In: *A történeti statisztika forrásai*. Szerk. Kovacsics József. Bp. 1957. 82–118.
- Incze: „Vallásos adó” = Incze József, dálnoki: „A’ vallásos adó, vagy is Dézsma eredete, kifejlése ’s jelen állása Erdélyben.” *Hon és Külföld* 5 (1845): 349–351, 353–356, 357–360, 361–372, 373–374.
- Istványi: „Congregatio” = Istványi Géza: „A generalis congregatio.” *LtKözl* 17 (1939): 50–83; 18–19 (1940–1941): 179–207.

- Jaczkó: *Várad zsinat* = Jaczkó Sándor: *A várad egyház 1524. évi zsinati határozatai*. Bp. 2016.
- Jagersma: „Tithes in OT” = Hendrik Jagersma: „The Tithes in the Old Testament.” In: *Remembering all the Way... A Collection of Old Testament Studies Published on the Occasion of the Fortieth Anniversary of the Oudtestamentisch Werkgezelschap in Nederland*. Uitgegeven door A[dam] S[imon] van der Woude. Leiden 1981. (Oudtestamentische Studien 21.) 116–128.
- Jakab: *Emlékek* = Jakab Elek: *Egyháztörténelmi emlékek Dávid Ferencz életrajzához*. II. Bp. 1879.
- Jakó: „Capetia” = Jakó Zsigmond: „Vita a ‘capetia’ szó magyar jelentése körül 1500-ban.” *NyIrK* 2 (1958): 211–213.
- Jakó: „Erdélyi forráskutatás” = Jakó Zsigmond: „A középkori okleveles források kutatása Erdélyben.” In: *EOkm* I. 7–32.
- Jakó: „Erdélyi püspökség” = Jakó Zsigmond: „Az erdélyi püspökség középkori birtokairól.” In: *Szabó István emlékkönyv*. Szerk. Rácz István–Kovács Ágnes. Debrecen, 1998. 136–157.
- Jakó: „Kolozsmonostori apátság” = Jakó Zsigmond: „A kolozsmonostori apátság és hiteleshelyi jegyzőkönyvei a szekularizációig.” In: *KmJkv* I. 17–169.
- Janits: *Vajdák* = Janits Iván: *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig*. Bp. 1940.
- Juhász: „Nyugati misszió” = Juhász István: „Nyugati missziós törekvések a románoknál.” In: *Magyarok és románok* II. 251–336.
- Karlinszky: „Veszprémi káptalan bevételei” = Karlinszky Balázs: „A veszprémi káptalan bevételei és gazdasági ereje a XV–XVI. század fordulóján.” In: *Veszprémi reneszánsz*. Szerk. Kilián László–Rainer Pál. Veszprém, 2008. 30–59.
- Kemény: „Bruchstück” = Joseph Kemény: „Bruchstück aus der Geschichte der vaterländischen geistlichen Zehnten mit besonderer Bezugnahme auf unsere Walachen.” *Magazin* 2 (1847): 381–397.
- Kis: *Szolgálnépi szervezet* = Kis Péter: *A királyi szolgálnépi szervezet a 13–14. században*. Szeged 2010. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 25.)
- Kiss: *Abbatia regalia* = Kiss Gergely: *Abbatia regalia – Hierarchia ecclesiastica. A királyi alapítású bencés apátságok egyházi jogi helyzete a 11–13. században*. Bp. 2006. (METEM Könyvek 51.)
- Kovács M.: „Csete Lőrinc” = Kovács Mihai: „Csete Lőrinc, László vajda és az erdélyi egyház kapcsolata egy kiadatlan oklevél tükrében.” *Turul* 89 (2016): 91–97.
- Körting: „Zehnt” = Corinna Körting: „Zehnt. I. Altes und Neues Testament.” In: *ThRE* XXXVI (2004): 488–490.
- Középkori kronológia* = *A középkori Magyar Királyság történeti kronológiája (997–1526)*. Főszerk. Weisz Boglárka. I–II. Bp. 2023. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak.)
- Kristó: *Korai Erdély* = Kristó Gyula: *A korai Erdély (895–1324)*. Szeged 2003. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 18.)
- Kristó: *Vármegyék* = Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Bp. 1988.
- Kristóf: „Bortizedbérlok” = Kristóf Ilona: „Bortizedbérlok a késő középkori egri számadáskönyvekben.” *AUCEN-SH* 46 (2019): 221–236.
- Kuujo: *Zehntwesen* = Erkki Olavi Kuujo: *Das Zehntwesen in der Erzdiözese Hamburg-Bremen bis zu seiner Privatisierung*. Helsinki 1949. (Suomalaisen Tiedeakatemian Toimituksia B. 62/1.)
- Lados: „Első tizedszedők” = Lados Tamás: „Kik voltak az első tizedszedők Magyarországon?” In: *Püspökök, káptalanok, tizedek*. Tanulmányok. Szerk. Thoroczkay Gábor. Pécs 2020. (Az Árpád- és Anjou-kor magyar egyházi archontológiájának kérdései 1.) 180–200.
- Lados: „Gyermektized” = Lados Tamás: „Megjegyzések a pannonhalmi gyermektized történetéhez.” *MagHist* II (2016): 73–98.
- Lepointe: „Dîme” = G[abriel] Lepointe: „Dîme.” In: *DDC* IV. 1231–1244.

- Le Roy Ladurie–Goy: *Tithe and Agrarian History* = Emmanuel Le Roy Ladurie–Joseph Goy: *Tithe and Agrarian History from the Fourteenth to the Nineteenth Century. An Essay in Comparative History*. Cambridge–Paris, 1982.
- Lindner: „Zehntwesen” = Dominikus Lindner: „Vom mitteralterlichen Zehntwesen in der Salzburger Kirchenprovinz.” *ZSSRG-KA* 46 (1960): 277–302.
- Loy: *Kirchliche Zehnt* = Georg Loy: *Der kirchliche Zehnt im Bistum Lübeck von den ersten Anfängen bis zum Jahre 1340*. Preetz 1909.
- Lupşa: *Catolicismul şi românii* = Ştefan Lupşa: *Catolicismul şi românii din Ardeal şi Ungaria până la anul 1556*. Cernăuţi 1929.
- Magyarok és románok = *Magyarok és románok*. Szerk. Deér József–Gáldi László. I–II. Bp. 1943–1944.
- Majláthné Sipos: „Sertéstized” = Majláthné Sipos Csilla: „Sertéstized és makkoltatás a középkori Felső-Tisza-vidéken.” In: *Metszéspontok. Tanulmányok a középkorról és a kora újkorról*. Szerk. Véber Zoltán–Virágh Ágnes. Debrecen 2023. 23–40.
- Makkai: *Milkó* = Makkai László: *A milkói (kun) püspökség és népei*. Debrecen, 1936.
- Makkai: „Erdély népei” = Makkai László: „Erdély népei a középkorban.” In: *Magyarok és románok* I. 314–440.
- Makkai: *Pusztulás* = Makkai László: *Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején*. Kolozsvár, 1942.
- Mályusz: *Egyházi társadalom* = Mályusz Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Bp. 1971.
- Mályusz: *Erdélyi társadalom* = Mályusz Elemér: *Az erdélyi magyar társadalom a középkorban*. Bp. 1988. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 2.)
- Mályusz: „Tizedkizsákmányolás” = Mályusz Elemér: „Az egyházi tizedkizsákmányolás.” In: *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*. Szerk. Székely György. Bp. 1953. 320–333.
- Mályusz: *Zsigmond uralma* = Mályusz Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Bp. 1984.
- Marton: *Erdélyi egyházmegye* = Marton József: *Az erdélyi egyházmegye a középkorban*. Csík-szereda 2013.
- Mezey: „Két dekretális” = Mezey László: „Két magyarvonatkozású dekretális értelmezéséhez.” *Sz* 93 (1959): 418–423.
- Mikó: „1411. évi rendelet” = Mikó Gábor: „Zsigmond király 1411. évi rendelete a kamara-haszna és a tized behajtásáról.” *Sz* 146 (2012): 319–367.
- Müller: *Landkapitel* = Georg Müller: *Die deutschen Landkapitel in Siebenbürgen und ihre Dechanten 1192–1848. Ein rechtsgeschichtlicher Beitrag zur Geschichte der deutschen Landeskirche in Siebenbürgen*. I–III. Hermannstadt, 1934–1936. (Archiv der Vereins für Siebenbürgische Landeskunde 48.)
- Müller: „Rechtslage der Rumänen” = Georg Müller: „Die ursprüngliche Rechtslage der Rumänen im Siebenbürger Sachsenlande.” *VerArch* 38 (1912): 85–314.
- Nägler: *Aşezarea* = Thomas Nägler: *Aşezarea saşilor în Transilvania*. Bucureşti, 1981.
- Németh: *Szatmár* = Németh Péter: *A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig*. Nyíregyháza, 2008. (A nyíregyházi Jósza András Múzeum kiadványai 60.)
- Oborni: *Pénzügyek* = Oborni Teréz: *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552–1556*. Bp. 2002. (Fons Könyvek 1.)
- Ortvay: *Geographia* = Ortvay Tivadar: *Geographia ecclesiastica Hungariae ineunte saeculo XIV. e tabulis rationes collectorum pontificorum a. 1281–1375 referentibus eruta, digesta, illustrata. Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján, feltüntetve*. I/1–2. Bp. 1891–1892.
- Pâclişanu: „Dismele” = Z[enovie] Pâclişanu: „Dismele (decimele) Românilor din Ardeal şi Ungaria înainte de 1700.” *Cultura creştină* 5 (1915): 455–461, 488–491.

- Pall: „Românii din Ținutul Medieș” = Francisc Pall: „Românii din părțile sătmărene (Ținutul Medieș) în lumina unor documente din 1377.” *AIIC* 12 (1969): 7–35.
- Papadakis–Meyendorff: *Keresztény Kelet* = Aristides Papadakis – John Meyendorff: *A keresztény Kelet és a pápaság felemelkedése*. Bp. 2002. (Varia Byzantina – Bizánc világa VI.)
- Pascu: *Voievodatul* = Ștefan Pascu: *Voievodatul Transilvaniei*. I–IV. Cluj/Cluj-Napoca 1971–1989.
- Pauk: „Decima Slavorum” = Marcin R. Pauk: „Decima Slavorum. Dziesięcina między kanoniczną normą a praktyką w dobie chrystianizacji Europy Środkowo-Wschodniej (IX–XII w.).” In: *Christianizace v dlouhém trvání: 10.–15. století v Českém a Polském království*. K vydání připravili Krzysztof Bracha–Martin Nodl–Marcin R. Pauk. Praha, 2023. 173–226.
- Pedersen: *Israel* = Joh[anne]s Pedersen: *Israel. It's Life and Culture*. I–II. London 1926–1940.
- Perels: *Zehnten* = Ernst Perels: *Die kirchlichen Zehnten in karolingischen Reiche*. Berlin, 1904.
- Pervain: „Lupta antiotomană” = Viorica Pervain: „Lupta antiotomană la Dunărea de Jos în anii 1425–1427.” *AIIC* 27 (1983–1984): 85–117.
- Petri: *Szilágy* = Petri Mór: *Szilágy vármegye monographiája*. I–VI. [Zilah] 1901–1904.
- Plöchl: *Zehntwesen* = Willibald Plöchl: *Das kirchliche Zehntwesen in Niederösterreich. Ein Beitrag zur mittelalterlichen kirchlichen Rechtsgeschichte und zur Geschichte Österreichs*. Wien 1935. (Forschungen zur Landeskunde von Niederösterreich 5.)
- Pop: *Românii și puterea* = Ioan-Aurel Pop: „Din mâinile valahilor schismatici...” *Românii și puterea în Regatul Ungariei medievale (secolele XIII–XIV)*. București 2011.
- Pounds: *Történeti földrajz* = Norman J. G. Pounds: *Európa történeti földrajza*. Bp. 2003.
- Prodan: *Iobăgia* = David Prodan: *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*. I–III. București 1967–1968.
- Puza–Riis: „Zehnt” = Richard Puza–Thomas Riis: „Zehnt.” In: *LexMA IX* (1998): 499–502.
- Rácz: „Magisztrátus-jog” = Rácz György: „A magyarországi káptalanok és monostorok magisztrátus-joga a 13–14. században.” *Sz* 134 (2000): 147–210.
- Richard: „Païement des dîmes” = Jean Richard: „Le païement des dîmes dans les états des croisés.” *Bibliothèque de l'École des chartes* 150 (1992): 71–83.
- F. Romhányi: „Beregi egyezmény” = F. Romhányi Beatrix: „A beregi egyezmény és a magyarországi sókereskedelem az Árpád-korban.” *MGazdtÉvk* 1 (2016): 265–301.
- F. Romhányi: „Egyházi gazdálkodás” = F. Romhányi Beatrix: „A középkori egyházi intézmények gazdálkodása.” In: *Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet. Jegyzet és forrásgyűjtemény*. Szerk. Ferenczi László–Laszlovszky József–Szabó Péter. [Bp.] 2004. 199–225.
- F. Romhányi: „Plébániák és a pápai tizedjegyzék” = F. Romhányi Beatrix: „A középkori magyar plébániák és a 14. századi pápai tizedjegyzék.” *TSzle* 61 (2019): 339–360.
- Romsics: *Clio bővületében* = Romsics Ignác: *Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Bp. 2011.
- Rusu: „Sinodul de la Florența” = Adrian Andrei Rusu: „Sinodul de la Florența și urmările lui în regatul Ungariei și Transilvaniei.” In: Uő: *Ioan de Hunedoara și românii din vremea lui*. Studii. Cluj-Napoca 1999. 77–127.
- Schmid: „Byzantinisches Zehntwesen” = Heinrich Felix Schmid: „Byzantinisches Zehntwesen.” *JÖBG* 6 (1957): 45–110.
- Simon: *Ștefan și Matia* = Alexandru Simon: *Ștefan cel Mare și Matia Corvin. O coexistență medievală*. Cluj-Napoca 2007.
- Solymosi: „Bortizedfizetés” = Solymosi László: „Bortizedfizetés sátonál.” In: *Pénztörténet – gazdaságtörténet. Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára*. Szerk. Bessenyei József–Draskóczy István. Bp.–Miskolc 2009. 313–321.
- Solymosi: „Esztergomi jegyzőkönyv” = Solymosi László: „Az esztergomi székeskáptalan középkor végi jegyzőkönyve.” *Sz* 136 (2002): 365–389.

- Solymosi: *Földesúri járadékok* = Solymosi László: *A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon*. Bp. 1998.
- Solymosi: „Hospeskiváltság” = Solymosi László: „Hospeskiváltság 1275-ből.” In: *Tanulmányok Veszprém megye múltjából*. Szerk. Kredics László. Veszprém 1984. (Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 3.) 17–100.
- Solymosi: „Mortuarium” = Solymosi László: „Egyházi és világi (földesúri) mortuarium a 11–14. századi Magyarországon.” *Sz* 121 (1987): 547–583.
- Solymosi: „Somogyi tizedjog” = Solymosi László: „Szent István és a pannonhalmi apátság somogyi tizedjoga.” In: *Episcopus, archiabbas, benedictinus, historicus ecclesiae. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára*. Szerk. Somorjai Ádám–Zombori István. Bp. 2016. 11–23.
- Solymosi: „Szőlő utáni adózás I.” = Solymosi László: „A szőlő utáni adózás első korszaka.” *AgrtSzle* 32 (1990): 22–50.
- Solymosi: „Tized” = Solymosi László: „Tized.” In: *MaMűL* XII. 65–67.
- Solymosi: „Veszprémi számadáskönyv” = Solymosi László: „A veszprémi káptalan középkor végi számadáskönyvének forrásértéke.” In: *Szabó István emlékkönyv*. Szerk. Rác István. Debrecen 1998. 88–104.
- Stutz: „Karolingische Zehntgebot” = Ulrich Stutz: „Das karolingische Zehntgebot.” *ZSSRG-GA* 29 (1908): 180–224.
- Süttő: *Anjou* = Süttő Szilárd: *Az Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. év belviszályok okmánytárával*. I–II. Szeged, 2003. (Belvedere-monográfiák 2.)
- Szabó: *Mezőgazdaság* = Szabó István: *A magyar mezőgazdaság története a XIV. századtól az 1530-as évekig*. Bp. 1975.
- Szabó: *Ugocsa* = Szabó István: *Ugocsa megye*. Bp. 1937. (Magyarság és nemzetiség. Tanulmányok a magyar népiségtörténet köréből. I. 1.)
- Szabó N. Gy.: *Kolozsmonostori gazdálkodás* = Szabó Noémi Gyöngyvér: *A kolozsmonostori bencés apátság gazdálkodása a késő középkorban*. [PhD-disszertáció. Kézirat, 2012].
- Szabó N. Gy.: „Szőlőtizedjegyzékek” = Szabó Noémi Gyöngyvér: „A kolozsmonostori apátság XV. századi szőlőtized jegyzékei.” *Fons* 19 (2012): 463–493.
- Szentirmai: „Recht der Erzdechanten” = Alexander Szentirmai: „Das Recht der Erzdechanten (Archidiakone) in Ungarn während des Mittelalters.” *ZSSRG-KA* 43 (1957): 132–201.
- Szentirmai: „Recht der Pfarrei” = Alexander Szentirmai: „Die Anfänge des Rechts der Pfarrei in Ungarn.” *ÖAKR* 10 (1959): 28–36.
- Szentpétery: *Oklevéltan* = Szentpétery Imre: *Magyar oklevéltan*. Bp. 1930. (A Magyar Történettudomány Kézikönyve II. 3.)
- SzolDobMon = Tagányi Károly–Réthy László–Pokoly József–Kádár József: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. I–VII. Deés 1901–1905.
- Szuromi: „Tized forrásai” = Szuromi Szabolcs: „Szempontok az egyházi tized rendszerének forrásaihoz és kánonjogtörténeti sajátosságaihoz.” *MSion* 49 (2013): 33–48.
- Szücs: „Árforradalom” = Szücs Jenő: „A gabona árforradalma a 13. században.” *TSzle* 27 (1984): 5–33.
- Szücs: „Megosztott parasztság” = Szücs Jenő: „Megosztott parasztság – egységesülő jobbágy-ság. A paraszti társadalom átalakulása a 13. században.” *Századok* 115 (1981): 3–65, 263–319.
- Temesváry: *Püspökök* = Temesváry János: *Erdély középkori püspökei*. Cluj–Kolozsvár, 1922.
- Teutsch: *Zehntrecht* = Georg Daniel Teutsch: *Das Zehntrecht der evangelischen Landeskirche A.B. in Siebenbürgen*. Schässburg 1858.
- Teutsch, Fr.: „Reps” = Friedrich Teutsch: „Zur Geschichte von Reps.” *VerArch* 13 (1876): 155–199.

- C. Tóth: *Esztergom III.* = C. Tóth Norbert: *Az esztergomi székeskáptalan a 15. században. III. rész. Az ún. 1397. évi esztergomi székeskáptalani egyházlátogatási jegyzőkönyv.* Bp. 2021. (Subsidia ad historiam medii aevii Hungariae inquirendam 13.)
- C. Tóth: „Esztergomi szék üresedése” = C. Tóth Norbert: „Az esztergomi szék üresedése 1419–1423 között.” *Sz* 137 (2003): 885–896.
- C. Tóth: *Főpapi archontológia* = C. Tóth Norbert: *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelők az 1440-es évektől 1526-ig.* Győr, 2017. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 27.)
- C. Tóth–Lakatos–Mikó: *Pozsonyi viszály* = C. Tóth Norbert–Lakatos Bálint–Mikó Gábor: *A pozsonyi prépost és a káptalan viszálya (1421–1425). A szentszéki bíráskodás Magyarországon – a pozsonyi káptalan szervezete és működése a XV. század elején.* Bp. 2014. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 3.)
- Tóth: „Tized” = Tóth László: „A tized (dézma) s az mint tényező hazánk történetében.” *HunyÉvk* 2 (1881–1883): 66–67.
- Trócsányi: *Kormányhatósági levéltárak* = Trócsányi Zsolt: *Erdélyi kormányhatósági levéltárak.* Bp. 1973. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai I: Levéltári leltárak 5.)
- Vekov: „Végedi” = Vekov Károly: „Végedi Imre tordai főesperes 1541. évi végrendelete.” In: *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Szerk. Pál-Antal Sándor–Sipos Gábor–W. Kovács András–Wolf Rudolf. Kolozsvár 2003. 604–622.
- Viard: *Dîme* I. = Paul Viard: *Histoire de la dîme ecclésiastique, principalement en France, jusqu’au décret de Gratien.* Dijon 1909.
- Viard: *Dîme* II. = Paul Viard: *Histoire de la dîme ecclésiastique dans le royaume de France aux XIIe et XIIIe siècles (1150–1313).* Paris 1912.
- Viard: *Dîme* III. = Paul Viard: *Histoire de la dîme ecclésiastique en France au XVIe siècle.* Lille–Paris 1914.
- Vischer: „Zehntforderung” = Lukas Vischer: „Die Zehntforderung in der alten Kirche.” *ZKG* 70 (1959): 201–217.
- Vručina: *Gospodarski sustav* = Petra Vručina: *Gospodarski sustav Zagrebačkog kaptola u 14. i 15. stoljeću.* [PhD-disszertáció. Kézirat, 2023.]
- Vručina: *Role of Trust* = Petra Vručina: *The Role of Trust in Administering the Incomes of the Zagreb Chapter (1466–1499).* [MA-dolgozat. Kézirat, 2020.]
- Wagner: „Päpstliche Steuerlisten” = Ernst Wagner: „Die päpstlichen Steuerlisten 1332–1337.” *FVL* 11 [1968]: 37–52.
- Wagner: „Register des Zehnten” = Ernst Wagner: „Register des Zehnten und des Schafffünzigsten als Hilfsquellen zur historischen Demographie Siebenbürgens.” In: *Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn. Festschrift für Attila T. Szabó und Zsigmond Jakó.* Hrsg. von Kálmán Benda–Thomas von Bogyay–Horst Glassl–Zsolt K. Lengyel. I–II. München 1987. (Studia Hungarica. Schriften des Ungarischen Instituts München 31–32.) I. 201–224.
- Weisz: „Királyi adók Szlavóniában” = Weisz Boglárka: „Királyi adók Szlavóniában a középkor első felében (11–14. század).” In: *Aktualitások a magyar középkorkutatásban.* Szerk. Font Márta–Fedeles Tamás–Kiss Gergely. Pécs 2010. 125–140.
- Wilson: „Central Sanctuary” = Ian Wilson: „Central Sanctuary or Local Settlement? The Location of the Triennial Tithe Declaration (Dtn 26,13–15)” *ZATW* 120 (2008): 323–340.
- Zimmermann: „Zehnt” = Gunter Zimmermann: „Zehnt. III. Kirchengeschichtlich.” In: *ThRE* XXXVI (2007): 495–504.
- Zsoldos: *Aranybulla királya* = Zsoldos Attila: *Az Aranybulla királya.* Székesfehérvár 2022.

9.4. Folyóiratok, lexikonok, szótárak rövidítései

AgrHR = *The Agricultural History Review. A Journal of Agricultural and Rural History.* 1– (1953–).

- AgrtSzle = *Agrártörténeti Szemle*. Bp., 1– (1957–).
- AIIC = *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*. Cluj[-Napoca]–București, 1– (1958–).
- AKKR = *Archiv für Katolisches Kirchenrecht*. Innsbruck–Mainz–Paderborn, 1– (1856–).
- AUCEN-SH = *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Historiae*. Eger, 1– (1963–).
- AUF = *Archiv für Urkundenforschung*. Leipzig, 1–18 (1908–1944).
- AUSz-AH = *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historica*. Szeged, 1– (1957–).
- Banatica = *Banatica*. Reșița, 1– (1971–).
- Batthyaneum = *Batthyaneum*. Szerk. Gyárfás Tihamér. Brassó, 1–2 (1911–1913).
- BelvMer = *Belvedere Meridionale: Történelem és társadalomtudományok*. Szeged, 1– (1989–).
- Certamen = *Certamen. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szaksztyábjában*. Kolozsvár, 1– (2014–).
- Cultura creștină = *Cultura creștină*. Blaj, 1–24 (1911–1944).
- DDC = *Dictionnaire de droit canonique*. Publié sous la direction de R[aul] Nuz. I–VII. Paris, 1935–1965.
- EM = *Erdélyi Múzeum. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsélet-, Nyelv- és Történettudományi Szaksztyájának kiadványa*. Kolozsvár, 1– (1874–1947, 1991–).
- EMSztT = *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. Szerk. Szabó T. Attila–Vámszer Márta–Kósa Ferenc–Fazakas Emese. I–XIV. Bukarest–Bp.–Kolozsvár, 1976–2014.
- FVL = *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*. Sibiu, 1– (1958–).
- Fons = *Fons. Forráskutatás- és Történeti Segédtudományok*. Bp. 1– (1994–).
- GazdTárs = *Gazdaság és társadalom. Társadalomtudományi folyóirat*. Sopron, 1– (2009–).
- HdtKözl = *Hadttörténeti Közlemények. Évnegyedes folyóirat a magyar hadi történetírás fejlesztésére*. Bp. 1– (1888–).
- HRH = *The Hungarian Historical Review. New Series of Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*. Bp. 1– (2012–).
- Hon és Külföld = *Hon és Külföld*. (A Múlt és Jelen melléklapja.) Kolozsvár, 1–8 (1841–1848).
- HunyÉvk = *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve*. Bp.–Arad–Kolozsvár–Déva, 1–22 (1882–1913).
- JÖBG = *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft*. Wien, 1– (1951–).
- KbVSL = *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*. Hermannstadt, 1–53 (1878–1930).
- KMTL = *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Főszerk. Kristó Gyula. Szerk. Engel Pál–Makk Ferenc. Bp. 1994.
- Korunk = *Korunk. Fórum, kultúra, tudomány*. Kolozsvár, I/1–15 (1926–1940), II/16–48 (1957–1989), III/1– (1990–).
- LexLatMed = *Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae. A Magyarországi Középkori Latinság Szótára*. Ad edendum praeparaverunt Iván Boronkai–Ibolya Bellus–Kornél Szovák. I–VI + Suppl. I–. Bp. 1983–2017.
- LexMA = *Lexikon des Mittelalters*. Hrsg. Henri Bautier–Gloria Avella–Widhalm–Robert Auty. I–X. Zürich–München 1980–1999.
- LtKözl = *Levéltári Közlemények. A Magyar Országos Levéltár folyóirata*. Bp. 1– (1923–).
- Magazin = *Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens*. Hrsg. von Anton Kurz. Kronstadt 1–2 (1844–1847).
- MagHist = *Magister historiae*. Válogatott tanulmányok a ... középkorral foglalkozó, mesterszakos hallgatói konferenciák előadásaiból. Bp. I–III (2014–2019).
- MaMűL = *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor*. Főszerk. Kőszeghy Péter. I–XIV. Bp. 2003–2014.
- MedTrans = *Mediaevalia Transilvanica*. Satu Mare 1–8 (1997–2004).
- MGazdtÉvk = *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv*. Bp. 1– (2016 –).
- MGazdtSzle = *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*. Bp. 1–13 (1894–1906).

- MKatLex = *Magyar Katolikus Lexikon*. Főszerk. Diós István. Szerk. Viczián János. I–XVII. Bp. 1993–2014.
- MSion = *Magyar Sion*. Esztergom 1– (1863–1904, 2007–).
- MühlbPrg = *Programm des vierklassigen evangelischen Gymnasiums und der damit verbundenen Elementarschule in Mühlbach (Siebenbürgen)*. Hermannstadt–Mühlbach 1856–1939.
- NyIrK = *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*. Kolozsvár 1– (1957–).
- ÖAKR = *Österreichisches Archiv für Kirchenrecht* (1999-től: *Österreichisches Archiv für Recht und Religion*). Wien 1– (1950–).
- Pannonia = *Pannonia*. Pécs 1–8 (1935–1943).
- RevIst = *Revista istorică*. București 1– (1990–).
- RevIstRom = *Revista istorică română. Organ al Institutului de Istorie Națională din București*. București 1–17 (1931–1947).
- RGG = *Die Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft*. Hrsg. Kurt Galling. I–VI³. Tübingen 1957–1965.
- RRH = *Revue Roumaine d'Histoire*. București 1– (1962–).
- SMIM = *Studii și Materiale de Istorie Medie*. București 1– (1956–).
- Sz = *Századok. A Magyar Történelmi Társulat közlönye*. Bp. 1– (1867–).
- SzSzBSzle = *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*. Nyíregyháza 1– (1966–).
- TBpM = *Tanulmányok Budapest múltjából*. Bp. 1– (1932–).
- TDF = *Történeti Demográfiai Füzetek*. Bp. 1–16 (1985–1997).
- ThRE = *Theologische Realenzyklopädie*. Hrsg. Gerhard Krause–Gerhard Müller. I–XXXVI. Berlin 1977–2007.
- TSzle = *Történelmi Szemle, A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének értesítője*. Bp. 1– (1958–).
- TTár = *Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat*. Bp. 1878–1911.
- VerArch = *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*. Hermannstadt 1–50 (1843–1944).
- WuD = *Wort und Dienst. Jahrbuch der Kirchlichen Hochschule Bethel. Neue Folge*. Bielefeld 1–29 (1948–2007).
- ZATW = *Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft*. Giessen–Berlin 1– (1881–).
- ZKG = *Zeitschrift für Kirchengeschichte*. Gotha–Stuttgart 1– (1877–).
- ZSSRG-GA = *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung*. Weimar–Köln–Wien 1– (1880–).
- ZSSRG-KA = *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung*. Weimar–Köln–Wien 1– (1911–).

9.5. Egyéb rövidítések

ái = átírás
 AJ = Abaúj vm
 BAR = Baranya vm
 BDG = Bodrog vm
 BÉ = Békés vm
 BI = Bihar vm
 Bp. = Budapest
 BRG = Bereg vm
 BRS = Bars vm
 BSD = Borsod vm
 BSZ = Belső-Szolnok vm
 cs = család
 DO = Doboka vm
 EK = erdélyi káptalan

EP = erdélyi püspök
 erd. avd. = erdélyi alvajda
 erd. vd. = erdélyi vajda
 ESZ = Esztergom vm
 FH = Fehér vm
 FJ = Fejér vm
 Fol. Lat. = Folia Latina
 Ft = forint
 GM = Gömör vm
 GY = Győr vm
 Gyfvár = Gyulafehérvár
 HD = Hunyad vm
 hrsg. = herausgeben (von)
 HS = Heves vm

HT = Hont vm
KA= Kraszna vm
KK = kolozsmonostori konvent
KL = Kolozs vm
KM = Komárom vm
KÖ = Kőrös vm
ksz. = különszám
KSZ = Közép-Szolnok vm
KÜ = Küküllő vm
Kvár = Kolozsvár
LK = leleszi konvent
LP = Liptó vm
lt = levéltár
M = márka
Mvhely = Marosvásárhely
NY = Nyitra vm
pag. = pagina ('oldal')
PI = Pilis vm
PO = Pozsony vm

SM = Somogy vm
SS = Sáros vm
SZF = Szászföld
SZP = Szepes vm
SZR = Szatmár vm
TC = Turóc vm
TD = Torda vm
TO = Tolna vm
UG = Ugocsa vm
v = város
VC = Verőce vm
VD = Varasd vm
VK = váradi káptalan
vm = vármegye
VP = Veszprém vm
ZB = Zágráb vm
ZD = Zaránd vm
ZL = Zala vm
ZN = Zemplén vm

10. FÜGGELÉK

10.1. Közöletlen források (válogatás)

1. 1230.

II. András király kiváltságlevele a szatmári német hospesek részére, melyben többek között papjuk szabad megválasztását biztosítja számukra, aki megtarthatja a tized negyedét is.

Eredeti, hártyán, függőpecséttel, Szatmárnémeti v lt: DL 90749. — Sebestyén közjegyző 1500 körül készült hiteles másolata, papíron, melynek baloldali fele csaknem teljesen hiányzik, a maradék is szakadozott és lekopott írású, DL 36296. — Ái I. Ferdinánd király 1548. május 26-i oklevelében, melyet I. Lipót király 1662. szeptember 6-i, XVII. századi másolatban fennmaradt oklevele tartott fenn, DL 162. □ Közlés: CDHung III/2. 211–214 (kései másolat alapján, hibákkal és kihagyásokkal). — Czörnig II. 321–322 (Fejér közlése nyomán). — DIR C, veacul XI–XIII, vol. I. 238–239, 388–389 (Fejér közlése nyomán, román fordításban is). □ Regesza: RegArp 462. sz. (a többi kiadás felsorolásával).

In nomine Sancte Trinitatis et individue unitatis. Andreas, Dei gratia Hungarie, Dalmatie, Crhoatie (!), Rame, Servie, Gallitie Lodomerieque rex in perpetuum. Regie serenitatis gratie plurimum expedit, quia ex fonte nascitur pietatis, ut omnes hospites ad sinum sue benignitatis tanquam ad portum salutis confugientes colligat; sed ordo rationis expostulat, ut eos propensius protegat et confoveat, quos pro posse suo ad regni utilitatem et corone honorem inspexit efficacius inherere. Hinc est, quod tam presentis etatis, quam future posteritatis notitie volumus elucescere, quod nos karissimi primogeniti nostri regis Bele, necnon baronum nostrorum ducti consilio dilectis ac fidelibus nostris hospitibus Theotonicis de Zotmar iuxta fluvium Zomus residentibus, qui se dicebant in fide domine Keysle regine ad Ungariam convenisse, talem dedimus, donavimus seu concessimus libertatem, quod more Saxonum villicus ipsorum a[rma]tus cum quatuor personis sagitariis nobiscum exercituare teneatur. Exemimus eos etiam ab omnium iudicum iurisdictione (!) iudicandi facultate nobis tantum et magistro tavarnicorum nostrorum pro tempore const[itu]to, hoc specialiter etiam declarato, quod nulli alteri preter regiam maiestatem servire in aliquo teneantur. Indulsimus etiam, ut quemcunque voluerint maiorum ac minorum consensu pariter concordante, ex nostro favore et beneplacito maiorem ville constituendi liberam habeant facultatem, qui in villa eorundem in furtu (!), latrocinio, homicidio seu quovis crimine malefactorio ac maligno deprehensi vel accusati fuerint, eos iudicet et condempnet iuxta sui criminis quantitatem. Preterea portum ab omni exactione seu infestatione tributi liberum super prenominato fluvio eysdem concessimus ita, ut nec comes castri de Zhotmar (!), nec comes camere nostre, nec alius quispiam super iam dicti portus tributo ipsos possit aut debeat aliquatenus molestare. Concessimus etiam eisdem, ut decimatoribus pro tempore constitutis pro una capetia duodecim denarios usualis monete solvere teneantur. Item sacerdotem, quemcunque voluerint, in eorum ecclesia possint conservare, ab omni iurisdictione et potestate archidiaconi¹⁵²⁴ de Saswar cum quarta parte decimarum in villa ipsorum continente penitus duximus eximendum, et ad maiorem statute libertatis ipsorum cautelam, assensum et consensum Reynoldus venerabilis pater, episcopus Transsilvanus prebuit nostris ordinatis et statutis, et nos in retributionem prefate concessionis episcopo predicto impotiori (!) donatione manum porreximus regie largitatis. Istud etiam non est silentio pretereundum, quod nobis ad villam ipsorum accedentibus prandium et cenam administrent, secundum ville eorum incrementum. Preterea quamdam terram eorum terre contiguam, quae olim Dyonisii filii Simonis fuerat, eys et eorum heredibus iure perpetuo contulimus possidendam, in ipsius possessionem per fidelem pristaldum nostrum Chudrak ipsos introduci facientes. Ut igitur tam a nobis liberaliter concessa libertas, quam memoratae terre donatio salva semper et inconcussa permaneat, praesentem paginam secretiori sigillo nostro auree videlicet bulle caractere fecimus insigniri. Datum per manus Ugrini Cholocensis archiepiscopi et aule regie cancellarii anno dominice incarnationis millesimo C^oC^o XXX°, venerabili Roberto Strigoniensi archiepiscopo existente, Gregorio Jaurinensi, Cleto Agriensi, Alexandro Waradinensi, Bulchu Chanadyensi, Renoldo Transsilvaniensi, Brictio Waciensi, Stephano Zagrabiensi, Bartholomaeo Quinqueecclesiensi, Bartholomaeo Vesprimiensi et aliis <episcopis>¹⁵²⁵ ecclesias Dei feliciter gubernantibus, Moys comite palatino, Ladislao aule nostre curiali comite et comite Bachiensi, Petro fratre Marcelli curiali comite regie et comite Novi Castri, Dyonisyo filio Dyonisii magistro tavarnicorum et comite Zounukyensi, Demetrio magistro dapiferorum, Luca, magistro pincernarum et comite de Bors, Nycholao magistro agasonum et comite Supruniensi et aliis quam plurimis magistratus et comitatus tenentibus, regni nostri anno XX^oVII^o.

2. 1364. szeptember 13., Avignon

¹⁵²⁴ Tévesen: *archidiaconi*.

¹⁵²⁵ Tollban maradt.

V. Orbán pápa megbízta a kerci apátot a selyki dékánuság papjai panaszának kivizsgálásával, miszerint Domokos erdélyi püspök akadályozza az őket plébániájuk területéről jogosan megillető tized beszédését, és más úton-módon is zaklatja őket.

Regisztrumbejegyzés, AAV, RegVat, vol. 251, fol. 347r–v. □ Regeszta: Laurent–Hayez III. 11821. sz.

Dilecto filio abbati monasterii beate Marie Virginis de Candellis, Albensis diocesis, salutem etc. Exhibita nobis pro parte dilectorum filiorum Johannis de Domina, Georgii de Schelk, Johannis de Scarselk, Johannis de Hashadya, Johannis de Egerbiga, Petri de Schola, Nicolai de Ardes, Martini de Worumlaco, Martini de Cops, Cristiani de Martini, Johannis de Petri, Johannis de ¹⁵²⁶Rapularum, Nicolai de Josopis et Michaelis de Mortini villis ecclesiarum parrochialium rectorum plebanorum nuncupatorum in partibus Transilvanis regni Ungarie consistentium, Albensis diocesis, petitio continebat, quod licet perceptio omnium decimarum provenientium ex fructibus excrescentibus in dictis villis et eorum territoriis et districtibus infra fines et limites dictarum parrochialium <ecclesiarum>¹⁵²⁷ notorie consistentibus ad rectores dictarum parrochialium ecclesiarum pro tempore existentium etiam de antiqua et approbata et hactenus pacifice observata consuetudine dumtaxat pertineat, et tam superius nominati, quam predecessores eorum, dictarum ecclesiarum rectores, qui fuerunt pro tempore¹⁵²⁸, in pacifica possessione vel quasi percipiendi decimas supradictas a tempore, cuius contrarii memoria non existit; tamen venerabilis frater noster Dominicus episcopus Albensis per se officiales suos impedivit et impedit ac fecit et facit, quominus dicti rectores dictas decimas percipere possint, ipsasque decimas ab agricultoribus dictarum terrarum et degentibus in dictis villis et eorum territoriis et districtibus per varias penas et multas nisus fuit et nititur extorquere; eosque necnon rectores predictos ex arrupto et de facto nulloque iuris ordine observato excommunicavit et excommunicatos mandavit et fecit publice nunciari, dictasque ecclesias et villas ecclesiastice supposuit interdicto; et insuper crisma et sacrum oleum eisdem rectoribus¹⁵²⁹ de facto et sine causa rationabili denegavit et denegat exhibere; quodque quotiens aliquis rector alicuius ecclesiarum ipsarum moritur, statim idem episcopus omnia bona dicti rectoris defuncti etiam ad eum ratione persone sue spectantia capit et usurpat et sibi appropriat in anime sue periculum ac dictorum rectorum et ecclesiarum enorme preiudicium et gravamen; propterque pro parte dictorum rectorum superius nominatorum ex predictis sententiarum indebite se gravari fuit ad Sedem Apostolicam appellatum. Nos itaque dictorum rectorum supplicationibus inclinati discretioni tue per apostolica scripta mandamus, quatenus vocatis qui fuerint evocandi et auditis, hincinde propositis, quod iustum fuerit, appellatione remota decernas faciens, quod decreveris auctoritate nostra firmiter observari testes qui fuerint nominati, si se gratia, odio vel timore subtraxerint, ad perhibendum testimonium veritati, necnon contradictores quoslibet et rebelles per censuram ecclesiasticam appellatione remota compellendo; non obstante si eidem episcopo vel quibusvis aliis coniunctim vel divisim a prefata sit Sede indultum, quod interdicti, suspendi vel excommunicari non possint, per litteras apostolicas non facientes plenam et expressam ac de verbo ad verbum de indulto huiusmodi mentionem. Datum Avinione Idibus Septembris, anno secundo.

A bejegyzés felett, bal felől: D[enarii] XXXVI.

Ugyanott, jobb felől, keresztbe írva: XXIII [denarios?].

3. 1398. április 14., Medgyes

Maternus erdélyi püspök engedélyezi, hogy a szengyeli templomnál parókus pap lakhasson, és ennek ellátására átengedi az ottani püspöki tized negyed részét.

Ái Upori István erdélyi püspök 1412. június 27-i oklevelében, Toldalagi cs lt, nr. 33 (DF 257485). □ Regeszta: ZsOkI III. 2353. sz.

Nos Maternus, Dei et apostolice sedis gratia episcopus Transilvanensis, significamus universis, quibus expedit, per presentes, quod nos divini operis honorem adaugere cupientes, ut tenemur, ad humilem¹⁵³⁰ niluminus (!) suplicationem nobilis viri Thome filii¹⁵³¹ Simonys de Sengel anuimus et indulgemus, ut circa ecclesiam de eadem Sengel, qua, ut dicitur, in honorem gloriose genitricis beate Marie virginis est dedicata, sacerdos pharohialis (!) possit demorari, dominio per hoc alicui matri ecclesie non preiudicetur. Ex quo utrisque eadem possessio deserta extitit et habitatoribus destituta, ut autem idem pharohialis sacerdos eidem ecclesie pro tempore presidens victum habere possit ac nobis et harchidiacono (!) de Ozd debita obedientia esse subiectus, anuimus ulterius, ut quartam partem decimarum nostrarum de territorio¹⁵³² eiusdem possessionis Sengel provenientium¹⁵³³ ipse¹⁵³⁴ sacerdos pro suo valeat usu et victu coligere et habere presentium nostrarum, quibus anulare nostrum signetum est apressum,

¹⁵²⁶ Előtte törölve: *Pularum*.

¹⁵²⁷ Sor fölé beszúrva.

¹⁵²⁸ Utána, sor fölé írva, de feleslegesen: *fuerint* (?).

¹⁵²⁹ Utána, törölve: *eisdem rectoribus*.

¹⁵³⁰ Az eredetiben tévesen: *humilime*.

¹⁵³¹ Az eredetiben tévesen: *filiis*.

¹⁵³² Az eredetiben tévesen: *territorium*.

¹⁵³³ Az eredetiben tévesen: *proveninentium*.

¹⁵³⁴ Az eredetiben tévesen: *ipsi*.

testimonio litterarum. Datum in Meges octavo die festi Resurrectionis Domini, anno eiusdem millesimo CCC^{mo} VIII^{mo} octavo.

4. 1403. június 17., Gyulafehérvár

István erdélyi püspök a székesegyházban alapított Szt. Kereszt-oltárnál misealapítványt rendel elődei és utódai lelki üdvéért, és ennek céljaira átengedi a tövisi püspöki dézsmát.

Eredeti, hártyán, mindkét függőpecsétje elveszett, HHStA, Ungarische Urkundenabteilung, Rep. 16, nr. 30 (DF 287051). — Tartalmi ái László János oltárigazgató 1500. május 9-i kérvényében, AAV, RegSuppl, vol. 1101, fol. 214^v–215^r. — XVIII. századi egyszerű másolat, papíron, tévesen 1443. június 23-i dátummal, EK mlt, II/123 (DF 277497). □ Regeszta: CDHung X/4. 268. — ZsOkl II/1. 2511. sz.

Stephanus, divina miseratione et sancte sedis apostolice gratia episcopus Transsilvanensis et capitulum loci eiusdem universis et singulis Christifidelibus presentibus pariter et futuris presens scriptum inspecturis salutem cum felicitatis in utroque seculo continero incremento! Deo celi porrigimus devota laudum preconia et gloriose semper Virgini matre eius beatissimo quoque Petro, qui est dux noster et caput, ac vivifice cruci, que magne firmitatis robore secunda novit Sathane versutias superare nec ullas adversariorum nequitiis trepidare, et omnibus sanctis, qui eidem fideles existunt per omnia, ut ipsis placari dignetur et sua pietate concedat, quod ista statutio cum aliis, quas suffragante Spiritus Sancti clementia sumus facture, ad sanctissimi nominis sui honorem pertineat et decorem ecclesie beati Mychaelis archangeli ampliorem ac salutem omnium illorum, qui vestigiis Christi copulantur, nam in eis, que domus existunt, orationum suffragia beatorum implorantur agminum, quorum presidiis Christi fideles eterne felicitatis premia consequantur. Terrestris siquidem ecclesia celestis representat manssionis edificium, et in hac exhiberi debet officium, quo ad illam per feliciorum ascensum possit aditus preparari. Cum itaque patrimonium crucifixi ob animarum fidelium salutem pretioso Christi sanguine redemptarum sacris edibus donatum Christi a fidelibus¹⁵³⁵ existat salubriter atque datum, quorum vi[ctim]is et bonis sudore ipsorum laborioso aquisitis nostram vitam ducimus temporalem, nos volentes sacrosancte Romane ecclesie, que mater est salutifera et caput totius orbis, annotatam ecclesiam nostram, quantum possumus, nostro ex officio divinitus nobis collato conformare ac nostre saluti provisionem facere [in]delibilem, pro animabus nostrorum predecessorum simul et successorum omniumque fidelium defunctorum hostiam vivam atque placabilem Domino offerri cupientes perpetuo statuimus, ordinavimus et omnino disposuimus in ara Crucis dominice fundata in dicta ecclesia nostra missam defunctorum temporibus perpetuis continue decantari. Sed quia huiusmodi pium animarum officium nequit perfici continue, si non donatio congrua prosequatur, ut igitur id opus salutiferum iugiter valeat expleri, omnes et singulas decimas nostras episcopales singulis annis de villa seu possessione Tywis vocata in comitatu Albensis existenti prefate ecclesie nostre de iure proveniendas prescripto altari Vivifice Crucis de consensu et voluntate honorabilium virorum dominorum de dicto capitulo fratrum nostrorum ad honorem Dei omnipotentis et sui cultus augmentum perpetue donationis titulo dedimus et contulimus ac in ius et proprietatem rectoris et magistri annotati altaris liberaliter transfundimus volentes magistrum et rectorem eiusdem altaris pro tempore constitutum perpetue et irrevocabiliter fructus, redditus et obventiones decimarum percipere predictarum talibu[s] conditionibus interiectis, quod rectoratus seu magistratus sepedicti altaris viro idoneo ac discreto per nostrum successorem pro tempore existentem sacerdotali ut puta d[ign]itate dumtaxat prefulgenti ac continuam in iam dicta ecclesia nostra facienti residentiam conferri valeat atque possit. Quiquidem rector temporis illius [unacum] clericis scilicet in ecclesia nostra prelibata ad sacros ordines procedentibus seu procedere volentibus suisque quoad opus huiusmodi tunc temporis coadiutoribus¹⁵³⁶ cunctis diebus exceptis solum tribus videlicet Cene Domini, Parasceves et Sancti Sabbati diebus annualibus super predicto altari Sancte Crucis missam defunctorum per se vel per aliam personam interpositam immediate finitis horis tertiarum humiliter¹⁵³⁷ decantare aut decantari facere teneatur. Ubi autem rector altaris prenotati celebrationem huiusmodi misse qualicunque die annuali demptis tribus tantummodo diebus memoratis animo, quod absit, indurato obmittere seu negligere quoquomodo presumptet, extunc prelatus prefate ecclesie aut eius vicarius pro tempore constitutus ipsum rectorem pro huiusmodi negligentia in rebus vel persona pena debita plectere et ad premissa perficienda ex debito compellere tenebitur conscientiose¹⁵³⁸. Si quis igitur nostrorum successorum ausu temerario et sacrilego suggestivo cuiusvis persone suasu huiusmodi saluberime nostre dispositioni et statutioni contrarie et eam in aliqua sui parte infringere aut revocare attemptaret, maledictionem filii Dei vivi, qui pro salute totius humani generis carnem ex virgine assumpsit, se noverit incursum, eique sors et eius suasoribus non ad bonum, sed ad malum, non ad vitam, sed ad mortem cessisse perhibeatur a sancta et venerabili ecclesia catholica, ita ut omnibus vite sue temporibus anathema sit, donec resipiscat et ad emendam huiusmodi sinistri sui propositi Deo inspirante redeat et convertatur.

Nos vero prescriptum capitulum in huiusmodi statutione saluberima, donatione et collatione dictarum decimarum quoad cuncta et singula sua membra eidem venerabili in Christo patri domino Stephano episcopo et

¹⁵³⁵ Az eredetiben tévesen: *fidebus*.

¹⁵³⁶ Az eredetiben tévesen: *quoadiutoribus*.

¹⁵³⁷ Az eredetiben tévesen: *humiliter*.

¹⁵³⁸ Az eredetiben tévesen: *conscientie*.

prelato nostro consensus et voluntatis nostri favorem sponte prebuimus plenum atque damus. In cuius rei testimonium firmitatemque perpetuam presentes litteras nostras privilegiales pendentium sigillorum nostrorum munimine roboratas duximus concedendas. Datum Albe Gywle octavo die festi beate Trinitatis, anno Domini myllesimo quadringentesimo tertio.

5. 1408. március 22., Torda

Ozorai Pipo királyi főkincstartó, temesi és sókamaraispán, valamint Lack Jakab és Henrikfi János erdélyi vajdák királyi megbízásból tartott közgyűlésükön István erdélyi püspököknek és káptalanának a panasza nyomán elrendelik, hogy az egykor katolikusok lakta földekre telepített románok fizessenek tizedet.

Ái II. Ulászló király [1492. október 6-i?] csonka privilégiumában (8. sz.), DL 32540. — Tartalmi említés II. Ulászló 1492. október [8?-i] parancslevelében (9. sz.), DL 32513. Az ultraviola fénynél is megvizsgált szöveget az átíró oklevél hasonmásával való könnyebb összevethetőség érdekében sorokra bontva közlöm. Az oklevél jobb felén hiányzó részek jelölése: [***]; a megmaradt rész közepén található ovális lyuk és a vízfoltos részek okozta hiány jelölése: [---]. A kiegészítések indoklásához lásd a 5.3.3. fejezet szövegét is.

- (6. sor) [Nos Iacobus Lachk et Iohannes Henrici wayvode Transsilvani et comites de Zolnuk¹⁵³⁹ ac Pipo de Ozora, regie maiestatis Hungarie supremus]
- (7.) thesaurarius atque Themesiensis et sa[l]ium camararum regalium comes¹⁵⁴⁰ notum facimus univer]sis,¹⁵⁴¹ quibus incumbit per presentes, quod cum idem dominus noster rex, dominus noster naturalis, habita su[perinde cum prelati et baronibus suis matura deliberatione¹⁵⁴² *** nos auctoritate sua¹⁵⁴³]
- (8.) suffultos ad has Transsilvanas part[es pro reformandis¹⁵⁴⁴ ---] partibus in eisdem deformatis presentialiter duxisset destinandos por[ro] nobis generalem [congregationem celebrare ***]
- (9.) universitati nobilium et alterius [cuiusvis status et condicionis isti]us partis Transsilvane hominum fe[ria quinta¹⁵⁴⁵] proxima post diem Cinerum Thorde celeb[rata ** causasque coram nobis litigantium *]
- (10.) regie dignitatis in statera equit[at]is discutientibus¹⁵⁴⁶ ---, reverendus in Chr]isto pater dominus Stephanus episcopus Albensis Transsilvane congregatione in eadem personalite[r de medio aliorum exurgendo, proposuit eo modo, quod¹⁵⁴⁷ ***]
- (11.) faciebus possessionum iobagiones ip[sorum? --- fidei ortho]doxe cultores veras et iustas decimas ecclesie sue pretacte et per consequens sibi ac aliis [episcopis predecessoris scilicet suis necnon capitulo eiusdem ecclesie ***]
- (12.) fidelibus alme matri ecclesie perso[lvere? ---]ere asueti quibusdam casibus pro tunc eisdem ingruentibus a diu descendentes ac potius [***]
- (13.) linguarum cismaticarum (!) nation[em --- gen]tem barbaricam locavissent et huiusmodi possessionum et locorum desertorum v[***]
- (14.) eisdem uterentur. Quiquidem cismat[ici -- Christiani]tatis fidem, sicuti eorum requirit barbaries, servare respuentes possessionibus ip[sorum? ***]
- (15.) sanctorum vocabulis constructe fo[rent ---] Creatori altissimo placabiles hostie fuissent fidelissime oblate, et in qua [***]
- (16.) in eorum pretaxatorum nobilium salutis fa[--- in eiu]sdem sue ecclesie preiudicium valde ingens dare et solvere recusarent, postula[ndo? ***]
- (17.) tales casus fortuitos in perniciem et derogamen [sancte] matris ecclesie, ut est antelatum, introductos curiosa evigilantia et moderatio[ne*** unacum dominis]
- (18.) waivodis matura deliberatione super hiis inter nos p[reh]abita sanctientes et decernentes declaramus et pronuntiamus auctoritate et in perso[na dicti domini nostri regis¹⁵⁴⁸ ***]
- (19.) nationis homines ac Wolachi universi in terris et possessionibus quorumlibet nobilium in dyocesi dicti episcopatus Albensis constitutorum commo[rantes ***]
- (20.) nobilium in predictis more incolarum iobagionum residentes et earundem utilitates percipientes veras, iustas et consuetas decimas, quas veri [*** domini episcopi suisque successoribus¹⁵⁴⁹]

¹⁵³⁹ Vö. az 1408. évi közgyűlésen kelt vajdai privilégiumokkal (DF 244517, 255291; DL 42967, 9399; Ub III. 454). Az előneveket is tartalmazó hosszabb változat nem fért volna el a sorban.

¹⁵⁴⁰ Vö. TelOkl I. 331, 335.

¹⁵⁴¹ Vö. DecrHung II. 154, 226, 228.

¹⁵⁴² Vö. DecrHung II. 243, 253.

¹⁵⁴³ Vö. CDHung X/6. 595.

¹⁵⁴⁴ Rendesen együtt jár a *deformatis*-szal – vö. DecrHung II. 146; ZsOkl I. 2003. sz.

¹⁵⁴⁵ Vö. DF 244517, 255291; DL 42967, 9399; TelOkl I. 329, 330, 332, 335; Ub III. 449, 452, 455, 456, stb.

¹⁵⁴⁶ Vö. Pesty Frigyes: *Krassó vármegye története*. III–IV. (Oklevéltár) Bp. 1882–1883. III. 289. A *discutientibus* helyett lehet még *dimetientibus* vagy *partiri cepissemus* (vö. *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Anjou-kori okmánytár*. Szerk. Nagy Imre–T. Nagy Gyula. I–VII. Bp. 1878–1920., III. 290, IV. 423, V. 3, 53, 288, 467, VI. 20, 431, 569, 626).

¹⁵⁴⁷ Vö. TelOkl I. 330, 332, stb.

¹⁵⁴⁸ Vö. pl. TelOkl I. 296.

¹⁵⁴⁹ Vö. CDHung X/5. 137; BánfOkl II. 367, stb.

- (21.) in futurum canonice intransibilibus, contradictionibus memoratorum nobilium in hac parte non observantibus, quibus super hiis dum maluerint [***],
 (22.) extradare, persolv[er]e et contradictione quavis relegata administrari facere debeant et tenerentur successivis se[mper] et perpet[uis] temp[oribus] *** salvo iure alieno. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes litteras nostras privilegiales autenticorum sigillorum nostrorum]
 (23.) appensione et munimine roboratas duximus concedendas. Datum vigesimo [secun]do [die] congregationis nostre ante[dict]e, in loco memorato, anno Domini millesimo quadringentesimo octavo].

6. 1443. július 26., Kolozsvár

Hunyadi János erdélyi vajda mentesíti az erdélyi káptalan Bolgárcserged nevű birtokát a püspöki tized fizetése alól.

Eredeti, papíron, melynek középső részén, a hajtás mentén két sor csaknem teljesen kitört és az őket keretező másik kettő is jelentős mértékben sérült, a szöveg alatt papírfelzetes befűggesztett kispécséttel, DL 28238.

- (1.) Nos Iohannes de Hwnyad wayvoda Transsilvanus, Siculorum et Themesiensis comes etc.
 (2.) memorie commend[am]us tenore presentium significando, quibus expedit, universis, quod venerabilis
 (3.) dominus Andre[as] prepo[situs] ecclesie Albensis Transsilvane in sua ac u[ni]versorum dominorum de capitulo eiusdem
 (4.) ecclesie Albensis Transsilvane nostram veniendo in presentiam petivit n[os] humili precum cum instantia, ut
 (5.) quandam possessionem annotati capituli Bolgarchewrgewd voca[tam], per nos <visis>¹⁵⁵⁰ iuribus eorum exinde confectis
 (6.) et emanatis ipsis [et?] dicte eorum ecclesie eotunc apud manus nostras habitam remissam relaxatamque
 (7.) et concessam, qua prius (?) sub cultello decimationis episcopalis fore a[lle]gabatur et dicabatur, eisdem in
 (8.) solutionibus ipsarum decimarum, sicuti alie possessiones eorundem dominorum q[uar]tales et <de>¹⁵⁵¹ sub cultello decimationis
 (9.) episcopalis exemp[tes] habea[n]tur et su[p]portate, eximere et supporta[re] dignaremur. Nos itaque t[um] ob
 (10.) spem et devo[tionem], quam in nomine? beati Michaelis arch[ange]li, cuius nomine preta[ct]a ecclesia constructa [extiti]t,
 (11.) [gerimus et habemus specialem, tum etiam ---]
 (12.) dictorum dominorum (?) [--- possessionem] Bo[lgarchewrgewd?]
 (13.) per nos eis et [eorum ecclesie] remissam et relaxatam [de sub cultello deci]mationis episcopalis exime[ndo]
 (14.) eandem quartalem [pref]ecimus, ymmo eximimus effecimusque [nominibus et in] personis¹⁵⁵² serenissimi domini nostri
 (15.) <Wladislai>¹⁵⁵³ regis ac magni[fici] Nicolai de Wylak similiter wayvode Transsilvani, domini et socii nostri carissimi tanquam
 (16.) gubernatores annotat[i] episcopatus Transsilvane et tutores eiusdem speciales harum nostrarum testimonio
 (17.) litterarum mediante. Datum in Cluswar in festo beate Anne matris Marie, anno Domini
 (18.) M° CCCC° XLIII°.

De commissione domini wayvode
 Gregorio Salfy referente

Hátlapján, egykorú kéz írásával: Quod possessio Bolgarchergeed quartal[is] prefectus extitit per Iohannem wayvodam.

7. 145[8]. május 7., Tasnád

Gergely tasnádi vikárius Szalka birtok ezévi püspöki tizedét 25 Ft-on bérbe adja Csaholyi Pálnak, és a helyi plébánost bízza meg a fizetést megtagadók megidézésével.

Eredeti, megcsonkult papíron, a szöveg alá nyomott pecsét töredékével, Gyulay–Kuun cs lt (DF 252884, C.J-F-00351-1-25). A megcsonkult évszám az alapján rekonstruálható, hogy Eszenyi Gergely szolnoki főesperes 1457 tavasza és 1468 vége között volt tasnádi vikárius, és az itt olvasható *intitulatió*t leginkább 1457–1458-ban használta.

Gregorius archidiaconus de Zolnok, canonicus ecclesie Transs[ilvanensis] etc., necnon vicarius Thassna]di-ensis et causarum auditor in spiritualibus generalis memorie commendamus te[nore] presentium, quibus] incumbit,

¹⁵⁵⁰ Sor fölé írva.

¹⁵⁵¹ Sor fölé írva.

¹⁵⁵² Javítva a *persona*-ról.

¹⁵⁵³ Sor elé besúrvva.

universis, quod nos decimas universas episcopales puta bladorum, apu[m et ...] in¹⁵⁵⁴ possessione Zalka nobis hoc anno provenire debentes egregio viro Paulo de Cha[hol pro XXV Hun]garicalibus florenis auri vendidimus et in arenda locavimus, quasquidem florenos XXV in festo beati [...] <proxime venturo> nobis plene et integre solvere obligatur harum per vigorem. Quacirca vobis discreto viro [...] p]lebano de Zalka in virtute sancte obedientie et sub excommunicationis pena firmiter et districte precipien[do mand]amus presentium serie, quatenus habita presentium not[itia] ac dum et quocienscumque per dict[um egregi]um Paulum de Chahol aut ipsius hominem ostentorem scilicet presentium requisiti fueritis sew [vestrum] alter requisitus fuerit, et quos idem ratione non solutionis verarum decimarum vobis duxerit [nomin?]andos citandos, coram nobis ad competentem terminum citare, alios vero, quos necesse fuerit, cum totis ipsorum [d]omibus firmissimo ecclesiastico subiciatis interdicto, tamdyw donec ad premissa compellantur aut donec a nobis superinde aliud habueritis in commissio, secus sub penis premissis facere non aus[uri]. Datum in Thassnad dominico die proximo ante Asscensionem Domini, anno eiusdem M° CCCCL[V]III°.

8. [1492. október 6.??, Buda]

II. Ulászló király privilegiális alakban átírja és megerősíti Ozorai Pipó kincstartó, temesi és sókamaraispán, illetve Lack Jakab és Henrikfi János erdélyi vajdák 1408. március 22-i oklevelét a keresztény földre telepedő románok tizedfizetéséről.

Eredeti, megcsontult hátyán, melynek jobb fele hiányzik, a megmaradt rész közepén egy nagy ovális lyuk éktelenkedik, az alsó sorok pedig vízfolt miatt még ultraviola fényénél is nagyjából olvashatatlanok; függőpecsétje kiszakadt, DL 32540. A kiegészítéseknél alkalmazott jelek és betűtípusok jelentését lásd az átírt oklevélnél. A formulás részeket az 1492. évi átíró királyi privilégiumok (DL 19799, 46176, 101132, 101137, 101139, 105054, 106669, DF 247408, 256376, 274813, 285610–1, 285648), az átírt oklevélre való tartalmi hivatkozást a DL 32513 alapján pótoltam, figyelembe véve a hiányzó részek méretét is. Keltezésére lásd a 5.3.3. fejezet szövegét.

Wladislaus, Dei gratia Hungarie, Bohem[ie, Dalmatie], C[roatie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie], Comanie Bulgarieque rex, necnon Slesie et Lucemburgensis [dux marchioque] Moravie et Lusatie omnibus Christi fidelibus presentibus et futuris presentium notitiam ha[bituris salutem in omnium s]alvatore. Ad univ[ersorum] notitiam harum serie volumus pervenire, quod pro parte et in personis fidelium nostrorum reverendi in Christo patris] domini Ladislai Gereb episcopi ac honorabilis capi[tuli ecclesie Albensis Transsilvane ex]hibite sunt nobis et presentate quedam littere magnificorum Pipó de Ozora serenissimi p[rincipis condam dom]ini Sigismundi re[gis etc. thesaurarii ac Themesiensis et salium regalium comitis, necnon Iacobi Lachk et Iohannis Henrici partium eiusdem nostri] regni Transsilvanarum waywodarum in [pergamenno sub eorum sigillis privilegialiter eman]ate, quibus videlicet mediantibus iidem certas decimas de possessionibus et villis partium dicti regni nostri Transsilvanarum [olim per fideles Christianos, sed nunc per Cismaticos sive Walachos inhabitatis eiusdem ecclesie Albensis Transsilvane ob causas et] rationes in eisdem explicatas in tenore [earundem litterarum successivis temporibus in] perpetuum persolvi debere adiudicasse dinoscebatur tenoris infrascripti. Supplicatum itaque extitit ma[iestati nostre, ut easdem litteras et omnia in eisdem contenta ratas, gratas et accepta habendo presentibusque litteris nostris privilegialibus de verbo ad verbum] inseri et inscribi faciendo pro prefata [ecclesia Albensis Transsilvane eiusque episcopo et capit]ulo innovando perpetuo valituras roborare et confirmare dignaremur. Quarum quidem litterarum te[nor talis est:] <Következik Ozorai Pipó és társai 1408. március 22-i oklevele (5. sz.)> [Nos igitur premissis supplicationibus pro parte dictorum episcopi et capituli] eiusdem ecclesie maiestati nostre modo quo su[pra porre]ctis regia benignitate exauditis et clementer admissis, [prescriptas litteras dicti condam Pipó thesaurarii ac wayvodarum predictorum? non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte viciatas, presentibusque litteris nostris privilegialibus de verbo ad verbum sine diminutione] et augmento aliquali insertas, [quoad omnes earum continen]tias, clausulas [et articul]os, eatenus [qua]tenus [e]adem rite et legitime existunt emanate, viribusque earundem veritas suffragatur, acceptamus, approbamus et ratificamus easque nichilominus et omnia in eisdem contenta pro prefatis ecclesie Albensis Transsilvane episcopo[que] et capitulo innovantes [perpetuo valituras confirmamus harum nostraru]m vigore [et te]stimonio [litterarum mediante salv]is iuribus alienis. Datum Bude per manus reverendi in Christo patris domini Thome episcopi ecclesie Iauriensis ac electi Agriensis etc., aule nostre sump[er]i et secretarii cancellarii, fidelis] nostri dilecti s[abbato] proximo p[ost festum] beati [Francisci confessoris?], anno Domini millesimo quadringen[tesimo nonagesimo secundo, regnorum nostrorum Hungarie etc. anno tertio, Bohemie vero vigesimo secundo].

Hátlapján, egykorú kéz írásával: Privilegium ut Scismatic[i] ---in terris Chri]stianorum decimas solvere teneantur [---]tum ex omnibus decimari solitis.

Uo másik egykorú kéz írásával: Quod Walachi in terris Christianorum [commorantes] integras decimas persolvere debeant et [teneantur].

9. 1492. október [1. vagy. 8.], Buda

¹⁵⁵⁴ A dőlten írt betűk a 20. század derekán készült fényképen még látszanak, de a 2010-es években digitalizált oklevélen már nem.

II. Ulászló király megparancsolja Báthori István erdélyi vajdának, hogy Geréb László erdélyi püspök és káptalana részére hajtsa be az őket illető tizedeket azon birtokok után is, ahol a katolikus lakosságot szakadár románok váltották fel.

Eredeti, papíron, baloldali harmadának alsó fele leszakadt és elveszett, a szöveg alatt befüggesztett titkospecsét nyomával, DL 32513.

Commissio propria domini regis

Wladislaus, Dei gratia rex Hungarie et Bohemie etc. fidelibus nostris magnifico comiti Stephano de Bathor iudici curie nostre et waywode Transsilvano suisque vicewaywodis, futuris etiam waywodis et vicewaywodis earundem partium presentium notitiam habituris salutem et gratiam! Quia nos quasdam litteras adiudicatorias magnificorum condam Pipo de Ozora, serenissimi principis condam domini Sigismundi regis etc. thesaurarii ac Themesiensis et salium regalium comitis, necnon Iacobi Lachk et Iohannis Henrici waywodarum partium eiusdem regni nostri Transsilvanarum super decimis de possessionibus et villis partium eiusdem regni nostri, in quibus olim fideles Christiani, sed nunc Scismatici sive Walachii inhabitarent, ecclesie Albensis Transsilvane perpetuis semper successivis temporibus exolvere debendis emanatas vigore aliarum litterarumstrarum superinde confectarum pro reverendo domino Ladislao Gereb episcopo et honorabili capitulo dicte ecclesie Albensis Transsilvane confirmavimus, volumus igitur et fidelitati vestre harum serie firmissime committimus et mandamus, quatenus de omnibus [possessionibus et villis], in quibus, ut prefertur, olim fideles Christiani, sed nunc Scismatici sive Walachii inhabitarent, [--- decima]s, non obstante illa solutione quinquagesimali nobis debenda et alia quavis iniusta allegatione [---] domino episcopo et capitulo suisque successoribus, per omnia onera et gravamina, iuta tenorem [litterarum *predictarum* per] nos confirmatarum exolvere et administrari facere debeatis, auctoritate nostra presentibus, vobis in hac parte [attributa mediante. Secu]s non facturi, presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Bude feria secunda proxima [post? festum beati Fran]cisci confessoris, anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo secundo, [regnum nostrorum Hun]garie etc. anno tertio, Bohemie vero vigesimo secundo.

10. 1493. szeptember 23., Gyulafehérvár

Losonci László és Bélteki Drágfi Bertalan erdélyi vajdák utasítják Fehér vármegye hatóságát, hogy azt a bírságot, amit a fahídi ötvened visszatartása miatt róttak ki gáldi Boltha Miklósról és Kulcsár Zsigmondra, fizessék vissza, mert a tizedköteles birtokok mentesek az ötvened alól.

Eredeti, papíron, a szöveg alatt rányomott pecsét töredékével, ENMLt, Török Bertalan gyűjteménye, I/33 (DF 244553). □ Regeszta: Magyar: *Regesták* 103–104.

Ladislau de Lossoncz et Bartholomeus Dragfi de Belthewk waivode Transsilvane et Siculorum comites etc. nobilibus viris comitibus vel vicecomitibus et iudicibus nobilium comitatus Albensis Transsilvani salutem et favorem! Exponitur nobis in personis nobilium Nicolai Boltha de Gald et Sigismundi Kwlchar, quatenus vos possessionem ipsorum Fahyd vocatam in dicto comitatu Albensi existentem ratione et pretexto non solutionis proventuum quinquag[esi]malium birsagyare, aggravare et depredare procurassetis et fecissetis. Cum tamen eadem possessio Fahyd eorum exponentium annuatim reverendissimo domino <episcopo>¹⁵⁵⁵ Transsilvanensi decimas condignas exolverit, et quia bene vobis constat, quod tales possessiones intra ambitum harum partium quinquagesimas non solvunt, qui dicto reverendissimo episcopo decimas dant, sed ista possessio exponentium talis est, igitur nullo modo nos in dampno eandem existere permittemus, sed omnino volumus, ut iuxta edictum universorum nobilium predictarum partium Transsilvanarum salva permaneat et exempta de omni exactione quinquagesimarum proventuum nunc et in futurum, quo scilicet adusque decimas solvunt et reddunt. Pro eo requirimus vos, et nichilominus vobis et unicuique vestrum regia auctoritate serie presentium firmissime committimus et mandamus aliud habere nullo modo volentes, quatenus agnitis presentibus huiusmodi birsagya, aggravationes, ut dicitur, per vos super eandem possessionem illatas et patratas eisdem exponentibus in specie reddere et sine diminutione reassignare debeatis et teneamini. Ad futuros etenim annos eandem possessionem iamfatorum exponentium ratione et previa quinquagesimarum predictarum non solutionis nullo modo birsagyare, turbare et dampnificare debeatis, et nec molestos ausi sitis, quoniam si quis vestrum deinceps pefatam possessionem exponentium in derogationem litterarumstrarum mandatorialium birsagyare vel dampnificare attemptaverit, tales et illum dignis nos punitionibus punire et castigare faciemus tanquam transgressores communis iustitie et legis regni predicti. Secus nulla ratione facere presumatis, presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum in Alba Iulye, feria secunda proxima post festum Mathei apostoli, anno Domini millesimo quadr[ingentesimo] nonagesimo tertio.

Hátlapján, XVI. századi kéz írásával: Querela Nicolai Boltha <et> Sigismundi Kolchar.

¹⁵⁵⁵ Tollban maradt.

11. 1494. szeptember 7., Szeben

II. Ulászló király felszólítja László erdélyi püspököt, hogy adassa vissza káptalanával a piáni, rehói és lámkeréki százsz plébánosoknak az őket megillető teljes tizedet, mit a testület Sebesszéknek a törökök általi elpusztítása után foglalt le magának.

XVI. század eleji egyszerű másolat, pecsételetlen papíron, Szász Nemzeti Lt, Urk. II/563 (DF 245206, SB-F-00001-1-U2-563). □ Közlés: Deutsch: Zehntrecht 35 (töredékesen). — Baumann: „Mühlbach I.” 73–74 (számos hibával).

Wladislaus, Dei gratia rex Hungarie et Bohemie etc. fideli nostro reverendo in Christo patri domino Ladislao episcopo ecclesie Albensis Transsilvane salutem et gratiam! Accepimus ex querelis et suplicationibus fidelium nostrorum universorum populorum et incolarum necnon etiam plebanorum et parrochialium ecclesiarum rectorum in possessionibus et villis nostris Pyen, Rycho et Lankerek in et sub sede nostra Saxonicali Zazsebes existentibus constitutorum et commorantium, quod quamvis alias et ab antiquo plebani predictarum ecclesiarum suarum de medio dictorum plebanorum (!) et incolarum ex frugibus et annonis semper et omni tempore ad hoc debito et statuto decimas integras perceperint, prout etiam modo aliarum ecclesiarum vicinarum plebani percipiunt, et exinde certum censum annuatim capitulo ecclesie fidelitatis vestre ipsi plebani solverint; tamen ex quo alias dum videlicet Thurci valida manu Transsilvaniam ingressi, totum illum districtum Sebes depopulati (!) fuissent, tunc superinde iura et instrumenta litteralia istarum predictarum trium ecclesiarum fuissent amissa, ideo fideles nostri honorabiles capitulum ecclesie paternitatis vestre sese ad huiusmodi proventus decimales dictarum ecclesiarum et plebanorum intromisissent, et earundem directam medietatem pro se ipsis occupassent, et usque modo per omnem iniuriam plebanorum et incolarum predictorum percepissent, super quo ante hac neque populares illi propter suam paucitatem, neque plebani ob eorum inopiam providere sibi potuissent. Sed quia iam divina benignitate prefati populi in priorem statum reducti et multitudine essent in tantum aucti, ut plebanos predictos secundum predictam antiquam consuetudinem et libertatem instar aliorum suorum vicinorum tenere valerent et possent, ideo supplicarunt per nostram maiestatem sibi superinde gratiose provideri. Nos igitur, qui omnes regnicolas subditosque et fideles nostros in suis iuribus et antiquis libertatibus cupimus et volumus conservare, hortamur et rogamus paternitatem vestram vobisque nichilominus seriose committimus et mandamus, quatenus acceptis presentibus et rebus prout narrantur se habentibus committatis prefatis capitularibus vestris, ut quemadmodum ex antiqua consuetudine atque lege et libertate dictarum ecclesiarum predictum censum perceperunt, ita etiam deinceps huiusmodi censu annuo debeant esse contenti, decimasque predictas dictis plebanis exigendi libere reliquant, et se de cetero ad ipsas decimas nequaquam ingerant. Quod si forsitan prefati capitulares huiusmodi nostrum vestrumque mandatum non curarent, extunc volumus et vobis similiter iniungimus, ut eosdem populos nostros et ipsorum plebanos in eorundem antiquis iuribus et libertatibus contra ipsos capitulares tueri et conservare debeatis nostra presentibus vobis in hac parte attributa vestraque ordinaria auctoritatibus et iustitia mediante. Secus non facturi. Presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum in civitate nostra Cibininesi die dominico proximo ante festum Nativitatis beatissime Virginis Marie, anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo quarto.

Ad relationem reverendi domini
Gabrielis, electi et confirmati
ecclesie Boznensis etc.

12. 1496. július 1., Buda

II. Ulászló király megparancsolja az erdélyi nemeseknek, hogy ne akadályozzák az egykor katolikusok lakta jóságai után az ottani románok által Geréb László erdélyi püspök részére történő tizedfizetést.

Eredeti, papíron, melynek bal és jobb felső sarka leszakadt, baloldali harmada pedig vízfoltos, a szöveg alatt befüggesztett titkospecsét nyomával, EK mlt, III/100 (DF 277624). Az olvashatatlaná vált szavak pótlásában felhasználtam az oklevél 1715. augusztus 31-i átírását (GyfÉLt, VII. 2/b, pag. 55–57, ill. uo. III. 1/b, 8/1715, pag. 6–7).¹⁵⁵⁶ □ Regeszta: ErdKLt 753. sz. — Bernád: GyfÉLt 29–31. sz.

[Wladislaus, Dei gratia rex Hungarie et Bohemie et]c. fidelibus nostris universis et singulis nobil[ibus et alterius cuiusvis status et conditionis possessionatis homini]bus partium regni nostri Transsilvanarum salutem et gratiam! [Exposuit nobis fidelis noster reverendus in Christo pater] dominus Ladislaus Gereb episcopus ecclesie Albensis Transsilvane cum querela [...]bis, ut universas decimas rerum decimari solitarum, que de Walachis et aliis scismat[icis in villis et territor]iis vestris alias a Christianis inhabitatis demorantibus prefato domino episcopo et ecclesie sue provenire [debent, sine a]liqua difficultate extradari et persolvi facere deberetis, vos tamen non curatis huiusmodi mandat[is nostris decimas ipsas] de Wolachis et aliis scismaticis in bonis vestris et cuiuslibet vestrum modo premissis moram facien[tibus ... rerum tem]poralium (?) decimari solitarum extradari et exolvi facere recusassetis et recusaretis etiam de presenti in eiusdem [exponentis preiudiciu]m ecclesieque sue damnum

¹⁵⁵⁶ Köszönöm Kovács Mihai az újkori átírások hasonmásainak beszerzésében nyújtott segítségét!

10.1. Közöletlen források (válogatás)

non modicum. Quare volumus et fidelitatibus vestris et cuiuslibet vestrum serie [presentium ...] strictissime mandamus, quatenus a modo huiusmodi decimas de singulis rebus decimari solitis prefato domino episcopo et ecclesie sue per prefatos Wolachos et alios scismaticos in bonis, ut prefertur, vestris alias a Christianis inhabitatis semper et omni tempore exolvere facere debeatis et teneamini. Quoniam alioquin commisimus et presentibus facultatem dedimus damusque prefato domino Ladislao episcopo, ut ipse vos et vestrum quemlibet ad exolutionem plenariam huiusmodi decimarum per omnia onera et gravamina in talibus fieri solita artet et compellat. Secus igitur non facturi, presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Bude, in vigilia festi Visitationis Virginis gloriose, anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo sexto, regnorum nostrorum Hungarie etc. anno sexto, Bohemie vero vigesimo quinto.

Relatio venerabilis Georgii prepositi Sancti Nicolai
de Alba etc. secretarii regie maiestatis

Az oklevél jobb alsó sarkában, a titkár kézírásával, apró betűkkel: Reverendissima d(ominatio) vestra dignetur istas facere sigillari. Gyeryk.

Hátlapján, XVII. századi kéz írásával: De Valachorum decimis 1496.

13. 1497. február 27., Gyulafehérvár

Hercegszántói Mihály erdélyi helyettes helynök utasítja a rápolti, szentgyörgyi, kéméndi és folti plébánosokat, hogy intsék meg a tizedfizetést megtagadó algyógyi, rápolti és bakaji lakosokat.

Eredeti, papíron, a szöveg alatt befűggesztett papírfelzetes pecséttel, Bethlen cs keresdi lt, I/5 (DF 244437).

Michael de HerchegZantho archidiaconus Hwnyadiensis et canonicus ecclesie Albensis Transsilvane ac in officio vicariatus eiusdem ecclesie Albensis Transsilvane in spiritualibus et causarum generaliter surrogatus dilectis sibi in Christo, discretis viris N. de Rapolth, N. de Zenthgergh, N. de Kemend et N. de Folth aliisque omnibus et singulis ecclesiarum parochialium plebanis ac vices ipsorum gerentibus in et sub iurisdictione nostra ubilibet constitutis et commorantibus, presentibus coniunctim vel divisim requirentibus, salutem et dilectionem! Gravem querelam venerabilis domini Michaelis Chereni custodis et canonici similiter ecclesie Albensis Transsilvane in eo accepimus, quomodo incole et inhabitatores possessionum Dyogh, Rapolth et Bakay decimas succutellorum ad rationem custodie ipsius et anno presenti provenire debentes reddere recusassent et de presenti in dispendium salutis ipsorum ipsiusque domini custodis preiudicium et dampnum valde magnum. Cum autem decimas ex iure divino positivoque reddi debeant, ideo vestre et vestrum cuiuslibet devotionem harum serie in virtute salutaris obedientie et sub excommunicationis sententie pena firmissime precipiendo mandamus, quatenus visis presentibus accedatis simul vel divisim ad prefatos possessiones Dyod (!), Rapolth et Baccay (!), ibique memoratos inhabitatores prescriptarum possessionum verbo nostro salutari moneatis actentius (!) et requiratis, quos et nos virtute presentium sic requirimus et monemus, ut ipsi infra quindecim dierum spatia a die monitionis et requisitionis vestrarum immo verius iurarum huiusmodi immediate computandorum, quos dies omni dilatione ¹⁵⁵⁷ terminoque peremptorio et canonica monitione sibi prefigatis et assignetis, prouti et nos vigore presentium assignamus et prefigimus, ut prescriptos decimas succutellorum eiusdem domini custodis anno presenti sibi provenire debentes eidem domino custodi aut latori presentium plenarie et sine deffectu exolvere debeant et teneantur, aut infra eundem terminum vel saltem ultimo die termini coram nobis compareant, causam nobis allegaturi, quare ipsas decimas reddere recusaverint. Qui si fecerint, bene quidem, alioquin mox transactis quindecim diebus eis firmissimum ecclesiasticum interdictum imponatis et observare faciatis in forma ecclesie consueta. Verum si ipsi interdictum ecclesiasticum huiusmodi non curaverint, aut, quod Deus avertat, animo rebelli et indurato sustinuerint, extunc eosdem in vestris et vestrum cuiuslibet ecclesiis singulis diebus dominicis et festivis infra missarum solemnias, dum maior in eisdem ad divina audienda convenerit multitudo, pulsatis ¹⁵⁵⁸ campanis, candelis accensis ac demum extinctis et in signum maledictionis eterne (!) in terram proiectis excommunicetis et <ex>communicatos publice denuntietis et faciatis denunciari et a Christi fidelibus arctius evitandos tamdiu continuando, donec ipsi premissa adimpleverint cum effectum, usque aliud habueritis a nobis superinde in mandatis, quorum absolutionem nobis et superiori nostro reservamus. Et posthec seriem vestri executionis conscientiose nobis rescribatis, presentes in specie remissis. Datum Albe feria secunda proxima post dominicam Oculi etc., anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo septimo.

14. 1500. május 22., Buda

¹⁵⁵⁷ Tévesen előtte: et.

¹⁵⁵⁸ Törölve: candel.

II. Ulászló király megtiltja az erdélyi nemeseknek, hogy lefoglalják a Geréb László erdélyi püspököt és káptalanát a keresztény földeken lakó románok vagy szakadárok részéről megillető dézsmákat.

Eredeti, szakadozott papíron, a szöveg alatt papírfelzetes, befűggesztett titkospecséttel, EK mlt, III/133 (DF 277657). A megcsonkult évszám a „keresztény földön” lakó románokhoz ugyanezen ügyben és keltezéssel intézett parancslevél (LegEccl III. 635–636) alapján állapítható meg. □ Közlés: *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R[epublicii] P[opulare] R[omîne]*. Întocmită de Ștefan Pascu și Vladimir Hanga. I–III. București 1955–1963. II. 343–344 (román fordításban, kihagyásokkal). □ Regesztá: ErdKLT 775. sz.

Commissio propria domini regis

Wladislaus, Dei gr[atia] rex H[ungarie], Bohemie etc. fidelibus nostris universis et [singulis nobi]libus et alterius cuiusvis status et conditionis possessionatis h[ominib]us partium regni nostri Transsilvanarum salutem et grati[am]! Querelam fidelium nost[r]orum reverendi in Christo patris domini Ladislai Gereb episcopi ac h[onorab]ilis capituli ecclesie Albensis Transsilvane accepimus contin[entem], quod licet nos iam crebro vobis per alias litteras nostras mandaverimus, ut vos decimas frugum, bladorum et aliarum rerum [decimari solitar]um de illis scilicet terris et vineis, que prius a Christianis culte fuerunt, et quas nunc Wolachi seu scismatici [iobagiones scilicet] vestri¹⁵⁵⁹ inhabitarent, eisdem domino episcopo et capitulo exolvere facere deberetis, tamen vos non curatis huiusmodi mandatis n[ost]ris decimas i[psas] eisdem domino episcopo et capitulo hactenus extradari et exolvere facere admodum difficultassetis et difficultaretis [etiam modo i]n dispendium animarum vestrarum et dampnum preiudiciumque ipsorum domini episcopi et capituli valde magnum. Cum autem [decime in p]atrimonium Christi dedicate tam per Wolachos, quam etiam omnes alios suo tempore extradari et exolvere debeant, fidelitati [vestre et cuius]libet vestrum harum serie strictissime precipimus et mandamus, quatenus visis presentibus huiusmodi decimas de dictis terr[is] et vineis, qu[e], ut premititur, prius a Christianis culte fuisse dicuntur, et quas n[un]c Wolachi seu scismatici, iobagiones scilicet vestri colerent [et inhabitarent], eisdem domino episcopo et capitulo semper tempore suo absque omni difficultate et renitentia effective persolvere et extrada[ri] debeatis et teneamini. Quoniam alioquin commisimus et serie presentium strictius committimus fidei nostro spectabili et magnif[ico] Petro c[om]iti de Bozyn et de Sancto Georgio, wayvode <illarum>¹⁵⁶⁰ partium regni nostri Transsilvanarum, ut ipse vos et quemlibet v[est]rum ad e[xe]olvendas huiusmodi decimas per omnia onera et gravamina vestra ac alia opportu[na] remedia a[rt]ius compellat et [astringat, auctoritat]e nostra presentibus sibi in hac parte concessa mediante. Aliud igitur nullatenus facere presumatis, presentibus perlec[tis] exhibenti restit[utis]. Datum Bude, feria sexta proxima ante fest[um] beati Urbani pape, anno [Domini mil]lesimo quing[entesimo].

Hátlapján, XVI. századi kéz írásával: Super decimas Volachorum solvendas.

15. 1500. [december 24.], Kolozsvár

Szentgyörgyi Péter erdélyi vajda felkéri a kolozsmonostori konventet ama Kolozs és Doboka vármegyei nemesek megidézésére, akik akadályozzák az egykor keresztények, most azonban románok által is lakott birtokaikról az erdélyi püspöknek és káptalanának járó tized beszédését.

Beléfoglalva a kolozsmonostori konvent 1501. január 3-i jelentésébe (l. alább), EK mlt, III/138 (DF 277662). □ Regesztá: ErdKLT 777. sz. (tévesen szeptember 8-ra keltezve).

Amicis suis reverendis conventui ecclesie de Colosmonostra Petrus comes, comes de Sancto Georgio et de Bozyn, iudex curie serenissimi principis et domini, domini Wladislai regis Hungarie, Bohemie etc. wayvodaque Transsilvanus et comes Siculorum etc. amicitiam paratam cum honore. Dicitur nobis in personis reverendi domini Ladislai Gereb de Wyngarth episcopi ac honorabilis capituli ecclesie Albensis Transsilvane, quod quamvis alias universe terre ac vinee possessionum Rewd, Bos, Patha, Ewr, Kalyan, Palothka et Korpad in de Colos, necnon Kalocha, Zenthkatholna et Fellak vocatarum in de Doboka comitatibus existentium habite per Christianos culte fuerint et possesse, decimeque frugum, bladorum et aliarum rerum decimari solitarum in patrimonium Christi dedicate extiterint, et per consequens eisdem domino episcopo et capitulo exponentibus provenire debuerint, tamen ex quo nunc easdem possessiones quodam modo Wolachi inhabitarent, terrasque ipsas colerent et uterent, nobiles Iohannes, Petrus, Gregorius, Marcus et alter Gregorius Cheh dicti de prefato Rewd ac alter Petrus Desew Cheh de eadem, necnon egregii Petrus Deesy de Themessel et Iohannes Erdeli de Somkerek ac similiter nobiles Matheus Jankaffy de Ews, Ladislaus et Petrus Jakabfy de Kwssal, Benedictus Ewrdeg de Eskelew, necnon Petrus, Philippus, Georgius et Michael de K[ere]zthwr, domini scilicet terre]stres earundem possessionum hiis proximis annis retroactis prescriptas decimas prefatorum domini episcopi et capituli exponentium eisdem de universis frugibus, bladis et aliis rebus decimari solitis cunctorum populorum et incolarum possessionum prescriptarum tam Christianorum, quam Wolachorum, iobagionum videlicet annotati Iohannis Cheh et aliorum predictorum terris in prefatis nascentibus ad sepissimas requisitiones eorundem exponentium extradari et exsolvere facere difficultassent difficultarentque etiam in presentiarum in dispendium animarum suarum et dampnum preiudiciumque ipsorum

¹⁵⁵⁹ Az eredetiben tévesen: *vestris*.

¹⁵⁶⁰ Sor fölé írva.

domini episcopi et capituli exponentium valde magnum, in quibus eisdem domino episcopo et capitulo plusquam duorum milium florenorum auri dampna irrogassent potentia mediante. Super quo vestram amicitiam presentibus petimus diligenter, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, quo presente Paulus sew Valentinus de Soma vel Ambrosius Sandorhazy de Zwchak aut Stephanus Hathzaky de Sard sive Michael de Zenthpal sew Laurentius de Zenthegyed sew alter Laurentius Jankafy de Ews sin Iohannes Theke de Kewblews nam Stephanus Porkolab de Gywla namque Petrus de Zylwas aliis absentibus homo noster scita prius premissorum mera veritate evocet prefatum Iohannem Cheh et alios predictos contra annotatos dominum episcopum et capitulum exponentes ad octavas festi Epiphaniarum Domini nunc venturi¹⁵⁶¹ nostram in presentiam rationem de premissis reddituros efficacem, litispendentia, si qua foret inter ipsos, non obstante, insinuando ibidem eisdem, ut sive ipsi octavis in predictis coram nobis compareant, sive non, nos ad partis comparentis instantiam id faciemus in premissis, quod iuri videbitur expediri. Et post hec huiusmodi inquisitionis, evocationis et insinuationis seriem cum nominibus evocatorum, ut fuerit expediens, octavas ad predictas more solito nobis amicabiliter rescribatis. Datum in civitate Coloswar, in vigilia festi [Nativitatis Domini], anno eiusdem millesimo quingentesimo.

16. 1501. január 3., [Kolozsmonostor]

A kolozsmonostori konvent jelenti Szentgyörgyi Péter erdélyi vajdának, hogy korábbi parancsára vizsgálatot tartott, és a megnevezett Kolozs, illetve Doboka vármegyei nemeseket színe elé megidézte.

Eredeti, papíron, zárópecsét nyomával, EK mlt, III/138 (DF 277662). □ Regesztza: ErdKLT 780. sz. (tévesen december 29-re keltezve).

Magnifico Petro comiti, comiti de Sancto Georgio et de Bozyn, iudici curie serenissimi principis et domini, domini Wladislai regis Hungarie, Bohemie etc. wayvodeque Transsilvano et comiti Siculorum etc., domino eorum honorando conventus monasterii beate Marie virginis de Colosmonastra amicitiam paratam cum honore. Vestra noverit magnificentia, <quod>¹⁵⁶² nos litteras vestras inquisitorias, evocatorias et insinuatorias nobis directas, honore quo decuit, recepissemus in hec verba: <Következik Szentgyörgyi Péter erdélyi vajda 1500. december 24-i mandátuma (l. fent)> Unde nos premissis amicalibus petitionibus vestris annuentes, ut tenemur, unacum memorato Valentino de Soma homine vestro nostrum hominem, videlicet religiosum virum fratrem Blasium sacerdotem, socium nostrum conventualem ad premissas inquisitiones, evocationes et insinuationes faciendas nostro pro testimonio fidedignum duximus destinandum. Qui tandem exinde ad nos reversi nobis uniformiter retulerunt isto modo, quod ipsi in festo Iohannis apostoli et evangeliste noviter preterito¹⁵⁶³ in dicto comitatu de Colos insimul processissent, ab omnibus, quibus decens et oportunum fuisset, nobilibus videlicet et ignobilibus eiusdem comitatus hominibus palam et oculte diligenter de premissis inquirentes omnia premissa et quevis premissorum singula sic et suo modo acta, facta et perpetrata fore rescivissent, prout eidem vestre magnificentie dictum extitit, et quemadmodum tenor litterarum vestrarum per omnia contineret prescriptarum. Habitaque huiusmodi inquisitione idem homo vester dicto nostro testimonio presente die in eodem prefatos Gregorium Cheh et Petrum Desew Cheh de Rewd, quemlibet eorum de portione sua possessionaria in dicta possessione Patha vocata habita, ac Iohannem, Petrum, Gregorium et Marcum Cheh de eadem Rewd in eadem Rewd, quemlibet videlicet eorum de portione sua possessionaria in eadem habita, necnon Iohannem Erdeli de Somkerek de totali possessione sua Kalyan vocata predicta, tandem feria secunda immediate sequenti¹⁵⁶⁴ Petrum Desy in Zopor de portione sua possessionaria in eadem habita ac Matheum Jankaffy in Palothka possessionibus de portione sua possessionaria in eadem habita, demum feria tertia exinde proxime sequenti¹⁵⁶⁵ Ladislaum et Petrum Jakabfy in possessione Korpád predicta, quemlibet scilicet eorum de portione sua possessionaria in eadem habita contra annotatos dominum episcopum et capitulum exponentes ad dictas octavas festi Epiphaniarum Domini nunc venturi¹⁵⁶⁶ vestram evocasset in presentia, rationem de premissis reddituros efficacem, litispendentia, si qua foret inter ipsos, non obstante, insinuassetque ibidem eisdem, ut sive ipsi octavis in predictis coram vobis compareant, sive non, vos ad partis comparentis instantiam id facietis in premissis, quod iuri videbitur expediri. Ulterius feria tertia in eadem¹⁵⁶⁷ iidem vester et noster homines in predicto comitatu de Doboka modo simili simul processissent, ab omnibus, quibus decens et oportunum fuisset, nobilibus puta et ignobilibus eiusdem comitatus hominibus palam et oculte diligenter de premissis inquirentes omnia premissa et quevis premissorum singula sic et suo modo acta, facta et perpetrata fore rescivissent, prout vobis dictum extitit, et quemadmodum tenor litterarum vestrarum per omnia contineret prescriptarum. Habitaque huiusmodi inquisitione ad possessionem Kerezthwr vocatam accessissent, ubi idem homo vester predicto nostro testimonio presente feria quarta de post immediate sequenti¹⁵⁶⁸ evocasset prenominatos Petrum de Kerezthwr ac Philippum, Georgium et Michaellem de eadem, quemlibet videlicet eorum

¹⁵⁶¹ 1501. január 13.

¹⁵⁶² Tollban maradt.

¹⁵⁶³ 1500. december 27.

¹⁵⁶⁴ 1500. december 28.

¹⁵⁶⁵ 1500. december 29.

¹⁵⁶⁶ 1501. január 13.

¹⁵⁶⁷ 1500. december 29.

¹⁵⁶⁸ 1500. december 30.

de portione sua possessionaria in eadem Kerezthwr habita contra pretitulos exponentes ad predictas octavas festi Epiphaniarum Domini noviter affuturi¹⁵⁶⁹ vestram in presentiam rationem de premissis reddituros, litispendentia, si qua foret inter ipsos, non obstante, insinuando ibidem eisdem, ut sive ipsi octavis in eisdem coram vobis compareant, sive non, vos ad partis comparentis instantiam id facietis in premissis, quod dictaverit ordo iuris. Datum quinto die diei ultimi termini executionis prenotate, anno Domini millesimo quingentesimo primo.

Hátlapján, azonos kéz írásával: Domino wayvode Transsilvano, pro reverendo domino Ladislao Gereb episcopo et honorabili capitulo ecclesie Albensis Transsilvane, contra nobilem Iohannem Cheh de Rewd et alios intrascriptos, ad octavas festi Epiphaniarum Domini nunc venturas, inquisitionis, evocationis, insinuationis.

Uo. egykorú kéz írásával: Pro actore Thomas de Bewnye cum eiusdem.

17. 1504. szeptember 8., Nagysajó

Szobi Mihály bizonyos misék tartása fejében a ráglai Szt. Miklós-templomnak adományoz két ottani rétet, továbbá Ardány és Budak román birtokokról a keresztények vetéséből származó és neki fizetett gabonátizedet.

Ái Verbóci István kancellár 1527. szeptember 7-i oklevelében (l. alább), Beszterce v lt, Seria Ia. nr. 906. □ Regesza: Berger: *Regesten* I. 438. sz.

Nos Michael de Zob etc. memorie commendamus tenore presentium significantes, quibus expedit, universis, quod nos digna mentis consideratione pensantes perspicacique meditatione recensentes, anima in hoc corruptibili mundo existens transitoria et caduca nichilque eorum preter id, quod Dei laudum per quempiam donatum et collatum fuerit, perpetuo duraturus esse, cupientes igitur Dei gratia nobis suffragante id seminare in terris, quod multiplicato cum fructu recoll[egere] valeamus [in] celis terrenaque [in] celestia, transitoria in eter]na felici possumus commercio commutare, hac igitur consideratione ducti ob singularem preterea spem et devotionem nostram, quam erga beatum Nicolaum episcopum pontificem et confessorem, cuius meritis et precibus tam in celis, quam in terris nos semper stabiliri speramus et foneri gerimus et habemus, quedam duo prata nostra in territorio possessionis nostre Radla vocate versus quoddam fossatum prope eandem possessionem Radla penes sese adiacentem ad tria videlicet iugera se extendentia, quorum ut puta pratorum metas fossatum ipsum esse volumus, simulcum cunctis ipsorum pratorum utilitatibus et proventibus quibuslibet, preterea totales et integras decimas frugum atque pabulorum in territorio possessionum nostrarum Wolachalium Ardan et Bwdak appellatarum per quoscunque Cristicolos et demptis eisdem Wolachiis seminatorum decimarique solitarum, que utpote pro nobis hactenus recolligi solebant, ecclesie ipsius beati Nicolai episcopi et confessoris in pretacta possessione nostra Radla fundate et per consequens honorabili viro Paulo de possessione Walthera sew Kysdemethery nominata, qui scilicet in presentiarum curam eiusdem ecclesie gerere dinoscitur, ceterisque plebanis dicte ecclesie beati Nicolai confessoris successivis semper temporibus iuste et debite constituendis animo deliberato pro nostra presentiumque nostrorum animarum salute dedimus, donavimus et in perpetuam elemosinam contulimus ea tamen conditione et sub hoc pacto, quod tam ipse Paulus, quam reliqui plebani eiusdem ecclesie beati Nicolai confessoris pro tempore, ut prefertur, constituti et constituendi perpetuis semper successivis temporibus singulis quintis feriis sew diebus Iovis unam missam in honorem sacratissimi corporis Christi, cuius salutari presidio celestem illam patriam adipisci consequique valeamus, (nisi tunc canonicum aliquod interveniati impedimentum) in ecclesia beati Demetrii martiris in dicta possessione Kysdemetry fundata interea temporis, quo pretacta ecclesia beati Nicolai confessoris in ipsa possessione nostra Radla consecrabitur et ad celebranda divina officia apta erit, postea vero semper in eadem ecclesia beati Nicolai dicere celebrareque debeant et teneantur. Immo damus, donamus et conferimus per eosdem plebanos conditione tamen sub prenotata iure perpetuo et irrevocabiliter in sempiternum[que] tenendas, utendas, recolligendas pariter et habendas, iure proventus¹⁵⁷⁰ ipsius ecclesie beati Nicolai confessoris no[b]is salvo semper, reservato atque remanendo, certificando nich[i]lominus eosdem plebanos, quod [terras ara]biles possessionis nostre Olmos nominate col[onis] de prescripta possessione Kysdemethery arari et coli de cetero non permittemus harum nostrarum sigillo nostro clenodiali munitarum subscriptioneque manus nostre proprie consignatarum vigore et testimonio litterarum mediante. Datum in possessione nostra Alsosayo in festo Nativitatis sacratissime virginis Marie, anno Domini millesimo quingentesimo quarto.

18. 1505. március 2., Buda

Tordai Salatiel ugocsai főesperes 300 Ft-on bérbe adja szántói Becsk Györgynek az őt főesperességéből ez évben megillető tizednegyedeket.

Eredeti, papíron, a szöveg alatt piros viaszba nyomott gyűrűspecst helyével, Becsky cs lt: DL 65194.

¹⁵⁶⁹ 1501. január 13.

¹⁵⁷⁰ Az eredetiben tévesen: *provantus*.

Ego Salatiel de Thorda, archidiaconus de Wgocha et canonicus ecclesie Albensis Transsilvane, notarius cancellarie regie maiestatis etc. fateor per presentes, quod quia ego omnes proventus meos eiusdem archidiaconatus mei de Wgocha, utputa quartas vini et frumenti atque bladorum, que mihi tanquam archidiacono de illo comitatu de Wgocha pro presenti anno provenire deberent, demptis solummodo proventibus cathedraticis mihi a plebanis meis istic existentibus pro iure archidiaconali debentibus, quos mihi reservavi, egregio domino Georgio Bechk de Zantho pro hoc anno presenti in tricentis florenis auri arendavi, ita, ut omnes huiusmodi proventus et quartas [e]iusdem archidiaconatus mei, demptis, ut premittitur, proventibus meis [c]athedraticis, pro hoc anno presenti pro se recipiat, tali etiam conditi[o]ne interiecta, ut ipse dominus Georgius dictos trecentos florenos, puta [pe]ctunias(!) arendationis huiusmodi in tribus terminis iuxta concordiam et promissionem inter me et ipsum dominum Georgium in hac parte factam et secutam mihi persolvat et transmittat, puta vigesimo die [fes]ti beati Georgii martiris nunc proxime affuturi¹⁵⁷¹ centum florenos, a[lter]ios vero centum florenos similiter ad vigesimum diem festi beati <Iacobi¹⁵⁷²> presentis anni¹⁵⁷³, et ¹⁵⁷⁴reliquos centum ad vigesimum diem festi Epiphaniarum Domini modo simili affuturi¹⁵⁷⁵, mihi huc Budam aut me absente illi, cui ego dixero, semper in eisdem terminis transmittat, immo arendo harum mearum litterarum manu mea scriptarum vigore et testimonio mediante. Datum Bude, in dominica Letare, anno Domini millesimo quingentesimo quinto.

19. 1505. szeptember 10., Gyulafehérvár

Ipoltfi Gergely gyulafehérvári udvarbíró elismervénye arról, hogy András feldiódí várnagy 50 Ft-ot fizetett Feldiód, Beld és Bece tizedeinek bére címén.

Eredeti, papíron, a szöveg alá nyomott gyűrűspecséttel, Kassa v lt, Collectio Schwarzbachiana, Appendix, nr. 18120 (DF 271219).

Nos Gregorius Ipolthfy provisor curie Albensis etc. recognoscimus per presentes egregium Andream castellanum castri Feldyod nunc feria quarta proxima post Natalem beatissime Marie virginis pro decimis possessionum Feldyod, Beld et Becze eidem in arendam datis nobis solvisse quinquaginta florenos per medium sui hominis nostrisque manibus eosdem plenarie assignasse. De quibus ipsum dominum Andream quittum et expeditum reddimus vigore et testimonio mediante harum nostrarum presentium. Residuis vero nobis obligatur, de quibus eundem nobis obligatum facimus similiter harum serie. Datum ex castro Albensi die supradicta, anno Domini 1505.

20. 1505. október 3., Buda

Tordai Salatiel ugocsai főesperes az öt főesperességéből megillető 1506. évi tizednegyedeket is bérbe adja szántói Becsk Györgynek 300 Ft-ért.

Eredeti, papíron, a szöveg alatt piros viaszba nyomott gyűrűspecséttel, Becske cs lt: DL 65195.

Salatiel de Thorda archidiaconus de Wgocha et canonicus in ecclesia Albensi Transsilvana etc. recognosco per presentes, quod ego omnes quartas meas dicti archidiaconatus mei, mihi pro iure <eiusdem¹⁵⁷⁶> archidiaconatus¹⁵⁷⁷ mei pro anno Domini millesimo quingentesimo sexto proxime scilicet futuro¹⁵⁷⁸ egregio domino Georgio Bech (!) de Zantho pro trecentis florenis auri arendavi ita, quod hoc trecentos florenos mihi idem dominus Georgius in tribus terminis solvere habebit: centum ad ¹⁵⁷⁹vigesimum diem proxime futuri festi beati Georgii¹⁵⁸⁰ et alios centum similiter ad vigesimum diem festi beati Iacobi apostoli¹⁵⁸¹ et residuos centum, hoc est ultimam solutionem, ad vigesimum diem festi Epiphaniarum Domini anni quingentesimi septimi¹⁵⁸². Datum Bude feria sexta proxima ante festum beati Francisci confessoris, anno 1505.

Salatiel prefatus
manu propria

21. 1509. május 22., Gyulafehérvár

¹⁵⁷¹ 1505. május 13.

¹⁵⁷² Sor fölé írva, alatta törölve: *Martini*.

¹⁵⁷³ 1505. augusztus 13.

¹⁵⁷⁴ Törölve: *regni*.

¹⁵⁷⁵ 1506. január 25.

¹⁵⁷⁶ Sor fölé írva.

¹⁵⁷⁷ Kihúzza: *archidiaconali*.

¹⁵⁷⁸ Törölve: *anno*.

¹⁵⁷⁹ Törölve: *prox*.

¹⁵⁸⁰ 1506. május 13.

¹⁵⁸¹ 1506. augusztus 13.

¹⁵⁸² 1507. január 25.

Miletinci János deák, a fehérvári főesperesség tizedeinek árendátora a pókafalvi tized negyedét bérbe adja Bagdi Miklósnak 12 Ft-ért.

Eredeti, papíron, pecsételés nyoma nélkül, Kemény József-gyűjt. II, nr. 145 (DF 253542, CJ-F-00594-2-145). □ Regesztá: EMOKl 453. sz.

Ego Iohannes litteratus de Myletyncz rector hospitalis Albensis ac arrendator decimarum archidiaconatus cathedralis Albensis recognosco presenti cirograffo arrendasse me quartam decimarum possessionis Pokafalwa nobili Nicolao Bagdy pro florenis XII, qui die hodierna in pretium huiusdem quarte deposuit florenos sex, residuos vero sex habebit solvere in duobus terminis puta in festo Margarethe virginis¹⁵⁸³ et beati Bartholomei apostoli¹⁵⁸⁴ affuturo huius cirograffy mei testimonio mediante. Datum Albe feria tertia proxima ante festum Penthecosten, anno Domini 1509.

Manus propria pro sigillo

22. 1514. január 30., Gyalu vára

Várdai Ferenc erdélyi püspök értesíti gyulafehérvári udvarbíráját, Imre deákot, hogy Kovácsi, Szalaháza, Solyomkő, Fodorháza, Lóna, Egregy és Hesdát birtokok dézsmája bérének a felét a nádor kérésére Dobokai Miklósnak elengedte, és utasítja a címzettet, hogy a bér másik fele tekintetében is legyen türelemmel.

Eredeti, papíron, zárlatán papírfelzetes gyűrűspecséttel, Zichy cs. zsélyi lt: DL 82386.

Egregie nobis sincere dilecte! Dominus palatinus dederat Nicolao Dobokay decimas possessionum Kowachy, Zalahaza, Solyomkew, Fodorhaza, Lona, Kebles, Egreh et Hosdath anni proxime preteriti pro florenis octoginta, quorumquidem octoginta florenorum medietatem, hoc est florenos XL^{ta}, ad litteratoriam petitionem eiusdem domini palatini eidem Nicolao Dobokay relaxavimus, de altera vero medietate, hoc est florenorum XL^{ta}, usque festum beati Gregorii pape proxime venturum¹⁵⁸⁵ habeas patientiam, et ratione huiusmodi medietatis neque ipsum Nicolaum Dobokay, neque illos cui vel quibus ipse Nicolaus easdem decimas dedisset et vendidisset, impedire debeas. Ex castro nostro Gyalw feria secunda proxima ante festum Purificationis beate Marie virginis, anno 1514.

Franciscus de Varda
episcopus Transsilvanus etc.

Hátlapján, azonos kéz írásával: Egregio Emerico litterato provisorii curie nostre Albensis etc. nobis sincere dilecto.

23. 1514. március 19., Tasnád

Várdai Ferenc választott erdélyi püspök – bizonyos misék tartása fejében – megerősíti a tasnádi egyház oltárainak tizedmentességét és egyéb kiváltságait.

Eredeti, hártán, a szöveg alatt befűggesztett pecsét nyomával, esztergomi káptalan hiteleshelyi lt, cap. 67, fasc. 10, nr. 14 (DF 209054). — Ái I. János király 1537. november 30-i oklevelében, uo., cap. 9, fasc. 2, nr. 20 (DF 272141).

Nos Franciscus de Warda electus ecclesiae Transilvaniae Albensis memoriae commendamus tenore presentium, quibus expedit, universis et singulis, quod honorabiles magistri rectores altarium ecclesiae nostrae Tasnadiensis binas nobis litteras privilegiales, unas bonae memoriae reverendissimorum dominorum Ladislai Gereb, alteras Dominici episcoporum praedecessorum nostrorum exhibuerunt supplicantes, ut ipsos in suis iuribus¹⁵⁸⁶ ac libertatibus ab ipsis praedecessoribus nostris benigne concessis conservaremus, et ab impetitoribus quibuslibet tutaremur, litterasque praedecessorum nostrorum eisdem datas et concessas confirmaremus et in suo robore permitteremus addicientes (ne commodum sine onere sentire videantur), si eos iuxta indultum praedecessorum nostrorum in dictis litteris eorundem expressum a solutione decimarum frugum, bladorum, vini et aliarum rerum decimari solitarum ex terris seu vineis altaribus dedicatis¹⁵⁸⁷ et annexis eximeremus¹⁵⁸⁸ et exoneraremus exemptosque et

¹⁵⁸³ 1509. július 13.

¹⁵⁸⁴ 1509. augusztus 24.

¹⁵⁸⁵ 1514. március 12.

¹⁵⁸⁶ Az átiratban: *viribus*.

¹⁵⁸⁷ Az átiratban: *dicatis*.

¹⁵⁸⁸ Az átiratban: *assignaremus*.

exoneratos haberemus, in qualibet haebdomada singulis feriis sextis¹⁵⁸⁹ in praefata ecclesia nostra Thasnadiensi de Passione Domini nostri Jhesus Christi missam Humiliavit superpelliciis rite induti cantando integram et usque ad finem celebrare¹⁵⁹⁰ essent astricti et tenerentur vellentque diebus solennioribus utputa Nativitatis Domini, Paschae, Penthecostes, Corporis Christi, item in festivitatibus sanctae et immaculae Virginis Mariae, necnon duodecim apostolorum primis et secundis vesperis matutinis (si forte celebrabuntur) ac missae maiori superpelliciati non solum more antea consueto interesse, verum etiam iuxta ordinationem decani ipsorum pro tempore constituti psallendo chorum regere. Nos praedecessorum nostrorum vestigiis inherentes cupientesque ex debito officii, quantum ex alto permittitur, in dicta ecclesia nostra Thasnadiensi cultum divinum adaugere et in in terris seminare, quod tandem in aeterna patria metere possimus, iustam eorum admittimus¹⁵⁹¹ supplicationem, litterasque privilegiales eorundem a praedecessoribus nostris datas et concessas presentibus litteris¹⁵⁹² nostris confirmamus et in perpetuum ratificamus idque indulgemus et annuimus, ut praescripti rectores altarium ecclesiae nostrae Thasnadiensis ab omni solutione decimarum frugum, bladorum, vini aliarumque rerum decimari solitarum de terris ac vineis altaribus ipsorum dedicatis et annexis sint exempti et exonerati, nec ab aliquo quopiam possint et valeant ad solutionem huiusmodi decimarum cogi et compelli quovismodo, ea tamen lege et conditione, ut in qualibet haebdomada singulis feriis sextis, ut prefertur, super altare magnum dictae ecclesiae nostrae Thasnadiensis memoratam missam Humiliavit integram directa et aequalis pars eorundem rectorum altarium in una, alia media pars ipsorum in altera¹⁵⁹³ hebdomada (!) cantando celebrare astricti sint et teneantur. Quod si casu aut data opera vel per negligentiam missam prefatam¹⁵⁹⁴ celebrare nollent, non curarent aut negligerent, volumus ipsos a nobis impetratis eo facto carere, nisi aliquod canonicum impedimentum obsistat, quod eos excuset. Item quod in premissis festivitatibus et diebus solennioribus modo premissis et declarato interesse debeant et teneantur. De cereis sew candelis ad dictam missam necessariis provisorem curiae nostrae Thasnadiensis volumus respondere. De oblatiis¹⁵⁹⁵ et vino more alias consueto plebanus pro tempore constitutus teneatur et sit astrictus respondere. Concedimus etiam, ne quispiam domum sew curiam dictorum rectorum altarium violenter invadat neque ingrediatur, etiam si casu malefactor aliquis tutandae salutis suae illac consugerit, nisi in casibus a iure expressis. Manualia etiam sive oblagia universa, quocumque nomine appellentur, quae ad eorum altaria ex populi devotione offeruntur, sine contradictione plebani pro tempore constituti pro se recipere et in usum suum proprium convertere possint et valeant. Quascunque causas earundem¹⁵⁹⁶ universas vicarius noster in spiritualibus Thasnadiensis pro tempore constitutus veluti ab ordinario constitutus ac delegatus cognosci queat et non detur via appellationis nisi ad eundem ordinarium tanquam delegantem, sicut in aliis litteris nostrorum praedecessorum expressum est. In quorum fidem et testimonium presentes litteras nostras sigillo nostro pontificali, quo utimur, eisdem duximus concedendas uberius eorundem iurium ad cautelam, presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Thasnadini in dominica Oculi, anno Domini millesimo quingentesimo decimo quarto.

Dam(ianus) Jerc(inu)s ref (?) secretarius
d(omini) r(everendissimi) Tr(ansilvaniensis)

A szöveg alatt, bal felől, XVI. századi másik kéz írásával: Concessimus omnia in his literis contenta nos quoque Paulus Bornemyza episcopus Transilvaniensis manu sua.

24. 1517. október 24., Buda

Várdai Ferenc erdélyi püspök utasítja Szolnok megye papságát, hogy kiközösítés terhe alatt szólítsák fel fizetésre a Balbus Jeromos szolnoki főesperest illető tizednegyedre vagy annak bérét visszatartó közösségeket vagy személyeket.

Eredeti, papíron, a szöveg alatt papírfelzetes pecséttel, Zichy cs. szélyi lt: DL 82485.

Franciscus de Warda, Dei et apostolice sedis gratia episcopus ecclesie Albensis Transsilvane etc. dilectis nobis in Christo honorabilibus et discretis viris dominis universis et singulis ecclesiarum parochialium plebanis ac capellarum et altarium rectoribus ceterisque presbiteris et clericis in et sub diocesi nostra Transsilvanensi et presertim in comitatu et archidiaconatu de Zolnok ubilibet constitutis et existentibus, qui cum presentibus fueritis requisiti aut alter vestrum fuerit requisitus, salutem in Domino et nostris firmiter obedire mandatis! Pro parte reverendi domini Jheronimi Balbi doctoris, archidiaconi de dicta Zolnok in ecclesia nostra prefata nobis fuit expositum per modum gravis querele, quod forent nonnulli populi et communitates ac personas singulares utriusque sexus homines in dicto comitatu et archidiaconatu sub iurisdictione dicte ecclesie nostre constituti et commorantes,

¹⁵⁸⁹ Az átiratban: *sextis feriis*.

¹⁵⁹⁰ Az átiratban ez a szó hiányzik.

¹⁵⁹¹ Az átiratban: *admittendo*.

¹⁵⁹² Az átiratból ez a szó kimaradt.

¹⁵⁹³ Az átiratban: *alia*.

¹⁵⁹⁴ Az átiratban: *missa prefata*.

¹⁵⁹⁵ Az átiratban: *oblagiis*.

¹⁵⁹⁶ Az eredetiben tévesen: *eorundem*.

qui licet de antiqua expositione et consuetudine iamdicte ecclesie nostre ipsi domino exponenti seu homini eiusdem ad hoc constituto instar aliorum dominorum predecessorum archidiaconorum eiusdem pro parte existentium integram quartam de decimis omnium et singulorum nonalium et rerum decimari solitarum annuatim solvere et reddere debeant et teneantur demptis solum sedecimis in locis quibusdam, in anno tamen presenti nescitur quo spiritu ducti aliqui illorum dictam quartam in toto, alii vero in parte sibi ipsis retinentes, nonnulli vero pretium eiusdem iam empte, prout respective teneantur et essent obligati, eidem domino exponenti seu homino suo ad hoc deputato quovis sepius requisiti reddere nihilominus et restituere recusassent et recusarent de presenti in dispendium salutis animarum suarum et ipsius domini exponentis proventuumque suorum dampnum diminutionique et preiudicium valde magnum. Quarum fuimus pro parte eiusdem domini exponentis debita cum instantia requisiti, ut sibi superinde de opportuno iuris remedio providere et ammonitionem legitimam unacum excommunicationis et interdicti ecclesiastici sententiis contra omnes et singulos tales auctoritate nostra ordinaria ad partes in forma debita et consueta decernere dareque et concedere dignaremur, nos igitur requisitionibus huiusmodi tanquam iustis et iuriconsonis inclinati vestre et cuiuslibet vestrum devotioni insolidum, in virtute sancte obedientie et sub excommunicationis pena, quam in vos et alteris vestrum huiusmodi mandatum nostrum exequi recusantes seu recusantem trium dierum canonica monitione premissa a die requisitionis presentium de vobis fiendi computando ferimus, in hiis scriptis districte precipiendo committimus et mandamus, quatenus receptis presentibus ac dum et quando cum presentibus fueritis requisiti aut alter vestrum fuerit requisitus, ad omnes et singulos utriusque sexus homines, qui vobis cum presentibus fuerint nominati, personaliter accedatis, ibique singules personas nominatim et in specie populos vero et communitates generaliter ex parte nostra diligenter requiratis et moneatis, quos etiam nos tenore presentium sic requirimus et moneamus, ut ipsi infra quindecim dierum spatium a die vestrarum requisitionis et monitionis de ipsis fiende computando, quorum dierum spatium ipsis quinque pro primo, quinque pro secundo et reliquos quinque dies pro tertio ac ultimo et peremptorie termino monitioneque canonica et sub prefatis excommunicationis et interdicti ecclesiastici sententiarum penis prefigimus et assignamus, quam excommunicationem in singulares personas per vos nominatim et in specie interdictum vero in populos et communitates generaliter monitos et requisitos nisi fecerint, quod eis in hac parte mandamus, dicta canonica monitione premissa ferimus in hiis scriptis, dictam quartam integre vel eiusdem pretium, quemadmodum scilicet obligantur, annotato domino exponenti aut eiusdem hominibus presentium scilicet ostensoribus sive omni difficultate reddere et restituere debeant et teneantur realiter et cum effectu. Qui si id fecerint, benequidem, alioquin lapso dictorum quindecim dierum spatio omnes et singulos, ut presertim nominatim et in specie per vos monitos et requisitos ac in hac parte rebellos et contumaces in vestris et cuiuslibet vestrum ecclesiis singulis diebus dominicis et festivis, ut moris est, excommunicetis et excommunicatos publice denunciatis et faciatis denunciari, prefatis vero populis et communitatibus in hac parte contradictoribus dictum ecclesiasticum interdictum modo premissis impositum firmiter observetis et faciatis observari tamdiu (!), donec huiusmodi mandatis et monitionibus nostris paruerint cum effectu, quod de dictorum excommunicatorum absolute ipsiusque interdicti relaxatione vobis [constituerit evidenter salvo et] reservato, quod si qui ex ipsis modo premissis per vos monitis se premissorum occasione iniuste gravatos fore allegaverint, extunc singulares personas similiter nominatim et in specie, in persona vero dictorum populorum et communitatum villicum sive iudicem illius temporis cum duobus iuratis in nostram vel, si nos tunc adesse non poterimus, in vicarii nostri in spiritualibus generalis in dicta ecclesia nostra presentias peremptorias citare curetis ad terminum competentem prefato domino exponenti aut suo legitimo procuratori super premissis de iure responsuros a nobisque sive dicto vicario nostro iustitie complementum recepturos usque ad sententiam diffinitivam inclusive, certificando eosdem sic citatos, quorum sive ipsi in huiusmodi citationis termino comparereat coram nobis vel dicto vicario nostro in dicta Alba Transsilvana sive non, ipsis ulterius non ibi in partibus, sed per edictum in foribus dicte ecclesie nostre more solito publice citatis ad partis coram nobis comparentis iustitiam in causa et causis huiusmodi ad ulteriora procedemus vel dictus vicarius noster procedet alterius partis absentia vel contumacia sui aliquo non obstante. Et tandem diem et locum huiusmodi vestre citationis cum nominibus citatorum, ac quicquid in premissis feceritis, nobis suo modo conscientiose rescribatis, presentes in specie remittendo. Datum Bude die Saturni, vigesima quarta mensis Octobris, anno Domini millesimo quingentesimo decimoseptimo.

25. 1518. szeptember 19., Gyulafehérvár

Héderfájai Barlabási Lénárd erdélyi alvajda bizonyítja, hogy Csombordi Tompa Péter eladott kilenc csombordi jobbágytelket Csesztvei Barlabási János fehérvári főesperesnek 82 Ft, valamint a szentkirályi és gombási főesperesi quarták fejében.

Eredeti, nagyon szakadozott és vízfoltos papíron, hátlapján befűggesztett zárópecsét nyomával és Huszti András keze által írt regesztával, EK mlt, IV/60 (DF 277755). □ Regesztá: ErdKlt 822. sz.

Nos Leonardus Barlabassy de Hederfaya wicewayvoda Transsilvanus et Siculorum vicecomes memorie commendamus tenore presentium significantes, quibus expedit, universis, quod nobilis Petrus Thompa de Chombord, onera et quelibet gravamina Pauli et Gregorii filiorum aliorumque cunctorum fratrum, proximorum et consanguineorum suorum, si in subscriptis persistere nollent, [in om]nia super se assumens coram nobis perso-

naliter constitutus sponte et libere confessus est in hunc modum, quomodo ipse matura intra se deliberatione prehabita quasdam novem sessiones suas iobagionales, septem earundem populosas, quarum in prima quidam Stephanus Therek, in secunda Ambrosius Boros, in tertia Albertus Fodor, in quarta Demetrius, in quinta Blasius Agosthon, in sexta Mathias B[---], in septima relicta¹⁵⁹⁷ Valentini Fekethe residendo facientes de presenti, et alias duas desertas sive prediales unam penes domum dicti Blasi Agosthon a parte meridionali [et aliam penes easdem a parte Markos omnino in dicta possessione Chombord in comitatu Albensi Transsilvane exist[ente] habitas simulcum molendino suo super fluvio Maros intra metas eiusdem possessionis Chombord a parte possessionis ZenthKyrál effluendo decurrende simul etiam cum aliis cunctis utilitatibus et pertinentiis earundem [quibuslibet puta] terris arabilibus cultis et incultis, agris, pratis, fenetis, silvis, nemoribus, montibus, vallibus, vineis [vinearumque] promontoriis, aquis aquarumque decursibus, generaliter vero quarumlibet utilitatum et pertinentiarum [suarum integritatibus] quovis nominis vocabulo vocitatis ad easdem de iure et [ab anti]quo spectantibus et pertinere debentis [honorab]ili et egregio domino Iohanni Barlabassy de Chezthwe archidiacono et canonico Albensi Transsilvane pro octuaginta [duo] florenis auri necnon etiam pro quartis decimalibus ipsius domini Iohannis archidiaconi eisdem de possessionibus Zenthkyral duodecim et Gombas tres florenos singulis annis facientibus dedisset, vendidisset contulissetque et inscripsisset iure perpetuo possidendas hoc tamen per expressum specialiter declarato, ut prefatus Petrus Thompa prescriptas quartas decimales¹⁵⁹⁸ dumtaxat vita sibi comite possidere valeat, ipso tandem defuncto, si prenominati Paulus et Gregorius filii eiusdem olim Petri Thompa annotatum dominum Iohannem archidiaconum de dictis iuribus possessionariis ac de molendino eicere et iuribus ipsorum aspirare voluerint, extunc non alias, nisi quod ipsi posita prius ratione cum prelibato domino Iohanne archidiacono, quotannis annotatus olim Petrus Thompa huiusmodi decimas possedisset et usus fuisset, et isti singuli duodecim et tres floreni, quantam summam annis in eisdem congregati fecerent, sicque eandem summam accumulata simulcum prescriptis octuaginta duo florenis auri eidem domino Iohanni archidiacono plenarie et exintegro reddere et restituere, quibus habitis idem Iohannes archidiaconus prescriptas novem sessiones iobagionales et prescriptum molendinum eisdem Paulo et Gregorio Thompa pacifice et quiete remittere et resignare deberent et tenerentur, immo dedit, vendidit contulitque et inscripsit. Idem quoque dominus Iohannes archidiaconus easdem et idem simulcum cunctis ipsarum utilitatibus et pertinentiis quibuslibet antedictis modo et ordine superius enarrato fiendis personali sua astantia remittere et resignare assumpsit [coram nobis. Datum Albe Julie die dominico proximo post festum Exaltationis] Sancte Crucis, anno Domini millesimo quingentesimo decimo octavo.

A szöveg alatt, jobb felől, egykorú kéz írásával: Quia presentes littere vicevayvodaes per me Paulum litteratum notarium stili consistorialis Albensis conscripte et cum suo originale fideliter collationate sunt, de quibus plenam indubiamque atque omnimodam facio fidem testimonio huius signature mediante.

Hátlapján, XVI. század közepi kéz írásával: Littere super portione possessionaria in Chombord et molendino a Iohanne Barlobassy archidiacono emptis.

26. 1525. május 16., Kolozsvár

Tordai Pál erdélyi vikárius előtt Várdai Ambrus dobokai főesperes az öt főesperességéből ez évben megillető tizedeket és cathedraticumot, bizonyos feltételek mellett 400 Ft-ért bérbe adja Makrai Bálint krasznai főesperesnek.

Fogalmazvány, papíron, pecsételés nyoma nélkül, Zichy cs. zsélyi lt: DL 82698.

1525 die XVI mensis Maii coram venerabili domino Paulo de Thorda etc. canonico et vicario Transsilvanensi pro tribunali sedenti egregius dominus Emericus de Warda nomine et in persona venerabilis domini magistri Ambrosii de prefata Warda archidiaconi Dobochensis personaliter comparendo, onera et quevis gravamina eiusdem domini magistri Ambrosii super se assumptendo totales decimas atque proventus dicti archidiaconatus Dobochensis unacum cathedratico atque aliis quibuslibet eiusdem archidiaconatus proventus anni Domini 1525 presentis venerabili domino Valentino de Makra archidiacono Craznensi et canonico ecclesie Albensis Transsilvane pro florenis quadringentis in arendam locavit ita tamen et taliter, quod idem dominus Valentinus archidiaconus¹⁵⁹⁹ dominos capellanos ratione eiusdem archidiaconatus Dobochensis de ipsorum sallariis atque servitiis anni presentis in divinis debitisque officiis propterea deservitis propriis suis expensis contentos reddat, in sortem quorumquidem quadringentorum florenorum idem dominus Valentinus archidiaconus proventus archidiaconatus sui Craznensis similiter anni presentis universos pro florenis centum et triginta sex in sortem solutionis deputate necnon florenos ducentos in auro puro iusti et veri ponderis existentes et alios florenos sexaginta quattuor in monetis atque pecuniis extunc in usu currentibus cessantibus quibuslibet exceptionibus ad festum beati Martini episcopi et confessoris nunc venturum¹⁶⁰⁰ eidem domino Emerico vel aliis homini et servitori suo propterea deputato persolvere debeat et teneatur, quodque idem dominus Valentinus archidiaconus quoddam pinnaculum Erkel

¹⁵⁹⁷ Előtte törölve: *Stephani*.

¹⁵⁹⁸ Az eredetiben tévesen: *decimas*.

¹⁵⁹⁹ Az eredetiben tévesen: *archidiaconatus*.

¹⁶⁰⁰ 1525. november 11.

vocatum propriis suis expensis cilindris stabulumque domus archidiaconatus Dobochensis in suis ruinis per consuetas plicaturas reformare ac deambulatorium horti domus eiusdem archidiaconatus virgultis restaurare teneatur. Ad que premissa omnia et singula idem dominus Valentinus archidiaconus se personaliter obligavit testimonio presentis signature mediante.

Iohannes de Thywys
notarius in premissis
scripsit

27. 1526. június 28.(?), Kolozsvár

Horváti Imre Kolozs vármegyei tizedszedő nyugtatja Gyerőffy Lászlót, hogy a neki 18 Ft-on bérbe adott kiskapusi, vásárhelyi és sztánai tizedek béréből megfizetett 9 Ft-ot.

Eredeti, papíron, a szöveg alá nyomott gyűrűspecstét nyomával, Mike Sándor-gyűjt. II, nr. 44 (DF 253624, CJ-F-00248-2-44). □ Regesztá: EMOKl 510. sz.

Emericus de Horwath decimator comitatus Colosiensis et administrator quartarum archydiaconalium eiusdem comitatus recognosco per presentes litteras meas, quod ex arendatione¹⁶⁰¹ decime possessionum¹⁶⁰² Kyskapus, Vasarhel et Sthzna (!) <arendavi>¹⁶⁰³ egregio domino Ladislao Geroffy pro florenis XVIII, de quibus solvit florenos VIII, et florenos VIII tenetur solvere ad festum Michaelis archangely¹⁶⁰⁴. Super quibus eundem quietum¹⁶⁰⁵ et expeditum reddo¹⁶⁰⁶, harum mearum litterarum vigore et testimonio mediante. Datum in Coloswar feria (!) ante festum Petri et Pauli apostolorum, anno Domini 1526.

28. 1527. szeptember 7., Torna

Verbőci István kancellár megerősíti Szobi Mihály kegyes adományát a ráglai Szt. Miklós-egyház részére.

Eredeti, szakadozott papíron, a szöveg alatt papírfelzetes gyűrűspecstét, Beszterce v It, Seria Ia. nr. 906. □ Regesztá: Berger: *Regesten* I. 1005. sz.

Nos Stephanus de Werbewcz, cancellarius serenissimi principis et domini, domini Joannis Dei gratia regis Hungarie, Dalmatie, Croatie etc., memorie commendamus tenore presentium significantes, quibus expedit, universis, quod nobilis Valentinus de Almad officialis oppidi nostri Erked nostrum veniens in conspectum in persona honorabilis viri Pauli de possessione nostra Walthera sew Kysdemethery nominata exhibuit nobis et presentavit quasdam litteras donationales egregii condam Michaelis de Zob, patris nostri charissimi sub sigillo suo, quo utebatur, sub inscriptione manus sue proprie super donatione et collatione quorundam duorum pratorum in territorio possessionis nostre Radla vocate ac totalis decime frugum atque pabulorum in territorio possessionum nostrarum Walachalium Ardan et Bwdak appellatarum per quoscunque Cristicolas (demptis eisdem Wolachiis) seminarum decimarumque solitarum, que ipsi condam Michaeli Zoby hactenus recolte sunt nobisque colligentes essent, ecclesie ipsius beati Nicolai episcopi et confessoris in prenotata possessione nostra Radla constructe et per consequens prefato Paulo de prefata possessione Walthra (!) sew Kysdemethery plebano ceterisque plebanis dicte ecclesie beati Nicolai episcopi et confessoris iuste tamen et debite successivis semper temporibus constituendis pro sua parentumque ipsius condam Michaelis Zoby animarum salute emannatas (!) suplicans nobis humiliter, ut easdem litteras ratas, gratas et acceptas habere nostrumque consensum eisdem prebere dignemur. Quarumquidem litterarum tenor is est: <Következik Szobi Mihály 1504. szeptember 8-i oklevele (l. fent)> Nos igitur humilima supplicatione prefati Valentini Almady nobis modo quo supra correcta pieque exaudita et admissa prelibatas litteras ipsius condam Michaelis de Zob non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vitio et suspitione carentes presentibusque litteris nostris privilegialibus de verbo ad verbum sine diminuatione et augmento aliquali insertas, quo ad omnes earum continentias, clausulas et articulos acceptamus, approbamus et ratificamus, et nichilominus eas ac omnia et singula in eis contenta prefate ecclesie beati Nicolai episcopi et confessoris ac prefato Paulo plebano futurisque plebanis eiusdem ecclesie universis innovantes perpetuo valituras confirmamus harum nostrarum vigore et testimonio litterarum manusque nostre proprii cyragrafo (!) et sigilli nostri usualis munimine roboratarum mediante. Datum in oppido nostro Thorna in vigilia festi Nativitatis sacratissime virginis Marie, anno virginei partis eiusdem millesimo quingentesimo vigesimo septimo.

¹⁶⁰¹ Az eredetiben tévesen: *arundacione*.

¹⁶⁰² Az eredetiben tévesen: *possessionis*.

¹⁶⁰³ Sor fölé írva.

¹⁶⁰⁴ 1526. szeptember 29.

¹⁶⁰⁵ Az eredetiben tévesen: *quitem* (?).

¹⁶⁰⁶ Az eredetiben tévesen: *redidi*.

Idem Werbewczy cancellarius,
qui suppra (!) manu propria etc.

29. 1528. május 3., Gyalu vára

Budai Pál, a Kolozs vármegyei tizednegyedek kezelője igazolja, hogy Gyerőffy László és Zsigmond teljesen megfizették az általuk bérbe vett szamosfalvi tizednegyed árát.

Eredeti, papíron, a szöveg alá nyomott gyűrűspecstől töredékével, Mike Sándor-gyűjt. II, nr. 45 (CJ-F-00248-2-45). □ Regesztá: EMOKl 513. sz.

Paulus Bwday administrator quarte comitatus C[olosiensis, etc.] recognosco presentibus quartam possessionis Zamosfalwa 1528 egregii[s] Ladislao et Sigismundo Ghyrewffy arendasse, ¹⁶⁰⁷super qua in festo Inventionis sancte crucis plenariam fecerunt solutionem vigore et testimonio presentium mediante. Datum in castro Ghyalw die annoque quibus supra.

30. 1529. január 18., Kolozsvár

Gerendi Miklós választott erdélyi püspök és királyi kincstartó nyugtatja Bethleni Elek erdélyi alvajdát és székely alispánt a Görgény vár tartozékaiból származó 1528. évi tizedek béreként fizetett 32 forint felől.

Eredeti, papíron, a szöveg alá nyomott gyűrűspecstől, Bethlen cs bethleni lt (P 1955), fasc. 5, nr. 11.

Nos Nicolaus de Gerend electus ecclesie Transsilvane et thesaurarius regius etc. fatemur per presentes, quod egregius dominus Alexius de Bethlen vicewayvoda Transsilvanus et Siculorum vicecomes etc. pretia decimarum suarum in pertinentiis castri Gewrgen habitatum anni 1528 nunc preteriti videlicet florenos triginta duos nobis integre et effective deposuit et persolvit, de quibus eundem quittum reddidimus et expeditum commisimus, imo reddimus et absolutum relinquimus harum nostrarum cirographo (!) et sigillo nostris consignatarum, vigore et testimonio litterarum mediante. Datum in Coloswar in festo beate Prisce virginis et martiris, anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo nono.

¹⁶⁰⁸Nicolaus de Gherend electus
Transsilvanus et thes(aur)arius manu propria.

31. 1529. május 21., Gyalu vára

Felvinci Demeter Kolozs vármegyei tizedszedő igazolja, hogy Gyerőffy László megfizette az általa 33 Ft-on bérbe vett györgyfalvi, patai, sztánai, kiskapusi és vásárhelyi tizedek árának felét.

Eredeti, papíron, a szöveg alá nyomott gyűrűspecstől nyomával, Mike Sándor-gyűjt. II, nr. 46 (CJ-F-00248-2-46). □ Regesztá: EMOKl 518. sz. (május 22-re keltezte).

Demetrius Felwincy decimator comitatus Colosiensis etc. recognosco presentibus decimas possessionum Ghyerghfalwa, Patha, Zthana, Kyskapws, Wasarhel 1529 egregio Ladislao Ghyrewffy de Wasarhel pro florenis XXXIII arendasse ac dedisse, de quibus feria quinta proxima ante festum Penthecosten (!)¹⁶⁰⁹ in civitate Coloswariensi florenos XVII solvit harum mearum litterarum vigore et testimonio mediante. Datum in castro Ghyalw feria sexta proxima post festum Penthecosten, anno quo supra.

32. 1529. szeptember 9.

A beszercei és királyi káptalanok papjai szabályozzák a tizedjövedelmük átvételének időpontjait.

C1: Egykorú másolat, két folió alakú papírlap harmadfél oldalán, a negyediken hátirattal, pecsételés nyoma nélkül, EK mlt, IV/124. — C2: Másolat a XVI. század második feléből a beszercei dékánok régi protocollumában, Enyedi Adorján erdélyi vikárius 1532. szeptember 1-jei megerősítő záradékával, a beszercei szász ev. káptalan lt, nr. 712, fol. 38v–39r. □ Regesztá: ErdKLt 475. sz.

[pag. 1.] Decretum venerabilium fratrum decanorum et plebanorum

¹⁶⁰⁷ Törölve: *de quibus*.

¹⁶⁰⁸ Másik egykorú kéz írásával.

¹⁶⁰⁹ 1529. május 20.

utriusque decanatus Bistriciensis et Kyalie super decimarum
 percipiendarum¹⁶¹⁰ iure inviolabiliter servando ab omnibus parochialium ecclesiarum
 plebanis presentibus et futuris semper temporibus durandis *editum autem est*¹⁶¹¹
 paribus annis, anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo nono,
 die nona Septembris,¹⁶¹² decanis venerabilibus Matheo d(octore) d(ecretorum)
nominato plebano Bistriciensi nondum confirmato Bistriciensis capituli
 et Thoma *plebano Vermusiensi*¹⁶¹³ *decano* ¹⁶¹⁴Kyalie etc.

Cum variis multiplicibus et innumeris sepe urgeamur exactionibus nedum a prelati nostris, verum etiam a secularis potentie magistratibus impositis, quas ante id etatis nostri maiores nedum non sustinuerunt, sed ne unquam veriti sunt futuras esse, eaque ratione parum cure habuerunt antiquas ipsorum consuetudines et iura capitulorum Bistriciensis ac Kyalie per litteras libro capitulari inscriptas memorie mandare, verum nostris temporibus non auream illam etatem, quam maiores nostri viderunt, sed ferream armorum strepitibus personantem agimus, quibus proh Deum atque hominum fidem quantis, quam ingentibus pressi simus oneribus ad regni huius Transylvaniensis patrie nostre, quam charissime conservationem pro virili levandis sustinendisque quis est, qui nesciat. Accedit illis oneribus pecuniariis, quod plerumque principes et episcopi ecclesie Albensis Transsilvanensis censum Sancti Martini vocatum die 13 mensis Novembris Bistricie deponi solitum a nobis exigant per minas et gravamina formidanda non quidem (ut credimus) studio pecunie titillante, sed necessitatibus regni impellentibus, sicut serenissimi domini, domini Sigismundi imperatoris Romanorum, regis Ungarie, Bohemie, Dalmatie, Croatie etc. temporibus sepe nostris maioribus contigit, veluti exemplum litterarum dicti imperatoris libro nostro capitulari insertum ostendit. Anticipato ergo termino solutionis census aliquando accedit fratres nostros aut ab hac vita decedere Deo iubente, aut loca mutare, quemadmodum presenti tempore evenit cum quibusdam fratribus nostris, videlicet Fabiano iuris utriusque doctore, plebano Bistriciensi prima mensis Septembris die ab hac vita migrante [pag. 2.] venerabilis dominus Matheus d(octor) d(ecretorum) plebanus Latine superioris in defuncti vita Fabiani doctoris locum successit per patronorum civitatis Bistriciensis nominationem¹⁶¹⁵ et benignitatem; in cuius locum puta Latine superioris *ecclesie* dotem vocatus est honorabilis dominus Michael plebanus de Jaad. Placuit tamen patronis possessionis Jaad honorabilem Servatium plebanum Aride Bistricie ecclesie Jaadensi preficere pastorem. Quibus mutationibus factis dubitatum est ab aliquibus nunquid decedentibus ab hac vita tali tempore futuri anni decimarum alique parte cederent, an novis potius successoribus remanerent futuri anni decime integre, qua de re fratribus nostris Bistricie loco solito congregatis matura¹⁶¹⁶ deliberatione consultantibus per natum maiores fratres nostros, qui multo tempore retroactio¹⁶¹⁷ iura capitulorum novere ostensum est et palam declaratum, talem fuisse consuetudinem molitam: Ut singuli plebani utriusque capituli Bistriciensis et Kyalie pro tempore constituti post primam sementem terre fideli frugum parenti creditam in autumnum quartam decimarum ratione suarum ecclesiasticis¹⁶¹⁸ futuro anno provenientium haberent; deinde censu Sancti Martini soluto aliam quartam decimarum possiderent, etiam si tempus solutionis solitum preverteretur. Tandem procedentibus anni insequentis diebus post cerei paschalis et fontis sacri consecrationem sabatho sacro *Pasce* peragi solitam et consuetam, tertiam mox decimarum quartam obtinerent. Postremo cum primus in campo fasciculus frugum succisarum *sive manipulus* extaret, ultima quartam decimarum omnium, nedum frugum, sed vini et quarumcunque aliarum rerum in decimis dari assuetarum haberent, venderent, colligerent, testarentur vel quemcunque in alium usum destinatum converterent. Quam consuetudinem maiorum nostrorum non modo laudaverunt fratres, sed eam omnimodam esse et de novo instituendam omnibus suffragiis collectis censuerunt, approbaverunt, et decreverunt per omnia puncta et clausulas memoratas perpetuis semper futuris temporibus durandam et ab universis fratribus presentibus et futuris successoribus in perceptione decimarum sub pena violati iuramenti seu periurii servandam. Qum (!) etiam placuit fratribus, ut cuncti successores nostri ante ipsorum confirmationem ab episcopo Albensis petentes decanum ipsorum pro tempore [pag. 3.] constitutum accedant manibusque suis iurent presens decretum inviolabiliter se servaturos esse, aut, si casus ita tulerit non posse decanum ante confirmationem accedere, aut presens decretum ignorarent, illico facta confirmatione decanum accedant, iurentque se hoc decretum et alia capituli iura servaturos esse. Si vero, quod non credimus, quispiam tam hebes foret, ut nollet ad presentem constitutionem resipiscere vel dure potius cervicis et insoleus, qui nollet aut non curaret dicto decreto fratrum paribus animis edito parere, veluti putridum, tabidum, olens et noxium membrum a corpore nostre unionis et fraternitatis abiceretur explodereturque, nihilominus autoritate reverendissimi domini episcopi Albensis Transsilvanensis aut eius vicarii ad observanda hec omnia per censuras et alia iuris remedia cogeretur inuitus et compelleretur, ut quod volens noluit inuitus amplecti et tenere semper, non sine perpetuo rubore adigatur, et sumptus omnes propterea expensos ad obolum usque fratribus pro servanda presenti constitutione litem ineuntibus reponat ac dissolvat.

¹⁶¹⁰ C2: *perceptione*.

¹⁶¹¹ A dőlten írt szavak csak a C1-ben találhatóak.

¹⁶¹² C2: *anno Domini 1529, 9 Septembris*.

¹⁶¹³ C2: *Wermosiensi*.

¹⁶¹⁴ C2, előtte: *capituli*.

¹⁶¹⁵ C2: *denominationem*.

¹⁶¹⁶ C1, törölve: *consultatione deliberantibus*.

¹⁶¹⁷ C2, tévesen: *retroacta*.

¹⁶¹⁸ C2: *ecclesiarum*.

[pag. 4.] *Egykorú kéz írásával: 1529, XVIII mensis Novembris, exhibito per dominum Adrianum doctorem.*

33. 1533. április 1., Gyalu vára

Statileo János erdélyi püspök egy évre bérbe adja somlyói Bátor István erdélyi vajdának 16 Kraszna vármegyei helység gabona-, bor- és báránytizedét.

Eredeti, papíron, a szöveg alá nyomott gyűrűspecsét töredékével, EK hhl, Cista comitatum (F 4), Kraszna, fasc. 1, nr. 6.

Joannes Statilius episcopus Transsilvanus, consiliarius regie maiestatis etc. tenore presentium significamus¹⁶¹⁹, quod nos universas nostras decimas frugum, vinorum et agnellarum anni presentis in possessionibus Kemmer, Lechmer, Bagos, Crazna, Ip, Bozzas, Hozzwazo, Reche, Keczel, Warsolcz, Horwath, Wylak, Perechen, Somlyo, Gorozlo cum pertinentiis et Sarvasag dedimus et locavimus spectabili et magnifico domino Stephano Bathory de Somlyo waywode Transsilvanensi et Siculorum comiti etc., immo damus et locamus presentium manu nostra propria subscriptarum et sigillo nostro roboratarum per vigorem et testimonio litterarum mediante. Datum in castro nostro Gyalw tertia feria proxima post dominicam Iudica, anno Domini millesimo quingentesimo tricesimo tertio.

¹⁶²⁰Joannes Statilius episcopus
Transsil(vanus) manu propria.

34. 1539. március 30., Szászfenes

András szászfenesi plébános, Kolozs vármegyei tizedbérlet igazolja, hogy Mikola László erdélyi alvajda kifizette a szentkirályi és szamosfalvi püspöki tizedek bérének a felét.

Eredeti, papíron, a szöveg alatt papírfelzetes, benyomott gyűrűspeccsel, Jósika cs hitbizományi lt, nr. 522.

Andreas plebanus de Zazphenes (!), arendator decimarum comitatus Colos fateor per presentes litteras meas universas decimas episcopales possessionum Zenthkiral et Zamosfalwa exceptis apibus et agnellis magnifico domino Ladislao Mikola et vicevaywode Transilvanensi pro florenis viginti octo arendasse, de quibus solvit florenos decem et quatuor, reliquos vero tenetur solvere ad festum sancti Michaelis archangeli¹⁶²¹, super quibus facio¹⁶²² ipsum quittum et expeditum super s[...] ¹⁶²³confectum. Datum in opido (!) Zazphenes die dominico Ramispalmarum, anno Domini 1539.

35. 1541. augusztus 25.

Az erdélyi káptalan – Statileo János erdélyi püspök engedélyével, továbbá Verancsics Antal prépost és Szentpáli Lőrinc hunyadi főesperes hozzájárulásával – a solymosi bortized negyedét Mihály ottani plébánosnak és utódainak engedi át.

Eredeti, papíron, hátlapján zárópecsét nyomával, EK mlt, V/41. □ Közlés: Szeredai: *Notitia* 160–161 (kivonatosan). □ Regeszta: ErdKLt 504. sz.

Capitulum ecclesie Albensis Transsilvane in Christo nobis dilecto honorabili Michaeli plebano oppidi Solymos, vicearchidiacono sedis Hwnyadiensis, salutem in Domino sempiternam! Oblata nobis per te in tui ac tuorum tuorum successorum plebanorum pro tempore constituendorum nominibus et in personis supplicatio continebat, quod licet tu et tui predecessores plebani in ipso oppido Solymos integram quartam ex omnibus rebus et bonis decimarum solitis libere perciperetis nuncque perciperetis, decimas vero vinorum ratione quarte hactenus non habuissetis, curam tamen et administrationem sacramentorum vestris parrochianis ac alia onera ecclesie vestre obire ferreque officio vestro exigente sustineretis. Supplicatum itaque per te in tui ac tuorum successorum plebanorum nominibus nobis extitit, ut nos his moti respectibus integram quartam decimarum vini tibi et successoribus tuis plebanis percipiendam concederemus. Nos igitur accepta huiusmodi tua supplicatione, habito prius cum r(everendissimo) in Christo patre et domino nostro domino Joanne Statilio episcopo Transsilvano ac regni Hungarie consiliario etc., domino et prelato nostro gratiosissimo consilio et matura deliberatione imploratoque eiusdem

¹⁶¹⁹ Az eredetiben: *significantes*.

¹⁶²⁰ Másik egykorú kéz írásával.

¹⁶²¹ 1539. szeptember 29.

¹⁶²² Az eredetiben tévesen: *facius*.

¹⁶²³ A fényképen a papírfelzet takarásában kb. egy szó nem látszik.

r(everendissi)mi domini nostri prelati benivole consensu pariter et assensu, accedente etiam ad hoc venerabilium dominorum Antonii Wrancii prepositi huius ecclesie in decimis nostris ex ipso oppido Solymos quotannis nobis provenire debentibus tertiam partem et Laurentii de Zenthpal archidiaconi Hwnyadiensis, sociorum et concanonicorum fratrum nostrorum integram quartam tam frugum, quam vinorum et omnium terrenascentium habentium beneplacita voluntate, premissis moti respectibus et, ut tu et tui successores universi plebani promptiores et alacriores in administrandis sacramentis et habendis cura gregis dominici efficiamini, de eorundem dominorum et fratrum nostrorum pari voluntate duximus annuentes et concedentes, quatinus a modo et deinceps perpetuis semper futuris temporibus tu et successores tui plebani ad rationem plebanie integram quartam vinorum decimalium ex omnibus promontoriis dicti oppidi Solymos pleno iure percipere possitis et valeatis, immo annuimus et concedimus hac siquidem conditione adiecta, quod solitum et consuetum pretium decimarum nobis et dictis dominis preposito et archidiacono eorumque successoribus salvum maneat, et per patronos eiusdem oppidi integre et sine omni defectu persolvatur. Casu autem, quo dicti patroni ob huiusmodi nostram concessionem vinorum decimalium tibi et successoribus tuis plebanis factam pretactas decimas nostras et eorundem dominorum prepositi et archidiaconi fratrum nostrorum solito pretio arendationis habere nollent, extunc tu et tui successores plebani (quatinus nos et ipsi fratres nostri pro nobis reservare nollemus aut nollent) easdem decimas solito pretio in arendam recipere nobisque et eisdem integre reddere et persolvere debeatis et sitis astricti. Ad que idem Michael plebanus se et suos successores perpetuo observanda obligavit coram nobis. In quorum premissorum fidem et testimonium presentes litteras nostras eidem et suis successoribus duximus concedendas. Datum feria quinta proxima post festum beati Bartholomei apostoli, anno Domini millesimo quingentesimo quadragesimo primo.

Hátlapján, egykorú kéz írásával: [Donatio quarte?] plebano (?) de Solymos.

36. 1544. január 11., Gyulafehérvár

Izabella királyné átengedi losonci Bánfi Gábornak, Pálnak és Ferencnek Borsa nevű birtokuk püspöki dézsmájának a felét, kikötvé, hogy annak bérét megfizetik a Doboka vármegyébe küldött tizedszedőknek.

Eredeti, papíron, pecsételés nyoma nélkül, EK hhl, Cista comitatum (F 4), Doboka, fasc. 2, nr. 30.

Isabella Dei gratia regina Hungarie, Dalmatie, Croatie etc. memorie commendamus per presentes litteras nostras, quod nos mote fidelitate et servitutibus fidelium nostrorum egregiorum Gabrielis, Pauli et Francisci Bamffy (!) de Lossonch medias decimas episcopales in possessione ipsorum Borsa eisdem concessimus futuris annis quibuslibet congregandas ac in ipsorum usum convertendas ita tamen, ut nobis aut hominibus nostris ad colligendas decimas in comitatu Dobocensi constitutis pretia mediarum decimarum prefate possessionis Borsa more consueto huius regni nostri Transsilvani et solitis terminis reddant ac restituant, committendo, ne qui alii contra hanc nostram gratiam memoratas decimas colligere, occupare et invadere audeant, harum nostrarum testimonio mediante. Datum Albe Julie feria sexta proxima inter octavas Epiphanie Domini, anno eiusdem millesimo quingentesimo quadragesimo quarto.

37. 1546. október 12., Székelyvásárhely

Eszéki János, szolnoki főesperesi arendátor az árpástói [tizednegyedét] bérbe adja Nagymihályi Jánosnak 5 Ft-ért.

Eredeti, papíron, a szöveg alatt papírfelzetes pecséttel, Sztáray cs lt (P 644), fasc. 1, nr. 44.

[Joan]nes Ezeki arendator ad rationem archy(diacon)atus in comitatu Zolnok fateor et recognosco <quartam>¹⁶²⁴ possessionis¹⁶²⁵ Arpasto fl(orenis) V anni presentis demptis apibus et agnellis egregio Joanni NaghMihaly vendidisse ac arendasse, de quibus fecit plenariam solutionem, super quo reddito quitum et expeditum harum testimonio manu propria scriptarum. Datum ex oppido Zekel¹⁶²⁶Wasarhel feria tertia ante festum Galli confessoris, anno 1546.

Joannes Ezeky manu propria.

38. 1552. április 24., Búza

Héjjasfalvi Gergely dobokai főesperesi arendátor a tötöri [tized] negyedét bérbe adja Tötötri Balázsnak 4 Ft-ért.

¹⁶²⁴ Tollban maradt.

¹⁶²⁵ Az eredetiben: *possessionem*.

¹⁶²⁶ Törölve: Wass.

10.1. Közöletlen források (válogatás)

Eredeti, papíron, a szöveg alatt gyűrűspeccsével, melyet a papír jobb alsó sarkának visszahajtásával fedtek le, Kornis cs lt, I/64 (CJ-F-00378-1-64).

Gregorius Heyasfalvy arendator quartarum archidiaconatus Dobocensis etc. fateor et recognosco per presentes meas quartam possessionis Tothewr egregio Blasio Thothewry pro florenis quatuor arendasse, de quibus solvit florenos duos, residuis vero tenetur ad festum beate divi Michaelis (!), super quibus eundem (?) quittum et expeditum reddo harum mearum presentium vigore et testimonio mediante. Ex Buza in festo beate Georgii anno Domini 1552.

39. 1554. április 12., Tasnád

Bornemissza Mihály tasnádi provizor a püspök parancsára fizetség gyanánt Csaholyi Ferenc részére adja bérbe az ilki, paposi, vitkai, fülesdi, berendi, simai és darnói tizedeket.

Eredeti, papíron, a szöveg alatt gyűrűspeccsével, melyet a papír visszahajtásával fedtek le, Gyulay–Kuun cs lt, I/202 (CJ-F-00351-1-202).

Nos Michael Bornemyzza provisor Thasnadiensis recognoscimus per presentes anni presentis harum possessionum decimas pro debita arenda Ilk cum pertinentiis florenis quadraginta septem, Papos cum pertinentiis florenis viginti, Wytká cum pertinentiis florenis sexaginta quatuor, Fylesd cum pertinentiis florenis viginti quinque, Berend cum pertinentiis florenis viginti, Syma, Darno florenis decem et quatuor ex commissione domini r(everendissimi)mi, domini nostri gratiosissimi duodecima Aprilis egregio domino Francisco Czaholy in sortem sui salarii locasse, dedisse et arendasse, de his ergo florenis decimarum prescriptarum predictum dominum Franciscum Czaholy reddimus quitum et expeditum harum nostrarum litterarum vigore. Datum Thasnadini duodecima Aprilis, anno Domini millesimo quingentesimo quinquagesimo quarto.

A szöveg alatt, jobb felől, azonos kéz írásával: Idem dominus Franciscus Czaholy mediam partem arende possessionum Syma, Darno debet.

Hátlapján, XVII. századi kéz írásával: Csaholyi Ferencz Bornemisza Mihálytól megh arendallya ennehany joszagnak jövedelmét. A(nno) 1554.

40. [1556. április 24.]

Olcsárdi István fehérvári provizor igazolja, hogy Zsuki János és Benedek kifizetett 10 forintot a két Szovát püspöki féltizede bérének első részleteként.

Eredeti, papíron, a szöveg alatt gyűrűspeccsét nyomával, Suky cs lt, I/220 (CJ-F-00423-1-220).

Zowath utraque medietas totalis decime episcopalis anni 1556 demptis agnellis et apibus arendata eg(regiis) Joanni et Benedicto Swky, deposuit pro prima solutione festi s(ancti) Georgii fl(orens) decem, t(ene)tur solvere in festo s(ancti) Michaelis totidem.

Stephanus de Olchard
provisor Albensis etc.

41. 1557. február 25., Gyulafehérvár

Olcsárdi István fehérvári provizor igazolja, hogy Zsuki Benedek Szovát birtok ezévi püspöki tizedének béréből második részleteként 5, főesperesi tizednegyede béréből pedig 3 forintot fizetett.

Eredeti, papíron, a szöveg alatt papírfelzetes gyűrűspeccsével, Suky cs lt, I/309 (CJ-F-00423-1-309).

Stephanus de Olchard provisor Albensis fatemmur (!) per presentes, quod nos ab egregio Benedicto Swky ratione decime episcopalis possessionis Zowath anni presentis pro secunda solutione recepimus¹⁶²⁷ florenos quinque, de quibus nos eundem quittum et expeditum reddidimus. Simul idem Benedictus Swky ratione quarte archidiaconatus Colosiensis de dicta possessione similiter florenos tres, in cuius testimonium presentes litteras nostras eidem dandas duximus et conferendas harum testimonio mediante. Datum Albe Iulie feria quinta proxima post festum diem beati Mathye apostoli, anno Domini millesimo quingentesimo quinquagesimo septimo.

42. [1563. május?]

¹⁶²⁷ Sor elé írva, utána törölve: *deposuit*.

Fehér és Küküllő vármegyék dézsmárenda-jegyzékének töredéke.

Eredeti, töredék, két keresztbe hajtott papírv összevarrásával keletkezett füzet nyolc oldala, BU, nr. 173 (SB-F-00003-1-173). Keltezésének indoklását lásd a 2.1.2.1. fejezetnél (150. jegyz.).

[fol. 1r]

Zentkyraly. — E: fl. 40, A: fl. 14. [1] Una quarta est arendanda. [2] Egr. Nicolavo (!) Forro quarta una arendata. Fl. sex den. 75 solvit.

Bago. — E: fl. 20, A: fl. 8. [1] Una quarta Francisco litterato arendata. Apud N. Forro restant fl. II den. 60. Solvit. [2] Egr. Nicolavo (!) Forro quarta una arendata. Fl. 4 den. 83 solvit.¹⁶²⁸

Lapad. — E: fl. 36, A: fl. 12. [1] Relicte provisoris quarta una assignata. [2] Egr. Joanni Baladffy quarta una arendata. Fl. sex solvit. Anne Salfy consorti egr. Georgii Melygh quarta una arendata. Fl. 6 solvit.

Mykloslaka et Cheztwe. — E: fl. 27, A: fl. 9. [1] In toto arendata. Apud Vincentium Somogi restant¹⁶²⁹ fl. 3 anni 1561.

Haporthon, Espanlaka. — E: fl. 8, A: fl. 4. [1] Due quarte restant arendande. Apud Vincentium Somogi restant fl. 4 anni 1561. [2] Egr. Nicolavo Forro due¹⁶³⁰ quarte arendata. Fl. 4 solvit.

Bykeos. — E: fl. 33, A: fl. 11.

Ozd. — E: fl. 30, A: fl. 10. [2] Egr. Stephano Baladffy quarta una arendata. Fl. quinque solvit. Egr. Cristophoro Baladffy media d(ecime) assignata.

Herepe. — E: fl. 36, A: fl. 12. [1] Ex his media quarta arendata. Restant apud Petrum Forro anni 1560 fl. 14, anni preteriti fl. 6. [2] Egr. Valentino Kabos quarta una arendata. Fl. sex solvit. Relicte Joannis Pacholay quarta una arendata. Fl. sex solvit.

Medwes. — E: fl. 16, A: fl. 6. [2] Egr. Nicolavo Erdeo media decima arendata. Fl. VI solvit.

Syle. — E: fl. 15, A: fl. 5. [1] Restant apud Petrum Forro anni preteriti fl. 5¹⁶³¹.

[fol. 1v]

Chekelaka. — E: fl. 16, A: fl. 6. [1] Restant apud Valentinum Chekelaky fl. 5 den. 67. [2] Ex restantibus¹⁶³² fl. IIII solvit, adhuc¹⁶³³ restat fl. 1 den. 67.

Istwanhaza. — E: fl. 11. [1] Restant apud Christophorum Baladffy annorum quinque fl. 18. [2] Ex his restantibus fl. 17 solvit, adhuc¹⁶³⁴ restant den. 50 et den. 50 solvit. Egr. Christophoro Baladffy¹⁶³⁵ integra decima assignata.

ZentJacab. — E: fl. 11.

Thwr. — E: fl. 36, A: fl. 12.

Chywch. — E: fl. 9, A: fl. 3. [2] Egr. Demetrio Thomori integra decima arendata. Fl. sex solvit.

Koppan. — E: fl. 25, A: fl. 8 den. 25.

Me[g]kerek. — E: fl. 6, A: fl. 3.

Fe[l]dyod, Bechye, Beld. — E: fl. 60, A: fl. 20.

Swgod. — E: fl. 10, A: fl. 3. [1] Paulo Dechey q(uarta) 1 assignata. [2] Egr. Nicolavo Forro media decima arendata. Fl. 3 den. 25 solvit. Egr. Paulo Dechey media decima arendata. Fl. 3 solvit.

Forro. — E: fl. 36, A: fl. 12. [2] Egr. Francisco Hadrewy quarta una arendata. Fl. quinque den. 99 solvit. Egr. Melchiori Dobra quarta una arendata. Fl. sex solvit. Egr. Petro Horwat media decima arendata.¹⁶³⁶ Fl. 12 solvit.

ZentBenedek. — E: fl. 36, A: fl. 12. [1] Media tantum arendanda. [2] Relicte domine Joannis Pacholai quarte II arendate. Fl. 9 solvit. Egr. Paulo Dechey media quarta arendata. Fl. 3 solvit.

[fol. 2r]

Hary. — E: fl. 16, A: fl. 8. [1] Restant apud patronos. Fl. XII anni preteriti solvit.

Radnoth. — E: fl. 23, A: fl. 8.

Bwzasbochyard. — E: fl. 36, A: fl. 8.

Sorostely. — A: fl. 36. [2] Relicte domine Cherepowych quarta una arendata. Fl. 18 solvit.

Monora. — E: fl. 24, A: fl. 12. [2] Relicte domine Cherepowych integra decima arendata. Fl. 18 solvit.

¹⁶³⁷*Leorynchrewe.* — E: fl. 4, A: fl. 2.

Rapolt. — E: fl. 40, A: fl. 10.

Bakay. — E: fl. 3, A: fl. 1.

Folth. — E: fl. 14, A: fl. 6.

¹⁶²⁸ Alatta törölve: *Anne Salfy consorti egr. Georgii Mellygh quarta una.*

¹⁶²⁹ Az eredetiben tévesen: *renstant.*

¹⁶³⁰ Javítva *medie-ről.*

¹⁶³¹ Javítva *V-ről.*

¹⁶³² Az eredetiben tévesen: *renstantibus.*

¹⁶³³ Az eredetiben tévesen: *aduc.*

¹⁶³⁴ Az eredetiben tévesen: *aduc.*

¹⁶³⁵ Utána törölve: *assignata.*

¹⁶³⁶ Törölve: *Fl. [...] solvit.*

¹⁶³⁷ Törölve: *Mo.*

[fol. 2v]

Comitatus Kykeolleo

- Hozzwazo*. — E: fl. 50, A: fl. 25. [2] Egr. Anthonio Hozzwazoy quarta II⁴ arendata. Fl. 18 den. 75 solvit. Egr. Andre (!)¹⁶³⁸ Hozzwaszoy et Laszaro Chany quarta II⁴ arendata. Fl. 17 den. 19 solvit. Egr. Chistophorus Cherey pro parte sua fl. 1 den. 59 solvit.
- Darlach*. — E: fl. 32, A: fl. 12¹⁶³⁹. [1] Apud Gregorium Betlen restant fl. IIII⁴. Solvit.
- Zenavires*. — E: fl. 64, A: fl. 32. [2] Egr. Joanni Baladffy quarta media arendata. Fl. octo solvit. Egr. Gregorio Semyen quarta media arendata. Fl. octo den. 75 solvit.
- Kwndh*. — E: fl. 1640²⁶, A: fl. 13.
- Jew[e]dych*. — E: fl. 32, A: fl. 16. [1] Dom. Petro Hall[er] integra decima arendata. Fl. 24 solvit.
- Ermenyes*. — E: fl. 32, A: fl. 16. [1] Apud Gregorium Betlen restant den. 25. Solvit.
- ZenthIwan*. — E: fl. 32, A: fl. 16. [1] Apud Gregorium Betlen restant fl. XI. Solvit. [2] Egr. Gregorio Betlen q(uarte) II arendate. Fl. XI solvit.
- Zenthmyklos*. — E: fl. 28, A: fl. 14.
- Szagorh*. — E: fl. 50, A: fl. 25. [2] Egr. Benedictus Herencheny pro parte sua fl. 4 den. 69 solvit. Relicta Christophori Chani pro parte sua fl. 4 den. 69 solvit. Relicta Gregori (!) Nywtodi pro parte sua fl. 2 den. 68 solvit. Egr. Sebastianus Tarnochy pro parte sua fl. 9 den. 38 solvit. Egr. Sebastianus Tarnocy (!) pro parte Emerici Borsay fl. 9 den. 38 solvit. Item idem pro parte Joannis Horwat fl. 2 den. 69 solvit. Egr. Emericus Borsay die 26 mensis Aprillis (!) pro parte sua possessionis Zagorh contradicendo omnibus apud me fl. 9 den. 38 deposuit. Item Thomas Nywtody pro parte sua fl. 1 den. XXXIII solvit. Item Franciscus Rohmany pro parte sua fl. duos den. 67 solvit.
- Balastelke*. — E: fl. 44, A: fl. 22. [1] Dom. Petro Haller due quarte arendate. [2] Fl. 22 solvit. Anna Salffy consors egr. Georgii Melygh contradicendo omnibus pro futura cautela iurium suorum pro media quarta fl. sex deposuit.

[fol. 3r]

- Pochtelke*. — E: fl. 6, A: fl. 3. [1] Una quarta est tantum arendata.
- Adamos*. — E: fl. 18, A: fl. 9. [1] Relicte provisoris q(uarta) I assignata. [2] Egr. Valentino Pothok media quarta arendata. Fl. II den. 25 solvit.¹⁶⁴¹ Generose domine relicte Joannis Budahazy quarta media arendata. <Fl. II⁴ solvit.>¹⁶⁴² Item eadem pro media quarta contradicendo omnibus fl. similiter II⁴ apud me deposuit.
- Dombo*. — E: fl. 16, A: fl. 8. [2] Egr. Joanni Baladffy quarta una arendata. Fl. 4 solvit.
- Fylethelke*. — E: fl. 28, A: fl. 14. [1] Media quarta tantum erit arendanda. [2] Egr. Georgio Kachay q(uarta) media arendata. Fl. tres den. 50 solvit. Egr. Thomas Myhalfy die 22 Aprilis contradicendo¹⁶⁴³ omnibus patronis fl. septem deposuit.
- Hethwr*. — E: fl. 12, A: fl. 6.
- Monyoros*. — E: fl. 14, A: fl. 7. [1] Restant apud Gregorium Betlen fl. 5 den. 25. Solvit.
- Somogyon*. — E: fl. 32, A: fl. 16.
- Chykmanthor, Pype*,¹⁶⁴⁴ *Egresthw, Sagodh*. — E: fl. 32, A: fl. 16. [1] Una quarta est ex his arendata.
- Domald*. — E: fl. 16, A: fl. 8. [2] Egr. Joanni Baladffy quarta una arendata. Fl. 4 solvit.
- Kyrallyffolwa*. — E: fl. 32, A: fl. 16. [1] Una quarta est arendata. [2] Egr. Stephanus Baladffy pro parte sua fl. sex solvit. Egr. Sebastiano Tarnochy quarte II⁴ arendate. Fl. 12 solvit.

[fol. 3v]

- Gyakos*. — E: fl. 14, A: fl. 7.
- Abosffolwa*. — E: fl. 6, A: fl. 3.
- Wdwarhel, Zentlazo et Vamos* (!). — E: fl. 12, A: fl. 8.
- Nadasd*. — E: fl. 32, A: fl. 16.
- Hondorff*. — E: fl. 4, A: fl. 2 den. 25. [1]¹⁶⁴⁵ In tota arendata. [2] Egr. Gaspar Appaffy ex possessione Handorff cum contradictione pro medietate fl. tres deposuit.
- Zep[l]ak*. — E: fl. 10, A: fl. 5.
- Alsokapolna*. — E: fl. 16, A: fl. 8.
- Balasffolwa*. — E: fl. 4, A: fl. 2. [1] Restant in toto annorum sex [2] de quibus fl. 36 solvit.

¹⁶³⁸ Törölve: Cherey.¹⁶³⁹ Alighanem elírás, helyesen: 16 (vö. Jakó: *Dézsma* 28).¹⁶⁴⁰ Javitva, talán 25-ről.¹⁶⁴¹ Alatta törölve: Egr. Joanni Baladffy quarta una arendata. Fl. 4 den. 50 solvit.¹⁶⁴² Sor fölé írva.¹⁶⁴³ Törölve: fl.¹⁶⁴⁴ Alatta törölve: cum pertinentiis.¹⁶⁴⁵ Előtte törölve: Una quarta.

Ernye. — E: fl. 14, A: fl. 7. [1] Una ¹⁶⁴⁶quarta est arendanda. [2] Egr. Gasparo Appaffy quarta una arendata fl. tres den. 50 solvit.

Mykezazza. — E: fl. 13 den. 33, A: fl. ¹⁶⁴⁷6 den. 67. [2] Egr. Gregorio Horwat quarta una arendata. Fl. tres den. 33 solvit.

Cyawas. — E: fl. 24, A: fl. 13¹⁶⁴⁸.

[fol. 4r]

Danyan. — E: fl. 24, A: fl. 14¹⁶⁴⁹. [1] Quarta una arendata.

Almas. — E: fl. 14, A: fl. 7.

Desffolwa. — E: fl. 14, A: fl. 7. [1] Due quarte sunt arendande. [2] Relicte domine Andree Tarnochy quarta una arendata. Fl. tres den. 50 solvit.

¹⁶⁵⁰*Bwnh.* — E: fl. 6, A: fl. 3. [2] Egr. Gregorio Betlen q(uarte) II arendate. Fl. II den. 25 solvit.

Sard. — E: fl. 2, A: fl. 1. [2] Egr. Gregorio Semyen integra d(ecima) arendata. Fl. II solvit.

Galffolwa. — E: fl. 20, A: fl. 10. [1] Una quarta arendanda erit. [2] Egr. Anthonio Hoz[z]waszoy quarta una arendata. Fl. 5 solvit.

Pochffolwa. — E: fl. 2, A: fl. 1. [1] Una quarta arendanda erit.

Kyssaros. — E: fl. 24, A: fl. 14¹⁶⁵¹. [1] Una quarta erit arendanda.

Peterffolwa cum Pe[t]tend. — E: fl. 21, A: fl. 7. [2] Egr. Nicolano Forro media decima arendata. Fl. 7 solvit.

Korodzenthmarthon. — E: fl. 10, A: fl. 5. [2] Egr. Thome Myhalyffy quarte tres arendate. Fl. octo solvit.

[fol. 4v]

Bessenyeö. — E: fl. 16, A: fl. 8. [1] Dom. Tethey due quarte assignate. [2] Egr. Balthasari Cheghedy quarta una arendata. Fl. 4 solvit.

Mykeffolwa, Kapolna. — E: fl. 12, A: fl. 6.

Zanchyal. — E: fl. 16, A: fl. 8.

Hederffaya. — E: fl. 12, A: fl. 6.

Haranglab. — E: fl. 24, A: fl. 12. [1] Due quarte arendande erunt. [2] Egr. Francisco Bogathy q[uar]ta una arendata. Fl. sex solvit. Relicte Andree Tarnochy quarta una arendata. Fl. sex solvit.

Zenthmarthon, Chydeötelke. — E: -, A: fl. 16. [2] Relicte Chris[tophori] Chany media arendata. Fl. 4 solvit.

Kyszeöleös. — E: -, A: fl. 18. [1] Media quarta erit arendanda. [2] Egr. Thome Myh[a]lffy q(uarte) media arendata. Fl. quinque solvit.

utraque Teremy. — E: -, A: fl. 12.

Bohnya, Bernald, Gogan, Varallya. — E: -, A: fl. 16.

Ebsffolwa. — E: -, A: fl. 5.

43. 1563. október 31., Gyulafehérvár

II. János király utasítja a kijelölt királyi embereket, hogy tartsanak vizsgálatot arra nézve, hogy Tompaházán laktak-e korábban tizedfizető keresztények vagy sem.

Ái II. János király 1563. november 22-i oklevelében (l. alább), MNL-OL, KK hhl, Protocolla (F 15), vol. XVI, fol. 6r–7r. □ Regeszta: KmFJkv I. 50. sz.

Joannes secundus, Dei gratia electus rex Hungarie, Dalmatie, Croatie etc. fidelibus nostris nobilibus Sigismundo Horvath, Paulo Baki, Joanni Bekes, Emerico Versendi, Valentino Pothok de Galtho, Clementi Vezzeodi, Joanni Piski de G[al]theo, Gregorio Chabai, Francisco Bachmegyey, Ambrosio et Joanni Boltha, Jo[anni] Radichyth, alteri Joanni Kolchar de Ghaald, Francisco litterato Szegedi de Enyed, Andree Miske, Christophoro Miske, Joanni Chongway et Vincentio Somogy de Cheztwe salutem et gratiam! Noveritis, quod nobis sabato proximo post festum beate Luce evangeliste¹⁶⁵² unacum magistris nostris prothonotariis et iuratis sedis nostre iudicarie assessoribus pro faciendo moderativo iudicio causantibus in sede nostra iudiciaria pro tri[bunali] sedentibus Nicolaus¹⁶⁵³ de Visselen director causarum nostrarum regiarum pro egregio Andrea Oláh, aule nostre familiari cum nostris litteris procuratoriis ut actore iuxta continentiam litterarum nostrarum ammonitorium, evocatoriarum, prohibitoriarum et certificatarum ac nobilium Joannis Piski et Emerici Versendi, hominum nostrorum regionum exinde relatoriarum in figura iudicii nostri comparens, dictus procurator annotati actoris allegavit eo modo, qualiter idem actor a nobilibus Valentino et Paulo Chekelaki, Blasio Elekessy,

¹⁶⁴⁶ Előtte törölve: *est*.

¹⁶⁴⁷ Előtte törölve: *8*.

¹⁶⁴⁸ Alighanem elírás, helyesen: 12 (vö. Jakó: *Dézsma* 32).

¹⁶⁴⁹ Alighanem elírás, helyesen: 12 (vö. Jakó: *Dézsma* 33).

¹⁶⁵⁰ Előtte törölve: *Zep[m?]*.

¹⁶⁵¹ Alighanem elírás, helyesen: 12 (vö. Jakó: *Dézsma* 35).

¹⁶⁵² 1563. október 23.

¹⁶⁵³ Tévesen: *Nicolao*.

Blasio litterato, Simone Horvath, Francisco Rakossy et Thoma Saarpataki in causam attractis totalem decimam possessionis Thompaháza vocate in comitatu Albensi Transsilvanensi existentis habite prefato actori in sortem servicii sui per maiestatem nostram collatam rehabere vellet, quia eandem possessionem Thompahaza prius et antea Christiani inhabitassent, filialisque ecclesia fuisset, et exposit residui inhabitatores quoque eiusdem possessionis decimas solitas solvissent, nunc tamen Volachi decimas pendere nollent, a quibus iuxta statuta regni solutionem decimarum optaret. Quo audito Blasius litteratus de Sugod pro prefatis in causam attractis similiter cum nostris litteris procuratoriis nostram exurgendo in presentiam respondit ex adverso, quod ex illa possessione decimam solvere non tenerentur, quia templum Christianum in illa possessione nunquam fuisset, sed Volachale, nisi quia quodam tempore avus prefatorum Pauli et Valentini Chekelaki in eandem possessionem habitandi gratia se contulisset, et ibidem agendo unum mercenarium in illam possessionem condescendi fecisset, qui filios et filias progeniisset, illi postea ad templum possessionis Ujfalw ambulassent, alii autem Christiani prefatam possessionem [...] Thompahaza non incoluissent unquam, neque modo inhabitaren[t, decimam] vero de illa possessione nunquam solvissent, ut premititur, sed qui[nqua]ges[imam]. Quod probaturi in causam attracti parati essent, dictus actor quoque premissam assertionem suam antiquis regestris et humano testimonio se probaturum assumebat. Supplica[verunt] prefatarum partium procuratores per nos in premissis iuris aequitatem iusticieque [complement]um elargiri. Pro eo nos hiis perceptis iudicantes commisimus eo modo, ut prefatus actor registrum antiquum, si quod super facto premissis reperierit, coram nobis decimo quinto die a die datarum presentium computando producere, eadem etiam utraque partes humano testimonio quoque assertionem eorum comprobare debeant, ad quam quidem attestationem faciendam vos necessario transmitti debere videbamini. Proinde fidelitatis vestris harum serie committimus et mandamus firmiter, quatenus acceptis presentibus simul vel duo vestrum sub oneribus alias in talibus observare solitis decimo quinto die a die datarum presentium numerando ad faciem prescripte possessionis Thompaháza accedendo ibique universos testes, quos partes prescripte coram vobis duxerint nominandos, sub onere singularum sedecim marcarum gravis ponderis per eos, quorum interest, immediate et irremissibiliter exigendarum vestri in presentiam convocare ab eisdemque ad fidem eorum Deo debitam fidelitatemque nobis observandam de eo, utrum prescriptam possessionem Thompaháza prius et antea Christiani inhabitaverint, et filialem ecclesiam ad Uyfalw pertinentem habuerint, et decimas solitas solverint, vel autem templum Christianorum in illa possessione nunquam inhabitaverint, neque decimas solitas solverint, sed quinquagesimam tantum, nec ne, sciatis, inquiratis et experiamini meram, plenam atque omnimodam premissorum certitudinis veritatem. Et post hec vos huiusmodi attestationis et communis inquisitionis resciteque veritatis premissorum seriem, ut fuerit expediens, cum propriis et possessionum attestantium nominibus maiestati nostre fide vestra mediante referre vel rescribere debeatis et teneamini, secus non facturi, presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Albe Julie, nono die termini prenotati, anno Domini millesimo quingentesimo sexagesimo tertio.

44. 1563. november 22., Gyulafehérvár

II. János király ítéletlevele a tompaházi tized ügyében Oláh András udvari familiáris és a helyi földesurak közti perben.

Ái a kolozsmonostori requisitorok 1607. május 5-i oklevelében, MNL-OL, KK hhl, Protocolla (F 15), vol. XVI, fol. 6r–7v. □ Regesztá: KmFJkv I. 52. sz.

Joannes secundus, Dei gratia electus rex Hungarie, Dalmatie, Croatie etc. fidelibus nostris nobilibus Sigismundo Horvath, Paulo Baki, Joanni Bekes, Emerico litterato Wersendi, Valentino Pothok de Galtheo, Clementi Vesszeodi, Joanni Piski de Galtheo, Gregorio Chyabay, Francisco Bachmegyey, Ambrosio et Joanni Boltha, Joanni Radichith, Joanni Kolchar de Gaald, Francisco litterato Szegedi de Enyed, Andree Miske, Christophoro Miske, Joanni Chyongway et Vincentio Somogy de Chezthwe salutem et gratiam! Noveritis, quod nobis feria quinta in die festi beati Martini episcopi¹⁶⁵⁴, instante videlicet termino celebrationis iudiciorum festi beati Luce evangeliste proxime preteriti¹⁶⁵⁵, ad quem utputa terminum universe cause fidelium nostrorum regnicolarum Hungarie et partium regni Transsilvanie factum decimarum, trans[missionum], honoris et tutele ac alie continue adiudicari solite per maiestatem nostram generaliter fuerant prorogate, unacum magistris nostris protonotariis et iuratis sedis nostre iudicarie [assessoribus] pro faciendo moderativo iudicio causantibus in sede nostra iudiciaria pro tribunali sedentibus Nicolaus de Wisselen pro egregio Andrea Oláh¹⁶⁵⁶ aule nostre familiari cum nostris litteris procuratoriis ut actore ab una ac Blasius litteratus Sugodi pro nobilibus Valentino et Paulo Chekelaki, Blasio Elekessi, Blasio litterato, Simone Horvath, Francisco Rako[ssy] et Thoma Saarpataki in causam attractis similiter cum nostris litteris procuratoriis iuxta continentiam litterarumstrarum adiudicatoriarum, attestathoriarum, communis inquisitionis ac hominum nostrorum regionum exinde relatoriarum in figura iudicii nostri comparentes easdem litteras nostras adiudicatorias, attestathoriarum cum litteris relatoriis hominum nostrorum regionum, videlicet Sigismundi Horvath de Szentkirali et Thome Verthy de Uyfalw, iidem procuratores utrarumque partium nobis in iudicio exhibendas et presentandas curaverunt. Quarum primarum

¹⁶⁵⁴ 1563. november 11.

¹⁶⁵⁵ 1563. október 18.

¹⁶⁵⁶ Tévesen megismételve: *Andrea Oláh*.

videlicet nostrarum adiudicatoriarum attestathoriarum tenor talis est: <Következik II. János választott király 1563. október 31-i oklevele (I. fent)> Secunda vero videlicet relatoria quamplurimorum hominum fassiones per prefatos homines nostros regios receptas in se continebant. Quibus exhibitis et presentatis supplicaverunt prefatarum partium procuratores per nos in premissis iuris equitatem iustitieque complementum elargiri. Verum quia, prout ex premissis informabamur, dictus actor assertionem suam premissam, eam videlicet, quod annotatam possessionem Thompaháza antea Christiani inhabitassent et decimas solitas solvissent, probaturum assumpsisse et in contrarium in causam attracti quoque responsionem eorum, eam utputa, quod preter progeniem unius cuiusdam mercenarii Christiani illam possessionem nunquam inhabitassent, neque decimas solvissent, sese verificare velle asseruisse, et licet pauci quidem testes actoris fateantur aliquos Hungaros decimas solventes illam possessionem inhabitasse, reliqui tamen testes etiam ipsius actoris ac prefatorum in causam attractorum quasi viginti quinque probi et idonei testes uno ore et concordi voce eandem possessionem Thompaháza Christianos non coluisse, Volachi autem ibidem residentes decimas nunquam solvisse fateri et affirmari comperiebantur manifeste, propter quod habito et assigno superinde prefatorum magistrorum nostrorum prothonotariorum et iuratorum sedis nostre iudicarie assessorum nobiscum in discussione et examine presentis cause constitutorum et existentium consilio prematuro et sana deliberatione iudicando commisimus eo modo, ut sicuti hactenus, ita etiam in posterum Volachi dictam possessionem Thompahaza inhabitantes decimas solvere nunquam teneantur, Hungari tamen ibidem residentes nunc et in futurum semper temporibus in successivis¹⁶⁵⁷ solitas decimas pendere debeant, prefatus autem actor in expensis per in causam attractos erogatis et in prosecutione huius litis expositis florenos duos et denarios viginti facientibus eisdem solummodo in causam attractis proveniendis convictus et aggravatus sit et habeatur. Imo decernimus et comittimus per presentes, quocirca fidelitati vestre harum serie firmiter committimus et mandamus, quatenus acceptis presentibus sub oneribus alias in talibus observare solitis simul vel duo vestrum ad facies cunctorum bonorum et iurium possessionariorum dicti convicti ubilibet haborum vicinis et commetaneis eorundem universis inibi legitime convocatis et presentibus accedendo, ibique primo de rebus mobilibus et immobilibus eiusdem convicti, si que¹⁶⁵⁸ reperiri poterint, illis vero non reper[tis] vel non suffiecientibus de eisdem bonis et iuribus suis possessionariis super prescriptis duobus florenis et denariis viginti dictis in causam attractis contradictione dicti actoris et aliorum quorumlibet previa ratione non obstante plenariam atque omnimodam satisfactionem impendere et post hec vos huiusmodi executionis vestre seriem, ut fuerit expediens, nobis ad decimum quintum diem ultime diei executionis premissorum legitime perdurandum fide vestra mediante referre vel rescribere debeatis et teneamini. Secus non facturi, presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Albe Julie, feria secunda proxima post festum beate Elizabet vidue, anno Domini millesimo quingentesimo sexagesimo tertio.

Az átíró oklevél szerint az szöveg alatt ezt állt: Lecta et extradata per me Ladislaum de Mechke, electe regie maiestatis protonotarium.

¹⁶⁵⁷ Az eredetiben tévesen: *successibus*.

¹⁶⁵⁸ Az eredetiben: *qui*.

10.2. Táblázatok

10.2.1. A felhasznált oklevelek jegyzéke¹⁶⁵⁹

Nr.	Dátum	Kibocsátó	Típus	Levéltári jelzet	Közlés	Nr.
1.	1199.XII.14.	pápa	peres (e-e)	AAV, RegVat, 4, 205v	Ub I. 4–5.	1.
2.	1213.	EP	adomány	HStAKöbg, U I/5 (DF 291413)(ái) AAV, RegVat, 9, 243r (ái)	Theiner I. 12	2. 3.
3.	1223.XII.12.	pápa	peres (e-e)	AAV, RegVat, 12, 130r-v	Theiner I. 43	4.
4.	1224.	király	adomány	Szász Nemzeti Lt, U I/3 (DF 244568)	Ub I. 32–35	5.
5.	1230.	király	adomány	Szatmárnémeti v lt: DL 90749 EK hhlt: DL 36296	DIR C, XI-XIII, I. 388–389.	6. 7.
6.	1235.XII.18.	pápa	peres (e-e)	AAV, RegVat, 18, 91r	Theiner I. 141–142	8.
7.	!1263.II.19.	király	adomány	EFLt: DL 37213	LtKözl 1984. 112–114	9.
8.	1283.VI.23.	EP	egyezség/ cenzus	EK mlt (DF 277186)	Ub I. 144–145	10.
9.	1288.X.27.	király	peres (e-v)	EK mlt (DF 277194)	Ub I. 158–159	11.
10.	1289.V.30.	EP	egyezség/ cenzus	EK hhlt: DL 28048 BU 40. (DF 246268)	Ub I. 159–160	12. 13.
11.	1291.II.22	király	dekrétum	EK hhlt: DL 30586	Ub I. 172–176	14.
12.	1298.I.13	EK	adomány (v)	EK mlt (DF 277215)	Ub I. 209–210	15.
13.	1300.I.6	gyfvári ágostonos	peres (e-e)	EK mlt (DF 277218)	ÁÚO V. 258–260	16.
14.	1300.IV.1	pápa	peres (e-v)	EK mlt (DF 277428)	Turul 2016. 97	17.
15.	1302.IX.4	EP	adomány (e)	EK mlt (DF 277228)	Ub I. 224	18.
16.	1303.I.9	EP	egyezség/ cenzus	EK mlt (DF 277229)	Ub I. 226–227	19.
17.	1307.X.11	pápa	egyezség/ cenzus - áí	medgyesi kápt. lt (DF 292063)	Ub I. 235–236	20.
18.	1308.II.4	pápa	egyezség/ cenzus - áí	medgyesi kápt. lt (DF 292062)	Ub I. 238	21.
19.	1308.XII.2	gyfvári ágostonos	egyezség/ cenzus - áí	EK mlt (DF 277229)	Ub I. 238–239	-
20.	1309.III.28	pápa	peres (e-e)	EK mlt (DF 277241)	Ub I. 292–293	22.
21.	1309.VI.7	pápai bíró	peres (e-e)	BAV, CodLat, 4013, 43r	Ub I. 284–285	23.
22.	1309.X.20	pápai bíró	peres (e-e)	EK mlt (DF 277241)	Ub I. 294–295	-
23.	1315.V.4	EP	adomány (v)	EK mlt (DF 277242) Szász Nemzeti Lt, U V/1827 (DF 292766)	Ub I. 313–314	24. 25.
24.	?1317	vikárius	peres (e-e)	BU 16. (DF 246244)	Ub IV. 327	26.
25.	1319.IX.26	király	peres (e-v)	EK hhlt: DL 30603	EOkm II. 330 – 331, 334. sz.	27.
26.	1322.X.16	vikárius	peres (e-e)	KK hhlt: DL 26369	Ub I. 367–368	28.
27.	1322.XII.23	pápa	peres (e-e)	AAV, RegVat, 74, 133v	Ub I. 368–369	29.
28.	1325.VI.11	tizedszedő	nyugta	Kállay cs lt: DL 50775	DIR C, XIV, II. 365–366	30.
29.	1327.VI.9	pápa	peres (e-e/v)	EK mlt (DF 277258)	Ub I. 411–412	31.

¹⁶⁵⁹ A táblázat első oszlopa az egyes oklevelek (mint szövegegységek) számát adja, az utolsó a felhasznált levéltári egységeket (oklevelek mint fizikai egységek).

10. FÜGGELÉK

30.	1327.IX.12	király	felszólítás	EK hhlt: DL 30617	EOkm II. 608. sz.	32.
31.	1328.V.4	pápai bíró	peres (e-e)	medgyesi kápt. lt (DF 292064)	Ub I. 415–418	33.
32.	1328.V.26	király	felszólítás	EK mlt (DF 277261)	Ub I. 419–420	34.
33.	1329.V.13	EP	egyezség – peres (e-v)	EK mlt (DF 277262)	Ub I. 427–428	35.
34.	1330.V.30e	pápai bíró	egyezség – census	EK mlt (DF 277252)	Ub I. 421–426	36.
35.	1330.V.30	VK	egyezség – census	EK mlt (DF 277264, 277267)	Ub I. 433–435	37. 38.
36.	1330.V.30	VK	egyezség – census	EK mlt (DF 277265)	Ub I. 435–436	39.
37.	1330–1336k	plébánosok	egyezség – census	Szász Nemzeti Lt, U V/1828 (DF 292767)	Ub I. 439–440	40.
38.	1331.V.1.k–XI.25.u	EK	számadás	EK mlt (DF 277266)	TTár 1911. 406–413	41.
39.	1334.VII.29	EK	peres (e-v)	EK mlt (DF 277273)	Ub I. 462–463	42.
40.	1334.XI.10-20	tizedszedő	számadás	Szász Nemzeti Lt, U V/1829 (DF 292768)	Ub I. 464–465	43.
41.	1334.	közjegyző	peres? (e-e)	EK mlt (DF 277447)	Ub III. 369	44.
42.	1335.VII.9	EP	egyezség – peres (e-v)	EK mlt (DF 277276)	DIR C, XIV, III. 582–584	45.
43.	1337.VI.10	nádor	peres (e-e)	EK mlt (DF 277270)	EOkm II. 937. sz.	46.
44.	1337.VI.10u	tizedszedő	missilis	EK mlt (DF 277270)	EOkm II. 938. sz.	-
45.	1341.X.31	pápa	peres (e-e)	AAV, RegVat, 129, 308v (DF 291745)	Theiner I. 644–645	47.
46.	1342.V.1	VK	(tizedszedő)	EK mlt (DF 277334)	DIR C, XIV, IV. 598–600	48.
47.	1342.X.21	királyné	peres (e-e)	KK mlt (DF 275168)	DIR C, XIV, IV. 601	49.
48.	1343.VII.29	VK	adomány (v)	EK mlt (DF 277297) Teleki cs mvhelyi lt: DL 73681	Ub II. 7–8	50. 51.
49.	1344.VII.27	király	dekrétum	EK mlt (DF 277426, 277552) barcasági kápt. lt (DF 286553, 286639, 286591) medgyesi kápt. lt (DF 292065)	Ub II. 21–23	52. 53. 54. 55. 56. 57.
50.	1345.II.20	VK	(tizedszedő)	EK mlt (DF 277304)	DIR C, XIV, IV. 637	58.
51.	1347.VII.11	EP	adomány (-v)	Teleki cs mvhelyi lt: DL 73682	Ub II. 42–43	59.
52.	1347.VII.14	KK	adomány (-v)	Teleki cs mvhelyi lt: DL 73652, 73679	Ub II. 44–46	60. 61.
53.	1348.IV.14	VK	(tizedszedő)	EK mlt (DF 277322)	Ub II. 53–55	62.
54.	1351.X.19	megye (Kolozs)	peres (v-v) / (bérbeadás)	Teleki cs mvhelyi lt: DL 73664	TelOkl I. 94–95	63.
55.	1352.IV.27	VK	(tizedszedő)	Bethlen cs bethleni lt: DL 62703	EOkm III. 649. sz.	64.
56.	1352.V.8	VK	egyezség – census (ái)	EK mlt (DF 277267)	Ub II. 86	-
57.	1352.VIII.22	erd. avd.	peres (e-v)	EK hhlt: DL 29148	DocRomHist C, X. 147–149	65.
58.	1352.IX.20	király	dekrétum	EK mlt (DF 277325)	Ub II. 89–90	66.

10.2. Táblázatok

59.	1357.I.26	király	felszólítás	EK mlt (DF 277340, 277349)	Ub II. 132–133	67. 68.
60.	1357.IV.8	király	felszólítás	EK mlt (DF 277349)	Ub II. 165	-
61.	1357.IV.10u	erd. vd.	felszólítás	EK hhl: DL 28073	DocRomHist C, XI. 106–108	69.
62.	1357.VII.26	király	felszólítás	KK hhl: DL 32197	EOkm III. 938. sz.	70.
63.	1357.VII.30	király	felszólítás	EK mlt (DF 277349)	Ub II. 165	-
64.	1357.VIII.17	VK	felszólítás	KK hhl: DL 32197	EOkm III. 947. sz.	-
65.	1357.X.30	közjegyző	egyezség – peres (e-e)	EK mlt (DF 277381)	Ub II. 145–148	71.
66.	1358.II.6	erd. vd.	egyezség – peres (e-v)	EK mlt (DF 277356)	Ub II. 148–149	72.
67.	1358.II.24	(pápa)	adomány (e)	AAV, RegSuppl, 31, 65r	RegSuppl II. 120–122. sz.	73.
68.	1358.II.24	(pápa)	adomány (e)	AAV, RegSuppl, 31, 65r	RegSuppl II. 124. sz.	-
69.	1359.V.8	erd. vd.	egyezség – peres (e-v)	EK mlt (DF 277349)	Ub II. 164–166	-
70.	1360.X.9	erd. vd.	egyezség – peres (e-v)	EK mlt (DF 277353)	DocRomHist C, XI. 538–539	74.
71.	1360.X.9	erd. vd.	egyezség – peres (e-v)	EK mlt (DF 277356)	Ub II. 182–183	-
72.	1362.VI.7	megye (Szatmár)	nyugta	Kállay cs lt: DL 51968	EOkm IV. 165. sz.	75.
73.	1363.	EK	adomány (e)	EK hhl: DL 28079	DocRomHist C, XII. 119–121	76.
74.	1364.IX.13	pápa	peres (e-e)	AAV, RegVat, 251, fol 347r	Függelék	77.
75.	1365.IX.17	király	(tizednegyedes egyház)	medgyesi kápt. lt (DF 292048)	Ub II. 229–230	78.
76.	1367.III.14	magán	felszólítás	EK mlt (DF 277376)	DocRomHist C, XIII. 332–333	79.
77.	1367.VII.4	EK	felszólítás	EK mlt (DF 277376)	DocRomHist C, XIII. 407	-
78.	1368.VI.13	KK	peres (e-e)	EK mlt (DF 277380)	Ub II. 313–314	80.
79.	1369.IV.24	Szfvári kápt.	egyezség – peres (e-e)	EK mlt (DF 277381)	Ub II. 322–323	-
80.	1369.XI.9	erd. vd.	egyezség – peres (e-v)	EK mlt (DF 277384)	DocRomHist C, XIII. 651–652	81.
81.	[1370.k]	vikárius	nyugta	Kállay cs lt: DL 56604	EOkm IV. 814. sz.	82.
82.	1370.VI.4	király	felszólítás	EK mlt (DF 277391)	DocRomHist C, XIII. 783–784	83.
83.	1374.X.31u	VK	statútum	Batthyaneum, VI/80, 57r–89v	DocRomHist C, XIV. 681–779	84.
84.	1377.IV.19	király	peres (v-v)	KK hhl: DL 32233, 28750	DocRomHist C, XV. 145–151	85. 86.
85.	1377.V.18	király	peres (e-v)	Kolozsvár v lt, Priv. V-2 (DF 281206)	Ub II. 462–463	87.
86.	1377.VII.25	pápa	adomány (e)	MKA: DL 6452 AAV, RegAven 201, 313r (DF 291088)	DocRomHist C, XV. 281–285	88. 89.
87.	1379.V.8	király	felszólítás/ peres (e-v)	Kolozsvár v lt, Priv. DDD-1 (DF 281021)	Ub II. 503	90.
88.	1380.V.14	király	felszólítás	EK mlt (DF 277411)	Ub II. 528	91.
89.	1381.IX.15	pápai legátus	(tizedszedő)	EK mlt (DF 277412)	DocRomHist C, XVI. 109–110	92.

10. FÜGGELÉK

90.	1382–1386	(pápa)	(tizedbirtokos plébániák)	Boroszlói EgyKt, Cod. IV. Q. 87.	Ub II. 563–564	93.
91.	1384.V.12	királynő	felszólítás/ peres (e-v)	EK hhlt: DL 28104	EOkm V. 789. sz.	94.
92.	1385.VIII.19	erd. avd.	peres (e-v)	KK mlt (DF 275199)	DocRomHist C, XVI. 640–641	95.
93.	1385.IX.5	EK	peres (e-v)	KK mlt (DF 275199)	DocRomHist C, XVI. 641–642	-
94.	1386.	EP	adomány (e)	Gyöngyösi: Inventarium, 53	DocArtPaul I. 178, II. 433	96.
95.	1386.	EP	peres (e-e)	BU 16. (DF 246244)	Ub IV. 327	-
96.	1390.	EP	peres (e-e)	BU 16. (DF 246244)	Ub IV. 327	-
97.	1393.X.8.	király	felszólítás/ peres (e-v)	EK mlt (DF 278414)	CDHung X/2. 120–122	97.
98.	1394.V.4	erd. avd.	egyezség/ peres (e-v)	EK mlt (DF 277424, 277425, 277427)	Ub III. 74–76	98. 99. 100.
99.	1396.III.1	KK	egyezség – census	EK mlt (DF 277431)	Ub III. 163–164	101.
100.	1397.IV.29	király	peres (e-e)	EK mlt (DF 277435)	Ub III. 176–177	102.
101.	1397.IX.15	EP	peres (e-e)	EK mlt (DF 277435)	Ub III. 180–184	-
102.	1397.	dékán	statútum	medgyesi kápt. lt	Ub III. 194–208	103.
103.	1398.IV.14	EP	adomány (e)	Toldalagi cs lt (DF 257485)	Függelék	104.
104.	1400.VII.11	erd. avd.	egyezség/ peres (e-v)	EK mlt (DF 277425, 277427)	Ub III. 260–261	-
105.	1402.VII.9	erd. vd.	egyezség/ peres (e-v)	EK mlt (DF 277425, 277427)	Ub III. 277–278	-
106.	1403.VI.17	EP	adomány (e)	HHStA (DF 287051) AAV, RegSuppl, 1101, 214v	Függelék (ZsOkl II/1. 2511. sz.)	105. 106.
107.	1403.	pápa	peres (e-e)	EK mlt (DF 277447)	Ub III. 369	-
108.	[1403–1408]	erd. örkk.	peres (e-v)	Teleki cs mvhelyi lt: DL 74453	Ub III. 276–277	107.
109.	[1403–1419]	EP	adomány (e)	AAV, RegSuppl, 1101, 215r	-	-
110.	1404.XII.29	EP	felszólítás	Teleki cs mvhelyi lt: DL 74451	ZsOkl II/1. 3567. sz.	108.
111.	1405.IV.16	király	peres (e-e)	EK mlt (DF 277446)	Ub III. 337	109.
112.	1405.V.13	EP	peres (e-e)	EK mlt (DF 277446)	Ub III. 338	-
113.	1405.V.13.k	pápa	peres (e-e)	EK mlt (DF 277447)	Ub III. 369	-
114.	1405.V.27.u	király	peres (e-e)	EK mlt (DF 277447)	Ub III. 370	-
115.	1405.IX.1	erd. vd.	peres (e-e)	EK mlt (DF 277447)	Ub III. 369–370	-
116.	1407.XII.6	király	egyezség/ peres (e-v)	EK mlt (DF 277425)	Ub III. 442	-
117.	1408.III.22	királyi biztos	felszólítás/ peres (e-v)	EK hhlt: DL 32540, 32513	Függelék	110. 111.
118.	1409.IV.8.u	király	(bortized)	Kolozsvár v lt, Priv. V-4 (DF 281208)	Ub III. 477–478	112.
119.	1411.VI.18	KK	adomány (e)	Holdházy-hagyaték (DF 272941)	ZsOkl III. 722. sz.	113.
120.	1411.VIII.20	EK	adomány (e)	EK mlt (DF 277452)	CDHung X/5. 137–138	114.
121.	1413.XII.18	pápai legátus	adomány (e)	Wesselényi cs bp-i lt: DL 105470.	ZsOkl IV. 1422. sz.	115.
122.	1414.I.28.	erd. avd.	(quarta, bortized)	MTA Kézirattár (DF 243929)	ZsOkl IV. 1632. = V. 143. sz.	116.
123.	1414.II.6	király	felszólítás / peres (e-e)	EK mlt (DF 277455)	Ub III. 591–592	117.

10.2. Táblázatok

124.	1414.VI.13	közjegyző	peres (e-e)	SzEvGylt, Urk. 610-A-22	Ub III. 596–599	118.
125.	1414.VI.30	közjegyző	peres (e-e)	BU 12. (DF 246240)	Ub III. 599–602	119.
126.	1414.X.10	király	(tizedbérlet, bortized)	Kolozsvár v lt, Priv. V-6 (DF 281210)	Ub III. 634–635	120.
127.	1415.I.13	király	felszólítás/ peres (e-v)	KK mlt (DF 275225)	Ub III. 640–641	121.
128.	1415.II.18	pápa	peres (e-e)	BU 13. (DF 246241) EK mlt (DF 277690) BU 43. (DF 246271)	Ub III. 644–646	122. 123. 124.
129.	1415.II.18-V.29.	pápai bíró	peres (e-e)	EK mlt (DF 277690)	Ub III. 646–651	-
130.	1415.VII.3	közjegyző	peres (e-e)	BU 14. (DF 246242)	Ub III. 662–663	125.
131.	1416.II.27	pápai bíró	peres (e-e)	MNM Törzsgyűjt.: DL 48268	ZsOkl V. 1618. sz.	126.
132.	1418.III.22	KK	adomány (e)	KK hhlt: DL 28166	ZsOkl VI. 1679. sz.	127.
133.	1418.X.6	erd. avd.	peres (e-v)	Teleki cs mvhelyi lt: DL 73695	TelOkl I. 433	128.
134.	1418.XII.19	pápa	peres (e-e)	EK mlt (DF 277702)	Ub IV. 62	129.
135.	1419.VIII.20	király	felszólítás / peres (e-v)	Kolozsvár v lt, Priv. V-7 (DF 281211)	Ub IV. 108–109	130.
136.	[1420k]. VII.22.e	magán	(tizedszedés)	Zichy cs zsélyi lt: DL 82957	ZOkm XII. 115	131.
137.	1421.III.18	király	egyezség/ peres (e-v)	EK mlt (DF 277427)	ZsOkl VIII. 311. sz.	-
138.	1423.X.20	király	felszólítás - census	besztercei kápt. lt, 712, 2r	Ub IV. 204–205	132.
139.	1423.XI.11	esperes	peres? (e-v)	Kállay cs lt: DL 54345	ZsOkl X. 1382. sz.	133.
140.	1425.X.18	EP	peres (e-e)	Bethlen cs bethleni lt: DL 62799	Ub IV. 238–239	134.
141.	1425.XI.13	dékán	peres (e-e)	Bethlen cs bethleni lt: DL 62799	Ub IV. 239–240	-
142.	1427.V.25u	vikárius	peres (e-e)	BU 16. (DF 246244)	Ub IV. 326–327	-
143.	1428.II.7	EP	peres (e-e)	BU 16. (DF 246244)	Ub IV. 326–327	-
144.	1429.XI.10	VK	peres (e-v)	KK mlt (DF 275249)	KmLt 124. sz.	135.
145.	1431.IV.11	(pápa)	adomány (e)	AAV, RegSuppl, 268, 50v	Lukcsics II. 21. sz.	136.
146.	1432.IV.11	király	felszólítás / peres (e-v)	Brukenthal-gyűjt. (DF 246319)	Ub IV. 458–460	137.
147.	1432.XII.21	király	felszólítás / peres (e-e)	Kemény József-gyűjt. (DF 253508) EK hhlt: DL 28212	(EMOkl 259. sz.)	138. 139.
148.	1432.XII.21	király	felszólítás / peres (e-v)	EK mlt (DF 277471)	Ub IV. 491–493	140.
149.	1434.VII.26	erd. vd.	felszólítás / peres (e-v)	EK mlt (DF 277475)	Ub IV. 529–530	141.
150.	1435.IV.10	király	felszólítás / peres (e-v)	besztercei kápt. lt 1. (DF 292080) BU 18. (DF 246246) BU 164. (SB-F-00003-1-164)	Ub IV. 562–564	142. 143. 144.
151.	1435.IX.14	EP	felszólítás / peres (e-v)	besztercei kápt. lt, 2. (DF 292081), 712, 5r és 33v-34r	Ub IV. 590–591	145. -
152.	1436.IV.22	király	felszólítás / census	besztercei kápt. lt, 712, 30r	Ub IV. 600–601	-

10. FÜGGELÉK

153.	1436.IX.1.u	király	felszólítás / peres (e-v)	EK mlt (DF 277481)	Ub IV. 613–615	146.
154.	1436.k	pápai bíró	(tized legitimálása)	BAV, CodLat, 7307, 23r–24v	Demény 66–73	147.
155.	1437.VII.6	KK	egyezség / peres (e-v)	EFLt: DL 36972 KK hhl: DL 36390, 3,4 KK hhl: DL 26877	Demény 76–90	148. 149. 150.
156.	1437.XI.26	pápa	(tizedfizetés)	AAV, RegLat, 357, 273	Demény 103–105	151.
157.	1439.IV.18	(pápa)	adomány (e)	AAV, RegSuppl, 357, 26r AAV, RegLat, 367, 136v és 142v	Lukcsics II. 630/1. sz.	152. 153.
158.	1439.IX.14	király	(tizedjog)	Kemény József-gyűjt. (DF 253497)	Ub V. 42–43	154.
159.	1441.IX.21	EP	adomány (e)	EFLt: DL 13646 MNL-OL, F1:3, 252v	Ub V. 87–88	155. 156.
160.	1443.III.18	plébános	peres (e-v)	EK mlt (DF 277495)	Ub V. 109–110	157.
161.	1443.VII.26	erd. vd.	adomány (e)	EK hhl: DL 28238	Függelék	158.
162.	1444.VIII.20	KK	peres (e-v)	KK hhl: DL 36406, 33, 1	KmJkv I. 522. sz.	159.
163.	1446.I.14	közjegyző	peres (e-e)	EK mlt (DF 277506)	Szeredai: Notitia 90–92	160.
164.	1450.VI.8.u	KK	adomány (v)	KK hhl: DL 36407, 87, 3	KmJkv I. 842. sz.	161.
165.	1450.XI.10	magán	(bérlet)	KK hhl: DL 28986	-	162.
166.	1451.V.6.k	KK (apát)	(tizedfizetés)	KK hhl: DL 36403, 42, 1	KmJkv I. 953. sz.	163.
167.	1451?.VIII.14	esperes	bérbeadás (v)	Petróczy cs lt: DL 39552	LtKözl 1931. 94	164.
168.	1451.X.12	KK (apát)	adomány (v)	KK hhl: DL 36403, 59, 5	KmJkv I. 988. sz.	-
169.	1451.XI.2	esperes	nyugta	Petróczy cs lt: DL 39579	LtKözl 1931. 95	165.
170.	1452.XII.4	erd. avd.	(tizedfizetés)	Beszterce v lt (DF 247267)	Ub V. 362–363	166.
171.	1453.X.	vikárius	peres (e-v)	Petróczy cs lt: DL 39581	LtKözl 1931. 96	167.
172.	1453.	EP	adomány (e)	Gyöngyösi: Inventarium, 54	DocArtPaul I. 178	-
173.	1454.I.12	pápa	peres (e-e)	AAV, RegSuppl, 497, 81	Lukcsics II. 1331. sz.	168.
174.	1454.II.26	KK	peres (e-e)	KK hhl: DL 36407, 49, 1	KmJkv I. 1147. sz.	-
175.	1454.X.4	király	felszólítás / peres (e-v)	BU 24. (DF 246252) besztercei kápt. lt, 712, 34r-v	Ub V. 463–464	169. -
176.	1454.XI.8	vikárius	peres (e-v)	Ibrányi cs lt: DL 62313	SzentReg 2795. sz.	170.
177.	1454.XII.7	plébános	peres (e-v)	Ibrányi cs lt: DL 62314	-	171.
178.	1454.XII.7	vikárius	peres (e-v)	Ibrányi cs lt: DL 62315	SzentReg 2800. sz.	172.
179.	1458.I.17	EK	bérbeadás (e)	Szász Nemzeti Lt, U IV/143 (DF 245704)	Ub VI. 2	173.
180.	1458.V.7	vikárius	bérbeadás	Gyulay-Kuun cs lt (DF 252884)	Függelék	174.
181.	1458.VIII.1	király	felszólítás / peres (e-e)	Kemény József-gyűjt. (DF 253508) EK hhl: DL 28212	EMOkl 321. sz.	- -

10.2. Táblázatok

182.	1460.VII.8	KK	egyezség / peres (e-v)	Kolozsvár v lt, Priv. V-9 (DF 281213) KK hhl: DL 36392, 92, 1	Ub VI. 81–82	175. 176.
183.	1461.VIII.22	vikárius	(tizedgabona)	Prímási Lt (DF 249026)	SzentReg 2905. sz. ¹⁶⁶⁰	177.
184.	1462.VI.11	király	felszólítás / peres (e-v)	EK mlt (DF 277550)	Szeredai: Notitia 100	178.
185.	1465.IV.18	erd. vd.	bérbeadás	Teleki cs mvhelyi lt: DL 74167	TelOkl II. 86–87	179.
186.	1465.VII.8	király	felszólítás / peres (e-v)	medgyesi ek. lt, 39.	Theil–Werner 36–37	180.
187.	1465.XII.28	EP	peres (e-v)	Bánffy cs lt (DF 260994)	-	181.
188.	1466.VI.27	király	felszólítás / peres (e-v)	EK mlt (DF 277560)	SzOkl VIII. 114–116	182.
189.	1468.VII.26.	tizedszedő	bérbeadás	Petróczy cs lt: DL 39571	LtKözl 1931. 102	183.
190.	1468.X.2	király	dekrétum	Szász Nemzeti Lt, U II/285	Ub VI. 361	184.
191.	1468.X.5	király	felszólítás / peres (e-v)	EK mlt (DF 277565)	LegEccl III. 529–530	185.
192.	1469.II.3	király	peres (e-v)	Kolozsvár v lt, Priv. DDD-2, 3, 4, 6 (DF 281022–5), V-13 (DF 281217)	Ub VI. 371–372	186. 187. 188. 189. 190.
193.	1469.XI.29	adószedő	felszólítás / fizetés	Beszterce v lt (DF 247312)	Ub VI. 431–432	191.
194.	1469.	(KK)	számadás	KK hhl: DL 36393, 148, 1	Fons 2012. 491–493	192.
195.	1470.II.17	vikárius	peres (e-v)	egri kápt. hhl, AB-22 (DF 210823)	-	193.
196.	1470.VI.18	KK	egyezség / peres (e-v)	KK hhl: DL 36393, 66, 2	KmJkv I. 1971. sz.	-
197.	1471.VII.2	adószedő	felszólítás / fizetés	Beszterce v lt (DF 247850)	Ub VI. 505–506	194.
198.	1471.VIII.27	király	felszólítás / peres (e-v)	EK mlt (DF 277574)	Szeredai: Notitia 105	195.
199.	1473.I.29	KK	(tizedbevétel)	EFLt: DL 17419, 17899, 36957 KK hhl: DL 27691	Ub VI. 541–542 (részl.)	196. 197. 198. 199.
200.	1473.II.10	KK	(tizedszedő)	KK hhl: DL 36393, 123, 3	KmJkv I. 2082. sz.	-
201.	1477.II.9-IX.3	EK	számadás	EK mlt (DF 277584)	TTár 1911. 414–419	200.
202.	1477.X.6	EK	adomány (e)	EFLt: DL 13646 MNL-OL, F1:3, 252v	ErdKirKv I/3. 22. sz.	- -
203.	1478–1479	VK (?)	felszólítás / peres (e-e)	EK hhl: DL 28212	-	-
204.	1479.VII.16	vikárius	felszólítás / peres (e-v)	EK hhl: DL 28349	-	201.
205.	1481.XI.17	EP	adomány (e)	medgyesi ek. lt, II/86, 56	Ub VII. 297–298	202.
206.	1484.IV.24	LK	adomány (e)	Becsky cs lt: DL 65132	DocBát 148–149	203.
207.	1485.	plébános	végrendelet	EK hhl: DL 30910	-	204.

¹⁶⁶⁰ Az ügy következő, 1461.IX.15-i szakaszára lásd: DL 249020.

10. FÜGGELÉK

208.	1486.V.30	király	felszólítás / peres (e-v)	BU 27. (DF 246255) besztercei kápt. lt 6. (DF 292085) és 712, 35r-v	Ub VII. 426 (reg.)	205. 206. -
209.	1486.IX.3	plébános	peres (e-v)	Leövey cs lt: DL 68076	SzentReg 3530. sz.	207.
210.	1487.X.2	király	adomány (e)	BU 33. (DF 246261) Muzsna k lt (–)	Theil–Werner 42–43	208. 209.
211.	1487.XI.11	király	adomány (e)	Medgyes v lt	Theil–Werner 44	210.
212.	1488.	(dékán?)	adójegyzék	besztercei kápt. lt, 712, 1r	VerArch 1862. 271–272	-
213.	1489.V.22	vikárius helyettese	peres (e-v)	Irinyi cs lt, I/19 (DF 280557)	-	211.
214.	1489.IX.9	erd. avd.	(tizedszedő)	KK hhl: DL 28597	-	212.
215.	1491.X.29	vikárius helyettese	felszólítás / peres (e-v)	besztercei kápt. lt 10. (DF 292089) és 712, 36r-37r	-	213. -
216.	1492.III.11	király	adomány (e)	Muzsna k lt (–)	Theil–Werner 45–46	-
217.	1492.X.6?	király	felszólítás / peres (e-v)	EK hhl: DL 32540	Függelék	-
218.	1492.X.1/8	király	felszólítás / peres (e-v)	EK hhl: DL 32513	Függelék	-
219.	1492.XI.6	dékán	egyezség / peres (e-e)	Muzsna k lt (–)	Theil–Werner 46–49	214.
220.	1493.I.20	provisor	nyugta / census	Szász Nemzeti Lt, U III/89 (DF 245396)	-	215.
221.	1493.VI.8	EK	egyezség / peres (e-e)	Muzsna k lt (–)	Theil–Werner 49–50	-
222.	1493.IX.23	erd. vd.	felszólítás / peres (e-v)	Török Bertalan-gyűjt. (DF 244553)	Függelék	216.
223.	1493.XI.21	király	felszólítás / peres (e-e)	BU 37. (DF 246265)	Theil–Werner 50–51	217.
224.	1494.IX.7	király	felszólítás / peres (e-e)	Szász Nemzeti Lt, U II/563 (DF 245206)	Teutsch: <i>Zehntrecht</i> 35	218.
225.	1495.III.29	EK	egyezség / census	BU 40. (DF 246268)	-	-
226.	1496.V.1k–1497.I.2	EK	számadás	EK mlt (DF 277625)	TTár 1911. 420–440	219.
227.	1496.VII.1	király	felszólítás / peres (e-v)	EK mlt (DF 277624)	Függelék	220.
228.	1496.XII.27	EP	felszólítás / peres (e-v)	EK mlt (–)	Szeredai: <i>Series</i> 171	221.
229.	1497.II.27	vikárius helyettese	felszólítás / peres (e-v)	Bethlen cs keresdi lt (DF 244437)	Függelék	222.
230.	1497.VII.26	EP	adomány (e)	EK mlt (DF 277628)	TTár 1907. 441–442	223.
231.	1497.VII.27	szászok (Szeben)	számadás	Szász Nemzeti Lt, R. I/4. 69.	Rechnungen 245	224.
232.	1497.X.1	dékán	felszólítás / census	besztercei kápt. lt, 712, 30r-v	-	-
233.	1497.XII.23	király	felszólítás / peres (v-v)	Bánffy cs lt (DF 261078)	-	225.
234.	1498.I.25	KK	jelentés / peres (v-v)	Bánffy cs lt (DF 261078)	-	-
235.	1498.II.24	király	felszólítás / peres (e-v)	EK mlt (DF 277631)	LegEccl III. 609	226.

10.2. Táblázatok

236.	[1499.II.8.u]	vikárius helyettese	peres (v-v) / (bérbeadás)	EK hhlt: DL 32547	SzentReg 3434. sz. ¹⁶⁶¹	227.
237.	1499.VII.21	EP	adomány (e)	BU 164. (SB-F-00003-1-164)	Fabritius 121	-
238.	1500.I.15	király	felszólítás / peres (e-v)	EK mlt (DF 277658, 277653)	Szeredai: <i>Series</i> 176–178	228. 229.
239.	1500.I.15	király	felszólítás / peres (e-v)	EK mlt (DF 277653)	-	-
240.	1500.II.6u	KK	jelentés / peres (e-v)	EK mlt (DF 277653)	-	-
241.	1500.II.25	király	peres (e-v)	EK mlt (DF 277653)	-	-
242.	1500.V.9	(pápa)	adomány (e)	AAV, RegSuppl, 1101, 214v	-	-
243.	1500.V.16	nádor	peres (e-v)	EK hhlt: DL 30063 Sztatmárnémeti v lt: DL 90758	NyIrk 2 (1958). 212	230. 231.
244.	1500.V.22	király	felszólítás / peres (e-v)	EK mlt (–)	LegEccl III. 635–636	232.
245.	1500.V.22	király	felszólítás / peres (e-v)	EK mlt (DF 277657)	Függelék	233.
246.	1500.VII.7	király	felszólítás / peres (e-v)	Sztatmárnémeti v lt: DL 90758 EK hhlt: DL 30063	NyIrk 2 (1958). 212	- -
247.	1500.VII.21	KK	jelentés / peres (e-v)	EK hhlt: DL 30063	NyIrk 2 (1958). 212	-
248.	1500.VIII.27	király	felszólítás / peres (e-v)	EK hhlt: DL 30063	NyIrk 2 (1958). 212–213	-
249.	1500.XII.24	erd. vd.	felszólítás / peres (e-v)	EK mlt (DF 277662)	Függelék	234.
250.	1500–1501	egri ppki korm.	számadás	AStMod, AmPrinc, 710, Intr., 28v, 29r	EgrSzkvEH 26, 27, 30	235.
251.	1501.I.3	KK	jelentés / peres (e-v)	EK mlt (DF 277662)	Függelék	-
252.	1501.I.8	király	felszólítás / peres (e-v)	Sztatmárnémeti v lt: DL 90759	-	236.
253.	1501	egri ppki korm.	számadás	AStMod, AmPrinc, 712, Intr., 185r-v	EgrSzkvEH 79	237.
254.	1501–1503	EP	adomány (e)	EK hhlt: DL 32607 EK mlt (DF 277800)	-	238. 239.
255.	1502.IV.26	közjegyző	peres (e-e)	BU 43. (DF 246271)	-	-
256.	1502.XII.18	közjegyző	végrendelet	EK mlt (DF 277674) ¹⁶⁶²	(ErdKlt 782. sz.)	240.
257.	1503.IV.10	EK	adomány (e)	EK hhlt: DL 32607	-	-
258.	1503.V.1	EK	peres (v-v) / (bérbeadás)	Wass cs lt (DF 252990)	WassLt 515. sz.	241.
259.	1503.IX.15	EP	egyezség / peres (e-v)	ENMLt, Törzsgyűjt. (DF 253757)	SzOkl III. 153–157	242.
260.	1503.XII.30–1504.XII.6	EK	számadás	EK mlt (DF 277689)	-	243.
261.	1503	egri ppki korm.	számadás	AStMod, AmPrinc, 715, 32r	EgrSzkvEH 165	244.
262.	1504.V.20	szászok (Selyk)	peres (e-e)	BU 46. (DF 246274) BU 48. (DF 246276)	Deutsch: <i>Zehntrecht</i> 133–136	245. 246.
263.	1504.V.23	közjegyző	peres (e-e)	EK mlt (DF 277690)	Szeredai: <i>Series</i> 139–146	-
264.	1504.VI.3	közjegyző	peres (e-e)	BU 47. (DF 246275)	-	247.

¹⁶⁶¹ A per további fejleményeire lásd: MonVespr IV. 111–113.

¹⁶⁶² Részleges átírása, amely azonban nem tartalmazza a tizedekre vonatkozó kitételeket: DL 22550.

10. FÜGGELÉK

265.	1504.VI.5	közjegyző	peres (e-e)	BU 48. (DF 246276)	Deutsch: <i>Zehntrecht</i> 132–136	-
266.	1504.VI.24	király	felszólítás / peres (e-v)	EK mlt (DF 277684)	Szeredai: <i>Series</i> 180	248.
267.	1504.IX.8	magán	adomány (e)	Beszterce v lt, I/a, 906.	Függelék	249.
268.	1504.IX.25	közjegyző	peres (e-e)	Szász Nemzeti Lt, U V/1882	-	250.
269.	1505.I.5	megye (Szatmár)	peres (v-v) / (bérbeadás)	Kende cs lt: DL 69889	Szatmár vm 449. sz.	251.
270.	1505.II.12	megye (Szatmár)	peres (v-v) / (bérbeadás)	Kende cs lt: DL 69923	Szatmár vm 450. sz.	252.
271.	1505.III.2	főesperes (Ugocsa)	bérbeadás	Becsky cs lt: DL 65194	Függelék	253.
272.	1505.IX.10	provisor	nyugta	Kassa v lt (DF 271219)	Függelék	254.
273.	1505.IX.24	KK	egyezség	KK hhl: DL 36399, 129-134, 1; Suky cs lt (DF 255265)	KmJkv II. 3375. sz.	255. 256.
274.	1505.X.3	főesperes (Ugocsa)	bérbeadás	Becsky cs lt: DL 65195	Függelék	257.
275.	1506 (?)	ügyvéd	peres (e-e)	EK hhl: DL 32545	-	258.
276.	1507	egri ppki korm.	számadás	AStMod, AmPrinc, 716, 47r	EgrSzkvEH 235	259.
277.	1508.IX.26	dékán	missilis / census	EK mlt (DF 277712)	ErdKLt 804. sz.	260.
278.	1508	egri ppki korm.	számadás	AStMod, AmPrinc, 717, 39r, 126v	EgrSzkvEH 299, 340	261.
279.	1509.II.7	vikárius	peres (e-v) / (bérbeadás)	Károlyi cs lt: DL 99240	KárOkI III. 63– 64	262.
280.	1509.V.22	tizedbérlő	nyugta	Kemény József gyűjt. (DF 253542)	Függelék (EMOkI 453.)	263.
281.	1509.VII.11	vikárius	peres (e-e)	szászbudai ek. lt (–)	Fabritius 156– 157	264.
282.	1509.X.5	vikárius	felszólítás / peres (e-v)	Károlyi cs lt: DL 99242	KárOkI III. 64– 66	265.
283.	1510.II.3.u	vikárius	(tizedszedő)	EK hhl: DL 29366v	-	266.
284.	1510.IX.20	főesperes (Fehérvár)	missilis / peres (e-v)	Szász Nemzeti Lt, U V/1226.	-	267.
285.	1510.X.28	közjegyző	ügyvédvállás	EK mlt (DF 277721)	ErdKLt 418. = 1085. sz.	268.
286.	1510. (?)	(ügyvéd?)	peres (e-e)	EK mlt (DF 277702)	-	-
287.	1511.I.31	vikárius he- lyettese	(tizedszedő)	Károlyi cs lt: DL 99253	KárOkI III. 73– 75	269.
288.	1513.I–IV.22	EK	számadás	EK mlt (DF 277731/b)	-	270.
289.	1514.I.29	EP	bérbeadás / átengedés (v)	Zichy cs zsélyi lt: DL 82385	-	271.
290.	1514.I.30	EP	bérbeadás / átengedés (v)	Zichy cs zsélyi lt: DL 82386	Függelék	272.
291.	1514.III.6	EP	bérbeadás / átengedés (v)	Zichy cs zsélyi lt: DL 82389	-	273.
292.	1514.III.19	EP	adomány (e)	Esztergomi kápt hhl (DF 209054, 272141)	Függelék	274. 275.
293.	1514.VII.20	EP	átengedés (v)	Zichy cs zsélyi lt: DL 82409	MonRustReb 171	276.
294.	1514.VIII.13	EP	átengedés (v)	Zichy cs zsélyi lt: DL 82411	MonRustReb 194	277.
295.	1515.IV.10	erd. avd.	adomány (v)	KK hhl: DL 28686	-	278.

10.2. Táblázatok

296.	1515.V.10	KK	iktatás / adomány (v)	KK hhl: DL 28686	-	-
297.	1515.X.20	pápai bíró	peres (v-v)	Kemény József gyűjt. (DF 253546)	- (EMOkI 476.)	279.
298.	1515.XI.23	város (Kvár)	egyezség	kolozsvári ek. lt (–)	-	280.
299.	1515.	magán	végrendelet	Komoróczy cs lt: DL 95139	-	281.
300.	1516.X.19	vikárius	peres (e-v)	Kemény József gyűjt. (DF 253548)	- (EMOkI 481.)	282.
301.	1516.XI.9	provisor	nyugta / census	besztercei kápt. lt 277. (SB-F-00008-277)	-	283.
302.	1516.	falú? (Törpény)	szabályzat	besztercei kápt. lt 752. (SB-F-00008-752)	-	284.
303.	1517.III.17	provisor	számadás	Zichy cs zsélyi lt: DL 82474	ZOkm XII. 379–380	285.
304.	1517.X.24	EP	felszólítás / peres (e-v)	Zichy cs zsélyi lt: DL 82485	Függelék	286.
305.	1518.IX.19	erd. avd.	átengedés (v)	EK mlt (DF 277755)	Függelék	287.
306.	1520.II.17–VIII.31	provisor	számadás	Zichy cs zsélyi lt: DL 82543	ZOkm XII. 382–422	288.
307.	1520.IV.15	provisor	(tizedszedő)	Zichy cs zsélyi lt: DL 82549	-	289.
308.	1520.V.25	erd. avd.	(tizedbér)	KK hhl: DL 27263	-	290.
309.	1520.VIII.26	plébános	(tizedszedés)	Zichy cs zsélyi lt: DL 82562	-	291.
310.	1520.X.18	provisor	(tizedszedő) / census	besztercei kápt. lt 15. (DF 292093)	-	292.
311.	1520.XI.7	EK	adomány (e)	EFLt: DL 13646 MNL-OL, F1:3, 252v	ErdKirKv I/3. 32. sz.	- -
312.	1520.XI.24	vikárius	felszólítás / peres (e-v)	ENMLt, Törzsgyűjt. (DF 253778)	-	293.
313.	1520.XII.10	vikárius	felszólítás / peres (e-v)	EK mlt (DF 277771)	Szeredai: <i>Notitia</i> 135–136	294.
314.	1521.III.19 v. 29	pápa	egyezség	KK mlt (DF 275298)	KvOkI I. 353–354	295.
315.	1521.[IV].16	pápai bíró	felszólítás / peres (e-v)	Károlyi cs lt: DL 99213	SzentReg 3930. sz.	296.
316.	1521.V.14	király	felszólítás / jogkörök	Dés v lt (DF 253408)	EgyhtEml I. 35	297.
317.	1521.XI.9–1522.I.18	szászok (Szeben)	számadás / peres (e-v)	Szász Nemzeti Lt, R.	Fabritius 171–172	298.
318.	1522.II.11	KK	kötelezvény	KK hhl: DL 36400, 49-50, 1 = 57-60, 1	KmJkv II. 3841–3842.sz. 1	299.
319.	1522.IX.11	pápai bíró	peres (e-v)	Zichy cs zsélyi lt: DL 82586	-	300.
320.	1522.XI.13	KK	egyezség / peres (e-v)	KK hhl: DL 36400, 80-83, 1 KK mlt (DF 275303)	KmJkv II. 3879. sz.	- 301.
321.	1522.	vikárius	felszólítás / peres (e-v)	ENMLt, Törzsgyűjt. (DF 253781)	SzOkI II. 10–11	302.
322.	1523.I.31	EP	nyugta	NszSzAELt (DF 285705)	Rábik: <i>Oklevelek</i> 174–175	303.
323.	1523	plébánosok	statútum	sebesi dékánóság protocolluma (1686)	MűlPrg 1889. 72–76	304.
324.	1524.V.31	KK	(bérbeadás)	KK hhl: DL 36402, 252-253, 1	KmJkv II. 4012. sz.	305.

10. FÜGGELÉK

325.	1524.VI.5	magán	missilis/ (bérbeadás)	Zichy cs zsélyi lt: DL 82659	-	306.
326.	1524.	provisor	számadás	Zichy cs zsélyi lt: DL 82961	ZOkm XII. 425–426	307.
327.	1525.II.7	közjegyző	(tizedszedő)	KK hlht: DL 36402, 234-236, 1	KmJkv II. 4075. sz.	-
328.	1525.V.16	vikárius	bérbeadás	Zichy cs zsélyi lt: DL 82698	Függelék	308.
329.	1526.II.17	EP	bérbeadás	dési ek. lt (–)	-	309.
330.	1526.III.7	EP	adomány (a)	EK mlt (DF 277800)	EgyhtEml I. 238–239	-
331.	1526.VI.6	ügyvéd	peres (e-e) / (bérbeadás)	EK mlt (DF 277802)	ErdKLT 470. sz.	310.
332.	1526.VI.28.?	tizedszedő	nyugta	Mike Sándor gyűjt. (DF 253624)	Függelék	311.
333.	1526.VIII.21	EP	felszólítás / census	besztercei kápt. lt 18. (DF 292095) és 712, 30v	-	312. -
334.	1526.IX.5	EP	nyugta / census	besztercei kápt. lt 17. (SB-F-00008-17) és 712, 30v-31r	-	313. -
335.	1527.IX.7	magán	adomány (e)	Beszterce v lt, I/a, 906.	Függelék	-
336.	1527.XI.17	királyi biztos	felszólítás / census	besztercei kápt. lt 20. (SB-F-00008-20)	-	314.
337.	1527.XI.30	EK	felszólítás / census	BU 96. (SB-F-00003-1-96)	-	315.
338.	1527.XII.4	EK	felszólítás / census	besztercei kápt. lt 19. (SB-F-00008-19)	-	316.
339.	1527.XII.17	vikárius	tiltakozás/ census	besztercei kápt. lt 20. (SB-F-00008-20)	-	-
340.	1528.I.28	erd. helytartó	felszólítás / census	besztercei kápt. lt 277/1 (SB-F-00008-277-1)	-	317.
341.	1528.V.3	tizedszedő	nyugta	Mike Sándor-gyűjt. (CJ-F-00248-2-45)	Függelék (EMOkI 513.)	318.
342.	1528.XI.9	vikárius	peres (e-e)	szászbudai ek. lt (–)	Fabritius 194–197	-
343.	1529.I.5	erd. avd.	(bérbeadás)	Beszterce v lt, I/a, 993.	Berger: <i>Regesten</i> 1097.	319.
344.	1529.I.18	EP	nyugta	Bethlen cs bethleni lt: V/11	Függelék	320.
345.	1529.V.21	tizedszedő	nyugta	Mike Sándor-gyűjt. (CJ-F-00248-2-46)	Függelék (EMOkI 518.)	321.
346.	1529.VII.23	erd. helytartó	bérbeadás	Kemény József-gyűjt., I/1, 12.	Jakó: <i>Dézsma</i> 9	322.
347.	1529.IX.9	dékán	statútum	EK mlt, IV/124. besztercei kápt. lt, 712, 38v	Függelék	323. -
348.	1529.IX.9	királyi biztos	nyugta / census	besztercei kápt. lt, 712, 31v, 2.	-	-
349.	1529.IX.12	erd. helytartó	nyugta / census	besztercei kápt. lt 277/2 (SB-F-00008-277-2) és 712, 31v, 1.	-	324. -
350.	1530.I.1	EP	felszólítás / census	BU 129. (SB-F-00003-1-129)	-	325.
351.	1530.I.14	EP	felszólítás / census	BU 131. (SB-F-00003-1-131)	-	326.

10.2. Táblázatok

352.	1530.V.20	EP	missilis / peres (e-e)	BU 134. (SB-F-00003-1-134)	Fabritius 199–200	327.
353.	1530.VIII.19	EK tagjai	missilis / census	BU 135. (SB-F-00003-1-135)	-	328.
354.	1530.IX.27	EP	nyugta / census	besztercei kápt. lt, 712, 32r, 2.	-	-
355.	1530.IX.27	EP	egyezség / census	besztercei kápt. lt, 712, 32r, 1.	-	-
356.	1530.XI.18	vikárius	nyugta / census	BU 137. (SB-F-00003-1-137)	-	329.
357.	1531.VIII.13	király	felszólítás / peres (e-v)	Kolozsvár v lt, Priv. DDD-5	KvOkl I. 372	330.
358.	1531.IX.29	EK	nyugta / census	BU 143. (SB-F-00003-1-143)	-	331.
359.	1532.VIII.28	EP	szabályzat megerősítése	besztercei kápt. lt 30. (SB-F-00008-30) és 712, 39v	-	332. -
360.	1532.IX.15	EP	nyugta / census	besztercei kápt. lt, 712, 32v	-	-
361.	1533.IV.1	EP	átengedés (v)	EK hhl, c. Kraszna, 1-6	Függelék	333.
362.	1533.VII.11	EK	egyezség / peres (e-v)	Kemény cs malomfalvi lt 89. (CJ-F-00370-89)	-	334.
363.	1533.VII.26	vikárius	felszólítás / peres (v-v)	EK mlt, V/10.	- (ErdKLt 857.)	335.
364.	1533.X.29	EP	nyugta / census	besztercei kápt. lt 277/3 (SB-F-00008-277-3)	-	336.
365.	1534.XI.5	EP	felszólítás / census	besztercei kápt. lt 34. (SB-F-00008-34)	-	337.
366.	1535.II.15	EP	missilis / census	Beszterce v lt, I/a. 1192.	EgyhtEml III. 12	338.
367.	1535.V.22	vikárius	peres(e-v)	Gyulai cs lt 6. (CV-F-00065-2-4-1(6))	-	339.
368.	1535.XI.4	EP	felszólítás / census	besztercei kápt. lt 37. (SB-F-00008-37)	-	340.
369.	1536.II.14	EK	adomány (e)	EK mlt, IV/103, V/20. KK mlt LXXVIII/22	EgyhtEml III. 75–76	341. 342. 343.
370.	1536.VI.26	király	adomány (e)	MKA, NRA, 563/26.	EgyhtEml III. 88–89	344.
371.	1536.XI.2	EP	nyugta / census	besztercei kápt. lt 277/4 (SB-F-00008-277-4)	-	345.
372.	1536.XII.5	vikárius	átengedés (v)	EK mlt, V/26.	AIIC 28/1988. 174–175.	346.
373.	1537.VII.16	vikárius	felszólítás / bérbeadás	Esterházy cs hercegi lt, C-177.	EgyhtEml III. 176–177	347.
374.	1538.IV.29	EK	adomány (e)	EK mlt, V/34. EK hhtl, c. Alba, 3-1-30	EgyhtEml III. 312–313	348. 349.
375.	1538.VIII.6	tizedszedő	nyugta	Beszterce v lt, I/a, 1251.	Berger: <i>Regesten</i> 1365.	350.
376.	[1538.XI.1e]	vikárius	peres (e-v)	EK mlt, V/36	EgyhtEml III. 313–314	351.
377.	1538.XI.1	király	felszólítás / peres (e-v)	EK mlt, V/36	EgyhtEml III. 313–315	-
378.	1539.III.30	tizedszedő	nyugta	Jósika cs hb. lt 522. (CJ-F-00255-1-522)	Függelék	352.

10. FÜGGELÉK

379.	1539.IV.17	fogott bírák	(tizedszedés)	EK hhlt, Lymbus, I.	SzOkl VIII. 280–282	353.
380.	1539.IV.19	EP fam.	nyugta	Jósika cs hb. lt 523. (CJ-F-00255-1-523)	-	354.
381.	1539.XI.10	plébánosok	vizsgálat	EK hhlt, c. Alba, 1-5-7	-	355.
382.	1540.I.5	vikárius	egyezség / peres (v-v)	Jósika cs hb. lt 525. (CJ-F-00255-1-525)	-	356.
383.	1540.IV.12	magán	missilis	OSzKKt, FolLat 1681, I, 79v–80v	EgyhtEml III. 453–454	357.
384.	1541.VI.3	magán	végrendelet	Zichy cs zsélyi lt, I/4, 1851.	Vekov: „Vége- di” 619–622	358.
385.	1541.VIII.25	EK	adomány (e)	EK mlt, V/41.	Függelék	359.
386.	1542.II.12	EP fam.	nyugta / mentes- ség	Jósika cs hb. lt I/22 (CJ-F-00255-1-22)	-	360.
387.	1542.VII.20	királyné	bérbeadás	Beszterce v lt, I/a, 1444.	Berger: <i>Reges- ten</i> 1566.	361.
388.	1542.IX.8	tizedszedő	bérbeadás	Beszterce v lt, I/a, 1444.	Berger: <i>Reges- ten</i> 1584.	-
389.	1542.X.11	magán	missilis	HHStA	EgyhtEml IV. 172	362.
390.	[1542.XI.5.e]	dékán	felszólítás / cen- zus	Marsigli-form. 32v	-	363.
391.	1542.XI.11u	királyné	nyugta / census	besztercei kápt. lt 277/6 (SB-F-00008-277-6)	EgyhtEml IV. 120	364.
392.	1543.V.28	eszt. érsek	missilis / (tized- szedés)	HHStA (–)	EgyhtEml IV. 264–265	365.
393.	1543.VII.15	magán	átengedés (v)	Kemény József- gyűjt. I/1. 32.	Jakó: <i>Dézsma</i> 9	366.
394.	1543. [VII.15.u]	vikárius he- lyettese	peres (v-v)	EK mlt V/60	-	367.
395.	1543.VIII.13	vikárius	felszólítás / peres (e-v)	Beszterce v lt, I/a. 1531.	Berger: <i>Reges- ten</i> 1667.	368.
396.	1543.VIII.27	vikárius he- lyettese	(tizedszedő)	EK mlt V/56	EgyhtEml IV. 294	369.
397.	1543.VIII.31	vikárius	egyezség / peres (e-v)	Dés v lt, 133. (CJ-F- 00024-133)	TörtLapok 1874. 504	370.
398.	1543.XI.6	királyné	felszólítás / cen- zus	besztercei kápt. lt 277/7 (SB-F-00008-277-7)	-	371.
399.	1543.XI.13	jegyző (vá- ros)	tiltakozás / cen- zus	besztercei kápt. lt 43. (SB-F-00008- 43)	-	372.
400.	1543.XI.20	plébános	bérbeadás	EK mlt V/59	EgyhtEml IV. 324	373.
401.	1544.I.11	királyné	bérbeadás	EK hhlt, c. Doboka, 2-30	Függelék	374.
402.	1544.VI.30	király	missilis	?	EgyhtEml IV. 363–365	375.
403.	1544.IX.1	jegyző (EK)	egyezség / peres (e-e)	EK mlt V/59	-	-
404.	1545.VII.28	királyné	felszólítás / peres (e-v)	Szász Nemzeti Lt, U V/1981.	Amlacher 115– 116	376.
405.	[1545–1546]	vikárius	peres (v-v)	ENMLt, Törzsgyűjt. I/2. 14 (CJ-F- 00546-1-2-14)	-	377.
406.	1546.VI.16	tizedszedő	nyugta	Bethlen cs bethleni lt, XXIV/1	-	378.
407.	1546.VI.30	tizedszedő	nyugta	Sztáray cs lt, I/43	-	379.
408.	1546.X.12	tizedszedő	nyugta	Sztáray cs lt, I/44	Függelék	380.

10.2. Táblázatok

409.	1546.XI.7	tizedszedő	elismervény	Teleki cs mvhelyi lt, fasc. 38, nr. 5080	-	381.
410.	1548.XI.15	királyné	nyugta / census	besztercei kápt. lt 277/8 (SB-F-00008-277-8)	EgyhtEml V. 75	382.
411.	1549.XI.2	királyné	felszólítás / census	besztercei kápt. lt 48. (SB-F-00008-48)	-	383.
412.	1550.IV.24	tizedszedő	nyugta	Sombory cs lt, 36/1	-	384.
413.	1550.X.27	dékán	felszólítás / census	Marsigli-form. 39v	-	-
414.	1550.XI.13	jegyző (város)	tiltakozás / census	besztercei kápt. lt 52. (SB-F-00008-52)	-	385.
415.	1550.XI.21	királyné	felszólítás / census	besztercei kápt. lt 53. (SB-F-00008-53)	-	386.
416.	1550.XI.24	vikárius helyettese	felszólítás / census	besztercei kápt. lt 51. (SB-F-00008-51)	-	387.
417.	[1550k]	tizedszedő	számadás	Gyulay-Kuun cs lt, I/405 (CJ-F-00351-1-405)	-	388.
418.	1551.VII.3	helytartó	visszaadás (e)	Dés v lt, 139.	EgyhtEml V. 548	389.
419.	1551.IX.1	vikárius helyettese	felszólítás / peres (v-v)	Suky cs lt, I/261. (CJ-F-00423-1-261)	-	390.
420.	1551.X.29	dékán	felszólítás / census	Marsigli-form. 41v	-	-
421.	1551.XII.14	alvárnagy	nyugta / census	besztercei kápt. lt 277/10 (SB-F-00008-277-10)	-	391.
422.	1552.I.13	tizedszedő	nyugta	Suky cs lt, I/308. (CJ-F-00423-1-308)	-	392.
423.	1552.IV.22	tizedszedő	nyugta	Kornis cs lt, I/63 (CJ-F-00378-1-63)	-	393.
424.	1552.IV.24	tizedszedő	nyugta	Kornis cs lt, I/64 (CJ-F-00378-1-64)	Függelék	394.
425.	[1552 k.]	provisor?	urbárium	GyfvKatGylt, VII. 2/b, 207–227	Jakó: „Erdélyi püspökség” 149–157	395.
426.	1553.IV.22	vikárius	felszólítás / peres (e-v)	EK mlt V/94 és V/97	Szeredai: <i>Notitia</i> 172–175	396. 397.
427.	1553.V.14 ?	erd. vd.	felszólítás / peres (e-v)	EK mlt V/97	-	-
428.	1553.V.17	király	felszólítás / peres (e-v)	dési ek. lt (–)	-	398.
429.	1553.VII.24	provisor	nyugta	EK mlt (DF 277497)	-	399.
430.	1553.XII.23	KK	urbárium	MKA, AcTr, 9/69	Makkai: <i>Pusztulás</i> 41–50	400.
431.	1553.XII.30	tizedszedő	nyugta	Haller cs lt (–) (CJ-F-00324-1-84!) ¹⁶⁶³	Jakó: <i>Dézsma</i> 10	401.
432.	[1553–1554]	?	számvetés (kár-tételek)	Prímási Lt	TTár 1881. 259–260	402.
433.	1554.II.19	megye (Fehér)	egyezség / peres (e-v)	EK mlt V/98.	-	403.
434.	1554.IV.11	provisor	bérbeadás/nyugta	Gyulay-Kuun cs lt, I/99 (CJ-F-00351-1-99)	-	404.
435.	1554.IV.12	provisor	bérbeadás/nyugta	Gyulay-Kuun cs lt, I/202 (CJ-F-00351-1-202)	Függelék	405.

¹⁶⁶³ Jelenleg tévedésből a Béli cs mezőmehesi lt-ba sorolva (I/84).

10. FÜGGELÉK

436.	1554.V.28	vikárius helyettese	felszólítás / peres (v-v)	Dés v lt, 158. (CJ-F-00024-158)	-	406.
437.	1554.VII.21	vikárius helyettese	felszólítás / peres (v-v)	Dés v lt, 159.(CJ-F-00024-159)	(TörtLapok 1874. 507)	407.
438.	1554.VIII.8	vikárius helyettese	peres (v-v)	Dés v lt, 161. (CJ-F-00024-161)	(TörtLapok 1874. 507)	408.
439.	1554.X.27	EP	felszólítás / census	besztercei kápt. lt 59. (SB-F-00008-59)	-	409.
440.	1554	pénzügy-igazgató	számadás	MNL-OL, E15:4, 542–560	Oborni: <i>Pénzügyek</i> 275–92	410.
441.	1554	?	urbárium	KK hhlt, Urbaria, fol. 1013r–1039v	-	411.
442.	1555.VII.24	főherceg	felszólítás / peres (e-v)	dési ek. lt (–)	-	412.
443.	1555.VIII.2	főherceg	felszólítás / peres (e-v)	EK mlt, V/102.	Szeredai: <i>Notitia</i> 176–177	413.
444.	1555.X.5	vikárius helyettese	felszólítás / census	besztercei kápt. lt 61. (SB-F-00008-61)	-	414.
445.	1556.IV.24	provisor	bérbeadás / nyugta	Suky cs lt, I/220. (CJ-F-00423-1-220)	Függelék	415.
446.	1556.VI.1	erd. helytartó	adomány (e)	kolozsvári isp. lt, A-14	KvOkl II. 26–27	416.
447.	1556.IX.25	vikárius helyettese	felszólítás / peres (v-v)	Haller cs lt, II/110. (CJ-F-00353-2-110)	Jakó: <i>Dézsmá</i> 12–13	417.
448.	1557.I.20	királyné	adomány (e)	kolozsvári isp. lt, A-17	KvOkl I. 388–389	418.
449.	1557.II.25	provisor	nyugta	Suky cs lt, I/309. (CJ-F-00423-1-309)	Függelék	419.
450.	1558.IV.13	királyné	adomány (e)	kolozsvári isp. lt, A-19	KvOkl I. 390	420.
451.	1559.V.7	tizedszedő	igazolás/ átengedés (v)	Bethlen cs bethleni lt, XXIV/7	-	421.
452.	1560.VII.29	király	felszólítás / peres (v-v)	EK hhlt, c. Alba, 1-5-13	-	422.
453.	1562.IX.1	király	adomány (e)	kolozsvári ek. lt, 8.	Jakab: <i>Emlékek</i> 9–10	423.
454.	1563.IV.24	tizedszedő	nyugta	Mike Sándor-gyűjt. (CJ-F-00248-1-17)	-	424.
455.	[1563.V.]	tizedszedő	számadás	BU 173. (SB-F-00003-1-173)	Függelék	425.
456.	1563.X.31	király	felszólítás / peres (v-v)	KK hhlt, Prot. XVI. 6r-7v	Függelék	426.
457.	1563.XI.22	király	peres (v-v)	KK hhlt, Prot. XVI. 6r-7v	Függelék	-
458.	1569.VIII.10	provisor?	urbárium	MKA, UeC, 46/80	Diaconescu: <i>Sátmar</i> 1–215	427.
459.	1569	tizedszedő	számadás	MKA, RegDec-a, BI-1569, nr. 1	N. Kiss: <i>Dézsmá</i> 417–424	428.
460.	1570.VIII.28	király	felszólítás / peres (v-v)	Károlyi cs lt, lad. 62, nr 6.	KárOkl III. 387–389	429.
461.	1570	tizedszedő	számadás	MKA, RegDec-a, BI-1570, nr. 5	N. Kiss: <i>Dézsmá</i> 425–431	430.
462.	1570	provisor	számadás	MKA, UeC, 113/2	-	431.
463.	1573.IV.23	tizedszedő	nyugta	Mike Sándor-gyűjt.	Jakó: <i>Dézsmá</i> 11	432.
464.	1576.IV.24	tizedszedő	nyugta	Mike Sándor-gyűjt.	Jakó: <i>Dézsmá</i> 13	433.

10.2. Táblázatok

465.	1578.III.14	erd. vd.	átengedés (v)	Wass cs lt (CJ-F-00457-2-40-249)	-	434.
466.	1583.II.3	fejedelem	átengedés (v)	Sombory cs lt (-)	EM 1941. 293–294 ¹⁶⁶⁴	435.
467.	1585.III.17	erd. vd.	átengedés (v)	MNL-OL, F1:3, 313v	ErdKirKv I/3. 641. sz.	-
468.	1585.VI.27	fejedelem	átengedés (v)	Wass cs lt (CJ-F-00457-2-65-2)	Jakó: <i>Dézsma</i> 18–19	436.
469.	1588.II.24	erd. vd.	felszólítás / peres (v-v)	EK hhlt, c. Küküllő, 1-27	-	437.
470.	1589.I.10	fejedelem	átengedés (v)	MNL-OL, F1:4, 185	ErdKirKv I/3. 878. sz.	438.
471.	1589.IV.22	Doboka vm	tizedbér kirovása	Wass cs lt	Jakó: <i>Dézsma</i> 19–20	439.
472.	[1589.]	tizedszedő	számadás	Mike Sándor-gyűjt.(?)	Jakó: <i>Dézsma</i> 20–75	440.
473.	1610.VIII.8	fejedelem	mentesítés	Bánffy cs lt	Jakó: <i>Dézsma</i> 81–82	441.

¹⁶⁶⁴ Vö. még 1591: ErdKirKv I/3. 1531. sz.

10.2.2. A tizedre vonatkozó oklevelek megoszlása kibocsátók szerint¹⁶⁶⁵

Kibocsátók	1199–1386	1390–1489	1491–1526	1526–1556	Össz.
Pápa (és kiküldöttjei)	20	12	5	-	37
Erdélyi püspök	11	14	16	16	57
Erdélyi vikárius és helyettesei	3	9	13	22	47
Erdélyi káptalan (és tagjai)	6	5	11	10	32
Kolozsmonostori konvent/ apát	2	14	9	1	26
Helyi papság	1	9	5	6	21
Külső hiteleshelyek	13	3	-	-	16
<i>Egyházi (összesen)</i>	56	66	60	55	236
Király (és családtagjai)	22	31	18	8+7	86
Nagybírák	9	13	6	10	38
Vidéki hatóságok	2	-	7	3	12
Közjegyzők	2	4	8	-	14
Adminisztratív személyzet	3	4	15	26	48
Egyéb világi	1	1	6	5	13
<i>Világi (összesen)</i>	39	53	60	59	211
Összesen	95	119	119	114	447

¹⁶⁶⁵ Az áttekinthetőség kedvéért a sokféle, de esetenként csak egyszer-kétszer előforduló oklevéladókat nagyobb kategóriákba vontam össze, az alábbiak szerint: A pápai oklevelekhez számítottam a bullák (19) és a szupplikációk (6) mellett a pápai legátusok (2) és kiküldött bírák (10) által kiállított okmányokat is. Az erdélyi prépost (1), örkanonok (1), káptalani jegyző (1), valamint a főesperesek (3) kiadványai az erdélyi káptalan neve alatt szerepelnek. A helyi papság alatt az esperesek (3), szász dékánok (8) és plébánosok (9) értendő. A külső hiteleshelyek címkéje mindenekelőtt a váradi székeskáptalant (12), továbbá a székesfehérvári társaskáptalant (1), a gyulafehérvári ágostonos (2) és a leleszi premonstrei konventet (1) rejtik. A királyi család oklevelei között kaptak helyet az uralkodók mellett a királynéi (8) és a főhercegei (2) kiadványok. A nagybírákhoz kerültek a vajdai (16), alvajdai (10) és nádori (2) oklevelek mellett a királyi helytartók (beleértve Fráter György és Várdai Pál, össz. 6) és királyi biztosok (3) levelei. A vidéki hatóságok alá soroltam a megyéket (5), szász székeket (3), városokat (3) és községeket (1). Az adminisztratív személyzetet a püspöki uradalmak provizorai (15), a tizedszedők (20), az egri püspökség kormányzója (5), királyi adószedők (2) és ismeretlen kibocsátók (2) alkotják. Az egyéb világiak kategóriájába fogott bírák (1), ügyvédek (3) és magánszemélyek (10) tartoznak.

10.2.3. A Közép-Szolnok vármegyei köznemesi¹⁶⁶⁶ birtokokról behajtott tized természerkezete 1570-ben¹⁶⁶⁷

Helység	Búza (kőből)	Zab (kőből)	Árpa (kőből)	Bor		Összérték (rajnai Ft)
				(hordó)	(csöbör)	
Szilágyszeg, Lele	14,5			1	6	22,61
Sámson	42			3	20	72,00 ¹⁶⁶⁸
Vaja	69					34,50
Zsibó	92			-	-	46,50
Mezőterem (SZR)	81		6			41,70
Benedekfalva	26			2	15 ¹⁶⁶⁹	13+30,40 ¹⁶⁷⁰
Pele, Keszi, Peleszarvad	44					22,00
[Kide] (SZR)	78					39,00
Bere (SZR)	12					6,00
Csomaköz (SZR)	95		12,5			50,40
Szödemeter	53			10	59,5	177,54 ¹⁶⁷¹
Csaholy	45			4	32	112,42 ¹⁶⁷²
Vezend (SZR)	113		5			57,50
Endréd (SZR)	173		13			89,10
Portelek (SZR)	60		5,5			31,10
Szodoró	38					19,00
Dengeleg (SZR)	147		2			73,90
Kőrös (?)	23					11,50
Reszege (SZR)	105		3			53,10
[Szuna]	24					12,00
Pér	38		4	12	66	211,28
Bósháza	31			4	31	94,86
Eor, Perse	48					24,00
Hatvan, Szántó	50					25,00
Haraklány	15					7,50
Panit	37			8	83	230,98
Völcsök	16	3				8,60
Kövesd	10			2	13	38,28
Diósad	21			1	12	41,22
Szér	15			1	3	15,18
Sarmaság	8			4	33	88,48
[Ete]	102		2			51,40
Ákos	7			3	35	93,10
Szakácsi	40			1	6	35,36
(Ér)Szentkirály	50					25,00
Balázsháza	4					2,00
Szarvad	10					5,00
Mindszent	25					12,50
Kávás	12					6,00
Gírolt	20					10,00
Géres	6					3,00
Össz. 45	1899,5	3	53		414,5	2044,01¹⁶⁷³

¹⁶⁶⁶ Minthogy a dézsma ekkor már kincstári kezelésben volt, a fiskális jóságok – a csehi és erdői uradalom, továbbá Zilah, Tasnád és tartozékaik – tizedét a földesúri járadékokkal vonták össze, vö. uo. pag. 1.

¹⁶⁶⁷ Az adatok forrása: UeC, fasc. 113, nr. 2, pag. 8–12. — Kiszámítható, hogy egy kőből búza egyenértéke 50 dénár, egy kőből zabé, ill. árpáé 20–20 dénár, egy csöbör boré pedig általában 256 dénár (Benedekfalva, Csaholy és Pér kivételével, de az első kettő szövegromlással magyarázható, l. alább. Pér esete talán a környékbeliektől eltérő nagyságú, helyi űrmértékkel van összefüggésben – vö. N. Kiss: *Dézsmajegyzék* 403).

¹⁶⁶⁸ A helyes egyenérték 72,2 rFt lenne.

¹⁶⁶⁹ A pénzbeli egyenérték végződése alapján javítva 19-ről; a tisztázás során történt torzulást feltételezve.

¹⁶⁷⁰ Az összeg második tagja eredetileg 38,40 rFt lehetett.

¹⁶⁷¹ Az ímok tévesen csak 59 csöbör borral számolt; a helyes egyenérték 178,82 rFt.

¹⁶⁷² Az egyenérték helyesen 104,42 rFt kellene legyen.

¹⁶⁷³ Az eredetiben tévesen 2443,99 rFt végösszeget adnak meg. — Ha a javasolt emendálásokat figyelembe vesszük, a *summa* 2045,09 rFt-ra rúgna.

10.2.4. Természetben beszedett tizedek az erdélyi vármegyékben (1589)¹⁶⁷⁴

Helység	R ¹⁶⁷⁵	Búza ¹⁶⁷⁶	Zab	Árpa	Kender	Len	Bor
		(kalangya) ¹⁶⁷⁷					(csöbör)
Nagylak (FH) Káptalan (FH)	1/4	48,5 (194)	3				
Solymos (HD) Haró (HD)	1	35,3 (35,3)					
Kéménd (HD)	1	15 (15)					
Branyicska (HD)	1	44,1 (44,1)					
Abosfalva (KÜ)	1	68 (68)	10				
Szépmező (KÜ)	1/12?	23,3 (279,6)	4,2				50 (600)
Bénye (KÜ)	1/18?	13,2 (237)	10				
Kóródszentmárton (KÜ)	1/2	45 (90)	10				32 (64)
Bádok (DO)	7/8	21 (24)	2				
Szalakovácsi (DO)	13/16	116 (142,8)	18				
Fodorháza (DO)	3/4	17,4 (23,2)	3				
Ördögkeresztúr	1/4	8 (32)	2				
Gyulatelke (DO)	1/2	25 (50)	2				
Márokháza (DO)	1/2	40 (80)	7,5				
Szava (DO)	3/4	55 (73,3)	12,5				
Dengeleg (BSZ)	5/16	35 (112)					
Péntek (BSZ)	1/8	16 (128)	6,2				
Visa (KL)	1	100 (100)					28 (28)
Légen (KL)	1/2	19 (38)					
Topaszentkirály (KL)	1	50 (50)	?				?
Palatka (KL)	1/2	83 (166)	45	9			
Komjátszeg (TD)	1	80 (80)	20		5,2		
két Jára (TD)	1/2	130 (260)	21				
Szind (TD)	1/4	40 (160)				8,3	28 (112)
Detrehem (TD)	1	120 (120)	36				
Mezőszengyel (TD)	1/2	39 (78)	6				
Pusztaszentmiklós (TD)	1	43 (43)					
Dellő (TD)	1	36,5 (36,5)	3,5				
Dátos (TD)	1	140 (140)					
Keresztes (TD)	1	28 (28)	19			5	
[Erdő]Szendgyel (TD)	1	54 (54)			2,4		
Almás (TD)	1	36 (36)	4				
Keresztúr (TD)	1/4	24 (96)					
Össz. (36 falu)		1648,4 (3113,9)	253,9		7,6	13,3	138 (804)

¹⁶⁷⁴ Az adatok forrásai: Jakó: *Dézsma* 21, 26, 32, 33, 35, 37, 38, 41, 42, 49, 51, 54, 56, 65, 66, 67, 68, 69.

¹⁶⁷⁵ Az oszlopokban látható törtszám mutatja, hogy a helybeli tized hányad részét szedték be természetben a kincstár javára.

¹⁶⁷⁶ Zárójelben a teljes birtokra kivetített tizedmennyiség nagysága.

¹⁶⁷⁷ A kévéknél 30-at számoltam egy kalangyára, mert ebben az időben ez tekinthető a leggyakoribb számítási módnak (vö. N. Kiss: *Dézsma-jegyzékek* 7 [9. jegyz.], 9, 10, 11, 403, 425), bár a 26 kévés kalangya is elterjedt volt (uo. 9, 11, 417).

10.2.5. Tizedbirtokosok említései

Terület v. helység ¹⁶⁷⁸	Tizedbirtokos	Forrás
(Tisza-Borsova-köz)	(ugocsai fesp)	1319: EOkm II. 330–331, 334. sz.
(Máramaros)	(EP)	1300: EOkm I. 592. sz.
(Meggyesalja)	plb (3/4)	1377: DocRomHist C, XV. 282
Ugocsai főesperesség	EP (3/4) ugocsai fesp (1/4)	1288: EOkm I. 440. sz.; 1325: uo. II. 521. sz.; 1524: ZOkm XII. 425; 1543: EgyhtEml IV. 264; [1550k]: Gyulay–Kuun cs lt, I/405. 1505: DL 65194, 65195
Batiz, Daróc, Kishódos, Kisnamény, Lázári, Mélytelek, Nagyhódos, Rozsály, Vasvári, Zajta	EP (3/4) + ugocsai fesp (1/4)	1538: EgyhtEml III. 314 [1550k]: Gyulay–Kuun cs lt, I/405.
Berend, Darnó, Fülesd, Sima	EP (3/4) + ugocsai fesp (1/4)	[1550k]: Gyulay–Kuun cs lt I/405; 1554: uo., I/202
Botpalád, Kispalád, Uszka	EP (3/4) + ugocsai fesp (1/4)	[1550k]: Gyulay–Kuun cs lt, I/405; 1554: uo., I/99
Csegöld	EP (3/4) + ugocsai fesp (1/4)	1523: DF 285705; 1524: ZOkm XII. 426; [1550k]: Gyulay–Kuun cs lt, I/405
Kispeleske, Komlód, Nagygéc, Nagypeleske, Tótfalu	EP (3/4) + ugocsai fesp (1/4)	[1550k]: Gyulay–Kuun cs lt, I/405; 1553: DF 277497
Németi	sásvári fesp => plb (1/4) EP	1230: DL 90749 1500: DL 30063, 90758; 1501: DL 90759
Pete	EP (3/4) + ugocsai fesp (1/4)	1524: ZOkm XII. 426; [1550k]: Gyulay–Kuun cs lt, I/405
Szamosbecs	EP (3/4) + ugocsai fesp (1/4)	1523: DF 285705; [1550k]: Gyulay–Kuun cs lt, I/405
Szatmári főesperesség	EP szatmári fesp (1/4)	1325: EOkm II. 521. sz.; 1337: uo. 937. sz.; 1468: LtKözl 1931. 102; 1524: ZOkm XII. 426; 1543: EgyhtEml IV. 264 1501, 1503, 1507, 1508: EgrSzkvEH 79, 165, 235, 299, 337, 340; 1553: TTár 1881. 259; 1554: uo. 260
Amac, Dobrács, Géres, Kiskolcs, Kóród, Krassó, Nagykolcs, Ombod, Pálfalva, Pettyen, Piskárkos	EP szatmári fesp (1/4)	1538: EgyhtEml III. 314; 1554: Gyulay–Kuun cs lt, I/99 1553: TTár 1881. 259
Angyalos, Ökörítő, Rápol, Sályi	[EP]	1554: Gyulay–Kuun cs lt, I/99
Apáti, 1/2 Nagymihály, Tarcsa	(EP) / VP	1337: EOkm II. 937. sz.
Bagda (pr.)	szatmári fesp	1454: DL 62313
Bagos, Hosszútelke (pr.)	plb (1/16) szatmári fesp (1/4)	1465: DF 260994 1553: TTár 1881. 259; 1554: uo. 260.
Bátor, Vasvári	EP => plb (1/1)	1484: DocBát I. 148–149
Császári, Hodász, Vaja	szatmári fesp (1/4)	1553: TTár 1881. 259; 1554: uo. 260
Daróc	szatmári fesp/ plb	1454: Lukcsics II. 1331. sz.
Derzs	szatmári fesp (1/4) EP	1451: LtKözl 1931. 95; 1554: TTár 1881. 260 1468: LtKözl 1931. 102
Encsencs, Fülöp, Lugos, Pircse, Szalmad (pr.)	EP szatmári fesp (1/4)	1503: WassLt 515. sz. 1553: TTár 1881. 259
Ilk	EP	1554: Gyulay–Kuun cs lt, I/202
Iriný	fehérvári (!) fesp	1489: DF 280557
Jármi	EP paposi plb	1362: EOkm IV. 165. sz. 1486: DL 68076

¹⁶⁷⁸ A helységeket vagy falucsoportokat, illetve a több települést magukba foglaló területi egységeket (uradalmak, kistájak – dőlt betűkkel) vastagítva írt egyházigazgatási egységenként (főesperesség, dékánság), azon belül pedig betűrendben sorolom fel.

10. FÜGGELÉK

Kántorjánosi	EP szatmári fesp (1/4)	1451?: LtKözl 1931. 94 1553: TTár 1881. 259; 1554: uo. 260
Károly és tartozékai	EP	1470: DF 210823; 1521: DL 99213; 1522: DL 82586, KmJkv II. 3879. sz.
Kér	EP	1325: EOkm II. 521. sz.
Mada, Várasdobos	EP	1537: EgyhtEml III. 176–177
Papos	EP	1554: Gyulay–Kuun cs lt, I/202
Pátyod	EP szatmári fesp (1/4)	1504: Szatmár vm 449–450. sz. 1554: TTár 1881. 259
Petneháza	EP	1537: EgyhtEml III. 176–177; 1538: uo. 314
Rohod	EP	1538: EgyhtEml III. 314
Szalka	EP szatmári fesp (1/4)	1458: DF 252884 1553: TTár 1881. 259
Szatmár	EP	1500: DL 30063, 90758; 1501: DL 90759
Vitka	szatmári fesp (1/4) EP	1553: TTár 1881. 259 1554: Gyulay–Kuun cs lt, I/202
Szolnoki főesperesség (kő- zép-szolnoki rész)	EP szolnoki fesp (1/4)	1468: LtKözl 1931. 102; 1520: DL 82549, DF 292093; 1524: ZOkm XII. 425; 1543: EgyhtEml IV. 264, 294. 1517: DL 82485
Ákos, Ete, Kőrös	EP	1524: ZOkm XII. 425
Cseh és tartozékai	EP	1523: DF 285705
Kusaly, Eszenye (pr.)	EP => plb (1/1) cenzus: EP	1411: ZsOkl III. 722, 839. sz.; 1413: uo. IV. 1422. sz.
Magyarcsaholy	[EP]	1554: Gyulay–Kuun cs lt, I/99
Pacal	EP	1523: DF 285705
Sarmaság	EP	1533: EK hhlt, c. Kraszna, 1-6
(Pele)Szarvad	EP (1/4) + plb (3/4)	1358: RegSuppl II. 124. sz.
Tasnád	EP (fesp + EK (!)) (1/4)	1514: DF 209054 1544: EgyhtEml IV. 364
Krasznai főesperesség	EP	1468: LtKözl 1931. 102; 1543: EgyhtEml IV. 264
Bagos, Boziás, Goroszló, Horvát, Hosszúaszó, Ipp, Kecel, Kémer, Kraszna, Pe- recsen, Récse, Újlak, Var- solc	EP	1533: EK hhlt, c. Kraszna, 1-6
Káloztelek	EP	1374: DocRomHist C, XIV. 698
Lecsmér	EP	1497: DF 261078; 1533: EK hhlt, c. Kraszna, 1-6
Somlyó	EP => plb (1/1)	1536: EgyhtEml III. 88–89
Szolnoki főesperesség (belső- szolnoki rész)	EP szolnoki fesp (1/4)	1468: LtKözl 1931. 102; 1509: KárOkl III. 63; 1520: DL 82549, DF 292093; 1542: Beszterce v lt, I/a, nr. 1444; 1543: EK mlt V/56. 1517: DL 82485
Árpástó	szolnoki fesp (1/4)	1546: Sztáray cs lt, I/44
<i>bálványosi uradalom</i>	[EP]	1359: EOkm III. 1066. sz.
<i>csicsói uradalom</i>	EP	1359: EOkm III. 1066. sz.; 1553: Makkai: <i>Pusztu- lás</i> 47
Dés	EP (1/2) + szolnoki fesp plb	1526: Dési ek. lt; 1543: Dés v lt 133.; 1553: Dési ek. lt; 1554: Dés v lt 159. (vö. 161. is); 1555: Dési ek. lt 1551: EgyhtEml V. 548
Kecset	EP	1554: KK hhlt, Urbaria, fol. 1017v, 1027r
Somkerék	EP plb (2/3) + iskola- mester (1/3)	1347: EOkm III. 408, 412. sz. 1485: DL 30910

10.2. Táblázatok

Besztercei dékánság	plb cenzus: EP EP	1435: Ub IV. 590–591; 1499: Fabritius 121; 1529: EK mlt IV/124, Besztercei kápt. lt 277/2, 712-31v-2; 1551: uo. 277/10, Marsigli-form. 41v. 1423: Ub IV. 204; 1436: uo. 601; 1497: Besztercei kápt. lt 712-30r-2; 1520: DF 292093; 1526: DF 292095, Besztercei kápt. lt 17.; 1527: uo. 19–20.; 1528: uo. 277/1.; 1529: EK mlt IV/124, Besztercei kápt. lt 277/2, 712-31v-2.; 1530: uo. 712-32r-1+2.; 1532: uo. 712-32v; 1533: uo. 277/3.; 1534: uo. 34.; 1535: uo. 37.; 1536: uo. 277/4.; 1549: uo. 48.; 1550: uo. 53.; 1554: uo. 59.; 1555: uo. 61. 1471: Ub VI. 505
Dipse	plb	1452: Ub V. 363
Tacs	plb (1/1)+cenzus: EP	1396: Ub III. 164;
Törpény	plb	1516: Besztercei kápt. lt 752.
Dobokai főesperesség	EP dobokai fesp plb (1/4)	[1404?]: ZsOkl II/1. 3567. sz.; 1509: KárOkl III. 63; 1510: DL 29366v; 1511: KárOkl III. 73; 1520: DL 82549, DF 292093; 1542: Beszterce v lt, I/a, nr. 1444; 1543: EK mlt V/56. 1525: DL 82698 1570: KárOkl III. 388, 389
Árdány, (Oláh)Budak	kegyúr => radlai plb	1504, 1527: Beszterce v lt, I/a, nr. 906.
Borsa	EP	1544: EK hhlt, c. Doboka, 2-30
(Kis)Budak	erd. őrk.	[1403–1408]: Ub III. 277
Csaba, Mányik, Újfalu, Veregyház	EP	1450: KmJkv I. 842. sz.
Egregy, Fodorháza, Hesdát, Kovácsi, Köblös, Lóna, Solyomkő, Szalaháza	EP	1514: DL 82386
Fata, Csege, Bakonya	EP	1542: Beszterce v lt, I/a, nr. 1444.
Gyulatelke	EP + dobokai fesp (1/4) => kolozsvári domonkosok	1536: EgyhtEml III. 75–76
Harina (+Bilak, Néc)	EP	1343: EOkm III. 157. sz.; 1347: uo. 408, 412. sz.
Hidalmás, Iklód	EP	1514: DL 82385
Sófalva	EK (?)	1538: Beszterce v lt, I/a, nr. 1251.
Tötör	dobokai fesp (1/4)	1552: Kornis cs lt I/64
Kolozsi főesperesség	[EP]	1525: KmJkv II. 4075. sz.; [1552 k.]: Jakó: „Erdélyi püspökség” 152–153
Almás, Dezsőfalva, Kispetri, Nagypetri, Zsombor	[EP]	1517: ZOkm XII. 379
Apahida	plb (1/4)	1414: ZsOkl IV. 1632. sz. = V. 143. sz.
Bács	KK + plb (1/4)	1444: KmJkv I. 522. sz.
Berkenyes	EP	1554: KK hhlt, Urbaria, fol. 1017r–v
Bós, Kályán, Korpád, Ór, Palatka, Rőd	EP + EK	1500: DF 277662
Bőnye	KK	1385: DocRomHist C, XVI. 640, 641–642
<i>gyalui uradalom</i> (Fenes, stb.)	EP	1409: Ub III. 477; 1470: KmJkv I. 1971. sz.
Györgyfalva, Keszü	EP	1539: Jósika cs hb. lt 523.
Jegenye	KK	1451: KmJkv I. 988. sz.
Kiskapus, Sztána, Vásárhely	fesp (1/4)	1526: DF 253624
Kolozsmonostor, stb.	KK	1235: EOkm I. 181. sz.; 1263: uo. 239. sz.; 1342: uo. III. 113. sz.; 1377: DocRomHist C, XV. 208; 1415: Ub III. 641; 1418: ZsOkl VI. 1679. sz.; 1419: Ub IV. 108–109; 1429: DF 275249; 1451: KmJkv I. 953. sz.; 1460: uo. 1455. sz.; 1469: uo. 1932. sz.
Kolozsvár	EP plb (>3/16) kolozsi fesp (1/4)	1379: Ub II. 503; 1469: uo. VI. 371–372; 1473: KmJkv I. 2082. sz.; 1530, 1531: KvOkl I. 372 1515: Kolozsvári ek. lt; 1521: KvOkl I. 353 1562: KmFJkv I. 48. sz.
Kóród	EP	1351: EOkm III. 622. sz.

10. FÜGGELÉK

<i>létai uradalom</i>	[EP]	1359: EOkm III. 1066. sz.
Méhes	EP	1553: Jakó: <i>Dézsma</i> 10
Méra	EP (1/2)	1557: KvOkl I. 388 (vö. uo. II. 26–27)
Pata	EP	1500: DF 277662; 1539: Jósika cs hb. lt 523.
Szamosfalva, stb.	EP fesp? (1/4)	1522: KmJkv II. 3841–3842. sz.; 1539: Jósika cs hb. lt 522.; 1542: uo. I/22. 1528: Mike S.-gyűjt. 45.
(Topa)Szentkirály	EP	1539: Jósika cs hb. lt 522.
Szentmihálytelke, Tamásfalva	kolozsi fesp (1/4)	1550: Sombory cs lt XXXVI/1.
mindkét Szovát	EP	1556: Suky cs lt I/220.
Ózdi főesperesség		
Fűzkút, Viszolya	világi => besztercei domonkosok (1/2)	1502: DF 277674
<i>görgényi uradalom</i>	EP	1529: Bethlen cs bethleni lt V/11.
Kozmatelke	EP/kirné	[1545–1546]: ENMLt, Törzsgyűjt. I/2, 14.
Köbölkút, Újlak	világi => besztercei domonkosok (1/4)	1502: DF 277674
Péterlaka	plb	1465: TelOkl II. 87
<i>Szécsényi-birtokok (sárpataki és tekei uradalom)</i>	EP + ózdi fesp (1/4)	1367: EOkm IV. 590. sz.
(Erdő)Szengyel	EP + plb (1/4)	1398: DF 257485
Régeni dékánság	plb cenzus: EP	1499: Fabritius 121 1527: Besztercei kápt. lt 19.; 1530: uo. 712-32r-1.
Kissajó	plb (1/1)+cenzus: EP	[1382–1386]: Ub II. 564; 1554: KK hhl, Urbaria, f. 1035r
Petele	plb	1465: TelOkl II. 87
Régen	plb (1/1)+cenzus: EP	[1382–1386]: Ub II. 564; 1443: Ub V. 109–110; 1554: KK hhl, Urbaria, f. 1039r
Tordai főesperesség	tordai fesp	1541: Vekov: „Végedi” 621
<i>Aranyosszék</i>	EP	1466: SzOkl VIII. 115
Felvinc	EP	1539: EK hhl, c. Alba, 1-5-7
Szind	kegyúr	1533: EK mlt V/10.
Torda	EP	1554: Oborni: <i>Pénzügyek</i> 291
Telegdi főesperesség	EP plb (?)	1466: SzOkl VIII. 115; 1520: ZOkm XII. 421 1503: SzOkl III. 155
Kézdi főesperesség	EK gyfvári Szt.három-ság- és Mihály-oltárok	[1397: Ub III. 182]; 1496: TTár 1911. 427 1535: Gyulai cs lt 6.
Sepsi esperesség		
<i>[Erdővidék]</i>	gyfvári Szűz Mária-oltár	1522: SzOkl II. 10
Árapatak, Hídvég	EK	1462: SzOkl I. 192
Küküllői főesperesség	EK	1331: TTár 1911. 411; 1397: Ub III. 181, 183; 1432: DF 253508; 1446: DF 277506;
Abosfalva, Ádámos, Cikmántor, Csávás, Dányán, Domáld, Dombó, Egrestő, Ernye, Fületelke, Gyákos, Hondorf, Monyorós, Pipe, Pócstelke, Segesvár (r), Somogyom, Sövényfalva, Szentlászló, Széplak, Udvarhely, Zágör, Zsákod	EK	1503: DF 277689, fol. 1v; 1513: DF 277731/b, fol. 1r

10.2. Táblázatok

Almás, Bogács, Bolkács, két Ekemező, Jövedics, Kápolna, Karácsonfalva, Kund, Küküllővár, Medgyes (r), Mikeszásza, Nagykőrös, Nagyszőlős, Örményes, Prod, Szénaverés, Szentiván, Szentmiklós, Tatárlaka, Velc, Vesszős	EK (1/2) plb	1477: TTár 1911. 418–419; 1496: uo. 423–424, 433–435; 1504: DF 277689, fol. 5v-6r, 9v-10r [1499: Fabritius 121]
Balavásár, Bernád, Bonyha, Ebesfalva, Gogánfalva, két Kend, (Dicső)Szentmárton, Szépmező, Szőlős, két Teremi, Váralja	EK plb	1497: TTár 1911. 440 [1499: Fabritius 121]
Balázsfalva, Sárd	EK	1513: DF 277731/b, fol. 1r
Balázstelke	EK (kk) (>1/4)	1503: DF 277689, fol. 1v; 1513: DF 277731, fol. 1r; 1556: Jakó: <i>Dézsmá</i> 12
Bázna (= Felsőbajom)	EK (1/2) küküllői fesp (1/4)	1477: TTár 1911. 418; 1496: uo. 424, 434; 1504: DF 277689, fol. 6r, 9v-10r 1554: EK mlt V/98
Besenyő, Gálfalva, Harangláb, Héderfája, Kápolna, Kerelő, Kóród, Mikefalva, Pettend, Pócsfalva, Szancsal, Szentmárton, Szentpál, Szőkefalva, Ugra, Vidrát-szeg (<i>Küküllőkőz</i>)	EK	1477: TTár 1911. 414; 1496: uo. 426; 1504: DF 277689, fol. 3r-v; 1513: DF 277731/b, fol. 1r-v
Bún (<i>kőhalmi uradalom</i>)	EK + küküllői fesp (1/4)	1315: EOkm II. 229. sz.; 1357: uo. III. 882. sz.; 1359: uo. 1066. sz.; 1380: Ub II. 528; 1513: DF 277731, fol. 1r
Csapó, Kisfalud	EK	1504: DF 277689, fol. 3v; 1513: DF 277731, fol. 1v; 1533: Kemény cs malomfalvi lt 89.
Darlac	EK (prp) (1/2)	1477: TTár 1911. 418; 1496: uo. 423, 434; 1504: DF 277689, fol. 5v, 9v; 1543: Jakó: <i>Dézsmá</i> 9; EK mlt V/60
Désfalva	EK	1504: DF 277689, fol. 3v; 1513: DF 277731/b, fol. 1r
Hétúr	EK segesvári domonkosok (3/4)	1503: DF 277689, fol. 1v 1515: DL 28686
Holdvilág	EK (1/2) küküllői fesp (1/4) + plb	1477: TTár 1911. 418; 1496: uo. 423, 434; 1504: DF 277689, fol. 5v, 9v ?1317, 1386, 1427, 1428: Ub IV. 326–328
Hosszúaszó	EK (kk) (1/2)	1477: TTár 1911. 418; 1496: uo. 434; 1504: DF 277689, fol. 5v, 9v; 1541: Vekov: „Végedi” 621.
<i>Kendhidai-birtokok</i>	EK	1329: EOkm II. 646. sz.
Királyfalva	EK fehérvári fesp	1503: DF 277689, fol. 1v 1520: DF 277771
<i>küküllővári uradalom</i>	EK	1357: EOkm III. 882. sz.; 1359: uo. 1066. sz.; 1432: Ub IV. 491; 1434: uo. 529
Nádas	plb <i>cenzus: EP + küküllői fesp</i> EK	1309: EOkm II. 100, 157. sz. 1503: DF 277689, fol. 1v
Péterfalva	EK (örkk)	1504: DF 277689, fol. 3v; 1513: DF 277731, fol. 1r; 1553: Szeredai: <i>Notitia</i> 172–175
Sáros	plb (1/4) EK	1322: EOkm II. 441–442. sz. 1504: DF 277689, fol. 3v; 1513: DF 277731/b, fol. 1v
<i>újvári uradalom</i>	EK	1357: EOkm III. 882. sz.; 1359: uo. 1066. sz.

10. FÜGGELÉK

Zsidve	küküllői fesp (1/4) => gyfvári Szt. Do- rottya-oltár EK (1/2)	1439: Lukcsics II. 630/1. sz. 1477: TTár 1911. 418–419; 1496: uo. 424, 434; 1504: DF 277689, fol. 6r, 9v-10r
Fehérvári főesperesség	EP + EK fehérvári fesp/ kirné	1384: DL 28104; 1516: DF 253548 1479?: DL 28349
Algyógy, Bakaj, Rápolc	erd. örkk	1497: DF 244437
Barlabási-birtokok	EP + EK / plb (1/4)	1500: DF 277658, 277653
Bece, Béd, Feldiód	[EP]	1505: DF 271219
Benedek	EK => gyfvári Szt. Kereszt-oltár	[1403–1419]: AAV, RegSuppl, 1101, 215r
Bocsárd	EK	1496: TTár 1911. 421, 428–429; 1504: DF 277689, fol. 3r, 7v-8r
Borbánd	EK (>1/4)	1302: EOkm II. 18. sz.; 1477: TTár 1911. 417; 1496: uo. 421, 428–429; 1504: DF 277689, fol. 2v, 7v-8r
Enyed (Nagy- és Fel-)	EK (3/4)	1302: EOkm II. 18. sz.; 1397: Ub III. 182; 1477: TTár 1911. 417; 1496: uo. 421, 428–429; 1504: DF 277689, fol. 3r, 7v-8r
Fahíd	EP	1493: DF 244553.
Gáld, Mindszent	EK => (1410k-től): gyfvári Szt. Ke- reszt-oltár	1352: EOkm III. 665. sz.; [1403–1419]: AAV, RegSuppl, 1101, 215r
Gombás, Szentkirály	fehérvári fesp (1/4)	1518: DF 277755
Gyulafehérvár	EK EP (1/3) => (1410k) gyfvári Szt. Mik- lós-kápolna => EP EP => (1497-től): ol- tárok (saját szőlők)	1496: TTár 1911. 428–429; 1504: DF 277689, fol. 7v [1501–1503]: DL 32607 1497: TTár 1907. 441
Hari	EP => gyfvári Szt. Miklós-kápolna	1526: EgyhtEml I. 239
Kisfalud	EK (>1/4)	1477: TTár 1911. 417; 1496: uo. 421, 428–429; 1504: DF 277689, fol. 2v, 7v
Koppánd	EP + fehérvári fesp	1554: EK mlt V/98
Kutyfalva	EK	1418: TelOkl I. 433; 1496: TTár 1911. 421; 1504: DF 277689, fol. 3r
Nagylak	EP + fesp (1/4) + plb	1298: EOkm I. 566. sz.; 1554: EK mlt V/98
Orbó (Magyar-)	EK (3/4)	1397: Ub III. 182; 1477: TTár 1911. 417; 1496: uo. 421, 428; 1504: DF 277689, fol. 3r, 7v-8r
Poklospatak	EK (1/2?)	1477: TTár 1911. 417
Sárd	EP	[1552 k.]: Jakó: „Erdélyi püspökség” 149
Sóspatak	EK (3/4)	1477: TTár 1911. 417; 1496: uo. 421; 1504: DF 277689, fol. 3r
Tövis	EP => gyfvári Szt. Kereszt-oltár	1403: ZsOkl II/1. 2511. sz.
Újvár (+ Faludi)	EP + fesp (1/4) + plb	1298: EOkm I. 566. sz.
Vajasd	EK (>1/4)	1302: EOkm II. 18. sz.; 1477: TTár 1911. 417; 1504: DF 277689, fol. 3r, 7v-8r
Négyfalusi dékánság		
Csanád	EP=> (1386-tól): szt. mihálykői pálosok	1363: EOkm IV. 242. sz.; 1386: DocArtPaul I. 178 = II. 433
Holdvilág	fehérvári fesp (1/4) => szentmihálykői pálosok	1538: EgyhtEml III. 313
Monora	EP => gyfvári Szt. Mihály- és Borbála- oltárok	1431: Lukcsics II. 21. sz.
Sorostély	EP	1520: ZOkm XII. 419
Hidegvízi dékánság		

10.2. Táblázatok

Bolya	plb / vurpódi plb EP => (1410k-től) gyfvári Szt. Mik- lós-kápolna => (1526-tól): EP(1/2)	1425: Ub IV. 238–240 [1501–1503]: DL 32607; 1526: EgyhtEml I. 238– 239
Ingodály, Mihályfalva	EP => (1410k-től) gyfvári Szt. Mik- lós-kápolna => (1526-tól): EP(1/2)	[1501–1503]: DL 32607; 1526: EgyhtEml I. 238– 239
Rüsz	EP + fesp (1/4) + plb (1/4)	1441: Ub V. 88
Vessződ, Újfalu (pr.)	EP => (1410k-től) gyfvári Szt. Mik- lós-kápolna => (1526-tól): EP(1/2)	[1501–1503]: DL 32607; 1520: DF 253778; 1526: EgyhtEml I. 238–239
Springi/Székesi dékánság	EP	1334: EOkm II. 822. sz.
Bolgárcserged	EP => (1443-től) [EK] (3/4) + [plb?] (1/4)	1443: DL 28238; 1477: TTár 1911. 417; 1496: uo. 421, 428; 1504: DF 277689, fol. 3r, 7v-8r
Buzd	EK (1/1)	1397: Ub III. 182; 1446: DF 277506; TTár 1911. 417; 1496: uo. 421, 428–429; 1504: DF 277689, fol. 3r, 7v-8r
Cserged (Magyar-)	EP => (1302-től) EK (3/4)	1302: EOkm II. 18. sz.; 1368: uo. IV. 701. sz.; 1477: TTár 1911. 417; 1496: uo. 421, 428; 1504: DF 277689, fol. 3r, 7v-8r
Dálya	EK	1504: DF 277689, fol. 3r
Kerecsnek/ Keresztényfalva	EP => (1302-től) EK (3/4)	1302: EOkm II. 18. sz.; 1477: TTár 1911. 417; 1496: uo. 421; 1504: DF 277689, fol. 3r
Ladamos	EP+fehérvári fesp (1/4)	1510: Szász Nemzet Lt, U, V/1226
Pókafalva	fehérvári fesp (1/2)	1509: DF 253542
Vingárt	EP => szt. mihály- kövi pálosok	1453: DocArtPaul I. 178
Hunyadi főesperesség	EK	1331: TTár 1911. 413; 1341: EOkm III. 79. sz.; 1471: DF 277574; 1496: TTár 1911. 426; [1499u]: DL 32547
Arany, Branyicska, Dédács, Haró, Illye, Kéménd, Né- meti, két Pestes, Sálfalva, Szentimre, Szentgyörgy	EK	1504: DF 277689, fol. 4v-5r
Déva, Hunyad, Jófő, Szántó- halma, Szentandrás (<i>dévai uradalom</i>)	EK	1357: EOkm III. 882. sz.; 1359: uo. 1066. sz.; 1504: DF 277689, fol. 4v-5r
Hátszeg, Várhely (?) (<i>Hát- szeg-vidék</i>)	EP + EK EK	1300: Turul 2016. 97 1504: DF 277689, fol. 5r
Piski	EK	1496: TTár 1496. 422; 1504: DF 277689, fol. 3r; 1536: EK mlt V/26
Solymos	EK + hunyadi fesp (1/4) + plb (1/4)	1504: DF 277689, fol. 4v; 1541: EK mlt V/41
(Szád, Árvahegy, Szentmik- lós)	plb (3/4) + csanádi ppk. v. EP (1/4)	1358: RegSuppl II. 120–122. sz.
Szászvárosi dékánság	plb	1224: Ub I. 34; [1499: Fabritius 121]
Igen	plb (1/1)	1526: DF 277802; 1543, 1544: EK mlt V/59
Sebesi dékánság	plb <i>cenzus: EK</i>	[1224: Ub I. 34; 1499: Fabritius 121] 1303: Ub I. 226–227; 1309: uo. 285; 1330: uo. 422–424, 435; 1331: TTár 1911. 406; 1496: TTár 1911. 433, 436–437; 1504: DF 277689, fol. 10v
Alamor, Ecsellő, Feketevíz, Székes	<i>cenzus: EK</i>	1330: Ub I. 433–434
Alkenyér, Volkány (= Felke- nyér)	<i>cenzus: EK</i> EK	1330: Ub I. 433–434 1477: TTár 1911. 418; 1496: uo. 420; 1504: DF 277689, fol. 2v; 1513: DF 277731/b, fol. 1; 1545: Amlacher 116

10. FÜGGELÉK

Alsópold, Doborka, Felapold, (Nagy)Ludas, Omlás, Orbó, Péterfalva, Récse, Szászsebes, Szerdahely, Toporcsa	<i>cenzus: EK</i>	1330: Ub I. 433–434
Alvinc	<i>cenzus: EK</i> <i>EK</i>	1330: Ub I. 433–434; 1496: TTár 1911. 437 1458: Ub VI. 2
Árkos (= Balomir), Fehéregyház, Giesshübel, Kissebes (Váralja)	<i>cenzus: EK</i> <i>EK</i>	1330: Ub I. 433–434 1477: TTár 1911. 418; 1496: uo. 420–421; 1504: DF 277689, fol. 2v; 1513: DF 277731/b, fol. 1v
Kelnek	<i>cenzus: EK</i> <i>plb</i>	1330: Ub I. 433–434 1439: Ub V. 43
Kisenyed	<i>cenzus: EK</i> <i>plb (1/1)</i>	1330: Ub I. 433–434 1560: EK hhl, c. Alba, 1-5-13
Lámkerék, Pián, Rehó	<i>plb (1/1) + cenzus: EK => (1450k-től)</i> <i>EK (1/2) + plb</i>	1330: Ub I. 433–434; 1494: DF 245206; 1496: TTár 1911. 420; 1504: DF 277689, fol. 2v; 1513: DF 277731/b, fol. 1v
Selyki dékánság	<i>EP (1/2) + fehérvári fesp (1/3 v. 1/4) + plb (1/4) / plb (1/1)</i>	1322: Ub I. 369; 1357: uo. II. 146–147; [1365: uo. II. 230]; 1414: uo. III. 591–592, 596–597; 1454: KmJkv I. 1147. sz.; 1465: Theil–Werner 36–37; [1499: Fabritius 121]; 1504: Deutsch: <i>Zehntrecht</i> 134–135, DF 246275, Szász Nemzeti Lt, Urk. V/1882
Argyas, Asszonyfalva, Baromlak, Hásság, Kisselyk, Nagyselyk, Péterfalva	<i>plb (1/1) / EP</i>	1364: AAV, RegVat, 251, 347r-v; 1414: Ub III. 600–601; 1415: uo. 645, 647, 649; 1416: ZsOkl V. 1618. sz.
Egerbegy, Kapus	<i>plb (1/1) / EP</i>	1364: AAV, RegVat, 251, 347r-v; 1415: Ub III. 645, 647, 649; 1416: ZsOkl V. 1618. sz.
Ivánfalva, Mártontelke	<i>plb (1/1) / EP</i>	1364: AAV, RegVat, 251, 347r-v; 1414: Ub III. 600–601; 1415: uo. 645, 647, 649; 1416: ZsOkl V. 1618. sz.; 1520: ZOkm XII. 399
Mártonfalva	<i>plb (1/1) / EP</i>	1364: AAV, RegVat, 251, 347r-v; 1414: Ub III. 600–601; 1415: uo. 647, 649; 1416: ZsOkl V. 1618. sz.
Répafalva	<i>plb (1/1) / EP</i>	1364: AAV, RegVat, 251, 347r-v
Sálya	<i>plb (1/1) / EP</i>	1364: AAV, RegVat, 251, 347r-v; 1414: Ub III. 600–601; 1415: uo. 645; 1416: ZsOkl V. 1618. sz.
Medgyesi dékánság	<i>(EK =>) plb + cenzus: EK</i>	1307: Ub I. 236; 1308: uo. 238; 1397: uo. III. 206; 1491: DF 292089; 1496: TTár 1911. 432; [1499: Fabritius 121]; 1504: DF 277689, fol. 2r, 9r, 10r; 1508: DF 277712; 1527: BU 96.; 1530: uo. 129, 131, 135, 137.; 1531: uo. 143.
Almád	<i>EK => (1289-től) plb + cenzus: EK</i>	1289: Ub I. 160
Berethalom, Ecel, Kapus, Medgyes, Muzsna, Paratúj, Riomfalva, Sáros	<i>EK (3/4) => (1283-től) plb + cenzus: EK</i>	1283: Ub I. 145; 1289: uo. 160
Buzd	<i>EK (prp) (1/2) + fehérvári fesp (1/4) / plb (1/1)</i>	1334: EOkm II. 833. sz.; [1365: Ub II. 230]; 1403: uo. III. 369; 1405: uo. 337, 338, 369–370; 1418: DF 277702; 1506?: DL 32545; 1510: DF 277702, 277721
Farkastelke (1475-től pr.)	<i>plb => (1481/1492-től): medgyesi plb (1/2) + muzsnai plb (1/2) + cenzus: EK</i>	1481: Ub VII. 298; 1487: Theil–Werner 42, 44; 1492: uo. 45, 47
Váldhíd	<i>plb</i>	?1317, 1386, 1427, 1428: Ub IV. 326–328
Szentlászlói dékánság	<i>plb</i> <i>EP</i>	[1499: Fabritius 121] 1514: MonRustReb 171
Almakerék	<i>EP (1/2)</i>	1473: DL 17419
Kézdí dékánság	<i>plb</i>	1491: DF 292089; [1499: Fabritius 121]
(Szász)Buda	<i>plb</i>	1509: Fabritius 156–157; 1528: uo. 195–196

10.2. Táblázatok

Keresztúr, Mese, Miklóstelke	<i>cenzus: EP</i> plb / szászok	1496: Fabritius 114. 1497: Fabritius 118; 1521, 1522: uo. 172
Kozdi dékánáság	plb + <i>cenzus: EP</i>	[1224: Ub I. 34]; [1330k]: Ub I. 440; [1499: Fabritius 121]
(Szász)Apátfalva	<i>cenzus: EP</i>	1493: DF 245396.
(Szász)Fehéregyháza	plb	1509: Fabritius 156–157; 1528: uo. 195–196
Fogaras	EP	1514: MonRustReb 171
(Barcaság)	EP/EK => (1213-tól) német lovagrend+EP	1213: Ub I. 16; 1223: uo. 25

10.2.6. A tizedbirtokosok helységenkénti részesedése az ugocsi főesperesség területén a 16. század derekán¹⁶⁷⁹

Tizedfizető helység	E (Ft)	A (Ft)	P (Ft) ¹⁶⁸⁰	Megoszlási arányok (e+a+p)
Császló, Szárazberek, Tatárfalva, Csaholc, Oroszi	60	20	0	3/4 + 1/4 + 0
Atya, Kisszekeres, Kisdég	26	8,66	0	3/4 + 1/4 + 0
Mikola	36	12	0	3/4 + 1/4 + 0
Sárközújlak	30	10	0	3/4 + 1/4 + 0
Bökény	28	9,33	0	3/4 + 1/4 + 0
Batár, Gyakfalva (= Nevetlenfalva)	20	6,67	0	3/4 + 1/4 + 0
Akli	13	4,34	0	3/4 + 1/4 + 0
Csedreg	10	3,34	0	3/4 + 1/4 + 0
Almás	4	1,34	0	3/4 + 1/4 + 0
Fülesd, Sonkád, Csécse	25	8,34	0	3/4 + 1/4 + 0
Fülpös, Gyügye, Dányád, Újlak, Cégény, Majtis, Zsárolján, Sámely (elp.)	48	14	0	kb. 7/9+2/9+0
Kölcse, Cseke	54	18	0	3/4 + 1/4 + 0
Nábrád, Panyola, Apáti, Kömörő, Matolcs, Mánd, Pennyige, Borzova, Semjén	22	7,34	0	3/4 + 1/4 + 0
Jánk, Gacsály, Garbolc, Nagypalád, Tiszabecs, Géberjén, Hermánszeg	126	42	0	3/4 + 1/4 + 0
Gyarmat, Nagyszekeres, Pusztadaróc, Magyar, Kísar	127	42	0	kb. 3/4 + 1/4 + 0
Nagy- és Kispesleske, Tótfalu, Nagygéc, Komlód	65 ¹⁶⁸¹	21,67	0	3/4 + 1/4 + 0
Terebes, Halmi, Kökényesd, Batiz, Vasvári	200	66,67	0	3/4 + 1/4 + 0
Pete	8	2,67	0	3/4 + 1/4 + 0
Dara, Tisztaberek, Sár	22	7,34	0	3/4 + 1/4 + 0
Lázári, Daróc, Mélytelek, Rozsály, Nagy- és Kishódos, Zajta, Kisnamény	127	42,34	0	3/4 + 1/4 + 0
Berend, Kak, Szentmárton	20	6,67	0	3/4 + 1/4 + 0
Istvándi, Kóród	24	8	0	3/4 + 1/4 + 0
Egri	8	2,67*	0	3/4 + 1/4 + 0
Csegöld	25	8,34	0	3/4 + 1/4 + 0
Szamosbecs	16	5,34	0	3/4 + 1/4 + 0
Homok	13	4,34	0	3/4 + 1/4 + 0
Síma, Darnó	14	4,67*	0	3/4 + 1/4 + 0
Ricse	16	5,34	0	3/4 + 1/4 + 0
Kispalád, Botpalád, Uszka	32 ¹⁶⁸²	10,67	0	3/4 + 1/4 + 0
Sásvár, Szirma, Csépe, Péterfalva, Nagyliget, Csatóháza (elp.), Andrásfalva (elp.), Farkasfalva, Tivadarfalva	28	9,34	0	3/4 + 1/4 + 0
Milota	27	9	0	3/4 + 1/4 + 0
Ugocsa összesen: 97 település	[1274]	422,34	0	

¹⁶⁷⁹ Az adatok forrása: Gyulay-Kuun cs lt, I/405 (CJ-F-00351-1-405). A *-gal jelölt számokat a két végösszeg alapján javítottam (ahol ez egyszerűbb részesedési arányokat eredményezett). — A táblázatban alkalmazott rövidítések: A, a = főesperesi részesedés nagysága, ill. aránya; E, e = a tized főbirtokosainak (EP, EK, stb.) részesedése (összeg, ill. arány); P, p = plébánosi részesedés nagysága, ill. aránya (számított adat); q = quarta; T = teljes tized (T = 4q = E+A+P).

¹⁶⁸⁰ Számított érték: P = T-(E+A). Mivel a főesperesi rész általában egy quartanak felel meg (A=q, vö. 6.5. fej.), a P = 4A-E-A = 3A-E képletet alkalmaztam (vö. 6.7.3. fej.).

¹⁶⁸¹ Vö. még 1553: DF 277497.

¹⁶⁸² Vö. még 1554: Gyulay-Kuun cs lt, I/99 (CJ-F-00351-1-99).

10.2.7. A tizedbirtokosok helységenkénti részesedése az erdélyi vármegyék területén 1589-ben¹⁶⁸³

Tizedfizető helység	E (Ft)	A (Ft)	P (Ft) ¹⁶⁸⁴	Megoszlási arányok (e+a+p)	Segédinformációk ¹⁶⁸⁵
[Fehérvári főesperesség] (p. 20–25)					
[Fahíd] (elp.)	12			?	
[Martontelke]	60	0	60	$1/2 + 0 + 1/2$	E = T/2 = P (1504: DF 246274, 246275, Szász Nemzeti Lt, U V/1882)
[Martonfalva]	40	0	40	$1/2 + 0 + 1/2$	
[Péterfalva]	14	0	14	$1/2 + 0 + 1/2$	
[Mihályfalva]	[25]	[12,5]	[12,5]	$1/2 + 1/4 + 1/4?$	E+A = 37,5 (1714)
[Bolya]	[25]	[12,5]	[12,5]	$1/2 + 1/4 + 1/4?$	E+A = 37,5 (1714)
[Ingodály]	[25]	[12,5]	[12,5]	$1/2 + 1/4 + 1/4?$	E+A = 37,5 (1714)
[Vessződ]	[25]	[12,5]	[12,5]	$1/2 + 1/4 + 1/4?$	E+A = 37,5 (1714)
[Újfalu, Tompaháza]	18			?	
[Pókafalva]	[22]	[11]	[11]	$1/2 + 1/4 + 1/4$	A = q = 12 (1509: DF 253542); P = q (1726)
[Almakerék, Rudály, Újfalu]	[80]	[40]	[40]	$1/2 + 1/4 + 1/4?$	e _A = 1/2 (1473: DL 17419), E = 80 (1546), E+A=120 (1714)
Keresd, Bese, Földszin	40	[20]	20	$1/2 + 1/4 + 1/4$	E+A = 60 (1714)
Vingárt, Spring, Gergelyfája, Kisludas, Lengyelkék, Veresegyház	100	[110]		?	E+A = 210 (1714)
Nagylak, Káptalan	60	20	0	$3/4 + 1/4 + 0$	q = 20; E+A = 80 (1714)
Szentkirály	40,5	13,5	0	$3/4 + 1/4 + 0$	E = 40, A = 14 (1563); q = 13,5
Bagó	20	8	0	$5/7 + 2/7 + 0$ ($3/4 + 1/4 + 0$)	A = q = 12 (1518: DF 277755); q = 7
Lapád	[40]	8	0	$5/6 + 1/6 + 0$	E = 36, A = 12 (1563) ¹⁶⁸⁶ ; q=12; E+A=48 (1714)
Miklóslaka	[18]	[6]	0	$3/4 + 1/4 + 0$	(E _M +A _M)/2 = 12 (1583: EM 1941. 293); E _M +E _C = 27; A _M +A _C = [9] (vö. 1714 is)
Csesztve	[9]	[3]	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Háporton	[4]	[2]	0?	$2/3 + 1/3 + 0$	A _H +A _I = 4, q = 4 (1563) ¹⁶⁸⁷ ; (E _I +A _I)/2 = 3 = 2q _i ; E _H +E _I = 8; A _H +A _I = 4
Ispánlaka	[4]	[2]	0	$2/3 + 1/3 + 0$	
Bükkös	33	11	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Ózd	30	10	0	$3/4 + 1/4 + 0$	q = 10 (1563)
Herepe	36	12	0	$3/4 + 1/4 + 0$	q/2 = 6
Medvés	16	6	2	$2/3 + 1/4 + 1/12$	
Sülye	15	5	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Csekelaka	16	6	2	$2/3 + 1/4 + 1/12$	q/2 = 3
Kutyfalva	8,25	2,67	0	kb. $3/4 + 1/4 + 0$	
Istvánháza	8,25	2,67	0	kb. $3/4 + 1/4 + 0$	E = 11, A = 0 (1563)
Tűr	36	12	0	$3/4 + 1/4 + 0$	

¹⁶⁸³ Az adatok forrása: Jakó: *Dézsma* 20–75. Az 1563. évi tizedjegyzék-töredék (BU 173. [SB-F-00003-1-173]) adatait csak akkor jelzem (a segédinformációk között), ha eltérnek az 1589. éviektől. A Fehér vármegyei rész elejéről és végéről a forrás csonkasága miatt hiányzó településeket szögletes zárójelbe írva pótoltam az 1714. évi másolat alapján (Teleki Téka, Doc. 90.), amely azonban már nem adja külön a püspöki és főesperesi dézsmarész árendáját, hanem csak ezek összegét (vö. 2.1.2.1. fejj.). A *-gal jelölt számokat a lapalji összeg alapján javítottam (főként ott, ahol ez egyszerűbb részesedési arányokat eredményezett). Szögletes zárójelbe tettem a szövegből hiányzó (kiszakadt) vagy más falvakéval összevonva feltüntetett pénzösszegeket, amennyiben a szöveg vagy más adatok alapján ezt ki lehetett számítani. — A táblázatban alkalmazott rövidítések: A, a = főesperesi részesedés nagysága, ill. aránya; E, e = a tized főbirtokosainak (EP, EK, stb.) részesedése (összeg, ill. arány); P, p = plébánosi részesedés nagysága, ill. aránya (számított adat); q = quarta; T = teljes tized (T = 4q = E+A+P).

¹⁶⁸⁴ Számított érték: P = T – (E+A). Mivel a főesperesi rész általában egy quartanak felel meg (A=q, vö. 6.5. fejj.), egyéb információ híján (és ha értelmes eredményt adott) a P = 4A – E – A = 3A – E képletet alkalmaztam (vö. 6.7.3. fejj.).

¹⁶⁸⁵ A külön nem jegyzetelt adatok magából az 1589. évi jegyzékből származnak, az 1563. és 1714. évi tizedjegyzékek adatainál pedig csak évszám szerepel.

¹⁶⁸⁶ A tizedmegoszlás eredetileg tehát $3/4 + 1/4 + 0$ volt. A változtatás feltehetően úgy értelmezhető, hogy míg a főesperesi részből Szentkirályon 0,5, Lapádon 4 Ft-ot tettek át a püspöki tizedbe, Koppándon és Meggykeréken pedig 0,25, ill. 1 Ft-ot vettett (össz. 5,75 Ft), ezt Istvánháza és Szentjakabon 2,67 + 2,67 = 5,33 Ft átcsoportosításával kompenzálták.

¹⁶⁸⁷ Tehát ekkor még a két faluban együtt P = 4 és az eredeti megoszlás: $1/2 + 1/4 + 1/4$ (a papi rész megszűnése feltehetően összefügg azzal, hogy az ispánlakai magyar lakosságot a 16. század közepén románok váltják fel; Háporton már a 15. század elején nagyjából román birtok, bár plébániája még egy ideig fennáll, vö. SzOkI VIII. 49, 61; ZsOkI XI. 850. sz.; Păclișanu: „Quinquagesima” 600).

10. FÜGGELÉK

Szentjakab	8,25	2,67	0	kb. $3/4 + 1/4 + 0$	$E = 11, A = 0$ (1563)
Csúcs	9	3	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Koppánd	25	8	0	kb. $3/4 + 1/4 + 0$	$E = 25, A = 8,25$ (1563)
Meggykerék	6	2	0	$3/4 + 1/4 + 0$	$E = 6, A = 3$ (1563) ¹⁶⁸⁸
Lőrincréve	4	2	2	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$P = q$
Bece, Feldiód	6	0	0	$1 + 0 + 0$	$E = 50+$ (1505: DF 271219);
Béld	20	0	0	$(3/4 + 1/4 + 0)$	$E = 60, A = 20$ (1563) ¹⁶⁸⁹
Sügöd (elp.)	10	3	0?	kb. $3/4 + 1/4 + 0$	
Forró	36	12	0	$3/4 + 1/4 + 0$	$q = 12$
Szentbenedek	36	12	0	$3/4 + 1/4 + 0$	$q = 12$
Hari	16	8	8	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$E = 16$ (1526: EgyhtEml I. 239)
Radnót	23	8	0	kb. $3/4 + 1/4 + 0$	
Búzásbocsárd	25	8	0	kb. $3/4 + 1/4 + 0$	$E = 36, A = 8$ (1563)
Tövis	40	20	20	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Sorostély	36	0	12	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$E = 0, A = 36$ (1563); $P = q$ (1573: ?)
Monora	24	12	12	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$P = q$ (1573: ?)
Algyógy	50	16,33	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Rápol	40	10	0	$4/5 + 1/5 + 0$	$q = 12, [5]$
Bakaj	3	1	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Folt	14	6	4	$7/12 + 1/4 + 1/6$	
Magyar- és Bolgárcserged, Keresztényfalva	50	25	25	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Pián	36	0	36	$1/2 + 0 + 1/2$	$p = 1$ (1494: DF 245206); $p = 1/2$ (?)
Benedek	24	12	12	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$P = q$ (1597: MonAntHung IV. 284)
Al- és Felkenyér, Kudzsir, Balomir	46	0	0	$1 + 0 + 0$	$e = 1$ (1577: Amlacher 165–166)
Rehó	18	0	18	$1/2 + 0 + 1/2$	$p = 1$ (1494: DF 245206); $p = 1/2$ (?)
Lámkerék	12	0	12	$1/2 + 0 + 1/2$	$p = 1$ (1494: DF 245206); $p = 1/2$ (?)
Giesshübel (elp.)	0	2	0	$0 + 1 + 0$	
Mindszent	12				
Fehéregyháza (elp.)	36	0	0	$1 + 0 + 0$	
Buzd	0	78	26	$0 + 3/4 + 1/4$	
Táté	0	25	0	$0 + 1 + 0?$	
Vajasd				?	
[Kisenyed]	[8]	[4]	4	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$p = 1$ (1560: EK hhtl, Alba 1-5-13); $E+A = 12$ (1714)
[Berve]	[29]	[14,48]	[14,49]	$1/2 + 1/4 + 1/4?$	$E+A = 43,48$ (1714)
[Drombár]	18			?	
[Borberek]	[100]	[50]	[50]	$1/2 + 1/4 + 1/4?$	$E+A = 150$ (1714)
[Rüsz]	[167]	[83]	83,33	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$A = P = q$ (1441); $E+A = 3q$ (1581: ErdKirKv I/2. 59. sz.); $E+A = 250$ (1714)
[Csanád]	[100] (fr.)	[50]	50	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$P = q$ (1573: ?); $E+A = 150$ (1714)
[Csombord]	[12]	[6]	[6]	$1/2 + 1/4 + 1/4?$	$E+A = 18$ (1714)
[Fehérvár]	150,33		50,11	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$P = q$ (1754: Gudor: Gyula-fehérvári 399)
[Szászalatna]	-		[48]	$0 + 0 + 1$	$q = 12$ (1714, vö. 1580: Teutsch: Zehntrecht 165)
[Tóhát]	[1,98]	[0,66]	[0]	$3/4 + 1/4 + 0?$	$E+A = 2,64$ (1714)
[Váradja]	32			?	

¹⁶⁸⁸ Tehát ekkor még $P = 3$ és az eredeti megoszlás: $1/2 + 1/4 + 1/4$ (a papi rész megszűnése feltehetően összefügg azzal, hogy a itteni magyar lakosságot a 16. század közepén románok váltják fel).

¹⁶⁸⁹ Az eredeti megoszlás tehát: $3/4 + 1/4 + 0$.

10.2. Táblázatok

[Sóspatak]	[10,5]	[3,5]	[0]	3/4 + 1/4 + 0?	E+A = 14 (1714)
[Balászfalva] (rész)	14			?	
[Marosújvár]	[40]	[20]	[20]	1/2 + 1/4 + 1/4?	E+A = 60 (1714)
[Holdvilág]	[14,67]	[7,33] (fr.)	7,33	1/2 + 1/4 + 1/4	A = q = 15 (1538: EgyhtEml III. 313); P = q (1573: ?); E+A = 22 (1714)
[Gombás]	[6]	[3]	3	1/2 + 1/4 + 1/4	A = q = 3 (1518: DF 277755); E+A = 9 (1714)
Fehér összesen	?	?	?		
Hunyadi főesperesség (p. 25–26)					
Hunyad mv.	20	10	10	1/2 + 1/4 + 1/4	1634: P = q (Prodan)
Déva mv.	80	40	40	1/2 + 1/4 + 1/4	1673: P = q (Prodan)
Solymos, Haró	20	10	10	1/2 + 1/4 + 1/4	e = 1/2; a = p = 1/4 (1541: EK mlt V/41)
Szántóhalma, Szentandrás	[24]	[12]	12	1/2 + 1/4 + 1/4	1673: P = q (Prodan); E+A = 36 (1714)
Németi	16	8	8	1/2 + 1/4 + 1/4	
Al- és Felpestes	6	3	3	1/2 + 1/4 + 1/4	
Arany	6	3	0	2/3 + 1/3 + 0	q = 2,25
Kéménd	4	2	2	1/2 + 1/4 + 1/4	
Branyicska	16	0		?	
Illye	8	0		?	
Piski	14	0		?	
Sálfalva	[6]	[0]	0	1 + 0 + 0	E ₁ +E ₂ +E ₃ +E ₄ = 35; A ₁ +A ₂ +A ₃ +A ₄ = 10; E ₁ +A ₁ = 6; E ₂ +A ₂ = 1
Dédács	[1]	[0]	0	1 + 0 + 0	
Szentgyörgy (elp.), Szentimre (elp.), Barcsa, Écse (elp.)	[8]	[0]		?	
Jófő (= Dobra)	[20]	[10]	10	1/2 + 1/4 + 1/4?	
[Hátszeg]	?	?	?	1/2 + 1/4 + 1/4	1634: P = q (Prodan)
Hunyad összesen (21 település)	245	105	/85/	kb. 11/20+1/4+1/5	
Küküllői főesperesség (p. 27–36)					
Hosszúaszó	50	25	25	1/2 + 1/4 + 1/4	E = 2q (1496: TTár 1911. 434; 1504: DF 277689); q = 25 (1563)
Nagy- és Kisekemező	120	60	60	1/2 + 1/4 + 1/4	E = 2q (1496, 1504 – l. fent); q = 60
Bogács	124	62	62	1/2 + 1/4 + 1/4	E = 2q (1496, 1504 – l. fent); q = 62
Bolkács	100	50	50	1/2 + 1/4 + 1/4	E = 2q (1496, 1504 – l. fent)
Nagykőrös	72	36	36	1/2 + 1/4 + 1/4	E = 2q (1496, 1504 – l. fent); q = 36
Medgyes (rész), Velc	90	45	45	1/2 + 1/4 + 1/4	E = 2q (1496, 1504 – l. fent)
Zsidve	100	50 (oig)	50	1/2 + 1/4 + 1/4	A = q (Lukcsics II. 630/1. sz.); E = 2q (1496, 1504 – l. fent)
Felsőbajom (=Bázna)	100	50	50	1/2 + 1/4 + 1/4	E = 2q (1496, 1504 – l. fent); A = q (1554: EK mlt V/98); q = 50
Segesvár (rész)	50	25	25	1/2 + 1/4 + 1/4	
Alsóbajom	100	50	50	1/2 + 1/4 + 1/4	
Holdvilág	50	25	25	1/2 + 1/4 + 1/4	E = 2q (1496, 1504 – l. fent)
Prod	32	16	16	1/2 + 1/4 + 1/4	E = 2q (1496, 1504 – l. fent)
Szénaverős	64	32	32	1/2 + 1/4 + 1/4	E = 2q (1496, 1504 – l. fent); q = 32
Kund	26	13	13	1/2 + 1/4 + 1/4	E = 2q (1496, 1504 – l. fent)
Darlac	32	16	16	1/2 + 1/4 + 1/4	E = 2q (1496, 1504 – l. fent; 1543: EK mlt V/60); E = 32, A = 12 (1563)
Jövedics	32	16	16	1/2 + 1/4 + 1/4	E = 2q (1496, 1504 – l. fent)

10. FÜGGELÉK

Örményes	32	16	16	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$E = 2q$ (1496, 1504 –l. fent); $7q/3 = 37,33$ (vö. 1585: ErdKirKv I/3. 641. sz.)
Szentiván	32	16	16	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$E = 2q$ (1496, 1504 –l. fent); $q = 16$
Nagyszőlős	64	32	32	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$E = 2q$ (1496, 1504 –l. fent); $3q = 96$ (vö. 1589: ErdKirKv I/3. 878. sz.)
Szentmiklós	28	14	14	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$E = 2q$ (1496, 1504 –l. fent)
Zágor	50	25	25	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Küküllővár	100	26	74	$1/2 + 1/8 + 3/8$	$E = 2q$ (1496, 1504 –l. fent); $q = 50$ (1554: Oborni: <i>Pénz- ügyek</i> 291)
Boldogfalva	24	0	[8]	$3/4 + 0 + 1/4$	$P = q$ (1749: KükEmKat I. 148)
Tatárlaka, Karácsonfalva	50	25	25	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$E = 2q$ (1496, 1504 –l. fent)
Vesszős	50	25	25	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$E = 2q$ (1496, 1504 –l. fent)
Sövényfalva	24	12	12	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Balázstelke	44	22	22	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$q = 22$
Pócselke	6	3	3	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Ádámos	18	9	9	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$q = 9$ (1563)
Dombó	16	8	8	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$q/2 = 4$
Fületelke	28	14	14	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$2q/2 = 14$ (1560: TTár 1910. 128), $q = 14$
Hétúr	12	6	6	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Mogyorós	14	7	7	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Somogyom	32	16	16	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Cikmántor	26	0	[8,67]	$3/4 + 0 + 1/4$	$E = 32, A = 16$ (1563) ¹⁶⁹⁰
Pipe	15	0	[5]	$3/4 + 0 + 1/4$	
Egrestő	7	0	[2,33]	$3/4 + 0 + 1/4$	
Zsákod	[4]	0	[0]	$1 + 0 + 0$	
Domáld	16	8	8	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$2q = 16$
Királyfalva	32	16	16	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$q = 16$ (1563)
Gyákos	14	7	7	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Abosfalva	6	3	3	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Szentlászló, Vámosudvarhely	12	6	6	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$E = 12, A = 8$ (1563); $3q = 18$ (vö. 1585: ErdKirKv I/3. 641. sz.)
Nádas	32	16	16	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Hondorf	4	2,25	[2,75?	$4/9 + 1/4 + 11/36$	
Széplak	10	5	5	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Alsókápolna	16	8	8	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$E = 2q$ (1496, 1504 –l. fent)
Balázsfalva (rész)	4	2	2	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Ernye	14	7	7	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$q = 7$ (1563)
Mikeszásza	12	8*	6,67	$9/20 + 3/10 + 1/4$	$E = 2q$ (1496, 1504 –l. fent); $E = 13,33, A = 6,67$ (1563) ¹⁶⁹¹ ; $q = 6,67, E + A = 3q = 20$ (1714)
Csávás	24	12	12	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$E = 24, A = 13$ (1563)
Dányán	24	12	12	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$E = 24, A = 14$ (1563); $q = 12$ (1576: Jakó: <i>Dézsma</i> 13); $4q/3 = 16$ (vö. 1585: ErdKirKv I/3. 641. sz.)
Almás	14	7	7	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$E = 2q$ (1496, 1504 –l. fent)
Désfalva	14	7	7	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$q = 7$
Szépmező, Bénye	50	25	25	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Bún	6	3	3	$1/2 + 1/4 + 1/4$	

¹⁶⁹⁰ Ekkor tehát $P = 16$ Ft, a megoszlás pedig a szász vidéken szokásos $1/2 + 1/4 + 1/4$ (kivéve a székelyföldi Zsákod, melynek, bár nevét kiírtak, árendáját 1563-ban minden jel szerint nem vettek számításba – a teljes $[E+A]$ árenda ugyanis csak így egyezik az 1589. évvel). A helyi lelkészek feltehetően később is megőrizték *quartájukat*, csak a főesperesi részt csoportosították át a püspökihez.

¹⁶⁹¹ Az eredeti tizedmegoszlás tehát: $1/2 + 1/4 + 1/4$.

10.2. Táblázatok

Sárd	2	1	1	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$q = 1$
Gálfalva	30	10	0	$3/4 + 1/4 + 0$	$E = 20, A = 10$ (1563) ¹⁶⁹² ; $q = 10$
Szőkefalva	3	1	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Pócsfalva	3	1	0	$3/4 + 1/4 + 0$	$E = 2, A = 1$ (1563) ¹⁶⁹³
Kissáros	36	12	0	$3/4 + 1/4 + 0$ $(3/4 + 1/4 + 1/4)$	1322: $P = q; E = 24, A = 14$ (1563) ¹⁶⁹⁴ ; $q = 12$
Vidrászeg	15	5	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Kerelő	9	3	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Ugra, Szentpál	18	6	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Péterfalva, Pettend (elp.)	28	8	0	7/9 + 2/9 + 0 $(3/4 + 1/4 + 0)$	$E = 21, A = 7$ (1563); $q = 9$
Kóród, Szentmárton	15	5	0	$3/4 + 1/4 + 0$	$q = 5$ (1560: TTár 1910. 128), $E = 10, A = 5$ (1563) ¹⁶⁹⁵
Besenyő	24	8	0	$3/4 + 1/4 + 0$	$E = 16, A = 8$ (1563) ¹⁶⁹⁶ ; $q = 8$
Mikefalva, Kápolna	24	8	0	$3/4 + 1/4 + 0$	$E = 12, A = 6$ (1563) ¹⁶⁹⁷
Héderfája	18	6	0	$3/4 + 1/4 + 0$	$E = 12, A = 6$ (1563) ¹⁶⁹⁸
Harangláb	36	12	0	$3/4 + 1/4 + 0$	$E = 24, A = 12$ (1563) ¹⁶⁹⁹ ; $q = 12$
Csapó, Kisfalud (elp.)	18	6	0	$3/4 + 1/4 + 0$	$q = 6$
Dicsőszentmárton	[24]	[12]	12	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Csüdőtelke	[8]	[4]	4	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Kisszőlős	36	18	18	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$q/2 = 10$ (1563); $q/2 = 9$
Nagy- és Kisteremi	24	12	12	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$q = ?$
Bonyha	[16]	[8]	[8]	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$E_1 + E_2 + E_3 = 40; A_1 + A_2 + A_3 = 16; E_3 + A_3 = 20$
Bernád	[9]	[3]	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Gógán, Váralja	[15]	[5]	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
[Ebesfalva] ¹⁷⁰⁰	[10?]	[5]	[5?]	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$A = 5$ (1563)
Nagy- és Kiskend, Balavásár	10	5	5	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$2q = 10$
Szancsal	16	8	0	2/3 + 1/3 + 0	$2q = 12$
Küküllő összesen (92,5 település)	2517	1173,25	1131,42	kb. $1/2 + 1/4 + 1/4$	
Dobokai főesperesség (p. 37–47)					
Válaszút	16	8	8	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Lóna	20	6,66	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Borsa	16	8	8	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Doboka	20	10	10	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Bádok	6	2	0	$3/4 + 1/4 + 0$	$q/2 = 1$
Magyarújfalú	16	8	8	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$q = 8$
Csoma faja	6	2	0	$3/4 + 1/4 + 0$	$q/2 = 1$
Gyula	10	3,33	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Szentmiklósmacskás	8	2,5	0	kb. $3/4 + 1/4 + 0$	
Szentmártonmacskás	8	2,5	0	kb. $3/4 + 1/4 + 0$	
Kide	3	1	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Szalakovácsi	15	5	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Sólyomkö	6	2	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Báboc	6	2	0	$3/4 + 1/4 + 0$	$q = 2$
Fodorháza	6	2	0	$3/4 + 1/4 + 0$	$q = 2$
Ördögkeresztúr	13	4	0	kb. $3/4 + 1/4 + 0$	

¹⁶⁹² Ekkor tehát még volt papi rész is ($P = 10$), az eredeti tizedmegoszlás pedig itt is: $1/2 + 1/4 + 1/4$.

¹⁶⁹³ Ekkor tehát még volt papi rész is ($P = 1$), az eredeti tizedmegoszlás itt is: $1/2 + 1/4 + 1/4$.

¹⁶⁹⁴ Eredetileg itt is volt papi rész (vö. 1322: Ub I. 368), az eredeti tizedmegoszlás feltehetően itt is: $1/2 + 1/4 + 1/4$. (Az 1563. évi főesperesi rész talán elírás 12 helyett.)

¹⁶⁹⁵ Ekkor tehát még volt papi rész is ($P = 5$), az eredeti tizedmegoszlás pedig itt is: $1/2 + 1/4 + 1/4$.

¹⁶⁹⁶ Ekkor tehát még volt papi rész is ($P = 8$), az eredeti tizedmegoszlás itt is: $1/2 + 1/4 + 1/4$.

¹⁶⁹⁷ Ekkor tehát még volt papi rész is ($P = 6$), az eredeti tizedmegoszlás: $1/2 + 1/4 + 1/4$.

¹⁶⁹⁸ Ekkor tehát még volt papi rész is ($P = 6$), az eredeti tizedmegoszlás pedig: $1/2 + 1/4 + 1/4$.

¹⁶⁹⁹ Ekkor tehát még volt papi rész is ($P = 12$), az eredeti tizedmegoszlás pedig itt is: $1/2 + 1/4 + 1/4$.

¹⁷⁰⁰ Az 1589. évi jegyzékből hiányzik, az 1563. évben pedig csak a településnevet és a főesperesi részt írták ki.

10. FÜGGELÉK

Nagyesküllő	13	4	0	kb. $3/4 + 1/4 + 0$	
Kisesküllő	8	2	0,67	$3/4 + 3/16 + 1/16$	
Drág	8	4	4	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Sajókeresztúr	16	8	8	$1/2 + 1/4 + 1/4$	P = q (1622: EREK Gylt, B2, I/1. pag. 10)
Vajdaháza	25	8,33	0	$3/4 + 1/4 + 0$	$3q = 25$
Mikó (elp.)	7	1	0	$7/8 + 1/8 + 0?$	
Hídalmás	20	4	0	$5/6 + 1/6 + 0$	q = 6
Szentmária	12	3,5	0	kb. $7/9 + 2/9 + 0?$	
Szentmihály	12	3,5	0	kb. $7/9 + 2/9 + 0?$	
Egregy	5	2	1	$5/8 + 1/4 + 1/8$	
Gorbó	6	2	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Récskeresztúr	13	4,34	0	$3/4 + 1/4 + 0$	q = 4,34
Páncélcseh	12	4	0	$3/4 + 1/4 + 0$	q = 4
Köblös	18	6*	0	$3/4 + 1/4 + 0$	q = 6
Derzse	13	4,33	0	$3/4 + 1/4 + 0$	q = 4,33
Kend	12	4	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Esztény	8	2	0,67	$3/4 + 3/16 + 1/16$	
Felsőtők	20	6	0	kb. $3/4 + 1/4 + 0$	q = 6,5
Alsótők	6	2	0	$3/4 + 1/4 + 0$	q = 2
Kecsedszilvás	14	4,66	0	$3/4 + 1/4 + 0$	q = 4,67; $4/3q = 7$ (vö. 1585: ErdKirKv I/3. 641. sz.)
Kecsed (rész)	20	6	0	kb. $3/4 + 1/4 + 0$	
Tötör	12	4	0	$3/4 + 1/4 + 0$	A = q = 4 (1552: Kornis cs lt, I/64); $3q/2 = 6$ (1563: Mike Sándor-gyűjt. I/17)
Ónok	10	1,66	1,66	$3/4 + 1/8 + 1/8?$	
Jenő	3	1	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Iklód	13,5*	4,5	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Hesdát	9	6	0	$3/5 + 2/5 + 0$	
Vasasszilvás	13 (13,5)	4 (4,5)	0	$3/4 + 1/4 + 0$	$(E+A)/2 = 9$ (1578: CJ-F-00457-2-40-249)
Boncnýíres	12	4	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Szék	46	23	23	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Bonchida	13	5,5	6	kb. $1/2 + 1/4 + 1/4$	P = q (1622: EREK Gylt, B2, I/1. pag. 7)
Gyulatelke	36	0		?	A = 0 (1536-tól, vö. Egy-htEml III. 75–76)
Márokháza	8	4	4	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Szava	16	5	0	kb. $3/4 + 1/4 + 0$	q = 5,25 (vö. 1576: Jakó: <i>Dézsma</i> 13 is)
Omboz(telke)	12	4	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Pulyon	[25]	[10]	5	$5/8 + 1/4 + 1/8$	$(E+A)/2 = 35$ (1578: Wass cs lt, f. 40, nr. 249). Vö. 1583: EM 1941. 293.
Szentgotthárd	[25]	[10]	5	$5/8 + 1/4 + 1/8$	
Szentegyed	33	12	3	$11/16 + 1/4 + 1/16$	
Cegő(telke)	16	8	8	$1/2 + 1/4 + 1/4$	q/2 = 4
Szentiván	26	8,66	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Császári	9	4	4,33	kb. $1/2 + 1/4 + 1/4$	E+A = 13 (1585: Wass cs lt, f. 65, nr. 2); P = q (1643: SzolDobMon II. 363)
Nagy- és Kisdevecser	26	13	13	$1/2 + 1/4 + 1/4$	q = 13
Kékes	32	16	16	$1/2 + 1/4 + 1/4$	P = q (1622: EREK Gylt, B2, I/1. pag. 3)
Vice	12	6	6	$1/2 + 1/4 + 1/4$	P = q (1622: EREK Gylt, B2, I/1. pag. 2)
Szentmárton	22	12	11,33	kb. $1/2 + 1/4 + 1/4$	P = q (1622: EREK Gylt, B2, I/1. pag. 2)
Göc	16	5*	0	kb. $3/4 + 1/4 + 0$	
Veresegyház	10	5	5	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$2q = 10$

10.2. Táblázatok

Cege	20 (σ : 18)	6	0	$3/4 + 1/4 + 0$	$E+A = 24$ (1578: CJ-F-00457-2-40-249)
Apáti	12	6	6	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$P = q$ (1622: EREK Gylt, B2, I/1. pag. 3)
Bozjás, Ketel	40	20	20	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$P = q$ (1622: EREK Gylt, B2, I/1. pag. 2)
Encs	22,66	11,34	11,33	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Bödön	17,33	8,67	8,67	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Szászújfalú	16	8	8	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Fellak	10	5	5	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$P = q$ (1622: EREK Gylt, B2, I/1. pag. 11)
Szentjakab	32	16	16	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Sárvár	8	4	4	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Kerlés	16	8	8	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Kentelke	16	8	8	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Szentandrás, Kajla	18	9	9	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$q=9$; $P=q$ (1622: EREK Gylt, B2, I/1. pag. 10)
Alsóbalázsfalva	[16]	[8]	8	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$E_A+E_F = 34$; $A_A+A_F = 14$; $P_A = q$ (1779:)
Felsőbalázsfalva	[18]	[6]	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Sófalva	8	0	2,67	$3/4 + 0 + 1/4$	$E = 4,66$ (1538: Beszterce v lt, I/a, 1251.)
Simontelke	2	0	0,67	$3/4 + 0 + 1/4$	
Kisbudak	15 (örkk)	0	5	$3/4 + 0 + 1/4$	$q = 5$
Árokalja	32	16	16	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Sajó	[6]	[3]	3	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$E_1+E_2 = 18$; $A_1+A_2 = 7$; $P_1 = q$ (1577: ?)
Alsó- és Felsősebes, Soly- mos, Radla	[12]	[4]	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Várhely	6	0	0	$1 + 0 + 0$	$q = 1,5$
Serling	2	0		$1 + 0 + 0?$	
Harina, Néc	[18]	[0]	6	$3/4 + 0 + 1/4$	$E_1+E_2+E_3 = 44$; $A_1+A_2+A_3 = 6$; $E_2+A_2 = 14$; $P_3 = q$ (1795)
Bilak	[14]	[0]	4,67	$3/4 + 0 + 1/4$	
Magyarós	[12]	[6]	6	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Petres	36	0	12	$3/4 + 0 + 1/4$	$P = q$ (?)
Galac	12	6	6	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Bongárd	2	1	1	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Ős	22	11	11	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Máté	18	9	9	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Móric	40	20	20	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$q/2 = 10$ (vö. 1576: Jakó: <i>Dézsma</i> 13 is)
Mányik	9	3	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Szászszombor	8	6	4,67	kb. $3/7+1/3+1/4$	$P = q$ (1622: EREK Gylt, B2, I/1. pag. 3)
Földvár	18	6	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Búza	[72,67]	[36,33]	36,33	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$E_B+E_L+E_N+E_G = 100$;
Lak	[7,33]	[3,67]	3,67	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$A_B+A_L+A_N+A_G = 50$;
Noszoly	[14,67]	[7,33]	7,33	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$A_L+E_L = 11$; $(A_N+E_N)/2 = 11$; $A_G+E_G = 8$; $P_B = q$ (1622: EREK Gylt, B2, I/1. 3)
Gyeke (rész)	[5,33]	[2,67]	2,67	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Fata pr. (elp.)	0	40	0	$0 + 1 + 0$	$E = 40$ (1542: <i>Beszterce v lt</i> , I/a, nr. 1444v)
Csigér pr. (elp.)	3	1	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Doboka összesen (108 település)	1555,5	637	429,33	kb. $7/12+1/4+1/6$	
Szolnoki főesperesség / Belsőszolnoki esperesség (p. 47–52)					
Dés mv.	12	6	6	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$E = 2q$ (1554: Dés v lt, nr. 159, 161); $q = 6$
(Dés)Akna	12	6	6	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Szentmargita	20	10	0	$2/3 + 1/3 + 0$	$q = 7,5$; $P = q$ (1622: EREK Gylt, B2, I/1. 7)
Alór, Kapjon	12	6	6	$1/2 + 1/4 + 1/4$	

10. FÜGGELÉK

Koldó	[6]	[3]	3	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$E_1+E_2 = 12; A_1+A_2 = 6;$
Keresztúr	[6]	[3]	3	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$E_2+A_2 = 9; P_2= q$ (Szol-DobMon II. 419)
Retteg	[33,33]	[16,67]	16,67	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$E_1+E_2 = 50; A_1+A_2 = 25;$
Baca	[16,67]	[8,33]	8,33	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$E_2+A_2 = 25; P = q$ (1622: E-REK Gylt, B2, I/1. pag. 13)
Mihályfalva	8	2,5	3,5	kb. 4/7+1/6+1/4	$P = q$ (1622: EREK Gylt, B2, I/1. pag. 12)
Felőr	12	6	6	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$P = q$ (1622: EREK Gylt, B2, I/1. pag. 14)
Somkerék	6	0	2	3/4 + 0 + 1/4	$P = q$
Szekérbréte (elp.), Virágosberek	12	0	4	3/4 + 0 + 1/4	$P = q$ (SzolDobMon VII. 110)
Udvarhely, Szászbréte	12	0	4	3/4 + 0 + 1/4	$P = q$ (1622: EREK Gylt, B2, I/1. pag. 10)
Szásznémeti, Nemegye, Csépán	12	6	6	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$P = q$ (1622: EREK Gylt, B2, I/1. pag. 9)
Szészárma	2	1	1	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Apanagyfalva	14	6	4	$7/12 + 1/4 + 1/6$	
Décse	9	4	4,33	kb. $1/2+1/4+1/4$	$P = q$ (1622: EREK Gylt, B2, I/1. pag. 8)
Árpástó	10	5	5	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$A = 5$ (1546: Sztáray cs lt, I/44)
Csaba	7,5*	2,5	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Füzes	28	14	14	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$P = q$ (1622: EREK Gylt, B2, I/1. pag. 1)
Ormány, Kérő	55,5	18,5	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Monostorszeg	8	2	0,67	3/4 + 3/16 + 1/16	
Szásznyíres	42	21	21	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Néma, Beke (elp.)	18	6	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Szentgyörgy (elp.)	12	4	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Dengeleg	33	11	0	$3/4 + 1/4 + 0$	$3q/2 = 16,5$
Iklódszentivány (elp.)	6	2	0	$3/4 + 1/4 + 0$	$q = 2$
Málom, Bőd	20	10	10	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Mikeháza	6	2	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Mánya	12	4	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Németi	54	21	25	kb. 5/9+1/5+1/4	
Gerla (=Szamosújvár)	17	6	0	kb. $3/4 + 1/4 + 0$	
Zápróc	3	1	0	$3/4 + 1/4 + 0$	$3q = 3; q = 1$
Szilkerék	11	3,66	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Alparét	24	8	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Szinye	12	4	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Kozárvár	15	5	0	$3/4 + 1/4 + 0$	$q/2 = 2,5^*$ (befizetések összege alapján javítva)
Váralja	12	6*	6	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Kodor, Törpény	15	5	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Bethlen	16	8	8	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Péntek	12	4	0	$3/4 + 1/4 + 0$	$q = 4$
(Magyar)Bogát	6	3	3	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Girolt	17	5,75	1,58	kb. $11/16+1/4+1/16$	$q = 6,08$
Kecsed (rész)	20	6,66	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Péterháza	6	3	3	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Belső-Szolnok összesen (54,5 telep.)	703	276,58	181,08	kb. 3/5+1/4+1/6	
Kolozsi főesperesség (p. 52–59)					
Lóna	32	16	16	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Nagykapus	20	10	10	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Mákó	20	10	10	$1/2 + 1/4 + 1/4$	$P = q$ (1597: MonAntHung IV. 284)
Türe	20	10	10	$1/2 + 1/4 + 1/4$	

10.2. Táblázatok

Vista	30	15	15	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Daróc	8	4	4	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Oláhfenes	12	6	6	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Magyartótfalu	7	0	0	1 + 0 + 0?	
Szászfenes	100	50	50	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Kolozsvár	500	250	250	$1/2 + 1/4 + 1/4$	A = q = 250 (1562: Km FJkv I. 48. sz.); q = 250
Gyalu	100	0	50?	2/3 + 0 + 1/3	p = 1/3 (1640, 1666, 1679: Jakó: <i>Gyalu</i> 57, 148, 203)
Gorbófő (elp.)	16	8	8	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Papfalva, Kóród	0	24	8?	0 + 3/4 + 1/4?	
Léta	10	4	2	$5/8 + 1/4 + 1/8$	
Gyeke (rész)	12	4	0	$3/4 + 1/4 + 0$	q = 4
Kara	6	2	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Szentmihálytelke	6	2	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Novaly	3	1	0	$3/4 + 1/4 + 0$	q = 1
Keszü	8	2,67	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Szopor	6	2	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Tótháza	4,67	0	0?	1 + 0 + 0	
Botháza	4,67	0	0?	1 + 0 + 0	
Fráta	3	2	0?	3/5 + 2/5 + 0	
Felsőzsuk	10	4	2	$5/8 + 1/4 + 1/8$	
Alsózsuk	10	4	2	$5/8 + 1/4 + 1/8$	
Visa	12	4	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Zsombor	3	1	0	$3/4 + 1/4 + 0$	$3q/2 = 1,5$ (1579: Földvár cs lt 355.); $3q = 3$ (1583: EM 1941. 293); q = 1 (1591: ErdKirKv I/3. 1531. sz.)
Légen	8	4	0	2/3 + 1/3 + 0	q = 3
Zutor	6	2	2,67	9/16+3/16+1/4	$2q = 5,33$ (1583: EM 1941. 293); q = 2,67
Burjánosóbuda (= Bodonkút), Újbuda (elp.), Diós	4	2,33	2,11	kb. 1/2+1/4+1/4	
Magyarmacskás ¹⁷⁰¹	2	1	1	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Györgyfalva	15	5,33	0	kb. $3/4 + 1/4 + 0$	
Gyervásárhely (rész), Inaktelke, Sztána (rész), Kiskapus	18	6	0	$3/4 + 1/4 + 0$	A = q (1526: DF 253624); $3q/2 = 9$ (1573: Jakó: <i>Dézsma</i> 11); q = 6
Tamásfalva	13	5	0	kb. $5/7 + 2/7 + 0$	q = 4,5
Mócs	10	3,34	0	$3/4 + 1/4 + 0$	q = 3,34
Bányabükk	3	1	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Szentpál	6	2	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Szentmiklós, Dezmér	13*	4,33	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Topaszentkirály	20	7	0	kb. $3/4 + 1/4 + 0$	
Szamosfalva	8	4	4	$1/2 + 1/4 + 1/4$	A = q (1528: Mike Sándor-gyűjt. II/45)
Alsó- és Felsőszóvát	40	13,33	0	$3/4 + 1/4 + 0$	A = q (1557: Suky cs lt, I/309)
Palatka	25	9	0	kb. $3/4 + 1/4 + 0$	q = 8,5
Méra	9	4	3	$9/16+1/4+3/16$	
Ajton	16	5,33	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Rőd	6	2	0	$3/4 + 1/4 + 0$	
Fejérd	40	20	20	$1/2 + 1/4 + 1/4$	q = 20
Magyargorbó	20	10*	10	$1/2 + 1/4 + 1/4$	
Pata	4	2,67	0	3/5 + 2/5 + 0	
Szucsák	4	1,5	0,5	$2/3 + 1/4 + 1/12$	

¹⁷⁰¹ A forrásban előforduló *ZenttmartonMaczykasa* azért azonosítható Magyarmacskással, mert a mai Szentmártonmacskás már előfordul Doboka vármegyében, Magyarmacskást ellenben a korszakban többnyire Kolozs megyeinek mondják, és ekkoriban Felsőszentmártonmacskásnak is nevezik (pl. KmFJkv I. 104, 515, 820. sz.).

10. FÜGGELÉK

Pusztakamarás	12	6	6	1/2 + 1/4 + 1/4	P = q (1622: EREK Gylt, B2, I/1. pag. 4)
Kolozs mv.	16	8	8	1/2 + 1/4 + 1/4	P = q (1609: KK hhl [F17], Kolozs, C-78)
Berkenyes	15	5	0	3/4 + 1/4 + 0	
Szentlászló	12	4	0	3/4 + 1/4 + 0	
Almás (rész), Kispetri (r), Nagypetri, Dezsőfalva (elp.), Bábonny (r)	32	10,67	0	3/4 + 1/4 + 0	
Bóc pr. (elp.)	6	2	0	3/4 + 1/4 + 0	
Bós	2	0	0	1 + 0 + 0	
Korpád	2	0	0	1 + 0 + 0	
Sárd	10	3,33	0	3/4 + 1/4 + 0	
Nádas	11,25	3,75	0	3/4 + 1/4 + 0	q/2 = 1,88 (1576: Jakó: Dézsma 13)
Gesztrágy	5	0	0	1 + 0 + 0	
Vajdakamarás	28	10	0	kb. 3/4 + 1/4 + 0	
Méhes	16	6	0	kb. 3/4 + 1/4 + 0	E/3 = q = 3 (1553: Jakó: Dézsma 10); q = 5,5
Kályán	10	4	2	5/8 + 1/4 + 1/8	
Középlak	20	0	0	1 + 0 + 0	q = 5 (EM 1941. 293 is)
Kolozs összesen (73 település)	1450,58	613,58	502,28	kb. 5/9+1/4+1/5	
Ózdi főesperesség (p. 59–61, 67–69)					
Tancs, Szászfülpös	26	8,67	0	3/4 + 1/4 + 0	
Széplak	3	2	1,67	9/20+3/10+1/4	P = q (1722: Görg. ref. em. lt, XII/1. pag. 89)
Erked	24	12	12	1/2 + 1/4 + 1/4	
Teke	78	39	39	1/2 + 1/4 + 1/4	
Paszmos, Péntek	52	26	26	1/2 + 1/4 + 1/4	
Fűzkút	16	8	8	1/2 + 1/4 + 1/4	q = 8
Tuzson, Szentpéter	13	4,33*	0	3/4 + 1/4 + 0	
Viszolya, Kőbölkút, Újlak	42	21*	21	kb. 1/2+1/4+1/4	P = q (1722: Görg. ref. em. lt, XII/1. pag. 175)
Oroszfája	12	4	0	3/4 + 1/4 + 0	P = q (1722: Görg. ref. em. lt, XII/1. pag. 169)
Komlód	4	2	2	1/2 + 1/4 + 1/4	P = q (1722: Görg. ref. em. lt, XII/1. pag. 169)
Ölyves	12	4	0	3/4 + 1/4 + 0	
Akna	[8]	[4]	4	1/2 + 1/4 + 1/4	E ₁ +E ₂ +E ₃ +E ₄ = 62; A ₁ +A ₂ +A ₃ +A ₄ = 29; E ₂ +A ₂ = 31; E ₃ +A ₃ = 32; E ₄ +A ₄ = 16; P ₄ = q (1622: EREK Gylt, B2, I/1. pag. 4)
Ida	[20,67]	[10,33]	10,33	1/2 + 1/4 + 1/4	
Ludvég, Báni	[21,33]	[10,67]	10,67	1/2 + 1/4 + 1/4	
Katona	[12]	[4]	0	3/4 + 1/4 + 0	
Vajola	12	6	6	1/2 + 1/4 + 1/4	q/2 = 3
Kozmatelke	4,12	1,38	0	3/4 + 1/4 + 0	
Ercse	7,5	2,5	0	3/4 + 1/4 + 0	
Gernyeszeg, Körtekapu	24	8	0	3/4 + 1/4 + 0	
Sárpatak	12	4	0	3/4 + 1/4 + 0	
Csinád	12	4	0	3/4 + 1/4 + 0	q = 4; P = q (1722: Görg. ref. em. lt, XII/1. pag. 129)
Péterlaka	32	16	16	1/2 + 1/4 + 1/4	P = q (1722: Görg. ref. em. lt, XII/1. pag. 117)
Szengyel	11	3	4,67	kb. 7/12+1/6+1/4	P = q (1398: DF 257485)
Disznajó	2	1	1	1/2 + 1/4 + 1/4	P = q (1722: Görg. ref. em. lt, XII/1. pag. 99)
Póka	6	2	0	3/4 + 1/4 + 0	q = 2
Vécs mv.	2	1	1	1/2 + 1/4 + 1/4	P = q (1722: Görg. ref. em. lt, XII/1. pag. 95)
Almás	5	2,25	1,75	kb. 5/9+1/4+1/5	

10.2. Táblázatok

Magyarfűlpös	25	8	0	kb. 3/4 + 1/4 + 0	
Toldalag	2	0,66	0	3/4 + 1/4 + 0	
Abafája	10	5	5	1/2 + 1/4 + 1/4	P = q (1722: Görg. ref. em. lt, XII/1. pag. 163)
Magyarrégen	4,66	2,34	2,33	1/2 + 1/4 + 1/4	
Beresztelke	13	8	7	kb. 1/2+1/4+1/4	a befizetett összeg több; P = q (1722: Görg. ref. em. lt, XII/1. pag. 79)
Jára	12	4	0	3/4 + 1/4 + 0	q = 4
Illye	[3,5]	[1,13]	0	kb. 3/4 + 1/4 + 0	E _I +E _S = 7; A _I +A _S = 2,25;
Szederjes	[3,5]	[1,12]	0	kb. 3/4 + 1/4 + 0	E _I +A _I = 4,63; E _S +A _S = 4,62
Vajdaszentivány	22	10,66	10	kb. 1/2+1/4+1/4	P = q (1722: Görg. ref. em. lt, XII/1. pag. 140)
Unoka	5	1,67	0	3/4 + 1/4 + 0	
Majos	4	2	2	1/2 + 1/4 + 1/4	
Keresztúr	3	1,25	1,5	kb. 1/2+1/4+1/4	P = q (1722: Görg. ref. em. lt, XII/1. pag. 151)
Holtmaros, Magyaró	5	2,5	2,5	1/2 + 1/4 + 1/4	P = q (1722: Görg. ref. em. lt, XII/1. pag. 101)
Pinár (= Várhegy)	8	2,33	0	kb. 7/9+2/9+0	
Ózd összesen (49 település)	594,29	261,79	195,41	kb. 11/20+1/4+1/5	
Tordai főesperesség (p. 64–67, 70–71)					
Torda mv.	160	55	0	kb. 3/4 + 1/4 + 0	P = 160 (1554: Oborni: <i>Pénzügyek</i> 291)
Koppánd	8	2,68	0	3/4 + 1/4 + 0	
Csán	10	3,34	0	3/4 + 1/4 + 0	
Túr	12	4	0	3/4 + 1/4 + 0	
Komjátszeg	9	3	0	3/4 + 1/4 + 0	
Szilvás	10	3,34	0	3/4 + 1/4 + 0	
Alsó- és Felsőjára	22	7,34	0	3/4 + 1/4 + 0	
Peterd, Szarkad (elp.)	4,15	1,39	0	3/4 + 1/4 + 0	
Szind	22	7,34	0	3/4 + 1/4 + 0	q = 7,34
Boldoc (elp.)	8,5	2,48	0	kb. 7/9+2/9+0	q/2 = 1,38
Egerbegy	18,5	6,68	0	3/4 + 1/4 + 0	q = 6,68 (1583: EM 1941. 293–294); 3q = 18,5
Detrehem	5	1,68	0	3/4 + 1/4 + 0	
Mezőszengyel	7	2,34	0	3/4 + 1/4 + 0	
Bodon	17	5,68	0	3/4 + 1/4 + 0	
Uraly	10	3,34	0	3/4 + 1/4 + 0	
Pusztaszentmiklós (elp.)	11	3,68	0	3/4 + 1/4 + 0	
Dellő	4	1,34	0	3/4 + 1/4 + 0	
Csapószentgyörgy	10	3,34	0	3/4 + 1/4 + 0	
Dátos	12	4	0	3/4 + 1/4 + 0	
Gerendkeresztúr	32	10,68	0	3/4 + 1/4 + 0	3q=32, q=10,67 (1591: ErdKirKv I/3. 1531. sz.)
Hadrév	5,5	1,84	0	3/4 + 1/4 + 0	
Bogát	40	13,34	0	3/4 + 1/4 + 0	
Gerend, Szentmárton	26	8,68	0	3/4 + 1/4 + 0	3q = 26, q = 8,68*
Gyéres	8	4	4	1/2 + 1/4 + 1/4	
Szentkirály	6	2	0	3/4 + 1/4 + 0	
Káposztásszentmárton	10	3,34	0	3/4 + 1/4 + 0	q = 1,33! (1591: ErdKirKv I/3. 1531. sz.)
Keresztes	2	0,68*	0	3/4 + 1/4 + 0	
Décse	50	15	0	kb. 7/9+2/9+0	
Miriszló	70	35	35	1/2 + 1/4 + 1/4	
Füged pr.	4	1,34	0	3/4 + 1/4 + 0	
Torockó, Szentgyörgy	10	3,34	0	3/4 + 1/4 + 0	
Csegez	4	1,34	0	3/4 + 1/4 + 0	
Várfalva, Rákos	18	6	0	3/4 + 1/4 + 0	

10. FÜGGELÉK

Alsó- és Felsősinfalva, Mészkő	18	6	0	3/4 + 1/4 + 0	
Alsó- és Felsőszentmi- hályfalva	36	12	0	3/4 + 1/4 + 0	
Felvinc	24	12	12	1/2 + 1/4 + 1/4	
Kercsed, Kövend, Bágyon	45	15	0	3/4 + 1/4 + 0	
Harasztos	20	6,68*	0	3/4 + 1/4 + 0	
Polyán	11	3,68	0	3/4 + 1/4 + 0	
Kocsárd	12	4	0	3/4 + 1/4 + 0	
Földvár	5	1,68	0	3/4 + 1/4 + 0	
Veresmart	12	4	0	3/4 + 1/4 + 0	
Torda összesen (52 tele- pülés)	828,65	293,61	51	kb. 7/10+1/4+1/20	
ÖSSZESEN (547 telepü- lés)	5109,02 (EP) + 2770 (EK) + 108 (örkk) + 154 (oig) + 107,33 (szerz.) + 3310,81 (főesp) + 2459,67 (plb) = 14968,5 Ft (Fehér nélkül!)				

10.2.8. A papi részesedés aránya azokban a helységekben, ahol a *quarta* nagysága ismert (1563, 1589)¹⁷⁰²

Település neve	Oldal	E (Ft)	A (Ft)	q (Ft)	T (Ft)	P (Ft)	p
<i>Fehérvári főesperesség</i>							
Nagylak, Káptalan	21	[60]	20	20	80	0	0
Szentkirály	(f. 1r) 21	(36) 40,50	(14) 13,50	13,50	54	0	0
Bagó	21	20	8	7	28	0	0
Lapád	(f. 1r) 21	(36) [40]	(12) 8	12	48	0	0
Háporton, Ispánlaka	(f. 1r) 21–22	8	(4) [4]	(4) [3]	(16) 12	(4) 0	(1/4) 0
Ózd	(f. 1r) 22	30	10	(10)	40	0	0
Herepe	(f. 1r) 22	36	12	12	48	0	0
Csekelaka	22	16	6	6	24	2	1/12
Lőrincréve	23	4	2	[2]	[8]	q	1/4
Forró	(f. 1v) 23	36	12	12	48	0	0
Szentbenedek	(f. 1v) 23	36	12	12	48	0	0
Rápol	24	40	10	12,[50]	50	0	0
Arany	26	6	3	2,25	9	0	0
<i>Küküllői főesperesség</i>							
Hosszúaszó	(f. 2v) 27	50	25	(25)	100	25	1/4
Nagy- és Kisekemező	27	120	60	60	240	60	1/4
Bogács	27	124	62	62	248	62	1/4
Nagykörös	27	72	36	36	144	36	1/4
Felsőbajom	27	100	50	50	200	50	1/4
Szénaverős	(f. 2v) 28	64	32	32	128	32	1/4
Szentiván	29	32	16	16	64	16	1/4
Balázstelke	(f. 2v) 30	44	22	22	88	22	1/4
Ádámos	(f. 3r) 30	18	9	(9)	36	9	1/4
Dombó	(f. 3r) 30–31	16	8	8	32	8	1/4
Fületelke	(f. 3r) 31	28	14	14	56	14	1/4
Domáld	(f. 3r) 31	16	8	8	32	8	1/4
Királyfalva	(f. 3r) 31	32	16	(16)	64	16	1/4
Ernye	(f. 3v) 32	14	7	(7)	28	7	1/4
Mikeszásza	(f. 3v) 32	(13,33) 12	(6,67) 8*	6,67	26,67	6,67	1/4
Désfalva	(f. 4r) 33	14	7	7	28	7	1/4
Sárd	34	2	1	1	4	1	1/4
Gálfalva	(f. 4r)	(20)	10	10	40	(10)	(1/4)

¹⁷⁰² Az táblázat második oszlopában az oldalszámok az 1589. évi dézsma-renda-jegyzék kiadásának (Jakó: *Dézsma* 20–75), a folio-számok (zárójelben) pedig az 1563. évi töredék (BU 173 [SB-F-00003-1-173]) lapjaira hivatkoznak. A kerek zárójelbe írt számok is ez utóbbiból származnak. A *-gal jelölt számok javított, a szögletes zárójelben szereplők rekonstruált értékek. — A táblázatban alkalmazott rövidítések: A = főesperesi dézsma bére; E = a püspöki/káptalani dézsma bére; P, p = plébánosi részesedésnek megfelelő bér, ill. annak aránya (számított adat); q = quarta; T = teljes tized (T = 4q = E+A+P).

10. FÜGGELÉK

	34	30				0	0
Kissáros	34	36	12	12	48	0	0
Péterfalva, Pettend (elp.)	35	28	8	9	36	0	0
Kóródszentmárton	(f. 4r) 35	(10) 15	5	(5*)	20	(5) 0	(1/4) 0
Besenyő	(f. 4r) 35	(16) 24	8	8	32	(8) 0	(1/4) 0
Harangláb	(f. 4v) 35	(24) 36	12	12	48	(12) 0	(1/4) 0
Csapó, Kisfalud (elp.)	35	18	6	6	24	0	0
Kisszöllős	(f. 4v) 36	(-) 36	18	(18*) 18	72	18	1/4
Kis- és Nagykend, Balavásár	36	10	5	5	20	5	1/4
Szancsal	36	16	8	6	24	0	0
<i>Dobokai főesperesség</i>							
Bádok	37	6	2	2	8	0	0
Magyarújfalú	37	16	8	8	32	8	1/4
Csoma-fája	37	6	2	2	8	0	0
Báboc	38	6	2	2	8	0	0
Fodorháza	38	6	2	2	8	0	0
Vajdaháza	39	25	8,33	8,33	33,33	0	0
Hídalmás	39	20	4	6	24	0	0
Récsekeresztúr	39	13	4,34	4,34	17,34	0	0
Páncélcseh	40	12	4	4	16	0	0
Köblös	40	18	5,50	6	24	0,50	~~1/48~~ 0
Derzse	40	13	4,33	4,33	17,33	0	0
Felsőtők	40	20	6	6,50	26	0	0
Alsótők	40	6	2	2	8	0	0
Kecsetszilvás	40	14	4,66	4,67	18,66	0	0
Szava	42	16	5	5,25	21	0	0
Cegőtelke	42	16	8	8	32	8	1/4
Nagy- és Kisdevecser	42–43	26	13	13	52	13	1/4
Veresegyház	43	10	5	5	20	5	1/4
Szentandrás, Kajla	44	18	9	9	36	9	1/4
Kisbudak	45	15	-	5	20	5	1/4
Várhely	45	6	-	1,50	6	0	0
Móric	46	40	20	20	80	20	1/4
<i>Szolnoki főesperesség</i>							
Dés	47	12	6	6	24	6	1/4
Szentmargita	47	20	10	7,50	30	0	0
Somkerék	48	6	-	[2]	8	q	1/4
Dengeleg	49	33	11	11	44	0	0
Iklódszentivány (elp.)	50	6	2	2	8	0	0
Zápróc	50	3	1	1	4	0	0
Kozárvár	51	15	5	5*	20	0	0
Péntek	51	12	4	4	16	0	0
Girolt	52	17	5,75	6,08	24,32	1,57	1/16
<i>Kolozsi főesperesség</i>							
Kolozsvár	53	500	250	250	1000	250	1/4
Gyeke	53	12	4	4	16	0	0
Novaj	53	3	1	1	4	0	0
Légen	54	8	4	3	12	0	0
Zutor	54	6	2	2,67	10,67	2,67	1/4
Vásárhely, Inaktelke, Sztána, Kiskapus	55	18	6	6	24	0	0
Tamásfalva	55	13	5	4,50	18	0	0
Mócs	55	10	3,34	3,34	13,34	0	0
Palatka	56	25	9	8,50	34	0	0
Fejérd	57	40	20	20	80	20	1/4

10.2. Táblázatok

Méhes	58	16	6	5,50	22	0	0
Középlak	59	20	-	5	20	0	0
<i>Ózdi főesperesség</i>							
Fűzkút	59	16	8	8	32	8	1/4
Vajola	60	12	6	6	24	6	1/4
Csanád	67	12	4	4	16	0	0
Jára	69	12	4	4	16	0	0
<i>Tordai főesperesség</i>							
Szind	65	22	7,34	7,34	29,34	0	0
Boldoc	65	8,50	2,48	2,75	11	0	0
Egerbegy	65	18,50	6,68	6,68	25,18	0	0
Gerend, Szentmárton	66	26	8,68	8,68	34,68	0	0

10.2.9. Az erdélyi püspökség tizedszedői¹⁷⁰³

Év	Név ¹⁷⁰⁴	Cím	Körzet ¹⁷⁰⁵	Egyéb funkciók, címek
1325	György	<i>decimator</i>	SZR+UG	pap, káplán, ugocsai esperes
	Pál (Miklós fia)			-
1334	András	<i>procurator</i>	(springi dék.)	pap, [püspöki káplán?]
1337	György*	-	(SZR, KSZ)	erdélyi kanonok
1341	István	<i>collector</i>	(FH)	szováti pap
1342	Vince*	<i>procurator</i>	Meszesen-túl	tasnádi pap
1345				krasznai főesperes
1348	Ábrahám (Jakab f)	<i>decimator</i>	(FH?)	-
1352	Mike	<i>decimator</i>	(KA?)	-
1362	András*	<i>decimator</i>	(SZR)	erdélyi éneklőkanonok
1370k	Bereck*	-	(SZR)	tasnádi vikárius, kői kanonok
1381	Miriszlói János (István f)	<i>decimator</i>	(FH)	-
1451?	Máté	<i>decimator</i>	SZR	csengeri plébános
	Mihály	-	(SZR)	bátori plb, esperes
1468, 1470	Nagy Ferenc* és Tasnádi János (Lőrinc f)	<i>locator et exactor decimator</i>	SZR+BSZ+KSZ+KA	tasnádi provisor, (<i>nobilis</i>)
				(<i>circumspectus</i>)
1473	Szepesi Mihály	<i>decimator</i>	Kolozsvár	deák
1489	János	<i>decimator</i>	-	kercsedi pap
1504	István	<i>decimator</i>	(Selykszék)	(<i>magister</i>)
1509	Kis Balázs	<i>decimator</i>	DO+BSZ	(<i>agilis</i>)
1510	Ferenc	<i>decimator</i>	DO	deák
1511				(<i>nobilis</i>)
1520	Nagy János	-		püspöki kamarás
	János	-	(KÜ)	a provisor famulusa
	Pál	-	(Selykszék)	herepei kenéz
	Kulcsár Bálint	-	(KÜ?)	-
	Bíró János	-	(FH)	-
	Pósa Gáspár	-	(DO/KL)	-
1520	Szentmihályi Lu-kács	<i>decimator</i>	SZ+DO (besztercei dék.)	(<i>egregius</i>)
1525	Demeter	<i>decimator</i>	KL	deák
1526	Horváti Imre	<i>decimator</i>	KL	administrator quartarum
1529	Felvinci Demeter	<i>decimator</i>	KL	-
1539	András	<i>arendator</i>	KL	szászfenesi plébános
1542	Cséffai Barnabás	<i>arendator</i>	BSZ+DO	szatmári főesperes
1543	Gyalui Mátyás	<i>arendator</i>	SZ+DO	deák
1546	Lugosi Máté	<i>arendator</i>	(BSZ, TD)	-
1552	Balog Mátyás	<i>dezmas</i>	DO	-
1553	Gergely	<i>decimator</i>	KL	deák

¹⁷⁰³ Az adatok forrásai: 1325: AOkm II. 198 = EOkm II. 521. sz.; 1334: Ub I. 462 = EOkm II. 822. sz.; 1337: DF 277270 = EOkm II. 937–938. sz.; 1341: Ub I. 520 = EOkm III. 79. sz.; 1342: EOkm III. 86. sz.; 1345: EOkm III. 244. sz.; 1348: Ub II. 53 = EOkm III. 452. sz.; 1352: DL 62703 = EOkm III. 649. sz.; 1362: DL 51968 = EOkm IV. 165. sz.; [1370 k.]: DL 56604 = EOkm IV. 814. sz.; 1381: DocRomHist C, XVI. 109 = EOkm V. 634. sz.; [1451?]: DL 39552; 1468: DL 39571; 1470: DF 210823; 1473: KmJkv I. 2082. sz.; 1489: DL 28597; 1504: Szász Nemzeti Lt, Urk. V/1882; 1509: KárOkI III. 63; 1510: DL 29366v; 1511: KárOkI III. 73; 1520: ZOkm XII. 382, 394, 399, 417, 419, 421, DL 82549, DF 292093; 1525: KmJkv II. 4075. sz.; 1526: DF 253624; 1529: Mike Sándor-gyűjt. nr. 46; 1539: Jósika cs hb. lt, I/522; 1542: Beszterce v lt, I/a, nr. 1444; 1543: EgyhtEml IV. 294; 1552: Kornis cs lt, I/63; 1553: Jakó: *Dézsma* 10.

¹⁷⁰⁴ A *-gal jelölt személyek esetleg nem egyszerű dézsmások, hanem középszintű vezetők.

¹⁷⁰⁵ Az itt szereplő földrajzi nevek arra a területre vonatkoznak, amelyekre a tizedszedő címzése utalt megbízási területként. Amennyiben ez nem szerepel a titulusban, zárójelben jelölöm azt a területi egységet, ahova az adott oklevélben említett ügy tartozott.

10.2.10. A tizedbér változása a Küküllő vármegyében¹⁷⁰⁶

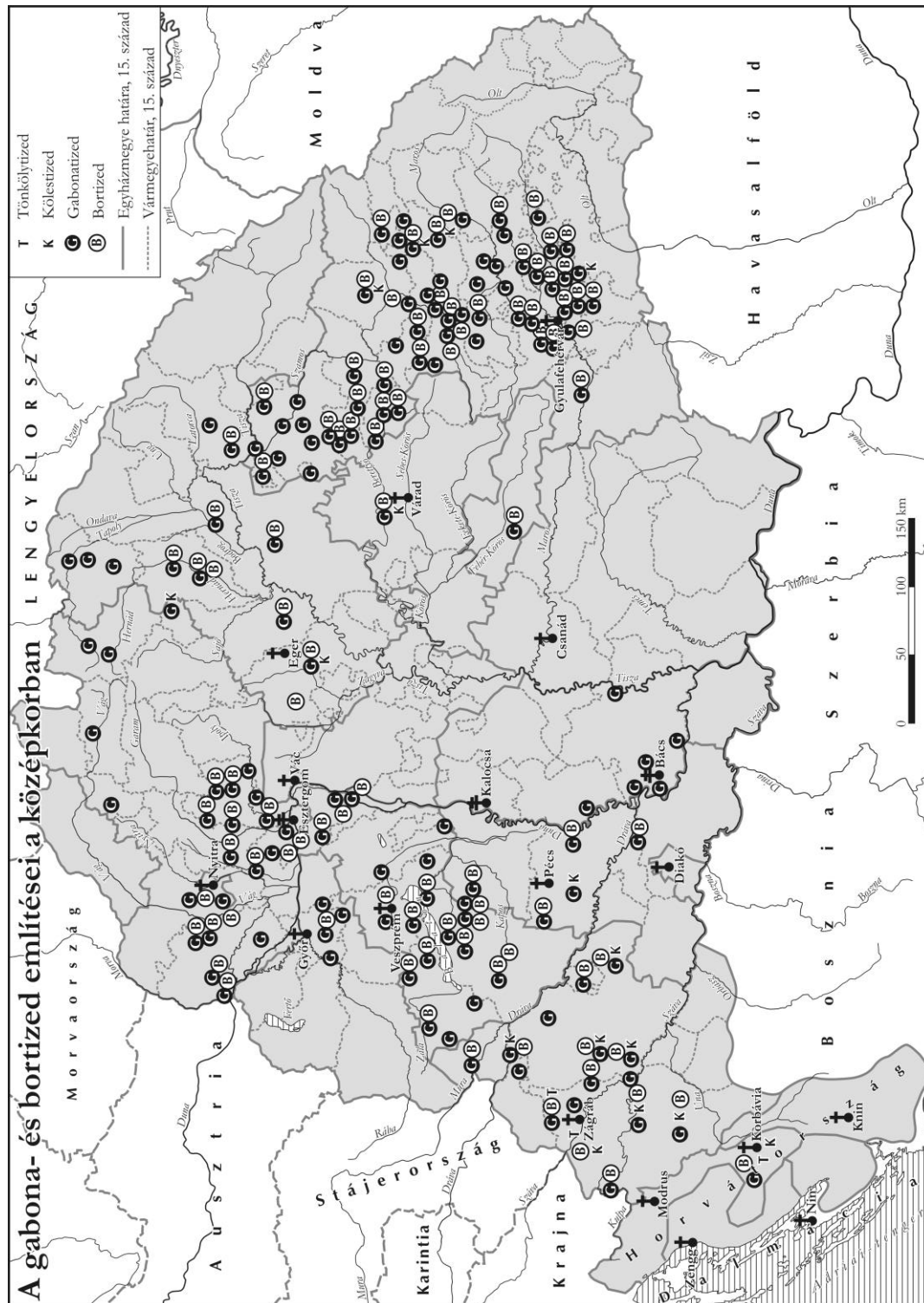
Település	Tizedbérlet – EK részesedése (Ft) ¹⁷⁰⁷				
	1477	1496	1504	1563	1589
Szászszenmiklós	24	24 ([28?])	24	(28)	28
Alsókápolna				(16)	16
Vesszős					50
Küküllővár	50	52	52		100
Tatárlaka és Karácsonyfalva	[16]	20	[20]		50
Zsidve	36	36	36		(100)
Bolkács	60	60	60		(100)
Hosszúaszó	26	28	28	(50)	(50)
Mikeszásza	24	24,5	20	(12,33)	12
Almás				(14)	14
két Ekemező	50	56	56		(120)
Bázna	36	36	36		100
Medgyes és Velc	50	52	52		(90)
Bogács	50	56	56		(124)
Nagykőrös	36	36	36		(72)
Darlac	26	27/28	27	(32)	32
Pród					32
Jövedics	25	24	24	(32)	32
Kund				(26)	26
Szentiván	24	24	24	(32)	32
Örményes				(32)	32
Szénaverés	32	32	[32]	(64)	64
Holdvilág	32	32	32		50
Nagyszőlős	20[+20?]	40	[40]		64
Összesen	637	660,5	655		1390
Összesen (javadalmasok száma szerint)	24,5 x 26 = 637	24,5 x 27 = 661,5	24,5 x 26 = 637	-	-

¹⁷⁰⁶ Az adatok forrásai: 1477: TTár 1911. 418–419; 1496: TTár 1911. 433–435 (vö. 423–424 is); 1504: DF 277689, fol. 9^v–10^r (vö. fol. 5^v–6^r is); 1563: BU, nr. 173, fol. 2^v, 3^r, 4^r; 1589: Jakó: *Dézsma* 27–30, 33.

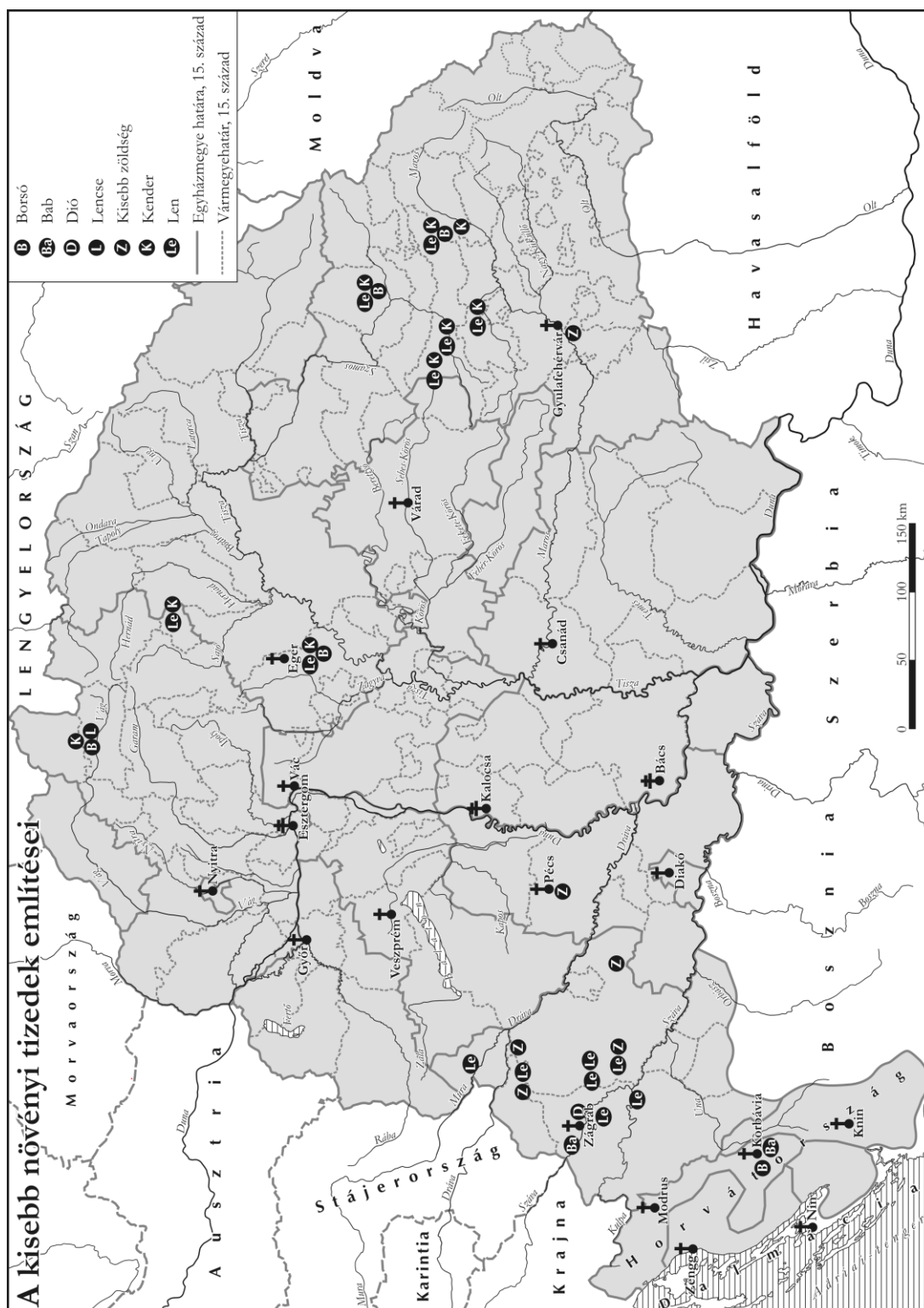
¹⁷⁰⁷ Dőlttel jelölve azok az esetek, amikor a tizedbért – közvetlen adat híján (1477) vagy ezek ellenőrzéseként (1496, 1504) – a küküllői nagyobb tizedekből származó kanonoki részesedések július 20-án sorra kerülő kiegyenlítéséből számítottam ki. — A zárójelbe tett számok esetén a kései dézsmaalajstromok (1563, 1587–1589) tévesen püspöki részt írnak a káptalani helyett.

10.3. Térképek

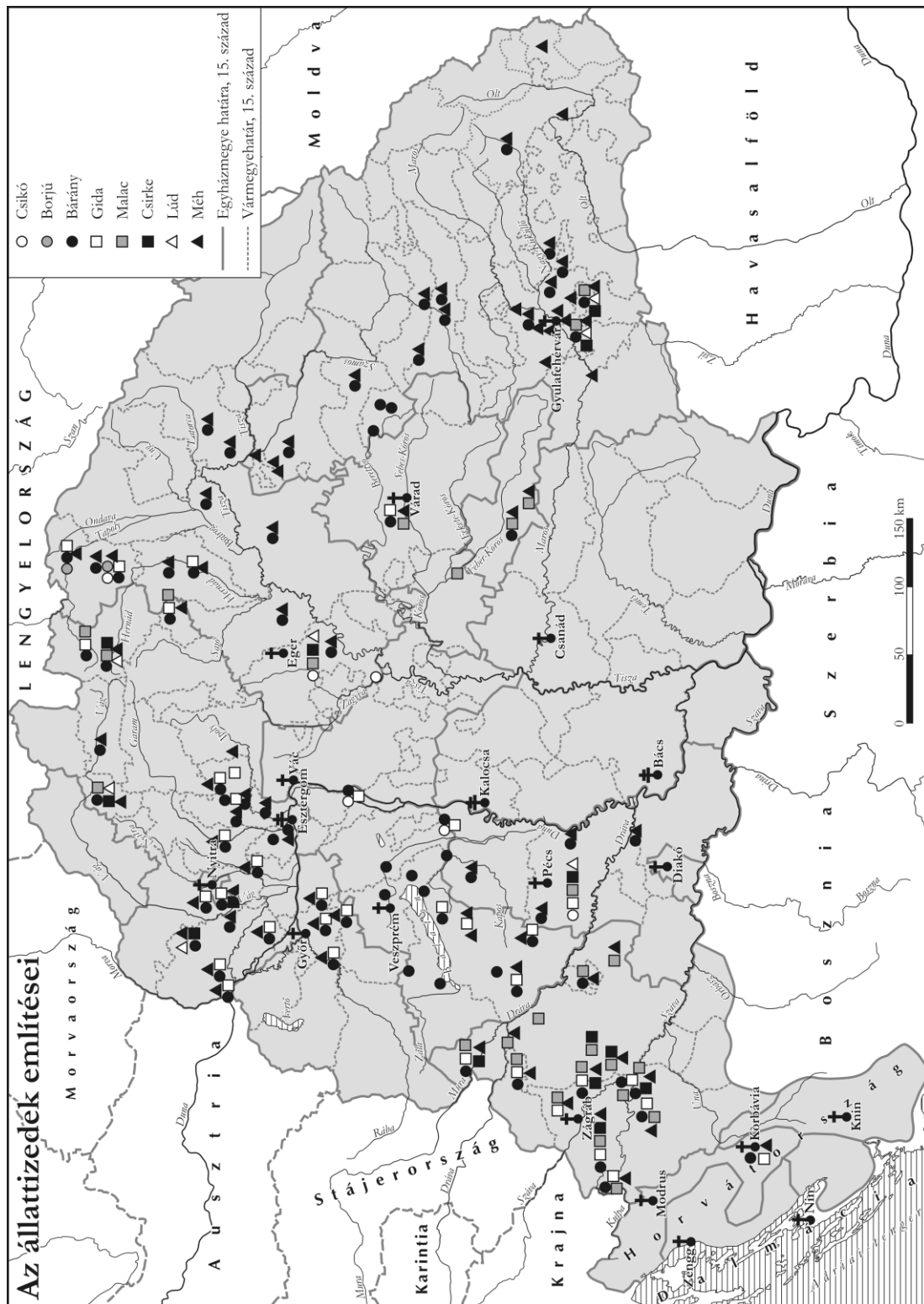
10.3.1. Gabona- és bortized előfordulása a középkori Magyarországon

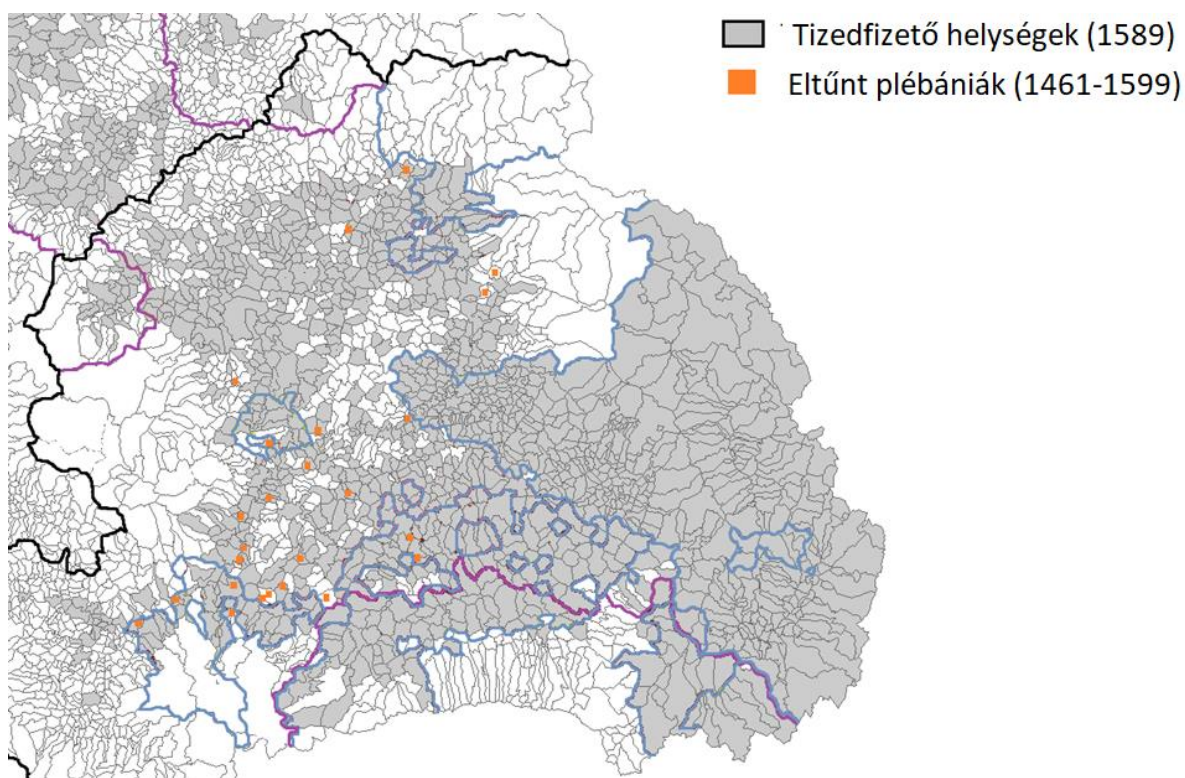
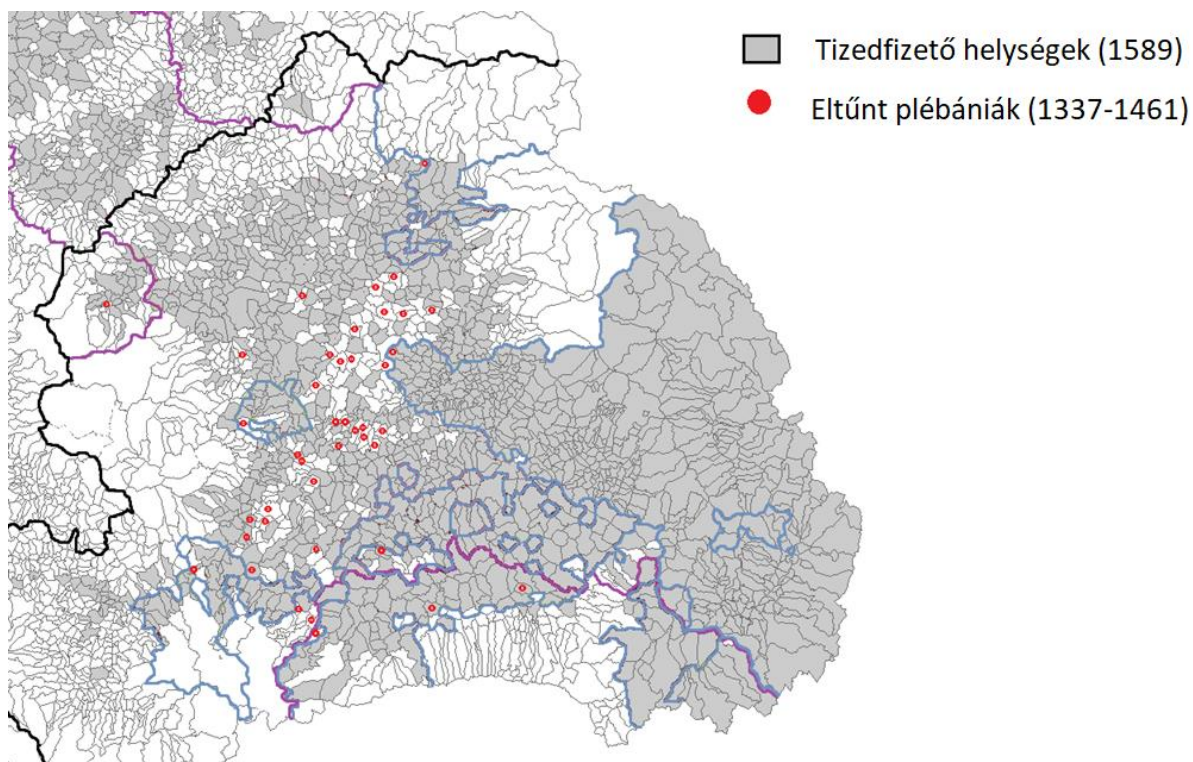
10.3.2. Kisebb növényi tizedek előfordulása a középkori Magyarországon

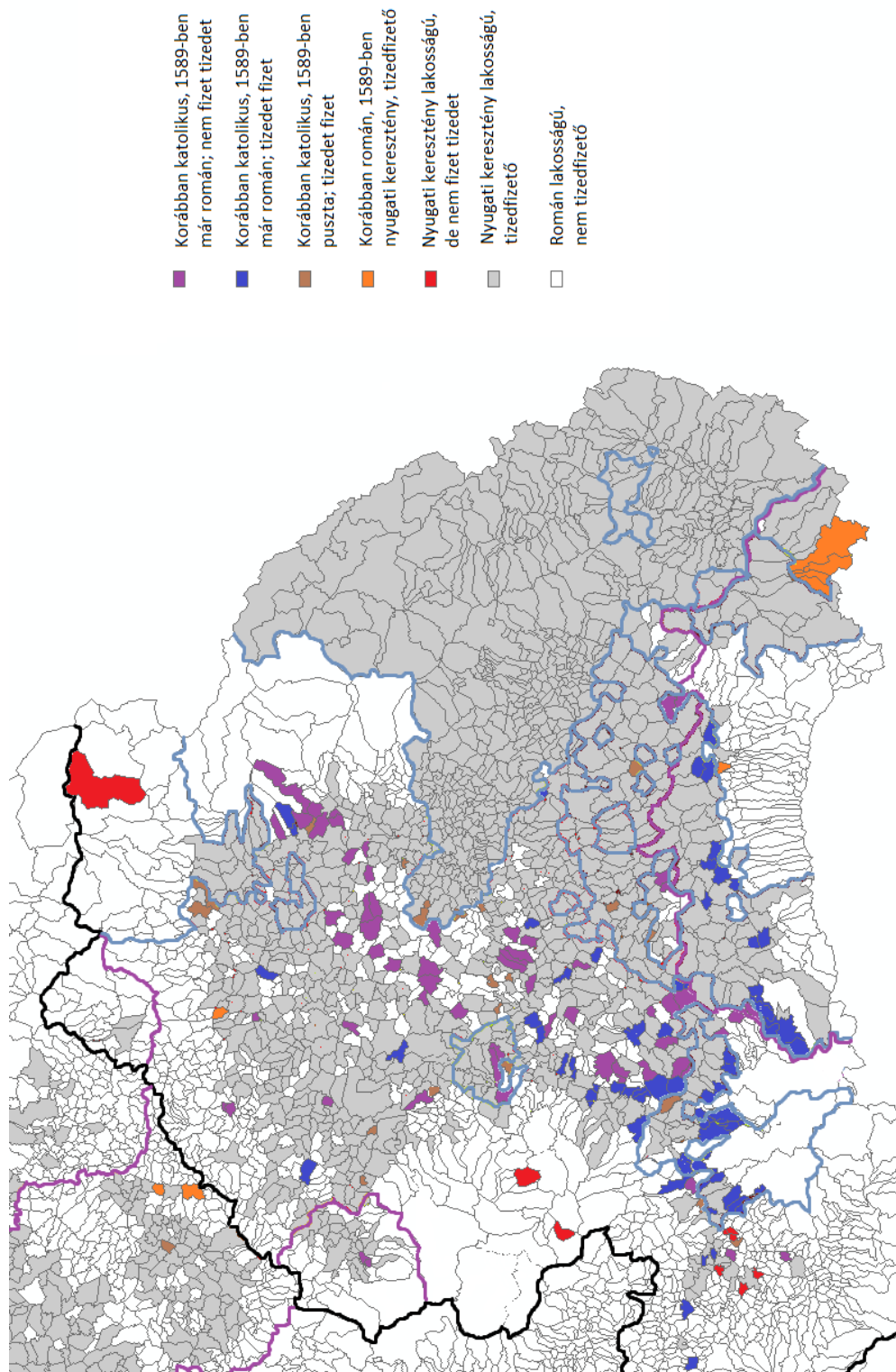
10.3.3. Állattizedek előfordulása a középkori Magyarországon

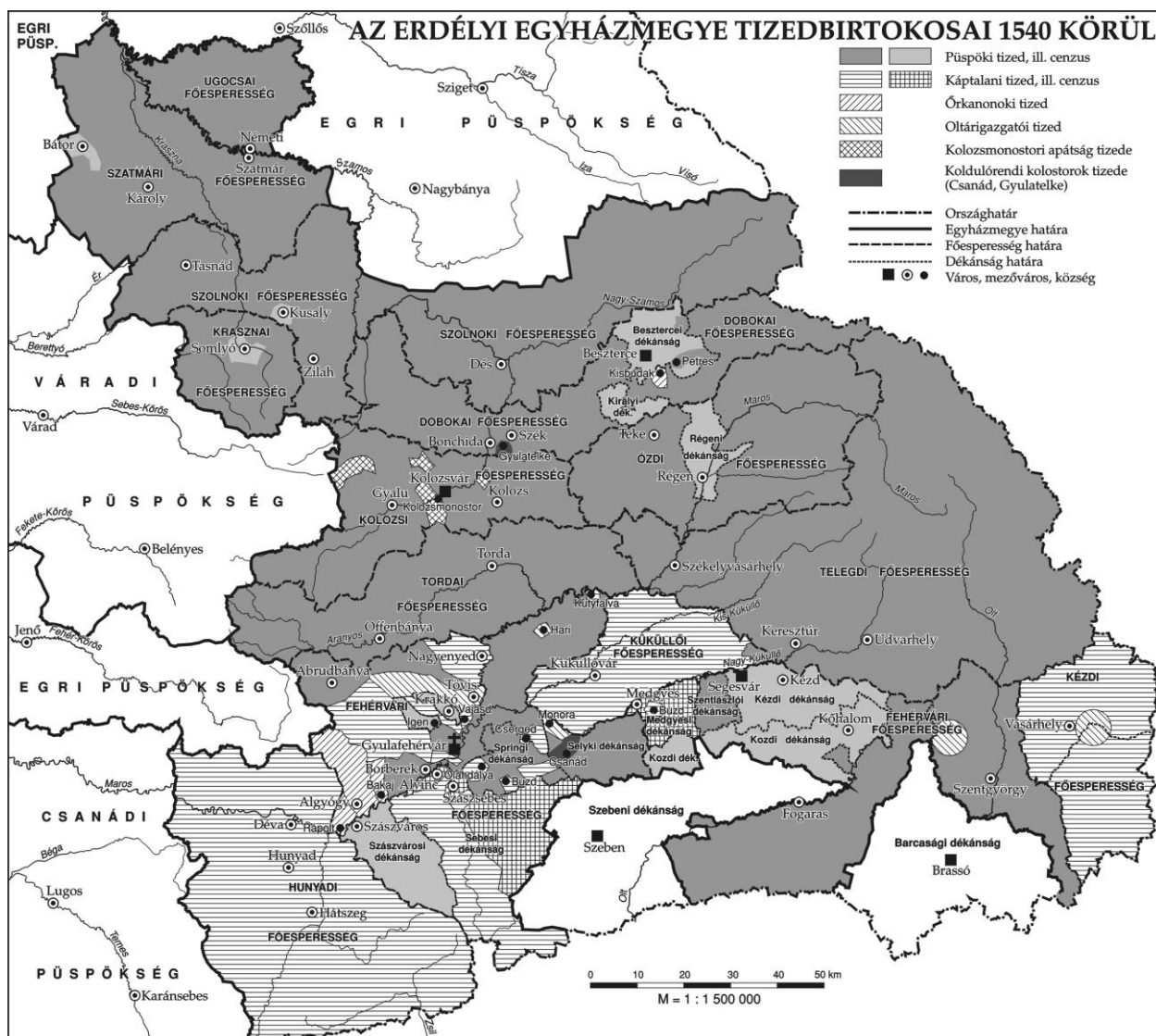
10.3.4. Eltűnt plébániák tizedfizetése (1337–1461, ill. 1461–1599)

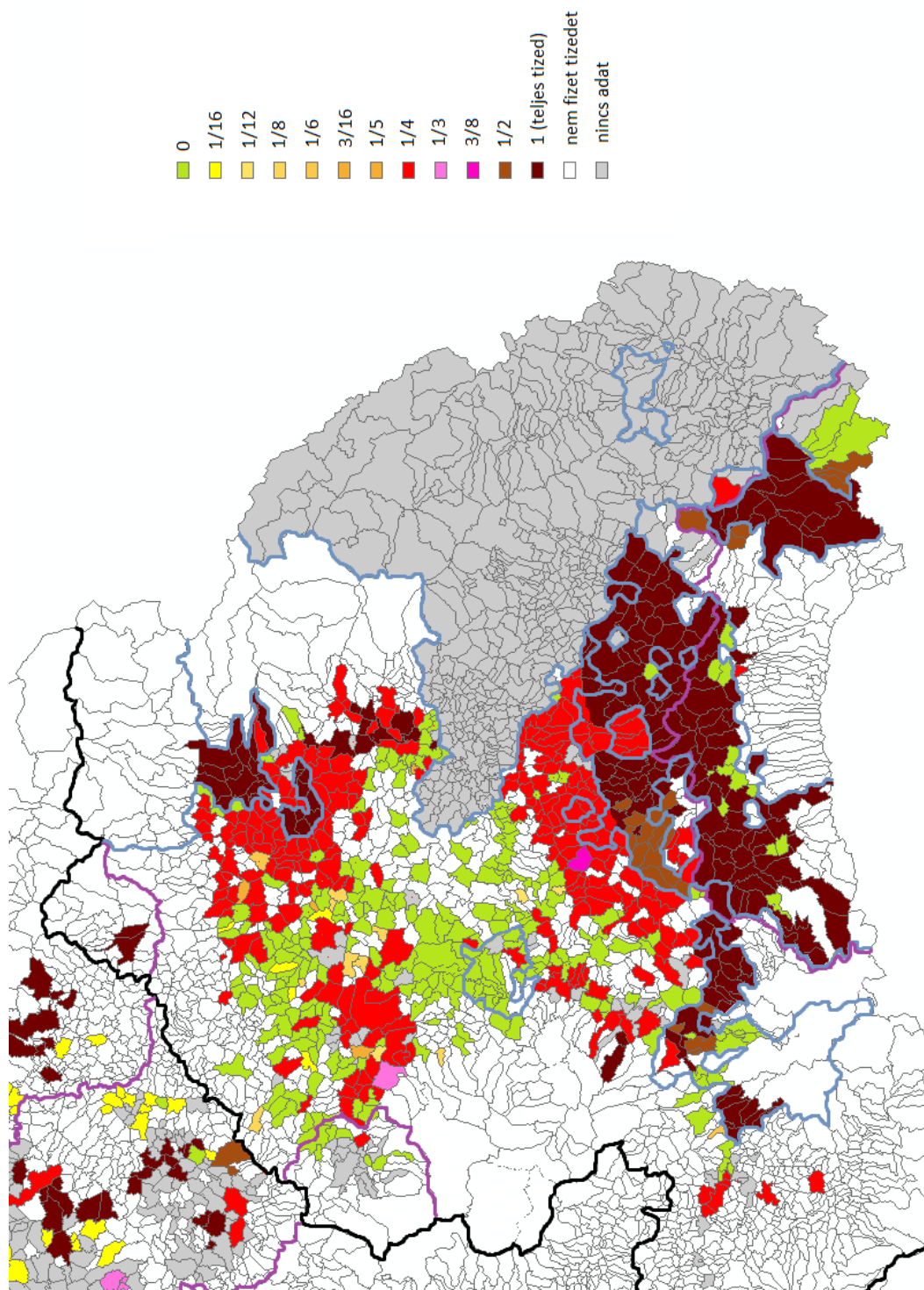
10.3.5. Etnikum/felekezet és tizedfizetés összefüggései Erdélyben (1589)

10.3.6. Az erdélyi egyházmegye tizedbirtokosai 1540 körül

10.3.7. Az erdélyi plébánosok részesedése a tizedből a 16. század közepén

10.3.8. A káptalani tizedek megoszlása a küüllői főesperességben

